Mehmed Hurşîd [Paşa]

Seyâhatnâme-i Hudûd

Çevrimyazı: Alâattin Eser

SİMURG
İSTANBUL 1997

SEYÂHATNÂME-İ HUDÛD

MEHMED HURŞÎD [PAŞA]

SEYÂHATNÂME-İ HUDÛD

Çevrimyazı

Alâattin Eser

İstanbul 1997

MEHMED HURŞÎD [PAŞA]

SEYÂHATNÂME-İ HUDÛD

Çevrimyazı
Alâattin Eser

İstanbul 1997

ISBN 975-7172-02-2
Seyâhatnâme-i Hudûd
Mehmed Hurşid [Paşa]
Çevrimyazısı-Tıpkıbasımı-Dizini

Çevrimyazı : Alâattin Eser

1. baskı: İstanbul, Mart 1997

Ofset Hazırlık Yücel Dağlı
Kapak Tasarım : 2 Tasarım - Mehmet Ulusel / Erol Egemen
Baskı Egemen Matbaacılık Ltd.Şti.

© Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık Ltd. Şti.
Tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın
hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık Ltd. Şti.
Hasnun Galip Sokağı No: 2/A 80060 Beyoğlu / İstanbul
Telefon : (0-212) 243 63 77 Faks (0-212) 243 38 48

Kültür dünyamıza kazandırdığı
"Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve
Cemaâtler" *adlı dev eseriyle her zaman anılacak olan,*
dostluğuyla onur duymuş olduğum mütevazi insan
merhum ***Cevdet TÜRKAY'****ın aziz hatırasına.*

FİHRİST-İ SEYÂHATNÂME-İ HUDÛD

TETİMME 2

FASL-I EVVEL
DER BEYÂN-I EYÂLET-İ BASRA

Eyâlet-i Mezbûrenin Hudûd-ı Umûmiyyesi 3
Evsâf-ı Sâbıka ve Hâliye-i Nefs-i Basra 3
Basra'nın San'at-ı Mahalliye ve Ticâret ve Mahsûlât-ı Arziyyesi 4
Lâhika Der Bahs-i Ticâret 5
Med ve Cezrin Te'sîrâtıyla Fevâid-i Hâsılası 6
Gemi ve Kayıkların Envâ'ı 7
Basra'nın Sene-be-Sene Fenâlaşmasının Esbâbı 8
Basra Sularının Fenâlık Kesb Etmesiyle Netâyic-i Muzırrası 8
Kirdelân Karyesi Yakasının Keyfiyyâtı 9
Basra Sekeneleriyle Kisve ve Âdetleri 10
Basra ve Tevâbi'i Mukâta'aları 11
Mukâta'ât-ı Mezbûreden el-Yevm Basra Tarafından İdâre Olunmakda Olan Mukâta'ât 11
Basra Eyâleti Dâhilinde Olup Müntefik Aşîreti Tasarrufunda Bulunan Mukâta'ât 12
Fi'l-Asl Basra'ya Tâbi' Olup Muhammere İranlu Tasarrufuna Geçeliden Berü Muhammere Tarafından İdâre Olunmakta Olan Mukâta'ât 14
Kezâlik Aslında Basra'ya Tâbi' İken Cezîretü'l-Hızır İranlu Tasarrufuna Geçeliden Berü Öte Tarafdan idâre Olunmakta Olan Mukâta'ât 15
Fellâhların Ahvâli 16
Memlaha-i Arâzî İ'tibâriyle Mahsûlâtın Mikdâr ve Kıymet-i Mu'tedileleri 16
Mukâta'ât-ı Mezbûrenin Ba'zı Te'âmülleri 17
Nefs-i Muhammere Karyesinin Evsâfı 18
Muhammere'ye Tâbi' Olan Bâlâda Muharrer Mukâta'aların Mahalleriyle Mahsûlât ve Mutasarrıflarının Nüfûs-ı Mevcûdesi 19
Cezîretü'l-Hızır ve Tevâbi'yle Sekenesi ve Mahsûlâtının Keyfiyyet ve Kemiyyeti 19

Der Beyân-ı Cezîretü'l-Mahalle 21
Muhammere ve Havâlîsinin Ahvâl-i Sâbıkası 21
Ka'b Aşîretinin İranlu'ya Tereddüd ve İntimâ Kesb Eylemesinin Vücûh ve Esbâbı 22
İranlu'nun Ka'b Aşîretinden Mürettebât-ı Sâbıka ve Zamâ'im-i Lâhikası 23
Muhammere ve Civârının Gümrük Rüsûmâtı 24
Muhammere Lenger-gâhının Umkiyle Mütehammil Oldığı Sefînelerin Cesâmeti 24
Ka'b Aşîretinin Aksâmiyle Hâl ve Mişvâr ve Kavâ'id ve Etvârları 25
Aşâyir-i Merkûmenin Ba'zı Âdat ve Tebâyi'i 26
Nisâ Tâ'ifelerinin Kisve ve Zînetleri 28
Muhammere ve Civârının Tecrübe Olunan Harâreti 29
Basra'ya Tâbi' Zübeyr Kasabası 29
Basra'ya Tâbi' Küveyt Kasabası 30
Basra'ya Tâbi' Kurne Nâm Mahal 30
Basra'ya Tâbi' Müntefik Aşâyiri 31
Benî Mâlik Aşîreti Tavâ'ifi 31
el-Ecved Aşîreti Tavâ'ifi 32
Benî Sa'îd Aşîreti Tavâ'ifi 32
Kurne Nâm Mahalden Sûkü'ş-Şüyûh Kasabasına Varınca Fırat Nehrinin Cânib-i Yemîninde Olan Tavâ'if 32
Yine Kurne Nâm Mahalden Sûkü'ş-Şüyûh Kasabasına Varınca Fırat Nehrinin Cânib-i Yesârında Cezîre Üzerinde Bulunan Tavâ'if 34
Sûkü'ş-Şüyûh Kasabasından Semâve Nâm Mahalle Kadar Kezâlik Fırat Nehrinin İki Yakasında Sâkin Olan Tavâ'if 35
Şâmiyye Tarafından Ya'nî Fırat Nehrinin Cânib-i Yemîninde Sâkin Olan Tavâ'if 35
Fırat Nehrinin Cânib-i Yesârında Cezîre Kıt'ası Üzerinde Sâkin Olan Tavâ'if 35
Cezîre Kıt'asında Olup Müntefik'e Tabi Aşâyirin Mesken ve Miktarları 36
Şattü'l-Hayy Nehri Başından Bu Mahalle Gelince Tahrîr Olunan Kurâ ve Tavâ'ifin Nüfûslarıyla Esâmeleri Defteridir 38
Müntefik Şeyhlerinin Asıl ve Nesilleri 40
Asıl Müntefik Aşâyirinin Meskenleriyle Ba'zı Hâlleri 40
Müntefik Aşîretinin Şeyhü'l-Meşâyîhi İdâresinde Bulunan Kurâ ve Kasabât ve Umûm Aşâyirinin Yekûn-ı Nüfûslarıyla ve Ba'zı Mevâki' Keyfiyyâtı 41
Müntefik Aşâyirinin Münkasim Oldıkları Sunûf ve Her Bir Sınıfın Hâli 42
Tavâ'if-i Merkûmenin Meskenleri Mahsûlâtıyla Diğer Temettü'leri 43

Müntefik Şeyhlerinin Tevâbi'i Olan Aşâyir ile Vâridâtça Olan Te'âmülleri 44
Müntefik Şeyhlerinin Ba'zı Usûl-i İdâreleriyle Âdetleri 45
Müntefik'e Zahîr Olan ez-Zafîr Aşîreti 47
Uzeyr Nebî Aleyhi's-Selâm Hazretlerinin Makâm-ı Şerîf ve Türbe-i Münîfeleri 47

FASL-I SÂNÎ
DER BEYÂN-I EYÂLET-İ BAĞDÂD

Eyâlet-i Mezbûrenin Hudûd-ı Umûmiyyesi 49
Bağdâd Şehrinin Târih-i Tarh ve İnşâsıyle Asıl Bağdâd ve Rusâfe Tarafının Tavzîhî 49
Bağdâd Şehrinin Evsâfı 50
İşbu Mahalle Kadar Zikr Olunan Cevâmi'-i Şerîf-i Evrâce 51
Bağdâd'ın Kadîm Su Sedlerinin Bozulmasıyla Mazarratları 53
Karşu Yaka'nın Evsâfiyle Sebeb-i Harâbiyyeti 53
Bağdâd Ahâlîsinin Sunûf ve Tebâyi'i Keyfiyyetleri 54
Bağdâd Şehrinin Ebniyesi 55
Bağdâd'ın Mahsûlâtıyla Mahall-i Sarfı 56
Bağdâd'ın Köprüsünün Hâl-i Perîşâniyeti 56
Karşu Yaka'da Bulunan Makâmât-ı Âliye 57
Kasaba-i A'zamiye Tâbi'-i Bağdâd 57
Kasaba-i Kâzimiye Tâbi'-i Bağdâd 57
Bağdâd Eyâleti'ne Tâbi' Benî Lâm Aşîreti 59
Aşîret-i Mezbûrenin Bedevî ve Şâvî Tavâ'ifi 59
Aşîret-i Mezbûrenin Fellâh ve Mi'dân Tavâ'ifi 59
Aşîret-i Mezbûreden Bir Müddetten Berü Dağılarak İran Memâlikinden Âtiyü'z-Zikr Mahallere Gidüp Kalmış Olan Tavâ'if 60
Satâtıla Tâ'ifesi Oymakları 60
el-Bâviye Tâ'ifesi Oymakları 60
Zübeyd Tâ'ifesi Oymaklarından 61
es-Surha Tâ'ifesiyle Tevâbi'i Oymaklarından 61
es-Surha Oymaklarından 61
Tevâbi'i Oymakları 61
el-Hasrec Tâ'ifesi Oymaklarından 61
Tavâ'if-i Merkûmenin Öte Tarafa Gitmelerinin Esbâbı 63
Benî Lâm Aşîretinin Mesken ve Me'vâlarıyla Ba'zı Ahvâli 63
Tavâ'if-i Merkûmenin Zer' ve Hırâset ve Maktû'-ı Mîrîleri 64

Ba'zı Ziyâretler ile Aşîret-i Mezbûrenin İ'tikâtları 64
İran'a Tâbi' ve Benî Lâm Aşâyirine Mücâvir Olan Fîlî Aşâyirinin Mesâkin ve Aded-i Tavâ'if ve Mikdâr-ı Hâneleri 65
Pûşt-i Kûh Nâm Kıt'ada Sâkin Olan Fîlî Tavâ'ifi 66
Pîş-Kûh Kıt'asında Sâkin Oldukları Rivâyet Olunan Delfân Tavâ'ifi 66
Delfân'dan Sîle-Sîle Tavâ'ifi 66
Amâle Tavâ'ifi 67
Mezkûrlar Küçük Yâhûd Fîlî Aşîreti Tevâbi'i 67
Hüleylânî Tavâ'ifi 67
Baclân Tavâ'ifi 67
Bîran-âvend Tavâ'ifi 68
Fîlî Aşâyirinin Benî-Lâm Aşîretiyle Mu'âmelât-ı Sâbıka ve Lâhikaları 68
Fîlî Aşâyirinin Ba'zı Keyfiyyetleri 69
Bağdâd'a Tâbi' Cessân ve Bedre ve Zorbatya Karyelerinin Ahvâli 69
Zorbatya Civârında Olan Memleha 72
Zorbatya ile Mendelî Kasabası Beyninde Olan Tarîk ile Tursak Harâbesi 72
Kûtü'l-Amâre'den Diyâle Nehrine Kadar Dicle Nehrinin Cânib-i Yesârında Olan Tavâ'if 73
Memleha-i Selmân-ı Pâk 74
İstıtrâd Fî Bahsü'l-Ehvâr 74
Tetimme 75
Selmân-ı Pâk'dan Bağdâd'a Kadar Olan Tavâ'if 75
Selmân-ı Pâk Hazretlerinin Makâm-ı Şerîfiyle Ol Civârda Olan Merâkıd-ı Şerîfe ve Tâk-ı Kisrâ-yı Anû-Şirvân'ın Zikr ve Beyânı 76
Şattü'l-Hayy Nehrinden Bağdâd'a Kadar Olan Tavâ'if 76
Zübeyd Aşîreti Tavâ'ifi 77
Cezîre'nin Şattü'l-Hayy'dan Hille Civârına Kadar Mahallerinde Kâ'in Tavâ'if 77
Hazâ'il ve Hazâ'il Aşîretiyle Hem İttifâk olan Hindiyye Tavâ'ifi 78
Hazâ'il Aşîreti Tavâ'ifi 78
Hazâ'il'e Mensûb Şâmiyye Tarafında Olan Tavâ'if 78
Hindiyye Tâvâ'ifi 78
Bağdâd'a Tâbi' Mendelî Kasabasıyla Civârında Olan Kazâniyye ve Dişeyh Karyeleri 80
Mendelî Kasabası Ahâlîsinin Mezâhib ve Âdetleri 81
Mendelî Kasabası'nın Bağdâd Sandığına Müretteb Olan Vâridâtı 82
Kasaba Enhârının Bedel-i Maktû'ları 82
Müdîrlere Mahsûs Olan Rüsûmât 83
Vâridât-ı Merkûmenin Sûret-i Te'essüsü ve Cibâyeti 83

Kazâniyye ve Dişeyh Karyeleriyle Bunların Medâr-ı Kıvâmları Olan Su Keyfiyyeti 85
Mendelî'ye Merbût Neft Bulaklarıyla Andan Hânikîn'e Kadar Olan Yollar Keyfiyyeti 86
Livâ-i Hânikîn Tâbi'-i Eyâlet-i Bağdâd 87
Nefs-i Karye-i Hânikîn 87
Hânikîn Te'âbi'inden Olan Aşâyir 87
Hânikîn'e Tâbi' Hacı Kara Karyesi 87
Tevâbi'i Olan Aşâyir 87
Mukâta'a-i Zâviye Tâbi'-i Hânikîn 89
Nâhiye-i Benküdre Tâbi'-i Hânikîn 89
Bâclân Tâ'ifesinden 89
Bâclân Mülhakâtından 89
Hânikîn ve Hacı Kara Karyelerinin Ahvâli 90
Hânikîn Üzerinden Mürûr Eden Acem Teb'a ve Züvvârının Mikdârı ve Keyfiyyetleri 91
Tetimme-i Cedvel 92
Ba'zı Tafsîlât 93
Tekemmüle 93
Acem Züvvâr ve Tüccârının Yolsuz Hareketlerinden Zuhûr Eden Ta'affünât 94
İstıtrâd Der Bahs-i Sûzmâniyân 94
Hânikîn Sancağı Tevâbi'inin Ahvâl ve Keyfiyyetleri 96
Nâhiye-i Mezbûrede Olan Âsâr-ı Kadîme ve Ziyâretler 96
Hânikîn'e Tâbi' Baba Pilâvî Mukâta'asıyla Mukâta'ât-ı Sâ'ire 97
Mukâta'ât-ı Mezbûrenin Mahsûlât-ı Mîrîyeleriyle Usûl-i Mezâri'aları 97
Horasan Mukâta'a-i Cesîmesinin Ahvâl-i Te'âmüliyesi 98
Livâ-i Zuhâb 99
Zuhâb'a Tâbi' Kazâ-i Dertenk Yâhûd Dertenk Mukâta'ası 99
Derne Kazâsı Yâhûd Mukâta'ası 100
Şeyhân Mukâta'ası 100
Emâret-i Kasr-ı Şîrîn 100
Nefs-i Zuhâb Karyesinin Ahvâli 100
Dertenk Karyesi 101
Ban Zerde Dağı Üzerinde Olan Kurâ ve Âsâr ve Sâ'ire 101
Baba Yâdigâr Ziyâreti 103
Gürânîler'in Usûl-i Tahlîfiyeleri 104
Zuhâb Sancağının Bâkî Tevâbi'i Olan Mahal 105

Tak-ı Kerrâ ve Câddesi ile Sermîl'e Kadar Olan Tarîk Keyfiyyetleri 106
Derne ve Tevâbi'i 107
Şeyhân ve Tevâbi'i 107
Emâret-i Kasr-ı Şîrîn ve Tevâbi'i Keyfiyyâtı 108
Koreto Nâhiyesinin Ahvâli 109
Zuhâb'a Tâbi' Puşt-i Tenk Nâhiyesi 110
Mendelî'ye Mücâvir Kelhür Tavâ'ifinin Aksâmıyla Mikdâr-ı Hâneleri 110
Mansûrî Tavâ'ifi 111
Şehbâzî Tavâ'ifi 112
Kirmân-Şâhân Civârında Bulunan Tavâ'if 112
Kirmân-Şâhân Tevâbi'inden Mâhîdeşt Mahallinde Bulunan 112
Kirmân-Şâhân'a Tâbi' Zevîri Mahallinde Bulunan 113
Kallâçe Dağının Şarkîsinde Güvâvuz Mahallinde 113
Diğer Müteferrik Bulunan Tavâ'if 113
Revân Nâm Mahalde Sâkin Şehbâzî Tâ'ifeleri 113
Hayme-nişîn Bulunan Tavâ'if 113
Dih-nişîn Olan Tavâ'if 114
Tavâ'if-i Merkûmenin Ba'zı Hâlleri 115
Mendelî'den Eyvân Câddesiyle Zerne Kal'ası 115
Zuhâb Câfı Demekle Ma'rûf Aşîretin Mıkdâr-ı Hâne ve Meskenleri 116
Kışlak İçün Zuhâb Sancağına Gelen Tavâ'if 116
Süne Aşâyirinden Kışlamak İçün Zuhâb Sancağına Gelen Tavâ'if 117
Zuhâb Sancağının İranlu Tasarrufuna Geçen Mahallerden Aldıkları Vâridât 118
Kirmân-Şâhân Tevâbi'inden Kerend Mahalli 119
Nefs-i Kerend Kasabası 119
Kerend Tevâbi'i Olan Kurâ 119
Kirmân-Şâhân'a Tâbi' Bivenic Mahalli 120
Bağdâd'a Tâbi' Hâlis Nâhiyesi Karyeleri 120
Kurâ-yı Mezbûrenin Keyfiyyet Te'âmülleri 121
Hâlis Mukâta'asının Enhâr-ı Mîriyyesi 122
Hâlis-i Garbî Enhârı 124
Enhâr-ı Mezbûrenin Sûret-i Te'âmülleri 125
Bağdâd'a Tâbi' Âne Kazâsı 125
Âne Şehri ile Tevâbi'i Fırat'ın Hâvî Oldukları Hânehâ 126
Bağdâd'a Tâbi' el-Hadîse ve Tevâbi'i 126
Kazâ-i Hît Tâbi'i Bağdâd 126
Bağdâd'a Tâbi' Kebîse Kazâsı 127

Bağdâd'a Tâbi' Dileym Sancağı 128
Asıl Dileym Aşîreti 128
Hevr-i Akarkûf Ta'bîr Olunan Mahal ve Keyfiyyâtı 130
Mezkûr Suların Sûret-i Zâbıta-i Sâbıkası 131
Akarkûf Hevrinin Sâkinleriyle Mahsûlâtı 131
Bağdâd'a Tâbi' Ebû Gureyb Mukâta'ası 132
Müseyyib Karyesi Pîşgâhında Olan Köprü 134
Şâmiye Yakasında Olan Mukâta'ât 135
Nehrü'l-Hüseyniyye 136
Dîger Mukâta'ât-ı Bağdâd ve Hille 136
Nâsıriyye Mukâta'ası 136
Hasîn Mukâta'ası 137
Mühennâviyye Mukâta'ası 137
Mehâvîl Mukâta'ası 137
Havâss Mukâta'ası 137
Hevr-i Bete Mukâta'ası 138
Hâtûniyye Mukâta'ası 138
Nîl Mukâta'ası 138
Verdiyye Mukâta'ası 138
Tahmâsiyye Mukâta'ası 138
Tenbîh 139
Sâmirre Karyesi 139
Bağdâd'a Tâbi' Aklâm-ı Selâse Aşâyir ve Tavâ'ifi 140
Diyale Nehrinden Münşa'ib ve Bağdâd'a Tâbi' Horasan Nehri Üzerinde Kâ'in Tavâ'if 140
Horasan Nehrinden Münşa'ib Mehrûd Nehri Üzerinde Olan Tavâ'if 141
Diyâle Nehrinden Müfrez Beledrûz Nehri Üzerinde Bulunan Tavâ'if 142
Mendelî Kasabasında ve Civârında Olan Tavâ'if 143
Bedre ve Cessân Karyelerinde Olan Tavâ'if 143
Şehribân Mukâta'ası Üzerinde Olan Tavâ'if 144
Mendelî Civârında Kazâniyye Mukâta'asında Olan Tavâ'if 144
Kızıl Rabat Karye ve Mukâta'asında Olan Tavâ'if 144
Hânikîn ve Hacı Kara Karyeleriyle Tevâbi'inde Olan Tavâ'if 145
Hânikîn Tevâbi'inden Benküdre Nâhiyesinde Olan Tavâ'if 145
Hânikîn'e Tâbi' Kolay Mukâta'asında Olan Tavâ'if 145
Diyâle Nehrinden Münşa'ib Hâlis Nehr-i Kebîri Üzerinde Olan Tavâ'if 146
Bağdâd'dan Râşidiye Mukâta'asına Kadar Dört Sâ'at Mesâfede Olan Tavâ'if 146

Mezkûr Râşidiye Mukâta'asında Olan Tavâ'if 147
Rahmâniye Nâm Mahalden Vâdî Beğ'in Fahl Kal'asına Kadar Olan Tavâ'if 147
Diceyl Mukâta'asında Olan Tavâ'if 147
Tâcî Mukâta'asında Olan Tavâ'if 148
Nefs-i Bağdâd ve Karşu Yakasında Olan-Tavâ'if-i Aklâm 148
İmâm Mûsâ Kasabasında Olan Tavâ'if-i Aklâm 150
Ebû-Gureyb Mukâta'asında Olan Tavâ'if-i Aklâm 150
Cürf-üs Sahar Mukâta'asında Olan Tavâ'if-i Aklâm 151
Sâmirre Karyesinde Bulunan 151
Hevr-i Akarkûf Nâm Mahalde Olan Tavâ'if-i Aklâm 151
Dileym Sancağında Olan Tavâ'if-i Aklâm 152
İskenderiye Mukâta'asında Olan Tavâ'if-i-Aklâm 153
Hâtem Fezâ' Mukâta'asında Olan Tavâ'if-i Aklâm 153
Rıdvâniye Mukâta'asında Olan Tavâ'if-i Aklâm 153
Elbû-Lûka Harkında Olan Tavâ'if-i Aklâm 153
Müseyyib Mukâta'asında Olan Tavâ'if-i Aklâm 154
Hille'ye Tâbi' Nâsıriyye Karyesinde Olan Tavâ'if-İ Aklâm 154
Hille'ye Tâbi Hasîn Karyesinde Olan Tavâ'if-i Aklâm 154
Hille'ye Tâbi' Mehâvîl Karyesinde Olan Tavâ'if-i Aklâm 155
Nâib Zâde Harkında Olan Tavâ'if-i Aklâm 155
Nefs-i Hille Bağlarından Bebürmâne Bağında Olan Tavâ'if-İ Aklâm 155
Vâdî Beğ'in Bağında Olan Tavâ'if-i Aklâm 156
Nefs-i Hille Kasabasının İki Yakasında Olan Tavâ'if-i Aklâm 156
Revâşid Bağında olan Tavâ'if-i Aklâm 156
Vâdî Beğ'in Haşhâşiyye Nâm Bağında Olan Tavâ'if i Aklâm 157
Büyük Haykan ve Küçük Haykan Bağlarında Olan Tavâ'if-i Aklâm 157
Mezîdiyye Bağında Olan Tavâ'if-i Aklâm 157
Diyâle Nehrinin Cânib-i Yesârından Dâver Aşîretinin Meskenlerine Kadar Olan Tavâ'if 157
Bağdâd Aklâm-ı Selâsesine Merbût Olub, Şehrizûr Eyâleti Dâhilinde Bulunan Tavâ'ifin İsim ve Şöhret ve Mıkdâr-ı Hâneleri 158
Bârâdan Yâhûd Bîredân veyâ Bûreden Nâm Karyede Olan Tavâ'if-i Aklâm 158
Keşkevîl ve Seydelân Nâm İki Nehir Üzerinde Olan Tavâ'if-i Aklâm 159
Kerevî Cedîd Tâ'ifesinden 159
Kökez Nehri Üzerinde Olan Tavâ'if-i Aklâm 159
Karatepe Karyesinde Olan Tavâ'if-i Aklâm 159

Mehletâve Karyesinde Olan Tavâ'if-i Aklâm 160
Taûk Karyesi'nde Olan Tavâ'if-i Aklâm 160
Zengebâr Karyesinde Olan Tavâ'if-i Aklâm 160
Serklâ Mahmûd Karyesinde Olan Tavâ'if-i Aklâm 161
Kifri Kazâsında Sâkin Tavâ'if-i Aklâm 161
Dûz Hûrmâtu Karyesinde Olan Tavâ'if-i Aklâm 162
Asâmîn Nâhiyesinde Olan Tavâ'if-i Aklâm 163
Nefs-i Kerkük Şehriyle Civârında Sâkin Tavâ'if-i Aklâm 163
Aşâyir-i Mezbûrenin Ba'zı Keyfiyetleri 164
Bağdâd'a Tâbi' Şemmerü'l-Cerbâ Aşîretiyle Tavâ'if-i Müştemilesi 165

FASL-I SÂLİS
DER BEYÂN-I EYÂLET-İ ŞEHRİZÛR

Eyâlet-i Mezbûrenin Hudûd-ı Umûmiyesiyle Müştemilâtının İcmâli 168
Cümle-i Mu'teriza 168
Eyâletin Şehrizûr'a Sebeb-i Nisbet ve Şöhreti 169
Şehrizûr Eyâletinde Bulunan El-Ubeyd ve Sâ'ir 'Urbân Aşâyiri 169
Nefs-i Kerkük ve Tevâbi'inin Ba'zı Husûsâtı 171
Livâ-i Süleymâniye der Eyâlet-i Şehrizûr 171
Süleymâniye Kasabasının Ahlâkı 172
Süleymâniye Ahâlîsinin Ba'zı Âdetleri 173
Livâ-i Mezbûr Kurâ ve Nevâhîsinin Usûl-i İdâre-i Sâbıkası 174
Kurâ-i Mezbûrede Husûle Gelen Mahsûl 178
Şehrizûr ve Tevâbi'ine Dâir Ba'zı Makâlât 178
Süleymâniye'ye Tâbi' Câf-ı Süleymânî Aşîreti Tavâ'ifi 181
Süleymâniye Sancağı'na Tâbi' ve İlgavâre Demekle Ma'rûf Olan Tavâ'if 183
Aşâyir-i Mezbûrenin Hâl ve Mişvârları 185
Vech-i Ta'ayyüş ve İdâreleri 185
Kazâ-i Kızılca Tâbi'-i Livâ-i Süleymâniye 185
Kazâ-i Mezbûr Karyeleri 186
Kurâ-i Mezbûreye Dâir Ba'zı Husûsât 186
Tetimme-i Mebâhis-i Kızılca 186
İran Memâlikinden Kızılca'ya Muhâdid Merivân Nâm-ı Dîger Mihribân Mahalli 187
Süleymâniye Sancağına Tâbi' Tretol Nâhiyesi 188
Tretol Nâhiyesi Karyelerinin Esâmîsi 189

Süleymâniye'ye Tâbi' Olup Hudûd Üzerinde Bulunan Kazâlarla Karyelerinin Esâmîsi 189
Süleymâniye'ye Tâbi' Siyvel Kazâsı 189
Süleymâniye'ye Tâbi' Âlân Kazâsı 189
Süleymâniye'ye Tâbi' Mâvet Kazâsı 190
Süleymâniye'ye Tâbi' Merge Kazâsı 190
Süleymâniye'ye Tâbi' Püşder Kazâsı 190
İranlu Tasarrufunda Bulunan Bâne Mahalli 191
Bâne'ye Tâbi' Bîleke Mahalli 191
Bâne'ye Tâbi' Sâjân Mahalli 192
Bâne'ye Tâbi' Keyverûd Mahalli 192
Bâne'ye Tâbi' Deşt-i Tâl 192
Bâne'ye Tâbi' Nemşîr Mahalli 192
Bâne Mahallinin Evsâf ve Sâ'iresi 193
Beyne't-Tarafeyn Olan Enhâr ve Ba'zı Âsâr Keyfiyyâtı 193
Serdeşt Yâhûd Kölâse Mahalli 194
Serdeşt'e Tâbi' Kelo Mahalli 195
Serdeşt'e Tâbi' Gevrik Mahalli 196
Mezkûr Nevâvâ ve Şiyveco'ya Tâbi' Olan Kurâ 196
Serdeşt'e Tâbi' Neleyin Fakîh Îsâ 197
Serdeşt'e Tâbi' Melkeri Mahalli 197
Melkeri Muzâfâtından Nahcivan Perâkendesi 198
Serdeşt'e Tâbi' Beracî Mahalli 198
Beraci Mahalline Tâbi' Kazan Perâkendesi 198
Serdeşt'e Tâbi' Murâd Beği Mahalli 199
Serdeşt'e Tâbi' Âlân-ı Acem Yahûd Bitûş Mahalli 199
Serdeşt Mahalli Sâkinlerinden Aşâyirin Yaylakları 200
Serdeşt'in Hudûdiyle Evsâf-ı Sâ'iresi 201
Serdeşt Mahallinin Vâridâtıyla Mu'âmelât-ı Sâ'iresi 201
Şehrizûr Eyâletine Muzâf Olan Köy Sancak 203
Mahall-i Hoşnâv Tâbi'i Köy Sancak 204
Mahall-i Bitvîn Tâbi'-i Köy Sancak 204
Fi'l-asl Köy Sancak'ı Tevâbi'inden İken Süleymâniye'ye İlhâk Olunan Yerler 205
Köy Sancak'ının ve Sâkinlerinin Ba'zı Keyfiyyâtı 205
Şehrizûr Eyâleti Dâhilinde Kâ'in Revândiz Sancağı 206
Revândiz Sancağı'nın Hudûdıyla Ba'zı Âsâr ve Mahsûlâtı 208
Lâhicân Kıt'ası Hudûdıyla Ahvâl-i Sâ'iresi 209

Lâhicân Kıt'asında Kâ'in Pesve Mahalli 209
Lâhicân Kıt'ası Dâhilinde ve Kâdervîşî Tâ'ifesi Tasarrufunda Olan Neleyn-i Mengûr Mahalli 210
Lâcihân Kıt'asında Pîrân Tavâ'ifi 210
Lâhicân Kıt'asında Zôrî Tâ'ifesi Mahalli 210
İran Memâlikinden Soğuk Bulak Toprağında Vâki' Olup Mengûr Tâ'ifesi Kısmından Kâdervîşî Tâ'ifesi Tasarrufunda Olan Kurâ 210
Lâhicân Kıt'asında Sâkin Bilbas Aşîretinin Kabâ'il ve Tavâ'ifi 211
Bilbas Aşîretinden Pîrân Kabîlesi Tavâ'ifi 211
Bilbas Mengûr Kabîlesinin Kâdervişî Kısmı Tâ'ifeleri 211
Bilbas'dan Mengûr Kabîlesinin Zôrî Kısmı Tâ'ifesi 211
Bilbas Aşîretinden Mamsen Kabîlesi Tavâ'ifi 212
Bilbas Aşîretinin Yaylak ve Kışlaklarıyla Ba'zı Keyfiyyetleri 212
Aşîret-i Merkûmenin Etvâr-ı Sâbıkası 213
Lâhicân Kıt'asına Tâbi' Ba'zı İfâdât 214
El-Yevm İranlu Tasarrufunda Bulunan Oşni Mahalli 214
Oşni Mahalli Karyeleriyle Mikdâr-ı Hâneleri 215

FASL-I RÂBİ'
DER BEYÂN-I EYÂLET-İ MUSUL

Eyâlet-i Mezkûrenin Hudûd-ı 'Umûmiyesi 219
Musul Şehri İle Hâvî Olduğu Merâkıd-ı Aliyye-i Münevvere 219
Musul Ahâlîsinin Ahlâk ve Lisân ve Âdetleri 222
Musul'un Mahsûlât-ı Arziyye ve Sâ'iresi 224
Musul'un Kışla ve Sarayı ile Bunlara Münâsib Mebhas 225
Musul Civârında Olan Ma'denî Bulakların Zikri 226
Sencâr Nâhiyesinin Hâl ve Keyfiyyeti 227
Yezîdî Tâ'ifesinin Akâyid ve Âdetleri 227
Tell Afer Nâhiyesi 228
Musul Aşâyiri ile Aneze'nin Ba'zı Hâlleri 229
Der Beyân-ı Ba'zı Husûsât-ı Akra ve İmâdiye 230

FASL-I HÂMİS
DER BEYÂN-I EYÂLET-İ VAN

Van ve Hakkârî Eyâleti'nin Hudûd-ı 'Umûmiyesi 231
Livâ-i Van 231
Livâ-i Mezbûrda İskân Olunan 'Aşâyir ile Mikdâr-ı Vergileri 232
Livâ-i Hakkârî 232

Livâ-i Muş 233
Muş Sancağında Bulunup İskân Eden 'Aşâyir 233
Bitlis Kazâsı'nda Olan 'Aşâyir 233
Âtîü'z-zikr Kazâlarda Olan Tavâ'if 234
Evsâf-ı Nefs-i Van 235
Van Şehrinin Sanâyi'-i Mahalliyesiyle Meşreb-i Ahâlîsi 236
Van'a Muzâfe Ebgay Sahrâ ve Nâhiyesi 237
Hakkârî Sancağından Ba'zı Mahallerin Evsâf ve Keyfiyyâtı 239
Kutur Nâhiyesi Muzâfâtından İranlu'nun Tasarrufuna Geçüp Altmış Dört Senesi Târîhinde İstihlâs Olunan Karyelerin Esâmîsi 240
Urmi Muzâfâtından Mergever Mahalli 241
Mahall-i Berdesûr ez-Tevâbi'i Urmi 243
Püşkülân Karyesi 244
Mahall-i Mezbûrda Olan Hângâh ve Postnişîni 245
Urmi'ye Tâbi' Tergever Mahalli 245
Urmiye Tâbi' Bradost Mahalli 246
Şakakî Yahud Şekâkî Aşîreti'nin Tavâ'if ve Hâneleri 248
Urmi'ye Tâbi' Somay Mahalli 249
Somay'a Tâbi' Şiyran Mahalli 250
Somay'a Tâbi' Enzel-i Bâlâ Mahalli 251
Çıhrık Mahalli 252
Mahall-i Şitetal Tâbi'-i Çıhrık 253
Mahall-i Kürdiyân Tâbi'-i Çıhrık 254
Çıhrık Kal'asının Evsafıyla Nâhiyesinin İdâresi Keyfiyyeti 255
Deyrik Nâhiyesi 255
Hûder Nâhiyesi 256
Elend Nâhiyesi 257
Ahorik Nâhiyesi 257

FASL-I SÂDİS
DER BEYÂN-I LİVÂ-İ BÂYEZÎD

Bâyezîd Sancağının Kazâ ve Karye ve Nüfûs-ı Mevcûdesi 259
Bâyezîd Kasabası 259
Tanbat Mağaralarının Zikri 261
Bâyezîd Sancağına Tâbi' Olup El-Yevm Mahall-İ Mezkûrde Bulunan ve İranlu ve Rusyalu Tarafına Geçmiş Olan Celâlî Aşîretinin Tavâ'if ve Hâneleri 262
Celâlî Aşîreti 262
El-Ân İki Kısım Üzerinde Bulunan Hayderânlu Aşîreti 263

Sebîkî Yâhûd Sebîkânlu Aşîreti 263
Zilânlu Aşîretinin Tavâ'ifiyle Ahvâl-i Sâ'iresi 264
Aşâyir-i Mezbûrenin Ba'zı Hâlleri 266
İranlu Tasarrufunda Olup Bâyezîd'e Muhâdid Bulunan Mahal 266

HÂTİME
DER BEYÂN-I TURUK VE MESÂFÂT

Bağdâd ve Hille'den Basra'ya Kadar Olan Turuk-ı Nehriyye Keyfiyyeti 268
Nehir Tarîkında Görülen Ba'zı Keyfiyyât 270
Bağdâd ve Hille'den Basra'ya Kadar Olan Turuk-ı Berriyye 271
Mendelî'den Dizfûl'a Kadar Olan Merâhile 272
Mendelî'den Kasr-ı Şirin ve Zuhâb ve Kal'a Zencîr Üzerinden Şehrizûr Sahrâsına ve Süleymâniye Kasabasına Kadar Tayy Olunan Merâhil ve Mesâfât 274
Süleymâniye Kasabasından Serdeşt Nâm Mahalle Kadar Tayy Olunan Turuk ve Mesâfât 277
Serdeşt'den Oşni Kasabasına Kadar Tayy Olan Turuk ve Mesâfât 279
Oşni Kasabası'ndan Başkal'a'ya Varınca Tayy Olunan Turuk ve Mesâfât 281
Başkal'a'dan Bâyezîd'e Kadar Olan Turuk ve Mesâfât 283
Bâyezîd'dan Erzurum Şehrine Kadar Olan Turuk ve Mesâfât 286
Erzurum'dan Trabzon'a Varınca Tayy Olunan Turuk ve Mesâfât 289
Der Beyân-ı İmtidâd-ı Mesâfe Hudûd-ı Devleteyn 292
Trabzon'dan Dersa'âdet'e Varıncaya Kadar Vapur ile Kat'olunan Mesâfe 292
Dersa'âdet'ten Bağdâd'a Kadar Olan Şâh-Râh Mesâfesi 292

AÇIKLAMALAR 295
BİBLİYOGRAFYA VE KISALTMALAR 325
DİZİN 331

SUNUŞ

Türk edebiyatında "Seyâhatnâme" türündeki eserler arasında "Seyâhatnâme-i Hudûd"un, özellikleri dolayısıyla ayrı bir yeri olduğu gerçektir. Bu özellikleri, yıllar önce *Tarih ve Toplum* dergisinde yayınlanan, bugün artık bir 'önsöz' durumunu almış olan ve bu kitabın başına da eklenen tanıtma yazısında anlatmaya çalışmış idik.

Seyâhatnâme, metnine hiçbir müdahalede bulunulmadan, bugün kullanmakta olduğumuz harflere çevrilerek yayına hazırlanmıştır. Görüleceği gibi, kitapta meskûn yerler ile aşîret adları oldukça büyük bir yekûn tutmaktadır. Gezinin yapıldığı tarihlerden bu yana geçen yaklaşık 150 yıllık bir zaman içinde yer ve aşîret adlarında; özellikle aşîretlerin geçim kaynakları, hâne ve çadır sayıları ile nüfuslarında muhakkak ki değişiklikler olmuştur. Bunların tespitleri veya bugüne göre kıyaslamaları yapılmamıştır. Ancak, yazar tarafından gereken yerlerde "Derkenâr" olarak verilenlerden ayrı olarak, tarafımızdan hazırlanan bir açıklamalar kısmı kitabın sonuna eklenmiştir.

Yukarıda anılan özel adlardan metinde harekeli olarak yazılmayanlarının yeni harflere tatbikinde, Arap harflerinin karakteristik özellikleri gözönüne alındığında, yanlış okumaların var olacağı şüphesizdir. Şimdiden bu tür yanlış okumalar için bir özür dilemenin yerinde olacağı kanaatindeyim.

Hudûd Seyâhatnâmesi, yıllardan beri süre gelen Osmanlı-İran sınır anlaşmazlığının giderilmesi için 1847'de Erzurum'da toplanan uluslararası bir komisyonda (Tahdîd-i Hudûd Komisyonu); Osmanlı Devletini temsil eden Kimyager Dervîş Paşa başkanlığındaki Türk Heyetinde bulunan Mehmed Hurşîd Paşa tarafından kaleme alınmıştır. Komisyonda ayrıca İngiltere'yi Albay Williams, Rusya'yı Albay Tschirikoff ve İran Devletini de Mirza Ca'fer Han temsilen bulunuyorlardı. Hudûd ihtilâfı, belirttiğimiz gibi, daha ziyade, o tarihlerde Osmanlı sınırları içinde bulunan Irak ile İran Devletini ayıran sınır çizgisinde yoğun olarak meydana geliyordu. Bu yüzden anlaşmazlığın halli için

komisyon heyetinin Erzurum'dan Basra'ya kadar seyahâtleri gerekiyordu. Heyet bu geziyi 1848-1852 arası, 4 yılda gerçekleştirdi.

Hudûd ihtilâfı ne ölçüde giderilebildi, daha sonraki yıllarda durum ne oldu? Bu tabii ki bizim konumuz değil. Yalnız şunu belirtmekle yetinelim ki, bu geziden bize Doğu Anadolu, Irak ve komşu ülke İran'ın sınıra yakın yerlerinin tarih ve coğrafyası; toplulukların sosyo-ekonomik durumları; gelenek ve görenekleri ile ilgili verdiği bütün bilgilere kesinlikle güvenilir, bilimsel bir seyâhatnâme yadigâr olarak kalmıştır.

Yaklaşık 150 yıl önce ve yalnızca 150 adet basılmış olan kitabın yeni harflere uygulanmış olarak Türk okurlarının istifadesine sunulması "Simurg" Kitabevi sahibi Sayın İbrahim Yılmaz tarafından gerçekleştirilmiş bulunuyor. Türk kültürü için takdirle karşılanacak bu hizmetlerinden dolayı kendilerine ve kitabın yeni harflerle yayınlanması için bizi devamlı teşvik eden dostlarımıza teşekkür ederim.

Alâattin ESER

BİR HUDÛDUN ANATOMİSİ
"SEYÂHÂTNÂME-İ HUDÛD"*

Siyasî sınırları içinde bugünkü Irak topraklarının da bulunduğu Osmanlı İmparatorluğu ile İran Devleti arasında yıllardır süregelen ve siyasî târîh metinlerinde *Hudûd İhtilâfı* diye zikredilen ihtilâf 1850 yıllarına doğru daha da şiddetlenmişti. Bu ihtilâf hudûd çizgisi üzerinde konar-göçer halde yaşayan toplulukların, mevsim şartları gereği, "yaylak" ve "kışlak" edinmek veyâ daimî olarak yerleşmek ihtiyaç ve mecburiyeti ile karşılıklı ve devamlı olarak, kanunî olmayan yollardan karşı topraklara geçmeleri, yani hudûd mefhumunu hiçe sayıp ihlâl etmelerinden kaynaklanıyordu.

İhtilâfların halli için, Sultan II. Mahmûd'un padişahlığı ve Seyyid Ali Paşa'nın sadâreti zamanlarında, İran ile H. 1238 (M. 1822/1823) yılında Erzurum'da bir mu'âhede (=antlaşma) akdolunmuştu[1]. İhtilâfların hallolunamayıp devam etmesi üzerine, yirmibeş yıl sonra, yine Erzurum'da, H. 1263 (M. 1847) tarihinde 9 maddelik *II. Erzurum Mu'âhedesi*[2] akdolundu. Bu tarihlerde ise Osmanlı padişahı Sultan Abdülmecid Han ve sadrıazâmı Reşîd Paşa idiler.

Bu ikinci antlaşmaya göre Osmanlı, İran ve müşâhid olarak katılan Rusya ve İngiltere devletlerinin mümessillerinden meydana gelen bir komisyon *(=Tahdid-i Hudûd Komisyonu)* kuruldu. Bu komisyon 1848-1852 tarihleri arasında tam dört yıl, Basra Körfezi ile o zamanki idârî taksîmâta göre Erzurum Eyâleti'ne bağlı Bayezîd Sancağı arasında olan yerleri eksiksiz dolaşmışlardır. Heyet: «Basra Körfezi, Basra, Bağdâd, Şehrizôr, Musul ve Van eyâletleri ve hudûd üzerinde bulunması münâsebetiyle Bayezîd Sancağı; görülen veyâ görülmeden tahkiki mümkün olan ve derc ve beyânı münâsib görünen yerler ve şehir, kazâ, dağ, çöl, nehir ve akarsular ve göller ile zikredilen yerlerin ahâlîsi, mahsûlleri, bilhâssa bu yerlerde yerleşmiş olup o zamana kadar hepsinin birden toplu halleri kaleme alınmamış ve haklarında çeşitli rivâyetler vuku' bulmuş olmasıyla gerçek

---

* *Tarih ve Toplum*, Mart 1988, Cilt 9, S. 51, s. 57-61.

1 Antlaşma metni için bkz. *Mahmud Mes'ud Paşa, Muahedat Mecmuası* (İstanbul H. 1298). c. 3, s. 1-5.

2 Bu "Antlaşma" metni için de *a.g.e.* (c. 3, s. 5-8)'e bkz.

durumları gizli kalmış olan urban (=şehirli) ve ekrâd (=kürdler) aşîret ve kabîlelerinden ayrı ayrı, sınıf sınıf; yurtları, hâl ve mizaçlariyle, yaklaşık olarak hâne (=çadır) sayıları; zikredilen yerlere hem-civâr (=komşu) olan İran toprakları ile halen İran Devleti tasarrufunda (=idâresinde) bulunan yerler ve hudûd üzerinde bulunan çeşitli unsurlar hakkında çok önemli ve i'timâda şâyân bilgiler elde etmiş» *(Seyâhâtnâme-i Hudûd, s. 3)*, ve bütün bunlar, Osmanlı heyetinde bulunan Mehmed Hurşid (Paşa) tarafından *Seyâhâtnâme-i Hudûd* adlı kitapta toplanmıştır.

Hudûd ihtilâfının halli için kurulan "Tahdîd-i hudûd" komisyonunda Osmanlı İmparatorluğu'nu *Derviş Paşa*[3] *(Mehmed Emin, -Kimyager-)* temsil ediyor, kâtip olarak da *Vilâyet Mektûb-i Hariciyye Kalemi*'nden (=Hariciyye Yazıişleri) *Mehmed Hurşîd*[4] *(Paşa)* bulunuyordu.

İşte tanıtmaya çalışacağımız "Seyâhâtnâme-i Hudûd" adlı eser, bu seyahât sırasında, heyette kâtip olarak bulunan Mehmed Hurşîd (Paşa) tarafından kaleme alınan eserdir[5].

Eserin sayfaları 1-13 (fihrist), 1-192, 1-32, 225-399 (metin) olarak numaralanmışsa da bir eksiklik yoktur. Metin 399 sayfa (tamam olarak), 14,5x23 cm. (8) eb'adında, taşbaskı olarak basılmıştır. Her hangi bir yerinde baskı yeri ve tarihi olmadığı halde İstanbul'da "Takvimhâne-i Âmire"de basıldığı bilinmektedir[6]. "Bedevîler" isimli büyük kitabında sık, sık *Seyâhâtnâme-i Hudûd*'a müracaat eden Alman âlimi *Oppenheim*, kitabının bibliyografyasında,

---

3 1817-1878 yılları arasında yaşamıştır. Hayatı ve eserleri için bkz. *Mehmed Es'ad, Mir'at-ı Mekteb-i Harbiyye* (İstanbul 1310/M. 1892), s. 142-143; *Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî* (İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1311), c. 2, s. 337; *Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri* (İstanbul H. 1333), c. 3, s. 269; *Heyet, Tanzimat I*, Mf. V. (Maarif Vekâleti) yayınlarından, İstanbul 1940, s. 500, not. 3.

4 Çeşitli valiliklerde, Evkâf-ı Hümâyûn Nezâretinde, Sadaret Müsteşarlığında ve son olarak Ankara valiliğinde bulundu, burada H. 1299 (M. 1882)'de vefat etti. Daha etraflı bilgi için bkz. *İbnül Emin Mahmud Kemâl (İnal) Hüseyin Hüsâmeddin*, Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'nin tarihçe-i teşkilâtı ve nüzzârın terâcim-i ahvâli* (İstanbul H. 1335/M. 1919), s. 142-144; *Mehmed Süreyya, a.g.e.*, c. II, s. 312-313.

5 Hurşîd Paşa'nın, bu kitaptan ayrı olarak, hudûd ihtilâfına dair bir de risâlesi (lâyiha) vardır: *"Tahdid-i Hudûd-ı İraniyye..."* İstanbul, Mahmud Bey Matbaası, H. 1300 (M. 1883), 39 s. Ayrıca, Derviş Paşa (Kimyager)'nın hudûd ihtilâfına dair görüşleri, kabul veyâ reddettiği hususlar ve gerekçeleri, *"Tahdid-i Hudûd-ı İraniyye'ye dair lâyiha..."* adı altında, 16-171 sayfalık bir kitap halinde, İstanbul'da, Matbaa-i Âmire'de H. 1286 (M. 1870) tarihinde basılmıştır (2. baskısı, Ahmed İhsan matbaası, 1321/M. 1903). Bu iki lâyihanın tam başlıkları için bkz. *M. Seyfettin Özege, Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu* (İstanbul 1977), c. 4, s. 1687.

6 M. Seyfettin Özege, a.e., c. 4, s. 1564; *Schwab, Bibliographie de la Perse*, 1875, s. 18'de: *Constantinople.*

baskı tarihini H. 1277 (M. 1860), baskı yerini de İstanbul olarak göstermektedir[7]. "*Seyâhâtnâme-i Hudûd*"un bir tahlilini yapan M. C. Mordtmann'ın makalesini[8] görmemiz mümkün olamadığından, bu makalede baskı yeri ve tarihi hakkında herhangi bir kayıt olup- olmadığını bilemiyoruz.

Seyâhâtnâme-i Hudûd matbû' olmasına rağmen gayet ender rastlanan bir kitaptır. Bu hususun, eserin devletlerarası bir ihtilâftan yani siyasî bir olaydan kaynaklanarak yazılıp da resmî yerlere, komisyon üyelerine, diplomatlara bir rapor mahiyetinde dağıtıldığı ihtimâli ile ilgili olabileceğini düşünmüş ve bu düşüncemizi, kitabın önemini ve nedretini bilen kişilere defalarca açmış idik. Daha sonraları elimize geçen bir bibliyografya kitabında[9], Seyahâtnâme'nin örnek eşantiyon olarak 150 (yüzelli) adet basıldığı kaydını gördük ve pek nâdir bir kitap oluşunun hikmetini, böylece öğrenmiş olduk.

Eser, "Önsöz"de de belirtildiği üzre, Doğu ve Güneydoğu Anadolu (bilhassa Van ve Bayezîd şehirleri) ve uzun yıllar Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde kalmış bulunan Irak'ın önemli şehirlerinin târîh, coğrafya ve etnografyası ile ilgili çok kıymetli bilgileri ihtivâ etmektedir. *İslâm Ansiklopedisi*'nde Irak ve önemli şehirleri ile ilgili maddelerde, eserin kaynak olarak, bibliyografyalarda sık sık kaydedildiğini görmekteyiz. Ayrıca Dicle ve Fırat; bunların meydana getirdiği sedler ve bataklıklar, hevrler; nehirlerde kullanılan vâsıtalar, kamıştan yapılan kulübeler, med ve cezir olayları vs. hakkında (ancak yabancı dilde yazılmış, tarihî coğrafya ile ilgili, kaynak olarak kullanılan eserlerde görülen) bilgiler bulmaktayız. Böylelikle, Seyâhâtnâme'nin Avrupaî tarzda yazılmış, baştan sona kadar bilgi dolu bir eser olduğu rahatça söylenebilir. Kitapta lüzûmsuz veyâ tekrar mahiyetinde kullanılan bir cümle ve hatta bir kelime bulmak mümkün değildir. Müellif, samimiyet ve doğruluktan bir an ayrılmadan gördüğünü yazmaktadır. Görmeden, duyduğunu yazarsa bunu açıkca söyler, okuyucuyu ikaz etmiş olur. Bazen yalnızca duyduklarını yazarken, bunların sıhhatinden şüphe eder ve dört yıl aralarında dolaştığı bu insanların hâlet-i rûhiyelerini iyi bildiğinden, hemen kendi hükmünü de verir ve o anda yazmış olduklarının doğru olamayacaklarını belirtir. Tabii ki Seyahâtnâme'nin asıl önemi, göçebe veyâ yerleşik aşîretlere dair verdiği bilgilerden, bu aşîretlerin isimlerinin ve hâne (=çadır) sayılarının -gâyet sıhhatli olarak- tesbit edilmiş olmasından ileri gelmektedir.

---

7 *Max Freiherr von Oppenheim, Die Beduinen* (Wiesbaden 1968), Band IV, Teil 2, s. 153: *Mehmed Churschid, Sejahatnameji hudûd 1264-1269, İstanbul 1277/1860.*

8 Petermann's Mitteilungen, 1862, s. 146.

9 *Schwab, Bibliographie de la Perse* (1875), s. 18, sıra no. 100: *Churschid. Siahadnaméi Hodud* (Description d'un voyage aux frontiéres de la Turquie et de la Perse). *Constantinople* (tiré à 150 exempl.) s.d.

Bilindiği gibi, ötedenberi, bilhassa Arap Yarımadası, Önasya, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya yayılmış bulunan göçebe veyâ yerleşik aşîretlerin hayat hikâyeleri, örf ve âdetleri, nüfûs (hâne-çadır) sayısı, bağlı veyâ ayrılmış bulundukları daha üst toplulukların isimlerinin tesbiti, yabancı seyyâh ve ilim adamlarının her zaman ilgi ve merakını celbetmiş ve bu insanların çok zor şartlar altında geçen hayâtları onların eserlerinde değişmez konular olarak yeralmışlardır. Doğrudan doğruya aşîretlerin isim ve sayıları üzerine "Nomanklatür/Katalog/Adlar dizini" mahiyetinde, mahallî veyâ yabancı dilde yazılı kitapların sayısı hayli kabarıktır. Biz, bunlardan, *Seyahâtnâme-i Hudûd*'u çevriyazı sistemi ile yayına hazırlarken, yer ve aşîret isimlerinin doğru olarak tesbiti için sık sık müracaat ettiğimiz veyâ konumuz ile yakından ilgili olduğu halde ma'alesef elde edemeyip istifâde etmek imkânından mahrum kaldığımız bir kaç eseri kaydetmekle yetineceğiz.

Şüphesiz, Bitlis Hânı Şerefeddin'in *Şerefnâme*'si[10] bu eserlerin başında gelir. Osmanlı târîhi açısından da büyük değer taşıyan *Şerefnâme*'den biz, yer ve aşîret isimlerinin doğru yazılışlarını tesbit etmek için faydalandık. Koca bir ciltte (c. I, 1: x. 1-852 s.) çoğunlukla Kâtib Çelebi'nin ünlü *Cihân-nümâ*'sına istinâden yapılan coğrafik ve etnografik îzâhlar; aşîretlerin isimleri ve dağıldıkları bölgeler hakkında verilen bilgiler, eskimiş olmasına rağmen önemlidir. Ne yazık ki bu yayının indeksinin olmayışı, eserden faydalanmayı oldukça güçleştiriyor. Werner Caskel'in indeks ile yayınladığı Hişam İbn Muhammed el-Kelbî'nin *Cemheret ün-Neseb*'i (Leiden 1966, 2 cilt); Abbas el-Azzâvî'nin Aşâ'ir ül-Irak'ı (Bağdâd 1937-1956, c. 1-2..[?]) ve J. B. Rousseau'nun, pek nâdir olan ve değerli aşîret listelerini ihtiva eden *Voyage de Bagdad à Alep* (Paris, 1899) isimli *Seyahâtnâme*si -görülmemekle beraber- konumuz ile çok ilgili olduğu âşikâr eserlerdendir. Oppenheim'ın *Die Beduinen*[11] isimli büyük eseri, çalışmamızı kolaylaştıran eserlerin başında gelmektedir (bilhassa C. I ve III: Irak ve Mezopotamya Bedevileri). Burada aşîret, kabîle veyâ ta'ife isimleri arap harfleri ile de verilmiş ve bibliyografyada (c. IV, kısım 2, s. 136-155) konu ile ilgili bütün Doğu ve Batı

---

10 *Schref, Prince de Bidlis. Schref-Nameh.* C. I-II (Farsça metin). yay. *V Véliaminof- Zernof,* St. Pétersbourg, 1860-1862 (23,459: 10, 308, 79 s.); C. I/1, 2 ve c. II/1, 2 (coğrafî ve etnografik giriş, farsça metnin fransızca tercümesi ve tercümenin notları); yay. *François Bernard Charmoy,* St. Pétersbourg 1868-1875 (1-852, 1-502, 1-705, 1-722 s.). Yeni edit., İngiltere, 1969.

11 *Max Freiherr von Oppenheim, Die Beduinen.* 4 Cilt (6 kısım). Yay.lar, *Erich Braunlich* ve *Werner Caskel* (E. Braunlich'in 1945'de ölümü üzerine III ve IV ciltler W Caskel tarafından yayına hazırlanmıştır). X, 388, s., XX planj, 2 hrt.; XVI, 448 s., XII planj, 2 hrt.; XV, 496 s., 1 planj, 2 hrt.; IX, 154 s., 2 hrt., 158 s. (Dizin ve bibliyografya). Leipzig/Wiesbaden (Otto Harrassowitz), 1939-1968.

kaynakları gösterilmiştir. Ömer Rıza Kehhâle'nin, yeni yayını 1982'de yapılan "*Mu'cem Kabâîl el-Arab/el-kadîme ve'l-hadîse*"[12] isimli kitabında arap aşîretlerinin isimleri alfabetik olarak tertiplenmiş, bulundukları yerler belirtilmiş ve her sayfada, çoğu mahallî olan kaynaklar gösterilmiştir. Bilhassa 4 ve 5. ciltlerde, yukarıda adı geçen Abbâs el-Azzâvî'nin *Aşâ'irü'l-Irak*'ına sık sık müraca'at edildiğinden, bu eserin de konumuz için istifâdeli olacağı şüphesizdir. Alexandre Jaba'nın kitabında (s. 2-7) bilhassa Doğu Anadolu'da yaşayan bir kısım aşîretlerin isimleri, hâne (=familya=aile) sayısı ve yaşadıkları bölgeler verilmiştir[13]. Lerch'in kitabında ise aşîret isimlerinden ziyâde, onların yaşadıkları bölge, şehir veyâ köylerin (ki bu yerler genellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bulunmaktadır) isimleri verilmekte ve eser bu bakımından dikkati çekmektedir[14].

Son olarak Mark Sykes'ın, "*The Caliphs' Last Heritage*"[15] isimli eserinde ilâve olarak yayınlanan *The Kurdish Tribes of The Ottoman Empire* (=Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürd aşîretleri) başlıklı mühim makâlesinden bahsetmek yerinde olacaktır. Önce "Journal Anthropoloji, 1908, I, s. 451-480"de yayınlanan bu mühim ve teferru'âtlı liste, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içine dağılmış bulunan 305 aşîret ismini ihtivâ etmektedir. Teknik bir sınıflandırmaya tâbi tutulan aşîretlerin aile (=familya) sayısı, yaşayış durumları (göçebe, yarı göçebe veyâ yerleşik); din ve dilleri ve yerleşme bölgeleri (bir harita ile de takviye edilerek) bildirilmektedir. Bütün bu bilgilerin, müellifin mahallinde yaptığı tesbit ve gözlemlere dayandığı bilinmektedir. Bu listeden de geniş ölçüde faydalanma imkânı bulduğumuzu belirtebiliriz.

Bütün bunlara göre, *Seyahâtnâme-i Hudûd*'un tam ma'nâsıyla tetkîkinden, yukarıda bir kaç örneği verilen aynı konuda yazılmış eserler arasında ayrı ve önemli bir yeri olduğu derhal anlaşılabilir. Bir defa, daha öncekilere nazaran ihtiva ettiği aşîret sayısı çok fazladır (1100'e yakın isim). Herbir aşîretin hâne sayısı, bulundukları mahaller, yerleşme durumları ve bağlı veyâ ayrı bulundukları topluluklar bir bir tesbit edilmiştir. Ayrıca XIX. yüzyıl ortalarında Osmanlı toplumunu oluşturan etnik grupların sosyo-ekonomik yapıları hakkında zengin malzeme ihtiva etmekte ve bu bakımdan da Seyâhâtnâme haklı bir önem ve özellik

---

12 Beyrut. 5 Cilt. 1-1285 s (I-III. cilt), 346, 379 s. (IV ve V. ciltler).

13 *Recueil Notices et de Récits Kourdes*, St. Pétersbourg 1860 (yeni edit./Amsterdam. 1979). X, III, 130 s.

14 *Peter J. A. Lerch, Forschungen Über Die Kurden und Die İranischen Nordchaldäer*, 2 kısım. 1 ciltte, XXX, 103, 225 s., St. Pétersbourg 1857-1858 (yeni edit., Amsterdam, 1979).

15 London, 1915. XI, 551 s., 15 hrt., 10 fotoğraf; s. 553-593 (ilâve); s.: 593-638 indeks. Yeni edisyonu: New York 1973.

kazanmaktadır. Seyahât sırasında görülen büyük şehirlerin, bunlara bağlı kasaba, kazâ, nâhiye ve köylerin; târihî eserleri yanında, nehirler, göller, bağ ve bahçeler, dağ ve tepelerinden şahsî gözlemlere dayanılarak ve dikkatle bahsedilmesi, eserin, tarihî coğrafya edebiyatı açısından da önemini belirtir.

Tek yazma nüshası Bayezîd kütüphanesinde *(Türkçe Yazmalar, nr. 4935*'de kayıtlı) bulunan *Hudûd Seyahâtnâmesi*, yayınlandıktan sonra, esasen dolaylı olarak da olsa, hudûd ihtilâfının seyrini büyük bir dikkatle izleyen Rusya Devleti'nin ilgi ve merakını celbetmiştir. Bu sebeplerle, Seyahâtnâme, Rus heyetinde bulunan *M. Kamazof ve Kolonel Çirikof* tarafından Rusçaya edilmiş, aynı başlıkla, 575 sayfa olarak indeks ile beraber, 1877 yılında S. Petersburg'da basılmıştır.

Osmanlı-İran hudûdunun tahdîdi, tarafların hak ve hukûklarının tam olarak tesbiti; tabi'î olarak İran Devleti'ni de ilgilendirmiş ve en küçük bir arâzî parçasının yerinin ta'yîni ve tesbiti için taraflar, lehlerine büyük bir dikkat ve titizlik göstermişlerdi. Bu yüzden, kendi haklarının bir müdafa'ası, bir raporu mahiyetinde olmak üzere, İran heyetinde bulunan *Mirza Seyyid Ca'fer Han (Mühendisbaşı "Müşir-id Devle")* da, hudûdun İran taraflarında kalan şehir, kazâ, köy vs.'nin durumunu tesbit için, bizim Mehmed Hurşîd Efendi'nin yaptığı gibi (*Seyahâtnâme-i Hudûd*'un mukabili addolunan) bir kitap hazırlamıştı. Bu kitap, Mehemmed Müşirî tarafından *Risâle-i Tahkikat-ı Ser-haddîye* başlığı altında, İran'da H. 1348'de 1000 nüsha basılmış, *Menâbi Tarih ve Coğrafya-yi İran* serisinin 24. kitabı olarak yayınlanmıştır (244 s.).

Seyahâtnâme-i Hudûd'un muhtevâsı

Seyahâtnâme, 6 fasıl ve 1 hâtime (=son bölüm/son söz) olarak tanzim edilmiştir.

1. Fasıl (s. 4-69)	: Basra Eyâleti,
2. Fasıl (s. 69-233)	: Bağdâd Eyâleti,
3. Fasıl (s. 233-300)	: Şehrizûr Eyâleti,
4. Fasıl (s. 300-318)	: Musul Eyâleti,
5. Fasıl (s. 318-353)	: Van Eyâleti,
6. Fasıl (s. 353-365)	: Bâyezîd Livâsı.
Hâtime (s. 365-399)	: Hâtime-i der beyân-ı turuk ve mesâfât.

***

1. Fasılda Basra Eyâleti'nin sınırları; mahallî san'atları, ticâret ve Basra'da tedâvül eden sikkeler; Med ve cezrin faydaları; Şattü'l-Arab nehrinde kullanılan meşhûf ve Belem ta'bir edilen kaya tâbi' Kirdelân karyesi, Basra'da yaşayan

insanların giyimleri ve görenekleri (s. 2-18); Basra tarafından idâre olunan mukâta'âlar (s. 18-22); Fellâhlar'ın (=çiftçi, ziraat ile uğraşan ahâlî) durumu (s. 22-23); Muhammere karyesi (s. 25-27), Ka'b aşîreti (Osmanlı Devletine tâbi') (s. 31-40); Zübeyr ve Kuveyt kasabaları (s. 43-46). Benî Mâlik aşîreti tâ'ifeleri (s. 46), el-Ecved ve Benî Sa'îd aşîretleri (s. 47-49); Fırat nehri iki yakasında bulunan tâ'ifeler (s. 49-50); Müntefik aşîreti, sınıfları ve şeyhleri (s. 56-66).

2. Fasıl, Bağdâd Eyâleti'nden bahseder. s. 69: Bağdâd'ın sınırları; s. 69-74: Bağdâd şehrinin târîhi, evsâfı, tarihî binâlar, konaklar, medreseler, câmi'ler ve kapılar. s. 78: Bağdâd âlimleri ve s. 80-81: Bağdâd'ın binâları, s. 81: Bağdâd'ın mahsûlleri (hurma, hınta, şaîr, çeltük, kavun, karpuz, bamya, bâdincân/patlıcan/, limon, turunç, portakal) ve bunların sarfedildikleri yerler. s. 83: A'zamiye (- İmâm-ı A'zam) ve s. 83-84: Kâzımiyye (- Mûsâ İmâm el-Kâzım) kasabaları, Bağdâd'da Benî Lâm aşâ'îri ve tâ'ifeleri (s. 86-90): S. 91-92: Benî Lâm aşîretlerinin yerleşme bölgeleri, S. 95-98: İran'a tâbi' Benî Lâm aşâîrine komşu Feylî/Fiylî aşîretinin meskenleri, tâ'ife adedi ve hâne sayıları. S. 100-105: Bağdâd'a tâbi' Cessân, Bedre ve Zorbatya karyeleri; Tursak harâbeleri, Zorbatya-Mendelî arasındaki yollar (s. 105-106). S. 106-108: Dicle'nin sol tarafından olan tâ'ifeler, s. 109: Selmân-ı Pâk, buradaki aşîret ve tâ'ifeler (s. 111-117). S. 117-120: Mendelî kasabası ve cıvârındaki Kazâniyye ve Dişeyh karyeleri, Neft bulakları (s. 127). S. 128-131: Hânikîn karyesi aşîretleri, karyeler ve Hacı Kara karyesi (s. 131-142). Baba Pilâvî (- Baba Mahmud) mukâta'ası, türbesi (s. 142-145). Horasan mukâta'ası (s. 145-146), Zuhâb Livâsı ve bağlı Dertenk mukataası (s. 146-150). S. 153-155: Baba Yâdigâr Ziyâreti, Gürânîler (s. 155); Tak-ı Kerrâ cadde ve yolları (s. 157); Derne kasabası ve Kasr-ı Şîrîn (s. 159). Mendelî'ye komşu Kelhür tâ'ifelerinin kolları ve hâne sayıları (s. 165); Mansûrî tâ'ifesi (s. 169). S. 172: Câf aşîreti; s. 174-175: Zuhâb'a gelen tâ'ifeler. S. 176: Kirmân-Şâhân'a tâbi' Kerend kasabası ve tâbi' köyleri. S. 182-184: Halis mukâta'ası ve nehirleri ve maktû' bedelleri; s. 185-190: Bağdâd'a tâbi' Ane, Hît, Kebîse ve Dileym kazâ ve sancakları. S. 190-208: Dileym aşîreti ve tâ'ifeleri, Şâmiye mukâta'aları, Samerrâ karyesi, Aklâm-ı Selâse aşâyir ve tâ'ifeleri (yukarıda da kaydedildiği gibi, kitabın sayfa numaralarında -eksiklik olmamakla beraber- bir düzensizlik vardır: 1-192'den sonra tekrar 1-32 ve sonra da 225-399 olarak numaralanmıştır. Biz, 1-32 no.lara hiç itibar etmeden, 192-225 sayfaları arasının sıra takip eder şeklinde numaralanmış olduğunu telakkî ederek bu muhtevayı düzenledik). S. 231-232: Şemmerü'l-Cerbâ aşîreti

3. Fasıl Şehrizûr eyâleti'dir. Bu fasılda, s. 235 Tâ'ifeler; 237'de Kerkük ve s. 238-244'de Süleymâniye Livâsı, Kasabası ve ahâlîsi anlatılmaktadır. S. 244-

247'de: Kazâ ve karyeler; İlgavâre ve Mendümî tâ'ifeleri (s. 254-255); Kızılca Kazâsı ve karyeleri (s. 257-261); Tretol nâhiyesi, Siyvel, Alân, Mavet, Merge, Püşder, Bâne, Bileke, kazâ ve karye ve nâhiyeleri de bu fasıldadır (s. 262-269). Bâne, Serdeşt, Kelo, Berâci, Melkeri, Bituş mahalleri ve karyeleri s. 269-276'dadır. S. 280-281: Köy Sancak, karyeleri ve aşîretler; s. 284-285: Revândiz Sancağı ve karyeleri ve s. 288-292: Lâhican ve buradaki tâ'ifeler. Son olarak da s. 296-298'de (İran Devleti idâresinde) Oşni ve karyeleri zikredilmektedir.

4. Fasıl Musul Eyâleti'dir. Burada (s. 300-304) Musul'un sınırları, dinî ve tarihî binâlar anlatılır. S. 304-311'de: Musul'un ahâlîsi, kışla ve sarayları ve bulaklar bildirilir. Musul'a tâbi' Sencâr nâhiyesi s. 312-313'dedir. Yezîdîler'in inançları, görenekleri s. 313-315 ve Tell Afer nâhiyesi s. 315'dedir. S. 316-317'de: Musul ve Aneze aşîretleri anlatıldıktan sonra Akra ve İmâdiye'nin tavsifi ile bu fasıl son bulur (s. 317-318).

5. Fasıl Eyâlet-i Van'dır. Van ve Hakkârî'nin sınırları, Van livâsına bağlı kazâlar, aşîretler ve bunların vergi mikdârları s. 318-320'dedir. Hakkârî Livâsı, kazâları ve aşîretler s. 321-322'dedir. S. 323'de Bitlis kazâsı aşîretleri ve hâne sayıları bildirilir. S. 324-328'de Nefs-i Van anlatılır. Ebgay (- Ebağa/Abâğa) nâhiyesi s. 328-330'dadır. S. 330-331: Hakkârî'de ba'zı yerlerin tavsîfi; İran Devleti idâresinde bulunan Kutur nâhiyesi, karyeleri ve hâne sayıları (s. 332); Mergever karyeleri, hâne sayıları (s. 334-335); ve Berdesûr, Tergever Beradost mahalleri karyeleri ve bunların hâne sayıları (s. 336-341) bildirilir. S. 341-342'de Şekâkî aşîreti, bunların tâ'ifeleri ve hâne sayıları verilir. Urmiye (bugünkü Rızâiyye)'ye tâbi Somay mahalli ve Şiyrân mahalli karyeleri ve hâne sayıları ve Enzel-i Bâlâ ile Çıhrık mahalli s. 342-348'dedir. Bu Fasıl, Çıhrık Kal'ası evsâfı (s. 349); Deyrik nâhiyesi, karyeleri ve hâne sayıları (s. 350-351) ve Elend, Ahorik nâhiye ve karyeleri (s. 352) ile son bulur.

6. Fasıl Livâ-ı Bâyezîd'dır. Kasabanın tavsîfi s. 353-355de ve Küçük Ağrı dağı eteklerindeki Tanbat mağaraları s. 356-357'dedir. Ünlü Celâlî aşîreti, tâ'ifeleri ve hâne sayıları (s. 357-358) ve Hayderânlû, Sebikî ve Zilânlû aşîret ve tâ'ifeleri hakkında oldukça mühim bilgilerle (s. 358-364) bu fasıl da son bulur.

Kitabın son kısmı, son bölümü "Hâtime"dir. 35 Sayfalık bu bölümde (s. 365-399) yollar ve mesâfeler beyân edilmiştir. Karayolu ile: Bağdâd-Basra -Mendelî-Dizful-Şehrizûr-Süleymâniye-Serdeşt-Oşni-Başkal'a- Bâyezîd-Erzurum ve nihâyet Erzurum- Trabzon merhale ve mesâfeler (saat ve dakika olarak) verilmiştir. Kitap, Trabzon'dan Derse'âdet'e (İstanbul'a) vapur ile kat' olunan mesâfeleri göstererek son bulur.

Seyâhâtnâme-i Hudûd'un tanıtmaya çalıştığımız matbû' olan bu nüshasında indeks/dizin yoktur. Yalnız, kitabın başında (s. 1-13) bir "fihrist" (daha doğrusu "İçindekiler") bulunduğunu yukarıda belirtmiştik. Biz Seyahâtnâme'yi bu gün kullandığımız harflerle yayına hazırlarken, isimleri (özel isimler ayrı, aşîret/kabîle/tâ'ife isimleri ayrı olarak) iki dizin altında topladık. Hazırladığımız metne matbû' nüshanın da sayfa numaralarını koyarak, bu dizinlerden matbû' olan ve (şimdilik) matbû' olmayan bu nüsha için de faydalanma imkânını sağlamış olduk.

Alâattin Eser

Mübâdelesi cârî olan hurûfun beyânı:

Irak havâlîsi aşâyir ve kabâili zîrde muharrer harflerin dâhil oldukları ba'zı kelimâtda hurûf-ı mezbûreyi bâlâlarında sürhle gösterilen hurûfâtla mübâdele ederek telaffuz etdiklerinden ve kelimât-ı mezbûre telaffuz olunduğu gibi söylenmesi avâm-ı nâs ol kelimeden ne murâd olduğunu anlıyamayacakları misillû tekellüm olunduğu vechle yazılacak olsa galat yazılmış olacağından hem nasıl telaffuz olunduğu bilinmek ve hem de çünki havâlî-i merkume ehâlisi ol kelimâtı galat telaffuz etdikleri halde bile kavâide âşinâ olanları resm-i hatda hurûf-ı asliyyesiyle yazdıklarından kelimât-ı mezbûre sıhhat üzere bilinmek içün işbu Seyâhatnâme'de bi'z-zarûre îrâd olunan ol makûle kelimât hurûf-ı asliyyesiyle yazılup tebdîl olunan harflerin bedelleri dahi sürhle üzerlerine işaret olunmuş olmağla ihtâr-ı keyfiyyete ictisâr kılındı.

CİM-İ ARABÎ	KÂF	KÂF-I ARABÎ	KÂF-I FARİSÎ
Ekser isti'mâli Benî Lâm aşîretine mahsûs olmak üzere "B","Y" harfine tebdîl olunur.	Ba'zan kâf-ı farisî ve ba'zan cim-i arabî harflerine tebdîl olunur.	Cim-i farisîye tebdîl olunur.	Cim-i farisîye tebdîl olunur.

SEYÂHATNÂME-İ HUDÛD

[2] Bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm

Tevâ'yif-i hamd ü senâ ol hâlik-ı arz ve berâyâ hazretlerine şâyân ve ahrâdır ki şevâhik-i cibâl ve sahârâ ve tilâlî irâde-i aliyye ve hikmet-i ezelliyyesiyle peydâ ve izhâr ve nev'-i beşerden nice mahlûkatı zîbâyiş dih-i bilâd ü emsâr buyurdu ve enhâr-ı salavât-ı zâkiyât-ı vecd ol tahiyyât-ı vâfiyât ol resûl-i bi'l-hakk ve dâ'iyü'l-halk ile'l-hakk hazretlerinin mecrâ-yı envâr pîrâ-yı rûh-ı tayyibelerine sezâ ve elyakdır ki *Nebiyyün, Arabiyyün, Kureyşiyyün, Hâşimiyyün, Medeniyyün* na't-ı celîl-i nebevîleri erbâb-ı temeddünün akvâm-ı kabâ'ile râcih olduklarına bir delîl-i alenî bulunmuştur. Ve turuk-ı dürûd-ı nâ-ma'dûd eshâb-ı kerâmet-me'âb-ı risâlet-penâhî ve âl ü evlâd-ı şefâ'at iktinâhîleri ervâh-ı âlîlerine mevrûd kılınur ki herbiri mahatt-ı kabâ'il-i gufrân ve dâîre-i felâh-bâhire-i îmâna merkez-i mihver-i devrândır. Ammâ ba'd çün müddet-i medîdeden berû *devlet-i aliyye*-i ebed müddet-i *Osmaniye* ile *devlet-i behiyye-i İraniyye* beyninde pesmânde-i hicâb-ı ihmâl ve müstelzim-i kıyl ü kâl olmuş olan hudûd mes'elesinin hüsn-i tesviyesi tarafeynin emel ve arzû-kerdesi olduğundan gıbta-fermâ-yı â'sâr ve reşk-efzâ-yı [3] ezmân ve edvâr olan veliyyü'n-ni'met bî-minnet ve bâdî-i feyz ve mefharetimiz veliyyü'n-ni'met-i âlem, pâdişâh-ı dârâ hadem ve şehen-şâh-ı muzaffer alem, şevketlü, kudretlü, azametlü, mehâbetlü, kerâmetlü pâdişâhımız es-Sultân ibni's-Sultân es-Sultân el-Gâzî *Abdülmecîd Hân* ibni's-Sultân es-Sultân el-Gâzî *Mahmûd Hân* lâ-zâlet erîke-i hilâfetihi melâzi'l-hâfikîn fî külli hîn ve ân efendimiz hazretlerinin cümle-i muhassenât-ı asriyye-i hümâyûnlarından olmak üzere bu emr-i mühimmin dahî yoluna konılmasıyçün tarafeynden birer me'mûr ta'yîn olunması karârgîr oldukdan sonra tahdîd-i hudûda me'mûr buyurulan ferikân-ı kirâmdan sa'âdetlü *Derviş Paşa* hazretlerinin me'mûriyetine dâir Bâb-ı âlî'den yedlerine verilen ta'lîmât-ı seniyyenin bir bendinde hasbe'l-me'mûriyye geşt ü güzâr olunacak mahallerin ahvâl-i hâzıra ve tabâyi'-i ahâlî ve sekenesi ve mahsûlât-ı arzıyye ve sınâ'iyyesinin kaleme aldırılması derc olunarak samîme-i me'mûriyyet kılınmış ve bu ahkar-ı bendegân ve übeyd yânî el-ân mektûbî-i hariciyye hulefâsından bulunan *Mehmed Hurşid* dahî min-gayri liyâkatin kitâbet me'mûriyetiyle ferîk-i müşârün-ileyh hazretlerine terfîk buyurulmuş olduğu sırada

husûsât-ı mezbûrenin kaleme alınması makam-ı celîl-i *Nezâret-i Hâriciye*'den bizzât bu çâkere dahî şifâhen emr ü fermân buyurulmuş olduğundan dört sene imtidâd bulan me'mûriyet-i mezkûre esnâsında ol havâlînin yânî *Irak* ve *Kürdistan*'ın mümkün mertebe tahkîk-i ahvâl-i lâzımesinden bezl-i mesâî olunarak evrâk-ı perîşân üzerine sebt ve tahrîr olunmuş ve bunun arz ve takdîme şâyân bir sûrete ifrâğı farîza-i zimmet-i ubûdiyyetden bulunmuş olduğu halde *Dersa'âdet*'e gelinceye kadar bu vecîbenin îfâsına ihtilâs-ı vakt olunamamış olmasıyla bu kerre cem' ve telfîkına bed' olunarak sâye-i [[4]] me'âlî-i pîrâye-i hazret-i mülûkânede resîde-i sâha-yı hitâm olduğundan *Seyâhatnâme-i Hudûd* ünvânıyla tevsîm ve hâkipâ-yı âlî'ye arz ve takdîm olundu.

TETİMME

İşbu Seyâhatnâme devlet-i aliyye-i sermediyyü'l-kıyâmın nihâyet-i hudûd-ı şarkiyyesinde vâki' *Basra körfezi*'nden bed' ile *Basra* ve *Bağdâd* ve *Şehrizûr* ve *Musul* ve *Van* eyâletlerinden ve hudûd üzerinde bulunması münâsebetiyle *Erzurum* eyâletine tâbi' Bâyezîd sancağından görülen ve görülmeksizin tahkîki mümkün olan ve derc ve beyânı münâsib yerler ve şehir ve kazâ ve cibâl ve çöl ve enhâr ve miyâh ve göller ile mahall-i mezbûre sekenesi ve mahsûlât-ı arzıyye ve sâ'iresinin beyânını zâmin ve bi'l-hâssa mahall-i mezbûrede kâ'in olup şimdiye kadar cümlesinin birden ahvâl-i icmâliyyeleri kaleme alınmamış ve haklarında rivâyât-ı muhtelife vukû' bulmuş olmasıyla keyfiyyât-ı hakîkiyyeleri verâ-yı perde-i hafâda mestûr ve kemmiyyet ve mikdâr ve hareket ve mişvâr-ı sahîhaları birtakım akvâl ve rivâyât-ı müfrita tahtında mahfî ve matmûr kalmış olan urbân ve *Ekrâd* aşâyir ve kabâ'ilinin başka başka, sınıf sınıf me'vâ ve meskenleri ve çigûngî-i ahvâl ve mizâclarıyla takrîben mikdâr-ı hânelerinin ifâdesini ve mevâki'-i mezbûreye hem-civâr olan *İran memâlikiyle* el-yevm *İranlu* tasarrufunda bulunan mahal ve hudûd üzerinde mevcûd olan ecnâs-ı muhtelifenin îzâhını mutazammın olarak her biri müte'addid ebhâsdan mürekkeb olmak üzere altı fasl ve bir hâtime üzerine tertîb ve taksîm olunmuştur. Ve bihî't-tevfîki ni'me'l-mevlâ ve ni'me'r-refîk.

* * *

FASL-I EVVEL
DER BEYÂN-I EYÂLET-İ BASRA

Eyâlet-i Mezbûrenin Hudûd-ı Umûmiyyesi

Şimdiki halde Basra[1] eyâleti şarkan *İran* memâlikinden *Hûzistan* hükûmeti [5] dâhilinde bulunan *Cüveyze* ve *Felâhiye* arâzîsiyle ve cenûben *Basra körfezi* sâhili ve garban *Çöl-i Kebîr* ile ve şimâlen *Bağdâd*'a muzâfe *Hille* kasabasından aşağı bir mahalde *Fırat* nehrinden münşa'ib ve *Değâre* ismiyle ma'rûf olan *Hark-ı Kebîr* ve andan hâsıl olan *Afec hevri*[2] üzerinde bulunan ve re'sen *Bağdâd*'a tâbi' olan *el-Akra* ve *el-Afec* aşâyirinin meskenleri ve *Dicle*'den münşa'ib olup *Fırat* nehriyle birleşen *Şattü'l-hay* suyunun birkaç sâ'at mesâfe tûlünün taraf-ı yesârıyla ve yine *Bağdâd*'a tâbi' *Benî Lâm* aşâyirinin mesken ve me'vâları bulunan ve *Amâre* demekle ma'rûf olan arâzî ile mahdûd olarak *nefs-i Basra* ve tevâbi'i mukâta'âtıyla *Müntefik* aşâyir-i cesîmesinden ve *Zübeyr* ve *Kuveyt* ve livâ-i *Hafâr* ve *Devrekistân* ve *Kabân* sancaklarından ve bunların tevâbi'i bulunan *Cezîretü'l-Hızır* ve *Muhammere* nâm mahaller ve *Neşve* sancağı ve *Şattü'l-Arab* kapudânlığından mürekkeb bir eyâletdir.

Evsâf-ı Sâbıka ve Hâliye-i Nefs-i Basra

Basra şehri hicret-i bâ-sa'âdet-i nebeviyyenin ondördüncü senesinde *Ömerü'l-Fâruk* hazretlerinin hilâfet-i adâlet menkabetlerinde binâ olunmuş olduğu meşhûr ve mukaddemlerde gereği gibi ma'mûriyyet kesbeylediği dahî sahâyif-i evrâkda muharrer ve mestûr ise de bir müddetten berû urbân aşâyirinin tasallutundan ve *Dâvûd Paşa* merhûmun evâhir-i hükûmeti târihlerinde istilâ eden vebâ illetinden erkân-ı ma'mûriyyeti mütezelzil ve esbâb-ı mezbûreden başka dahî âtîde beyân olunacak miyâh-ı râkide sebebiyle neş'et etmiş olan ufûnet-i havâ ârızasıyla kesret-i vefiyâtdan kusûr kalan âbâdanlığı dahî perîşâniyyete mütehavvil olup el-hâletü hâzihî mevcûd hâneleri ikibin adede ancak resîde olabilür. Ve tahmîn

---

1 *Basra* şehri otuz derece ve otuz dakîka ve dokuz sâniye ya'nî otuz buçuk derece ve dokuz sâniye arzında ve Fransa devletinin taht-gâhı olan *Paris* nısfü'n-nehârından i'tibâren kırkbeş derece ve otuziki ve elliiki sâniye tûlünde vâki' olduğu refîk mühendis efendilerden tahkîk olunmuştur.

2 *Afec* lâfzı oralarda ba'zan *Afek* imlâsıyla dahi yazılur, telaffuz olunur. *Bağdâd* civârında ve *Bağdâd* ile *Basra* beyninde *Dicle* ve *Fırat* nehirleri taşarak çöllere yayılur ve pek çok yerleri isti'ab edüp sazlık ve kamışlık ve bataklıklar ihdâs eyledikden sonra fazlası yine nehreyn-i mezbûreynin asıl mecrâlarına dökülür. İşte bu sûretle yayılup göllenen ve derûnlarında sazlık ve kamışlık peydâ olan yerlere oralarda *Hevr* ıtlâk olunduğundan izâh olundu.

olunduğuna göre bu mikdâr hânenin beş, altı yüz [6] mikdârı hey'et-i kadîmeden mütebâkî kârgîr binâ olup mâ'adâsı hurma bağları derûnunda olan ve oralarda *sarîfe*[1] ta'bîr olunan kamışdan ma'mûl kulübe-vârî hânelerden ibârettir. Ve mezkûr kârgîr hânelerin oldukları yerlerde bir hatt-ı müstakîm üzere binâ olunmuş ve üzerleri kubbelü tahmînen altıyüz hatve tûlünde bir güzel çarşûsu ve civârında müşârün-ileyh *Dâvûd Paşa* merhûmun kölelerinden esbak *Basra mütesellimi Azîz Ağanın* kârgîr binâ olarak bir câmi'-i şerîf ve medresesi vardır ki, *Basra'nın* mevcûd çarşû ve câmi'lerinin âlâları bunlardır. Ve bunlardan gayrı birkaç bâb câmi'-i şerîf ve medrese ve mezkûr çarşûnun etrâfında ve sâ'ir yerlerde bezzâz ve bakkâl ve balıkçı ve çömlekçi ve kuyumcu ve sâ'ir esnâf dükkânlarını hâvî parça parça çarşûları ve âdî şîşe i'mâl olunur bir kârhânesi ve bir iki hammâm ve birkaç kârgîr binâ hânları ve hurma bağlarıyla sâ'ir meyve bahçelerini hâvî bir şehirdir.

* * *

Basra'nın San'at-ı Mahalliye ve Ticâret ve Mahsûlât-ı Arziyyesi

Basra'da zikre şâyân kumaş ve sâ'ire çıkmayup ancak bez ve bürüncek gibi şeyler tokunup bu dahî yerlülerin kendi isti'mâllerine mahsûsdur. Bezzâzların ekser sattıkları akmişe, Hindistan ve Şam ve Haleb ve Diyârbekir kumaşlarıdır. Lâkin Hindistan kumaşlarının orada a'lâları bulunmayup âdî şeyler bulunur. Kusûr dükkânlarda en ziyâde satılan şey balıktır. Mahsûlât-ı mahalliyesinin ziyâdesi hurmadır. Mâ'adâ mahsûlleri orada bile sarfa vefâ etmeyüp Bağdâd ve tevâbi'inden ve Müntefik aşîretlerinin tasarruflarında olan mahallerden gelüp Basra'da satılur ve Basra'nın hurma mahsûllerinin bir mikdârı Kârûn nehri tarîkıyle İran memâlikine ve birazı dahî Şattü'l-Arab[2] ve Basra körfezi tarîkıyle Hindistan taraflarına gönderilüp fürûht [7] olunur. Ve zer' iderek yetişdirdikleri yoncayı ahâlî kendü hayvanlarına ve cânbâzların Hindistan taraflarına satmak içün Arablar'dan mübâya'a eyledikleri hayvânâta yedirirler. İşbu yonca hayvânlara gâyet nâfi' bir nebâttır. Limon ve turunc ve muz ta'bîr olunur bir nev'î meyve dahî vardır ki bu meyve bilâd-ı hârreye mahsûs olduğundan Dersa'âdet'te tazesi bulunmaz. Ağacı gayet körpe ve çok sulu bir nev' kamış diyerek ta'rîf olunabilir. Fakat kamışı nihâyet bir-buçuk kulaç boyunda iken yaprakları yine kamış yaprağı şeklinde olarak bir kulaç boyunda ve bir arşun arzında acîbü'ş-şekil bir şeydir. Kara kış mevsiminde tutmadığından andan gayri her kangı mevsimde zer' olunur

---

1 *Sarîfe* müfred olup cem'ine Sarâyif denilür.

2 Dicle ve Fırat nehirlerinin birleştikleri mahalden Basra körfezine munsab oluncaya kadar ikisi mecmû'una Şattü'l-Arab ıtlâk olunur.

ise zer' olduğu günden senesi hitâmında mevye verir dirler. Ve ışbu muz dedikleri meyve kangı meyve niyetiyle tenâvül olunur ise anın lezzetini andırır, dirler. Aslı yoktur, fakat ta'mı bir şeye benzemediğinden öyle ta'rîf iderler.

Lâhika Der Bahs-i Ticâret

Gerek Basra civârında olan Müntefik aşâyir ve gerek sâ'ir urbân cennet-mekân Sultan Abdülhamîd Hân —tâbe serâh— hazretleri zamânında kırk paralık olarak darb olunup oralarda "şâmî" ta'bîr olunan bir de guruş ma'nâsına "cerş" dimekle ma'rûf olup sekizer guruş fîâtla mütedâvil bulunan sikkeden ve anın onlukları olarak oralarda "fevârî" ta'bîr olunan meskûkâttan başka sikkeye i'tibâr etmezler. Halbuki mahsûlât-ı mahalliyesinden olan hurma mübâya'ası içün Hindistan taraflarından gelen tüccârın meskûkât-ı ecnebiyeden mâ'adâ akçeleri bulunmadığından hurma alacak tüccâr hurma ashâbı olan urbâna akçe beğendirmek içün evvelâ yedlerinde bulunan meskûkât-ı ecnebiyyeyi tebdîle mecbûriyet tahtında bulunmalarıyla bâyi' ve müşterîler [8] beyninde olan işbu meskûkât sikkesini gidermek için ber-vech âtî ayrıca bir dâ'ire-i ticâret teşekkül etmiştir. Şöyle ki Yahûd tâ'ifesi ve ticâreti bilen sâ'ir zâtlar tüccâr-ı merkûme yedinde bulunan meskûkâtı tebdîl etmek içün urbân ve aşâyir beyninde mütedâvil ve makbûl olan mârü'z-zikr şâmî sikkesinden bir mikdâr sermâye edinüp vaktiyle meskûkât-ı ecnebiyyeyi yüzde beş ve altı ve sekiz guruşa kadar dûn fîâtla devşirüp Şâmî verirler. Ba'dehû aldıkları meskûkât-ı ecnebiyyeyi tam fîâtla sâ'ir tüccâra ve altun aranıldığı vakit fîât-ı râyicesinden ziyâde ile tüccâra ve hüccâca ve îcâbına göre Mal Sandığı'na vererek bundan haylice temettû' ve ticâret iderler. Bu münâsebetle ticâret-i mezbûreyi pîşe ve bu şeytanatı idenler urbân ve aşâyirin sâ'ir meskûkâtıyla ma'ârif kesb etmeleri tarîklerine sedd-i râh oldukları bî-iştibâhtır. Hattâ rabbim kâmilü'l-ayâr dârü'l-darb-ı saltanat ve cevher-i ferd-i hâliyü'l-iğtişâş-ı hilâfet ve azamet olan vücûd-ı pür sûd-ı şâhâneyi kâffe-i âlâmdan masûn buyursun velî-i ni'met-i bî-imtinânımız şevketlü pâdişâhımız efendimiz hazretlerinin zamân-ı ma'delet iktirânlarında kat' ve darb olunan ve "mecidiye" nâmıyle eyâdî-i nâsda mütedâvil olan hâlisü'l-ayâr yüzlük altun doksan sekiz guruş fî ile "şâmî"'ye tebdîl olunduğu vardır.

Lâhika: Eğerçi zikr olunan şâmîler Bağdâd'da ve Bağdâd ile Basra beyninde devr-i dâim sûretinde tedâvül etmekte ise de bu sikkenin kat' olunduğu târîhden şimdiye kadar elbette bir mikdârı telef olmuş ve ecnâs-ı meskûkâtın devşirilmesine mütemâdiyen irâde-i seniyye sâdır olmakda olduğundan bir çoğu dahî istibdâlen kaldırılmış ve sâbıka Bağdâd'da sikke darb olunduğundan bir haylicesi de Bağdâd sikkesine tahvîl olunmuş iken bu sikkenin müşâhede olunan kesretine nazaran Arab'cıkların olgûne [9] Şâmî'den gayrı akçe tanımamaları

sebebiyle ba'zı ehl-i hirfet Şâmî husûsunda kendülerin tefahhus itmekten ve Şâmî'siz bırakmaktan hâlî olmadıkları anlaşılmıştır.

* * *

Med ve Cezrin Te'sîrâtıyla Fevâid-i Hâsılası

Bahr-ı Muhît taraflarında vukû' bulan med ve cezrin âsârı Basra körfezi ve ana munsab olan Şattü'l-Arab ve Şatt-ı mezbûr vâsıtasıyla Basra'ya ve Basra'nın sekiz sâ'at mesâfe yukarusında olan Kurne nâm mahalle ve daha yukaru Dicle üzerinde "Uzeyr nebî" aleyhi's-selâm'ın makâm-ı şerîfine ve Fırat üzerinde Sûkü'ş-Şüyûh'a[1] karîb mahallere varınca his ve müşâhede olunur. Ma'lûm olduğu üzere yirmi dört sâ'atde iki kerre med ve iki kerre cezr vâki' olup meddin ibtidâ gelmeğe başladığı vakitten altı sâ'at mürûruna değin hükmü temâm olur. Ba'de cezr olmağa ya'nî sular çekilmeğe başlayup altı sâ'at zarfında dahi cezrin tamâmıyla çekilür ve meddin hükmü dâima bir râddede olmayup Arabî aylarının ibtidâlarında ve vasatlarıyla âhirlerinde ya'nî bedr ve mihâk zamânlarında ziyâde olduğı misillü Basra civârında mâh-ı Mayıs'da bir senenin sâ'ir mevsimlerinden ziyâdece olduğı dahi derkârdır. Mahsûs tecrübe olundığına ve ümerâ-yı bahriyeden işidildiğine göre Basra havâlîsinde âdî vaktlerde sekiz kadem ve ayın evâil ve evâsıtında oniki ve onbeş kadem mikdârı yükselür ve meddin gelmesi dahî her gün bir vakt-ı mu'ayyen olmayup kamerin tulû' ve gurûbu ihtilâfıyla vakitları muhtelif olur. Farazâ bugün sâ'at on sularında gelmeğe başlarsa yarın sâ'at onu kırk sekiz dakîka geçe gelür ve bu kıyâsda gicelü gündüzlü devr ider. Basra şehri Dicle ve Fırat nehirleri mecmû'undan ve ana munsab olan Süveyb ve Kârûn nehirleri inzımâmından hâsıl olan Şattü'l-Arab nâm nehr-i azîmin taraf-ı [10] yemîninde ve birkaç dakîkalık mesâfe nehr-i mezbûrdan içerüde vâki' ise de emtia-i ticâretin ve havâyic-i zarûriyyenin bi's-suhûle idhâl ve ihrâcıyçün ezmine-i sâlifede Şattü'l-Arab'dan şehrin vasatına ve belki daha yukarılara doğru tahmînen üç çâryek mesâfe imtidâdında bir hark[2] açılmış olmağla med geldikde hark-ı mezbûr dolduğundan üç-dört bin kilelik gemileri yedek çekerek harkın boyunca yirmi dakîka mesâfe şehrin içine sokarlar ve küçük kayıkları sırıklarla[3] harkın dibine ve kıyılarına tayanarak yarım sâ'at mahalle varınca şehrin içine götürüp hamûlelerini çarşû iskelelerine ve hanların ol hark üzerine açılur kapuları pişgâhına ve sâ'ir matlûb olan mahallere çıkarırlar. Cezr oldukda ol kayıklar kum

---

1 Sûkü'ş-Şüyûh berren Basra'nın takrîben otuz sâat mesâfe garb-i şimâlîsinde Müntefik şeyhlerinin zîr-i idâresinde bir kasabadır ki mahallinde ta'rîf olacaktır.

2 Mezkûr harka Aşâr nehri ve boğazına Aşâr boğazı ıtlâk olunur.

3 Bu sırıklara oralarda merdî ta'bîr olunur.

üzerine oturur med geldikde tabî'atiyle kalkar. Ateş kayığı ve piyâde büyüklüğünde olan ve oralarda bir nev'ine "meşhûf" ve ahîrine "belem" ta'bîr olunan kayıkları hark-ı mezbûrun nihâyetlerine ve çünkü bu hakdan bağ ve bağçelere ve mahallât aralarına büyük ve küçük pek çok harklar ifrâz olunmuş olmasıyla meşhûf ve belem nâm kayıklar ol harkların içlerine dahî işlerler ve ber-vech-i meşrûh med suları hâricden içerü geldiğinden gemi ve kayıkların içerü girmelerine meddin medâr-ı yesîr ve suhûleti olduğı misillû cezr vakitlerinde sular hârice akdığından kayıkların içerüden tışaru çıkmalarıyla yine cezrin dahî hayli i'ânesi vardır. Ve bu med ve cezrin fâ'idesi yalnız âmed-şüd eden gemi ve kayıkların girüp çıkmalarına münhasır olmayup nefs-i Basra ve tevâbi'i olan âtiyü'z-zikr mukâta'ât ve Kurne'de ve Basra'dan aşağı körfeze varınca Şattü'l-Arab'ın iki yakasında ve Kârûn nehrinin üç-beş sâ'at mesâfe boyunda ve Behemşîr[1] boyunca olan mahallerde bütün bağ ve bağçe ve mezre'alar tabî'atiyle sulandığından mahsûlât-ı [11] ârâziyyece pek çok fâ'idesi derkârdır ve bu takrîb oralarda bir mahal şenlenmek için bu suların murâd üzere kullanılması zımnında yalnız bir hark açmak zahmeti olup hark açıldıktan sonra gerek hurma ağaçları ve gerek mahsûlât-ı sâ'ire yetişdirmek ve açılan harkları ayıtlayup icâbına göre boğazlarını açup kapamak emr-i sehldir.

Gemi ve Kayıkların Envâ'ı

Basra'da "Bağle" ve "Bot" ve "Şüvey'î" ta'bîr olunur tüccâr sefîneleri olarak sefâyin-i mezbûreden "Bağle" ta'bîr ittikleri sefîneler onbeş binden onsekiz bin kileye kadar yük kaldırırlar. Ve Şattü'l-Arab ve Basra körfezi üzerlerinde ve Bahr-i Muhît-i Hindî sevâhilinde Kurne ve Kuveyt ve Bahreyn ve Lahsa ve Bumyan'a kadar varup gelürler. Bot ve Şüvey'î ta'bîr olunan kayıklar dahî Şattü'l-Arab üzerinde ve Dicle ve Fırat nehirleriyle Bağdâd ve Sûkü'ş-Şüyûh ve Hille'ye kadar ve Kârûn nehirleriyle İran memâlikinden Şûşter ve Dizfûl'a kadar amed-şüd iderler ve bunlardan ufak kayıklarla enhâr-ı mezkûre üzerlerine ve hevrlerde yolcu ve kayıkların hâllerine göre yük dahî nakl iderler. Gerek urbân havfından ve gerek çöl yollarında yiyecek ve içecek şey bulunmadığından nâşî Basra'dan Sûkü'ş-Şüyûh ve Muhammere ve Cezîretü'l-Hızır ve Şûşter ve Dizfûl ve Cezîre[2] üzerinde vâ'ki' sâ'ir mahallere belem ta'bîr olunur piyâdevârî ufak kayıklarla yolcular gidüp gelürler. Devlet-i aliyye'nin mukaddemâ Basra'da kifâyet mikdârı donanması var iken git gide noksân bulup el-yevm oralarca büyük

---

1 Behemşîr el-hâletü hâzihî Kârûn nehrinden müfrez bir kol olmak üzere Cezîretü'l-Hızır'ın cânib-i şarkîsinden bi'l-mürûr Basra körfezinde munsab olan nehrin isimdir.

2 Cezîre Fırat ve Dicle nehirleri mahlâtı olan Kurne nâm mahalden bed' ile Bağdâd'a doğru baş yukarı şehreyn-i mezbûreyn beyninde vâki' kıt'anın ismi olmağla îzâh olundu.

denilebilecek beş-altı sefînesi olarak anlar dahî harâb iseler de Basra'nın idâre-i kadîmesinde Kapudân Paşa unvânıyla saltanat-ı seniyyenin büyük me'mûrları bulunup [12] Mennâvî nâm mahalde bir tersâne-i ma'mûre ve mahsûsası olarak Hindistân'dan kerâste celbiyle oralarca isti'mâle elverişli envâ'-ı süfün inşâ olunagelmiş ve her nasıl ise vâfir müddet tersâne-i mezkûre yolundan çıkup nizâmından düşmüş iken bundan dört sene akdem cânib-i Devlet-i aliyyeden Basra'ya ümerâ-yı bahriyeden bir nefer riyâle kumandasında ümerâ ve zâbitân-ı bahriyye ve marankozlar me'mûr ve ta'yîn buyurulmuş olduğundan ol tarafda bulunduğumuz müddetçe henüz tersâne-i mezbûre umûru lâyıkiyle yoluna konulmamış ise de sâye-i şâhânede ikdâmât-ı lâyıka ile Basra donanmasının hey'et-i sâbıkasından çok ziyâde yoluna ve nizâmına konulacağında şüphe olunamayacağı gibi andan hâsıl olacak menâfi' dahî derc ve tahrîrden müstağnîdir.

Basra'nın Sene-be-Sene Fenâlaşmasının Esbâbı

Sûkü'ş-Şüyûh kasabasına karîb mahallerde vâki' Cezâyir sedlerinin[1] çoktan berû ta'mîr ve inşâsına bakılmamış olduğundan ve olsa dahî şöylece lafzî murâd ta'mîr olunduklarından yine tabî'atiyle bozulduktan başka âtîde beyân olunacağı vech üzere bu sedlerin kırılmasında karlu çıkan urbânın sa'y ve amelleriyle dahî kırılup bozulmakta idiğinden Fırat nehri coştukta mezkûr sedlerin kırıldıkları mahallerden sular taşup Zübeyr kasabasına ve Basra'nın hisâr divârına ve beş-altı sâ'at mesâfe aşağısında Şattü'l-Arab üzerinde olan Devâsır mukâta'asına varınca[ya] kadar otuz-kırk sâ'atlik mesâfe çölleri kaplıyarak kış mevsimlerinde piyâde gibi ve daha büyücek kayıklar ile varılup gelinecek râddelerde hevrler hâdis olur ve nehr-i mezbûrun coşkunluk mevsimi [13] geçdikte işbu sular râkid hâlinde kalarak derûnlarında hâsıl olan bataklık ve sazlık ve kamışlıklardan ve mürd olarak çürüyüp kalan hayvânât ve nebâtât bakıyyelerinden bir çok miyazmalar reddî havâlar peydâ olarak bunların te'sîrâtından sıtma ve hummâ hastalıkları zuhûr itmekde olmasıyle her sene hayli vefîyyât vukû' bulmaktadır.

Basra Sularının Fenâlık Kesb Etmesiyle Netâyic-i Muzırrası

Bâlâda beyân olundığı üzere Basra şehri Şattü'l-Arab kurbünde olup andan gayri içecek suları yoğise de Şattü'l-Arab suyu Dicle ve Fırat nehirleri suları mecmû'ından ibâret olarak bunların ise zâten ikisinin dahî suları a'lâ ve mu'ahharan mezbûr Şattü'l-Arab'a munzam olmakda olan Süveyb ve Kârûn

---

1 Basra ile Sûkü'ş-Şüyûh kasabası beyninde ve Fırat nehrinin cânib-i yemîninde Müntefik'e tâbi' Cezâyir mukâta'aları olmağla mukâta'ât-ı mezbûre pîşgâhında inşâ olunan sedlere "Cezâyir sedleri" ıtlak olunur.

nehirleri suları dahî eyü sular olduklarından Şattü'l-Arab suyu dahî nefîs ve müstesnâ olmak lâzım gelürken âtîden mufassalan zikr olunacağı vechile Kûtü'l-Amâre[1] nâm mahal pîşgâhından aşağı Dicle nehrinin yemîn ve yesârından ve Hille'den aşağı mahalden Fırat nehrinin kezâlik iki cânibinden ayrılup Cezîre kıt'asına ve çöllere yayılan bunca cesîm harklar suları oralarda deryâ gibi kesilüp hevrler ihdâs iderek ol hevrlerde hâsıl olan sazlık ve kamışlıklar üzerlerinden ba'de'l-mürûr fazlaları yine Şattü'l-Arab'a munsab olageldiğinden ve bir tarafdan dahî med münâsebetiyle deniz suyu karıştığından Şattü'l-Arab suyu içilmeyecek derecelerde uygunsuzlaşmaktadır. Bu cihetle ağniyâ makûlesi Şattü'l-Arab suyunı alup oralarda i'mâl olunan sızındısı çokça kaba küblere doldurarak ve altlarına tamla suyunu tutacak kablar koyarak damladan biriken suyı içerler ve bu gûne tamladan alınan sular vâkı'a güzel olur lâkin fakîr-fukarâ ve rencberân gürûhunun buna ya'nî [14] ol dürlü su istihlâsına vakitleri olmadığından ol fenâlığıyle beraber Şattü'l-Arab suyunı içerler ve Şattü'l-Arab Basra'nın hâricinden akdığından nefs-i Basra ahâlîsi Şattü'l-Arab'ın kendüsinden bile alamayup mârrü'l-beyân Aşâr harkı suyından ve bu harkdan müfrez olan harklardan alup içerler. Halbuki şehirde Aşâr harkına atılması ve akıdılması mümkün olan ne kadar süpüründü ve çirkâb var ise bütün oraya döküldüğünden bu harkın suyu Şattü'l-Arab suyundan birkaç derece fenâdır. Bu haller ile Basra'nın bu kadar harâb olduğına ta'accüb lâzım gelmeyüp belki mevcûd olan adamlar nasıl yaşamaktadırlar deyü istiğrâb olunur. Mesmû'ât-ı vâkı'aya göre mukaddemlerde Aşâr harkının diğer cânibinden dahî Şattü'l-Arab üzerine âhar boğazı olup bu takrîb hark-ı mezbûr suları dâ'im devr iderken mu'ahharan mezkûr ikinci boğaz körlenmiş ve bir rivâyetde hevr sularının Aşâr harkına ayağı olup suların coşkunlığı müddetçe Aşâr boğazından akar gidermiş. Bu iki sûret Aşâr harkı sularının ıslahını mûcib iken merhûm Dâvûd Paşa'nın evâhir-i hükûmetlerinde vukû' bulan tâ'ûn senelerinde ve daha sonralarda bakılmadığından körlenüp kapanmışdırlar. Ve hevr ayaklarının ol mecrâsı üzerinde Basra vücûhundan ba'zıları hûrmalık yetişdirmiş olduklarından ba'zı mütesellimler taraflarından yine açılmasına dâ'ir müzâkere vukû'unda hûrmalık eshâbının menâfi'-i zâtiyyelerine tokunur mevâddan olmasıyla mümâna'at itmekte oldukları dahî işidilmişidi.

Kirdelân Karyesi Yakasının Keyfiyyâtı

Basra'nın tamâm karşusında Şattü'l-Arab'ın sâhil-i yesârında Kirdelân karyesi vâki' olup gûyâ bu karyenin âb-ı havâsı Basra'dan eyucedir deyü tebdîl-i

---

1 Kût, hût vezninde lisân-ı Hindî'de hisâr ve kal'a ma'nâsına olup Irak'ın ol semtlerinde toprakdan yapılan kal'alara "kût' ıtlak iderler.

havâ içün Basra'dan oraya gidenler olur. Şattü'l-Arab'ın bu yakasının [15] ya'nî Kirdelân cânibinin suları Dicle nehri mecrâsından yana düşdiğünden ve nisbetle beru tarafın hevrleri az olduğundan karye-i mezbûre pişgâhında olan Şattü'l-Arab suyı Basra yakası sularından fi'l-hakîka eyüce ise de med te'sîr ettiğinden yine şûrcadır. Mayıs ayında üç dört gün kadar mezkûr Kirdelân karyesi yanında Şattü'l-Arab sâhiline konduğumuzda orada aşuru rutûbet olduğu hiss olunmuşidi. Şol derece ki üstümüz başımız ve üzerine oturduğumuz mefrûşâtımız bayağı ıslanurdu. Ve bu rutûbet giceleri nâzil olup gün toğda fi'l-cümle azalur. Ve bir de Mayıs ayının onsekizinci gününden bed' ile altmış gün "Büyük Bârih" ve yirmi gün "Küçük Bârih" rûzgârları esmek oraların arz ve mevki'i iktizâsından olarak ma'lûm bir mevsim olduğundan ve merhale-i mezbûrede bulunduğumuz ol mevsim ibtidâlarına tesâdüf eylediğinden kuşluk vaktinden akşâma karîb vakte kadar ol çöllerden gâyet ince vâfir toz kalktığı meşhûr olmuşdır ki kış mevsiminin en ziyâde bulutu mesâbesinde gök yüzünü kaplar idi. Ve hasbü't-tabî'a işbu tozlar pey-der-pey yeryüzüne indiğinden değirmencilerin yüzleri ve üst başları una kaplandığı gibi üstümüz başımız ince toza kaplanırdı. Ve bu toz adamın gözlerine girüp gözleri sulandırdığından ve bir tarafdan dahî ter geldiğinden gözyaşı ve ter damlalarının akışı tozları aşağı indirmekle insan çamur ağlıyorum zanneder.

Basra Sekeneleriyle Kisve ve Âdetleri

Basra'nın asıl yerlüsü inkırâz bulup şimdiki sâkinlerinin ekserîsi etrâfdan gelüp yerleşmiş urbân ve gurebâdır. Aslında zengin tüccâr [16] ve muhakkık ulemâ ve zurefâsı bulunurken el-hâletü hâzihî Basra'da ne ziyâdece zengin ve senâya şâyân ulemâ-yı muhakkıkîn kalmışdır. Basra sâkinlerinin ekserîsi ehl-i islâm olup Yehûd ve Keldânî tâ'ifelerinden dahî vardır. İslâm sekenesinin bir mikdârı Şâfi'î ve Mâlikî ve Hanbelî mezheblerinde iseler de ağlebleri Şi'î mezhebine sâlik olmuşlardır. Asıl lisânları Arabî olup içlerinde Fârisî ve Türkçe tekellüm idenleri de bulunur. Basra şehri bilâd-ı hârreden olduğundan yaz mevsimlerinde kuşluk vaktinden sâ'at dokuz-on sularına kadar zîr-i zemînde "serdâb" ta'bîr olunur ebniyede ârâm olunup akşâm üzeri hânelerinin üzerlerinde vâki' satıhlarda ve açık mahallerde oturulup yatılur. Elbiselerinde âdî don ve yenleri müselles resminde gâyet uzun boylu bir nev' gömlek ve uzun entâri ve cübbedir. Yaz mevsiminde cübbe üzerine "bettiyye" ta'bîr olunan yünden tokunmuş beyaz ve ince maşlah ve kış mevsiminde ma'rûf olan tokça siyah maşlah ve ba'zan çukadan maşlah biçiminde kesilmiş esvâb isti'mâl iderler. Başlarına da şal ve "ağbânî" ve beyaz dülbend sararlar. Ağleb ahâlîsi saç ve sakallarını boyarlar. Ahâd-ı nâs yine don ve gömlek ve üzerine uzun entâri giyüp

başlarına dahî sarı ve kırmızı renklü pamuk ve ipekten tokunmuş olan ve buralarda yalnız akkâmlar ve ba'zı evlâd-ı Arab başlarında görülen mendil büyüklüğünde bir şeyi müselles olarak iki kat idüp örterler. Ve deve yününden ma'mûl birkaç adedi bir yere getürülmüş ve tûlü üzerinde birer ikişer karış yerlerinden kırmızı ipek ile boğum boğum bağlanmış ipleri sarık yerine sararlar ve bunun adına "ıkâl" derler. İşbu "ıkâl" bağlamak bedevî [17] Arablara mahsûs iken bedevîler yerlülere musallat olduklarından ve mağlûb dâimâ gâlibe taklîd itmek umûr-ı tabi'iyyeden idüğünden ekser yerlüler dahî isti'mâl iderler. Ve ba'zı nev-heves yerlü mu'teberleri de kıra çıktıklarında başlarına "kefiyye" örtünüp üzerine de işbu ikâl dedikleri şeyi bağlarlar ve eyü esb ve husûsan a'lâ kısrağa mâlik olmağla fahr iderler. Yırtıcı kuşlardan bir kaç cins kuşun kimini yavru iken yuvasında ve kimini uçduktan sonra "tor" ta'bîr olunan tuzak ile havâda tutup av avlatmağı ta'lîm itdirirler. Ve bu kuşlarla kaçar hayvânlardan ceylân ve tavşan ve uçanlardan "durac" ve kaz cinsinden "carı" ve balıkçın ve "torunı karakuş" ve sâ'ir hayvânâtı sayd iderler. Toğrusu eğlencelü şeydir. Vücûh ve ağniyâları bunlara meyl ve rağbet ider ve yek-diğerine ihdâ eylerler. Bunların ta'lîmiyçün mahsûs kuşçılar olur. Nisâ tâ'ifesi zokağa çıktıklarında satrançlı beyazlu siyahlu veyâ kırmızılu beyazlu ve sarılu beyazlu çarşaflara bürünürler. Yüzlerini siyâh kıldan tokunmuş peçe ile setr iderler. Hâricden bakanlara nisânın peçeleri fenâ görünürse de setr itmece eyü şeydir. Zînetleri başlarına ve gerdan ve göğüslerine altun takmak ve dizmekten ve burunlarına halka ve parmaklarına yüzük ve bileklerine bilezik ve ayaklarına halhâl gibi şeyler takmaktan ibârettir. Ekser ta'âmları lühûmât ve pirinç ve bulgurdur. Sebzeyi pek az isti'mâl iderler.

Basra ve Tevâbi'i Mukâta'aları

Fi'l-asıl Basra'ya tâbi' olup el-yevm kimi yine Basra tarafından ve kimi Müntefik Kuveyt şeyhleri tarafından ve Muhammere İranlu tasarrufuna geçeliden berü [18] ba'zısı Muhammere tarafından idâre olunmakda olan mukâta'aların tahkîk olunabildiği kadar isimleriyle mikdâr-ı hâne ve nüfûsları defterîdir.

Mukâta'ât-ı Mezbûreden el-Yevm Basra Tarafından İdâre Olunmakda Olan Mukâta'ât

Mukâta'a-i Hamdân der-cânib-i mezkûr Nüfûs 400	Mukâta'a-i Serâci der-cânib-i yemîn-i Şattü'l-Arab Nüfûs 1200

Mukâta'a-i Zeyn der-cânib-i mezkûr
Nüfûs
70

Mukâta'a-i Yehûdî der-cânib-i mezkûr
Nüfûs
200

Mukâta'a-i Devâsir der-cânib-i mezkûr
Nüfûs
400

Mukâta'a-i Seyhân der-cânib-i mezkûr
(Hâlî ve harâb)
Nüfûs

Mukâta'a-i Şattü'l-Arab der-cânib-i yesâr mezkûr
(Bu dahi)
Nüfûs

Mukâta'a-i Kirdelân der-cânib-i yesâr
(Meçhûl)
Nüfûs

Mukâta'a-i Bor der-cânib-i mezkûr
(Bu dahi)
Nüfûs

Mukâta'a-i Diayci der-cânib-i yesâr
(Bu dahi)
Nüfûs

Mukâta'a-i Cezîretü Mustafâğıyye der-vasat-ı Şatt
(Şattü'l-Arab üzerinde adadır)
Nüfûs
100

Mukâta'a-i Cezîretü'l-Bevârin der-cânib
(Bu dahi)
Nüfûs

Mukâta'a-i Cezîretü'l-ayn der-vasat-ı Şatt
(Bu dahi)
Nüfûs
150

Mukâta'a-i Cezîretü'l-lâfiyye der-vasat-ı meh
(Bu dahi adadır)
Nüfûs
50

Basra Eyâleti Dâhilinde Olup Müntefik Aşîreti Tasarrufunda Bulunan Mukâta'ât

Mukâta'a-i Hârise der-cânib-i mezbûr
Nüfûs
500

Mukâta'a-i Dîre der-cânib-i yemîn-i Şattü'l-Arab
Nüfûs
150

Mukâta'a-i Mehîkrân der-cânib-i mezbûr
Nüfûs
350

Mukâta'a-i Kût-ı Firenkî[1] der-cânib-i mezbûr
Nüfûs
20

Mukâta'a-i Ebû Muğîre ve Nehr-i Hûz der-cânib-i mezbûr
Nüfûs
600

[19] Mukâta'a-i Yûsufân der-cânib-i mezbûr
Nüfûs
60

Mukâta'a-i Âmiyye der-cânib-i mezbûr
Nüfûs
40

Mukâta'a-i Ebû'l-Hasîyb der-cânib-i mezbûr
Nüfûs
1200

Mukâta'a-i Belcân der-cânib-i mezbûr
Nüfûs
30

Mukâta'a-i el-Feyâzî der-cânib-i mezbûr
Nüfûs
40

Mukâta'a-i Diaycî der-cânib-i yesâr
(Meçhûl)
Nüfûs

Mukâta'a-i Mutavva'a der-cânib-i mezbûr
Nüfûs
200

Mukâta'a-i Kût-ı Riyân der-cânib-i mezbûr
(Bu dahi)
Nüfûs

Mukâta'a-i Kiytebân der-cânib-i mezbûr
(Bu dahi cesîm olduğu malûm ise de nüfûsu meçhûl)
Nüfûs

Yine Basra eyâleti dâhilinde olup Kuveyt kasabası tarafından idâre olunmakta bulunan mukâta'a-i Me'âmir der-cânib-i Şattü'l-Arab
Nüfûs
250

---

1 Kût-ı Frenkî Basra'nın tahmînen iki sâat mesâfe üst tarafında Şattü'l-Arab'ın sâhil-i yemîninde Müntefik şeyhlerinin zîr-i tasarruflarında kâ'in Nahlistân aralığında vâki' olup İngiliz konsolosu bi'l-mübâya'a dört dîvâr ile muhât olmak üzere bir havlı derûnunda binâ ve inşâ eylediği müteaddid mahzen ve Şattü'l-Arab üzerinde iskelelu bir mahaldir ki İngiliz vapur sefînesi oraya yanaşır.

Fi'l-Asl Basra'ya Tâbi' Olup Muhammere İranlu Tasarrufuna Geçeliden Berü Muhammere Tarafından İdâre Olunmakta Olan Mukâta'ât

Mukâta'a-i Ebû Cüzey' der-cânib-i yesâr-ı Şattü'l-Arab

Mukâta'a-i Tîmâzkerî ve Hamîse der-cânib-i yesâr-ı Şattü'l-Arab

Mukâta'a-i Hayteyn der-cânib-i mezkûr

Mukâta'a-i Şâhûre der-cânib-i mezkûr

Mukâta'a-i Ma'mûrî der-yemîn-i boğaz Nehr-i Kârûn

Mukâta'a-i Derbend der cânib-i mezkûr

Mukâta'a-i Âsiyâb der-cânib-i yemîn-i Nehr-i Kârûn

Mukâta'a-i Hizân der-cânib-i yemîn-i Nehr-i Kârûn

[20]Mukâta'a-i Beyt-i Ali Paşa der-cânib-i mezkûr

Mukâta'a-i Sadrü'l-Hafâr der-cânib-i mezkûr

Mukâta'a-i Elbu İbrete der-cânib-i mezkûr

Mukâta'a-i Ümmü'l-Tulûl der-cânib-i mezkûr

Mukâta'a-i el-Cedîd der-cânib-i yesâr-ı Şattü'l-Arab

Mukâta'a-i Kasbeti' Menî'ât der-cânib-i mezkûr

Mukâta'a-i Serhâniyye der-cânib-i yesâr-ı Şattü'l-Arab

Mukâta'a-i Kût-i Kımne der-cânib-i yesâr-ı Şattü'l-Arab

Mukâta'a-i el-Muhavvele der-cânib-i mezkûr

Mukâta'a-i Muslâvî der-cânib-i mezkûr

Mukâta'a-i el-Müftiyye der-cânib-i mezbûr

Mukâta'a-i Minduvân der-cânib-i mezbûr

Mukâta'a-i Kûtu'n-Nüvâsır der-cânib-i mezbûr

Mukâta'a-i el-Arissın der-cânib-i mezbûr

Mukâta-i Nehr-i Yûsuf der-cânib-i mezbûr

Zîrde gösterilen fiât mutavassıt olarak vaz' olunmuştur. Nitekim takrîrden münfehim olur.

Yekûn-ı Mahsûlât-ı Mukâta'ât-i Muhammere

Hurma	
Kâre	
aded	kuruş
3693	400
bahâ	
kuruş	
1.476.800	
Kese	
Rûmî	küsûr
2953	kuruş
	300

[21] Kezâlik Aslında Basra'ya Tâbi' İken Cezîretü'l-Hızır İranlu Tasarrufuna Geçeliden Berü Öte Tarafdan idâre Olunmakta Olan Mukâta'ât

Mukâta'a-i Kasbetü'n-Nesâr der-Cezîretü'l-Hızır

Mukâta'a-i Buyirde der-Cezîretü'l-Hızır

Mukâta'a-i Biriym der-Cezîre-i mezbûre

Mukâta'a-i Herte der-Cezîre-i mezbûre

Mukâta'a-i Ümmü'l-Cireydiyye der-Cezîre-i mezbûre

Mukâta'a-i el-Süveynîh der-Cezîre-i mezbûre

Mukâta'a-i Süleyk der-cânib-i yesâr-ı nehr-i Behemşîr

Mukâta'a-i Cezîretü'l-Muhle der-Şattü'l-Arab (Şatt-ı mezbûr üzerinde adadır)

Mukâta'a-i Menyûhî der-Cezîretü'l-Hızır

Mukâta'a-i Şutayt der-Cezîre-i mezbûre

Mukâta'a-i Hoş el-Âmir der-Cezîre-i mezbûre

Mukâta'a-i el-Hidde der-Cezîre-i mezbûre

Mukâta'a-i el-Mıhrizî der-Cezîre-i mezbûre

Mukâta'a-i Mısfâ der-cânib-i yesâr-ı nehr-i Kârûn

Yekûn-ı Mahsûl-i Mukâta'ât-ı Cezîretü'l-Hızır

Hurma	
Kâre	
aded	kuruş
4710	400
bahâ	
kuruş	
1.884.000	
Kese	
Rûmî	
3768	

Zikr olunan mukâta'aların başlu[ca] mahsûlleri hurma olup cüz'îce hubûbât dahî zer' olunur ise de fellâhların ekvât-ı yevmiyyesinden bile dûn oldığından ve mîrî ve sâ'ir emlâk ashâbının ol hubûbâtta hisseleri [22] olmayup yalnız fellâhlara aid idüğünden derc olunmamışdır ve işbu mukâta'ât nezdinde bulundukları Şattü'l-Arab ve Kârûn ve Behemşîr nehirlerinden müfrez olmak üzere her birinin başluca olarak birer ve ikişer harkları olup harkların dahî her birinden nice ufak harklar ifrâz olunur. Ve bu mukâta'aların ekserîsinde topraktan birer hisâr ile ihâta olunmuş "kût" dedikleri birer kal'a olmağla eshâb-ı mukâta'ât ve ba'zı fellâhların kılâ'-ı mezbûre derûnunda toprak binâ ve kamıştan ma'mûl "sarîfe" ta'bîr olunan hâne ve me'vâları vardır. Kal'alarda olanlardan başka hurmalıkları ara yerlerinde dahî hâne ve sarîfeleri bulunur.

Fellâhların Ahvâli

Bu fellâhların ilerü gelenlerinde etmek ve pirinç bulunup müsâfirleri zuhûrunda koyun ve tavuk kesdikleri olur ise de sâ'ir fellâh makûleleri etmeği az bulurlar ve ekserî yedikleri hurmadır. Büyük ve küçükleri yalın ayak ve ekser evkâtta silâhlu gezerler. Bunların zenginceleri ma'hûd uzun yenlü topuklarına berâber birer gömlek ve Şam yâhûd Haleb ve Diyarbekir kumaşlarından birer uzun entâri giyüp yaz ve kış beyaz ve siyâh maşlah giydikleri de olur. Hallü hâlince başlarına Basra bendinde ta'rîf olunan "kefiyye" ve kefiyyelerin altına beyaz yemeni örtünüp üzerine de kimi "ıkâl" ve kimi başka şey sarar. Gençleri bellerine hançer ve bir de hançer vârî "cenbiyye" ta'bîr olunur bir nev'î silâh dahî kullanırlar. Piyâdelerinin ekser silâhları kılıç olup nâdir olarak ba'zılarında tüfenk dahî bulunur. Ve hemân cümlesi piyâdedir. Atluları nâdir gibidir. Efrâd-ı nâsları yaz mevsiminde dizlerine berâber gömlek giyüp başka şey bilmezler ve kış mevsiminde [23] işbu gömlek üzerine tokunmuş kabaca bir şey giyerler. Bu fellâhlar sûretâ ehl-i ırz köylüler gibi görünürler ise de fırsat buldukça hırsızlıktan kendülerini alıkoyamazlar. Ve "matrak" ta'bîr olunur başı topuzlu değneksiz gezmezler. Ekserleri çıplak etleri üzerine bellerine kayıştan saç gibi örülmüş bir şey bağlarlar ve bu bel bağına "sebte" dirler. Gömleklerinin üzerinde kuşakları yoktur. Ekserîsi ve belki cümlesi Şî'î'dirler. Bundan sonra zikr olunacak Müntefik ve sâ'ir aşâyir fellâhlarının hâlleri dahî bunlara makîs oldığından mahallerinde tekrâr olunmak içün bu mahalde ihtâr olundu.

Memlâha-i Arâzî İ'tibâriyle Mahsûlâtın Mikdâr ve Kıymet-i Mu'tedileleri

Bizlerde tarla ve bağın mikdârı dönüm ile takdîr ve ta'yîn olundığı gibi hurma bağlarının cirmi cerîb ile takdîr olur. Şöyle ki dirsekten parmak başlarına

kadar olan bu'd bir zirâ' i'tibâriyle altı zirâ'a bir "asâ" ta'bîr olunup yirmi asâ dıl'ında olan murabba' satha ya'nî yirmi asâ tûl ve yirmi asâ arzında olan mahalle ki terbî'an dört yüz asâ ider. Bir cerîb ıtlâk olunur. Ve bir cerîb yerde seksenden yüz adede kadar hurma ağacı dikilür. Lâkin bu kadar yere seksen ağaç dikilse kâfî olup andan ziyâdesi sıkça dikilmiş dimek olacağından her ne kadar adedde ağacı çok bulunursa da meyve vermekte kuvvetleri az olur. Ve hadd-i vasat olarak bir cerîb mahalde olan hurma ağaçları beş "küçük kâre" hurma mahsûlü virir ki beher kâre yirmi Basra batmanından[1] ibârettir. Hurmanın dahî beher kâresi otuz "şâmî" den yüz otuz şâmîye kadar bahâ itdiğinden fiât-ı mu'tedile olarak beher kâreye ellişer şâmî farz [24] olunsa bir kâre hurma dörtyüz guruş ideceği derkâr olduğından Muhammere ve Cezîretü'l-Hızır mukâta'alarının tahkîk olunan umûm mahsûlâtına bu kıyas üzere vaz'-ı fiât olunup hesâb olunmuştur.

Mukâta'ât-ı Mezbûrenin Ba'zı Te'âmülleri

İşbu mukâta'aların fellâhları kadîm yerlü fellâh veyâhûd ashâb-ı arâzîden olur ise mahsûlâtı asıl mülk sâhibiyle nısf nısfa mukâseme ider ve âriyyet-i fellâh ya'nî düzce hidmetkâr makûlesi olur ise mülk sâhibi mahsûlâtın üç ve fellâh bir hisse alur ki fellâh hissesine mahsûlâtın rub' isâbet ider dimektir. Temsîl sûretinde zîrde gösterildiği vech üzere Basra'da mîrî mukâta'alarının ba'zılarında fellâhların yalnız rub' hisseleri olup ve üç rub' mîrîye âiddir. Ve ba'zı mukâta'aların emlâkı fellâhların tasarruflarında olarak cânib mîrîden mukâta'alarının tahammüllerine göre beher cerîb başına mikdâr-ı ta'yîn-i bedel kat' ve tahsîs olunarak olvechile idâre olunmaktadır. Rub' mahsûlâtı fellâhlara ve üç rub'u mültezimîne âid olmak üzere taraf-ı mîrîden aynen ve bedelen tâliblerine maktû'an ihâle olunmakta olan:

Devâsir mukâta'ası

Bedel şâmî kuruş	fî / 8	Hurma Aynen kâre aded
6000		700

Nehr-i Cesîm mukâta'ası

Bedel şâmî kuruş	fî / 8	Hurma aynen kâre aded
1700		260

Bor mukâta'ası

Bedel şâmî kuruş	fî / 8	Hurma aynen kâre aded
700		1200

1 Basra batmanı elli "vakiyye-i İstanbulî" veznine müsâvîdir. Bu sûretde bir "kâre" hurma bin İstanbûlî kıyye dimek olur. Bir de bunun ikisi mikdârı olarak "büyük kâre" dahî müsta'mel oldığından şerh verildi.

Emlâkî fellâhların tasarrufunda olup mîrîsi tahammüllerine göre cerîb başına muhassas olarak mahsûlât idrâkinde cânib-i mîrîden me'mûr ta'yîniyle bedelâtı tahsîl olunan:

[25] Serâcî mukâta'ası	Yehûdî mukâta'ası
cerîb aded 1	cerîb aded 1
şâmî kuruş 8	şâmî kuruş 9,5

Hamdân mukâta'ası
cerîb aded 1
şâmî kuruş 12

Nefs-i Muhammere Karyesinin Evsâfı

Muhammere karyesi Basra mukâbilinde vâki' Kirdelân karyesinden berren sekiz sâ'at mesâfede ve Kârûn nehrinin Şattü'l-Arab'a munsab oldığı boğazının bir çeyrek içerüsünde Kârûn nehrinin taraf-ı yemîninde tûlen ve arzen tahmînen altışar yüz hatve dıl'inde murabba'u'ş şekil topraktan ma'mûl sûr ile muhât bir karye olup derûnunda kerpiç binâ olarak tahmînen yüz elli ve "sarîfe" olarak kırk elli bâb hâne ki cem'an ikiyüz hâne ve bezzâz ve bakkâl ve attâr ve kuyumcu ve demirci ve balıkçı ve şekerci esnâfı olarak seksen doksan kadar dükkân ve bir boyahâne ve kârgîr binâ iki bâb hân ve iki bâb kahvehâne ve zahâir fürûhtuna mahsûs oralarda "seyf" ta'bîr olunur bir mikdâr meyan ile etrâfında bir kaç dükkânı hâvî bir mahaldir. Bu karyenin asıl sâkinleri Kâ'b tâ'ifesinden olup ticâret içün Basra ve Bağdâd ve İran memâlikinden gelerek sâkin olmuş adamlar dahî vardır. Asıl yerlüsünün lisânları arabî olup lâkin İranlu ile kesret-i ihtilâtları münâsebetiyle farisî bilenleri de bulunur. Karye-i mezbûre kadîm bir mahal olmayup otuz-otuz beş seneden berü bu hey'eti kesb itmişdür. Daha evvel şimdi bunun civârında olduğı gibi kamıştan ve çer-çöpten bir kaç [26] fellâh hâneleri var imiş ve asıl Muhammere mezkûr boğazın tamâm üzerinde yine Kârûn nehrinin sağ tarafında imiş. Hâlâ karyesi var ise de harâbça bulunmuştur.

Muhammere'ye Tâbi' Olan Bâlâda Muharrer Mukâta'aların Mahalleriyle Mahsûlât ve Mutasarrıflarının Nüfûs-ı Mevcûdesi

El-yevm Muhammere'ye tâbi' bulunan mukâta'aların bir mikdârı Şattü'l-Arab'ın Kârûn nehri boğazına kadar iki sâ'at mesâfe çeker sâhil-i yesârında ve bir mikdârı dahî Kârûn nehrinin Şattü'l-Arab'a munsab olan mezkûr boğazından bed' ile Sâble nâm mahalle varınca nehr-i mezbûrun dört sâ'at mesâfe çeker sâhil-i yemîninde vâki' olup tahkîk ve istihbâr oldığına göre el-ân Muhammere'ye tâbi' mârrü'z-zikr mukâta'âtın senevî kâffe-i hurma mahsûlâtı mukâta'ât defterinde gösterilen mikdâra resîde olur. Ve fîât-ı mu'tedile farz olunan beher kâreye ellişer şâmî bahâ ile mahsûlât-ı mezbûrenin kıymeti bir milyon dört yüz yetmiş altı bin küsûr guruşa bâliğ olmağla te'âmül-i câriyesine tatbîkan meblağ-ı mezbûrun sülüsânı mîrî'ye ve sülüsü fellâhlara âid olmak i'tibâriyle senevî ikibin ikiyüz bu kadar kîse akçe mîrî vâridâtı var ise de çünki Muhammere ve civârında sâkin Ka'b aşîreti bu mukâta'âtın asıl sâhibleri olmayarak tegallüben ellerine geçirmüş ve beynlerinde bildikleri gibi mukâseme itmiş oldıklarından şimdi mahsûlât-ı mezbûrenin nısfı fellâhlara ve nısf-ı dîgeri mütegallibeden olup sâhib-i mülk makâmında bulunan ve Ka'b aşîretinden el-Muhaysin tâ'ifesi büyüğü olup Muhammere'de sâkin olan Hacı Câber ve Ka'b aşîretinin Fellâhiyye'de mukîm büyük şeyhiyle Bâdiye aşîretine ve Fellâhiyye'de bulunan diğer bir-iki şahsa âiddir. Mârrü'z-zikr Ka'b aşîretinden Hacı Câber'e tâbi' olan el-Muhâysin tâ'ifesinde [27] tüfeng-endâz[1] olmak üzere altı bin mikdârı nüfûs olup bu mikdârın iki bini nefs-i Muhammere ve tevâbi'inde ve Basra'ya tâbi' mukâta'aların ba'zısında ve dört bin Fellâhiyye taraflarındadır. Bu takdîrce işbu nüfûsun her biri birer hâneden çıkacak olsa el-Muhaysin tâ'ifesi altı bin hâneyi hâvî bir cemâ'at dimek olur.

Cezîretü'l-Hızır ve Tevâbi'yle Sekenesi ve Mahsûlâtının Keyfiyyet ve Kemiyyeti

Cezîretü'l-Hızır bir tarafdan Şattü'l-Arab ve bir tarafdan Basra körfezi ve bir tarafdan Behemşîr nehri ve taraf-ı râbi'den Kârûn nehri ile muhâta sekiz sâ'at tûlünde ve yerine göre bir ve iki ve üç sâ'at arzında bir ada olup *Hızır* aleyhi's-selâm'ın makâm-ı şerîfi bu adanın üzerinde vâki' olmağla Cezîre-i mezbûre ism-i âlîlerine mensûben yâd olunmaktadır. Abbâdân karyesi ki Mâverâ-i Abbâdân karye deyu durûb-ı emsâlde vârid olmışdur. Cezîre-i mezkûre üzerindedir.

---

1 Bu mahalde tüfeng-endâz ta'bîri mesmû'âta tatbîkan irâd olunmuştur. Yohsa hakîkaten her birinde tüfeng bulunmaz.

Kadîmde Cezîre-i mezbûrenin her bir tarafı ma'mûr iken elli seneden beru harâba yüz tutarak el-ân fakat Muhammere'ye mukâbil olan yerleriyle Şattü'l-Arab ve Behemşîr nehirleri boylarınca takrîben üçer sâ'at tûlünde ve birer ve yarımşar sâ'at mesâfe arzında olan mahalleri ve Şattü'l-Arab'ın körfezine munsab oldığı mahal civârında dahî Kasbetü'n-Nessâr ta'bîr olunan bir mikdâr mahalli ma'mûr olarak kusûr yerleri harâb ve mu'attaldır. Bu Cezîre üzerinde Muhammere karyesine mukâbil Kût-ı Fâris nâm-ı diğer Kût-ı Ka'b dimekle ma'rûf yine toprak hisâr ile muhât bir karye var ise de karye-i mezbûrenin Muhammere gibi çarşû ve bazarı olmayup yalnız derûnunda bir kaç aded toprak binâ ve bir mikdâr kamıştan ma'mûl hâneler vardır ki cümlesi ancak yüz bâb olabilir. Mâ'adâ yerlerinde dahî tıbkı Muhammere yakasında olduğı gibi hurma bağlarının ara yerlerinde kamıştan [[28]] ve ba'zan topraktan ma'mûl hâneler olup fellâhlar orada sâkin olurlar ve işbu Cezîretü'l-Hızır'da Ka'b aşîretinden el-İdris ve en-Nesâr tâ'ifeleri sâkin olurlar. Bundan mâ'adâ Cezîretü'l-Hızır'ın cânib-i garbîsinde Şattü'l-Arab üzerinde kâ'in âtîyü'z-zikr Cezîretü'l-Mahalle nâm adada ve Behemşîr nehrinin sol tarafında ve Kârûn nehrinin kezâlik sol tarafından Sâbiyle nâm mahal kurbüne kadar yine tahmînen üç buçuk dört sâ'at mesâfe imtidâdında ve yarımşar sâ'at ve birer çâryek arzında olan hurmalıklar tâ'ifeteyn-i mezbûreteyne râci' ve Cezîretü'l-Hızır'a tâbi'dir. El-İdris ve en-Nesâr tâ'ifeleri yedlerinde olan mahall-i mezbûreden en ma'mûr olan mahal Kasabetü'n-Nesâr ve Cezîretü'l-Mahalledir. Bunun dahî mukâta'ât defterinde gösterildiği vechile bütün hurma mahsûlatının kâresine takdîr olunan dörtyüz guruş fîâtla esmânı bir milyon sekiz yüz seksen dörtbin guruşa resîde olmağla kıyâs-ı sâbık üzere meblağ-ı mezbûrun sülüsânı mîrîye ve sülüsü fellâhlara kalmak i'tibâriyle vâridât-ı seneviyye-i mîrîyyesi iki bin beşyüz kîse akçeden ziyâde resîde olur ise de bu dahî tegallüben tâ'ifeteyn-i mezbûreteyn tasarruflarına geçmiş ve bildikleri gibi beynlerinde mukâseme iderek uyuşmuş oldıklarından el-hâletü hâzihî hâsılât-ı mezbûrenin yine nısfı fellâhlara ve nısf-ı digeri tâ'ifeteyn-i mezbûreteyn müteşahhıslarıyla Felâhiyye'de bulunan Ka'b tavâ'ifinin büyük şeyhlerine âiddir. İşbu iki tâ'ife bir tâ'ife hükmünde oldukları halde nüfûsca el-Muhaysin tâ'ifesine mu'âdil olarak bunun dahî ikibini Cezîretü'l-Hızır ve tevâbi' inden bâlâda muharrer mahallerde ve dört bini Fellâhiyye taraflarındadır. Ve işbu Cezîretü'l-Hızır ile Muhammere ve tevâbi'lerinin hurma mahsûlleri Kârûn nehri [[29]] üzerinden Şûşter ve Zefûl nâm mahaller tarîkleriyle İran memâlikine ve ağlebi Şattü'l-Arab ve Basra körfezi tarîkiyle Bombay ve Hindistân'ın sâ'ir yerlerine nakl ve fürûht olunur.

Der Beyân-ı Cezîretü'l-Mahalle

Bâlâda bi'l-münâsebe zikri mürûr iden Cezîretü'l-Mahalle yine Şattü'l-Arab üzerinde Cezîretü'l-Hızır'ın cânib-i garbîsinde ve hizâsında başkaca bir ada olup bununla Cezîretü'l-Hızır'ın aralarını fakat Şattü'l-Arab'dan bir şu'be su tefrîk ider. Muhîti tahmînen iki üç sâ'at mesâfe olabilir ufak bir şey ise de her bir tarafı ma'mûr ve abâdândır ve egerçi Cezîretü'l-Hızır'a karîb ve el-yevm Cezîretü'l-Hızır'da sâkin el-İdris ve en-Nesâr tâ'ifelerinin yedd-i tasarruflarında ise İranlu ile Devlet-i aliyye beyninde münâza'un-fîh olan yerlerden hâricdir.

Muhammere ve Havâlîsinin Ahvâl-i Sâbıkası

Meşhûdumuz olan asâra ve rivâyât-ı vâkı'aya nazaran Muhammere ve Cezîretü'l-Hızır ve havâlîleri mukaddemlerde hayli ma'mûr yerler oldıklarından başka çünki el-hâletü hâzihî Şattü'l-Arab'a munsab olan Kârûn nehri bundan tahmînen yüz sene evvel vakitlerde şimdiki mecrâsına Şattü'l-Arab'a munsab olmıyarak bâlâda zikri sebkat iden Sâbile nâm mahalle kadar mecrâ-yı hâliyesiyle geldikten sonra Sâbile'den Şattü'l-Arab'a döküldüğü boğaza varıncıya dek mecrâ-yı hâliyesi hakkında iki rivâyet vardır. Bir rivâyette Sâbile'den aşağı Kârûn nehrinin mecrâ-yı hâliyesinin bir mikdâr yeri kara ve Şattü'l-Arab'dan Behemşîr boğazına ve daha yukarulara toğru bir hayli mahalli dahî Şattü'l-Arab suyundan içerüye girmiş bir haliç bulunup Hafâr mukâta'âları [30] bu haliç üzerinde olan mahallere ıtlâk olunurmuş ve rivâyet-i uhrâya göre Sâbile civârında Kârûn nehrinin bir seddi olup ol sed haylûliyetle nehrin suyu aşağı inemiyerek biriküp yükselürmiş. Ve alâ kilâ't-takdîreyn Kârûn nehri şimdiki mecrâsından akmadığından ve Sâbile civârında yükseldiğinden nehr-i mezbûrun taraf-ı yesârından Kapan şimâlî ve cenûbî ve Ümmü'l-Hamr ve Ümmü'l-Izâm ve Devrekistân taraflarına münşa'ib harkları oldığı misillü taraf-ı yemîninden dahî Hümeylî nâmında azîm bir hark var imiş ki Kûtü'l-Abd ve Hümeylî Kûtu civârında Kârûn'dan ayrılup el-ân hâlî çölde bulunan Kasr-ı Basra ve Kasr-ı Cüveyze nâm mahaller aralarından mürûr iderek Basra'ya tâbi' Kirdelân karyesinin iki sâ'at mesâfe üst tarafında Kût-i Reyyân nâm mahal civârında Şattü'l-Arab'a munsab olurmuş. Nehr-i Kârûn'un yemîn ve yesârından müfrez zikr olunan sular vasıtasıyla Sâbile'den Basra körfezi sâhiline ve kezâlik Sâbile ve Kûtü'l-Abd nâm mahallerden kasreyni mezbûreyne varınca onbeş yirmi sâ'at tûlünde ve üç beş ve sekiz on sâ'at arzında el-ân hâlî olan arâzînin kâffesi ma'mûr ve abâdân imiş. Sekenesi bulunan Ka'b aşîretiyle tevâbi' Basra'ya tâbi' oldıkları halde urbân makûlelerinin tabî'at-ı bedeviyetleri iktizâsından oldığı üzere İran sâhib-i ihtiyârı Kerîm Hân Zend zamânına gelince kâh Basra vâlî ve mutasarrıflarına isyân edüp İran memâlikinden mücâvir oldıkları

Hûzistân taraflarına istinâd ve kâhîce dahî oraya müstenid olmalarıyla berâber daha ziyâde kesb-i nüfûz ve i'tibâr itmek hülyâsıyla bir aralık beru tarafa meyl iderek İranlu'ya ızhâr-ı bağî ve inâd idegelmişler [31] bu hâl ise tarafeyne elvermez mevâddan bulundığına binâen mezbûr Kerîm Hân Zend işbu Ka'b aşîreti üzerine asker sevkiyle kendülerin târ ü mâr eyledikten mâ'adâ meskenlerinin medâr-ı ma'mûriyeti olan harkları kurutmak içün sâlifü'z-zikr Sâbile civârında kâ'in seddi bozmuş ve yâhûd mevcûd bir mikdâr karayı açmış ve fi'l-hakîka harklar kurumuş oldığından ve hurma ağaçları sulanmaksızın neşv ü nemâ bulmıyacağı misillü oralarda susuz sâ'ir hayvânât dahî hâsılı olmadığından mahall-i mezbûre külliyyen harâb ve mu'attal kalmışlardır. Ber-vech-i meşrûh tahrîb olunan mahaller mahsûlâtı yalnız hurmaya münhasır olmayup hubûbât-ı sâ'ire ve çeltük dahî hâsıl oldığı ve el-yevm Sâbile civârında bir sed inşâ olunsa az vakitte oraları evvelki gibi kesb-i ma'mûriyyet ideceği rivâyet olınmış ve rivâyet-i mezbûre mukârın-ı sıhhat bulunmuştur.

Ka'b Aşîretinin İranlu'ya Tereddüd ve İntimâ Kesb Eylemesinin Vücûh ve Esbâbı

Mahall-i mezbûrenin esnâ-yı ma'mûriyyetinde Ka'b tevâ'ifinin kâffesi Devlet-i aliyye-i ebed-müddet-i Osmâniyye'ye tâbi' ve nîk ü bed her bir umûr ve husûsları Basra eyâletine râci' olarak mahall-i merkûmenin kürsî-i hükûmetleri el-hâletü hâzihî asârı mevcûd Büneyne kasabası iken ber-vehc-i meşrûh Kerîm Hân'ın oralara tasallut ve tahrîbinden sonra nâçâr aşîret-i mezbûre ikiye münkasim olup bir kısmı me'vâ-yı kadîmleri olan Muhammere ve Cezîretü'l-Hızır ve havâlîlerinde kalmış ve kısm-ı diğeri şeyhü'l-meşâyihleri olan kimesne ma'iyyetiyle İran memâlikinden olan Felâhiyye'ye gitmişler. Aşâyir makûleleri öteden beru beynlerinde büyük bildikleri familyalardan şeyhleri bulunan kimesnelere inkıyâd ve itâ'at mûcib-i asabiyetleri olacağından nâşi [32] mümkün mertebe büyüklerini tanıyup şeyhliğini kabûl itmek kendülerince âdet-i mer'iyye oldığından eğerçi aşîret-i merkûme ikiye münkasim olmuş ise de bu âdet-i müstemirrelerine mebnî berûda kalan aşâyir öteye gitmiş bulunan büyük şeyhlerinin inkıyâdında bulunmuş oldıklarından hükûmetçe bunlara dâ'ir her ne iktizâ ider ise Basra mutasarrıfları büyük şeyhleri ma'rifetiyle icrâ-yı îcâbına bakup şeyh-i merkûm ise ber-minvâl-i muharrer İran memâlikinde bulunmağla beru tarafa hidmet iylediği gibi bi'z-zarûr İranlu'ya dahî tereddüd itmeğe ve sene başlarında Basra tarafından şeyh-i merkûma hil'at gönderildiği misillû İranlu tarafından dahî hil'at ve mevâcib gönderilmeğe ve bu mukâbelede şeyh-i merkûm dahî İranlu'ya hediyye ve pîşgeş olarak ba'zı şeyler göndermeğe başlamış mu'ahharan Basra'da kâh mutasarrıf ve kâh mütesellim ve voyvodalar bulunup

her biri kendi fevâ'id-i zâtiyyesini ilerületmek kasdıyla ol taraf aşâyirine itâle-i dest-i te'addî eylediklerine ve aşâyir-i mezbûre öte tarafa istinâd peydâ itmeleri ve İranlu kendülerini celbe sa'y eylemeleri mülâbesesiyle beru tarafdan vukû' bulan cevr ve te'addîyi tecerru' idemez oldıklarına mebnî refte refte Basra tarafına isyân iderek öte tarafa sığınmış ve Bağdâd vâlîlerinden merhûm Dâvûd [1] Paşa zamanına kadar beru tarafda Muhammere ve Cezîretü'l-Hızır ve tevâbi'inde bulunan Ka'b tevâ'ifi az çok vergi ve sâ'ir tekâlîflerini te'diye itmekte bulunmuş oldıkları hâlde Dâvûd Paşa'nın halefi merhûm Ali Paşa zamanında külliyen Basra ve Bağdâd vâlilerini tanımamak sıralarına çıkışdıklarından Ali Paşa dahî eslâfda ceryân iden emsâline tatbîkan üzerlerine varup kendülerin te'dîb ve terbiye itmiş ise de ne hikmete mebnî ise emr-i idârelerini taht-ı [33] zâbıtaya idhâl itmeksizin avdet eylediğinden ve anı müte'âkib tevâ'if-i mevcûde İranlu'ya istinâd eylediklerinden İran devleti bunları tesahuba kalkışup bu takrîb meskenleri olan Muhammere ve Cezîretü'l-Hızır hakkında iddiâyâta düşmüş ve tevâ'if-i merkûme ribka-i tâ'atden ve i'tirâf-ı tâbi'iyyetten çıkmışlardır. Mârru'z-zikr Ka'b aşîretinden el-Muhaysin ve el-İdris ve en-Nesâr tâ'ifelerinden başka büyük şeyhle berâber Felâhiyye taraflarında bulunan tevâ'ifde dahî dörtbin tüfeng-endâz nüfûs-ı zükûr bulundığı ihbâr olunmış ve şu rivâyât sahîh i'tibâr olunursa sıbyân ve ihtiyâr ve nisvândan mâ'adâ eli ayağı tutar ve her türlü işe yarar olmak üzere Ka'b aşîretinin mecmû'unda on altı bin mikdârı nüfûs var dimektir.

İranlu'nun Ka'b Aşîretinden Mürettebât-ı Sâbıka ve Zamâ'im-i Lâhikası

Felâhiyye'ye gidüp ikâmet iden Ka'b şeyhlerinin ber-beyân-ı bâlâ evâilde pîşgeş ve hediyye olarak İranlu'ya virdikleri ve kendülerinin "câize" ta'bîr eyledikleri şeyler mu'ahharan maktû' sûretine girmiş ve aşîret-i mezbûre tevâ'ifi beyninde ihtilâl vukû'uyle yek diğeriyle meşîhat davâsına düşmelerini İranlu fırsat ittihâz idüp mâl-i maktû'larını taz'îf iderekten *Ali Paşa* merhûmun Ka'b aşîretini te'dîb eylediği târihe kadar aşîret-i mezbûrenin öte tarafa olan maktû'u senevîleri yüzelli bin guruştan ibâret olmak üzere otuz bin "kırân"a resîde olmuşiken vak'a-i mezbûreden sonra "mu'temedü'd-devle" ünvânıyle İranlu tarafından bir mikdâr askerle ta'yîn olunan ma'mûr Muhammere tarafına geldikte Muhammere ve havâlîsinin [34] emr-i idârelerini bütün Ka'b meşîhatına zam ve ilâve itmekle bu gûne tevsî'-i dâire-i meşîhatden dolayı tevâ'if-i merkûmeden ahz oluna gelen

---

1 Bağdâd vâlilerinden merhûm Ömer Paşa'nın selefi Ali Paşa merhûm bin yüz yetmiş beş târîhinde Ka'b tevâ'ifinin te'dîbi zımnında askerle üzerlerine gittiği *Gülşen-i Hülefâ Târîhi*'ne zeyl olarak Bağdâd'da kaleme alınup Dâvûd Paşa zamânında tab' olunmış olan *Bağdâd Târîhi* mahsûsunda mestûrdır.

meblağ-ı mezbûr üzerine yüz bin "kırân" daha zam idüp Ka'b tevâ'ifinin senevî mîrîlerini altıyüz elli [Metinde de boşluk vardır.]

Lâhika: Ka'b aşîreti şeyhü'l-meşâyihi olanlar mârrü'z-zikr vâridâtı Muhammere ve civârında ve Cezîretü'l-Hızır ve tevâbi'inde mevcûd oldukları bâlâda beyân olunan ve bir de Felâhiyye'de bulunan hurmalıkların mîrîye âid hâsılâtından ve sâ'ir mezrû'âttan öşür makâmında oralarda alınagelen rüsûmâttan ve şeyhliğe râci' husûsâttan ve bir de âtîyü'z-zikr gümrük hâsılâtından istîfâ ider.

Muhammere ve Civârının Gümrük Rüsûmâtı

Muhammere'de gümrük ve rüsûmât olarak kimseden bir şey alınmayup fakat Şattü'l-Arab üzerinde ve Muhammere ve Cezîretü'l-Hızır ve mülhakâtlarından Kârûn nehriyle Şûster ve Zerkul'a ve oralardan İran memâlikine giden emti'a ve eşyâ her ne olur ise olsun ve kangı mahal mahsûlâtından bulunursa bulunsun Ka'b aşîreti şeyhi tarafından Kârûn nehri üzerinde vâki' Rehvâlî nâm mahalde bir re's katır yükünden birer "şâmî" ve yine nehr-i mezbûr üzerinde ve Rehvâlî'den yukaruda vâki' İsmâîlî nâm mahalde dahî an-asıl Bağdâd'a tâbi' Rebî'a aşâyirinden iken bir müddetten beru öte tarafda bulunarak İran aşâyiri idâdına girmiş ve Bâviyye ismiyle mersûm olmuş olan aşîret şeyhleri taraflarından kezâlik beher katır yükünden ikişer "şâmî" resm-i gümrük alınur. İşbu emti'a ve eşyâ Kârûn üzerinden sefînelerle götürülür ise de [35] çünkü bu makûle emtia ve eşyâ Şûşter ve Zerkul'a kadar kayıklar ile gidüp oradan yukaru katırlara tahmîlen nakl olunduklarından sefînelere kable't-tahmîl yük yük bend olunmağla gümrük rüsûmâtı yük hesâbiyle ahz olunur.

Muhammere Lenger-gâhının Umkiyle Mütehammil Oldığı Sefînelerin Cesâmeti

Muhammere lenger-gâhı nefs-i Muhammere ile Cezîretü'l-Hızır arasında vâki' ve şimdi Kârûn nehrinin sathından ibâret olan mahal olup lenger-gâh-ı mezbûrun hâlet-i cezrde derinliği yirmi bir kadem ki üç buçuk kulaç dimektir. Med hâlinde on beş kadem daha irtifâ' bulup otuz altı kadem umk peydâ eylediği bi't-tecrübe ma'lûm olmuşdur ve bu tecrübe dahî medlerin en ziyâde kabarma mevsîmi olan Mayıs ayında olmıyarak an 5 Mart sene 67 ve 14 Cemâziye'l-evvel sene 67 tarihinden ilâ 9 Mart sene minhü ve Cemâziye'l-evvel sene minhü târîhine kadar ki Arabî ayının on dördüncü gününden on sekizinci gününe kadar vakitde ya'nî sâ'ir evkâte nisbetle yine meddin çokça geldiği kamerin bedir hâllerinde vukû' bulmuş idi. Hâl her ne kadar bu minvâl üzere ise de yine ümerâ-yı bahriyyeden istimâ' olundığına göre Şattü'l-Arab'ın Basra körfezine munsab olduğı boğazda suların umkı on üç kadem olup âdî vakitlerde meddin te'sîriyle sekiz kadem daha

yükselüp yirmi bir kadem umk peydâ ider. İşbu iki takrîr beyninde hayli tehâlüf var ise de evvelki rivâyet tecrübe üzerine mebnî olduğundan daha sahîh olduğu derkârdır. Boğaz'ın cezr vaktlerinde on üç kadem umkında olması müsteb'id olmayup zîrâ boğazların ekserîsi suyun telâkkîsinden nâşî sâ'ir yerlerden sığca olurmuş. Fakat [35] meddin hükmü müsâvât üzere olmaz ise mâdâm ki deniz tarafından geliyor boğazda Muhammere taraflarından ziyâde yükselmeme îcâb ider. Her ne ise Muhammere lenger-gâhına korvet büyüklüğünde gemiler gelüp gitmekte ve Kârûn nehri boğazından az içerüye kadar girmektedirler. Mukaddemâ ya'nî Sâbile seddinin mevcûd oldığı hengâmda Şattü'l-Arab'dan ve şimdi Kârûn nehrinden münşa'ib olarak başkaca Basra körfezine munsab olmakta olan Behemşîr nehri genişçe bir nehir ise de çok derin olmadığından büyük gemiler ve "bağle" ve "maşve" ve "bot" gibi sefîneler işlemeyüp ancak "şuvey'î" ve daha büyücek kayıklar gidebilir. Şuvey'î'nin işlediği de nâdir olur. Basra körfezinden Şattü'l-Arab nehrine "kevsec" balığı dedikleri bir nev' balık gelür ki su içinde âdeme rast gelürse i'dâm ider. Hattâ muhâfaza zımnında bizlerle berâber bulunan asker neferâtından birinin ayağını kapup budundan parmaklarına varınca bütün etlerini sıyurup aldı. Bu balık Şattü'l-Arab'dan Dicle nehriyle Bağdâd ve Fırat nehriyle Hille'ye kadar çıkdığı olur. Ez-cümle Bağdâd'da bir kaç âdem telef itmiş olduğu tahkîk olunmuşidi.

Ka'b Aşîretinin Aksâmiyle Hâl ve Mişvâr ve Kavâ'id ve Etvârları

Aşîret-i mezbûre iki kısım üzere olup bir kısmı Fellâh ya'nî ashâb-ı zer' ve hırâset ve kısm-ı dîgeri evlâd-ı hamûle ya'nî asilzâde olarak fırka fırka tâ'ifeler üzerine mütekallid emr-i riyâsetdir ki kısm-ı evvel rencberlik ile meşgûl ve kısm-ı sânî illet-i kibr ve nahvet ile ma'lûl olup iki kısmı da hiylekâr ve hâllü hâlince hırsız ve yalancı ve mekkâr âdemlerdir. Asıl lisânları Arabî olup fakat Felâhiyye taraflarında olanlar [37] Acemler ile ihtilât itmek münâsebetiyle Fârisî dahî bilirler. Zâten mezhebleri Şâfi'î ve Hanbelî iken mu'ahharan çoğı teşeyyu' itmişlerdir. Lâkin Şî'îlikleri Acem Şî'îliğine benzemeyüp azıcık ehl-i sünnete karîbdir. Zâhire çıkarıldığına göre aşîret-i merkûmenin bütün havâ ve hevesleri bî-serlik ve serbestiyyet tarafına mâil ve hâllenmiş oldıkları tavr-ı hayvânî ile çemen-zâr-ı bağî ve isyânda otlayacak ve meydân-ı yağma-gerîde koşup oynayacak gibi fırsat bulacaklarını cezm itseler *li-küllî mezhebin yezheb* mesleğine kâil adamlardır. Bunların ve sâ'ir başluca olan kâffe-i urbân aşâyirinin hâlleri bir cumhûriyyet-i tabî'iyye-i gayr-ı muntazamada ise de kendü zâ'imlerince kavâ'id-i adl ve hakkâniyetle demsâz ve ol kâ'idelerle sâ'ir behâimden hayyiz-i merkez-i imtiyâz olurlar. Şöyle ki hâricden gasb ve sirkat kisb-i helâl menzilesinde tutup

kânûnları iktizâsınca hırsızlık idecek bir şahıs veyâ hırsızlık ve kuttâ'-i tarîklik eyleyecek eşhâs-ı müte'addide evvel emirde büyüklerinden ruhsat alup da ol ef'âl-i kabîhaya tasaddî iderler ise itdikleri kabâhat meydâna çıkup alınan malın reddi ve katl ve cerh vukû' bulup da diyet ve kısâs ve akçe vermek gibi bir şey lâzım geldiği sûrette kendülere ruhsat virmiş olan büyükleri tesahhublarına ibtidâr idüp vakt-i hâle nazaran ol husûsa bir sûret virirler ve me'âza'llahi te'âlâ ruhsatsız cür'et iden oldığı takdîrde büyükleri ol şahsa tarılup mürtekip oldığı kabâhatdan dolayı mu'âheze ider. Ve aşâyir-i merkûmeden biri gerek içlerinden birini ve gerek âhar tarafdan bir âdemi katl ve cerh ider de müdde'îsi zuhûr iderse o mücrimi ele [38] virmeyüp aşîretce anın tesviye-i îcâbına bakarlar ve diyet veyâ cerrâh masrafı gibi bir şey'le hasmın iknâ'ı mümkün oldığı hâlde ol akçeyi aşîretce tevzî' ve tahsîl idüp virirler. Mümkün olamayup da harf ü kelâm müeddî-i kıtâl ve hısâm olur ise ol mücrim sebebiyle müstenid oldığı aşîret müdde'î tarafı aşîretiyle harb ve cidâle mübâderet ve artık *"Sallata'l-llâhu'l-kelbe ale'l-hınzîri"* mâ sadakî beynlerinde hâkim-i bâ-adâlet olur. **İstitrâd:** İşbu aşîretce tevzî' ve tahsîl olunan kan bedeline "vedî" ıtlak olunur. Her kangı bir aşîretten bir âdem veyâ müte'addid kisân âhar bir aşîrete dâhil olmak isterler ise lede'l-hâce mezkûr "vedî" resmini virmeğe müte'ahhid oldığı sûrette anlar dahî içlerine kabûl idüp hâlleri bir olur ve oldıkları yire dâhil olmıyarak başka yerde oldığı hâlde bile mâdâm ki resm-i mezbûru kabûl etmiş buluna ol âdemi kendülerinden bilüp her vechle himâye iderler.

Aşâyir-i Merkûmenin Ba'zı Âdat ve Tebâyi'i

İşbu urbân makûlesi ya'nî aşâyir gürûhu dâimâ istihbâr-ı ahbâra mecbûr âdemler olup kibâr ve sığârı bu husûsa i'tinâ iderler. Bu dahî mahall-i istiğrâb değildir. Hâlleri bunı iktızâ ider. Zîrâ kendüleri kavîye mu'în ve zâ'îfe mühîn bir kavım olduklarından ve revişde davranmak ise etrâfın hâllerine vukûf tahsîline muhtâc bulundığından ale'd-devâm tarassud-ı ahbâra mecbûr olurlar. Urbân-ı mezbûre tenbel olmayup çalışkan âdemlerdir. Bunlar ya'nî Muhammere ve havâlîsi sâkinleri Mart ibtidâsından Mayıs âhirına kadar hurmalıkların altlarını kazıyup [39] bellemek ve harklarını düzeldüp açmak ve ol mevsimde zer' olunacak şeyleri zer' eylemek ve hurma ağaçlarını tohumlayup budamak ile uğraşup ba'dehû ba'zısının Felâhiyye ve İsmâilî ve Ahvâz ve Şûster ve Zerfûl taraflarında zirâ'atları oldığından ve Haziran ibtidâlarında hasâd mevsimi hulûl eylediğinden mezrû'âtı olanlar kendü zer'lerini biçmek ve mezrû'âtı olmıyanlar âharın zer'ini biçüp ücret almak içün Mayıs evâhırında ol taraflara gidüp harmanların ardı alınıncaya kadar anınla ve hubûbâtın nakl ve der-anbar edilmesiyle iştigâl idüp bu hidmetleri hitâm buldukta hurma mahsûlâtı yetişmiş

bulunmağla dönüp rûz-ı Kasım'a kadar anı devşirüp basdırmağla uğraşup ve hurma ile işi olmıyanlar kayıkçılık ile geçinecek esbâba teşebbüs iderler. Rûz-ı Kasım'da dahî tohumlarını saçup bitürdükten sonra Mart'a kadar yine kimi kayıkçılık ve kimi âhar işlerle meşgul olurlar. Bunlar dünyâda hurmadan a'lâ mahsûl ve andan nefîs ve lezîz me'kûl yokdur kıyâs iderler. Hattâ orada bulundığı esnâda İngiliz me'mûrunun tercümânına arabların biri "Sizin medh eylediğiniz İngiltere memleketinde hurma bulunur mu?" deyü su'âl eyledikde tercümân dahî olmadığını beyân edince "Yâ, nasıl yaşarsınız?" demiş. Gûyâ dünyâ hurmanın yüzü suyu hürmetine duruyor gibi izhâr-ı te'accüb itmişidi. Bunlar düğün ve oyun esnâlarında alay tertîb iderek cenk taklîdinde oyunlar oynarlar ve çünkü cenk esnâlarında muharrik-i gayret ve şecâ'at olmak üzere :

نِزيلْ اَهْلَ اْلدّارْ ونَنْزَلْ   وِاسْمَعْ شِتْقُولْ اِفطَيمْ اِسْمَعْ   وَشَدّيتْ اِخْزام اْلشَرْبِيدي [1]

gibi ufak fıkralardan mürekkeb ibâreler düzüp içlerinden biri ol fıkraları birer birer savt-ı bülend ile söyleyüp [40] mâ'adâları bir ağızdan yine savt-ı bülend tekrâr itmek ve ol sûretle meydân-ı harbe revâc virmek âdetleri oldığından düğün ve alay aralarında dahî öyle yaygaralar koparırlar. Fi'l-vâki' te'sîri vardır. Aşâyirin kanlarına i'tibârları yoktur. Hattâ sırası düşdükçe "karı didiğin papuç misâli şeydir" dirler. İçlerinden bir âdem kendü zevce ve hemşîresi ve kızı gibi müte'âllikâtından birinin zinâ itdiğini tuyar ise derhâl katl ider ve kimse kanını aramaz. Tezevvücde akd-i nikâh iderler ve mihr-i mu'accel ve mü'eccel olarak beş guruşdan bin guruşa kadar alur-virirler ve herkes amcası kızını almağa âhardan ehakdır. Ve amcası kızını almağa tâlib iken velîsi virmeyecek olursa bundan dolayı beynlerinde muhâsamalar vâki' olur. Ber-vech-i muharrer amca kızını izdivâca kemâliyle rağbetleri oldığından hâricden birini tezevvüc itse bile taltîfden ma'dûd olmak üzere zevcesine "bint-i ammî" der. Ve bizler de ehlim ve iyâlim ve zevcem ta'bîrâtına bedel bi'l-münâsebe zevcelerinin zikri güzâr itse "bint-i ammî"

---

1 Tavzîh-i me'âl-i fıkarât: Evvelki fıkranın ma'nâsı, "Yerlüyü izâle edüp nâzil oluruz", ya'nî yerlüyü kaldırır konarız, dimektir. Ve ikinci fıkranın ma'nâsı "Dinle Fatmacık ne diyor dinle!" dimektir. Ve üçüncüsünün ma'nâsı dahî "Şer kuşağını elim ile kuşandım" dimektir. İkinci fıkrada olan شِتْقُول kelimesi "Eyyi şeyin tekûl" kelâmından terhîm olunmuş galat bir şeydir. İmdi bu fıkraları söyliyen şahs-ı vâhid evvel emirde fıkraların birini söyleyüp kusûr cemâ'at bir ağızdan yine ol fıkrayı iâde iderler. Ba'dehû şahs-ı vâhid söylemiş oldığı fıkraya münâsib âhar bir şey söyleyüp cemâ'at yine evvelki fıkrayı iâde iderler. Farazâ şahs-ı vâhid: "Bize Ka'b aşîreti dirler", cemâ'at: "Yerlüyü kaldırır konarız", şahs-ı vâhid: "Ateş gibi yakarız", cemâ'at: "Yerlüyü kaldırır konarız", şahs-ı vâhid: "Sâika gibi gürleriz", cemâ'at: "Yerlüyü kaldırır konarız" Ve kıssun alâ hâzâ yaygaralar idüp bu yaygaralara "hûye" ıtlâk olunur.

deyü zikr iderler. Ve kızı kıza değişürler[1]. Farazâ iki kişinin hemşîreleri olsa veyâhud birinin kızı âharın kız karındaşı bulunsa ve murâd itseler mübâdele sûretiyle yek-diğer velîsi oldığı kızı tezvîc iderler. Ve bu dürlü nikâhları içlerinde kadı mesâbesinde bulunan âlimlerinin mesmû'u olursa sûret-i şer'iyye mütâbakat içün mihr olarak beş-on guruş aldırup virdirirlermiş. Ve urbân aşâyirinin ekserîsi bir karıya kanâ'at itmeyüp mesağ-şer'î olan dörde kadar tezevvüc iderler. Velîme ve hıtân cem'iyyetleri olur ise de sofî ve ma'kûlleri mevlid okıdup med'uvven gelmiş olan âdemlere hurma ve hallerince it'âm-ı ta'âm iderler ve sofî olmıyanlar zevke müte'allik [41] şeyler ile misâfirlerini eğlendirirler. Âlet-i şevk ve tarabları dünbük ve ma'hûd darbukadan ibârettir. Düğün sâhibi zengince bir âdem bulunur ise kalbur büyüklüğünde derince bir defleri olur anı çaldırır. Urbân-ı merkûmenin elvân-ı ta'âm mu'arefeleri olmayup kişniş ile sarıya boyanmış ve içine üzüm ve incir ve bâdem ve güce gibi bir çok şeyler konulmuş bir nev' et yahnîsi ve bir de pilâv pişirürler ve pilâv lengerinin sağına ve soluna ol yahniden birer ikişer sahan ve bu sahanların yanı sıra ayran ve ba'zan şerbet dahî ilâve edüp ba'dehû elleriyle bir nev' tenâvül iderler ki ber-tafsîl ta'rîfi gönül bulandırır bir şey oldığından bahsinden sarf-ı nazar olundu.

Nisâ Tâ'ifelerinin Kisve ve Zînetleri

Aşâyir-i merkûmenin karıları don ve şalvar giymeyüp âhâd-ı nâs karılarının libâsları mâî bir uzun gömlekten ibâret olup çarşafla tesettür iderler. Zenginleri gömlek üzerine "dâriyye" ta'bîr olunur bir şey giyerler ve anların çarşafları da kırmızı ve satrançlu bir nev' ipeklü kumaştur. Sâ'ir dürlü çarşafları da bulunur. Berâ-yı zînet başlarına ve gerdânlarına gümüş ve altun takarlar. Yüzük ve bilezik ve küpe dahî takınurlar. Bunlardan gayrı burunlarının kanadlarını delüp gümüş ve altundan karanfil şeklinde bir şey yapdırup ol deliklere geçürürler ve bunun adı "karnüfle"dir. Burunlarının yine ol mahalline zehgîr gibi bir halka dahî takarlar[2]. Ve burun delikleri beyninde fâsıl olan mahalle dahî delük delüp alt dudağa ve çeneye değecek büyüklükte ve şekl-i hilâlîde bir halka yapup ol delüğe geçürürler. Ayaklarının topukları üzerine dahî halhâl takup bellerine kemer kuşanurlar. Yeniçerilerin kollarına döğdürdükleri nişânlar gibi oraların avretleri kimi az [42] ve kimi çok umûmen ellerinin üzerine ve kollarına ve alınlarına ve burunlarına ve gerdânlarına ve andan aşağı göbeklerine ve daha aşağıya kadar dürlü dürlü nakışlar yazdırup döğdürürler. Ve kırmızı gül renginde olan dudakları dahî döğdürüp mosmor bir renge tahvîl iderler. Sebâvet hâllerinde ba'zı erkek çocuklarının bile çenesine ve yanaklarına ve burunlarının tepesine ben gibi noktalar

---

1 Bu gûne kız alış-verişine "başa-baş" ta'bîrine bedel "kıssa be-kıssa" dirler. Kısa alın ma'nâsınadır ya'nî alın alına dimek olur ve kıssa kelimesinde olan kâf harfini kâf-ı fârisî olarak telaffuz iderler.

2 Bu halkaya dahî "ırân" dirler.

döğdürürler. İşbu ta'rîf olunan kisve ve hilye-i nisâ ve bedenlerine döğdürdükleri nakışları maddeleri bundan sonra zikr olunacak Arab ve ba'zı Kürd aşâyiri nisâlarında müsta'mel oldığından mâ'adâ Medîne'lerde dahî isti'mâl olunur. Nisâ tâ'ifelerinde güzeller olup fakat ağlep levnleri esmer olursa da beyazları da bütün bütün mefkûd değildir.

Muhammere ve Civârının Tecrübe Olunan Harâreti

Muhammere ve civârında sıcakları Nisan'dan bed' eylediğinden ve Mayıs evâhirine kadar oralarda bulundığından tecrübe olundığına göre Mayıs evâhirinde çadır altında gündüzleri santigrad termometrî ile ellialtı dereceye kadar harâret olur idi. Kış mevsiminde geceleri sular donacak râddelerde soğuk olur ise de gündüzleri yine onsekiz yirmi derece kadar sıcak olur idi. Nevâdirden olarak sa'âdetlü Ma'şûk mutasarrıflıkla Basra'ya vardıkları sene orada kar yağmış ve herkes te'accüb etmiş idi. Bahâr mevsiminden güz faslı nihâyetine kadar akrep ve ilânları çokça olup ilânların çoğı dahî zehri kâtil engerek cinsindendir. Nisandan sonra sivrisineğin bolluğı ve envâ'ının kesreti kâbil-i ta'rîf değildir. Akşamdan evvelce çadırların kapularından mâ'adâ her bir tarafı kapadılup derûnlarına tütsü [43] verdirilerek sinekler def' olundıktan sonra kapuları dahî kapadılur. Ve uyku vaktine değin herkes üzerine cibinlik alarak olvecihle oturılur idi. Ve bu beliyyeden nâşî oralarda fellâhlara varınca herkesin bezden olsun birer cibinliği vardır. Ve orada cibinliğe "külle" dirler. Muhammere'de misk kokulu bir cins fâre olup kokusu gayet keskindir.

Basra'ya Tâbi' Zübeyr Kasabası

Zübeyr kasabası Basra'nın tahmînen iki buçuk üç sâ'at mesâfe cânib-i garbîsinde vâki' ve takrîben ikibin hâne şenliği ve bir mikdâr çarşû ve han ve iki bâb câmi'-i şerîf ve güzel suları hâvî etrâfı sûr ile muhâta bir kasaba oldığı rivâyet olunmuştur. Basra körfezinden biri kasaba-i mezbûra bir sâ'at ve biri üç çâryek mesâfeye kadar mümted olmış iki dıll vardır ki birine "Hôr-ı Abdullah" ve diğerine "Huveyr" dirler. Basra körfezi sâhilinde olan âtiyü'z-zikr Küveyt kasabasından ve körfezden hâric Maskat ve sâ'ir mahallerden emti'a yüklü ba'zı sefîneler gümrük rüsûmu virmemek için körfezden mezkûr diller içlerine girerek nihâyetlerinde hamûlelerini boşaldırlar ve oradan emti'a-i mezbûre Zübeyr kasabasına hayvân ile nakl olunur. Andan dahî urbân içine ve daha sâ'ir mahallere gönderilür. Bu kasabaya Şam ve Halep ve ba'zan Mısır'dan dahî tüccâr gelüp dâd ü sitâd iderler. Sahâbe-i kirâmdan ve aşere-i mübeşşereden Zübeyr *Radiya'l-Llâhu anh* hazretlerinin türbe-i şerîfleri kasaba-i mezbûrede kendü nâm-ı şerîfleriyle yâd olunan câmi'-i şerîf derûnunda vâki' olup türbedâr ve kiliddârı vardır. Ve kasaba-i merkûme dahî ol zât-ı âlî simâtın ism-i şerîfleri tesmiye olunmuştur. Ve yine aşere-i mübeşşereden Talha hazretlerinin [44] merkad-ı münevvereleri ve Hasan Basri ve İbn-i Şîrîn hazerâtının türbe-i şerîfleri kasaba-i mezbûreye onar dakîka mesâfede ve Enes bin Mâlik hazretlerinin türbe-i şerîfeleri dahî kasaba-i mezbû-

reden ve Basra şehrinden ikişer buçuk ya üçer sâ'at mesâfe açık mahalde olup rivâyete göre bu merâkıd-ı münevvere kadîm Basra şehri derûnunda imişler. El-yevm Hazret-i Zübeyr türbesinden mâ'adâsı açık ve hâlî çölde vâki'dirler. Kasaba-i mezbûrede kâ'in ikinci câmi'e Neccâde câmi'i derler. Vech-i tesmiyesi dahî Necd tarafından gelüp oralarda bulunan kisândan birinin binâ-kerdesi oldığudur. Bu kasabada a'lâ ve beyaz merkepler bulunur ki beher re'si bin guruşdan ikibin guruşa kadar satılur.

Basra'ya Tâbi' Küveyt Kasabası

Küveyt kasabasına varılmamış ise de rivâyet olunduğuna göre kasaba-i mezbûre karadan Basra'ya yirmi dört sâ'at mesâfede Basra körfezi sahilinde güzel bir mevki' de taş binâ sûr ile muhât ve tahmînen ikibin hâne ve mazbût bir liman ve sâ'ireyi hâvî ticâret-gâh bir mahal olup fakat içilecek tatlu suyu bulunmadığından ağleb ahâlîsi acı kuyu suyu içerler ve içlerinde zî-kudret ve sâhib-i tabî'at olanlar Şattü'l-Arab suyundan getürüp içerlermiş.

Mahall-i mezbûr ahâlîsinde zengince âdemler olup elli-altmış kadar tüccâr gemileri ve cenge yarar bir kaç tekneleri vardır. Lisânları Arabîdir. Kasaba-i mezbûre Efrenç harîtalarında Garane ismiyle gösterilen mahaldir.

Basra'ya Tâbi' Kurne Nâm Mahal

Kurne denilen mahal Basra'nın sekiz sâ'at mesâfe şimâlîsinde ve Dicle [45] nehriyle Fırat nehrinin bir birine telâkî eyledikleri yerde Fırat nehrinin taraf-ı yesârında ve Dicle'nin taraf-ı yemîninde hâsıl olan zâviye gibi bir mahalde vâki' karyedir ki nehreyn-i mezbûreyn beyninde kâ'in olup Cezîre ıtlak olunan kıt'anın ibtidâsıdır[1]. *Cihânnümâ*'da ve sâ'ir târih kitâblarında mezkûr Kurne Kal'ası bu mahalde imiş. Hâlâ eserleri bâkî ise de kal'a denilecek yeri kalmamıştır. Âsâr-ı kadîmesinden kârgîr bir câmi' ve mu'ahharan yapılmış birkaç bâb toprak binâ damları ile çend aded kamış kulübeleri vardır. Gümrük rüsûmu istîfâsiçün Basra tarafından Kurne'ye me'mûrlar ik'âd olunur ve tüccâr mal kaçırmamak zımnında Basra donanmasından orada dâimâ bir sefîne bulunur. Mahall-i mezkûrda ve Dicle ve Fırat nehirlerinin iki yakasında Basra mebâhîsinde yazılan mukâta'âtdan başka pek çok nahlistân olup bir mikdârı Basra'ya tâbi' ekserîsi Basra'ya muzâfe Müntefik aşîretine râci'dir. Bu mahalde vasfa şâyân yalnız bir nev' peynir olur ki saç gibi örerler. Sâkinleri urbândır.

Luristân[2] taraflarından gelüp kadîmde Huveyze kasabası içinden mürûr eden ve Hûzistân arablarıyla İranlu beyninde Süveyb demekle ve Devlet-i aliyye

---

1 İşbu Seyâhatnâme'de zikr olunan nehirlerin cânib-i yemîn ve yesârları coğrafya kâ'idelerine mutâbık olarak zikr olunmuştur. Ya'nî bir âdem arkasını suyun geldiği tarafa ve yüzünü gittiği tarafa tutsa suyun ol âdemin yemîninde bulunan sâhili yemîn ve yesârında bulunan sâhili yesâr i'tibâr olduğından bu kâ'ideye mutâbık olarak beyân olunmuştur.

2 Loristân İran tasarrufunda kâ'in Hurrem Âbâd ve civârıdır ki Lor aşîreti meskenlerinden ibâret olan mahallere ıtlak olunur. Huzistân dahî İran memâlikinden Basra eyâletine muhadded bir memleket ismidir.

teba'ası beyninde Süveyb ismiyle ma'rûf olan nehir işbu Kurne nâm mahallin takrîben yarım sâ'at mesâfe cânib-i cenûbîsinde Şattü'l-Arab'ın taraf-ı yesârından Şatt-ı mezkûra munsab olurak *Cihânnümâ*'da ve sâ'ir târîhlerde bu civârda oldıkları muharrer ve mestûr olan Übülle şehri ve sâ'ir kılâ' ve şehirlerin hiçbiri kalınayup fakat nehirlerin iki taraflarında ve daha içerülerde harklar vâsıtasıyla sulanur hurmalıklar kalmışdır.

[46] Basra'ya Tâbi' Müntefik Aşâyiri

Basra'ya tâbi' olan Müntefik aşîreti evvelâ asıl Müntefik ve Müntefik'e tâbi' bir takım fırkalardan mürekkeb olmak üzere iki kısım olup bunların her bir kısmı dahî aksâm-ı müte'addideyi şâmildir. Bu aşâyirin künh ve hakîkatı üzere her bir tâ'ifesiyle andan müteferri' oymaklarını sahîhan bilir kimseye rast gelinmemiş ise de hasbe'l-imkân dersince olarak bâşluca aşâyir ve tavâ'ifi öğrenilmiş ve bundan ziyâde aksâmının zikri dahî îrâs-ı melâlden gayrı bir şey'-i müfîd olamayacağı anlaşılmış oldığından ol mikdârının derc ve ifâdesine ibtidâr olunur. Şöyle ki marrü'l-beyân asıl Müntefik aşîreti Benî Mâlik ve el-Ecved ve Benî Sa'îd nâm üç büyük aşîreti hâvî ve bunların her biri dahî müte'addid tâ'ifeleri muhtevî olmağla tavâ'if-i merkûmeleri başka başka zîrde gösterilmişdir.

Benî Mâlik Aşîreti Tavâ'ifi

Benî Temîm	el-İhmûdî	Benî İskeyn	el-Gızlî	el-İğrenvî	es-Süleyman
el-Ayâyişe	el-Fıdîle	Benî Nehd	el-Het	Abîd el Hamâm	
Abîd er-Rahme	eş-Şemâmire	ez-Züvâbi'a	el-Berâci'a	el-Merâ'a	

Cem'an
Tâ'ife
Aded
16

el-Ihleyvî	er-Rumeyyız	el-Havvâf	en-Nehâr	es-Sefâfi'a	
eş-Şemle	el-Iğyevât	eş-Şedîd	el-A'yyân	es-Sa'îd	es-Sûyemir
el-Akârişe	en-Nücâr	el-Mâcid	el-Hakkâm	ez-Zübeyd	
Benî Ukbe		es-Sureyfeyyîn		el-Abûde	
		el-Umeyrât			

[47] **Cem'an**
Tâ'ife
Adet 20
Yekûn-ı Nüfûs Zükûr Kısmeyn
2500

el-Ecved Aşîreti Tavâ'ifi

el-Büdûr	Benî Rikâb	Hâfâce	Ubûde	Tonyât
Züheyriyye	Sıreyfiyyîn	et-Tûkıyye	eş-Şüveylât	el-Isbıha
el-Huveylid	es-Selâyıt	eş-Şirhân	el-Cevârîn	el-Asâmine
	el-Mârid		el-Ihsûm	

Cem'an
Tâ'ife
Aded
17

Nüfûs
Aded
1000

Benî Sa'îd Aşîreti Tavâ'ifi

el-Ma'yûf	eş-Şemsî	el-Îsâ	el-Bezzûn	el-Mireyyân
el-Berâğîs	Elbû tavîl	el-Fehed	ed-Direy'	el-Gassîm
el-Ebhec		el-Hımîle	el-Vebrân	

Cem'an
Tâ'ife
Aded
13

Nüfûs
Aded
1800

Bâlâda beyân olunan üç kısım asıl Müntefik aşâyirinden başka Müntefik'e tâbi' ve ra'iyyet hükmünde bulunan aşâyirden Fırat nehrinin yemîn ve yesârında sâkin olan tavâ'if:

Kurnc Nâm Mahalden Sûkü'ş-Şüyûh Kasabasına varınca Fırat Nehrinin Cânib-i Yemîninde olan Tavâ'if

[48] Sereş mukâta'asında olan tavâ'if
mahlût nüfûs ber-vech-i tahmîn
Nüfûs
Aded
1000

Mahall-i mezbûr civârında Benî Mansûr tâ'ifesi nüfûsu kezâlik
Nüfûs
Aded
600

Sayâmir tâ'ifesi nüfûsu
Nüfûs
Aded
4000

Ehle'l-Fârisiyye tâ'ifesi nüfûsu
Nüfûs
Aded
400

Ehlü's-Sûre tâ'ifeleri
Nüfûs
Aded
200

el-Dahîl tâ'ifesi
Nüfûs
Aded
200

[illegible]
nüfûsu
Nüfûs
Aded
300

Benî [illegible]
tevâbi'i tâ'ifeleri
Nüfûs
Aded
3000

el-Ferîk ve'l-Hâzır tâ'ifeleri
Nüfûs
Aded
1000

eş-Şeyh Kâdî ve tevâbi'i olan
Abd'ûn ve Benî Ma'rûf tâ'ifeleri
Nüfûs
Aded
6000

el-Cüveybız tâ'ifesi
Nüfûs
Aded
300

el-Yûsâme tâ'ifesi
Nüfûs
Aded
300

el-Hüseynî tâ'ifesi
Nüfûs
Aded
200

Müşerref tâ'ifesi
Nüfûs
Aded
300

el-İbâde tâ'ifesi
Nüfûs
Aded
300

es-Simâîn tâ'ifesi
Nüfûs
Aded
200

en-Neşâr tâ'ifesi
Nüfûs
Aded
200

el-Hasan ve Benî
Haykân tâ'ifeleri
Nüfûs
Aded
1000

Benî Sa'îd'den bir
fırka
(nısf-ı dîgeri zîrdedir)
Nüfûs
Aded
500

el-Hakkâm tâ'ifesi
Nüfûs
Aded
500

el-Hasâviyye tâ'ifesi
Nüfûs
Aded
800

Nefs-i Sûkü'ş-
Şüyûh da en-Necâre
ve'l-Kısmak
tâ'ifeleri
Nüfûs
Aded
800

Yekûn
Nüfûs
Aded
17 100

Yine Kurne Nâm Mahalden Sûkü'ş-Şüyûh Kasabasına Varınca Fırat Nehrinin Cânib-i Yesârında Cezîre Üzerinde Bulunan Tavâ'if

[49] es-Sâde tâ'ifesi (Emîrler dimektir) Nüfûs Aded 60	es-Sa'dûn tâ'ifesi Nüfûs Aded 300	el-A'tvân tâ'ifesi Nüfûs Aded 400
el-Fertûsî tâ'ifesi Nüfûs Aded 100	en-Nevâşî tâ'ifesi Nüfûs Aded 200	el-Îsâ tâ'ifesi Nüfûs Aded 100
Elbû Sâlih tâ'ifesi Nüfûs Aded 1000	el-Cüveybir tâ'ifesi Nüfûs Aded 200	el-Havıl tâ'ifesi Nüfûs Aded 200
el-A'mâyire tâ'ifesi Nüfûs Aded 200	Benî Haykân tâ'ifesi Nüfûs Aded 300	es-Sevârî tâ'ifesi Nüfûs Aded 300
eş-Şâmî tâ'ifesi Nüfûs Aded 60	Benî Sa'îd'den bir fırka (Bâlâda olandan bir fırkadır) Nüfûs Aded 500	el-Hakkâm tâ'ifesi (Bâlâda olandan bir fırkadır) Nüfûs Aded 500
Diğer en-Nevâşî tâ'ifesi Nüfûs Aded 200		**Yekûn** Nüfûs Aded 5320

Sûkü'ş-Şüyûh Kasabasından Semâve Nâm Mahalle Kadar Kezâlik Fırat Nehrinin İki Yakasında Sâkin Olan Tavâ'if

Şâmiyye Tarafından Ya'nî Fırat Nehrinin Cânib-i Yemîninde Sâkin Olan Tavâ'if

Tâ'ife	Nüfûs Aded
el-İmtayrât tâ'ifesi	400
el-Harbiyye tâ'ifesi	500
Elbû-Şâîre tâ'ifesi	300
eş-Şâlûşe tâ'ifesi	150
Kût-ı Mu'ammer nâm kal'ada sâkin Fellâhlar	200
Ehl-i Şibrûn tâ'ifesi	100
el-Fireyhî tâ'ifesi	600
Kal'atü'l-Ayn'da sâkin Fellâhlar	500
Benî Hikeym tâ'ifesi	1000
[50] Semâve karyesi sâkinleri	600
Yekûn	4350

Fırat Nehrinin Cânib-i Yesârında Cezîre Kıt'ası Üzerinde Sâkin Olan Tavâ'if

Tâ'ife	Nüfûs Aded
el-Hemâhime tâ'ifesi	200
es-Sâmiriyye tâ'ifesi	600
el-I'leyyât tâ'ifesi	400
el-Kamer tâ'ifesi	300
el-U'sfûriyye tâ'ifesi	500
Elbû-Sûf tâ'ifesi	400

el-Hıseynât tâ'ifesi Nüfûs Aded 800	el-A'rce karyesi Fellâhları Nüfûs Aded 200	Elbû-Tuber karyesi Fellâhları Nüfûs Aded 300
el-Muhsin tâ'ifesi Nüfûs Aded 400	Kal'atü'l-Hızır'da sâkin Fellâhlar Nüfûs Aded 400	Seyyid Sâmir karyesinde sâkin Fellâhlar (Diğer Benî Hikeym'den fırkadır) Nüfûs Aded 300

Deyre nâm mahalde Benî Hikeym (Bu dahi) Nüfûs Aded 200	Talbe nâm karyede sâkin tavâ'if-i mahlût Nüfûs Aded 800
el-Gıleyza nâm karyede sâkin tavâ'if-i mahlût Nüfûs Aded 200	Elbû Garb nâm karyede sâkin tavâ'if-i mahlût Nüfûs Aded 300

Yekûn
Nüfûs
Aded
6200

Cezîre Kıt'asında Olup Müntefik'e Tabi Aşâyirin Mesken Ve Mikdârları

Bağdâd'a tâbi' Kûtü'l-Amâre nâm mahal pîşgâhında Dicle nehrinin sâhil-i garbî ya'nî taraf-ı yemîninden ayrılup Cezîre kıt'asında bir kaç kola münkasim olarak Sûkü'ş-Şüyûh kasabasına karîb mahallerde ve daha aşağıda mevâzi'-i müte'addideden Fırat nehrine munsab olan Şattü'l-Hayy nâm nehrin ibtidâsından nihâyetlerine varınca zikri mürûr iden [51] Cezîre'de sâkin ve Müntefik'e tâbi' aşâyir ve tavâ'ifin tahmînen mikdâr-ı nüfûsları zîrde defter sûretinde gösterilecek ise de mesken ve me'vâlarıyla berâber mikdâr-ı hâneleri bi'l-beyân ba'dehû ol hâneler rakam ile dahî gösterilür. Şöyle ki mezkûr Şattü'l-Hayy nehri başından berren tahmînen yedi sâ'at mesâfede nehr-i mezbûrun sol tarafında Kûtü'l-Hayy nâm iki yüz hâneyi hâvî bir karye olup Kûtü'l-Amâre'nin zikr olunan Kûtü'l-Hayy

karyesine gelince Şattü'l-Hayy nehrinin taraf-ı yemînine Rebî'a aşîretinin şeyhleri familyası olmak üzere üçyüz hâneyi hâvî Emâre tâ'ifesi ve cânib-i yesârında yine mezbûr Rebî'a aşîretinden bin hâneyi hâvî Es-Serâc ve beşyüz hâneyi hâvî el-Meyyâh nâm iki büyük tâ'ife sâkindir. Kûtü'l-Hayy suyu ikiye münkasım olup sağ tarafa giden kısmına Ebû-Hameyrât ve sol tarafa giden kısmına Şatt-ı Vâsıta tesmiye olunur. Ve mukassimlerinden sekiz sâ'at mesâfe kat' itdiklerinden sonra Zebâbe nâm mahalde yine yek-dîgerine mülâkî olurlar ve Ebû-Hameyrât ile Şatt-ı Vâsıt sularının ara yerlerinde hâsıl olan adaya Cezîre-i Kenâne ve Cezîre-i Vâsıt ıtlâk olunur ki bu Cezîre sekiz sâ'at tûlünde ve en geniş yeri üç sâ'at arzında olabilir. Cezîre-i mezbûre üzerinde ve Şatt-ı mezbûre sâhilinde elli hâneyi hâvî Vâsıt ve otuz hâneyi muhtevî Şeyh Civâr karyesi olup bu karyelerde sâkin renc-berândan başka Rebî'a aşîretinden ve mezkûr Meyyâh tâ'ifesinden yüzelli hâne ve Şâviyye olarak ikiyüz hâne kadar tavâ'if sâkin olurlar. Sâlifü'z-zikr Ebû-Hameyrât ve Vâsıt suları mezkûr Zebâbe nâm mahalde [52] birleşdikte andan aşağı Müserhed ismini ahz ider ve yine tahmînen sekiz sâ'at mesâfe kat' itdikde sol tarafından Bid'ate Muhammed nâmında büyücek bir hark[1] ifrâz olunur. Mezkûr Zenâbe nâm mahalden Bid'ate Muhammed harkına gelince Müserhed suyunun sağ tarafında beş yüz hâneyi hâvî Benî Rikâb aşîreti ve sol tarafında dört yüz hâne Ukayl ve iki yüz hâne Şûveylât ve yüz elli hâne Humeyt ve yüz hâne Sıreyfeyyîn tâ'ifeleri sâkindirler. İşbu dört tâ'ifenin her biri üçer dörder cemâ'ate münkasım olarak her cemâ'atin büyüğü başluca Müntefik şeyhine hidmet ider.

Bid'ate Muhammed harkının Müserhed nehrinden ayrıldığı yerden şarkan dört sâ'at mesâfede vâki' Gamûk nâm mahalle ve garben iki sâ'at mesâfede kâ'in Sıdeyfe nâm mahalle kadar vâki' mahallerde Bid'ate Muhammed harkı müte'addid harklara taksîm olunup ve ba'zan hevrler dahî ihdâs ider ve orada iki yüz hâneyi hâvî Seyyid Müsâfir karyesi ve beş yüz hâne Attâb ve yedi hâne Benî Sa'îd tâ'ifeleri bunlar zer' ve felâhat ile meşgûllerdir. Bid'ate Muhammed harkı başından tahmînen bir çâryek mesâfe aşağıda Müserhed harkının taraf-ı yemîninden Şatra nâmında diğer bir büyük hark ayrılup bu harkın suyu başına karîb üç yüz hâneyi hâvî Şatra nâm karye mezârî'i ile dört yüz hâne kadar olan Ubûde tâ'ifeleri mezârî'ini iskâ' ider ve fazlası Hûrü'l-Hıseymât nâm hevre döker ve hark-ı mezbûrun iskâ' eylediği arâzî tahmînen beş sâ'at muhîtinde vardır.

Mârrü'z-zikr Şatra karyesi hemân bir kasabacık denmekle sezâ ma'mûrca bir karyedir deyü rivâyet olundu. Vâkı'a bir çâryek mesâfe yerden mürûrumuzda

---

[1] Bahâr mevsimlerinde Dicle ve Fırat nehirleri çoşdıkça işbu hark ta'bîr olunan sular dahî çoşarak her birinde üç-beş yüz kilometrelik kayıklar yelken ve yedek ile âmed-şûd iderler.

ma'mûriyeti görülmüş idi. Sâkinlerinin bir mikdân tüccâr ve bakkal ve bezzâz ve bir azı dahî ehl-i zirâ'attırlar.

Şatra harkının [[53]] ayrıldığı yerden Müserhed nehri tahmînen bir buçuk sâ'at mesâfe kat' etdikde kezâlik cânib-i yemîninden Ebû-Şebîbe nâmında diğer büyük bir hark ayrılur ve bu iki harkın mâbeyninde Müserhed nehri boyunca Ubûde ve Hafâce[1] ve Bid'ate Muhammed'den Hamza makamına varınca[2] üç yüz hâne Toynât nâm tâ'ifeden fellâhlar vardır. Ebû-Şebîbe harkı dahî üç sâ'at mesâfe mümted olduktan sonra Mel'ab yâhûd Cevâbîr nâm hevre müntehî olur ki hevr-i mezbûrun ayakları Fırat nehrine munsab olur. Yedi yüz hâneyi hâvî Hafâce aşîretinin sülüsânı mezbûr Ebû-Şebîbe harkı üzerinde zirâ'at eder. Şâviyye'den bir sülüsü dahî mi'dân yâni manda besleyicidirler ve Ebû-Şebîbe harkının ayrıldığı yerden Müserhed nehri tahmînen üç buçuk sâ'at daha kat' ittikde cânib-i yemîninden diğer Bid'ate Muhammed yâhûd Nehrü's-Sebl isimleriyle ma'rûf âhar bir hark daha ayrılur ve Ebû-Şebîbe'den Nehrü's-Sebl nâm harka varınca kadar Müserhed'in cânib-i yemîninde zikirleri mürûr eden Hafâce ve Nehrü's-Sebl fellâhları ve taraf-ı yesârında Bid'ate Muhammed fellâhlarıyla el-İbrahim aşîreti sâkin olurlar.

Müserhed nehrinin kadîm mecrâsı âtiyü'z-zikr el-İbrahim harkı mecrâsından ibâret iken merhûm Dâvûd Paşa'nın Bağdâd vâliliği hengâmında Müntefik şeyhi bulunan Hamûdü's-Sâmir'in birâderi Mehmed nâm kimesne mezkûr Nehrü's-Sebl harkını hafr ve ihdâs etmekle Bid'ate Muhammed ismiyle şöhret bulmuşdur.

İşbu Nehrü's-Sebl dahî Fırat nehrinden münşa'ib olan Sideynâviyye nehrine varınca dört sâ'at mesâfe mümted olup tarafeynden hevrler hâsıl eder ve zirâ'atcıları dört yüz hâne kadar el-İzeyrık tâ'ifesidir. Müserhed nehrinin nihâyette olan kolu el-İbrâhim nehridir ki bu dahî dört sâ'at mesâfe imtidâd [[54]] bulduktan sonra hevrler hâsıl idüp Fırat ve Dicle nehirlerine müntehî olur, ve bu nehrin zirâ'atcıları üç yüz hâneyi hâvî el-İbrahim aşîretidir.

Şattü'l-Hayy Nehri Başından Bu Mahalle Gelince Tahrîr Olunan Kurâ ve Tavâ'ifin Nüfûslarıyla Esâmeleri Defteridir

Kûtü'l-Hayy karyesi Hâne Aded	Emâre tâ'ifesi Nüfûs Aded	es-Serâc tâ'ifesi Nüfûs Aded	el-Meyyâh tâ'ifesi Nüfûs Aded
200	300	1000	500

[1] C harfinin Ya'ya tebdîli Benî-Lâm aşâyirine mahsûs sâ'irleri yine cim olarak telâffuz ider.

[2] Buralarda makam-ı Hamza nâmında kubbelü bir türbe olup Urbân tavâ'ifi gayet hürmet ve ri'âyet iderler.

Karye-i Vâsıta Hâne Aded 50	Karye-i Şeyh Cevâd Hâne Aded 30	el-Meyyâh tâ'ifesinden Hâne Aded 150	Şâviyye tâ'ifeleri Hâne Aded 200
Benî Rikâb tâ'ifesi Hâne Aded 500	Ikayl tâ'ifesi Hâne Aded 400	Şûveylât tâ'ifesi Hâne Aded 200	Hâmîd tâ'ifesi Hâne Aded 150
Sureyfiyyîn tâ'ifesi Hâne Aded 100	Seyyid Müsâfir karyesi Hâne Aded 200	A'ttâb tâ'ifesi Hâne Aded 500	Benî Sa'îd tâ'ifesi Hâne Aded 700
Ubûde tâ'ifesi Hâne Aded 400	Şatra karyesi Hâne Aded 300	Tonyât tâ'ifesi Hâne Aded 300	Hafâce tâ'ifesi Hâne Aded 700

el-İzeyrık tâ'ifesi Hâne Aded 400	el-İbrâhim tâ'ifesi Hâne Aded 200

Hâne ve nüfûs-ı tavâ'if-i merkûme

Yekûn	Hâne Aded 5780	Nüfûs Aded 1800

Beher hânede bir nefs i'tibâriyle hânehâ-yı mezbûrede bulunan nüfûs

5780

7580

Dicle nehrinin Ümmü'l-Cemel harkından Üzeyr Nebî aleyhi's-selâm türbe-i sa'âdetlerine varınca iki yakasında sâkin Elbû-Muhammed aşîreti mukaddemâ Benî-Lâm aşâyirinin tâbi' iken Dâvûd Paşa merhûmun vâlîliği hengâmında aşîret-i merkûmenin mahall-i mezbûrda sâkin bir takımı Müntefik'e ilhâk olunmuş ve Ümmü'l-Cemel'den yukaruda [55] olanları hâlâ Benî-Lâm tevâbi'inden bulunmuş olduklarından işbu Elbû-Muhammed'den Müntefik'e tâbi' olan fırka:

Hâne
Aded
3000

Müntefik Şeyhlerinin Asıl ve Nesilleri

Müntefik şeyhlerinin kendüleri zikr olunan tavâ'ifin cümlesinden hâric eş-Şebîb nâmında başkaca bir hânedân oldukları halde bundan yüz elli ve belki iki yüz seneden mütecâviz ol vakitlerde Hicâz taraflarından gelüp ol vakit buralarda sâkin olan marrü'l-beyân Benî-Mâlik ve el-Ecved ve Benî-Sa'îd aşâyiriyle birlikte olmuşlar ve ol halde aşâyir-i mezbûre aralarında nizâ' ve husûmet peydâ olarak şeyhü'l-meşâyih mesnedini beynlerinde paylaşamadıklarından ve eş-Şebîb hânedânı zengîn ve mu'teber ve zî-kudret olduğundan her nasıl ise mesned-i mezbûru eş-Şebîb hânedânından birine tensîb iderek cümle ana teba'iyyet etmiş olmalarıyla ol vakitten bu âna gelince neslen ba'de neslin ve fer'an ba'de aslin bunların uhde-i tasarruflarında kalmış ve ol târihe kadar aşâyir-i mezbûre başka başka isimler ile yâd olunup Müntefik ismi yoğiken ber-vech-i meşrûh ol aşâyirin şeyhlik husûsunda ittifakları münâsebetiyle Müttefik ismini takınup mürûr-ı zamanla Müttefik lâfzı Mintifik ve ba'dehû Müntefik lafzlarına tahrîf olunmuştur. Hâlâ Müntefik ve Mintifik imlâlarıyla yazılur. İşbu eş-Şebîb ocağı es-Sa'dûn ve er-Râşid ve es-Sakır ve el-Azîz ve es-Sâlih ve el-Îsâ ve el-Ali ve el-Osman nâmında sekiz ocağa münkasim olur ki bu sekiz isim eş-Şebîb hânedânından sekiz nefer kimesnenin esâmisidir. Ve her birinin bir müddet meşîhatı vukû' bulmuşdur. Bu cihetle evlâdları dahî şeyhliğe müstehakk add olunmuş olduklarından sekiz hânedândan birinin nesli münkatı' olsa diğer silsileden ber-hayât [56] olan ve aşâyir tarafından intihâb ve Bağdâd ve Basra vâlîleri tarafından nasb olunan mesned-i meşîhate ku'ûd eder ve mezkûr sekiz hânedândan ne kadar mevcûd âdem bulunursa hademe-i mahsûslarıyla dâ'imâ şeyhleriyle berâber bulunur ve birlikte konar göçerler ve bunların herbirine tevâbi'iyle berâber familya mânâsına olan "Hâmule" ıtlâk iderler, cümlesine ya'nî cem'ine Hamâyil dirler, ve işbu Müntefik şeyhleri hânedânından olan sekiz ocaktan hiçbiri hârice kız vermeyüp içlerinden nikâh düşene verirler ve kendüleri de Rebî'a aşâyirinden ve Benî-Haykân mi'dânlarından başka âhar aşâyirden kız almazlar ve el-hâletü hâzihî Müntefik şeyhi olan Sâlih el-Îsâ nâm kimesne zikr olunan es-Sa'dûn hânedânındandır.

Asıl Müntefik Aşâyirinin Meskenleriyle Ba'zı Hâlleri

Benî-Mâlik aşîretinin bâlâda iki bendde tahrîr olunan otuz altı tâ'ifesinin başka başka birer küçük şeyhleri var ise de cümlesi bir şeyhin taht-ı idâresinde olurlar ve işbu küçük şeyhlerine "şeyh" ıtlâk etmezler ve evvelki bendde gösterilen on altı tâ'ife Şattü'l-Arab'ın sâhil-i yesârında vâki' Da'îci mukâta'asından Neşve'ye ve Süveyb nehrine kadar tahmînen on iki sâ'at mesâfede olan mukâta'âtda ve Kârûn nehri üzerinde İsmâilî ve Şûşter ve Dizfûl ve Cüveyze'ye kadar olan çöllerde bulunup bahâr mevsiminde Müntefik şeyhiyle berâber Şâmiye

tarafına geçerler ve diğer yirmi tâ'ifesinin cüz'î mikdârı Şâmiye tarafında ve ziyâdecesi Dicle nehrinin sağ tarafında vâki' makâm-ı Üzeyr Nebî aleyhi's-selâmdan Kurne'ye varınca Dicle'nin yine sağ tarafında Cezîre üzerinde ve Berrü'ş-Şarkî ıtlâk olunan Dicle'nin sol tarafında sâkin [57] olup bahâr mevsiminde yine şeyhle berâber Şâmiye tarafına geçerler. el-Ecved aşîretinin hâvî olduğu on yedi tâ'ife Fırat nehri boyunca Şâmiye ve Cezîre taraflarında sâkin olur. Benî Sa'îd aşîreti dahî Cezîre üzerinde vâki' Müserhed nehrinden münşa'ib Bid'ade Muhammed nâm-ı diğer Nehrü'l-Sebl harkı başından Hımâr nâm mahalle kadar olan yerlerde sâkin olurlar.

Müntefik Aşîretinin Şeyhü'l-Meşâyîhi İdâresinde Bulunan Kurâ Ve Kasabât Ve Umûm Aşâyirinin Yekûn-ı Nüfûslarıyla Ve Ba'zı Mevâki' Keyfiyyâtı

Müntefik şeyhleri idârelerinde bulunan ebniyelü mahallerin en büyüğü Basra'nın tahmînen otuz sâ'at mesâfe garbî şimâlîsinde Fırat nehrinin sâhil-i yemîninde vâki' ve bir mikdâr çarşû bazârı ve bir câmi' ile takrîben sekiz yüz bâb kârgîr ebniyeli hâneyi hâvî Sûkü'ş-Şüyûh kasabasıdır. Semâve dahî Sûkü'ş-Şüyûh'un nısfı kadar bir karye olup oralarda buna dahî kasaba ıtlak olunur. Bu mahal görülmemiş ise de güzelleri pek çokdur deyü rivâyet olundu. Şatra ve Talbe ve Galîza nâmında büyücek çend aded karyeleri de vardır ki cesâmetleri defterde muharrer olan nüfûsları mikdârından istidlâl olunabilir. Semâve'den Basra körfezi civârında vâki' Devâsir mukâta'asında "Kût" ta'bîr olunan toprak hisârlı müte'addid kal'a ve âdî karyeleri ve pek çok yerlerde dahî kamışdan ma'mûl hâneleri vardır. Eğerçi Basra ve Muhammere bahislerinde işbû kamışdan ma'mûl hânelerin kulübe şeklinde oldukları ta'rîf olunmuş ise de Müntefik arablarının kamışdan ma'mûl hânelerinin ba'zısı öyle küçük şeyler olmıyarak hayli vüs'atlüce ve etrâfı yine kamıştan çit örgüsü gibi örülmüş havlıları dahî vardır. İşbu kamıştan [58] ma'mûl hânelere "Sarîfe" ta'bîr etdikleri gibi "Hıneyye" dahî ıtlâk iderler. Ve bu misillü hânelerle birer araya gelüp ârâm itmekde olan tavâ'ifin müfredine "Cemâ'at" ve cem'ine "cemâyi'" ıtlâk iderler. Bu mahalle gelince yerlü yerinde ya'nî Basra mukâta'âtı sırasında ve sâ'ir mahallerde oldıkları tastîr olunan kâffe-i kabâ'il ve urbânın işe yarar nüfûs-ı zükûr olmak üzere gösterilen nüfûs altmış bine bâliğ olur ise de erbâbından tahkîk olunamadığına binâ'en sebt ve tahrîr olunamamış ve ba'zı tavâ'ifi dahî olabileceğinden sıbyân ve amel-i mânde ihtiyârândan başka ale't-tahmîn yetmiş beş bin nüfûs-ı zükûra bâliğ olmuş (olması) me'mûl ve muhtemeldir. Fakat Bağdâd halkından ve oralarda bulunup aşâyirin her bir hâllerinden âşinâ geçinenlerden su'âl olunacak olsa beher hânede işe yarar ikişer üçer ve daha ziyâde nüfûs-ı zükûr olmak şartıyle urbân-ı mezkûre

yüz bin ve belki yüz elli bin hâneden ziyâdedir deyu bast-ı mukaddemât-ı mekâl iderler ise de nefsü'l-emirde bu akvâl ve rivâyât merdûd-ı ehl-i temyîz ve istidlâl-ı türrehât kabîlindendir. Mezkûr Fırat nehrinden Şâmiye ve Cezîre taraflarına ve Dicle nehrinden kezâlik Cezîre tarafına bâlâda zikirleri mürûr iden harklardan gayri nice nice harklar hafr olunmuşdur. Cezîre'de olan sazlık ve kamışlık ve ormanlıklarda envâ'-ı vuhûş ve tuyûr ve arslanlar dahî bulunur. Arslanları her ne kadar re'yü'l-ayn müşâhede idemedik ise de izleri görülüp sadâları dahî vâsıl-ı sem'-i dehşetimiz olmuştur. Zikri mürûr iden Şattü'l-Hayy nâm nehrin ikiye münkasim olduktan sonra iki kısmının tekrâr birleşdiği yerlerde arslanın kesreti var imiş. Hattâ orası ba'zı tavâ'ifin me'vâsı iken arslanların tasallutıyla hayli nüfûs i'dâmlarından nâşî orada kimse kalmayup âhar mahallere dağılmışlardır.

[59] Müntefik Aşâyirinin Münkasim Oldıkları Sunûf ve Her Bir Sınıfın Hâli

Aşâyir-i mezbûre bedevî ve şâvî ve mi'dân nâm-ı diğer rebbât ve fellâh isimleriyle ma'rûf dört sınıfdan mürekkeb bir kavim olmağla sınıf sınıf hâl ve şânlarının ta'rîfine mübâderet olunur şöyle ki evvelki sınıfı bedevîdir. Bu sınıf at ve kısrak ve deve besleyüp besledikleri hayvânâtdan ve bir de bedevîlerin meslekleri olan hırsızlık ki indlerinde gazâ ma'nâsında gazve ta'bîr olunan irtikâbât-ı kabîhadan dahî temettü' iderler ve asıl Müntefik aşîreti bedevîlerinin ba'zıları bâlâda zikr olunan ve zîrde zikr olunacak mahallerde nahlistân ve arâzî-i mahsûsaları var ise de kendüleri işlemeğe irtikâb itmeyüp fellâhlara idâre itdirerek hakk-ı tasarruflarına göre mahsûlâtı fellâhları ile mukâseme iderler. Dâimâ bâd-kibr ve nahvet bu sınıfın mehb-i dimağlarında vezân olur ve me'lûf oldıkları serbestiyet iktizâsınca rebka-i itâ'at ve inkıyâd rakabe-i menhûselerine girân gelür. İkinci sınıfı Şâviyye'dir[1]. Şâvîlerin re'sü'l-malları koyun ve ba'zan kara sığır olarak cüz'î zirâ'atları de bulunur ve at, kısrak beslerler ise de asıl temettü'leri koyun ve kara sığırdandır ve bu sınıf serbestiyette bedevîden dûn ve diğer iki sınıfdan imtiyâzları rû-nümûndur. Zîrâ icâbı takdîrinde koyunlarını sürüp meskenlerinden gidebilmeğe muktedir oldıklarından yine oldukça başları havâda gezer. Üçüncü sınıfı mi'dândır. Bunların asıl ticâret ve temettü'leri manda hayvânâtından oldığı hâlde ba'zan zirâ'at dahî iderler ve eğerçi mâlik oldıkları manda hayvânatının yerden yere ve sulardan ırak mahallere intikâle mecâlleri yoğ ise de manda kısmı çok sulak yerleri sevmek cihetiyle işbu [60] mi'dân sınıfı dâimâ hevrlerde ve göl ve bataklık ve sazlık yerlerde bulunduğundan ve öyle göl ve bataklık ve sazlık yerlere ise her vakit piyâde ve süvârî askerin hücûm

1 Şâviyye, Şâvî kelimesinin cem'idir ki akvâm-ı müteferrika dimektir.

eyleyebilmeleri müstahîlü'l-imkân idüğünden bunlar suların tuğyânıyla tuğyân iderler. Ya'nî sular çoşup göller hâsıl oldukça kendüleri dahî zehr ve bağî ve şekâvet ve sular çekildikde üzerlerine varabilecek aşîretle sâlik-i tarîk-i müdârâ ve meskenet olurlar ve hiç bir vakit hırsızlıktan hâlî kalmazlar. Bu sınıf bâlâda beyân olunan ve âtîde beyân olunacak olan sınıflar katında mezmûm ve makdûhdur. Dördüncü sınıfı fellâhdır ki nahlistânlarda hem ağaç mahsûlleriyle ve hem cüz'î zirâ'atla ve nahlistân olmayan yerlerde sâkin oldukları mahallerin kabiliyetine göre çeltük ve hınta ve şa'îr ve daru zirâ'atiyle meşgul olurlar. Aşâyirin bu sınıfı âdî rağbet ise de bu sınıf dahî câ-be-câ hırsızlık yoluna düşer ve mâ'amâfîh dîgerlerine nisbetle ehven-i şer'dir.

Tavâ'if-i Merkûmenin Meskenleri Mahsûlâtıyla Diğer Temettü'leri

Müntefik aşâyiri tasarruflarında bulunan mârrü'z-zikr mahallerden Şattü'l-Arab'ın sâhil-i yemîn ve yesârında ve nehr-i mezbûr vasatında olan adalarda kâ'in yerlerin ekserîsinde hurmalıklar olup hurma hâsıl iderler ve Basra ve Muhammere mebâhisinde zikr olunduğu vechile hurmalıkların ara yerlerinde hubûbâttan hınta ve şa'îr ve âdî daru ile duhun ta'bîr olunur Ernebûd darusu ve Kurne'den Şûkü'ş-Şüyûh'a varıncaya kadar Fırat nehrinin iki yakasında kezâlik haylüce hurmâ bağları olduktan başka Şâmiye tarafında Medine ve Cezâyir ve daha yukarularda ve Cezîre'de de [61] pek çok çeltük ve hubûbât-ı sâ'ire hâsıl olur. Ve Şâviyye ve mi'dân nâm-ı diğer debbât tâ'ifeleri tasarruflarında lâ-yû'âdd koyun ve manda ve kara sığır hayvânâtı bulunur. Şûkü'ş-Şüyûh kasabasından Semâve'ye varınca Fırat nehrinin iki yakasında kezâlik hurma ve çeltük ve hubûbât-ı sâ'ire zer' olunup Dicle nehri boyunca dahî yalnız Kurne civârında bir mikdâr hurmalık ve Dicle ile Fırat nehirleri beyninde Cezîre kıt'asının büyük harkları olduğu bâlâda ta'rîf olunan mahallerin her bir yerinde ağleb hınta ve şa'îr ve ba'zan çeltük ve daru zirâ'atları olduğundan mâ'adâ deve ve kısrak ve koyun ve kara sığır ve manda hayvânâtı besleyüp ol vechile dahî temettü' iderler. Gerek mahsûlât-ı arzıyye ve gerek hayvânâttan edindikleri mahsûllerin kifâyelerinden fazlasının bir mikdârı Bağdâd hükûmetine kat'â irtibâtları bulunmayan Aneze aşîretinden gelüp mübâya'a idenlere yerinde fürûht olunup kusûru dahî Fırat ve Dicle nehirleri üzerlerinden Basra'ya indirilüp ondan dahî Basra mahsûlâtının sarf olundukları mahallere gönderilerek sarf ve fürûht olunur. Kısraklarından yetişdirdikleri erkek tayları dahî Sûkü'-ş-Şüyûh'da ve Basra'da bulunan cânbâzlar mübâya'a idüp Hindistân taraflarına göndererek fürûht iderler. Aneze aşîreti dahî bu makûle tayları mahalleyn-i mezkûreyn ve sâ'ir mahallerde satup mütemetti' olurlar ve cins hayvanların en a'lâsı Aneze aşîretinin ürettiği hayvanlarda bulunur. Sâlifü'z-zikr

urbânın mahallerinde hâsıl eyledikleri hubûbâtı hemân yerinde satacak veyâ bir tarafa gönderecek olurlarsa kamıştan ma'mûl hasırlardan büyük fuçu resminde yeryüzüne kurdukları hasırların etrâfını toprakla [62] pekiştirüp derûnlarına vaz' iderler ve bu gûne mecma'-ı zehâir olan yerlerin müfredine Menser ve cem'ine Menâsir ıtlâk iderler ve tîz elden satmayup da bekledecek oldukları halde toprağı hafr idüp gömerler ve böyle derûn-ı arzda zehâir iddihârı bütün Irak ve ba'zan Arabistân ve Kürdistân ve Anadolu taraflarına dahî cârîdir.

Müntefik Şeyhlerinin Tevâbi'i Olan Aşâyir ile Vâridâtça Olan Te'âmülleri

Müntefik aşâyirinin her bir husûsları Bağdâd veyâhûd Basra tarafından nasb ve ta'yîn olunagelen şeyhü'l-meşâyihlerinin uhde-i idârelerine muhavvel olmağla aşâyir-i mezbûre tasarruflarında nahlistânât ve arâzî-i mezrû'âtının hükûmete râci' mahsûlleri şeyhler taraflarından maktû' vechile tâliblerine ihâle ve ilzâm olunur. Mültezîmler dahî Basra ve Muhammere bendlerine beyân olunan sûretlerle fellâhlar ile mukâseme iderler. el-Hâsıl-ı gayr-i ez-mu'âf hurmadan üç rub' ve sâ'ir mezrû'âttan sülüsân alınup fellâhlara hurmadan rub' hisse ve mezrû'âttan sülüs kalur ve manda ve koyun ashâbı olan mi'dân ve Şâviyye tâ'ifelerinden sülüs sülüsân i'tibârına karîb revgan-ı sâde ve koyun alur ya'nî mahsûllerinin sülüsü ashâbına ve sülüsânı şeyhe râci' olur. Ve bunlardan başka işbu sınıf-ı râ'iyyenin hadd-i bülûğa ermişlerinden Dâvûdîye nâmiyle vergi makâmında bir rivâyette hâl ve tahammüllerine göre adam başına sekizer şâmîden[1] otuz şâmîye kadar akçe alur ve rivâyet-i uhrâya göre bülûğa ermiş olan her bir şahıstan ale's-seviyye on beşer şâmî alur ve işbu Dâvûdîye rüsûmu yüz bin şâmîye resîde olduğu erbâb-ı vukûfdan istihbâr olunmuşdur ve asıl Müntefik olan bâlâda muharrer üç [63] aşîret işbu Dâvûdîye rüsûmundan mu'âf olduklarından gayri içlerinden nahlistâna mâlik olan müteşahhıslarının hurmalıkları dahî mu'âfdır ve bu aşâyir ashâb-ı zirâ'attan olmadıklarından bunlardan fakat at ve kısrak ve koyun alunur ise de mâlik oldukları emvâle nazaran verdikleri tekâlif mukâyese olunan dîger tavâ'if-i tâb'a ile bunların vergileri bir râddede bulunur. Bir de bir âdem âharını katl eylese maktûlün veresesine âid olacak diyetden başka cerîme olarak şeyhü'l-meşâyih "nekâl" nâmıyla kâtilden bin iki yüz şâmî akçe alur ve kâtil bu akçeyi vermeğe muktedir olamaz ise mensûb olduğu tâ'ife ve aşîrete tarh ve tevzî' ederek tahsîl eder. Maktûl tarafı dahî diyet ile râzı olur ise febihâ olmayup da kısâs isterler de şeyh ma'rifetiyle icrâ olunmaz ise madde kâtil ve maktûl tâ'ifeleri beyninde müeddî kıtâl ol halde kazziyyetü'l-harb sicâl-i ahad tarafeyni makzî-i âmâl ider. Sûkü'ş-

1 Bir şâmî sekiz guruşa râyic oluduğu Basra bahsinde zikr olunmuş ise de tekrâr ihtâr olundu.

Şüyûh kasabasının gümrük ve rüsûmât-ı sâ'iresi ber-vech-i maktû' elli bin şâmîye ihâle olunur. Kurne'den yukarı Dicle nehri üzerinde Zekiyye nâm mahalde dahî şeyhin gümrüğü olup bu gümrükde her ne yüklü olur ise olsun Bağdâd'dan Basra'ya giden bot[1] sefînesinden yetmiş beş şâmî ve Basra'dan kezâlik yüklü olduğu halde Bağdâd'a giden sefînelerden yüzer şâmî alur. Ve işbu Zekiyye gümrüğünün vâridât-ı seneviyyesi altı bin şâmîye resîde olduğu tahkîk olunmuş idi. Şöyle ki Zekiyye nâhiyesi on iki bin şâmîye ilzâm olunup da bedelin nısfı mezrû'ât hâsılâtından ve nısf-ı diğeri gümrük rüsûmâtından hâsıl olur ve nehr-i Kırrîm üzerinde sâkin ve bin kadar nüfûs-ı zükûru hâvî [64] olduğu bâlâda terkîm olunan Hikeym aşîretinin senevî yüz bin şâmî bedel-i maktû' alur. Bu tâ'ifelerden eğerçi Müntefik meşîhatının cem'an mikdâr-ı vâridâtı ma'lûm olamaz ise de işbu tefâsılâta ve mikdâr-ı nüfûsa im'ân-ı nazar olunsa meşîhat-ı mezbûre vâridâtının mertebe-i külliyeti anlaşılır ve Müntefik şeyhlerinin cânib-i mîriye verdikleri mal deveden kulak olduğu istidlâl olunur ise de şeyhlerin mîrîye te'diye edegeldikleri mâl-ı mîrîden başka lüzûmlu ve lüzûmsuz pek çok masrafa boğuldıkları dahî âzâde-i kayd-ı işkildir.

Müntefik Şeyhlerinin Ba'zı Usûl-i İdâreleriyle Âdetleri

Müntefik şeyhlerinin zîr-i idârelerinde olan urbân ve kabâ'ilin küçük şeyhleri dâimâ şeyhü'l-meşâyihin yanında bulunup mensûpları olan tavâ'ife dâir her ne dürlü su'âl ve cevâb ve taltîf ve itâb iktizâ iderse şeyh anların vasıtasıyle icrâ ider ve Müntefik şeyhi taht-ı idâresinde olan aşâyir efrâdından her kime gazap iderse katl ider ve kanı heder olur gider. Andan başka kendü hânedânlarından ve yanında olan tavâ'if şeyhlerinden birine darılsa murâd ettiği halde anı dahî kendü eli ile urup katl ider ve katl olunacak kimse ne kadar şevî' olsa şeyhin üzerine el kaldırmaz. Şeyh ile akâribi beyninde şeyhlik mesnedinden ve sâ'ir husûslardan dolayı bürûdet ve münâza'a olup da aşâyir iki tarafa münkasım olarak harb ve kıtâlleri vukû' bulsa şeyhlerin bâlâda zikri mürûr eden sekiz hânedândan birini kimse urmaz. Meğer kendü içlerinden veyâhûd mâlik oldukları kölezâdelerinden biri olsa. İşbu [65] sekiz hânedândan her birinin bir çok emlâk ve nahlistân ve mezâri'-i mahsûsası olduğundan ve bunlar ise her bir nev' tekâlifden mu'âf olduklarından içlerinden biri şeyh bulunsa zâta ısyân ve muhâlefet idecek olsa ol halde şeyhin yanında ve şeyhe münkad olan tavâ'if içinde duramıyacağından mâlik olduğu her bir şeyi şeyh zabt ve müsâdere ider ve mu'ahharan sulhleri vukû'unda diler gerüye verir ve isterse vermez. Hattâ o makûlelerden firâren Bağdâd'a gelenlerin bile mâl ve emlâklarını zabt ittiği vukû' bulmuş idi. el-Hâsıl

---

1 Bot tab'îr olunan sefîne yiğirmi kâreden otuz kâreye kadar hurma hamûlesine mütehammil bir nev'î kayıktır. Bir kâre hurma dahî bir Vakiyye'den ibârettir.

Müntefik şeyhi zîr-i hükûmetinde olan aşâyir ve kabâ'il üzerine bir hâkim-i mutlaktır. Basra ve Bağdâd vâlîleri taraflarından azl ve nasblarına tesaddî olunmadıkça ve kendü familyaları beyninde nefsâniyet olmadıkça aşâyir tarafından hiç kimsenin bir şey dimeğe haddi yokdur. Ve çünki evvel bahârda Müntefik şeyhü'l-meşâyihi beher sene Şâmiyye tarafına çekilüp mevsim-i sayf dühûlüne kadar üç mâh müddet çöllerde otlak ve su bulunan yerlerde gezüp sayd-i şikâr ve tenezzüh ve ferağa ibtidâr etmek deydene-i kadîmelerinden ve lâzime-i bedeviyetlerinden olduğundan mârrü'z-zikr asıl Müntefik aşâyirinden bedeviyet hâlinde bulunanlar her nerede bulunurlarsa evvelbahârda umûmen hayme ve evlâd ü ıyâl ve devâbb ve mevâşîlerini alup şeyhin bulunduğu Şâmiyye tarafına geçer ve müddet-i mezbûrede berâberce gezerek konar göçerler. Mevsim-i sayf dühûlünde ya'nî Hazîran içinde yine yerlü yerine avdet ve her biri me'lûf olduğu mahal ve mevki'lerde ikâmet iderler ve şeyhü'l-meşâyih Zübeyr kasabası ile Sûkü'ş-Şüyûh kasabası beyninde olan çöllerde dahî istediği kadar gezüp ba'dehû Sûkü'ş-Şüyûh civârında kâ'in makarr-ı hükûmet ittihaz etmiş oldukları [66] yerlere gelüp konarlar ve yaz kış mevsimlerini ol mahalde imrâra ibtidâr iderler. Şeyh-i mümâileyhin ve mevsim-i mezbûrda birlikte geşt ü güzâr eyleyen aşâyirin bir çok hayvânları olduğundan ve bu hayvânların ekserîsi yaz ve kış mevsimlerinde Cezîre üzerinde otladıklarından evvel bahârda hayvânlarını Cezîre'den Şâmiyye tarafına geçürmek içün Fırat nehri üzerine köprü kurarlar ve işbu köprü içün gerek Sûkü'ş-Şüyûh ve havâlîsinde ve gerek boş olarak esnâ-yı seferde iken oralarda bulunan ve köprüde isti'mâle şâyân olan kayıkları angarya tutarlar. Bağdâd vâlîlerinden merhûm Abdullah Paşa zamânına kadar aşîret-i merkûmenin köprü kurduğu yoğiken müşârün-ileyh Sa'îd Beğ'i[1] ahz ve girift etmek zımnında Müntefik aşâyiri üzerine yürüyüp hasbe'l-kader enfâs-ı ma'dûdesi aşîret-i merkûme yedinde hıtâm buldukta Paşa-yı müşârün-ileyh eslâfda cârî emsâli misillü lede'l-hâce köprü kurup aşâyiri merkûmenin ahz ve istîsâllerine muvaffak olmak üzere berâberce istishâb etmiş olduğu köprü zincirlerini aşîret-i mezbûre iktisâb etmekle ol vakitten beru ol zincirler ile köprü kurup Şâmiyye'den Cezîre'ye ve Cezîre'den Şâmiyye'ye mürûr ve ubûrlarını teshîl etmişlerdir. Müntefik şeyhleri mesned-i meşîhate ku'ûd etdikten sonra ebniye altına girmek usûllerinin hilâfı olmadığından makarr-ı dâimîlerine bir sâ'at mesâfede olan ve taht-ı tasarruflarında bulunan Sûkü'ş-Şüyûh kasabasına bile girdikleri yoktur.

---

1 Sa'îd Beğ Bağdâd vâlîsi Süleymân Paşazâde olup ba'zı esbâba mebnî Bağdâd'dan çıkup Müntefik aşîreti içine gitmiş ve mîr-i mûmâ-ileyh orada olduğu müddetçe Abdullah Paşa'nın emr-i hükûmeti teşvîşde kalacağı meczûm bulunmuş olduğu cihetle bu mahzûru def' içün Paşâ-yı müşârün-ileyh aşîret-i merkûme üzerine yürümüş ise de kaziyye ber-akis olarak Abdullah Paşa katl olunup yerine Sa'îd Beğ geçüp Bağdâd vâlîsi olduğu Bağdâd Târîhi'nde mufassalan mezkûr.

Müntefik'e Zahîr Olan ez-Zafîr Aşîreti

ez-Zâfîr aşîreti tahmînen üç bin cengâver nüfûsu hâvî bir aşîret olup yaz mevsiminde Bağdâd civârında kâ'in Reâdi nâm mahalden Küveyt [67] kasabasına varınca takrîben yüz elli sâ'at mesâfe olan Şâmiyye çöllerinde ve kış mevsiminde Müntefik şeyhlerinin bulundukları yerlerde eğlenür. Küveyt ve Zübeyr kasabalarıyla Cebel-i Şemmer taraflarında gezdikleri mahallerde eğerçi akar sular yoğ ise de yağmûr sularından şurada burada terâküm iden sulardan ve rivâyete göre Zübeyr kasabasından yukaruda Râfi'iyye ve Kâb'de ve Kûkeybde ve açık çöllerde Tıvâl ve Nisâb nâm derelerin her birinde kârgîr ile örülmüş beşer altışar yüz aded kuyu bulunduğundan bu kuyulardan ve bir de Ihnika nâm bir mahal vardır ki mahall-i mezbûrda kuyu bulunmaz ise de her neresinin kumları cüz'î kazılsa a'lâ sular zuhûr eylediğinden bu sulardan dahî isti'mâl iderler. İşbu aşîret asıl bedeviyet halinde olarak zirâ'at ve hırâsetten ârî ve emlâk ve akârâttan mücerred ve berî olup malları ancak deve ve at ve kısrak ve koyundan ibârettir. Bunlar Musul toprağına kadar çapul idüp rast geldikleri yerlü ve aşâyirin emvâlini nehb ü garât etdikleri çendân vukû' bulmuştur. İşte bu aşîretin ber-vech-i meşrûh mahsûs ve mu'ayyen olarak yer ve yurtları ve rû-yı arzda dikili çubukları olmadığından ve her ne kadar kendüleri şimdilik mahall-i merkûmede iseler de âhar yerlere nakl itmek kendülerine emr-i sehl idüğünden Müntefik aşâyirinin tafsîl olunan kuvvet ve kudretleriyle berâber tasallut ve te'addîlerinden vâreste olmak içün müdârâttan gayri yol bulamayup bu cihetle Müntefik şeyhleri aşîret-i mezbûreye senevî külliyetlü hınta ve hurma ve hil'at ve sâ'ir elbise ve hediye vererek celb itmiş olduklarından ba'zan Müntefik şeyhlerinin düşmanları zuhûr [68] etdikçe def'-i sâ'il zımnında ez-Zafîr aşîretinden istimdâd dahî iderler. Bu takrîb yek-dîgere lâzım ve melzûm hükmünde bulunmalarıyla ekser evkâtta Müntefik şeyhlerinin dostlarıyla dost ve düşmanlariyle düşman geçinürler.

Uzeyr Nebî Aleyhi's-Selâm Hazretlerinin Makâm-ı Şerîf ve Türbe-i Münîfeleri

Kurne'den bed' ile Dicle nehri boyunca baş yukarı Müntefik aşâyirinin mutasarrıf oldukları yerlerin nihâyetlerinde Dicle nehrinin sâhil-i yemîninde Uzeyr Peygamber aleyhi's-selâm hazretlerinin makâm-ı şerîfleri olup Nebî zî-şân-ı müşârün-ileyh enbiyâ-i Benî İsrâil'den olmağla ve oralarda hayli Yahûdîler bulunmağla tâ'ife-i mezbûreden zâirleri milel-i sâ'ireden ziyâdedir. Zîrâ İslâm ve Hıristiyân tâ'ifeleri Dicle nehriyle Bağdâd'dan Basra'ya ve Basra'dan Bağdâd'a giderken esnâ-yı râhda râkib oldukları sefîne oraya yanaşursa ziyâret edüp yohsa mahsûs gidüp ziyâret itmezler. Fakat Yahûdîler mahsûsân gidüp ziyâret ettikleri

olur. Bağdâd vâlîsi esbak merhûm Ahmed Paşâ'nın tecdîden inşâ kerdesi olmak üzere merkad-i şerîfin üzerine kubbesinin tış tarafı yeşil çini pûşîdeli olarak vâsi'ce bir türbe-i münîfe yapılmıştır ki türbe-i mezkûrenin kapusu üzerinde *"kad cedden ve Ömmer hazâ el-mekâni'l-müşerref ellezî defn-i fîh-i Uzeyr aliyhi's-selâm zül devleti'l-vezîri'l-mükerrem vâlî-i Bağdâd Ahmed Paşâ sene 1151"* ibâre ve târîhi muharrerdir. Türbe-i mezkûrenin bir mikdâr havlısı ve üç tarafında bir kaç bâb hücresi olup ancak hâlî bulunduğundan tanzîf ve tathîrine tesaddî iden yoktur. Fakat nefs-i türbe-i şerîfenin kapusu kilidlü olarak anahtarı oralarda sâkin tâ'ifeden bir adamın yed-i hıfzında durur. Türbenin hâricinde [69] bir iki ağaç ve havlısı derûnunda beş aded hurma ağacı vardır. Bu ağaçların zikri abes gibi görünür ise de müddet-i vâfiyede çöllerde gezüp ağaç görmeyenlere göre gayet nefîs göründüğünden hîn-i rü'yetlerinde vukû'a gelen meserretimiz şükrânesi makâmında derc olunmuştur.

FASL-I SÂNÎ
DER BEYÂN-I EYÂLET-İ BAĞDÂD

Eyâlet-i Mezbûrenin Hudûd-ı Umûmiyyesi

Bağdâd eyâleti şarkan İran memâlikinden Kirmân-Şâhân ve Lûristân kıt'alarıyla ve cenûben yine memâlik-i mezbûreden Hûzistân kıt'asının bir mikdârı ve memâlik-i mahrûseden Basra'ya tâbi' Müntefik aşâyiri tasarrufunda bulunan arâzî ile ve garban Çöl-i Kebîr ve şimâlen Musul ve Şehrizûr eyâletleriyle mahdûd niçe kazâ ve kasabât ve anhâ ve makarr-ı aşâyirden mürekkeb bir eyâlettir. Fakat hafî olmaya ki bu ta'rîf Bağdâd eyâletinin şimdiki hudûduna sâdık olup bu takdîrce Bağdâd'ın kürsî-i hükûmeti olduğı Irak hıttası üç kısma münkasim olmuş olur. Zîrâ Irak kıt'ası tûlen Musul ile Abâdân ve arzan Kâdisiyye ile Hûlvân mâbeyninde kâ'in kıt'a-i vesî'adan kinâye olarak Basra ve Şehrizûr eyâletleri bu kıt'anın bir cüz-i mütemmimi olmaları ve idâre-i hâliyeye nazaran bunlar başka başka zikr olunmuş bulunmaları cihetle hâricde kalmış olduklarından îzâh-ı hâle mübâderet olunmuştur.

Bağdâd Şehrinin Târih-i Tarh ve İnşâsıyle Asıl Bağdâd ve Rusâfe Tarafının Tavzîhî

Bağdâd[1] şehri hicret-i bâ-sa'âdet-i fahrü'l-mürselînin yüz kırk beşinci senesinde hulefâ-yı Abbâsî'nin ikincisi Mansûr el-Devâniki nâm halîfe zamânında [70] tarh ve binâ olunmuş olduğu ma'rûfdur. Ancak el-hâletü hâzihî Dicle nehrinin cânib-i yesârında vâki' olup vülât-ı izâm ve müşîrân-ı fihâm hazerâtının makarr-ı hükûmet edinmiş oldukları kıt'ası asıl Bağdâd olmayup Bağdâd şehr-i kadîmi kıt'a-i mezkûre mukâbilinde nehr-i mezbûrun cânib-i yemîninde kâ'in Karşuyaka denilen cânibde dokuz on sâ'at muhîtinde bir şehr-i azîm imiş ve şimdiki Bağdâd şehri bilinen mahal zikr olunan asıl Bağdâd şehrinin vaz' ve te'sîsinden on sene sonra halîfe-i sâlis Hâdî Halîfe'nin binâ-kerdesi olup ol zamân Rusâfe ismiyle benâm imiş. Hattâ hulefâ-yı müşârün-ileyhimden biri bir cum'a günü salât-ı cum'ayı Rusâfe tarafında olan câmi' de edâ etmiş ve bir kaç gün mürûrunda halîfe-i müşârün-ileyh nüdemâsıyle sohbet iderken Rusâfe'de edâ

---

[1] Bağdâd şehri otuz üç derece ve on dokuz ve on dokuz dakîka ve elli sâniye arzında ve Fransa makarr-ı hükûmeti olan Pâris şehrinin dâire-i nısfü'n-nehârından i'tibâren kırk iki derece ve on dakîka tûlünde vâki' olduğu reâkatte bulunan mühendis efendilerden tahkîk olunmuştur

olunan cum'adan ol vakta kadar kaç gün mürûr eylediğini bilmek içün "Rusâfe'de ne vakit cum'a namazını kılmışidik?" deyü su'âl eyledikde humkla ma'rûf olup hazır bulunan bir gulâmları bir mikdâr mülâhazadan sonra *"Allahü a'lem pazarertesi günü idi"* deyü cevâb verdiği ve ol sûret ile arz-ı dirâyet sadediyle ibrâz-ı mâye-i humk ve gabâvet eylediği menâkıbda mezkûrdur. el-Hâsıl Bağdâd şehri Dicle'nin cânib-i yemîninde ve Rusâfe taraf-ı yesârında iken mürûr-ı eyyâm ve kürûr-ı a'vâm ile asıl Bağdâd şehri harâbe yüz tutup Rusâfe tarafı ma'mûriyet kesb eylemiş olduğundan aslında Rusâfe ismiyle müte'ârif olan mahalline şimdi Bağdâd denilüp Bağdâd şehr-i kadîminin bulunduğu tarafda olan kıt'asına dahî Karşuyaka ve cânib-i kerhi ıtlâk olunmaktadır.

[71] Bağdâd Şehrinin Evsâfı

Medîne-i Bağdâd ber-vech-i muharrer Dicle nehrinin sol tarafında vâki' olup etrâf-ı selâsesi sûr ile ve taraf-ı râbi'i Dicle nehriyle muhât ve iç kal'ayı hâvî bir belde-i cesîme olarak gayr-i ez-sâcid yalnız derûnlarında cum'a namâzı edâ olunur kırk aded câmi'-i şerîfi vardır. İmâm-ı A'zam kapusu civârında iç kal'aya karîb semtte vülât-ı izâm hazâratına makarr olmak üzere Dicle nehri kenârında bir sarây ve saraya mülâsık Asâkir-i Nizâmiye-i Şâhâne kışlası vardır ki sarây-ı mezkûr vülât-ı izâm hazâratının hâricen ve dâhilen dâireleriyle kâffe-i me'mûrîn-i Devlet-i aliyye ve zabtiye neferâtını isti'âb ider vâsi' meydânlu ve müretteb ebniyelü güzel bir sarâydır. Kışla dahî vâsi' bir meydânı ve haylüce ebniyeyi hâvî ise de binâsının ba'zı yerleri iki ve ba'zı yerleri bir kat olduğundan ancak bir alay piyâde asker ist'iâb ider ve hastahânesi ve ayruca bir dâ'ire olmak üzere dâhilindedir. Köprü başında ve İmâm-ı A'zam kapusu nezdinde birer aded muntazam karavulhâne dahî vardır. Cevâmi'-i mezkûrenin evsâ' ve eşrefleri Şeyh Abdülkâdir Geylânî kaddese sırruhû hazretlerinin câmi'-i şerîfi ya'nî merkad-ı münevverlerinin derûnunda bulunduğu câmi' ve merhûm Dâvûd Paşa'nın Haydarhâne câmi'-i ve mülûk-ı Celâiriyye'den Sultân Ahmed ümerâsından Mercân aleyhi rahmetü'l-mennânın sûku'r-riyâhında binâ-kerdesi olan câmi' ve Sûku'l-Gazl nâm mahalde kâ'in Câmi'-i Hulefâ ve Cisr kapusuna karîb mahalde olup mukaddemâ Mevlevîhâne iken müşârün-ileyh Dâvûd Paşa merhûmun iki minâreli olarak inşâ eylediği Âsâfiye nâm-ı diğer Mevlevîhâne Câmi'i [72] ve meydânda Ahmed Kâhya'nın binâ-kerdesi olan Meydân Câmi'i ve Mehmedü'l-Fadl Câmi'i ve Sipâhî pazarında Kaplan Mahmud Paşa'nın binâ eylemiş olduğu Kaplaniye ve Saray Kapusu pîşgâhında Hasan Paşa merhûmun binâ-kerdesi olup Paşa Câmi'i demekle ma'rûf olan câmi' ve Ak Kuyu kûrbünde vâki' Şeyh Ömer Şehâbeddin Câmi'-i şerîfidir.

İşbu Mahalle Kadar Zikr Olunan Cevâmi'-i Şerîf-i Evrâce

Cesâmetlü ve râbıtalu me'âbid olup evkâfları dahî vâfîdir. Zikr olunan Mercân Câmi'i evkâfının tevlîyeti vakit ulemâsının a'lemine meşrûta iken çok vakittenberû tevlîyet-i mezbûre vülât cânibleri̇nden müftîlere tevcîh ve tahsîs oluna gelmiş olduğı hâlde bundan akdem *Kur'ân-ı azîmü'ş-şânı* sekiz cild üzerine tefsîr ve ol vech-ile çeşm-i dakâyık-ı binânı tenvîr ve takrîr iden müftî-i sâbık Âlûsîzâde Seyyîd Mahmud Efendi'nin nezd-i hakâyık-ı vefd-i saltanat-ı seniyyede kemâl-i istihkâkı nümâyân oldukta vakf-ı mezbûr müftîlerin tasarruflarından fek ve tahlîs buyurularak müfessir-i mûmâ-ileyhin uhde-i istîhâline tefvîz ve ihâle buyurulmuştur. Şeyh Ömer Şehâbeddîn Câmi'-i şerîfi pişgâhında büyücek bir meydân olarak etrâfı dahî hâlî bulunduğundan evvel bahâr mevsimlerinde ve bayramlarda seyrângâh ittihâz olunup herkes hem orada medfûn Şeyh Ömer hazretlerinin ziyâretine ve hem de seyr-i temâşâya gidüp tenezzüh eder ve meydân-ı mezkûrda at oyununa çıkarlar. Gerek mârrü'l-beyân cevâmi' şerîfenin ve gerek başluca zikr olunmıyan cevâmi'in ekserînin havlıları dâhilinde tedrîse mahsûs bir kaçar hücreleri ve birer mikdâr kütübü hâvî kütüphâneleri olarak bu medârisde tedrîs olunur. Mescidlerden zikre şâyân [73] yalnız vâlîlerin mukîm oldukları sarâyın ittisâlinde Ebû'n-Necîb Abdü'l-Kâhir-i Sühreverdî'nin mescid-i şerîf ve medresesi olup bu medresenin senevî tahmînen yüz elli bin guruş hâsıllu evkâfı olup el-ân cânib-i evkâf-ı hümâyûndan mazbûten mihver lâyıkında idâre olunmaktadır ve medreselerinden Hâtûniyye Medresesi dimekle ma'rûf Hâciye Âtike Hâtûn'un fi'l-asl konağı olduğu halde bundan otuz otuz dört sene evvel medrese olmak üzere vakf eylemiş ve üç yüz cild mikdârı kitâbı dahî ilâve-i vakf etmiş iken tekallüb-i eyâdîden nâşî kütüb-i mezbûrenin çoğı telef olarak cüz'î mikdârı kalmışdır. Bu medresenin senevî yirmi bin guruş îrâdlu evkâfı olarak merhûm Dâvûd Paşa zamânında Bağdâd'da bulunan meşâhîr-i ulemâdan merhûm Musulî Ali Efendi medrese-i mezbûrede tedrîs ider imiş. Ve Âlûsîzâde es-Seyyid Mahmûd Efendi medrese-i mezbûrede mûmâ-ileyh Ali Efendi'den tekmîl-i nesh eyliyerek icâzet almış olduğı kendüsünden işidilmiştir. Medrese-i mezbûrenin tevlîyeti nakîblere ve nezâreti müftîlere meşrûta olmak takrîbiyle Nakîb efendi orasını kendüye mesken ittihâz iderek bu cihetle orası şeref-i tedrîsden hâlî kalmıştır. Bir de Bağdâd vâlîlerinden Ebû Gaddâre Ali Paşa merhûmun sarây-ı mezbûr civârında Dicle nehri üzerinde binâ-kerdesi olup ismine mensûben Medrese-i Aliyye dimekle meşhûr olan ve on hücreyi hâvî bulunan medrese olarak Bağdâd'da bu medresenin müderrisi re'îsü'l-ulemâ add ve i'tibâr olunur. El-ân tedrîsi meşâhir-i ulemâ-yı muhakkıkîn ve efdal-i nahârir-i müdekkıkîn Zehâvî Mehmed Efendi'nin uhde-i liyâkatlerindedir. [74] Hakkâ ki mûmâ-ileyh Mehmed Efendi her hâlde re'îsü'l-

ulemâ ünvânına şâyân ve sezâ bir nihrîr-i bî-hemtâdır. Dicle kenârında Cisr kuyusunun alt tarafında vâki' olup el-hâletü hâzihî Asâkir-i Nizâmiyye-i Hazret-i Şâhâne'ye kışla ve debboy ittihaz olunmuş olan mahal Hulefâ-yı Abbâsi'ye müte'ahhirlerinden Müstansır Billâh halîfenin medrese olarak binâ-kerdesidir. Medrese-i mezbûre yüz bâb hücreyi hâvî cesîm bir mahal olup halîfe-i müşârün-ileyh zamânında seksen bin cildden mütecâviz kitâbı müştemil bir kütübhânesi var imiş ki kütüb-i mezbûrenin ba'zıları nice mücelledâtı şâmil kütüb-i nefîse imişler. Hülâgû, Bağdâd'a müstevlî oldukta kütübhâne-i mezbûrenin kütüb-i mevcûdesini Dicle nehrine ilkâ eylemiş ve çünki el-ân çöllerde asâr-ı mecrâsı nümâyân olan ve Nehrevân ismiyle meşhûr bulunan hark-ı azîm Dicle nehrinden münşa'ib olarak ol vakit mevcûd bulunmak münâsebetiyle Dicle nehrinin Bağdâd pîşgâhında arzî dört-beş tonbaz köpri kurulacak mertebelerde oldığından kütüb-i mezbûre tonbazların ara yerlerine sıkışarak suyun köpri üzerinden aşmasına sebeb oldıkları meşhûrdur. Karşu Yaka'da vâki' cevâmi'-i şerîfenin eşrefi saraya mukabil Kameriyye Câmi'-i şerîfi ise de evkâfı dûn olmağla meh-mâ-emken cânib-i evkâf hümâyûndan idâre olunmaktadır. Karşu Yaka'nın dîger câmi'leri her sûretde vasatü'l-hâl olarak bunların dahî havlıları derûnlarında medreseleri vardır. Kadîmde Bağdâd ve Karşu Yaka'da hayli talebe-i ulûm bulunup hattâ Dâvûd Paşa merhûmun zamânına değin iki bin beş yüz kadar talebe bulunurken esbâb-ı müte'addideden nâşî inkırâz bularak el-ân talebe-i mevcûdesi ancak yüz nefse bâliğ olabildikleri [75] ve bunların da ekserîsi Ekrâd ve sâ'ir mahallerden gelme oldukları rivâyet olunmuşdur. Bağdâd'ın makarr-ı vülât olan kısmında cesîm ve muntazam çarşû-hanlar ve her dürlü esnâf ve tâcirler mevcûd olarak hâl-i esbakına kıyâsen yine noksâniyyeti var ise de Asâkir-i Nizâmiyye-i Şâhâne makarrı olmak ve İran züvvâr ve tüccârının memerri bulunmak cihetiyle sâye-i cenâb-ı mülûkânede haylice ma'mûr ve âbâdân mahaldir. On dört kadar çarşû hamamı olup bu hamamlar kârgîr binâ iseler de sıvasız olduklarından ve bir de zeminleri orada hâsıl olur katıca bir nev'î zifti erittikten sonra kum ile karışdırarak taş yerine anınla döşenildiğinden derûnları karanlıktır ve mürûr-ı zamanla işbu zift döşemelerinin ba'zı yerleri çöküp su terâküm idecek yerler peydâ ola geldiğinden derûna kasvet verir şeylerdir. Nefs-i Bağdâd'da mukaddemâ alaca ve kutni ve kadîfe akmişesi ve kilim ve "çârfed" ve "cânfes" ve atlas ve "bürüncek" ve kadınların büründükleri envâ'-ı çârşaflar ve tellü-pûş ta'bîr olunur bir nev' kumaş ki evâilde Musul ve Urfa'da nisâ tâ'ifesi başlarına bağlanurlarmış ve Ekrâd tâ'ifelerinin isti'mâline mahsûs "fûtalar" ve gûna gûn maşlahlar ve "ağbânî" ve "düveyhî" ve "füleykî" ve urbân tâ'ifelerine mahsûs elbisede isti'mâl olunurlar ipek dest-mâl ve kadınların yüzlerini setr ettikleri peçe ve akmişe-i sâ'ireyi

müt'allik on iki bin culha destgâhları var iken bir kaç seneden berû Frenk metâ'ların tekessür ve revâc bulunmasından nâşî bu destgâhların kâffesi sekte pezîr olarak el-ân ancak bin destgâh kalmıştır.

[76] Bağdâd'ın Kadîm Su Sedlerinin Bozulmasıyla Mazarratları

Bâlâda beyân olunduğu vechile Bağdâd şehrinin üç tarafı sûr ile mûhât olduğu misillü kadîmde Dicle nehriyle mahdûd olan taraf-ı râbi'-i dahî sed ma'nâsına müsennât ta'bîr olunan sedd-i kavî ile mahdûd olduğu halde nehr-i mezbûrun vukû' bulmakta olan çoşkunluğu münâsebetiyle mezkûr müsennâtın pek çok yeri harâb ve yebâb olduğundan ve çünki nehr-i mezkûr ötedenberü Bağdâd şehrine îrâs-ı mazarrattan hâlî olmadığından, rivâyet olunduğuna göre fi'l-asıl İmâm-ı A'zam kasabasından hayli yukarı mahalden tâ Bağdâd şehrinin nihâyetine kadar nehir boylu boyunca olan muhkem müsennâtın ve bunun başladığı yerden bir kaç sâ'at mesâfe yukaruda vâki' olarak suların tuğyânında kırılup Bağdâd'ın hâricinde olan ovaları basması muhtemel bulunan yerlerin yapılmış olan dîger sedlerinin îcâbına göre ta'mîr ve inşâsıçün mahsûs "sed ağaları" ünvâniyle me'mûrlar var iken bir müddetten beru ol usûl lağv olunarak sedlere bakılmamış olmasile sene-be-sene sular taşup Bağdâd kapuları hâricinde bir kaç sâ'at mesâfe mahalleri kaplayup Bağdâd hendeğine dahî dolmakta olduğundan belde sûrunun pek çok yerlerini rahnedâr eylemişlerdir. Bu takrîb suların çoşkunluğunda Dicle nehrinin taşan suları İmâm-ı A'zâm kapusu civârından Şeyh Ömer Şehâbeddîn hazretlerinin câmi'-i şerîfine ve oradan Karanuluk kuyu kurbüne kadar Bağdâd şehrinin şarkî taraflarını umûmen kaplayarak derûn-ı şehirde hayli mahalleri harâb ve sekeneden nice bî-çâreleri rehîn-i varta-i ıztırab eylemiş ve eylemektedir. Bir tarafdan dahî Fırat nehri çoşup Cezîre'nin Bağdâd civârında olan mahallerini basarak hevrler ihdâs [77] itmekde olduğundan işbu iki nehrin böyle etrâfı istî'âblarından ve sular çekildikten sonra çukur yerlerde kalmakta olan miyâh-ı râkideden hâsıl olmakda olan te'affünât letâfet-i hevâya halel vererek Hazîran mürûrundan ve bi'l-hâssa Ağustos ayının onbeşinden sonra emrâz ve ilelin hudûsıyla hayli vefiyyât vukû'una sebeb olmakta bulunmuştur.

Karşu Yaka'nın Evsâfiyle Sebeb-i Harâbiyyeti

Bağdâd'ın bir kısmı olup bâlâda hâme-güzâr-ı iş'âr olan Karşu Yaka'nın haylice çarşuları var ise de ekserîsi zehâir ve me'kûlâta dâir esnâf mağazalariyle bakkal dükkânlarından ibârettir. Fırat nehri taşdığı vakitlerde Cezîre'ye doğru cereyân eden suları işbu Karşu Yaka'nın etrâfını kaplar. Ve bi'l-âhire ba'zı çukur

mahallerde terâküm iderek kalan sular ve bu yakada dahî ufûnetleri müntec olarak bu cihetle ebniyeyi rahnedâr ve sâkinlerinin hastalanup fevtlerine sebeb olduğu derkârdır.

Bağdâd Ahâlîsinin Sunûf ve Tebâyi'i Keyfiyyetleri

Bağdâd ahâlîsi dört kısım üzere olup bu aksâmın biri ulemâ ve biri dahî vücûh ve Kölemend bakiyyeleri ve biri ehl-i ticâret ve esnâf ve biri aylâkcılık ile hayyiz-i merkez-i ittisâfdır. Ulemâ ve vücûh kibâr meşreb olarak tabî'atları letâ'if ve hoş sohbetlikten ve mebâhis-i ilim ve hünerden hissemend olup ekser evkâtta dünyanın nîk ü bedinden dahî serd-i mebâhis iderek içlerinden ba'zılarının evkâtı ahvâl-i idâre-i mülk ve zamân-ı sâlifden dem urmağa masrûf ve nev-resîdeleri tahsîl-i ilim ve hüner ve rükeb-i ciyâd-ı huyûle meşgûf olmalarıyla bu kısmın hoş sohbetleri çok [78] ve ulemâsına diyecek yoktur. Gerçi ulemânın derece-i ilmiyyesini fark ve temyîz idecek kudretden ve bu bâbda sevk-i semend-i kelâm eyleyecek behre ve kuvvetden berî isek de ulemâsını bir kaç tabakaya taksîm etmek lâzım gelse Ruz Bahânî Abdurrahman Efendi ve müftî-i sâbık Alûsîzâde es-Seyyid Mahmûd Efendi ve medrese-i aliyye müderrisi olup re'îsü'l-ulemâ bulunan Zehâvî Mehmed Efendi tabaka-i ûlâ ve Vâ'iz Efendi ve Mendelâvî Hacı Îsâ Efendi ve dîger üç-beş zât tabaka-i sâniye ve kusûrları ulemâ-yı âdiye hükmünde oldıkları resîde-i sem'-i tahkîkimiz olmuşdur. Mûmâ-ileyhimden Abdurrahman Efendi fazl-ı irfân ile ârâste ve ulûm-ı şettâda yed-i tûl ile pîrâste oldığı bu mecellede ana akrân add olunan mûmâ-ileyhimâdan işidilmiş ve es-Seyyid Mahmûd Efendi'nin sâye-i ma'ârif-pîrâye-i hazret-i mülûkânede cem' ve te'lîfine muvaffak olduğu *Rûhü'l-Ma'ânî* nâm tefsîr-i şerîf mûmâ-ileyhin fazl-ı kemâline *Rûhü'l-Beyân* ve Zehâvî Mehemmed Efendi cümlesi beyninde müşâr-i bi'l-benân bir zât-ı kâmilü'l-irfândır. Mûmâ-ileyh es-Seyyid Mahmûd Efendi'nin şi'ir ile me'lûfiyeti yoğise de arabça nesir ve inşâsı a'lâ ve Mehmed Efendi'nin Arabî ve Fârisî eş'ârı nefîs ve müstesnâdır. Mendelâvî Hacı Îsâ Efendi'nin dahî Türkçe ve Arabî ve Farisîce eş'âr-ı belîgası olduğu işidilmiş ve bir iki kasîdesi görülmüşidi. Zavallı Kölemend takımının âfitâb-ı ikbâl-ı teğallüb-i iştimâlleri Mağrib-i ahz ve istîsâle hübût ideli beri gûyâ şems-i ziyâ bahş-âlem Mağrib'den tulû' itmiş gibi bu vakitler kendülerine âhir zaman ve hasb-ı hallerinde artık Dâvûd Paşa'dan sonra dünyânın neye tahammülü vardır diyerek vâsıl-ı medâric-i ye's ve hırmân olmuşlardır. Tüccâr ve erbâb-ı hıref dâimâ dâd ü sitedlerinde olarak işlek adamlar [79] ve ehl-i zirâ'at ve hırâset olanlar dahî herbâr iş ve gücleriyle evkât-güzâr olur kimselerdir. Aylâkcı takımı "minkale" ve "dama" oyunlarıyla kahvehânelerde uğraşarak ömr-i azîzlerin rezâletle imrâr ve gâh-gâh olunan tenbîhâttan mütenebbih olmayup lâ'b-i kumâr ile dahî rehrev tarîk-i idbâr olmaktadırlar. Yerlülerin kisve

ve kıyâfetleri Basra ahâlîsi gibi olarak vücûh ve müteşahhıslarından ba'zıları ta'lîm ettikleri avcı kuşlarla sayd ü şikâra mecbûr ve gâhide bir kuşlarına caylâk aldırsalar dîger ders ve ticâretten fâ'îde-mend olanlar gibi azîm fâ'ide görmüşcesine bir kaç sene mesrûr ve mahbûr olurlar. Bağdâd'da Yahûd tâ'ifesinden hayli nüfûs olarak ağlebînin işleri sarraflık olduğundan envâ'-ı meskûkât-ı atîka da Basra Yahûdî'lerinin kâr ve san'atlarını bunlar dahî ziyâdesiyle icrâ etmektedirler. Bu Yahûdîler'de mu'teber ve oldukça zengin tüccâr dahî bulunur. Bağdâd ahâlîsinin ekser et'imeleri pirinç ve lühûm olarak sebzeden bamya ve bâdincân ve pazı ve kabak ekl iderler. Merhûm Necîb Paşa zamânına gelince başka türlü sebze bulunmaz iken merhûm müşârün-ileyh enginar Frenk bâdincânı ve lâhana dahî yetiştirüp el-ân bunlar dahî bulunmaktadır. Ve her kaç türlü ta'âm pişürirler ise sofraya her nev'îden karşulıklı ikişer sahan dizüp pilâvı dahî sofranın orta yerine koyup elleriyle tenâvül iderler. Bâlâda bildirildiği vechile Bağdâd'ın çarşû-bazârları yerlü yerinde ise de oralarda bulunan gurebâ ve müsâfirler içün çarşûların pek çok yerinde kıymalı ve soğanlı kebâb pişirüp sattıklarından ve bu aşçıların dükkânlarında olan ocakların [80] bacaları olmayup üzeri kapalı dükkânda kuru bir ocaktan ibâret olduğundan yakdıkları kömürün ve pişürdikleri kebâbın kokuları çarşûya yayılmağla bu keyfiyyet yaz mevsimlerinde insânı sersem ider ve mi'deye bulantı verir bir hâlettir.

Bağdâd Şehrinin Ebniyesi

Bağdâd'ın ebniyesi yarım kârgîr olarak divârları tuğla ve harc ve çamur ile inşâ olunur ve bir hâneyi hâricden gören muhkemlikde Kasr-ı Şeddâd'a mu'âdil sanur ise de çünki bir divârın iki yüzünü tuğla ile örüp ara yerlerini moloz ile imlâ eylediklerinden ve kuşaklar ile bend ettikleri de kabîl olduğundan teba'iyyet olunmuş olan molozlar sıkışup bel vererek az müddet içinde münhedim olur. Oralarda sıcakların şiddetinden nâşî ebniye inşâ idenler hânelerin havâdâr olmasını iltizâm etmeğe mecbûr olduklarından hânelerin "harem" ve "selâmlık" dâ'irelerinin orta yerlerini boş havlı ve ebniyeyi han-vârî havlıların etrâfında tarh ve inşâ iderler ve her hânenin yaz mevsimlerinde gündüzleri serince oturacak "serdâb" ta'bîr olunur zemînden derince yerleri olur ve akşâm vakitlerinden sabâha kadar havâya serinlik geldiğinden gerek ebniyenin içi ve gerek serdâblar ziyâdece sıcak görünmekle akşâmdan sonra oturmak ve yatmak içün hânelerinin damlarına çıkılmağa ihtiyâc mess etdiğinden damlar düz satıhtır. Ağleb ebniyeleri ikişer kat olarak odalarının yanlarında açık yerler bulunur. İşbu ebniyenin zîneti Acemkârî âyîne-bend ve oyuncak kabîlinden ahşâb oymalar ve alçıdan ba'zan [81] kabartma şeylerden ibârettir. Düz büyücek tahta nâdir olduğundan tavanları bütün geçme parça parça tahtalarla yapılur ve müddet-i kalîlede perîşân olur.

Bağdâd'ın Mahsûlâtıyla Mahall-i Sarfı

Bağdâd'ın mahsûlât-ı sınâ'iyyesi bâlâda beyân olunmuşidi. Ol mahsûlât dâhil-i şehir ve eyâletten te'addî olmayup mahallinde sarf olunur. Mahsûlât-ı arzıyyesinin ağlebi hurma ve hınta ve şa'îr ve ba'zan çeltük ve darudur. Bostân ve sâ'ir bu makûle mahsûlâtı dahî mebzûldur. Karpûz kavun ve hıyar ve acur ve bamya ve bâdilcânı birkaç kerre döl verdiğinden tükenmek bilmez limon ve turunc ve portakalına diyecek yoktur. Üzüm ve sâ'ir meyveleri var ise de şâyân-ı vasıf değildir. Hurma mahsûlâtının yerinde sarf olunandan mâ'adâsı Acem ve Kürdistân ve Musul taraflarına ve urbân aşâyirine sarf ve fürûht olunur. Hınta ve şa'îr mahsûlâtı dahî Basra tarafına ve andan Basra körfezi tarîkiyle deryâya da götürülür ve ol tarafa yalnız Bağdâd'ın zehâiri gitmeyüp Bağdâd tevâbi'inden olan Hille ve Cezîre'de ve Şâmiyye ve Berrü'ş-Şarkî'de olan Müntefik ve Benî Lâm ve Değâre ve Afec ve Hazâ'il aşîretlerinin hınta ve şa'îr ve çeltük mahsûlâtının ekserîsi kezâlik Dicle ve Fırat nehirleriyle Basra'ya indirilüp oradan deryâya nakl ve sarf olunmaktadır.

Bağdâd'ın Köprüsünün Hâl-i Perîşâniyeti

Bağdâd şehri sevâd-ı Irak'ın kürsî-i eyâleti olarak bunca nüfûsun mercî'i bir memerr-i azîm olduğuna Dicle nehri vasat-ı şehirden akdığına [82] nazaran nehr-i mezbûr üzerinde olan köprünün muntazam ve her mevsimde üzerinden mürûr olunacak sûretle kavî ve muhkem olması iktizâ ederken şimdiye gelince istî'mâl oluna gelen köprüsü otuz dokuz tonbaz üzerine mefrûş ve mevzû' çörçöb makûlesi ağaçlarla kurulmuş ve zencir ile rabt olunmuş ensiz ve parmaklıksız bir şey olduğundan ve her bir tarafı delik deşik bulunduğundan eğerçi üzerinden piyâde ve süvârî geçenler olur ise de sakatlık vukû'undan hâlî değildir ve bu hâliyle üzerinden geçmek ya ödü patlamış zabtiye neferi ve kavas veyâ balık gibi şinâver ve gavvâs olan ve canını bir soğana değişdiren urbân makûlesinin harcıdır. Sular çoşdukça köprünün zencirleri kırılup perîşân olageldiği bi't-tecrübe ma'lûm olduğundan suların çoşkunluğuna mezkûr köprü taraf-ı hükûmetten kesdirilüp mürûr ve ubûr oralarda müsta'mel "koffa"[1] ta'bîr olunur bir şey'e munhasır olursa da suların ziyâde tuğyânında lâyıkıyla kullanılmadığından ebnâ-yı sebîl bir müddet dûçâr-ı ukde-i ta'tîl olur. Mezkûr köprünün rüsûmât-ı mahsûsası olduğuna ve mürûr ve ubûrun kesret ve vefretine nazaran vâridâtı mesârif-i inşâ'iyye ve i'mâriyyesine vefâ ettikten sonra hayli fazlası dahî kalabileceğinden

---

1 Koffa ta'bîr olunan şey iki ya üç arşun kutrunda ve bir arşun umkunda kandil çöreği resminde sepet gibi örülmüş ve zift ve katran ile kalafatlanmış müdevver bir nev'î *mi'berdir* ki âhâr hiç bir mahalde görülmemiş bir veyâ iki kişi kürek makâmında birer parça tahta ile kullanurlar döne döne gider bir şeydir.

başka lâyıkı vech üzere inşâ ve câ-be-câ i'mârına i'tinâ olduğu halde her vakit ta'tîlden vâreste olacağından ber-vech-i muharrer intizâm istihkâmına i'tinâ olunmuş vâridâtının dahî izdiyâdına bâ'is olacağı şüphesizdir.

Karşu Yaka'da Bulunan Makâmât-ı Âliye

Dicle nehrinin cânib-i yemîninde Yûşâ Peygamber aleyhi's-selâmın makâm-ı [83] şerîfi ve evliyâ-i kirâm hazarâtından Şeyh Ma'rûf el-Kerhî ve Cüneyd-i Bağdâdî ve daha sâ'ir zevât-ı aliyyenin merâkıd-ı münevvereleri ve Harûn er-Reşîd halîfenin halîle-i mebrûreleri Sitti Zübeyde nâm hâtûn sâhibetü'l-hayrât ve Dîvâne Behlûl merhûmun türbeleri olup dâimî ziyâretleriyle kesb-i feyz ü fütûh olunur.

Kasaba-i A'zamiye Tâbi'-i Bağdâd

Kasaba-i A'zamiye Bağdâd şehrine tahmînen yarım sâ'at mesâfede Dicle nehrinin taraf-ı yesârında vâki' takrîben iki yüz hâne ve cüz'î çarşûyu hâvî bir mahal olup ser mezhebimiz İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe Nu'mân İbn-i Sâbit radiyallahü anh hazretleri orada mütevâri-i rahmet bârî olduklarından mahall-i mezbûr nâm-ı nâmîlerine mensûben Kasaba-i A'zamiye yâhûd İmâm-ı A'zam kasabası ismiyle yâd olunur. Müşârü'n-ileyh hazretlerinin türbe-i münevvereleri orada vâki' câmi'-i şerîf derûnunda olarak ziyâret-i pür-meymenetleriyçün cum'a günleri pek çok halk gelür. Ve cum'a namâzı edâsından sonra ol civârda kâ'in bağçelere varup teferrüc iderler. Bu kasabanın etrâfı sûr ile muhâttır. Evâ'ilde Bağdâd şehrinin etrâfını İranlu istîlâ eyledikte câmi'-i şerîf ve türbe-i münîf derûnlarına hayvânlarını rabt edüp dürlü hareketlere cesâret etmiş oldukları meşhûrdur.

Kasaba-i Kâzımiye Tâbi'-i Bağdâd

Kasaba-i Kâzımiye dahî Bağdâd şehrinin tahmînen bir buçuk sâ'at mesâfede Dicle nehrinin taraf-ı yemîninde kâ'in olup takrîben iki bin hâne ve bir kaç [84] han ve hayli çarşû-bazârı hâvî bir kasaba olarak evlâd-ı Hazret-i Ali'den İmâm Mûsâ el-Kâzım hazretleri orada medfûn olmağla bu dahî ol zât-ı âlî simâtın ism-i şerîflerine nisbetle Kasaba-i Kâzımiyye ismiyle yâd olunur. Acemler'in ifrât muhabbetlerinin bir mikdârı bu zât-ı âlî-kadr haklarında masrûf olduğundan türbe-i münevverlerin dâhîlen ve hâricen hayli tezyîn etmişlerse de câmi'in havlısında Havz-ı Kür ta'bîr olunur bir havuzları olup ta'âmda pişecek lühûmât ve sâ'ireyi derûnuna daldırup çıkarırlar ve derûnunda abdest alurlar ve ayak yolunda isti'mâl eyledikleri ibrikleri sokup doldururlar. Daha nice zikri müstehcen işler işlerler. Havz-ı mezbûrun ise suyu râkid olduğundan ta'rîfden hâric bir mertebede pis çirkin râyiha peydâ etmekle A'câm'ın terbiye olan hürmet ve ri'âyetleri bununla

ızâ'a olduğu bî-iştibâhdır. Fâtih-i Bağdâd cennet-mekân Sultân Süleymân Hân hazretlerinin türbe-i mezkûreye muttasıl cesîm bir câmi'-i şerîfleri var ise de hayf-ender-hayf ki kasaba-i mezbûrede sâkin olanların ekserîsi Acem ve teb'a-i Devlet-i aliyyeden bulunan sekenesi dahî Şî'îyyü'l-mezheb olduklarından câmi'-i mezkûr hâlî ve mu'attaldır. Türbe-i mezkûrenin ziyâret günleri Cum'aertesi günü olduğundan bahâr ve yaz mevsimlerinde Bağdâd'dan zükûr ve inâs olarak pek çok kimse ziyâret bahânesiyle Bağdâd'dan kasaba-i mezkûreye giderler ve ekserleri yol üzerinde olan bağçelere girüp eğlenürler.

Lâhika: Dersa'âdet'te çapkıncı bârgîrleri olduğu gibi Bağdâd'da dahî gerek bağ, bağçelere ve gerek mesîre olan yerlere ve kasabateyn-i mezbûreteyn (ya'nî İmâm-ı A'zam ve Mûsâ el-Kâzım kasabaları) [85] gidüp-gelmek içün orada beyâz ve iri ve gâyet eşkin ve rahvân mekkârî merkebleri vardır. Hayvânı olmayan zükûr ve umûm inâs[1] bu merkeblere süvâr olurlar. Merkebleri bu sûretde kullandıklarından başka çünki bir iki yerden dolapla alınan sudan başka Dicle nehrinden Bağdâd şehrine su akıdılmadığından hayvânlarla su taşımağa mecbûr olmalarıyla sakaların çoğu merkeb kullanur. Merkebler ber-minvâl-i muharrer hem binmeğe ve hem de Bağdâd gibi cesîm yerin suların taşımağa ve sâ'ir işlere yaradıklarından vâfir makbûliyetleri olup râbıtaluca merkeb iki bin ve iki bin beş yüz guruş kadar bahâ eder.

Garîbe: İranlular gûyâ nâ'il-i mağfiret olmak içün mevtâlarını getürüp kasaba-i mezbûrede defn edegeldiklerinden ve orada bulınan kilâb ve tilkü ve sâ'ir canavarlarından bir kabre defn olunan cenâzeyi müddet-i kalîle zarfında bulunamamalarıyla ve gâh gâh kilâb ve tilkü ve hınzîrların kabirlerden çıkup kaçdıklarını gördükleri mesbûk olmasıyle bu hâli emvâtın orada tebdil-i hey'et ettiklerine haml ederek beynlerinde "filân vakit filân yere defn olunan Mîrzâ Gülbalî Hân hınzîr olupdur, özüm görmüşüm ki kabirden kaçubdur", diyerek mevtâlarının gâh köpük gâh hınzîr ve tilkü olup kabirden savuşduklarını söylerler. Bu i'tikâdlarına bir ma'nâ verilemez! Zîrâ bir adamın ba'de'l-mevt adıyla murdâr hayvân şekline girmiş olması eyü ma'nâya haml olunamaz. Zâhir o makûleler hulûlî mezheb adamlardır ki bu i'tikâd-ı fâside mübtelâdırlar. Hulûlî mezheb olanlar ise haşr ü neşri inkâr eder bir halk olduklarından mevtâları ha köpek olmuş ha hınzîr olmuş müsâvîdir. Hazelehümu'l-lah.

---

1 Bu mahallere piyâde gidüp gelen zükûr ve inâs var ise de umûm inâs ta'bîri süvârî giden inâsın sâ'ir hayvâna binmediklerinden kinâyedir.

[86] Bağdâd Eyâleti'ne Tâbi' Benî Lâm Aşîreti

Aşîret-i Mezbûrenin Bedevî ve Şâvî Tavâ'ifi

Yesâr[1] el-Mu'allâ Tâ'ifesi	Yesâr et-Ta'ân Tâ'ifesi	Yesâr el-Hamd Tâ'ifesi
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
150	200	150
Yesâr el-Rahme Tâ'ifesi	Yesâr el-Humeys Tâ'ifesi	Yemîn ez-Zâhir Tâ'ifesi
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
200	200	250
Yesâr el-Abdü'ş-Şâh Tâ'ifesi	Bu Dahî el-Abdü'l-Hân Tâ'ifesi	Yemîn ve Yesâr el-Belâsim Tâ'ifesi
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
100	500	1000
	Yekûn Hâne Aded	
	2750	

Aşîret-i Mezbûrenin Fellâh ve Mi'dân Tavâ'ifi

Es-Sevâid Tâ'ifesi	Benî-Sâle Tâ'ifesi	el-Üzeyrik Tâ'ifesi
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
2500	700	500
Elbû Mehmed Tâ'ifesi	Elbû Dürrâc Tâ'ifesi	el-Subeyh Tâ'ifesi[2]
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
1000	1000	700
er-Rüsseyim Tâ'ifesi	Elbû Firâsî Tâ'ifesi	ez-Ziheybât Tâ'ifesi
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
300	200	300

---

1 Tâ'ife esâmeleri bâlâlarında olan yemîn ve yesâr işâretleri meskenleri olan Dicle nehrinin cânib-i yemîn ve yesârına işârettir.

2 İşbu bendde mürekkem Elbû Mehmed ve es-Subeyh tâ'ifesi ki Müntefik aşâyiri bahsinde Elbû Subeyh nâmiyle işâret olunmuş idi. Bunların Müntefik'e tâbi' olanlarından başka olmak üzere bu mikdârları da Benî-Lâm aşîretine tâbi'lerdir.

Beytü'l-Allâk Tâ'ifesi	Beyt Ebu'd-dineyn Tâ'ifesi	el-Bihât Tâ'ifesi
Hâne Aded 100	Hâne Aded 100	Hâne Aded 150

[87] Beyt Seyyid Hayyil Tâ'ifesi	Ki'ab Tâ'ifesi	Beytü'l-Hemmâş Tâ'ifesi
Hâne Aded 70	Hâne Aded 1000	Hâne Aded 100

Yekûn	**Cemî'-i Yekûn**
Hâne Aded 8720	Hâne Aded 11 470

Der yemîn-i nehr-i Dicle	Der yesâr-ı nehr-i Dicle
Hane Aded 4400	Hâne Aded 5070

Aşîret-i Mezbûreden Bir Müddetten Berü Dağılarak İran Memâlikinden Âtiyü'z-Zikr Mahallere Gidüp Kalmış Olan Tavâ'if

Satâtıla Tâ'ifesi Oymakları

Beyt Mübâdir	Beyt Mennân	ez-Zuaybî	el-Cüyeyrât	elbû Degaysîr
Benî-Tamîm	ed-Delfiyye el-Hâc	el-Ebyaz elbû Hamdân	en-Nibkan Zibîd	Ukayl

Cem'an
Hâne
Aded
1300

İşbu oymaklar ikiyüzüç târîhlerinden altmışüç târîhine kadar refte refte göçüp Dizfûl'a karîb Diz nâm mahalle giderek orada sâkin olmuşlardır.

el-Bâviye Tâ'ifesi Oymakları

el-Metâride ez-Zürkan el-Amûr en-Nevâsır ve Tevâbi'i

Cem'an
Hâne
Aded
2000

Bunlar dahî ikiyüzbeş târîhlerinde Benî-Lâm aşîreti şeyhleriyle nizâ' iderek [88] göçüp Fellâhiye taraflarına gitmiş ve ol vakitten beru orada sâkin bulunmuşlardır.

Zübeyd Tâ'ifesi Oymaklarından

263	205	263	263	265
el-Hamîd bin Hicâz	Hamîd bin Ammâr	el-Câmi'	Elbû Bekir	ez-Zuvâhir
		235		
		el-Hevâsim		

Cem'an
Hâne
Aded
1000

Bunlar dahî bâlâ-yı esâmelerinde muharrer târîhlerde göçüp Kârûn nehri kenârlarında sâkin olarak İranlu'ya tâbi' olmuşlardır.

es-Surha Tâ'ifesiyle Tevâbi'i Oymaklarından

es-Surha Oymaklarından

eş-Şebîkı el-Berces el-Lehîbât el-Kusmân

Tevâbi'i Oymakları

Kukîyye Ceâ'vire el-Garîb el-Meyyâh A'tâb er-Rihayb

eş-Şeyâhine A'tâb el-Hısaynât el-Hırkan eş-Şıhaynât

Cem'an
Hâne
Aded
1000

Bunlar dahî ellidokuz târîhlerinden altmış üç târîhlerine kadar refte refte göçüp Şâvur nâm mahalle gitmişlerdir.

el-Hasrec Tâ'ifesi Oymaklarından

el-Latîf el-Usûk el-U'veyne et-Türkî el-Alâvine el-Cenâdile

Elbû Iyd el-Abdullah el-Ammâr

Cem'an
Hâne
Aded
1000

[89] Bunlar dahî es-Surha tâ'fesinin göçdükleri târîhlerde göçüp Şavur nâm mahalle gitmiş oldukları tahkîk olunmuştur.

el-Bâcî tâ'ifesiyle tevâbi'i olan el-Fikeykât ve'l-Kireyrât Tâ'ifeleri
(Altmış, altmışbir târîhlerinde göçüp Cüveyze'ye gitmişlerdir).
Cem'an
Hâne
Aded
400

ed-Dilfeyye Tâ'ifesi Oymakları ez-Züveynât et-Tarâriha
(Altmış, altmış dört târîhlerinde Diz nâm mahalle gitmişlerdir).
Cem'an
Hâne
Aded
400

İşbu üç tâ'ife ellisekiz ve ellitokuz ve altmışüç târîhlerinde Kârûn kenârıyla Cüveyze 'ye gitmişlerdir.

el-Gazzî Tâ'ifesi
Hâne
Aded
150

el-Merâvine Tâ'ifesi
Hâne
Aded
200

el-Hılâf Tâ'ifesi
Hâne
Aded
300

el-Mes'ûd Tâ'ifesi
(Elli dokuzda Cüveyze'ye gitmişlerdir).
Hâne
Aded
200

es-Sûdan Tâ'ifesi
(Altmış târîhlerinde Cüveyze'ye gitmişlerdir).
Hâne
Aded
800

es-Süvârî Tâ'ifesi
(Bu dahî)
Hâne
Aded
700

es-Sevâid Tâ'ifesi'nden
(Altmışdört târîhinde Cüveyze'ye gitmişlerdir).
Hâne
Aded
300

el-Umeyrât Tâ'ifesi
(Altmış târîhlerinde Diz nâm mahalle gitmişlerdir).
Hâne
Aded
300

ez-Züheylât Tâ'ifesi
(Altmışdört târîhinde Behbehân nâm mahalle.
Hâne
Aded
200

[90] es-Sınâ Tâ'ifesi
(Altmışüçde Cüveyze'ye).
Hâne
Aded
300

Benî Cemîl Tâ'ifesi Tevâbi'i Olan Mekâdime ve'l-Gaşâriyyîn ve'l-Hasâriha Oymakları
(Ellidört ellibeş hilâlinde Kârûn nehri sevâhiline).
Hâne
Aded
500

Elbû Gurbe Tâ'ifesi[1]
(Altmışüç hilâlinde Cüveyze'ye gitmişdir).
Hâne
Aded
300

---

1 Nihayette muharrer Elbû Gurbe tâ'ifesi Müntefik tavâ'ifinden olduğu muahharan tahakkuk etmiştir..

Cem'i Yekûn
Hâne
Aded
11.350

Tavâ'if-i Merkûmenin Öte Tarafa Gitmelerinin Esbâbı

Tavâ'if-i merkûmenin mecmû'u ötedenberü Devlet-i aliyye tâbi' aşâ'yirden oldukları halde kimisi eski vakitlerde tekâlîfden dolayı Bağdâd vâlîlerinin şeyhlere ve şeyhlerin tâ'ifelere ziyâde yüklendiklerinden kimi dahî içlerinde vukû' bulan münâza'alardan nâşî meskenleri olan atîyü'l-beyân mahallerden göçüp bâlâ-yı esâmelerinde gösterilen İran memâlikine geçmiş ve bir mikdârları da ahd-i karîbde oldukları mahallerde kaht ü galâ vukû'u cihetiyle hâlâ Devlet-i aliyye tarafında bulunan ba'zı tâ'ifelerle berâber yine memâlik-i İraniyye'ye gitmiş oldukları sırada İranlu bu makûleleri memâlikinde îvâ ve iskân etdirmeğe rağbet etmekte olduğundan ber-vech-i meşrûh kaht ü galâ sebebiyle gitmiş olanların birazı avdet etmiş iseler de kusûru oralarda cây-ı gîr-i karâr olmuşlardır.

[91] Benî Lâm Aşîretinin Mesken ve Me'vâlarıyla Ba'zı Ahvâli

Bâlâda zikr olunan Benî Lâm aşâyirinin kâffe-i tavâ'ifi mukaddemlerde bir şeyhin taht-ı idâresinde iken bundan akdem şeyhlerin hânedân beyninde nizâ' zuhûr etmekle nizâ'ların bertaraf olmak kasdıyla Bağdâd vâlîleri Dicle nehrinin cânib-i yemîninde Cezîre üzerinde olan tâ'ifelere başka ve nehr-i mezbûrun cânib-i yesârında Berrü'ş-Şarkî ta'bîr olunan mahallerde kâ'in tavâ'ife başka birer şeyh nasb ederek iki şeyhin yed-i idârelerine tefvîz etdiler. Ve oralarda bulunulduğu esnâda tavâ'if-i merkûme iki şeyh idâresinde idi. Bunlardan el-ân taraf-ı Devlet-i aliyyede bulunan tavâ'ifin esâmesi bâlâsına terkîm olunan yemîn ve yesâr işâretleri tavâ'ifden Dicle'nin taraf-ı yemîn ve yesârında olanlara işâret ise de çünki bâlâda beyân olunduğu vech üzere Kurne'den Ümmü'l-Cemel nâm hark-ı kebîre kadar Cezîre üzerinde Müntefik aşâyiri sâkin olduklarından Benî Lâm tavâ'ifinin Cezîre üzerinde meskenleri mezkûr Ümmü'l-Cemel harkından Şattü'l-Hayy nehrine kadar olan mahallerden ibârettir. Lâkin Ümmü'l-Cemel harkı mukâbilinden bed' ile şarkan Puşt-i kûh dağları eteklerinin çöle müntehî oldukları mahaller ile cenûben Düveyrîc nehrinin cânib-i yemîniyle ve garben Dicle nehrinin taraf-ı yesârıyla ve şimâlen Bedre ve Cessân ve Tursâk ve Zorbatya arâzîsiyle mahdûd olan arâzî-i vesî'anın kâffesi Benî Lâm aşâyirinin vâki' mahallerde bulunduğundan ekser evkâtta Düveyrîc nâm nehrin taraf-ı yesârına dahî bi'l-mürûr İran memâlikinden olan Huveyze'ye [92] varınca mümted oldukları da olur. Ve

Müntefik aşâyirinin Benî Mâlik aşîreti bulunduğu mahaller ahâlîsine cevr ve ezâ ettiği misillü Benî Lâm aşâyiri dahî fırsat buldukça İran tebe'asına te'addîden hâlî kalmadıkları vâki'dir.

Tavâ'if-i Merkûmenin Zer' ve Hırâset ve Maktû'-ı Mîrîleri

Aşîret-i merkûmenin bend-i evvelde muharrer bedevî ve şâviyesi bir yerde durmayup ekser evkâtta mâlik oldukları deve ve koyunlarının idâreleriçün ot ve su bulunan mahallerde konar-göçer ve bununla berâber bu makûlelerin mesken ve me'vâlarından ba'zılarının zirâ'atları da bulunur. Bend-i sânîde mürakkam mi'dânlardan es-Sevâid tâ'ifesi Benî Lâm tavâifi yedinde olan arâzîde kâ'in harklarının en cesîmi bulunan Hed nâm hark üzerinde eğlenüp çeltük zirâ'atıyla ve mâlik oldukları manda hayvânâtı mahsûlatıyla geçinirler. Benî Sâle ve el-Ezeyrek ve Elbû Muhammed ve es-Subbiyyah tâ'ifeleri de manda ashâbından oldukları halde çeltük dahî zirâ'at ederler. Elbû Dürrâc tâ'ifesi Deffâs nâm ziyâretgâhından yukarı mahalde, ve er-Rüseym tâ'ifesi Ali el-Şarkî nâm ziyâretgâh mukabilinde Müs'ide nâm mahalde ve Elbû Firâdî tâ'ifesi Ali el-Garbî nâm ziyâretgâhdan mezkûr Ali el-Şarkî ziyâreti havâlîsinde ve Beytü'l-Allâk tâ'ifesi Ali el-Garbî ziyâreti etrâfında ve Beyt-i Ebü'd-dinneyn tâ'ifesi Filleyfile ve Sarut nâm mahallerde ve el-Bihâr tâ'ifesi Kubâb el-Cendîl nâm mahalde ve Beyt-i Seyyid ed-Hayl tâ'ifesi Devvay nâm mahalde ve Beytü'l-Hemmâş [93] tâ'ifesi Ebû Nahal nâm mahalde eğlenüp oralarda hınta ve şa'îr ve ba'zan daru zirâ'atıyla meşgûl olurlar. Soğan ve bostan gibi şeyler dahî zer' ederlerse de cüz'iyâtdır. Beytü'l-Allâk tâ'ifesinden bu mahalle kadar yazılan tavâ'ife "emîrler" ma'nâsına "sadde" ıtlâk olunur ve Ka'b tâ'ifesi sırf mi'dân olmağla mâlik oldukları mandalara el verecek sulak ve otlak neresi bulunursa orada gezerler. Suların tuğyanında tavâ'if-i mezbûre me'vâlarının pek çok yerlerini sular kaplayup azîm hevrler hâdis olageldiğinden bu hevrlerin içlerinde kalan mürtefi' yerlerde zer' ve felâhât ettiklerinden başka hevrlerin sularıyla sulanamayacak mahaller içün dahî müte'addid büyük harklar hafr edüp anların sularıyla pek çok yerlerde zer' ve felâhat ederler. Bu aşîretten el-yevm Devlet-i aliyye tarafında bulunanların Bağdâd hazînesine senevî sekizyüz bin guruş maktû'ları olup bu meblağın nısfı Dicle nehrinin taraf-ı yemînine Cezîre üzerinde olan tavâ'ifden ve nısf-ı dîgeri Dicle'nin cânib-i yesârında olan tavâ'ifden tahsîl olunur.

Ba'zı Ziyâretler ile Aşîret-i Mezbûrenin İ'tikâtları

Bâlâda mestûr Benî Lâm meskenlerinin ara yerlerinde olduğu bi'l-münâsebe zikr olunan ziyâretgâhlardan Ali eş-Şarkî ziyâreti Dicle nehrinin cânib-i yesârında

vâki' bir mikdâr koruluğun zahrında bir kubbe derûnunda kâ'in türbedir. Gûyâ diyâr-ı Acem'de medfun Mûsâ er-Râdî hazretlerinin oğlu Kâzım hazretlerinin evlâdından Ali eş-Şarkî ismiyle müsemmâ zâtın [94] türbesidir deyü i'tikâd ederler ve bu ziyâretin üst tarafında Dicle nehrinin cânib-i yemîninde Ziyâret-i Ali nâm-ı dîger bir ziyâretgâh olup Dicle'nin sâhil-i yemîni, sâhil-i garbîsi demek olduğundan ve bu ziyâret sâhil-i garbîde bulunduğundan buna Ali el-Garbî denilmek münâsebetiyle Dicle'nin sâhil-i yesârında olan ziyârete dahî Ali eş-Şarkî denilmiş ve bu takrîb "şakî" lakâbı "Şarkî" lafzına mübeddel olmuştur. Deffâs nâm mahalde olan ziyâret Muhammed Ebû'l-Hasan nâm zâtın türbesidir derler. Zikr olunan Ali el-Garbî ziyâretinin olduğu mahalde dahî bir mikdâr koruluk olup oralarda sâkin Urbân tavâ'ifi ziyâdesiyle oduna muhtac oldukları halde bu ziyâretlere olan i'tikâdları iktizâsınca hiç bir kimse ol koruluklardan bir çöb kesmeğe cesâret edemez. Şattü'l-Hayy üzerinde dahî hayli ormanlık ve koruluk ve ağaçlıklar var ise de kezâlik ziyâretgâhlara mensûb olduklarından kimse odunlarına dokunmaz. Muhakkık-ı zû fünûn bin Haldûn nâm zât-ı dekayık-nümûnun te'lîf-kerdesi olan *Târîh Mukaddemesi*'nde beyân eylediği vech ile bu makûle Urbân ve aşâyiri ikna' etmek ve bir maddeyi sahîhan tasdîk ve kabûl ettirmek ancak i'tikâd üzerine müesses bir şey ile hâsıl olabilir.

Tuhfe: Bir gün aşâyir-i mezbûre şeyhlerinin biri görüşmek üzere Paşa hazretlerine gelerek on iki yaşında birâder-zâdesini dahî berâber getirmişidi. Esnâ-yı sohbette iltifât sûretiyle çocuk ile söyleşilüp "okur-yazar mısın?" deyü su'âl olundukda, amcası: "hayır bu şeyh-zâdedir" deyü cevâb verdi. "Şeyh-zâde olmağla ne lâzım gelür" denildikde [95] "bizim büyük familyalarımıza okumak-yazmak ayıbdır, bize düşmez" cevâbıyla kibârlıklarını arz ederken hayvânlıklarını meydâna urmuş idi. Şattü'l-Hayy üzerinde bulunduğu gibi Benî Lâm aşâyirinin oldukları yerlerde dahî arslan bulunduğu rivâyet olunur. Benî Lâm ta'ifelerinden pek çok kimseler arslan saydına gidüp arslanı kılıç ile bi'l-mukâbele katl ve sayd ederler deyü rivâyetler işidilmiş ise de bizler öyle yiğitlere rast gelemedik. Fakat arslanın câ-be-câ adam telef eylediği sahîhdir.

İran'a Tâbi' ve Benî Lâm Aşâyirine Mücâvir Olan Fîlî Aşâyirinin Mesâkin ve Aded-i Tavâ'if ve Mikdâr-ı Hâneleri

Benî Lâm aşâyirine mücâvir olmak üzere İran'a tâbi' Fîlî aşâyiri olup bu aşâyir memâlik-i İraniyye'den Hurrem-Âbâd nâm mahallin garb-ı cenûbîsinde vâki' Kebîr Kûh[1] ismiyle müştehir olan silsile-i cibâlin şarkî ve garbî yüzlerinde ve hâvî olduğu sahârîde sâkin olup silsile-i mezbûrenin şarkî yüzlerine Pîş-Kûh, garbî yüzlerine Püşt-i Kûh ıtlâk olunur. Ve Benî Lâm aşâyiri zikr olunan silsilenin Püşt-i Kûh etekleriyle mecârî bulunan çöllerde sâkin olduklarından silsile-i

1 Derkenâr: Mezkûr Kebîr-Kûh'a ekrâd tavâ'ifi Kever-Kûh dahî derler.

mezbûrenin mebde' ve nihâyetinin ve taraf taraf sâkin olan aşâyirin beyânına mübâderet olunur. Şöyle ki silsile-i mezbûre Dizfûl çöllerinin seml-i şimâlîsine Saymere nâm nehir civârında kâ'in Düm-i Şâh nâm tepeden bed' idüp şimâle toğru mümted olur. Ve nihâyet şimâlîsi Dih-Bâlâ nâm mahalle varır. [96] İmdi el-hâletü hâzihî Devlet-i aliyye tasarrufunda olan çöllere mücâvir olan Püşt-i Kûh nâm mahallerde sâkin olan Fîlî aşâyirinin zikrine şürû' olunur.

Pûşt-i Kûh Nâm Kıt'ada Sâkin Olan Fîlî Tavâ'ifi

Kirde tâ'ifesi, Rize-vend tâ'ifesi, Mehekî tâ'ifesi, Çarheston tâ'ifesi, Dinâr-vend tâ'ifesi, Şâd-hûn tâ'ifesi.

Zükûr
Cem'an
Nüfûs
Aded
12000

Pîş-i Kûh Kıt'asında Sâkin Oldukları Rivâyet Olunan Delfân Tavâ'ifi

Kâke-vend, Bîtiye-vend, Mü'min-âvend, Bîtirne-vend, Cevârî tâ'ifeleri

Zükûr
Cem'an
Nüfûs
Aded
15000

Delfân'dan Sîle-Sîle Tavâ'ifi

Hasan-âvend tâ'ifesi, Kiloyi-vend tâ'ifesi, Yûsuf-âvend tâ'ifesi

Zükûr
Cem'an
Nüfûs
Aded
15000

İşbu üç tâ'ife kış mevsımlerinde el-Şetr ve Hâve ve yaz mevsimlerinde Ded ve Saymere havâlîsindea sâkin olurlar.

[97] Reş-vend Tâ'ifesi, Sâkî Tâ'ifesi, Pâyî Tâ'ifesi, Diyedke-vend Tâ'ifesi

Cem'an
Nüfûs-ı zükûr
Aded
6000

İşbu dört tâ'ife dahî yaz mevsimlerinde Tâf ve Bustân ve Kûh-ı Heftâd ve Hurrem-âbâd civârında ve kış mevsimlerinde Kîrâb ve sahrâ-yı Lorr ve Kerekî ve Menkerî taraflarında bulunurlar.

Amâle Tavâ'ifi

Köşkî	Zîve-dâr	Amrâyî	Mîrahor
Katırcı, Gulâm	Dükdük	Mu'temed	Zile

Tâ'ifeleri
Cem'an
Nüfûs-ı zükûr
Aded
2000

Bunlar Fîlî hanlarının umde ve hademesi makamında olduklarından Amâle ismiyle ma'rûflardır. Yaz ve kış mevsimlerinde dâ'imî olarak Hurrem-Âbâd ve Saymere ve Terhân ve Kûh-Deşt nâm mahaller civârında zirâ'at ve hırâset ederler.

Cem'-i Yekûn
Nüfûs-ı zükûr
Aded
50 000

Mezkûrlar Küçük Yâhûd Fîlî Aşîreti Tevâbi'i

Hüleylânî Tavâ'ifi

Vozmâne-vend ya'nî Osman-Avend
Nüfûs
Aded
500

Celâl-âvend
Nüfûs
Aded
500

Dâciye-vend
Nüfûs
Aded
200 [?]

Bâlâ-vend
Nüfûs
Aded
100

Sûre merî ya'nî Sürha Merî
Nüfûs
Aded
200(?)

[98] **Baclân Tavâ'ifi**

Dâliye-vend Tâ'ifesi
Nüfûs-ı zükûr
Aded
900

Seke-vend Tâ'ifesi
Nüfûs-ı zükûr
Aded
1100

Bîran-âvend Tavâ'ifi

Aliyvened Tâ'ifesi	Doşiyvened Tâ'ifesi
Nüfûs-ı zükûr	Nüfûs-ı zükûr
Aded	Aded
1500	1000

Cem'an
Nüfûs-ı zükûr
Aded
5800
(Ez gayr-ı Sûre Merî)

İşbu sekiz tâ'ifeden Hüleylânî tavâ'ifi yaz ve kış mevsimlerinde Hüleylân nâm mahal civârında ve Baclân ve Bîrân-âvend tavâ'ifi yaz mevsimlerinde Hero nâm mahalde kış mevsiminde Sûs ve Dihlürân taraflarında geşt ü güzâr ve ol vechle vakitlerin imrâr ederler.

Fîlî Aşâyirinin Benî-Lâm Aşîretiyle Mu'âmelât-ı Sâbıka ve Lâhikaları

İranlu'ya mensûb Fîlî aşâyiri Devlet-i aliyye'ye tâbi' Benî Lâm aşâyiriyle hem-civâr olduklarında Benî Lâm aşîretinin ötelerde fırsat buldukça İran tebe'asına te'addîleri vukû' bulduğu misillü Fîlî aşîreti dahî fırsat buldukça Benî Lâm aşîretine te'addî ve hasâr îrâsından hâlî değillerdir. Hattâ Benî Lâm aşîretinin zikr olunan meskenleri dâhilinde bulunan Beyât ve Dihlürân ve Beksâye, nâm-ı diğer Beksâye demekle üç aded büyük karye bundan akdem Fîlî aşâyirinin Hâkim ve Hânları bulunan Hasan Hân[1], Fîlî nâm kimesnenin vefâtına kadar Fîlî aşâyirinin dahl ve ta'arruzlarından âzâde olarak mahall-i mezbûrenin hums mahsûlâtı ve Beyât ve Dihlüran karyelerinden senevî sekizer bin [99] guruşdan ibâret olarak biner şâmî harc-ı hâne rüsûmâtı Benî Lâm aşâyiri tasarrufunda iken merkum Hasan Hân Fîlî fevt oldukta taht-ı idâresinde bulunan Fîlî aşâyiri üç kısma taksîm olunarak Hasan Hân'ın evlâdı Ali Hân ve Haydar Hân ve Ahmed Hân nâm üç nefer şahsın yed-i idârelerine ihâle ve tefvîz olunmuş ve bunlar pederleri meslekinde durmayıp ellerinden geldiği mertebe husûmete mübâşeret etmiş olduklarından mârrü'z-zikr mahallerden Beyât ve Dihlürân karyelerinin harâb ve mu'attal kalmalarına bâdî olduklarından başka Beksâye karyesinden Benî Lâm aşîretine aid olan hums mahsûlâtın nısfını dahî almaktadırlar. Zorbatya kurbünde

---

1 Derkenâr: Merkûm Hasan Hân sadr-ı esbâk merhûm Reşîd Paşa ile Bağdâd vâlîsi Ali Paşa merhûmun Revândizli Mehmed Paşa üzerine vardıkları senede fevt olmuştur, deyü adamlardan biri söylemiş idi. Müşârün-ileyhimânın hareketleri takrîben ellibir, elliiki târihinde vâki' olduğundan lede'l-hesâb müddet-i fevti ma'lûm olur.

vâki' Künciyâçem[1] ile Kavî nâm iki nehir beyninde kâ'in arâzî kezâlik kadîmden berü Benî Lâm tâ'ifelerinin yed-i tasarruflarında bulunup Fîlîler'in müdâhelelerinden vâreste olduğu halde Hasan Hân'dan sonra oğulları orada sâkin olup Benî Lâm tavâ'ifiyle berâber zer' ve felâhat eden Fîlî ra'iyyesinden baş parası olarak "sıdâ" îrâs etmekte oldukları tahkîk olmuştur.

Fîlî Aşâyirinin Ba'zı Keyfiyyetleri

Bâlâda zikr olunan Fîlî aşâyirinden ilk esâmede gösterilen on ikibin nüfûsu hâvî altı tâ'ife ile nihâyette yazılan Baclân ve Bîrân-âvend tâ'ifelerinin ba'zıları Devlet-i aliyyeye tâbi' Benî Lâm aşâyirinin bulundukları çöller ile Zorbatya ve Bedre[2] ve Mendelî taraflarına mücâvir Pûşt-ı Kûh taraflarında eğlenüp mâ'adâ Pîş-kûh taraflarında bulunurlar ve eğerçi aşâyir-i mezbûrenin derc ve terkîm olunan [100] mikdâr nüfûsu hâvî oldukları rivâyet olunmuş ise de mübâlâğadan hâlî olmamak gerektir. Aşâyir-i merkûmenin kâffesi Ekrâd olarak hemân cümlesi Fârisî dahî bilirler ve Fârisîce ve kendü lisânları olan Güranca okur-yazarları ve münşî ve şâirleri vardır. Hüleylân nâm mahalde sâkin ve ism-i mezbûra nisbetle yâd olan aşâyirin cüz'î mikdârı Şî'î olup kusûru Nusayrî ve Aliyyü'llahî'dir. Ve işbu Nusayrî fırkası lâhm-ı hınzîri helâl add ederler. Hüleylânî aşîretinin kadıları makamında Âhûnd'ları ya'nî Molla'ları olup izdivâclarında kız ile oğlan veyâ karı ile anı alacak olan herîf ol Âhund'a varup tezvîc edeceklerini ihbâr ve ifâde ederler. Mezbûr Âhûnd dahî bir balta alup oğlan ile kızı bi'l-istishâb ol civârda kâ'in ve Zerdelâl ismiyle ma'rûf olan dağ üzerinde Merdelâl isminde bir ağaç vardır ki, etrâfı türbe resminde divâr ile örülmüştür. Âhûnd işbu ağacın yanına varup yedinde olan balta ile ol ağacı dürtüp "Zerdelâl Merdelâl nikâh-ı dûne ârâ-yı kürre helâl"[3] deyüp bununla nikâhları mün'akid olmuş olması cümle âdetlerindendir.

Bağdâd'a Tâbi' Cessân ve Bedre ve Zorbatya Karyelerinin Ahvâli

Cessân karyesi ba'zı coğrafya kitâblarında Cesnân imlâsıyla mürakkam mahaldir ki Dicle nehrinin sâhil-i yesârında vâki' Kûtü'l-Amâre nâm kal'adan dokuz on sâ'at mesâfe cihet-i şarkîde olup şimdi tahmînen üçyüz hâne mikdârı

---

1 Derkenâr: Cihân-nümâ'da mestûr Cengûle kal'ası ve Köşk-i Gazanfer nâm mahaller Püşt-i Kûh kıt'asında vâki' mahallerdir ve Âf-tâb çayı dediği su dahî "heft-âbm" lâfzından tahrîf olunmuş olup nehr-i mezbûr ol civârında kâ'in Heft-âb dağlarından çıkup ovaya düşdükte Künciyâcem ismini ahz eder. Ve fi'l-hakîka bu suyun yedi menba' olduğu mühendisler ve ma'rifetiyle mesâha verişim olduğu sırada görülmüştür.

2 Derkenâr: Bedre nâm mahalle Bâdrâlî denildiği, Mendelî'ye Mendelçîn dahî derler.

3 Derkenâr: Âhûnd'un ağacı dürtdüğünde söylediği sözlerin ma'nâsı: Ey Zerdelâl dağı ve Merdelâl ağacı, kızın oğlana nikâhı helâldir, demektir.

şenliği hâvî olarak bu mikdâr hânenin altmışı asıl yerlü ve kusûru öteden beriden gelüp yerleşmiş kesânındır. Mahall-i mezbûr merhûm Dâvûd Paşa'nın Bağdâd vâlîliğine kadar daha ma'mûr iken vâlî-i müşârün-ileyhin ve halefi Ali Paşa merhûmun eyyâm-ı hükûmetlerinde vâki' olan [[101]] zulüm ve te'addîden nâşî harâbe yüz tutmuş ve hemân bütün bütün hâlî ve mu'attal kalmak derecelerine varmış olduğu halde Necîb Paşa merhûmun vâlîliğinde oralarda Tanzîmât-ı Hayriye usûlünün icrâsı ve mezâlim-i sâbıkanın ref' ve imhâsı cihetiyle sâye-i şâhânede yine ma'mûriyete rücû' eylediği yerlüleri mu'teberânından işidilmiştir ve Tanzîmât-ı Hayriyye vaz' ve icrâsından derecesiz teşekkür etmekte bulunmuş idiler. Fakat Benî Lâm aşîretinin ve orada bulunan başıbozuk neferâtının te'âddîlerinden şikâyet etdiler. Karye-i mezbûre cesîmce bir mahal ise de hânelerinin hiç birinde memşâ olmadığından ve bir de hâne ve zokak tathîri ne demek olduğunu ahâlîsi bilmediklerinden gayri karye-i mezbûre etrâfında miyâh-ı râkide tekevvününden ufûnetler peydâ olmasıyla eyyâm-ı sayfda hastalık eksik değildir. Cesîm mahsûlatı hurma olup hınta ve şa'îr ve daru ve penbe dahî zirâ'at ederler ve hubûbâtlarının ağlebi şa'îrdir. Bedre karyesi ki coğrafya kitâblarında Bâdrâbî imlâsıyla dahî yazıldığı görülmüştür. Cessân karyesinin üç sâ'at mesâfe şark-ı şimâlîsinde vâki' ve tahmînen altıyüz hâne şenliği ve iki bâb câmi'-i şerîf ve bir kahvehâne ve bir kaç aded bezzâz ve bakkal ve demirci ve na'lband dükkânları vardır. Dükkânlarının ekserîsi hânelerinin altında mağaza şeklinde olup bilmeyen görse de dükkân olduğunu fark edemez. Bu karyenin cânib-i şark-ı şimâlîsinde olan Milebâzân ve Vervâd dağlarından gelen ve bâlâda zikri mürûr eden Künciyâçem ve Kâvî çayları evvelâ Mahlat nâm mahalde yek-dîgerine kavuşup ba'dehû Bedre kasabasının pîşgâhından cereyân eder. Ve kasaba-i mezbûre çayın sol tarafında, çayırın boyunca [[102]] binâ olunmuş tûlânî bir karyedir. Hurma bağları ve sâ'ir bağçeleri güzel güzel ma'mûrca bir mahaldir. Her türlü meyvesi vardır, ve gül ağaçları olmadığı halde vâfir bülbülleri olarak bu hayvânlar ne aşkla nağmehân-ı elhân oldukları anlaşılmamıştır. Bu karyenin dahî ağlep mahsûlâtı hurmadır. Envâ' meyvesi mebzûl olduğundan başka kök boya ve sisam dahî hâsıl olur. Hınta ve şa'îr ve Arabistân'a mahsûs olan bir nev' daru ve âdî daru cinsinden dahî hâsıl olup bu daruyu Urbân tavâ'ifi itmek yapup tenâvül ederler. Bedre karyesinin hurması gayet a'lâdır. Hattâ Dersa'âdet'te "Yenice Tütünü" nâmiyle pek çok tütün sattıkları gibi Bağdâd ve havâlîsinde dahî Badrayî hurma deyü hayli hurmalar satarlar. Zorbatya karyesi, Bedre karyesinin ikibuçuk sâ'at mesâfe şarkîsinde vâki' tahmînen üçyüz hâneyi hâvî bir karye olup bunun dahî bağ ve bağçesi ve sâ'ir mezrû'âtı Bedre karyesi gibidir. Fakat işbu Zorbatya karyesi dağlara daha karîb olduğundan havâsı Bedre havâsından cüz'î serin ve

mu'tedilcedir. Zorbatya'da hayli Acem teb'ası tavattun etmiş ve hâvî olduğu hânelerin bir sülüsü Acem teb'asının tasarrufuna geçmiş ise de ahâlî-i kadîmesi gibi vergi vermek veyâ tekâlîf-i şâkkada hemhâl olmak misillü kat'an bir muhassenâtı olmayup usûl ve nizâm-ı Devlet-i aliyyenin hilâfı olarak temekkül-i emlâk eylemiş olduklarından mâ'adâ bir semeresi olmadığı tahkîk olunmuştur. Zikr olunan üç mahal bâlâda muharrer Kâvî ve Künciyâçem çayları sularıyla idâre olunur. Şöyle ki evvelâ Künciyâçem çayından Zorbatya'nın idâresine vâfî büyücek bir hark ifrâz olunup kusûr suyu Kâvî çayının suyu ile [103] birleşdikten sonra tabî'atıyla Bedre pîşgâhında olan mecrâsına cârî olur ise de bu çayların ikisi mecmû'undan Cessân'a giden hark ki Cessân Şâhası derler, ahz olunup Cessân'a akıdılmıştır. Bâkîsi dahî üç kısma münkasim olarak birine Dâsnî harkı derler ki Bedre karyesinin değirmenlerine gider: ve birine Müzeybile harkı derler ki mîrî mezra'alarına gider. Ve biri dahî hurma bağlarıyla bağçelere taksîm olunup fazlası mecrâ-yı tabî'îsiyle Cessân hevrine munsab olur. Bu suların mecmû'u şûrca olup fakat Müzeybile harkının suyu diğerlerine nisbetle lezîzcedir. Mahall-i mezbûrenin sularıyla arâzîsi mîrînin olduğundan mîrî tarafından zer' olunan mahallerden başka sâ'irlerin tasarruflarında olan arâzî mahsûlâtından südüsü ya'nî altı da bir alınur ve işbu Bedre ve Cessân ve Zorbatya karyelerinin bir kalem olarak senevî bedel-i iltizâmları yüz altmış bin guruş nakid ve yüz tağar hınta ve yediyüz tağar şa'îrden ibârettir. Mahall-i merkûme ahâlîsinin kâffesi ehl-i İslâm ve ekserîsi Şâfi'î ve bir mikdârı Şî'îyü'l-mezheblerdir. Bunların mücâvirleri bir tarafdan Ekrâd ve bir tarafdan Urbân oldukları halde kendü lisânları Türkçedir. Ve hem-civârlarıyla ihtilâtları olmak mülâbesesiyle Fârisî ve Fârisîye karîb Kürdî ve Arabî dahî tekellüm ederler. Bu ahâlînin kâffesi çalışkan adamlar olup bütün ömürlerini zer' ve felâhat ve mümkün olan ticârete sarf ederler. Ne fâ'ide ki bâlâda beyân olunduğu üzere Dâvûd Paşa ve husûsan halefi Ali Paşa merhûmların günlerinde gördükleri zulüm ve te'addîden aşurı rahnedâr olmuşlardır. Ez-cümle Ali Paşa zamânında ilerü gelen vücûhları bi-gayr-ı hakkın birer bahâne ile habs olunup kayd-ı [104] habsden afv ve ıtlâkları tahammüllerinden ziyâde kat' olunan cerîmenin te'diyesine ta'lîk olunduğundan çâr ü nâçâr mutasarrıf oldukları bağ ve bağçelerini satılığa çıkarup kendü hemşehrîlerinden ise mübâya'a zî-kudret kimse kalmadığından mahall-i mezbûreye mücâvir Pûşt-i Kûh'da sâkin İran'a tâbi' olan mârrü'z-zikr Fîlî aşâyiri Zorbatya ve Bedre bağlarından hayli emlâk mübâya'a edip merhûm Necîb Paşa zamanında bir mikdârı ahâlî tarafından bi'l-mübâya'a istirdâd olunmuş ise de kusûru el-hâletü hazihî aşâyir-i mezbûrenin tasarruflarında bulunmuştur. Mahall-i mezbûrede İmâm Mûsâ ve İmâm Ali ve Kerbelâ-yı Mu'allâ atebât-ı âliyesine mevkûf hurma eşcârı olup bu evkâf

ağaçlarının ba'zısı yerlüden âhar kisânın tasarruflarında olan bağlar içinde vâki' olmağla onlar bağ sâhibinin sâ'ir ağaçlarıyla berâber sulanup oldukça neşv ü nemâdan kalmamakta ve ba'zısı birer müstakil bağ derûnunda olduğundan ve lâyıkıyla idâre edecek kimsenin yed-i idâresinde olmayarak Bağdâd Evkâf Müdürleri ma'rifetleriyle emâneten şöylece idâre olunduklarından sene-be-sene harâb olmaktadırlar. Bu cihetle bunların âhar şeyle istibdâli veyâ bir kaç senelik olmak üzere birden maktû'an tâliblerine ihâleleri icrâ olunsa ma'mûriyetlerine sebeb olur.

Garîbe: Mahall-i merkûme ahâlîsinin i'tikadlarına göre bu yerlerde üç merhale mesâfede vâki' Acem tasarrufunda olan Manşit dağında Çel-i Abdâlân nâm bir makam olup ziyâret içün oraya gidenler her kangı [105] mevsimde olur ise olsun tâze soğan ve tâze nohud bulup dilediği kadar alıp tenâvül eder ve ordan âhar mahalle götürmek içün çıkarup alır ise mahall-i mezbûreden aşağı indikte ol soğan ve nohud âdetâ ota münkalib olur.

Zorbatya Civârında Olan Memlâha

Zorbatya'ya karîb Külek nâm dağın önünde kâ'in Kişt-nüvîz nâmıyla ma'rûf olan tepeler arasında a'lâ bir memlâha vardır ki dağdan nüzûl eden yağmur suları memlâha-i mezbûrede terâküm edip bir müddet durmağla tuz müstehîl eden tuzu oradan alırlar. Kış mevsimlerinde Fîlî aşâyiri yağ ve peynir getirip tuza tebdîl ederler. Zorbatya'nın yarım sâ'at mesâfe şimâlîsinden cereyân eden ve Şûrâb ismiyle ma'rûf olan tuzluca su memlâha-i mezbûrenin ayağıdır.

Zorbatya ile Mendelî Kasabası Beyninde Olan Tarîk ile Tursak Harâbesi

Zorbatya'dan Mendelî kasabası oniki sâ'atten ziyâde çeker mesâfede olup bu iki mahal arasında olan tarîk Pûşt-i Kûh'dan ma'dûd ve her biri birer isimle ma'rûf dağlar eteklerinden geçer. Esnâ-yı berf ü bârânda dağlardan nüzûl edip bu yol üzerinde olan derelerden cereyân eden suların kâffesi şûrdur. Zorbatya'nın yedi sâ'at mesâfe şimâlîsinde Urbân beyninde Tûrsuh ve lisân-ı Türkî'de Tursak denilür bir mahal olup mahall-i mezbûrda fi'l-asl [106] toprak ve ba'zan tuğla ebniyeli bir kasaba var imiş. El-yevm harâb olarak yurdları durur. Tursak tepesi de Bâlâ nâm mahalden çıkıp mahall-i mezbûra cereyân eden ve Tursak çayı demekle arîf olan çayın cânib-i yemînine çayın çıkdığı boğaza iki sâ'at mesâfe mahalde çökmüş ebniye yığındısından ibâret ve on dakîka muhîtinde bir tepedir. El-hâletü hâzihî Tursak çayının yemîn ve yesârından bir hayli harklar açılup Benî

Lâm aşâyirinden ba'zı tavâ'if oralarda zer' ve felâhat ederler ise de Benî Lâm aşîreti şeyhi tavâ'if-i mezbûreyi ol mahalden kaldırıp kendüsüne ittibâ'an diğer tâ'ifelerle berâber gezdirmek kasdında olduğu ve bundan maksûdu oraları hâlî kalıp istediği gibi mahall-i mezbûr ve havâlîsini cevelângâh--ı gürûh-ı yağma-kerân etmekten ibâret idüğü istihbâr kılınmıştır. Dicle nehrinin Kurne'den bed' ile Kûtü'l-Amâre nâm mahalle kadar iki yakasında olan tavâ'if yazılmış olduğundan mahall-i mezbûrdan Bağdâd'a varınca kezâlik nehr-i mezbûrun iki yakasında olan tavâ'ifin mahall-be-mahal zikr ve beyânına şürû' olunur.

Kûtü'l-Amâre'den Diyâle Nehrine Kadar Dicle Nehrinin Cânib-i Yesârında Olan Tavâ'if

Mezkûr Kûtü'l-Amâre'den Selmân-ı Pak hazretlerinin türbe-i şerîfelerine varınca Dicle nehrinin cânib-i yesârında Şemmer Tûka aşîreti sâkin olarak bu aşîret bir kaç tâ'ifeden mürekkeb olduğuna ve her bir tâ'ifenin makarr-ı mahsûsları bulunduğuna binâ'en başka başka tâ'ifeleriyle sâkin oldukları mahallerin esâmeleri tebyîn olunur. [107] Evvelâ Kûtü'l-Amâre'den Şemmer nâm mahalle kadar hâne/aded 400 es-Sıd'ân tâ'ifesi olup rivâyete göre bu tâ'ife üçyüz süvârî ve bin piyâdeye bâliğ olur. Eli ayağı tutar nüfûs-ı zükûru hâvîdir. Ve bunların yüz elli hânesi mikdârı deve ve at kısrak besler bedevî olarak ikiyüz elli hânesi koyun ve kara sığır besler ve zirâ'at ider Şâviye sınıfındandır. Sümmer nâm mahalden Debûnî nâm mahalle kadar hâne/aded 200 Hecâbile tâ'ifesi olarak bunların ağlebi Şâviye ve cüz'î mikdârı bedevîdir. Oradan Zelce nâm mahalle gelince hâne/aded 200, Delâbiha tâ'ifesi olarak cümlesi bedevîdir. Oradan Deyr nâm mahalle değin hâne/aded 500 Dâver tâ'ifesi olup bunların cümlesi Şâviye'dir. Oradan Kutînne nâm mahalle kadar hâne/aded 150 eş-Şüveyfî tâ'ifesi olarak bunlar dahî Şâviye'dir. Oradan Zôrabhôz nâm mahalle kadar hâne/aded 100 Kufeyfân tâ'ifesi olarak bunların dahî ekserîsi Şâviye ve cüz'î mikdârı mi'dândır. Oradan Tâc nâm mahalle değin hâne/aded 70 Zükûk tâ'ifesi olarak cümlesi Şâviye'dir. Oradan Uveyyen nâm mahalle varınca hâne/aded 100 Menâsîr tâ'ifesi olarak bunlar dahî Şâviye'dir. Oradan Selman-ı Pak hazretlerinin türbe-i şerîfine kadar hâne/aded 300 Nefâfişe tâ'ifesi olarak cümlesi bedevîdir. Ve Şemmer Tûka şeyhlerinin kendüleri bu tâ'ifedendirler. Diğer aşâyir bahsinde dahî hâme güzâr-ı iş'âr olduğu vech üzere bu aşîrette ve ba'zan piyâde ve süvârî ve develi olarak Dicle'yi mürûr edüp meskenlerinin karşularında Cezîre üzerinde ve ba'zan Cezîre'den Fırat nehrini dahî ubûr edüp Şâmiye taraflarında çapula gidüp rast geldikleri kisânın hânelerini yakarak [108] mâl ve hayvânlarını bi'l-iğtinâm yerlerine gelirler ve böyle çapula gidişe gazv ıtlâk iderler. Çöllerde yem yiyecek bulunmadığından ve deve kısmı açlık ve susuzluğa sâ'ir hâyvanlardan ziyâde tahammül eylediğinden başka

süvârîlerinin bir kaç günlük yiyecek ve içeceklerini taşıyabildiğinden urbân makûlesi ağleb vakitlerde sebük-bârca çapula gittiklerinde beher deve üzerine iki tüfenkli binüp ol vechile giderler ve bu sûretle deve süvâr olanlara merdûf ve cem'ine merâdîf ıtlak olunur lugati ma'lûmdur. İşte bedevîlerin hâli böyle olup çapuldan gayri mâlik oldukları hayvânâttan intifâ' iderler. Şâviye kısmı dahî koyun ve zirâ'atla geçinir. Mi'dânlar dahî besledikleri manda hayvânatı mahsûlâtı ve cüz'î zirâ'atla ta'ayyüş ederler. Aşîret-i mezbûre tavâ'ifi cem'an 2020 hâneye bâliğ olur. Bu aşîretin sâkin oldukları mahaller garben Dicle nehri ve şimâlen Diyâle nehrinin sâhil-i yesârında olan âtiyü'z-zikr Defâî ve Betta tâ'ifeleri meskenlerinin müntehî olduğu Selmân-ı Pâk civârıyla ve şarkî cenûbî cihetleri Hevrü'ş-Şüveyke ve Hevr-i Cessân ve Müreyce nâm hevrler ile mahdûd ise de ba'zan Hevrü'ş-Şüveyke'yi geçüp Bağdâd'a tâbi' Beledrûz ve Cessân ve Bedre arâzîsine varınca mümted olurlar.

Memlâha-i Selmân-ı Pâk

Tavâ'if-i merkûmenin makarrları olan Selmân-ı Pâk civârında emeksiz mahsûl verir bir memlâha olup şöyle ki mahall-i mezbûrda suların terâkümüne müste'id çukurca bir mahal olarak gerek yağmur suları ve gerek Dicle nehrinin bahâr mevsiminde taşan suları bi't-tabî' oraya [109] tecemmü' etmekle ol arzın terkîb-i tabî'îsi iktizâsınca bir gûna sa'y ü amele muhtâc olmaksızın pek çok ve gayet beyâz ve nefîs tuz hâsıl olup Bağdâd ve civârında nakl ve sarf olunur. Memlaha-i mezbûre Şemmer Tûka aşîretinden es-Sıd'ân tâ'ifesi şeyhlerinin uhde-i himâyesinde olarak bir sefîne tuz tahmîl idecek kimesneden otuz kırk şâmî akçe alır. Ve ber-minvâl-i muharrer tuz tahmîline gelen sefâyin ashâbı tuz sefîneye nakle muhtâc olduklarından yine oralarda olan tavâ'if beher deve yükünü doksan paradan ibâret olan bir çarhı ücretle mahall-i ihrâcından sefîneye kadar nakl iderek bu sûretle dahî intifâ' etmekde oldukları ve bundan mîriye bir şey âid olmadığı mervîdir.

İstıtrâd Fî Bahsi'l-Ehvâr

Bâlâda bi'l-münâsebe zikri mürûr eden hevrler sâlifü'z-zikr Kûtü'l-Amâre ve Cessân ve Selmân-ı Pâk ve Beledrûz ve Kazâniye ve Dişeyh nâm mahaller arasında kâ'in çöllerde alçak ve çukur yerlere Bedre ve Cessân sularının kusûru ve Zôrbatya'dan Mendelî'ye varınca kadar oniki sâ'at imtidâdında olan ve Püşt-i Kûh'dan ma'dûd bulunan dağlardan nüzûl kar ve yağmur sularının fazlaları cereyân edip terâkim ve tecemmü' ettiklerinden hâsıl olur. Ve bir de Kûtü'l-Amâre nâm mahallin üst tarafında vâki' Kût-ı Câid nâm kal'a civârında Dicle nehrinden mahsûsa hafr olunmuş cesîm bir hark olduğundan ba'zı senelerde bu harkın suları

dahî hevre iâne ider. Hattâ oralara geşt ü güzâr eylediğimiz sene yağmurların kılletinden [110] nâşî dağlardan su akmamış ve hark-ı mezbûr dahî mesdûd bulunmuş olduğundan Hevrü'ş-Şüveyke'nin çok yerleri kuruyup kalmış idi. Ber-beyân-ı bâlâ Zorbatya'dan Mendelî'ye varınca sâlifü'z-zikr hevrlere dökülen çayların suları şûrca olduğundan bu hevrlerin suları dahî şûr olur.

Tetimme

Bundan evvel zikr olunan Benî Lâm aşâyirinin Dicle nehrinin sol tarafında sâkin oldukları mahallerde bulunan hevrlerin ekserîsi mahsûsan hafr olunup açılmış olan harklar vasıtasıyla icrâ olunan sulardan ve Dicle nehrinin çoşkunluğunda bi't-tabi' taşan sulardan hâsıl olup ol havâlî dağlarından nüzûl eden yağmur ve ve kar sularının dahî fi'l-cümle i'ânesi dokunur ise de anların hükmü cüz'îdir. Fakat memâlik-i Îrâniyye'den Kirmân-Şâhe hükûmeti dâhilinde olan mahallerden müctemi' olarak zikri mürûr eden Kebîr-Kûh nâm dağın cânib-i şarkîsinden cereyân edip oralarda Saymerre nehri demekle ma'rûf olan büyük nehir ki[1] kadîmde hudûd üzerinde vâki' Hüveyze kasabası derûnundan mürûr ederek, Kurne'den tahmînen yarım sâ'at aşağı mahalde Şattü'l-Arab'a munsab olan Kerha nâm-ı diğer Süveyb demekle ma'rûf bulunan nehirdir. İkiyüzelli târîhlerinde Hüveyze'ye varmazdan bir kaç sâ'at mesâfe yukarılarda mecrâsını değiştirip Benî Lâm aşîretinin harklar vasıtası ile ihdâs etdikleri hevr sularına döküldüğünden bu nehrin suları hevrlere azîm dahl ve i'ânesi olarak Hüveyze civârı ile Benî Lâm aşîreti ve Müntefik aşâyirinden Benî Mâlik aşîretinin oldukları yerler deryâ gibi kesilir [111] ve bu hevrlerin ağleb evkatta suyu çokça bulunup dâimî hükmünde bir göl gibidir.

Selmân-ı Pâk'dan Bağdâd'a Kadar Olan Tavâ'if

Selmân-ı Pâk makamından Diyâle nehrinin sâhil-i yesârına kadar Defâ'î yâhûd Defâfia ve Betta demekle arîf iki tâ'ife sâkin olup tâ'ifeteyn-i mezbûreteyn üçyüz hâne mikdârı olurlar ve cümlesi Şâviye'dir. Hâlet Efendi merhûmun cânib-i Devlet-i aliyyeden bâ fermân katline me'mûr olduğu Bağdâd vâlîsi Süleyman Paşa'nın hezîmeti vukû'unda Defâ'î aşîreti içine girmekle fermânlı olduğunu

---

1 Derkenâr: Saymerre nehri Kebîr-Kûh silsilesinin nihâyet-i cenûbîsi olan Dimüşâh tepesinden aşağı indikte Hüveyze'ye kadar Kerha ismini ahz eder ve Hüveyze hudûdunu tecâvüz ettikte tebe'a-i Devlet-i aliyye beyninde Süveyb nehri nâmıyla yâd olunur. Ve metn-i sahîfede beyân olunduğu üzere nehr-i mezbûr mecrâsını değiştirmiş olmasıyla hâdis olan mecrâ-yı cedîdesi ibtidâsından hevrlere varınca nehr-i mezbûra Nehr-i Hâşim ıtlak olunmaktadır. Yukarıda Saymerre nâmıyla yâd olunup Hüveyze civârında Kerha ismini ahz eden nehrin ber-mûcib-i metn mecrâ-yı kadîminden inhirâfı Hüveyze kasabası ahâlîsinin susuzluktan zarûretlerini mü'eddî olduğundan mecrâ-yı kadîmine icrâsı içün İranlu tarafından bir sed binâ ve inşâsına mübâşeret olduğu işidilmişidi.

bildiklerinden rişte-i hayâtını kat' ve ser-i maktû'unu efendi-i müşârün-ileyhin yed-i me'mûrelerine vasl etmiş idiler. Diyâle nehrinin sâhil-i yemîninden Bağdâd'a varınca olan mahlûk Bağdâd ra'iyyesinden ve fellâh ve rencber makûlesi Kalem aşâyirinden olduklarından ve bunlar ise hôd-be-hôd bir yerde oturamayup oralarda vâki' mukâta'ât mutasarrıflarının istihdâmlarına tâbi' olduklarından bunlar Aklâm-ı Selâse aşîretleriyle zikr olunacak olmalarıyla bu mahalde derc ve beyânlarından sarf-ı nazar olunmuştur.

Selmân-ı Pâk Hazretlerinin Makâm-ı Şerîfiyle Ol Civârda Olan Merâkıd-ı Şerîfe ve Tâk-ı Kisrâ-yı Anû-Şirvân'ın Zikr ve Beyânı

Sahâbe-i kirâmdan Selmân-ı Pak hazretlerinin merkad-ı şerîfleri berren Bağdâd'a takrîben altı sâ'at mesâfede üzeri kubbeli bir mahalde vâki' olup merkad-ı şerîf-i mezkûr ittisâlinde bir bâb câmi'-i şerîf ve câmi' hademesiyle türbedâr ve mütevellîlere mahsûs bir hânecik olup [112] bunların cümlesi bir divâr ile ihâta olunmuştur ve hâriclerinde bir bâb hân olarak mâ'adâ şenlik yokdur. Yine sâhabe-i kirâmdan Huzeyfetü'l-Yemânî ve Abdullahü'l-Ensârî hazarâtının merâkıd-ı şerîfeleri ol civârda Dicle nehri kenârında yek-diğerine karîb birer kubbe tahtında vâki'dirler. Mülûk-ı Fars'dan Kisrâ-yı Anû-Şirvan nâm melik-i âdilin binâ-kerdesi olan ve Tâk-ı Kisrâ deyü meşhûr bulunan eser dahî orada vâki' olup otuz sekiz hatve arz ve atmış beş hatve tûlünde ve tahmînen tûlî mikdârından ziyâde kaddinde yüzü şarka nâzır bir tulûs-ı kemerden ibârettir. Bunun iki cenâhında dahî Tâk-ı mezbûra nisbetle ufak birer kemerlü kubbe olduğu halde el-yevm münhedim olarak fakat eserleri bâkidir. Tâk-ı mezbûrun arkasında ve üzerinde dahî hayli ebniye eserleri var ise de münhedimdir. Selmân-ı Pâk hazretlerinin makam-ı şerîfi Tâk'dan tam beşyüz hatve mesâfe mahalde vâki'dir. Medâyin harâbeleri dahî bunların civârında Dicle'nin iki yakasında hâlâ âsârı mevcûd ve meşhûrdur.

Şattü'l-Hayy Nehrinden Bağdâd'a Kadar Olan Tavâ'if

Şattü'l-Hayy nâm nehrin taraf-ı yemîninden Kût-ı Bugayle'ye kadar Cezîre üzerinde olan yerler Rebî'a aşîretinden Emâre tâ'ifesinin makarrları olduğu ve bu tâ'ifenin ahvâl-ı sâ'iresi Müntefik aşâyiri mebâhîsi sırasında derc olunmuş bulunduğu cihetle kal'a-i mezbûreden yukarıda kâ'in tavâ'ifin zikr-i beyânına şürû' olunur.

[113] Zübeyd Aşîreti Tavâ'ifi

Bugayle nâm kal'adan Musâbihıyyât nâm mahalle kadar hâne aded 500 es-Sa'îd tâ'ifesi olup cüz'î mikdârı Bedevî, mâ'adâsı Şâviye'dir. Musâbihıyyât'dan el-İ'ayvic nâm mahalle kadar hâne aded 100, Gülâbiyyîn tâ'ifesi olup cümlesi Şâviye'dir. El-İ'ayvic nâm mahalden Hümeyniyye'ye kadar hâne aded 1000 Huceyş tâ'ifesi ve Hümeyniyye'den Bağdâdiyye nâm mahalle kadar hâne aded 500 Düveykât tâ'ifesi ve Bağdâdiyye'den Rahmâniyye'ye kadar hâne aded 100 Muâmere tâ'ifesi ve Rahmâniyye'den Hurriyye'ye kadar hâne aded 250 Benî Acîl tâ'ifesi olup işbu dört tâ'ifenin dahî kâffesi Şâviye'dir. Cezîre üzerinde arzan Fırat'dan Dicle ve tûlen Hurriyye'den Bugayle'ye kadar sâhilden içeride diledikleri yerlerde gezer hâne aded 500 el-Abdullah tâ'ifesi olup cümlesi Bedevîdir. Yine Cezîre üzerinde Dicle'ye karîb makam-ı Hamza nâm mahalde hâne aded 500 Elbû Sultân tâ'ifesi olup bunlar dahî Şâviye'dir. Buraya kadar keşîde-i silk-i rakam olup Zübeyd aşîretinin Bedevî ve Şâvî kısımlarının tabâyi' ve âdetleri dîger aşâyir bahsinde mürûr eden hem cinsleri gibi olarak asıl makarr ve me'vâları Cezîre üzerinde vâki' mahall-i muharrere ve civârları yerler ise de gâh ve bîgâh haydûdluk ve kesb-i günâh için öteye beriye dahî rû-be-râh olurlar. Ve çünki bunların cümlesi hayme-nişîn olarak makarrları mevâki'-i mezbûre olduğu halde oralarda zer' ve felâhatdan ve hayvânlarını otlatacak ot ve sudan gayri bir alâkaları olmadığından ve Hille taraflarında Fırat nehrinden münşa'ib Mehâvîl harkından Değâre nâm mahalle kadar bu aşîret müteşahhıslarının bir kaç sâ'at mesâfe çeker hurmalıkları olduğundan [114] harman kalktıktan sonra ol mahallerden kalup hurma mahsûlâtını ağyârdan muhâfaza etmek ve vakti hulûlinde devşirüp kaldırmak için hurmalıklarına giderler.

Cezîre'nin Şattü'l-Hayy'dan Hille Civârına Kadar Mahallerinde Kâ'in Tavâ'if

Fırat nehrinin sâhil-i yesârından münşa'ib ve tahmînen beş sâ'at mesâfe tûl çeker Değare ismiyle yâd olunur bir hark olup bu harkın iki yakasında ve bundan ifrâz olunmuş müte'addid harklar üzerinde hâne aded 1000'den mütecâviz el-Akra' aşîreti olarak bunların cümlesi manda besler mi'dân ve çeltük zirâ'at eder rencber ve fellâhdır. Hırsızlık edecek nüfûs-ı habîseden dahî hâlî değillerdir. Ekserleri "sarîfe" ve "haniyye" ta'bîr eyledikleri kamışdan ma'mûl hânelerde sâkin olurlar. Hark-ı mezbûr beş sâ'at mesâfe kat'ından sonra Afec Hevri demekle ma'rûf çukur yerlere munsab olmağla tûlen ve arzan birer günlük mesâfe mahalli kaplayup hevrler peydâ ettiğinden bu hevrlerin ara yerlerinde mürtefi' olup zer' ve felâhata elverir yerlerde hâne aded 1000'den mütecâviz Afec yâhûd Afek aşîreti sâkin olur. Ve bu aşîretin kâffesi mi'dân ve her halde Değâre'de bulunan el-Akra aşîretiyle hemhâl ve seyyândır. Afec hevri dolduktan sonra mârrü'z-zikr Değare nehrinin

fazla sularından Nehrü'l-Kâr ismiyle yâd olunur bir nehir hâsıl olarak Semâve'ye karşu mahallerde Fırat nehrine munsab olur. Zikr olunan el-Akra ve Afec aşîretlerinin her biri bir şeyhin yed-i idâresinde bulunup şeyhleri re'sen Bağdâd'a hidmet eder ve ba'zan daha büyük aşâyir şeyhlerinin [115] taht-ı idârelerine verildikleri de olur. Nitekim Necîb Paşa merhûm Hazâil ve Hindiyye aşâyiriyle berâber bunları Vâdî Beğin uhde-i tasarrufuna ihâle buyurmuşlar idi.

Hazâ'il ve Hazâ'il Aşîretiyle Hem İttifâk olan Hindiyye Tavâ'ifi

Hazâ'il Aşîreti Tavâ'ifi

Asıl Hazâ'il Tavâ'ifi	el-Fevâr Tâ'ifesi	Cüleyha Tâ'ifesi
Nüfûs-ı zükûr	Nüfûs-ı zükûr	Nüfûs-ı zükûr
Aded	Aded	Aded
1900	550	850

Cem'an
Nüfûs-ı zükûr
Aded
2300

Hazâ'il'e Mensûb Şâmiyye Tarafında Olan Tavâ'if

Ziyâd Tâ'ifesi	Benî Temîm Tâ'ifesi	el-Kayyim Tâ'ifesi	eş-Şibil Tâ'ifesi
Nüfûs-ı zükûr	Nüfûs-ı zükûr	Nüfûs-ı zükûr	Nüfûs-ı zükûr
Aded	Aded	Aded	Aded
650	200	250	600

el-Gıslân Tâ'ifesi	eş-Şelâl Tâ'ifesi	Dehîme Tâ'ifesi
Nüfûs-ı zükûr	Nüfûs-ı zükûr	Nüfûs-ı zükûr
Aded	Aded	Aded
200	500	550

Cem'an
Nüfûs-ı zükûr
Aded
2950

Hindiyye Tâvâ'ifi

Tafîl Tavâ'ifi	el-Kenâne Tavâ'ifi	Benî Hasan Tavâ'ifi
Nüfûs	Nüfûs	Nüfûs
Aded	Aded	Aded
700	300	1500

[116] el-Fetle Tâ'ifesi	el-İbrâhim Tâ'ifesi
Nüfûs-ı zükûr	Nüfûs-ı zükûr
Aded	Aded
1600	200

Cem'an
Nüfûs-ı zükûr
Aded
4300
Cem'-i yekûn
Nüfûs-ı zükûr
Aded
9550

Bâlâda murakkam tavâ'ifden Hazâ'il ve Hazâ'il'e mensûp olan tavâ'ifin ekserîsi Hindiyye'den bed' ile Müntefik'e tâbi' Benî Hıkeym aşîretinin makarrları olan yerlere kadar Fırat nehrinin sâhil-i yemîninde Şâmiye'de ve ba'zıları Cezîre üzerinde Hindiyye tavâ'ifi nehr-i mezbûrun taraf-ı yemîninden münşa'ib harklardan ve suların çoşkunluğunda bi't-tabi' cereyân eden nehirlerden Kerbelâ-yı Mu'allâ civârında peydâ olmakta olan hevrler ki dâ'imâ menba'-ı tuğyân ve menşe'-i bağî ve isyân olan Hindiyye nâm mahalde bulunup bunların hâl ve mişvârları ta'rîfden müstağnîdir. Bu tavâ'ifden Hazâ'il ve Hazâ'il'e mensûb olan tavâ'ifde birer mikdâr bedevî var ise de ağlebleri fellâh ve şâviye olup fellâhlarının ekserî zer' ve felâhatları çeltük cüz'îsi hınta ve şa'îrdir. Manda besler mi'dânları da vardır. Hindiyye tavâ'ifinin cümlesi mi'dân ve çeltük zirâ'at eder fellâhlardır. İşbu Hazâ'il tavâ'ifi şürb-i hamr ve araka meyyâl olduklarından başka aşâyir kısmında nâbûd olan mahbûb dostluk bunlarda mevcûd ve ağleb evkâtta hevâ ü hevesleri ardında târ-ı pûd ve bezl-i vücûd ederler. Bunların güzelleri vâfir ve sabîlerinden yetmiş seksen yaşına varmış ihtiyârlarına varınca cümlesinin raks ettikleri gören ve işidenler indinde zâhirdir. Hâkim makâmında olan büyük [117] şeyhleri bile raks eder. Lâkin büyük büyükle, küçük küçükle raks ederler. İndlerinde raks bilmemek, mu'ayyebâttandır. Kendülerince mûsıkî âşinâdırlar. Hindiyye seddi üzerinde bulunulduğu esnâda on sekiz yirmi yaşında şeyh-zâdelerinin biri raks edip seyr-i temâşâ olunmuş idi. Oyunlar beğenilmeyecek şey değildir. Bu makûle müteşahhıslar raks ederken varup meclis sâhibinin veyâ ol meclisde bulunan hâtırlu büyük adamlardan birinin kucağına kapanmak âdetleri olduğundan usûllerince raks edenin bu hareketine mukâbil yâ kıyâm olunmak veyâhûd bir hil'at ile ikrâm edilmek iktizâ eder.

Bağdâd'a Tâbi' Mendelî Kasabasıyla Civârında Olan Kazâniyye ve Dişeyh Karyeleri

Mendelî kasabası zikri mürûr eden Zôrbatya'nın on iki sâ'at mesâfe şark-ı şimâlîsinde ve Bağdâd'ın yirmi altı sâ'at mesâfe şark-ı cenûbîsinde vâki' ve beş mahallede sekiz yüz hâne olmak i'tibârıyla beş bin nüfûs-ı zükûr İslâmı[1] ve dört bâb hânede yirmi nüfûs-ı zükûr Yahûdiyân'ı ve bir câmi'-i şerîf ve üç mescid ve dört ma'mûr ve bir vîrân hamâmı ve üç beş bâb han ve bir mikdâr çarşû yerleriyle kahvehâneleri hâvî bir kasabadır. Kasaba-i mezbûrenin mahallâtı yek-dîgerine uzakça olduğu misillû çünki âtiyü'z-zikr bağ ve bağçelerinin cevânib-i erba'ası toprak sûr ile ihâta olunmuş oldukları halde cümlesi hânehâ-yı mezbûre arasında olduklarından hâneler dahî müteferriktir. Bu cihetle kasaba-i mezbûrenin muhîti tahmînen iki buçuk sâ'at mesâfe olabilir. Zabt ve tahrîr olunduğuna göre doksan beş bin [118] dört yüz şu kadar hurma ağacı ve bu mikdâr ağaçları hâvî olan bağlarında envâ'-ı meyveyi şâmil sâ'ir eşcârı muhtevî bağçeleri vardır[2]. Mahall-i mezkûrun en ziyâde mahsûlâtı hurma olup limon ve turunç ve portakalın envâ' ve a'lâsı dahî vâfirdir. Hınta ve şa'îr mezrû'âtı dahî çoktur. Mahall-i mezbûrde Arablar'a mahsûs kefiyyeler ile karılara mahsûs ipeklü alaca çârşaflar ve yün ihrâmlar ve yatak sargıları ve bez ve abâ nev'inden kaba şal gibi şeyler dokur destgâh vardır. Bir sâ'at mesâfe mahalde dağlık yerler olup oradan taş celbi mümkün iken binâları toprak ve kerpiç iledir. Zokaklarının hiç bir tarafında kaldırım olmadığından gayrı gerek hâne ve gerek bağ ve gerek bağçeleri dıvârları inşâsıyçün muhtâc oldukları toprağı kasaba hâricinden almayup herkes mâlik olduğu arsada vüs'at var ise de arsanın bir mahallinden kazıyup lüzûmu mikdârı toprak alır. Arsanın tahammülü olmadığı sûrette önünde olan zokaktan ve civârında bulunan meydânlık mahallerden hafr edip isti'mâl eder. Alınan toprakların yeri çukur kalmağla yağmur sularından ve hânelerde isti'mâl olunan suların fazlasından ol çukur mahaller dolup bi'l-âhere yaz mevsimlerinde ufûnete bâdî olarak hastalık zuhûr etmekten hâlî değildir. Zokaklar dahî ber-minvâl-i muharrer kazılmış ve alçaklı yüksekli yerler olduğu halde kalmış olduklarından kış mevsimlerinde çamurdan geçilmez râddelere gelür. Mendelî'de cerrâr ta'bîr olunur bir nev'î ufak akreb vardır ki semmi mühlik olduğundan senede bir iki ve

---

1 Derkenâr: Sekiz yüz hânede beş bin nüfûs-ı zükûr olmak müsteb'ad ise de buralarda bir divâr ile muhât olan mahalle bir hâne ıtlak olunur. Halbuki bir havlı derûnunda ikişer üçer odalı iki üç ve daha ziyâde dâireler olarak herbir dâirede birer ikişer ıyâl ikâmet ettiğinden ol miktâr hânede mikdârı zükûr nüfûs-ı zükûr bulunmak müsteb'ab olmayacağından îzâh olundu. Mendel kasabasına Mendelcîn ve Mende-i Ali dahî ıtlak olunur.

2 Derkenâr: Kasaba-i mezbûre otuz üç derece ve kırk dört dakîka ve onbir sâniye arzında ve Pâris nısfü'n-nehârından i'tibâren kırk üç derece ve elli üç dakîka ve on beş sâniye tûlünde vâki'dir.

daha ziyâde telefât olur. Bu hayvânın [119] akrebden kat'an farkı olmayup şu kadar ki akreb kısmı yürüdükte kuyruğunu arkasına doğru kıvırır ve cerrâr kısmı kuyruğunu sürüyerek yürür. Akrebin bu cinsi Mendelî kasabası ve hâricinde olan mezâri'i hudûdundan başka yerde bulunmaz. Hattâ civârda iki sâ'at mesâfede olan atiyü'z-zikr Kazâniyye ve Dîşeyh karyelerinde dahî yoktur.

Mendelî Kasabası Ahâlîsinin Mezâhib ve Âdetleri

Mendelî kasabası İslâmının bir mikdârı Sünnî ve birazı Şî'î ve bir mikdârı Aliyyü'l-lâhî olarak asıl cins ve lisânları ne olduğu ma'lûm değildir. Kendüleri de bilmezler. Fakat cümlesi Türkçe ve Arabça tekellüm ederler ve ekserîsi Kürdçe ve ba'zıları Fârisîce dahî söylerler. Cehelesi çok cümlesi hovarda-meşreb adamlar olarak mürtekip oldukları fısk ü fücûrdan dolayı beynlerinde hayli kâtil ve maktûl olur. Sâ'ir garaz ve nefsâniyetten nâşî dahî yek-dîgerine katl ve cerhederler. Katl ve cerh etmeğe fırsat bulamazlarsa hasmının bağına varup elinden geldiği kadar hurma ve sâ'ir ağaçlarını kesüp birbirini ızrâr ederler. İçlerinden biri birini katl eylediği sûrette veresesi şer'ân ihkâk-ı hak olunmak zımnında hâkim-i vakt tarafına teşekkîye gitmeyüp ve belki kâtil filândır deyü kimseye bile ifşâ etmeyüp ol vâris bir müddet rasad bîn-i fırsat olarak ol vechile hasmından ahz-ı intikâma mübâderet eder. Biri mecrûh olup da fevt olmaz ise cârihini bildiği halde yine kimseye söylemeyip sıhhat bulduktan sonra hasmının cerh ve i'dâmına kasd ve müsâderet eder. Nev-zâde çocuklarına dâye tutmağa kudretleri olanlar evlâdlarını zevcelerine emzirtmeyip civârlarında bulunan Eyvân dağlarında sâkin Kürd karılarından dâye [120] tutup evlâdlarını ol dâyelere besledirler ve üç beş yaşına ve ba'zıları on, on iki yaşına kadar çocuklarını oralarda dâye elinde bırağup büyüdürler. Mahall-i mezbûrda olan Ekrâd ise Kelhür Ekrâdından olup cümlesi vâlidesinin memesini kesen hırsız dâ'imâ haydûdlukta gezer hûn-rîz ve edebsiz makûlesi bir kavm olduklarından öyle adamların karıları südiyle terbiye olan ve içlerinde neşv ü nemâ bulan çocukların ne meşrebde olacakları lede'l-mülâhaza istidlâl olunabileceği vâreste-i külfe-i makâldir. Lâkin zer' ve felâhat ve dâd ü sited ve emr-i ticârette kâffesi mecd ü sâ'î oldukları misillü nâmuzsuzlukta dahî sarf-ı makderet ve mesâ'î eder adamlardır. Zâhirde birer tarîkat-ı aliyyeye intisâb ve zâd-ı uhrevîlerin iktisâb taraflarına sülûkları var ise de hakîkatta uygunsuzluktan gayrı bir şeye mensûb ve sefâhetten mâ'adâ tamâmiyle bir keyfiyyete mahsûb değillerdir.

Mendelî Kasabası'nın Bağdâd Sandığına Müretteb Olan Vâridâtı

Hurma ağaçları rüsûmu Kırân Aded fî 55563 5	Kasab-hâne maktû'u Kırân Aded fî 6100 5	Daruğa maktû'u Kırân Aded fî 3110 5
Boya-hâne maktû'u Kırân Aded fî 18000 5	Neft-hâne maktû'u Kırân Aded fî 5400 5	Attâr-hâne maktû'u Kırân Aded fî 700 5
Bâc-ı Ubûr maktû'u Kırân Aded fî 18000 5	Zecriye maktû'u Kırân Aded fî 850 5	Bezzâz-hâne maktû'u Kırân Aded fî 1500 5
Pekmez-hâne maktû'u Kırân Aded fî 300 5	Etmek-hâne maktû'u Kırân Aded fî 980 5	Debbâğ-hâne maktû'u Kırân Aded fî 125 5

[121] Kasaba Enhârının Bedel-i Maktû'ları

Nehr-i Sûk maktû'u Kırân Aded fî 1260 5	Nehr-i Bâğât maktû'u Kırân Aded fî 675 5	Nehr-i Cennî maktû'u Kırân Aded fî 625 5
Nehr-i Felşet maktû'u Kırân Aded fî 680 5	Tüfenkçibaşılık rüsûmu Kırân Aded 1500	Bakkaliye maktû'u Kırân Aded 126
Değirmen maktû'u Kırân Aded 1290	Culha maktû'u Kırân Aded 1630	Mekkâreciyân maktû'u Kırân Aded 3000
Tahsîlât maktû'u Kırân Aded 850	İpek südüsü maktû'u Kırân Aded 140	Re'ûsü'l-fiden maktû'u Kırân Aded 1000

Bâgât-ı Mûşî maktû'u	Nâm-Tenk deresi maktû'u	Civalar maktû'u
Kırân	Kırân	Kırân
Aded	Aded	Aded
2000	100	580

Müdîrlere Mahsûs Olan Rüsûmât

Bakla ve soğan ve bostân bedeli	Marul bostânı bedeli
Kırân	Kırân
Aded	Aded
1750	750

Soğan zer'i bedeli	Sebze zer'i bedeli
Kırân	Kırân
Aded	Aded
550	950

Vâridât-ı kasaba-i mezbûre
Cem'-i yekûn
Kırân
Aded
113 244

Guruş-ı rûmî	Fî
566 220	5

[122] Vâridât-ı Merkûmenin Sûret-i Te'essüsü ve Cibâyeti

Hurma ağaçları rüsûmu mahsûlâtının hums bedeli olmak üzere beherinden nısf kırân ya'nî yüzer para hesabıyla alınan vergiden ibâret olup sâ'ir meyve ağaçlarından bir şey alınmaz. Kasabhâne ve boyahâne ve bezzâzhâne ve pekmezhâne ve etmekhâne ve debbağhâne ve bakkaliye ve culha maktû'ları sûret-i inhisârdan esnâfına terkîb eden rüsûmâttan ibârettir. Daruğa rüsûmu kasabada satılan her bir şeyden guruşda alınan iki para rüsûm-ı ihtisâb dimektir. Nefthâne maktû'u dahî âtîde beyân olunacak neft bulaklarından hâsıl olan neftin bedel-i iltizâmıdır. Bâc-ı Ubûr maktû'u bir büyük pirinçten bir buçuk ve revgan-ı sâdeden ve İran tebe'asının her nev' eşyâ ve mahsûlâtı yüklerinden birer ve hurma ve hınta ve sâ'ir yüklerden yarım ve penbe yükünden iki ve duhân yükünden üç kırân olmak üzere tahsîl olunan "Bâc" rüsûmundan ibârettir. Kasaba enhârı maktû'ları dahî çünki kasaba-i mezbûre ahâlîsinin gerek şürb ve hevâyic-i zarûriyelerine ve gerek "bâğât" ve mezrû'ât-ı sâ'ireleri iskasına muhtâc oldukları su âtiyü'z-zikr Somar çayından alınup evvelâ dört büyük harka münkasim olarak ba'dehû bu harkların beherinden îcâbına göre ashâb-ı ihtiyâca tevzî ve taksîm olunduğundan suyun yoluyla ve hakkıyla taksîm ve i'tâsıyçün bir nefer me'mûr

ta'yîn olunmuş ve bu me'mûr gördüğü hidmet mukâbilinde senede bir kerre hurma mahsûlâtı idrâkinde ashâb-ı bâğâttan birer mikdâr hurma alagelmişiken mu'ahharen bu me'mûriyetin temettü'ü anlaşılmağla tâlibleri zuhûr ederek maktû'an iltizâmına başlanılup, [123] bu sûretle vâridat hükmüne girmiştir. Tüfenkcibaşılık rüsûmu dahî orada tüfenkcibaşı nasb olunan adam etrâf-ı kasabada sekiz feddân ya'nî sekiz çift zirâ'attan mu'âf tutulmak ve ahâlî-i kasabanın hakları olan sudan iska olunmak üzere ma'lûmü'l-mikdâr arâzîden ibâret olarak bir bostân ve bir soğan tarlası zer' etmek ve kasabhâneden yevmiye ikişer kıyye lâhm ta'yîni almak ve erbâb-ı hâcâttan ve vukû'a gelen de'âvîden def'-i da'vâ sûretinde insâfına göre alabildiği kadar akçe almak sûretiyle hâsıl olur bir vâridât olmağla bu dahî maktû' sûretine konularak bedeli tüfenkçibaşı olan adam tarafından Sandık'a teslîm olunur bir vâridâttır. Mekkâreciyân maktû'u dahî usûl-i sâbıkta kasaba-i mezbûreye ta'yîn olunan mütesellimler beher sene Bağdâd vâlîlerine limon ve portakal ve turunç ve hurma gibi üç-beş katır yükü şey gönderdiklerinden anların masârif-i nakliyesi nâmiyle mekkârîlerin mâlik oldukları beher katır başına ikişer kırân alınmak mu'tâd olmuş olduğundan el-ân katırcıyândan ol sûretle tahsîl olunmak üzere maktû'a rabt olunmuş bir vâridâttır. Resm-i de'âvî maktû'u dahî hukukdan alınagelen resm-i tahsîl ve bir de habse idhâl olunan adamdan orada alınması mu'tâd olan birer çarhî resimden ibârettir ki doksan para fî ile râyicdedir. İpek mahsûlünden südüs bedeli altıda bir hesâbiyle alınur ma'lûm bir şeydir. Rüûsü'l-füden çift başına alınur erbâb-ı zirâ'at vergisidir. Cıvalar bedeli bir evlek bostândan yarım çarhî olarak alınan rüsûmâttır. Nâm Tenk deresi maktû'u kasabaya karîb olup başkaca iltizâm verilür bir mahallin [124] hums mezrû'ât bedelidir. Bâğât-ı mevşî maktû'u dahî ashâb-ı bağâttan birisi mâlik olduğu bağın mahsûlâtı bâlâda beyân olunan rüsûmât-ı mîriyyesine vefâ etmiyeceğini derk edüp kudretsizliğinden veyâ ahâr sebebten dolayı bağını terk ederek bir tarafa firâr edüp savışur ise mâlik olduğu nahlistân cânib-i mîrîye âid olduğundan bu makûle mîrîye kalmış bağların maktû'undan ibârettir. Müdirlere mahsûs rüsûmât-ı mestûre dâhî mukaddemâ yerlüden nasb olunan müdirlerin vech-i te'ayyüşleriyçün sâ'ir muhassasâttan başka masârıfına medâr olmak üzere birer mikdâr bakla ve penbe ve bostân ve soğan ve sâ'ire zer' etmek ve bu mezrû'âta iktizâ eden su, ahâlînin bâğât ve mezrû'âtına mahsûs sudan meccânen verilmek sûretiyle kararlaştırılmış ve suyun azlığı senelerde müdîre ol şeyleri zer' ettirmeyüp ana bedel akçe vermek âdet olmuş olmasıyla rüsûmât-ı mezkûre andan ibâret bir şeydir. İşte Mendelî'de sâ'ir yerlerde görülmemiş bir takım rüsûmât ve âlât görülmüş olduğundan onların zikri vâridâtının dahî derc ve imlâsına sebeb olmuştur. Bir de mahall-i mezbûr hudûd-ı Îrâniyye üzerinde olup ekser nükûd-ı mütedâvilesi Acem meskûkâtından

ibâret olarak Basra tarafına şâmî ta'bîri gibi bütün ahz ü i'tâlarını kırân hesâbına uydurageldiklerinden vâridâtı dahî meskûkât-ı Îrâniyye'den kırân olarak gösterilmiştir. Çarh'ı dahî cennet-mekân Sultân Mahmud Hân-ı Sânî hazretlerinin muvakkaten tedâvül etmek üzere kat' ve darb buyurmuş olduğu beşliğin nısfı makamında Bağdâd vâlîsi esbak Dâvûd Paşa merhûmun Bağdâd'da kat' [125] ve darb etmiş olduğu sikkeden ibârettir.

Kazâniyye ve Dişeyh Karyeleriyle Bunların Medâr-ı Kıvâmları Olan Su Keyfiyyeti

Kazâniyye ve Dişeyh[1] karyeleri Mendelî kasabasının iki sâ'at mesâfe garb-ı cenûbîsinde vâki' birbirine mücâvîr iki karye olup gerek Mendelî ve gerek bu iki karye ahâlîsinin bağlarını ve mezrû'ât-ı sâ'irelerini sulayacakları ve içecekleri su Mendelî'den tahmînen on iki sâ'at mesâfede vâki' el-yevm İranlu tasarrufunda bulunan Eyvân nâm mahalden çıkup menba'ı taraflarında Eyvân çayı ve daha aşağılarda Künkîr ve Somar suyu demekle ma'rûf çay suyundan ibâret olmağla yaz mevsimlerinde bu çay suyunun katresi bile zâyi' olmayarak bağ ve bağçe ve mezâri'lerine sarf olunur. Ve kuraklık senelerde hâcetlerine bile vâki' olmadığından mahsûlât-ı arziyyece mevcûd bağlarından ve beher sene zer' olunagelen mezâri'den başka teksîr-i mahsûlât-ı ve mezrû'âta meydân yoktur. Lâkin su teksîrinin âhar dürlü çâresi bulunmak lâzım gelse şimdiki şenliklerinin bir kaç misli tezâyüd edeceğinden şüphe olunamaz. Kırk elli sene evvel vaktine gelince mezbûr çayın suyu bilâ mezâhim mahall-i selâse-i mezbûreye gelerek ahâlîsi intifâ' edegelirken İranlu oralarda müstevlî olduktan sonra mezkûr Eyvân nâm mahalde sâkin ve İranlu'ya tâbi' Kelhür tavâ'ifi nefs-i Mendelî kasabasına bir buçuk sâ'at mesâfede olup tahmînen üç buçuk sâ'at tûlünde ve bir buçuk ikişer sâ'at arzında olan Somar ovasını zer' ve felâhatla mezbûr çay suyunu ol mezrâ'âta sarf etmeğe başladıklarından ve ber-beyân-ı bâlâ mâ-i mezbûr mahall-i mezkûreye [126] ancak kifâyet eder etmez râddelerde olduğundan ve mahall-i selâse-i mezbûre ahâlîsi ağyârın Somar ovasına olan zirâ'atlarının hôd-be-hôd cebren men'ine muktedir olamadıklarından tavâ'if-i mezbûrenin Somar ovasından edecekleri intifâ'a bedel senevî birer mikdâr ve akçe vermeğe başlayup git gide âdet hükmüne girmiş ve el-ân senevî on beş bin guruş akçe verüp ol sûretle fi'l-cümle suya ta'arruzdan keff-i yed ettirilmekte bulunmuştur. Mârrü'z-zikr Kazâniyye ve Dişeyh karyelerinin bağ ve bağçeleri Mendelî kasabası bağ ve bağçelerinin südüsü mikdârı olduğundan aşâyir-i mezbûreye verilmekte olan meblağın südüsü Kazâniyye ve Dişeyh karyeleri ahâlîsi ve kusûru Mendelî sekenesi taraflarından te'diye olunur. Mahall-i selâse-i mezbûrede her sene zer' olunan hınta ve şa'îr tarlaları Mart evâsıtına kadar bir iki kerre biçilüp hayvânâta yedirilir. Ba'dehû hâli

---

1 Derkenâr: Dişeyh, Dih-i şeyh lafzından mu'arreb bir isimdir.

ile bıragılarak mevsim-i hasâd hulûlünde biçüp kaldırır ve bu sûretle bir zer'den iki dürlü intifâ' iderler. Bu dahî suyun tarlalara kuvvet verdiğinden neş'et ider. Karyeteyn-i mezbûreteyn ahâlîsinin lisânları Türkî olup Urbân ve Ekrâd ile ihtilâtlarından Arabî ve Kürdî dahî tekellüm ederler. Bunların dahî mahsûlleri Mendelî gibidir. Fakat zâ'id olarak kök boya ve dahî zer' ederler. Hurma mahsûlâtından Mîrî'ye hums ve hubûbâttan südüs verirler. Lâkin boya mahsûlâtı hurmalıkların aralarında husûle geldiğinden andan bir şey vermezler.

[127] Mendelî'ye Merbût Neft Bulaklarıyla Andan Hânikîn'e Kadar Olan Yollar Keyfiyyeti

Mendelî'nin tahrîr ve beyân olunan vâridâtı meyânında gösterilen nefthâne bedeli Mendelî'nin yedi sâ'at mesâfe şimâlîsinde Hânikin caddesinden cüz'î sapa bir mahalde hurda dağlar içinde neft bulakları olup Mendelî tarafından maktû'an tâliblerine ihâle olunur. Neftin kaynadığı yerde ya'nî menba'larında kırk elli derece harareti vardır. Gerek Mendelî ve gerek Kazâniyye ve Dişeyh ve Kızıl Rabat ve Şehr-i Bân ve sâ'ir ol civârda kâ'in çok yerlerde mum yerine neft îkâd iderler. Gâyet isi çok mûrdâr yanar bir şeydir. Mendelî'den Hânikîn'e gelecek cadde üzerinde üç sâ'at mesâfede Mekâtî yâhûd Mikeytî nâmiyle yâd olunur bir ufak bulak olup suyu lezîzdir. Lâkin Temmuz ve Ağustos aylarında suyu bulunur mu bulunmaz mı bilmem. Ve yine Mendelî'den altı sâ'at mesâfede Neft çayı vardır ki bu çay ol civârda vâki' Zele Zerd dağından nüzûl eden Kelâldâm ve sâ'ir çayların mecmû'undan hâsıl olup neft bulakları pîşgâhında Neft çayı ismini ahz eder vâfirce sudûr. Bu çaydan Hânikîn'e varıncaya dek yedi sâ'at mesâfe yol olup yaz mevsimlerinde bu yolda su bulunmaz.

Garîbe: Mendelî'de olduğumuz halde tavukları gâyet ucuz bahâ ile sattıkları ve satamayanlar tavuklarını boğazlayup derelere attıkları işidilüp sebebi su'âl olundukta gûyâ tavukların karınlarında [128] ilân zuhûr edüp mesmûm olduklarından ve kendilerinde hâsıl olan semmiyet tenâvül edenlere sirâyet ederek tesmîm etmekten nâşî vefiyyât vukû' bulduğundan herkes bu mazarrattan rehâyâb olmak içün tavukların i'dâmı ba'zı meşâyih ve âhûndlar tarafından tenbîh vukû'n-dan neş'et eyledi deyû rivâyet eylediler. Ve lede't-tetebbu' fi'l-hakîka tavukları kesüp attıkları tahakkuk etmekle te'accüb olunmuş idi. Mu'ahharan oradan hareket olunarak hudûd boyunca Bâyezîd'e ve oradan Dersa'âdet'e gelürken Erzurum ve Gümüşhâne'ye kadar gelindikte tavuklarda nedret görülmeğin mahal-be-heme-hâl su'âl olunduğundan Gümüşhâne'ye varınca bütün hudûd boyunda hûdûda karîb Devlet-i aliyye memâlikiyle memâlik-i İraniyye'de hayvânât-ı mezbûrenin i'dâm ve telef olunmuş oldukları tahakkuk etmiş ise de menşe'i nereden olduğunun farkına varılmamış ve garâibden bir şey olduğundan sebt ve tahrîr olunmuştur.

Livâ-i Hânikîn Tâbi'-i Eyâlet-i Bağdâd
Nefs-i Karye-i Hânikîn

Ehl-i İslâm	Tâ'ife-i Yahûdiyân
Hâne	Hâne
Aded	Aded
50	5

Hânikîn Tevâbi'inden Olan Aşâyir

Ali Beg Obası	Hâne Beg Obası	Yûsuf Beg Obası
Aded	Aded	Aded
50	1	1
Hâne	Hâne	Hâne
Aded	Aded	Aded
60	50	28

Kûha Ali Obası	Molla Yûsuf Obası
Aded	Aded
1	1
Hâne	Hâne
Aded	Aded
15	8

Hâne
Cem'an
Aded
216

[129] Hânikîn'e Tâbi' Hacı Kara Karyesi

Ehl-i İslâm	Tâ'ife-i Yahûdiyân
Hâne	Hâne
Aded	Aded
200	20

Tevâbi'i Olan Aşâyir

Tütüncü obası	Hûmeysât obası	Melhatâvî Mahmûd Ağa Obası
Aded	Aded	Aded
1	1	1

Cem'an
Oba
Aded
3
Hâne
Aded
200

Cem'an
Hâne
Aded
220

Hânikîn iltizâm bedeli sene 267

Mahsûlât-ı arzıyye
Bedel-i kirân
Guruş
14250

Rüsûm-ı vâridât
Bedel-i kirân
Guruş
2150

Cem'an
Kırân fî
Guruş 5
16400
Guruş
82000

Hacı Kara Karyesi iltizâm bedeli sene.. minhü

Mahsûlât-ı arzıyye
Bedel-i kirân
Guruş
10000

Rüsûm-ı vâridât
Bedel-i kirân
Guruş
10000

Cem'an
Kırân fî
Guruş 5
20000
Guruş
100 000

Mukâta'a-i Baba Pilâvî tâbi'-i Hânikîn
Tâ'ife-i Baclân
Hâne
50
Bedel-i İltizam
Guruş
1000

[130]Mukâta'a-i Dekke tâbi'-i Hânikîn
Hâne
Aded
50 Nefs-i karye-i Dekke sekenesi
100 Süre Mîrî ve Melhatâvî tâ'ifeleri
Bedel-i iltizâm
Guruş
40000

Mukâta'a-i Ali-Âbâd nâm-ı diğer Ulyâve tâbi'i minhü
Hâne
Aded
60 Nefs-i Ali-Âbâd karyesi
50 Baclân tâ'ifesi
40 Süre Mîrî ve Kerevî-Atîk
150 tâ'ifeleri
Bedel-i iltizâm
Guruş
34000 Mahsûlât-ı arzıyye bedeli
6000 Rüsûm-ı vâridât bedeli
40000

Mukâ'ta'a-i Kehrîz tâbi'-i Hânikîn
Tâ'ife-i Bâclân ve Melhatâvî
Hâne
50
Bedel-i İltizam
Guruş
10000

Mukâta'a-i Kolay tâbi'-i Hânikîn
Kerevî Atîk tâ'ifesi
Hâne
Aded
200 Kızıl Rabat dâhildir
Bedel-i iltizâm
Guruş
000

Mukâta'a-i Kızıl Rabat tâbi'-i Hanikîn
Hâne
Aded
200 Nefs-i Kızıl Rabat karyesi
60 Benî Rabî'a tâ'ifesinden
40 Benî Veys tâ'ifesinden
100 Benî Temîm tâ'ifesinden
400 Ma'a mukâta'a-i Kolay

Bedel-i iltizâm
Guruş
112000 Mahsûlât-ı arzıyye ma'a hurma
18000 Rüsûm-ı vâridât
130000

Mukâta‘a-i Zâviye Tâbi‘-i Hânikîn

Zâviye Karyesi	Benî Veys tâ'ifesinden	Kerevî Cedîd tâ'ifesinden
Hâne	Hâne	Hâne
Aded	Aded	Aded
50	30	60

Cem‘an
Hâne
Aded
140

Bedel-i iltizâm
Guruş
20000

Nâhiye-i Benküdre Tâbi‘-i Hânikîn

Bâclân Tâ'ifesinden

Şîre-vend tâ'ifesinden	Garîbe-vend tâ'ifesinden	Cimâr tâ'ifesinden
Hâne	Hâne	Hâne
Aded	Aded	Aded
15	30	80

Hacılar tâ'ifesinden	Kazânlu tâ'ifesi	Ciğerlü tâ'ifesinden
Hâne	Hâne	Hâne
Aded	Aded	Aded
20	70	10

Mahlân tâ'ifesi	Zend tâ'ifesinden	Zenge tâ'ifesinden
Hâne	Hâne	Hâne
Aded	Aded	Aded
10	45	20

[131] Seyyidler tâ'ifesinden	Lerre-vend tâ'ifesi
Hâne	Hâne
Aded	Aded
105	20

Süre Mîri-Sürha Mîrî tâ'ifesinden	Debât tâ'ifesi ki mî‘dandır
Hâne	Hâne
Aded	Aded
15	25

Bâclân Mülhakâtından

Saruca tâ'ifesi	Molla Mîrzâ Hacılar
Hâne	Hâne
Aded	Aded
40	10

Cem'an
Hâne
Aded
515
Bedel-i iltizâm sene... 266

Hâne Aded	
610	Yerlü İslâm
1656	Aşâyir-i muhtelife
0025	Tâ'ife-i Yahûd
2291	

Vâridât Yekûn
Guruş
642 000

Hânikîn ve Hacı Kara[1] Karyelerinin Ahvâli

Mahall-i merkûmeden Hânikîn ol civârda Elvend ve coğrafya kitâblarında Hulvân ismiyle mezkûr olup âtiyü'z-zikr beyân Zuhâb civârında vâki' Dâlehû nâm büyük dağdan nüzûl ve Reyzâv karyesinden ve bu karyenin taraf-ı garbîsinden olan Dertenk boğazından ve Zerde dağı üzerinden ve bu dağda vâki' Pîrân gedüğü demekle ma'rûf uçurumdan cereyân ve Serpül önünden mürûr eyliyerek bi'l-âhire Kızıl Rabât karyesinin üst tarafında Köşk-i Zengî civârında Diyâle [132] nehrine munsab olan nehrin sol tarafında vâki' olarak Hacı Kara karyesi dahî anın karşısında nehr-i mezbûrun sağ tarafında vâki'dir. Ve bu iki karye bir kasaba hükmündedir. Âtîde beyân olunacağı vech üzere burası İran tüccâr ve züvvârının bir azîm mürûrgâhı olduğundan ve suların çoşkunluğundan nehr-i mezbûr ubûr vermediğinden İran tebe'asından suhûletle mürûriyçün biri yıkıldıkça âharı inşâ olunmak üzere yakın vakitlere kadar İrâniyân tarafından oraya bir kaç köprü inşâ olunmuş olduğu misillü İranlu Zuhâb'a müstevlî olduğu sene Şeh-zâde Mehmed Ali Mîrzâ karyeteyn-i mezbûreteyn arasına metîn ve müstahkem kârgîr bir köprü inşâ ettirerek mezkûr köprünün mesârıfını Zuhâb sancağı vâridâtından tesviye eylemiştir. Karyeteyn-i mezbûreteyn Bağdâd'ın yirmi sekiz sâ'at mesâfe şark-ı şîmâlîsinde vâki' olup buradan Zuhâb karyesine dokuz sâ'at mesâfedir. Karyeteyn-i mezbûreteyn mukaddemleri daha ma'mûr iken İranlu'nun Zuhâb ve civârına istîlâsında pây-mâl oldukların harâba yüz tutmuş ve mu'ahharan dahî tâ'ûn illetinden husûsâ esbâk Bağdâd Bağdâd vâlîsi Ali Paşa merhûmun revâc-şiken-i mazarrat-ı tâ'ûn olan idâre-i müseyyibânesinden müşârün-ileyhin evâhir-i

---

1 Derkenâr: Hacı Kara karyesi otuz dört derece ve yigirmi bir dakîka ve yigirmi sekiz sâniye arzında olup Hânikîn ile karye-i mezbûre arasında fakat bir nehir olmağla arz husûsunda farkları yok demektir.

hükûmetine gelince harâbiyette kalmış olduğu halde Necîb Paşa merhûmun oralarda Tanzîmât-ı Hayriyye usûl-ı ma'delet-şümûlünü neşretmesi ve fukarâdan cevr ü ezâyı ber-taraf eylemesi münâsebetiyle sâye-i şâhânede sekenesinin mazhar oldukları âsâyiş-i hâl dîde-i sa'y-i kûşişlerini açup bu kerre de kendüleri efvâc-ı harâbiyeti pây-mâl etmeğe başladılar. [133] Hattâ oralarda bulunulduğu vakit Hânikîn yakasında müceddeden hurma bağları ve han dükkân gibi ebniye ihdâsına bed' olunmuş idi. Bu iki karyenin ebniyesi çamur ve tuğladan ma'mûldür. Oralarda "şu karyede kaç hâne vardır?" deyü su'âl olunsa haber verdikleri mikdârın iki veya üç misli hâne var farz olunmak gerekdir. Zîrâ anlar dahî Mendelî halkı gibi hâneleri "havlı" ma'nâsına olan "hoş" ile haber verirler. Halbuki bir havlı derûnunda olan bir kaç odada iki üç familya sığışup oturdukları tahkîk olunmuştur. Bu takdîrce Hânikîn ile Hacı Kara'da beş-altı yüz hâne şenlik olabilir. Hânikîn'de üç câmi'-i şerîf ve üç bâb han ve Hacı Kara'da dahî Kervânsarây-ı Acem ismiyle ma'rûf kârgîr binâ büyücek bir ve yine kârgîr binâ olarak küçük bir bâb ki iki bâb han ve iki tarafında bezzâz ve attâr ve boyacı ve kasâb ve bakkal ve demirci ve kalaycı esnâfı dükkânları ve kahvehâneleri vardır. Lâkin Kürd karyeleri demek olduklarından bu esnâfın dükkânlarında karışık şeyler satılur. Farazâ bezzâz dükkânlarında bez ve basma satıldığı misillü mevsimine göre marul ve kabak dahı satılır ve demirci dükkânlarında boya ve boyahânede ceviz ve anason ve attâr dükkânında et ve kasâb dükkânında râvend ve İngiliz tuzu satılır. Mahalleyn-i mezbûreyn ahâlîsinden İslâmlarının ekserîsi Ekrâd ve cüz'îsi Arab tâ'ifelerinden olup Arab ve Kürdlerin ağlebi Şâfi'î ve ba'zısı Şî'îyü'l-mezhebdirler. Ekrâdı asıl kendü lisânlarından başka Farisî ve ba'zıları Türkçe dahî tekellüm ederler. [134] Bunların Kürdleri tahsîl-i ulûma heveskâr adamlar olduklarından oralarda oldukça tedrîs dahî olunur.

Hânikîn Üzerinden Mürûr Eden Acem Teb'a ve Züvvârının Mikdârı ve Keyfiyyetleri

Bâlâda beyân olunduğu vehc üzere Hânikîn karyesi İran memâlikinin pek çok yerinden atebât-ı âliyeye gelen züvvâr ve Bağdâd ve Şam ve Haleb taraflarıyla ahz ve i'tâları olan tüccârın mürûrgâhı olmasıyla karantina mürûrlarından tahkîk olunduğuna göre bir sene zarfında mürûr ve ubûr eden züvvâr ve tüccâr ve hamûleleri icmâlen zîrde gösterilmiştir.

Züvvâr ve Tüccâr-ı İrâniyye Aded	Katırcıyân Nüfûs Aded	Koyun Re's Aded	Hamûle-i Ticâret Yük Aded	Târih-i Mürûr Mâh
1122	284	...	786	Mart
1830	304	...	977	Nisan
3060	229	...	146	Mayıs
1267	154	...	454	Haziran
658	161	3059	585	Temmuz
1093	88	800	197	Ağustos
17052	701	...	778	Eylül
19614	669	3040	1230	Teşrîn-i evvel
3826	64	3118	818	Teşrîn-i sânî
669	150	3040	853	Kânûn-ı evvel
2617	254	7200	1966	Kânûn-ı sânî
161	290	4700	895	Şubat
52969	**3348**	**24957**	**9815**	

İşbu mürûr ve ubûr eğerçi karantina defterinin aynı olamak üzere Rûmî aylarıyla gösterilmiş ise de âtîde beyân olacağı vechile teb'a-i Îrâniyye'nin mevsim ziyâretleri Arabî aylarında vâki' olduğundan mürûrun kıllet ve kesreti Rûmî aylarıyla mukâyese olunmak lâzım gelmez. [134] Ya'nî meselâ Mart ayında az ve Eylül ve Teşrîn-i evvel aylarında çok nüfûs gelmiş olduğuna kıyâsen her sene Mart ayında cüz'î ve dîger iki ayda küllî mürûr vâki' olur denilmek sahîh olamayacağından îzâh olundu.

Tetimme-i Cedvel

Hayvânât Re's Aded	Cenâzehâ Aded	Esterhâ Re's Aded	Târîh-i Mürûr Mâh
2190	178	...	Mart
3087	171	...	Nisan
3330	163	...	Mayıs
2072	232	...	Haziran
1256	13	...	Temmuz
1320	66	120	Ağustos
1870	787	...	Eylül
20384	577	...	Teşrîn-i evvel
4025	302	...	Teşrîn-i sânî
3857	268	...	Kânûn-ı evvel
2429	293	...	Kânûn-ı sânî
1406	126	...	Şubat
64056	**3176**	**120**	

Ba'zı Tafsîlât

Bâlâda züvvâr esâmesinde mürakkam olan elli iki bin bu kadar nüfûs sıbyân ve nisvândan başka yalnız büyük nüfûs zükûrdur ve bunların ağlebi atlu olup piyâdeleri azdır. Katırcıların iki neferinde bir merkeb olarak yollarda münâvebe tarîkiyle binerler ve hayvânât esâmîsi yekûnunda gösterilen altmış dört bin şu kadar re's hayvân züvvâr ve tüccârın binek ve yük hayvânlarıyla cenâze tahmîl olunan hayvânlardan ibârettir. Ve her iki cenâzeyi bir yük olarak tahmîl ederler. [135] Koyunları dahî fürûht etmek için getirirler. hamûle-i ticâret esâmesi tahtında cem'an gösterilen dokuz bin şu kadar yük kendisinden gümrük rüsûmu alınmak îcâb eden yüklerden ibâret olarak züvvârın kendü nefslerine mahsûs gerek râkib oldukları hayvânât üzerinde ve gerek başlıca hayvânât üzerinde yüklü olan yükleri külliyyen hâricdir ve işbu züvvârdan her biri bir kaç günlük yiyeceği beksimad ve hayvânlarının yemlerini süvâr oldukları hayvânlara tahmîlen mümkün mertebe berâberce taşıyarak bu sûretle Hânikîn ve civârında ve bu mahallerden Bağdâd'a kadar uğradıkları mahallerde teb'a-i Devlet-i aliyyeye ticâret ettirmemeğe cehd ederler vee müccerred gümrük rüsûmu vermemek için zî-kıymet olan ipek ve ana mümâsil şeyleri cenâze tâbûtları derûnunda gizlediklerinden başka gerek Bağdâd'da fürûht etmek gerek ba'zı ahbâblarına hediye vermek üzere gizledikleri elma ve ayva gibi meyveleri de tâbûtların içine gizledikleri meşhûrdur. İşbu Acem züvvâr ve tüccârı bu tarîkten bilâ inkıta' gidip gelirler ise de Gadîr-hum ta'bîr olunan gün ki fahr-ı âlem *sallallâhu aleyh-i vesellem* efendimiz hazretleri teşrîf-i dâr-ı bekâ buyuracaklarına karîb hacc-ı vedâ' da minbere su'ûd buyurup *"men küntü mevlâhu fe-aliyyün mevlâhu ilâ âhirihî"* hutbesiyle du'â-yı meşhûru serd ve îrâd buyurdukları gün olarak Zi'l-hicce ayında ve İmâm-ı Ali *kerremallâhu vechehu ve radiyallâhu anh* hazretlerinin hilâfetleri gününde ve server-i gürûh-ı şühâdâ hazret-i Hüseynü'l-Murtazâ *radiyalâhu anh* efendimizin nûş-ı şerbet-i şehâdet buyurdukları aşr-ı Muharrem'de atebât-ı âliyede bulunmak üzere bu eyyâm-ı [137] ma'lûmeye karîb günlerde kesret üzere gelürler. Hattâ bir iki mâh zarfında elli bin kadar nüfûs geldiği vardır.

Tekemmüle

Defter mûcebince Acem teb'ası olarak mahall-i mezbûrdan bir sene zarfında Bağdâd'a mürûr eden nüfûs-ı zükûr elli altı bin kadardan ibâret görülmüş ise de tahkîkât-ı vâkı'aya göre senevî yüz binden ziyâde nüfûs geçer imiş. Lâkin karantina gardiyanlarının iktızâ-yı usûlleri üzere akşâm ezânında çekilerek bu makûle mürûr ve ubûra nezâret ve dikkat eder kimse kalmadığından ve yaz mevsimlerinde züvvâr ve sâ'irleri Hacı Kara ve Hânikîn'de kalmayup geceleyin

ilerüye geçmekte olduklarından sebt ve tahrîrlerine i'tinâ olunamamağla cedvelde yalnız karantina tarafından yoklamaları icrâ olunan mikdârı gösterilmiştir.

Acem Züvvâr ve Tüccârının Yolsuz Hareketlerinden Zuhûr Eden Ta'affünât

Acem tebe'ası Hacı Kara karyesinde olduğu bâlâda zikr olunan Kervânsarâya dârâ-dâr sığışmak mümkün olduğu halde âhar mahallere konmayup be-heme-hâl hân-ı mezbûra konmak mültezimleri olduğundan ve eğerçi hân-ı mezbûr Acemler'in yolcularına mahsûs olarak hayrât yapılmış ise de tathîr ve tanzîfine bir gûne mahsûsâtı olmadığından başka yolcular ta'âm pişirdiklerinde atılacak zevâ'idi hânın şurasına burasına attıklarına ve derûnunda hâlâ dedikleri şey nâ-bûd ve def'-i tab' için bulunduğu yerden [138] taşra çıkmak âdeti tabâyi'-i İrâniyân'da mefkûd olmağla rast geldikleri yere pislediklerine mebnî hân-ı mezbûrun her vakit derûnu murdarlık ile memlû ve meşhûn bulunarak bu keyfiyyet mûris-i ufûnet olmaktan nâşî gerek bu ufûnetten ve gerek getirdikleri cenâzelerin taaffününden mahall-i mezbûrda hastalık tekevvün etmektedir. Hân-ı mezbûrda olan murdarlıkların ref'i ve andan mütevellid olan mazarratın def'i orada ikâmet etmekte olan İran Şeh-bender vekîli ma'rifetiyle hân-ı mezbûr derûnuna bir kaç aded memşâ binâ ve inşâ olunarak hem bunların mesârıf-ı inşâiyyesi ve hem de câ-be-câ tathîrleriyle derûn-ı hânda terâküm edecek gübre ve süpüründü ve fezalâtın külli yevmin kaldırılup hârice çıkarılması lâzımesiyçün hân-ı mezbûra konmakta olan Acem züvvârının beherinden birer Acem pulu ya'nî ikişer buçuk, üç para kadar bir resim tahsîs olunsa hânda tekevvün edecek ufûnetin mümkün mertebe indifâ'ı hâsıl olabilir ise de kimse tarafından bakılmamış ve ihtâr eden olmuşiken muvâfakat olunmamıştır.

İstıtrâd Der Bahs-i Sûzmâniyân

İran memâlikinde Sûzmânî demekle ma'rûf bir tâ'ife vardır ki nisâlarının raks ve zinâdan gayrı san'at ve bu hâl-i fuhşiyet-me'âlden ma'adâ pîşe ve hırfetleri yoktur. Bâlâda zikr olunan Hânikîn ve Hacı Kara karyeleri el-hâletü hâzihî tasarruf-ı İraniyân olan Zuhâb sancağına kurb ve civâr bulunduklarından tâ'ife-i mezbûrenin bir-kaç hânesi oraya kadar gelip tavattün etmiş ve ahvâl ve âdetleri tahkîk olunmuş olduğundan ta'rîfine mübâderet olunur şöyle ki, tâ'ife-i mezbûre [139] bir nev' çengi demek olup asıl san'atları raks etmek ve zinâdan kat'an arlanmayup karısına göre yirmi paradan iki yüz guruşa kadar gönüllerini edenlerle istifrâşı kabûl eylemekdir. Bir müşteri birini oynatacak olsa istediği sûzmânî için haber gönderdiği anda bir sürü karı zevc ve peder ve birâderleriyle berâber gelip karılar ikişer ikişer oynayup bâkîleri çalgu çalarlar. Erkeklerinde çalgu çalmak

veya türkü söylemek bilen var ise anlar dahî birlikte söyler, çalarlar. Ve raks ve âhenk için verilen bahşiş bulundukları mahalde kendülerinden her kaç hâne var ise cümlesi beyninde taksîm olunur. Ve fi'l-i şenî'den kazandıkları akçe ol fi'l sâhibesine mahsûs olmakla rağbetleri raks ve sazdan ziyâde ol fi'l-i mekrûha masrûfdur. Ve çünkü bunlar eben an ced müteselsilen ve fi'il-i şenî' nutfesiyle hâsıl ve erzeli'l-ömre dahî ol sûretle vâsıl olageldiklerinden hiçbirinin pederi ma'lûm değildir ve vâlide kızını ve zevc karısını ve birâder kız kardaşını fi'il-i kerîhden men' etmediklerinden başka müşterîlerinin kesretiyle fahr ü mübâhât ederler. Karılarının biri kendü erkeklerinden biri ile zinâ etmek indlerinde pek büyük kabâhat addolunur ve duyulursa bu fi'ili irtikâb edenleri yek-diğerine tezvîc ederler ve kabûl etmeyecek olurlar ise katl derecelerine kadar tertîb-i cezâlarına mübâderet ederler ve zevcleri kendi hidmetkârları makâmında bir deyyûs olur. Zîrâ âhar kimse kendilerini kabûl etmeyeceğinden ve nefsü'l-emrde kendileri zevce muhtâc olmayup mücerred mâlik oldukları hayvânâta bakmak ve yiyeceklerini pişirmek ve esmân-ı [140] lâzimesi karıların kiselerinden olarak levâzım-ı zarûriyyelerini peydâ etmek için tezevvüc ederler. Nisâlarının düzgün sürmekten ve bâzâr-ı bed-girdârlarına revâc verecek sûretle endâmlarını tezyîn eylemekten gayrı hidmetleri yoktur. Yeni yetişen kızları evvel-emirde bir müddet-i mu'ayyene için mut'a sûretiyle birine kapatma verip bikrini izâle ettirirler. Bu dahî ibtidâ helâl vechile te'ehhül etmiş olsun deyü olmayıp ancak bu usûle ri'âyet etmeseler civân kızları onar yirmişer pâreden istiftâh ederek mevsim-i bahâr-ı hüsünlerinden temettu' etmeksizin berk-i nev-resîdelerin bâd-ı hazân tehî destâne yağma ettireceklerinde iştibâh olmadığına ve ömürde bir kerre ele geçmiş metâ'-ı hüsn-i anları tebâh olacağı meczûm idüğine mebnî kendilerini bu hasârdan vikâye kasdından ibârettir. İşte ol sûretle mut'aya verilmiş olan kızların müddet-i mu'ayyeneleri inkızâsında tarafeyn biri birinden hoşnûd bulunur ise münkaziye olan müddet-i mu'ayyeneye bir mikdâr daha zam ederler. Yok tarafeyn bir birinden arzusunu almış bulunur ise bir mukâvele-i hafîfeden ibâret olan ukde-i istimtâ'ları münhal ve ol duhterin yed-i müstemti'inde merhûn olan perde-i fuhşiyeti fazîhat-ı kâmileye mübeddel olur. İrâniyân'ın en büyük hanları âşikâr olarak bunlardan mut'a kullanır. Mu'ayyebâttan ma'dûd değildir. İşbu sûzmânîyân'ın kıyâfetleri göbeklerine kadar gömlek ve ol boyda bir nîm-ten ve üzerine cebken ve ayaklarına fistân giyerler ve bellerinden aşağısı kaba ve güzel görünmek için bir fistâna kanâ'at etmeyip müte'addid fistânlar telebbüs ederler. Hattâ bir karının bir vakitte beş-altı fistân giydiği olur. Raksları da [141] güzeldir. Acem memâlikinin pek çok yerinde bulunur ise de asıl menba'ları Süne nâm-ı diğer Senendec ve bir de Kirmân-şâhân şehirleridir ve bunlar tavâ'if-i sâ'ire

misillü kara çadırlarla konar göçerler ve zikr olunan ef'âl-i şenî'aya me'lûfiyetle berâber erkekleri ve kâr-ı mekrûhtan arzûsunu almış olan koca-karılar namâz kılıp ve Ramazân'da oruç tutarlar.

Hânikîn Sancağı Tevâbi'inin Ahvâl ve Keyfiyyetleri

Livâ-i mezbûra tâbi' nevâhîden Bünküdre nâhiyesinin mezrû'âtı âtiyü'z-zikr Korete çayının Diyâle nehrine munsab olduğu mahal civârında Diyâle nehrinin cânib-i yesârından müfrez ve Bâlâcû demekle ma'rûf olan bir hark ile Hadrâ nâmında dîğer bir hark sularından sulanır. Ve bu iki harkın her biri nice ufak harklara taksîm olunur. Nâhiye-i mezbûrenin bir tarafı Diyâle nehri ve bir tarafı Hânikîn muzâfâtından olan Dekke arâzîsi ve bir tarafı nefs-i Hânikîn ve Hacı Kara ve bir tarafı Zuhâb'ın arâzî-i sâ'iresiyle mahdûd olarak vâsî'ce bir nâhiyedir. Aslında Zuhâb'a mülhak iken İranlu'nun istîlâsı vukû'unda Zuhâb İranlu tasarrufunda kalmağla nâhiye-i mezbûre Bağdâd eyâleti dâhilinde kalmıştır. Ve bunun kurâ-yı mahsûsası olmayup bâlâda muharrerü'l-esâme tâ'ifeler kara çadır ile ikâmet ederler ve ba'zan muvakkat olarak damlar dahî inşâ ederlermiş.

Nâhiye-i Mezbûrede Olan Âsâr-ı Kadîme ve Ziyâretler

Bünküdre nâhiyesinde âsâr-ı kadîmeden olarak Gavur Tepe demekle ma'rûf bir tepe vardır ki zâtında ebniye iken münhedim olup, tepe [142] şeklinde girmiş olduğu nıfs zira' murabba'ında ve dört beş parmak kalınlığında görülen tuğlalardan istidlâl olunur. Ora sekenesi gavur vaktinden kalma bir eserdir derler ise de aslında ne olduğu ve kimin binâ-kerdesi olduğu idüği ma'lûm değildir. Yerlülere lâzım oldukça ol tepeden tuğla söküp isti'mâl ederler. Bu tepe kazdırılıp keşf olunsa derûnunda antikaya müte'allik ba'zı şeyler bulunmak ihtimâli vardır. Mezkûr tepeden dört yol vardır ki; birincisi, Dekke karyesinin arkasında vâki' Mervârîd dağının tepeye karşı olan eteğine ve ikincisi, mezbûr tepeden Kolay nâm karyenin yolu üzerinde kezâlik mezkûr Mervârid dağının eteğine ve üçüncüsü, Şîrvâne nâm mahalle karşu Diyâle nehri üzerinde vâki' harâb köprüye ve dördüncüsü, Hânikîn caddesinde Küçük Ak dağ eteğine kadar imtidâdları olup her biri tahmînen beş zira' arzında iki tarafları mezkûr tuğlalar ile örülmüş ve araları çakıl taşıyla doldurulmuş muhkem yollar oldukları rivâyet olunmuştur. Zâhir budur ki, nâhiye-i mezbûre bir çukurca mahal olduğundan yağışlıkta pek çok çamur olmağla mezkûr tepe mahallinde olan ebniye sâhibi bu yolları yapdırmış olmak gerekdir. Nâhiye-i mezbûrede İmâm Mehmed nâm bir zâtın türbesi olup sâhib-i türbeyi mebrûk bir zât deyü i'tikâd ederler.

Hânikîn'e Tâbi' Baba Pilâvî Mukâta'asıyla Mukâta'ât-ı Sâ'ire

Baba Pilâvî mukâta'asıyla Hânikîn'den bir sâ'attan cüz'îce ziyâde mesâfede vâki' bir tepe yanında Baba Mahmûd nâm-ı diğer Baba Pilâvî demekle meşhûr bir zâtın türbesi olarak Kürdçe Sûze Bulak ya'nî "Sebze [143] bulak" nâm bir bulak suyu ile sulanur ki bu su tahmînen bir değirmen idâresine kâfîdir. İki üç sene zarfında türbe-i mezbûre civârında bir mikdâr su bulunmağla Kehrîz ta'bîr olunur kuyu bu yollar vâsıtasıyla karye mezâri'ine akıdılmıştır. Hânikîn'den Bünküdre'ye giderken yolun cüz'î sol tarafında bir çukur yerde su kaynayup büyücek havuz kadar göllenip yine orada batar. İçinde birkaç aded balık vardır. Kehrîz mukâta'asının suyu Elvend nehrinin cânib-i yesârından çıkıp beş kısma ya'nî beş harka münkasım olur. Kolay mukâta'asının suyu Hânikîn ile Hacı Kara beyninde Elvend nehri üzerinde olan köprünün üst tarafından nehr-i mezbûrun cânib-i yemîninden alınmış bir hark olarak Hacı Kara karyesi mahalleri arasından geçer. Ve gûyâ mahall-i mezkûr zirâ'atiyçün sühûletle cedvel açılıp hark-ı mezbûr suyu akıdılmış olduğundan Kolay mukâta'ası ismiyle benâm olmuştur. Ali Âbâd mukâta'asının suyu dahî Elvend nehrinin cânib-i yesârından ifrâz olunmuş bir harktır. Kızıl Rabat mukâta'asının suyu Elvend nehrinin Diyâle'ye munsab oluduğu mahallin alt yanında Diyâle nehrinin cânib-i yesârından me'hûz bir harkdır. Ve işbu Kızıl Rabat Hânikîn'in beş sâ'at mesâfe garbîsinde Bağdâd caddesi üzerinde büyücek bir karyedir. Tarîkat-ı aliyye-i Kadiriyye meşâyıh-ı benâmından ve mazanna-i kirâmdan Kerkük'de post-nişîn-i irşâd olan Şeyh Abdürrahman Efendi'nin zikr olunan Hânikîn ve Hacı Kara ve Bünküdre ve Ali Âbâd ve Kızıl Rabat nâm mahallerin her birinde birer halîfe ve tekyeleri vardır. Bu mahallerden Hacı Kara ve Ali Âbâd ve Kızıl Rabat ve Baba Pilâvî mukâta'alarında hurma bağları olup bunların [144] ve sâ'ir zikirleri sebkat etmiş olan Hânikîn tevâbi'inin hınta ve şa'îr ve pirinç ve sisam ve ba'zan daru ve bostân ve sebze makûlesi mezrû'âtı dahî vardır.

Mukâta'ât-ı Mezbûrenin Mahsûlât-ı Mîrîyeleriyle Usûl-i Mezâri'aları

Nefs-i Hânikîn sâkinleri şitevî mahsûlâtından ya'nî kış mevsiminde zer' olunan mahsûlâttan cânib-i mîrîye hums ve seyfî mezrû'âtından ya'nî bizim taraflarda "yaz mahsûlü" ta'bîr olunan mezrû'ât ki kış mevsimi güzerâtından sonra ekilir, andan "Sülüs" ve Arabça "deym" ta'bîr olunur susuz mahsûlâtından öşür

verirler. Ve mahall-i mezbûrun mülhakâtı olup oralarda çiftlik ma'nâsına "şebbe"[1] ta'bîr eyledikleri mahal mezrû'âtının şitevî'sinden "sülüs" alınıp işbu "sülüs"den "serkâye" nâmıyla "nâzır" ve yâhûd "ortakçı" makamında olan "serkârlar" öşür alırlar. Ve sayfî zirâ'atı için eğer mîrî tarafından tohum verilirse mahsûlâttan sülüs sülüsân i'tibârıyla mîrî iki ve fellâh bir alır ve tohum fellâh'ın olur ise nısf nısfa taksîm olunup "nâzır" makamında olan "serkâr" dahî "serkâye" olarak mîrîye râci' hissesinin öşrünü alır. Hacı Kara karyesi mahsûlâtının şitevî mezrû'âtından rub' ve "şebbe"lerinden sülüs ve "sayfî"sinden Hânikîn te'âmülüne kıyâsen mahsûlât alınır. İşte bu minvâl üzere tahsîl olunmak şartıyla mukâta'ât-ı mezbûrenin bedelât-ı seneviyyeleri mahallinde zîr-i esâmelerinde gösterilen mikdâra bâliğ olur. Benküdre nâhiyesi cânib-i mîrîye şitevî mahsûlâtından hums ve vâsıta nâmıyla her bir çiftten bir vezne hınta ve iki vezne şa'îr ve deym mahsûlâtından "süb'" ya'nî yedide bir verir. Ve serkârlarına mîrîye âid mahsûlâttan Öşür alırlar. Ve sayfî mahsûlâtından [145] Hânikîn misillü verir. Kolay mukâta'ası sayfî hâsılatdan Hânikîn te'âmülüne kıyasen verir ve şitevî mahsûlâttan Sülüs Sülüsân hesâbiyle verir. Tohum kaziyyesi bâlâda mürûr eylediği vechiledir. Fakat bunda "vâsıta" rüsûmu yoktur. Dekke ve Ali Âbâd mukâta'aları Benküdre gibidirler. Kızıl Rabat mukâta'ası Kolay gibidir.

Horasan Mukâta'a-i Cesîmesinin Ahvâl-i Te'âmüliyesi

Ma'lûm olaki buralarda yirmibin zira'-ı Osmânî murabba'ında olan tarlaya çift ma'nâsına olarak bir "feddân" ıtlâk ederler. İşte bu tarlaya tohum olmak üzere bir tağar hınta ve iki tağar şa'îr saçılır. Mahsûlât idrâkinde tohum ihrâc olunduktan sonra berber ve dülger ve "Kârih" ya'nî su taksîmcisi ve "Sekkâr" ya'nî suları bend edici ve "Şahne" ya'nî "Subaşı" hademesinin her birine ikişer batman şa'îr ve birer batman hınta verilüp gerü kalan mahsûlâtın hıntasından yirmi beşde bir ve şa'îr nev'î mahsûlâttan otuzda bir afr sâhibine râci' olmakla bunlar ba'de'l-ihrâc kusûru dahî beş hisseye taksîm olunur. Bu beş hissenin "Mellâk" yâhûd mîrî yâhûd vakfü'l-hâsıl ol arâzî kangı tarafdan zirâ'at olunur ise üç hissesi oraya ve iki hissesi fellâh'a âid olur. Ve işbu te'âmül bir "feddân" yerin mezâri'ası hakkında cârî olup birden ziyâde beş "feddân"a kadar olur ise anda âhar usûl isti'mâl olunur[2]. Şöyleki ol arâzî mîrî yâhûd vakıf veyâ sa'îr kimin tasarrufunda ise bir

---

1 Derkenâr: Büyük harktan mef'rûz ve bir mikdâr arâzîye mahsûs bir hark üzerinde vâki' onbeş yiğirmi çift ile zirâ'at olunabilir mahalle "şebbe" ıtlak olunur ki, Rumeli taraflarında "çiftlik" yâhûd "palanka" ıstılahı makamındadır. Bu civârda ağleb mezrû'ât su kuvvetiyle hâsıl olarak cüz'î mikdârı dahî susuz hâsıl olduğundan mezrû'âtlarında sulu ve susuz ıstılâhı vardır.

2 Derkenâr: Bağdâd'a beher kıyyesi dörtyüz seksen dirhem olmak üzere altı kıyyeye bir batman ve yüz batmana bir tağar ıtlak olunur. Bu takdîrce Dersa'âdet kîlesi yiğirmi kıyye i'tibâr

"feddân" ziyâde zer' edeceği tarla içün müsâ'ade nâmıyla beher feddân başına ikiyüzelli guruş i'âne-i nakdiye demektir [146] olarak yarım tağar şa'îr vermek üzere bir ortakcı bulup iktizâ eden tohum ol ortakcı ma'rifetiyle bi't-tedârik zer' olunur. Mahsûlâtm idrâkinde evvelâ "serkâr" ya'nî "ortakcı" tarafından verilen tohum ba'dehû bâlâda zikr olunan demirci, dülger ve sâ'ir hademe hakları çıkarılup gerü kalan mahsûlâtın humsunu alır. Ve mâ-bâkîsi kıyâs-ı sâbık üzere beş hisse i'tibârıyla ikisi fellâh'a ve üçü mâl sâhibine kalır ve bu dürlü mezâri'aya "Mutlak Usûlü" derler. Bu usûl dahî birden beş feddân'a kadar arâzî zer'inde cârî beş feddân oldukta beş feddân'ın birisi Mutlak nâmıyla Serkâr hissesi olup bâkîsi yine beş hisseye taksîm olunarak üçü sâhib-i arzın ve ikisi Fellâh'ındır. İşte her yerde bir gûne te'âmül olduğundan ma'lûm olmak için beyânına mübâderet olundu.

Livâ-i Zuhâb

Zuhâb sancağı kâh Kasr-ı Şîrîn Emâreti ilhâkıyla ve kâh emâret-i mezkûre tefrîk olunarak âtiyü'z-zikr tevâbi'i sâ'iresiyle öteden berü Bağdâd eyâleti mülhakâtından olarak cânib-i Devlet-i aliyye'den yurtluk ve ocaklık vechile yerlüsinden birer zâta tevcîh ve ihsân oluna gelmiş bir sancak olup İranlu'nun anda bir gûne hakkı yoğiken Nâ'ibü's-Saltana Abbâs Mîrzâ günlerinde birâderi Muhammed Ali Mîrzâ Süleymâniye mutasarrıflarından dolayı Bağdâd vâlîsi merhûm Abdullah Paşa ile bozuşup binikiyüz yirmi altı târîhinde Zuhâb sancağını zabt eylemiş ve otuzsekiz târîhinde beyne'd-devleteyn akd olunan Erzurum mu'âhedesi muktezâsınca sâ'ir mahallerle berâber livâ-i mezbûrun [147] taraf-ı Devlet-i aliyyeye reddi îcâb ederken her nasıl ise Kasr-ı Şîrîn ile berâber reddolunduğundan evvelâ livâ-i mezkûrun eczâ-i mütemmimesi gösterilüp ba'dehû ahvâl-i sâ'iresinin bast ve beyânına şürû' olunur.

Zuhâb'a Tâbi' Kazâ-i Dertenk Yâhûd Dertenk Mukâta'ası

Nefs-i Dertenk karyesi	Zerde karyesi	Yârân karyesi	Kânî-reş karyesi
Beşîve karyesi	Kal'a-i Şâhîn nâm-ı diğer Kavrüvân nâhiyesi	Serpül nâhiyesi	Deyre nâhiyesi

olduğuna göre Bağdâd'ın bir tağar hınta yâhûd şa'îri otuzaltı keyl-i İstanbûlî'ye müsâvîdir. Musul tarafında beher kıyyesi yine dörtyüzseksen dirhem olmak üzere sekiz kıyyeye bir vezne ve yiğirmi vezneye bir tağar ıtlak olunur. Şimdiki mebâhisimiz Bağdâd eyâletind dâ'ir olduğundan bu mahallerce vukû' bulan tağar ve ta'bîrâtı Bağdâd hesâbına tatbîk olunmak lâzım gelmekle tavzîha mübâderet olundu.

Küleyn nâhiyesi — Geylân nâhiyesi — Zerrin-cû ve Pispisî ve Nev-âhûr mukâta'aları — Nefs-i Zuhâb nâhiyesi

Püşt-i tenk nâhiyesi

Derne Kazâsı Yâhûd Mukâta'ası

Nefs-i Derne nâhiyesi — Cekîrân nâhiyesi — Mîr-âvâ nâhiyesi

Bîbiyân nâhiyesi, — Hâne-şûr nâhiyesi — Püşt-i Keyf nâhiyesi.

Şeyhân Mukâta'ası

Nefs-i Şeyhân nâhiyesi — Tel-fâv nâhiyesi — Mamişan nâhiyesi — Meydân nâhiyesi — Herşel nâhiyesi.

Emâret-i Kasr-ı Şîrîn

Nefs-i Kasr-ı Şîrîn karyesi — Elvend nehrinin iki cânibinde kâ'in Cigerlü nâhiyesi — Koreto nâhiyesi

Tîlekû nâhiyesi — Benküdre nâhiyesi — Serkân nâhiyesi — Harahire nâhiyesi

[148]Serçem nâhiyesi — Senker nâhiyesi

Nefs-i Zuhâb Karyesinin Ahvâli

Zuhâb kasabası[1] kadîm bir mahal olmayup Dertenk sancağı muzâfâtından Ben Zerde nâm dağın taraf-ı garbîsinde şimâlden cenûba takrîben üç sâ'at ve garbden şarka dahî birbuçuk sâ'at mesâfe çeker bir sahrâ-yı münbitenin cihet-i şimâlîsi nihâyetlerinde Dere Şîr nâm bir küçük çay kenârında ufak bir karye iken binyüzseksen ile doksan târîhleri hilâlinde esbak Zuhâb mutasarrıflarından Abdullah Paşa karye-i mezbûreye bir saray ve bir bâb kârgîr câmi'-i şerîf ve bir hammâm binâ ve inşâ ederek orasını kürsî-i livâ ittihâz eylemiş ve bu takrîb az vakit içinde hayli ma'mûriyet kesb edüp kasaba hey'etine girmiş iken bâlâda zikr olunduğu vechile ikiyüzyirmi altı hilâlinde yed-i A'câma giriftâr olduğundan ve husûsan bir aralık tâ'ûn illeti müstevlî olarak sekenesinde pek çok vefiyyât vukû' bulduğundan ol vakitten berü harâba yüz tutup el-ân harâbca bir Kürd karyesine dönmüş ve hammâmı bütün bütün mahv olup câmi'-i şerîf-i mezbûrun son cemâ'at yeri ve etrâfında olan medrese hücreleri külliyen harâb olarak yalnız asıl büyük kubbesi kalmış ve bu dahî müşrif-i harâb ve A'câm tavâ'ifine merbat-ı

---

1 Derkenâr: Zuhâb şarâb vezninde lisân-ı Fârisî'de su sızmak ve sızıntı ma'nâlarınadır ve çeşme ve menba' ma'nâlarına da gelir. Kasaba-i mezbûrenin olduğu sahrâda öyle hayli su menba'ları olmak takrîbiyle bu isim ile tesmiye olunmuş ihtimâli karîbdir.

devâb olmuştur. Marrü'l-beyân Zuhâb sahrâsı müte'addid bulakları hâvî ise de suları sahrânın mezâri'ini iskaya kâfî olmadığından ve orası ise susuz mahsûl vermediğinden zamân-ı sâbıkta Elvend nehrinden mahsûs cedvel açılarak Zernho nâmında külliyetlü ya'nî ol sahrâyı irvâya kifâyet eder derecede su akıdılıp ol vechile zer' [149] ve hırâsete revâc vererek def'-i zarûret ve ihtiyâc kılınmış olduğu halde İranlu'nun istîlâları esnâsında sekenesi dağılmış ve cedvelin hafr ve bendine bakacak kimse kalmamış olduğundan cedvel-i mezkûr körlenüp ol vakitten şimdiye kadar mu'attal kalmıştır.

Dertenk Karyesi

Dertenk karyesi Zuhâb ovasının cânib-i şarkîsinde Dalhû dağı müteferri'âtından ma'dûd ve Bân Zerde demekle ma'rûf olan dağda Elvend nehrinin mecrâsı üzerinde bir karye iken harâb olup ol karyenin üst tarafında Reyjâv nâmında âhar bir karye ihdâs olunmuştur. Ban Zerde dağından ve Tak-ı Kerra caddesiyle Sermîl'e giderken karye-i mezbûreye gidilmek için Dertenk gediğinden geçilir. Sa'bü'l-mürûr bir boğazdır. Bu boğazda Elvend nehri üzerinde köprüler olup ibtidâki köprünün yanında nehr-i mezbûrun sol tarafında dağdan bir kıt'a olan kayanın bir yerinde hafr olunmuş yazı olup yazının ba'zı yerleri fersûde olarak okunmaz dereceye gelmiş ise de dikkat olundukta *"Fedhulûha bi selâmin âminîn der zamân-ı Ömer"* ibâresi fark olunabilip mâ'adâ yerleri okunamamıştır. Karye-i mezbûre Ömerü'l-Fâruk hazretlerinin mahdûm-ı mükerremleri Abdullah *radiyallahu anhümâ* hazretlerinin fetih-kerdeleri binâ buyurmuş olan câmi'-i şerîf hâlâ mevcûddur. Beşyüz kişi kadar cemâ'at istî'âb eder. Karye-i mezbûre ahâlîsi hâlâ Sünniyyü'l-mezheb adamlar olduklarından beş vakit namazların câmi'-i mezkûrda cemâ'at ile edâ ederler. Cum'a günlerinde hutbeyi pâdişâhımız efendimiz hazretlerinin nâm-ı nâmîsine okurlar. Karye-i mezbûrede ol cânibden başka bir mescid [150] ve tarîkat-ı aliyye-i Kadiriyye han-gâhı olup Kerkük'de Runf'da (?) makâm-ı irşâd olan Şeyh Abdürrahmân Efendi hazretlerinin halîfesi oturup icrâ-yı âyîn-i behîn eder. Karye-i mezbûre kayalık bir sarb dere içinde Elvend nehri üzerindeki vâki' olup gerek dere boyuna ve gerek Dertenk boğazının hâricinde güzel bağ ve bağçeleri ve envâ'ı meyveleri vardır. Oranın incir ve ceviz ve narları memdûhdur. Bülbülleri ve sekenesinin güzelleri çoktur. Bu karye takrîben yüzelli hâneyi hâvî olup ahâlîsinin ekserîsi katır besleyüp mekkârîlik san'atıyla ta'ayyüş ederler.

Ban Zerde Dağı Üzerinde Olan Kurâ ve Âsâr ve Sâ'ire

Zikri mürûr eden Ban Zerde dağı üzerinde Reyjav karyesinden mâ'adâ Zerde ve Yârân ve Kânîreş nâm üç karye dahî olup bunlardan Zerde karyesi elli ve Yârân

karyesi otuz hâneyi hâvî olarak ikisinin de bağ ve bağçeleri ve envâ'-ı meyveleri vardır. Fakat Kânîreş karyesi harâb olup mezra'aları göçebe Ekrâd'dan Gürân tâ'ifesinin yed-i tasarruflarına girmiştir. Zuhâb sancağının bütün asıl yerlüleri Sünnî olup fakat Zerde karyesi sâkinleri Nusayrî mezhebinde bir kavimdir. Mezkûr Ban Zerde dağının üstü tûlen üç-dört ve arzan birbuçuk ve iki sâ'at mesâfe çeker basîtçe bir yaylak mahal olup bu vüs'ate göre hâvî olduğu şenlikten ziyâdeye tahammülü var ise de bir mikdâr yeri aşâyir yaylağına mahsûs gibidir. Reyjav bahsinde mürûr eylediği vechile bu mahaller Abdullah bin Ömerü'l-Fâruk *radiyallâhu anhümâ* hazretlerinin teshîr-kerdeleri olduğundan hîn-i feth ve teshîrinde Abdullah hazretlerinin refâkatlerinde bulunan sahâbe-i kirâmdan bir hayli zât-ı bâ-sa'âdet [151] bu mahalde nûş-i serbet-i şehâdet ve azîm-i dâr-ı cennet oldukları rivâyet olunmuştur. Müşârün-ileyhim hazarâtından Ebû Deccâne hazretlerinin merkad-ı şerîfi Kânîreş karyesi kurbünde bir kubbe içinde vâki' olup kubbe-i mezbûre bir aralık müşrif-i harâb olmuşiken Zuhâb mutasarrıflarından el-ân ber-hayât olan Osman Paşa'nın ecdâdından Ahmed Bîk nâm kimesne kabr-i şerîfi keşf ve müceddeden kubbesini inşâ ettirmiştir. Kubbenin derûnunda mihrâb üzerinde *"be-fermûd-ı nüvvâb-ı âlî âl-i Arab be-tecdîd kerden bâyin-i Receb"* ibâresi yazılıdır ve iç kapının üst eşiği üzerinde *"emr-i be-ta'mîr hâzâ el-mekân ve imâretü't-tekyetü li'l-hâss ve'l-âm el-emîrü'l-mükerrem Ahmed Bîk yesserallahu lehü'l-hayr sene 1137 min hicret-i nebiyy"* ibâre ve târîhi muharrerdir[1]. Bu zât-ı âlî-i kadrden başka Seyyid Ganîme nâm zâtın merkâdı Reyjav karyesi kurbünde Pül-i Dervâze demekle ma'rûf mahal civârında bir kubbe derûnundadır. Ve Şeyh İbrâhîm ve Hacı Baba lâfzından galat olarak Kürdler beyninde Hacı Bav demekle ma'rûf zât ve bâ-Mûsâ ve Baba Şeyh ve eshâb-ı Nâsır ve Şâh Harâbât ve Baba Seyyid ve Pîr Kâsım ve Ahmed Reşîd ve Baba Fakîh ve Şeyh Bâyezîd nâm zâtlar dahî orada medfûndurlar. Mahall-i merkûme ahâlîsi bunların dahî cümlesini sahâbe-i kirâmdan i'tikâd ederler. Ashâb-ı merâkıddan Şâh Harâbât lakabıyla mülekkab olan zât Gürân aşîretinin mu'tekıdları olarak hattâ aşîret-i mezbûre şu'arâsından biri

"Çeh şâ-yi Harâbât himmet bovâze
Çenî sâhî subh şône Dervâze"

---

1 Derkenâr: Hakîm Firdevsî'nin Şeh-nâme'de münderic eş'ârından
"Be-deryâ ger zend-i tîğ-i yelâlek
Be-mâhî gâv gûyed keyf-i hâlek
beytinde îrâd eylediği hâl kelimesi merfû' olmak iktizâ etmez mi idi deyü i'tirâz olundukta bu öküz kavlidir, öküz ise nahv okunmamıştır. Cevâbını verdiği gibi Gürânî şâ'irin îrâd olunan beyti ma'nâsında irtibât yoktur denilürse ma'nâ kasd etmemiştir, cevâbıyla def'i i'tirâz olunabilir.

beyti inşâd etmiştir. Ma'nâsı (Şâh Harâbât'dan himmet talep eyleki sabâhleyin hübûb eden rüzgâr ağaçlara urdukta hâsıl olan sadâ ile Dervâze'ye ulaş) demektir. Sâlifü'z-zikr Bân Zerde dağı üzerinde sûr gibi çekilmiş [152] bir divâr eseri olup bu divârın ba'zı mahallerinde kulleye benzer atîk ebniye eserleri dahî vardır. Ora ahâlîsi Yezd-i Cerd'in matbahı ma'nâsına Aşbezhâne-i Yezd-i Cerd derler. Gûyâ mülûk-ı Fars'den Yezd-i Cerd bin Şehriyâr bin Şîr bin Husrev bin Hürmüz bin Nûşirevân nâm Melik'in matbahı imiş ve orada tabh olunan et'ime sûra müşâbih divâr üzerinden elden ele verilerek Baba Yâdigâr boğazının bir tarafında mürtefi' kayalık üzerinde olan kal'asına ulaşdırılurmış. Fi'l-hakîka mahall-i mezbûrda bir kal'a ebniyesi olup ancak kimin kal'ası olduğu sahîhan bilinememiştir. İşbu Ban Zerde dağının her bir tarafı tabî'î gayet hasîn ve menî' mahal olarak üzerine çıkılmak için fakat dokuz yerden yol olup bunların da her biri sa'bü'l-mürûr boğaz ve uçurum mahallerden geçer. Mezkûr yollardan Şâh-nişîn ve Dâr Tövkünti ya'nî Deliklü Taş nâm üç yol Zuhâb ovasına iner ve Pöle ya'nî Nerdübân yine Zuhâb sahrâsı etrâfında vâki' Pîrân karyesine ve Şâlkû yolu Bişîve sahrâsına ve Gile Siyav yolu Tak-ı Kerrâ caddesine iner ki bu yollar Bân Zerde dağının şarkî ve şark-ı şimâlî ve şark-ı cenûbî taraflarında vâki'dirler. Pöli Dervâze tarîki Reyjav karyesine ve Yârân tarîki Yârân karyesi nezdinde olan boğazdan Dâlhû dağına ve Baba Yâdigâr tarîki dahî Dâlhû dağının garb-ı şimâlî yüzleri pîşgâhından Mele Serâne nâm gediğe ve oradan Sedân karyesi üzerinden Kal'a Zincir tarafına gider. İşbu ta'dâd olunan yollardan gayrı Bân Zerde dağına âmed-şüd edecek hiçbir mahal olmadığından başka ber-beyân-ı bâlâ bunlar dahî gayet sarb olup her birine onar yirmişer tüfenklü ikâme olunsa mürûr ve u'bûr [153] müte'azzir olur.

Baba Yâdigâr Ziyâreti

Zuhâb'a tâbi' Seddân karyesinden Bân Zerde dağına girilecek boğaz içinde Baba Yâdigâr nâmında bir zâtın türbesi olup vaktiyle türbe-i mezbûre ittisâlinde bir tekye dahî inşâ olunmuş harâbca olduğu halde el-ân mevcûddur. Bu ziyâret çınar ve servi ve kavak ağaçları ve üzüm bağlarıyla ârâste ve letâfet-i havâ ile pîrâste olduğundan mâ'adâ bir değirmen çevirecek kadar gayet berrak ve nefîsü'l-mezâk hafîf bir de suyu vardır ki mecrâsının taş ve toprağı şimdiye kadar yosun dedikleri şeyin yüzünü görmemiş yaz mevsiminde tenezzüh olunacak bir mahalde vâki' olmuştur. Civârında Deh Çenâr ismiyle ma'rûf oturacak bir mahal olup vâkı'a ism-i müsemmâsına mutâbık ve vasf ve senâya şâyân ve lâyık yerdir şöyle ki: herbiri eflâke ser çekmiş ve iç yüzleri kıldan muarrâ ondört yaşında kızlar gibi dal ve budaktan azâde ve müberrâ olmak üzere çepçevre bitmiş on aded çınar ağacı arasında bir kaç ahbâb ku'ûduna kâfî müdevver bir oda şekline girmiş bir mahaldir. Türbe-i mezbûre ittisâlinde olan hân-gâh hücrelerinde bâtıl akîdeli Gûrân

tâ'ifesinden dâ'imâ bir iki derviş bulunup mürûr ve ubûr eden yolcular kuvvetlü bulunur ise Deryûz(?) tarîkıyla kendülerin ta'cîz eder za'îf bulunursa derhâl gasb-ı mâlına şevk-engîz olurlar. İşbu Gürân tâ'ifesi ve sâ'ir aşâyir makûlesi vaktin kutbuna rast gelseler his ve basîretleri mâ-melekini yağma ve tâlân etmek yaylaklarından cevelân edip dîde-i hırs ve tama'ları öyle zâtın [154] tasarrufât ve mükâşefât-ı zâhiriyye ve bâtınıyyesinden perde-i gafletle imyân iken hân-gâh-ı mezbûre mensûb ağaçlıktan ve bağdan zerre şey ahzına ve bir çöp kat'ına cesâret edemezler. Meğer ağaçların kurumuş dal ve budaklarından ola. Ol halde dahî dervişler toplayıp hâcetlerine sarf ederler. İşidildiğine göre orada medfûn olan zât Seyyid Muhammed bin Seyyid Ali bin Şeyh Mûsâlı bir Zencîdir. Oğlu Seyyid Visâl nâm zât dahî yanında medfûndur. Bir rivâyette bin beş târîhlerinde Derne ve Dertenk hâkimi bulunan Kubâd Beg Bağdâd vâlîsinin habsinde olduğu halde vâlidesi Baba Yâdigâr'a varıp tahlîsına himmet talep etmiş. Baba Yâdigâr dahî Kubâd Beg'in ma'lûmu olacak bir sûretle ma'nevî tahlîsına sebeb olmuş olduğundan Kubâd Beg mahalline avdet eyledikten sonra Baba Yâdigâr'ın fevti vukû' bulmuş olmasıyla Kubâd Beg mûmâ-ileyhin evliyâdan olduğuna zâhib olup medfeni üzerine kubbe binâ etmiştir. Lâkin Gürân tâ'ifesinin i'tikâdı şu merkezdedir ki server-i şühedâ Hüseyin el-Murtazâ *radiyalahu anh* hazretlerinin merkad-ı şerîfidir. Buna delilleri de gûyâ Hind padişâhlarının biri Hazret-i Hüseyin *radiyallahu anh* türbe-i mukaddeseleri için bir sanduka i'mâl edip bir deveye tahmîl etmiş ve me'mûr eylediği adamlara, *"Siz bu deveye tâbi' olunuz, her nereye çöker ve sandukayı te'mîn ederse Hazret-i Hüseyin'in merkad-ı şerîfi orada olacağından sandukayı ol mahalle vaz' edin"* deyü tenbîh eylemiş. Ber mukteżâ-yı me'mûriyet sanduka yüklü deve ile yola revân olduklarında tayy-i merâhil ederek gelirken Sermîl yolundan Tâk-ı Kerrâ caddesine erdiklerinde deve Bân Zerde tarîkına sapıp her-çend sa'y etmişlerse de deveyi o yoldan sapıtmak hendek atlatmaktan [155] düşvâr görünmekle me'mûrlar mütenebbih olup *"Deveye mütâba'atımız îcâb-ı me'mûriyetimizdendir"* diyerek devenin ardına düşdüklerinde ziyâret-i mezbûrenin olduğu yere varup orada çökmüş me'mûrlar da tamâm mahall-i emânet budur deyü sandukayı orada bırakmış olmalarıdır. Ve bu sanduka Hüseyin hazretlerinin yâdigârı olmak za'miyle sâhib-i ziyârete Baba Yâdigâr demişlerdir.

Gürânîler'in Usûl-i Tahlîfiyeleri

Gürân tâ'ifesi Nusayrî âyîninde oldukları halde Baba Yâdigâr'a ber-vech-i meşrûh i'tikâd ve bir de Zuhâb sancağı dâhilinde vâki' Kal'a-i Şâhîn ve Beşîve nâhiyeleri beyninde vâki' ve Zırh-gerân lâfzından galat olarak elsine-i Ekrâd'da Zireygerân demekle ma'rûf dağ üzerinde olan bir mağaraya Hazret-i Dâvûd

aleyhi's-selâm zırh işlediği dükkândır deyü i'timâd edip bu akîdeleri üzerine beynlerinde birine yemîn verdirilmek lâzım geldikte bir yere dâ'ire şeklinde bir çizgi çekip içine üç aded taş ve bir hançer ve bir ağaç pâresi korlar çizgi ile taşlar Hazret-i Dâvûd'un dükkânına ve hançer Hazret-i Ali'nin zülfikârına ve ağaç pâresi mârrü'z-zikr Baba Yâdigâr ağaçlarına işâret olmak üzere "dükkân Dâvûd ve zülfikâr Ali ve tûl-i sûz-i Yâdigâr neyzânim ve haberem nî" ya'nî "dükkân Dâvûd ve zülfikâr Ali hakkıyçün Baba Yâdigâr'ın yaş ağaçlarını kesmiş olayım bilmem haberim yoktur" İşte içlerinden biri bu yemîni edip de çarpılmaz ise indlerinde yalan söylemiş olmak ihtimâli yoktur.

Zuhâb Sancağının Bâkî Tevâbi'i Olan Mahal

Şîve nâhiyesi Serpül civârında vâki' Serpül gediğinden bed' ile Tak-ı Kerrâ [156] caddesininin dağa saracak mahalline kadar üç sâ'at boyunda ve yarım ve bir ve bir buçuk sâ'at arzında bir ova olup zer' ve felâha ve aşâyir kışlağına elverir bir mahaldir. Bu nâhiyenin mezrû'un, Tâk-ı Kerrâ nâm mahalle varılmazdan evvel, dağa saracak yerlerde kâ'in Zîc-i Pây-i Tâk nâm karye civârında Nevâ dağı eteklerinden çıkan ve Mâhiyt bulağı demekle müte'ârif olan bulak suyu ile idâre olunur. Ve bu suyun fazlası Elvend nehrine dökülür. Kal'a-i Şâhîn Zireygerân ve Bâz-i Dirâz dağları beyninde sath-ı mâ'il olarak dört beş sâ'at tûl ve bir-iki sâ'at arzında bir ova olup burası dahî zer' ve felâhâta ve husûsan aşâyir kışlağına elverir bir mahal olarak bir kal'a eseri dahî vardır. Nâdir Şâh'ın Bağdâd şehri üzerine gelişlerinin bir def'asında Tâk-ı Kerrâ caddesi Zuhâb mutasarrıfı tarafından hıfz ve hırâset olunmuş ve bu cihetle oradan asker sevki düşvâr görünmüş olduğundan caddeden sarf-ı nazarla arkadan Gâv-ı Revân dağından aşarak Zuhâb ovasına inmiş ve ol sûretle Zuhâb'ın teshîrine muzaffer olmuş olduğu *Cihânkuşâ Târîhi*'nde mestûrdur ki, Gâv-ı Revân Kal'a-i Şâhîn'in nâm-ı diğeridir. Serpül nâm mahal dahî Kal'a-i Şâhîn ile nefs-i Zuhâb ve Beşîve sahrâları beyninde Elvend nehri kenârında bir mikdâr sahrâ ve bir bâb kervânsarây ya'nî han ve bir kal'ayı hâvî mahal olup orada Elvend nehri üzerinde bir taş köprü vardır. Hulvân şehr-i kâdîmi[1] bu mahalde imiş. Bu dahî asâyiş kışlağına ve cüz'î zer' ve felâhâta elverir mahal olup Acem züvvârının memerridir. Deyre ve Küleyn dahî Kal'a-i Şâhîn civârında ve anın gibi birer nâhiyedirler. Geylân nâhiyesi nevâhî-i mezbûrenin garb-ı cenûbîlerinde vâki' ve Kal'a-i Şâhîn nâhiyesinden

---

1 Derkenâr: Kâmûs sâhibinin rivâyetine göre metn-i sahîfede mezkûr Hulvân şehri sahâbe-i kirâmdan Hulvân bin Umrân nâm zât-ı âlî-kadrin binâ-kerdesidir. Bu sûretde bu şehîr bânîsi ismiyle müsemmâ olup nehr-i mezbûr dahî şehre mensûben bu isimle yâd olunmakta el-hâletü hâzihî Hulvân şehri külliyyen harâb olarak yalnız zikr olunan köprü civârında ba'zı âsârı nümâyândır ve burası hıtta-i Irâk'ın mebde-i arzı i'tibâr olunur.

[157] vâsi' bir mahal olarak âtiyü'z-zikr Kelhür aşîretinden Şehbâzî fırkasının ba'zı tâ'ifeleri idâresinde bulunmuştur. Zerrin-cû ve Pispisî mezâri'-i mahsûsa isimleridir ki Zerrin-cû mezra'ları bâlâda zikri sebkat eden Elvend nehrinden ahz olunmuş ve bu isimle tesmiye kılınmış bir hark-ı kebîr sularından ve Pispisî mezra'ları âhar bir sudan sulanır arâzîdir.

Tak-ı Kerrâ ve Câddesi ile Sermîl'e Kadar Olan Tarîk Keyfiyyetleri

Tâk-ı Kerrâ Serpül nâm mahalden ve Beşîve nâhiyesi derûnundan üç buçuk sâ'at mesâfe mahalde sâlifü'z-zikr Bân Zerde dağının cânib-i cenûbîsi fürû'âtında Zengelyân yâhûd Zengelevân demekle ma'rûf kayalık bir dağ yamacınca Sermîl'e giderken câddenin sol tarafında yonma büyük taşlarla binâ olunmuş yüzü tahmînen dört ve derinliği iki buçuk ve irtifâ'ı beş-altı zira' bir kemerden ibârettir. Meşhûre Şîrîn vakitlerinden kalma binâdır deyü rivâyet olunur. Bu câddeden Bân Zerde dağına giden yol mezbûr Tâk'dan yirmi dakîka mesâfe yukarı bir mahalden ayrılır. Yolun ayrıldığı yerlerde Râhdâr ve Hâne-i Ser-i Tâk ismiyle yâd olunur bir dâm harâbesi olup altmış yedi senesi hilâlinde İranlu tarafından oraya tezkire me'mûru ik'âd olunmuş mahall-i mezkûrun alt yanında cüz'î suyu tereşşuh eder bir bulak olup gördüğümüzde suyu çekilmiş idi. Rivâyet olunduğuna göre tathîr olunsa öyle tezkire me'mûru gibi ik'âdı lâzım gelen kimesneleri idâre edecek suyu çıkar ve sıhhati muhtemeldir. Oradan bir sâ'at mesâfede Mâraspân nâm meşelü dere içinde Sürhadize lâfzından galat beyne'l-Ekrâd Sûredize nâmiyle yâd olunur bir karye olup bu karyede Acem züvvârına mahsûs harâbca [158] bir han ve ebnâ-yı sebîlin idâresine kâfî bir bulak vardır. Her ne kadar şimdiki hâlinde suyu cüz'îce ise de ba'zı mertebe hafr ve istikşâfla teksîri muhtemeldir. Zîrâ bu bulağın suyu karye-i mezkûrenin üst tarafında Sermîl yolu üzerinde olan dere suyu olup oraya varmazdan evvel batup ba'dehû bir mikdârı zâyi' olarak kusûru karye-i mezbûre civârında zuhûr eder gibi anlaşılmıştır. Sermîl yâhûd Mîlbaşı nâmıyla meşhûr ve Devlet-i aliyye ile İran Devleti beyninde ta'yîn olunan hudûd noktalarından olduğu mu'âhedelerde mestûr olan mahal karye-i mezbûreden sâlifü'z-zikr Mârâspân deresiyle iki sâ'at ve bir çâryek mesâfede hatt-ı taksîm-i miyâh olan bir noktada vâki' bir mahaldir. Şöyleki oralarda nüzûl eden berf ü bârân suları iki cihetle münkasım olarak bir kısmı mahall-i mezkûrun cihet-i garbîsinde kâ'in mezbûr Mârâspân deresiyle memâlik-i mahrûseye ve kısmı âharı mahall-i mezkûrun cihet-i şarkîsinde vâki' Kerend deresiyle Acem memâlikine cereyân eder ve Sermîl ıtlâk olunan mahal tahmînen yüz hatve dıl'ında ebniye iken harâb olmuştur. Ebniyenin hey'et-i vaz'iyyesine bakılınca asker ikâmesine

mahsûs kışla yâhûd derbend imiş gibi anlaşılır. Mesmû'âta göre orada serhad alâmeti var iken bir kaç sene mukaddem Kerend Hânı mahveylemiştir. Kerend Sermîl'den iki sâ'at mesâfede vâki' İran memâlikinden yediyüz hâne şenliği ve bir mikdâr çarşûyu hâvî bir kasabadır. Ahâlîsi Gürân tâ'ifesindendir. Lisânları Kürdî olup Fârisî dahî tekellüm ederler. A'lâ birkaç nev' üzümü vardır. Kasaba-i mezbûrenin taraf-ı cenûbîsinde vâki' Nüvâ dağı eteklerinin bir mahallinde [159] Cisr bulağı nâmıyla ma'rûf bir bulak var imiş ki, dâ'imî kol kalınlığı kadar cereyân edüp fakat sabah ve öğleyin ve akşâm üstü vakitlerinde olmak üzere günde üç kerre cûşişe gelerek bu hâlde iki değirmen idâre edecek kadar suyu zuhûr birle hayli mezâri'in sulanmasına kifâyet edermiş. Oranın ukalâsı bu bulağın böyle çoşmasını deryâda vukû' bulan med ve cezr te'sîrinden bilirler. Deryâda med ve cezrin vukû'u ma'lûm ise de dağlarda med ve cezr vukû'u Kerend'de işidilmiştir.

Derne ve Tevâbi'i

Kadîmde Derne iki-üç bin hâneyi hâvî bir kasaba olup böyle bir mahalle lâzım olan câmi' ve hammâmı ve hân ve çarşû ve bağ ve bağçeleri mükemmel bir mahal iken Timurlenk nâm Hâricî'nin zuhûr ve istîlâsı vukû'undan sonra mahall-i mezkûr hâkimleri bulunan Gürân tâ'ifesinden Gûd tâ'ifesi makarrlarını el-yevm Zuhâb civârında vâki' Sedân karyesine tahvîl etmeleriyle mahall-i mezkûr harâbe yüz tutup kırk-elli sene evvel vakta kadar bütün bütün hâlî ve mu'attal kalmıştır. Dertenk ve Şeyhân ve tevâbi'ileri fi'l-asl işbu Derne'ye tâbi' mahaller imiş. Cegîrân ve Mîr-âvâ[1] ve Bîbîyân ve Hâne-Şur ve Püşt-i Keyf[2] aralarında vâki' zer' ve felâhâta ve aşâyir kışlağına elverir mahallerdir.

Şeyhân ve Tevâbi'i

Şeyhân otağının taraf-ı garbîsinde ve Tel-fâv ve Mâmişân ve Seydân ve Herşel nâhiyeleri dahî cebel-i mezbûr civârında sahârî ve kışlak [160] yerlerinden ibâret olup bu mahalle kadar Zuhâb sancağı derûnunda zikr olunan mahall-i kadîmede birer sancak i'tibârıyla ve Lek ve Kelhür aşîretleri emâretiyle berâber Basra üzerine sefer oldukça elli atlu ile vüzerâ-yı izâm ma'iyyetlerinde bulunmak şartıyla Ekrâd beğlerinden Süleymân Beg'e ve başkasına ber-vech-i mâlikâne tevcîh ve ihsân olunduklarına dâ'ir berât-ı şerîf-i âlî-şân görülmüştür.

---

1 Derkenâr: Mîr-âvâ, Âmir-âbâd lâfzından tahrîf olunmuş Kürdce bir mahall ismidir ve kurâ ve nevâhî esâmesinde ne kadar "âvâ" lâfzı var ise cümlesi "âbâd" lâfzından galattır.

2 Derkenâr: Püşt-i Kûh lâfzından tahrîf olunmuş bir isimdir. Fârisîde dağ ma'nâsına olan "kûh" lâfzını Kürdler "Keyf" ve "Keyv" telaffuz ederler.

Emâret-i Kasr-ı Şîrîn ve Tevâbi'i Keyfiyyâtı

Kasr-ı Şîrîn emâreti Hânikîn ve Hacı Kara nâm mahallerin dört buçuk sâ'at garbîlerinde Elvend nehrinin cânib-i yemîninde kırk-elli hâne ve bir bâb cesîm ve harâbca kârgîr binâ Acem hanını hâvî Kasr-ı Şîrîn karyesiyle Bemo dağının cihet-i garbî ve garb-ı cenûbîsinde vâki' bir kaç nâhiyeden mürekkeb bir mahal iken İranlu istilâsından sonra mahall-i merkûmenin kimi Zuhâb'a ve kimi Hânikîn kazâsına teba'iyyetle iki taraf idâresine geçmiştir. Mezkûr Kasr-ı Şîrîn karyesinin çarşûsu yoğ ise de züvvâr ve tüccâr-ı İrâniyye'nin caddeleri üzerinde olmak takrîbiyle lahm ve pirinç ve tavuk ve ekmek ve hurma ve ceviz gibi erzâka müte'allik şeyleri köylüler peydâ edip tâliblerine fürûht ederler. Asıl Kasr-ı Şîrîn bu karyenin üst tarafında Zuhâb caddesi üzerinde muhîti tahmînen bir sâ'at mesâfe çeker büyük yonma taştan binâ olunmuş hisâr dâhilinde azîm bir şehir imiş. Şimdi yalnız hisâr-ı mezbûrun ba'zı yerleri münhedim olduğu halde derûnunun cümle imârâtı harâb olarak karye-i mezkûre ahâlîsi arâzîsini mezâri' edinmişlerdir. Fakat bir iki yerde ebniye eserleri var ise de bu eserlerin biri sonradan ihdâs olunmuş [161] Ekrâd ebniyelerine benzedilmiştir. Diğer mahalde beher dıl'-i dâhilîsi kırk ikişer kadem tûlünde cihât-ı erba'aya açılır dört kapuyu şâmil büyük tuğla ile binâ olunmuş bir kubbe-i münhedime vardır ki el-yevm dört tarafında mevcûd olan divârları takrîben otuz-otuzbeş kadem kaddinde vardır. Şarka karşı olan kapusunun dış tarafının iki cânibinde beşer aded kemer ebniye olup bu kemerlerin kubbeye muttasıl olanı mürtefi'ce ve diğerleri andan ve yek-dîgerinden alçak yapılmışlardır. Ve her birinin içinde mağara şeklinde birer oda olduğu görülen âsârından istidlâl olundu. Kubbe-i mezkûrenin fakat cânib-i cenûbîsinde ebniyeye müte'allik bir eser görülmeyip garbî ve şimâlî cihetlerinde dahî şark tarafında olan ebniyeden daha cesîm binâ eserleri olduktan başka ol civârda daha hayli atîk ebniye eserleri ve divârları olup husûsan işbu Kasr-ı Şîrîn'den Zuhâb'a giderken yol üzerinde beheri birer buçuk ve ikişer zira' tûlünde ve yarımşar zira' arzında yonma taştan su yolları yapılıp Elvend nehrinin ol mahalle bir kaç sâ'at mesâfe yerinden şehre varınca ufak tepeler yarılarak ve derelere kemerler örülerek zikr olunan yonma taşlarla mezkûr şehre su getirilmiş olduğu anlaşılır ve çünki beyne'l-halk söylendiğine göre Kasr-ı Şîrîn'den bir kaç sâ'at mesâfe bu'dında Benküdre nâhiyesi civârında gûyâ Şîrîn'in tavîle ve ahûrları olup hayvânâtı orada rabt olunur ve koyun ve deve ve emsâli hayvânları dahî Elvend nehri kenârında kâ'in mer'alarında gezer imiş. Akşâm sabâh ol hayvânlar sağıldıkça südlerinin naklinde usret oldığından [162] bâlâda su yolları deyü zikr olunan yollar vasıtasıyla hayvânatın südleri tavîlelere akıdılıp hayvânâta içirilirmiş. Bu ise sırf türrehât ve avâmm-ı nâs beyninde tedâvül olunur mübâlegat kabîlinden olduğu

derkârdır. Lâkin mezkûr Benküdre nâhiyesi civârında öyle ahûr ve asker ikâmesine mahsûs yerlere benzer hayli ebniye eserleri görülmüştür ve bu eserlere tavîle ma'nâsına olmak üzere Kürdler "havş-ı kürrû" ıtlak ederler. Gerek bu ebniyede ve gerek Kasr-ı Şîrîn harâbeleri kurbünde su olmadığından mârrü'z-zikr su yolları bu yurtlara dahî su getirilmesiyçün buraya kadar temdîd olunmuşdur denilebilir. Ve o misillü şeyler inşâsı dahî hayli kuvvet ve himmete menût ve muhtâc şeylerdir. Merkûme Şîrîn, Medâyin hâkimi bulunan Hürmüz Tâc-dâr'ın oğlu Hüsrev'in ma'şûkası olduğu bunların hikâyelerine âşinâ olanlardan işidilmiş ve meşhûr Ferhâd'ın ma'şûkası da budur deyü haber verilmiştir. İrânîler bunların aşkları beyânında manzûm ve mensûr nice te'lîfât ve hikâyât keşîde-i meslek-sütûr etmiş iseler de ekserîsi hilye-i sıhhatten ârî olduğu hâlde mahall-i merkûme halkı cümlesini sahîhan i'tikâd edip her-bâr anların sohbetleriyle ve harklarında nazmolunan eş'âr kırâ'atıyla taklîb-i sahâ'if-i rüzgâr ederler. Kasr-ı Şîrîn'den üçbuçuk sâ'at mesâfede Zuhâb yolu üzerinde bir küçük dere içinde Hammâm-ı Ali nâmiyle yâd olunur bir ılıca olup suyu otuzbeş derece harâretinde cüz'î kükürt râyihaludur. Zuhâb ovasında olan Seyyid Sâdık bulağı suyu ve Dâlhû dağından nüzûl edip [163] Zuhâb pîşgâhından mürûr eden ve Dereşîr nâmiyle ma'rûf olan Zuhâb çayı birleştikten sonra Hammâm-ı Ali ılıcası suyunun mecrâsıyla dağlıklar aralarından mürûr ederekten Koreto nâhiyesi sahrâlarına çıkar ve zikr olunan üç suyun mecmû'un sahâri-i mezbûreye çıktığı yerden Diyâle nehrine munsab olduğu yere kadar Koreto çayı ismiyle yâd olunur.

Koreto Nâhiyesinin Ahvâli

Emâret-i Kasr-ı Şîrîn dâhilinde olan Koreto nâhiyesi bâlâda zikr olunan çayın iki yakasında vâki' ve ale't-tahmîn ikibin hân şenliğe mütehammil münbit bir mahaldir. Eğerçi marrü'l-beyân Zuhâb suyu şûr olup ılıcanın suyu ile ittihâdından sonra daha fenâlık kesbetmekte ise de nâhiye-i mezbûrede müte'addid bulaklar olarak bunların nicesinin suları lezîz ve a'lâ olduğu rivâyet olunmuştur. İran şeh-zâdelerinden Muhammed Ali Mîrzâ'nın Zuhâb ve havâlîsine müstevlî olduğu bin yüz yirmi altı târîhine gelince nâhiye-i mezbûrede müte'addid kurâ var iken o esnâda cümlesi dağılıp hâlî kalmış ve elliyedi senesinden berû gerek dağılmış ve taraf-ı Devlet-i aliyyede bulunmuş olan ahâlîsinden ve gerek Devlet-i aliyyenin sâ'ir teb'a ve aşâyirinden hayli hâneler nâhiye-i mezbûreye giderek orasını yeniden şenletmiş ve günden güne şenliği terakkî etmekte bulunmuştur. Mahsûlâtı hınta ve şa'îrden ibârettir. Benküdre'den başka emâret-i mezkûrenin diğer tevâbi'i aşâyir kışlamasına sâlih sahârî ve mezâri'den ibâret olarak başlıca vasfa şâyân mahaller olmadıklarından tatvîl-i ebhâsdan [164] sarf-ı nazar olunup Benküdre nâhiyesi dahî el-ân Hânikîn üzerinde olmağla zikri mürûr etmiştir.

Zuhâb'a Tâbi' Puşt-i Tenk Nâhiyesi

Püşt-i Tenk nâhiyesi Zuhâb kasabasının cânib-i şarkîsinde vâki' Der-Merân deresi boğazından bed' ile tûlen Serzel karyesine ve arzen Sedân karyesinden Dere Şîr nâm çayın başına kadar olan mahallerden ibâret bir mahal olarak âtiyü'z-zikr kurâyı hâvîdir.

Tâ'ife-i İlyâsî	Tâ'ife-i Gürân	Tâ'ife-i İlyâsî
Serzel Karyesi	Sedân Karyesi	Telesân Karyesi
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
25 Kerpiç binâ	10 Kerpiç binâ	10 Bu dahî
25 Kara çadır	00	00
50	10	10

Harâb	Bu dahî	Bu dahî
Süle Karyesi	Kûbik Karyesi	Dih-i Çermele Karyesi
Aded	Aded	Aded
1	1	1

Nâhiye-i mezbûre şimdilik ber-minvâl-i meşrûh üç şenlik ve dört harâb karyeden ibârettir. Bunun lâyıkıyla ma'mûreti nefs-i Zuhâb karyesi mezâri'inin ta'tîbini mü'eddî olur. Zîrâ oralarda mahsûl yetiştirmek suya mütevakkıf olduğundan ve nefs-i Zuhâb karyesi mezâri'inin idâresi nâhiye-i mezbûreden gelen Dere-Şîr çayı suyuna münhasır olup mezkûr su ise ahad-ı tarafeyne ancak kifâyet eder râddede bulunduğundan nâhiye-i mezkûre tamâmiyle zer' [165] olunduğu hâlde mezâri'ine su kalmaz. Binâberîn esbak Zuhâb mutasarrıfları nâhiye-i mezbûrede zirâ'atı men' ederlermiş. Kurâyı mezbûreden Sedân karyesi Dâlhû dağının şimâli fürû'âtının bir yamacında vâki' bağ ve bağçeli ve a'lâ suları ve vâfir keklik ve bülbülleri hâvî bir karyedir. Bu karyeden zikri mürûr eden Baba Yâdigâr ziyâreti tam iki sâ'at mesâfe çeker. Yine Sedân karyesinden Kal'a-i Zincîr dokuz sâ'attır. Marrü'l-beyân Serzel karyesinden Kal'a-i Zincîr'e varınca yedi sâ'at mesâfedir. Bağdâd'a muzâfe Mendelî hudûdundan Zuhâb sancağı nihâyetine kadar olan mahallerde sâkin ve el-yevm İran'a tâbi' bulunan aşâyir ve tavâ'ifin mikdâr-ı hâne ve keyfiyyât-ı sâ'ireleriyle mahall-i mezbûreye mücâvir İran karyelerinden ba'zılarının zikr ve beyânına şürû' olunur.

Mendelî'ye Mücâvir Kelhür Tavâ'ifinin Aksâmıyla Mikdâr-ı Hâneleri

Kelhür aşîreti gûyâ Mansûr ve Şehbâz nâm iki birâderden mütevellid bir kavm olmağla Kelhür ismi cümlesine şâmil olduğu gibi aşâyir-i mezbûre evvelâ

Mansûrî ve Şehbâzî nâm iki kısma münkasım olduğundan her birinin aksâmıyla mesken ve me'vâları başka başka beyân olunur.

Mansûrî Tavâ'ifi

Bân-ı Seyrî Tâ'ifesi	Kâv-Sevâr Tâ'ifesi	Çölek Tâ'ifesi
Heleşî Tâ'ifesi	Çalancû Tâ'ifesi	Hâlidî Tâ'ifesi
Hurrâbî Tâ'ifesi	Nerkisî Tâ'ifesi	Pehlû-havr Tâ'ifesi
[166] Sertengî Tâ'ifesi	Zerneî Tâ'ifesi	Kûtkütî Tâ'ifesi
	Kelhürhâ Tâ'ifesi	

Cem'an
Hâne
Aded
1000

Eyvân'a tâbi'i Âsümân-âbad mahallinde sâkin Köle-Sevend tâ'ifesi
Hâne
Aded
100

Mansûrî'den müteferrik olarak Şehbâzî tavâ'ifi içinde olan tavâ'if-i mahlûta
Hâne
Aded
400

Mansûrî'den Bân-i Seyrî tâ'ifesinden müteferrik olarak Hoy tarafında bulunan fırka
Hâne
Aded
500

Yine Mansûrî'den Kerend ve Zuhâb taraflarında bulunan
Hâne
Aded
100

Mansûrî'den müteferrik olup Hersem nâm mahalde sâkin cemâ'at-ı Selîm tâ'ifesi
Hâne
Aded
400

Mansûrî'den Kelhür tâ'ifesinden müteferrik Çerdâvul nâm mahalde bulunan fırka
Hâne
Aded
100

Mansûrî'nin Nerkisî tâ'ifesinden Kirmân-Şâhâne mollası nezdinde bulunan fırka
Hâne
Aded
50

[167]Mansûrî'nin Nerkisî tâ'ifesinden Sencâbî aşîreti içinde bulunan fırka
Hâne
Aded
50

Mansûrî'den müteferrik olarak Benküdre ve Hânikîn ve civârlarında diğer tavâ'if ile bulunan
Hâne
Aded
100

Cem'î Yekûn
Hâne
Aded
2800

Şehbâzî Tavâ'ifi

Kirmân-Şâhân Civârında Bulunan Tavâ'if

Ömer-Bil Tâ'ifesi	Gâv-Bendî Tâ'ifesi	Siyâ Ubeydî Tâ'ifesi
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
100	80	100

Şeyânî Tâ'ifesi
Hâne
Aded
400

Kirmân-Şâhân Tevâbi'inden Mâhîdeşt Mahallinde Bulunan

Büdağbekî Tâ'ifesi	Şele Tâ'ifesi	Kebnek-şerî Tâ'ifesi	Neverî Tâ'ifesi
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
300	150	50	100

Çîka-Kebûdî Tâ'ifesi	Velû Tâ'ifesi	Hargâh Tâ'ifesi	Devlet-i Şûnî Tâ'ifesi
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
100	50	50	30

[168] Kirmân-Şâhân'a Tâbi' Zevîri Mahallinde Bulunan

Beyânî Tâ'ifesi	Bakır-âbâdî Tâ'ifesi	Çölek Tâ'ifesi
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
100	50	30

Kallâçe Dağının Şarkîsinde Güvâvuz Mahallinde

Beskelî Tâ'ifesi	Hâlidî Tâ'ifesi
Hâne Aded	Hâne Aded
100	400

Kifr-i Âver mahallinde bulunan Menîşî Tâ'ifesi	Deyre mahallinde bulunan Şahrek Tâ'ifesi
Hâne Aded	Hâne Aded
200	500

Geylân Mahallinde bulunan Geylânî Tâ'ifesi	Çile mahallinde bulunan Çilcî Tâ'ifesi
Hâne Aded	Hâne Aded
300	100

Diğer Müteferrik Bulunan Tavâ'if

Kemerenî Tâ'ifesi	Şâhinî Tâ'ifesi	Şûhân Tâ'ifesi	Kal'a-i Şâhînî Tâ'ifesi
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
100	100	50	500

Cem'an
Hâne
Aded
4040

Revân Nâm Mahalde Sâkin Şehbâzî Tâ'ifeleri

Hayme-nişîn Bulunan Tavâ'if

İle-Serî Tâ'ifesi	Külepâ Tâ'ifesi	Koçimî Tâ'ifesi
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
50	100	200

[169]Siyâsiyâ Tâ'ifesi	Küleçopî Tâ'ifesi
Hâne	Hâne
Aded	Aded
400	100

Dih-nişîn Olan Tavâ'if

Dihi Rûtike Tâ'ifesi	Bedreyî Tâ'ifesi	Hârûn Âbâdî Tâ'ifesi
Hâne	Hâne	Hâne
Aded	Aded	Aded
50	100	150

Berf Âbâdî Tâ'ifesi	Güzgeyî Tâ'ifesi
Hâne	Hâne
Aded	Aded
50	50

Cem'an
Hâne
1250

Cem'î	**Yekûn**
Hâne	Hâne
Aded	Aded
5290	8090

İşbu aşâyir zâten Kirmân-Şâhân hükûmeti dâhilinde olduğu hâlde Mansûrî tavâ'ifi hudûd boyunca zikri sebkat den Fîlî aşâyiri makarrlarının nihâyet bulduğu yer ki, dih-i bâlâdır. Anın civârında vâki' Eyvân nâm mahalde sâkin olup Eyvân dahî memâlik-i Devlet-i aliyyeden Mendelî kasabası arâzîsiyle mahdûd bir mahaldir. Mendelî kasabasıyla Kazâniye ve Dişeyh karyelerinin muhtâc oldukları Somar suyuna ta'arruz eden işbu Mansûrî fırkalarıdır. Rivâyete göre bundan doksan yüz sene evvel vakitlerde Eyvân mahalli hâlî iken işbu Mansûrî tavâ'ifi Fâris memleketi tarafından Mansûr Hân nâm şâhsa teba'iyyetle gelüp orada sâkin olmuşlar [170] mu'ahharan İran sâhib-i ihtiyârı Kerîm Hân Zend zuhûrunda şimdiki Kelhür hânlarından Şîr Hân'ın babası Ali Hân nâm kimesnenin Şâh Pesend nâmındaki bir güzel hemşîresi bulunmağla Kerîm Hân mezbûr merkûmeyi tezevvüc etmeğin mahall-i mezbûr hanlığını kızın birâderi merkûm Ali Hân'a tevcîh eylemiş ve bu takrîb orada yerleşip kalmışlardır. Hele Eyvân nâm mahallin memâlik-i mahrûsa muzâfâtından bulunmasına ihtiyâc-ı küllî vardır. Zîrâ Eyvân berü tarafda olmadıkça Mendelî ve civârının âsûdeliği istihsâl olunamaz gibidir. Şehbâzî fırkası dahî Kirmân-Şâhân hükûmeti dâhilinde olduğu hâlde ba'zıları hükûmet-i mezkûrenin mülhakât-ı sahîhasından olan mahallerde ve ba'zıları sâlifü'z-zikr Eyvân ve Zuhâb sancağında re's-i hudûd-ı tarafeyn olduğu ma'lûm

olan Sermîl ve Mendelî ve Zuhâb nâm mahaller beyninde kâ'in Güvâvur ve Kifrâvur ve Geylân ve Deyre ve Kal'a-i Şâhîn sahrâlarında ve ol havâlîde vâki' âtiyü'l-beyân mahallerde yaylayup kışlarlar şöyle ki: Somâr ovasının hadd-i şimâlîsi bulunan Şôrâb nâm küçük suyun taraf-ı yemîninden Kelâl-i Dâm nâm çayın cânib-i yesârına varınca iki nehrin beyninde olan sahrâya Şehbâzî fırkalarından Hâlidî ve Külepâ ve sâ'ir tavâ'if gelip kışlarlar ve kışlak rüsûmu olarak oralarda Gôde ta'bîr ettikleri rüsûmâtı ya'nî bahar mevsiminde koyunlarının beher sürüsünden bir re's koyun ve kış mevsiminde her bir sürü koyunlarının başına on kırat ya'nî elli kuruş akçeyi Mendelî Mal Sandığı'na te'diye ederler. Bir yandan da teb'a-i Devlet-i aliyyeye cevr ve ezâ etmekten ya'nî çalup [171]çarpmakdan ve halkı soymakdan hâlî değillerdir. Ve bu mahalden Zuhâb ve civârında olan Kasr-ı Şîrîn ve Hânikîn ve tevâbi'ine ve Şehbâzî ve Sencâbî ve sâ'ir aşâyir-i Îrâniyye'den her ne mıkdâr hâne gelen olursa olsun minvâl-i meşrûh üzere rüsûmât-ı mu'tâdeyi verdikden mâ'adâ bu mahalde bulundukları müddetce her bir umûr-ı şer'iyye ve örfiyyelerini ve me'mûrîn-i Devlet-i aliyye ma'rifetiyle fasl ve rü'yet ederler iken İranlu Zuhâb sancağına müstevlî olalıberi rüsûmât vermediklerinden başka teb'a-i saltanat-ı seniyyeye enva'-ı cevr ve i'tisâfları vuku' bulmakdadır.

Tavâ'if-i Merkûmenin Ba'zı Hâlleri

İşbu Kelhür ve Sencâbî tavâ'ifi Ekrâd'dan olup ba'zıları dih-nişîn ve ekserîsi hayme-nişîn olarak yaz ve kış mevsimlerinde birer mahalle nakl ederler ve bunlara mücâvir olan mârrü'z-zikr arâzî-i Devlet-i aliyye kendü makarrlarından sıcak yerler olduklarından kış mevsimlerinde arâzî-i mezkûreye gelüb bahâr mevsimlerine kadar kalurlar. Temeddün etmemiş olan mahlûkdan bunlar ile Urbân beyninde fark olmayup ya'nî hırsızlık ve ârsızlık ve yalancılık ikisinde dahî mevcûd ise de işbu Ekrâd makulesi Acem sekenesiyle muhtelit olduklarından nâmussuzluk kendilerinde ağlebdir. Bâdiye Arâbları'nın okumuşları nâdir ise de bunlarda hayli okur yazar bulunur. Hele *Ferhâd ve Şîrîn* ve *Rüstemzâl* ve *Behrâmgüz* kıssalarından cümlesi behre-verdir. Mârrü'z-zikr Geylân ve Kasr-ı Şîrîn ve ol civârda ziyâretgâha benzer vâfir kubbeler ve mutantanca türbeler var ise de bütün âlâm-ı âmâl-i [172] yağma-gerî ile hâr-ı sîr-i hayâtları pejmürde ve mürtekib oldukları habâset-i nefsâniyleri ardında hâlik ve mürde olmuş aşâyir-i mezbûre rüesâsının matmûr oldukları kubûr-ı bî-nûrlarıdır.

Mendelî'den Eyvân Câddesiyle Zerne Kal'ası

Mendelî'den Acem diyârına gidecek câdde sâlifü'z-zikr Sômâr ovasından mürûr ederek Eyvân mülhakatından Zerne kal'asına ve andan Âsümân-Âbâd

taraflarına gider yoldur. Ve egerçi Kengîr nâm-ı dîger Sômâr çayı bahâr mevsimlerinde çoşup çok mahalde yolcuyu bir mikdâr te'hîr ederse de bu hâl suyun çoşgunluğuna mahsûs olup sâ'ir vakitlerde gereği gibi şâhrâh bir câddedir. Hattâ Feth Ali Şâh zamânında oğlu Nâibü's-saltana Abbâs Mîrzâ günlerinde Mendelî üzerine gelen İran askeri tob ve mühimmâtı Âsümân-Âbâd'dan Zerne kal'asına çıkan Tenk-i Germâ nâm boğazdan geçürerek gelmişdir. Zerne kal'ası ta'bîr olunan mahal gerçekden kal'a olmayup bir tepe dibinde kırk elli hânelü bir karyedir. Kadîmde karye-i mezbûrenin tahmînen üç çâryek mesâfe kurbünde bir kal'a var imiş. El-ân harâb olup âsârı uzakdan görülmüşdür.

Zuhâb Câfı Demekle Ma'rûf Aşîretin Mıkdâr-ı Hâne ve Meskenleri

Mendelî'den Zuhâb'a varınca hudûd üzerinde bulunan İran aşâyiri bâlâda beyân olduğundan şimdi Zuhâb hudûdu üzerinde Süleymâniye hudûduna varınca olan aşâyir zikr olunur. Şöyle ki: Evvelâ Zuhâb ve tevâbi'i mebâhisi nihâyetlerinde Puşt-i Tenk nâhiyesi [173] bendinde zikr olunan Serzel karyesinden Kal'a-i Zincîr nâm mahal ki muâhedelerde hudûdun bir noktası olmak üzere mezkûrdur. Oraya kadar yedi sâ'at mesâfenin boyunda ve etrâfında Zuhâb Câfı demekle arîf Câf aşîreti bulunup zer' ve felâhat ederler. Ve kış mevsimlerinde Zuhâb ile Hânikîn sancakları beyninde kâ'in Akdağ nâm ufak dağlık yerlerde kışlarlar ve kışlakları yalnız bu mahal ise de yaz mevsiminde ba'zıları Bân Dâlhû ta'bîr olunan Dâlhû dağı üzerinde kâ'in yaylağa dahî giderler. Bu aşîret bin hâneye bâliğ olur. Zuhâb sancağının en zengin ve servetlü halkı bu aşîret olup Livâ-i mezkûr İranlu tasarrufuna geçelidenberu aşîret-i mezbûre İranlu'ya tâbi' olmuşdur. Ve kendüleri hâlâ Sünnîyyü'l-mezheb adamlardır. İşbu Câf aşîretinden olan Zıyâeddîn tâ'ifesi mukaddemâ cesîm ve kudretlüce nâmdâr bir tâ'ife iken mu'ahharan perîşân olup el-ân mevcûdları ancak elli hâneye resîde oldukları hâlde anlar dahî şurada burada müteferrikdirler. Hârûnî tâ'ifesi dahî mukaddemâ Zuhâb ile Serpül beyninde olan mahallerde sâkin iken el-hâletü hâzihî kimi Süne ve kimi Kirmân-Şâhân ve kimi Şehrizûr taraflarında olarak cümlesi beşyüz hâneye bâliğ olurlar. Ve ağlebleri Kirmân-Şâhân tevâbi'inden Kerend ve Mahî Deşt nâm mahallerde ve Sencâbî aşîreti meyânında müteferrikdirler.

[174] Kışlak İçün Zuhâb Sancağına Gelen Tavâ'if

Câf-ı Civanrûd Tâ'ifesi	Civanrûd Câfı'ndan Nedrî Tâ'ifesi
Hâne	Hâne
Aded	Aded
600	100

Civanrûd Câfı'ndan Zerdûyî Tâ'ifesi	Bâvecânî Tâ'ifesi	Tav Kûzî Tâ'ifesi
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
100	200	100

Bâlâda beş esâme olarak gösterilen tavâ'if kadîmde Felây Âlânî ve şimdi Civanrûd demekle ma'rûf mahalle mensûb tavâ'ifdir ki cümlesi Civanrûd Câfı ve tevâbi'i olup Civanrûd dahî bir nehir ismidir. Ve Câf-ı Civanrûd tâ'ifesi yaz mevsimlerinde Civanrûd mahallinde ve kış mevsimlerinde Zuhâb sancağı dâhilinde vâki' Bemo dağının şarkî ve garbî yüzlerinde ve Nedrî tâ'ifesi yazın Sârâ-Vend dağının şark yüzünde ve kış mevsiminde Zuhâb tevâbi'inden Hâne-Şûr nâhiyesinde ve Zerdûyî tâ'ifesi yazın Civanrûd mahallinde ve kış mevsiminde yine Hâne-Şûr nâhiyesinde ve Bâvecânî tâ'ifesi yazın Sârâ-Vend dağının şarkî yüzlerinde ve kış mesimlerinde yine Hâne-Şûr nâhiyesinde ve Tâv-Kûzî tâ'ifesi yazın mezkûr Sârâ-Vend dağında ve kış mevsimlerinde Bemo dağının cihet-i şarkîsinde Püşt-i Keyf nâm mahalde ârâm ederler.

Süne Aşâyirinden Kışlamak İçün Zuhâb Sancağına Gelen Tavâ'if

Keşikî Tâ'ifesi	Sûrsûrî Tâ'ifesi	Kûrkeî Tâ'ifesi
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
100	60	200

[175]Pürpîşe Tâ'ifesi	Menimî Tâ'ifesi	Şeyh İsmâîlî Tâ'ifesi
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
100	100	100

Âhe Sûrî Tâ'ifesi	Berâzi Tâ'ifesi
Hâne Aded	Hâne Aded
60	50

Bu tavâ'ifin yaylakları Süne topraklarında olup kışlamak içün Zuhâb sancağına gelüb Bemo dağının Berkeyf yüzünde ya'nî Şeyhân tarafında geşt ü güzâr ederler. Ve bu mahalle gelecek olduklarında Süne hâkimleri taraflarından "Serhayl" nâmiyle üzerlerine bir zâbit nasb olunup birlikde gönderilmesi ve düşen umûr ve husûsları ol zâbit ma'rifetiyle rü'yet ve tesviye edilmesi kadîm usûllerinden olarak hâlâ bu âdet cârîdir. Hattâ orada bulunduğumuz vakitlerde Veled Beg oğlu Hâlid Bîk gelmiş bulunan tavâ'ifin Serhayl'leri idi.

Zuhâb Sancağının İranlu Tasarrufuna

Geçen Mahallerden Aldıkları Vâridât

Nefs-i Zuhâb nâhiyesi maktû'u
(Bedel-i mezbûr orada sâkin Câf aşîretinin harc-ı hâne rüsûmundan gayridir).
Kîrât
Aded
60.000

Beşîve nâhiyesi maktû'u
Kîrât
Aded
15.000

Reyjav ve Zerde ve Yârân karyeleri maktû'u
Kîrât
Aded
5.500

Kal'a-i Şâhîn nâhîyesinin tahmînen maktû'u
Kîrât
Aded
40.000

[176] Deyre nâhiyesinin kezâlik maktû'u
Kîrât
Aded
20.000

Güleyn nâhiyesinin kezâlik maktû'u
Kîrât
Aded
15.000

Zuhâb'dan hâric Geylân'dan tahmînen alınan maktû'u
Bedel-i kîrân
Aded
20.000

Cem'ân ....
Fi Kîrât
5 Aded
775.000
Guruş
3.877.500

Zuhâb sancağı arâzîsi şarkan Kerend ve Bivenic ve Civanrûd nâm mahallere mücâvîr olarak bu mahallerden Kerend ve Biveniç nâm mahallin ba'zı yerleri görülmüş ve kurâ ve ale't-tahmîn mikdâr-ı hâneleri zabt-ı sahâif-i evrâk kılınmış olduğundan egerçi mahalleyn-i merkûme İrân'a tâbi' iseler de hudûd üzerinde bulunmaları mülâbesesiyle mahall-i merkûmenin öğrenilebildiği kadar kurâ ve ahâlîsinin mikdâr ve keyfiyyetlerinin zam ve ilâvesi tensîb olunmuşdur.

Kirmân-Şâhân Tevâbi'inden Kerend Mahalli

— Nefs-i Kerend Kasabası —

Mahalle-i Zerde	Mahalle-i Şeva	Mahalle-i Derbend	Mahalle-i Rûdhâne
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
200	300	100	100

Cem'ân
Hâne
Aded
700

Kerend Tevâbi'i Olan Kurâ

Helne-i Bâyîn karyesi, Helne-i Bâlâ karyesi, Harîr karyesi, Kökâv karyesi, Husrev-Âbâd karyesi, Serhîfâ karyesi, [177] Kâvân-Hûr karyesi, Zerd-Âbâd karyesi, Çeşm-i Sefîd karyesi, Tılsım karyesi, Kâvsûr karyesi, Hûkânî karyesi.

Ma'a Nefs-i Kerend
Cem'ân ....
Göçebe aşâyirleriyle berâber
Mikdâr-ı Hâne
Aded
1700
Vâridât
Kîrât fi
Aded 5
11.000
Guruş
55.000

Mezkûr Kerend kasabasının Sermîl'e iki sâ'at mesâfede olduğu bâlâda yazılmışidi. Kurâ-yı mülhakası dahî Kerend deresinin içinde ve yemîn ve yesârında kâ'in yamaclarda vâki'dirler. Eski Kerend şehri harâbeleri şimdiki mevcûd kasabanın pîşgâhında olup el-ân âsârı mevcûddur. Kerend hânlarının zîr-i tasarruflarında olan kurâ her bir şeyden mu'âf oldukları hâlde bâlâda terkîm olunan on bir bin kîrât yalnız Hânların yed-i tasarruflarında olan karyelerden başka olan karyelerden ahz ve cibâyet olunur. Oralarda Kerend çakmakları i'mâl olunup egerçi bunlar eyülikle meşhûr iseler de âdî Şeşhâne çakmaklarındandır. Acem memâlikinin ekser yerlerinde kilim ve seccâde ve kaliçe i'mâl olunduğu gibi bu mahalde dahî i'mâl olunur.

Kirmân-Şâhân'a Tâbi' Bivenic Mahalli:

Karye-i Şeyh Hasan, Karye-i Karcı-i Ulyâ, Karye-i Karcı-i Süflâ, Karye-i Memle, Karye-i Beyâmile, Karye-i Ali Veysi, [178] Karye-i Risânî, Karye-i Hacı, Karye-i Çıkamrikâ, Karye-i Sertenk-Bâlâ, Karye-i Sertenk-Pâyîn, Karye-i Kend-Her.

Cem'ân

	Hâne Aded
200	Dam
050	Kara çadır
250	

Vâridât	
Kîrât	fi
Aded	5
7.000	
35.000	

İşbu Bivenic mahali re's-i hudûd olan Sermîl nâm mahallin taraf-ı şimâlîsinde Dâlhû dağı üzerinde vâki' suyu ağırca bir ova ve yaylak mahaldir. Burada zer' olunan hınta ve şa'îr ve nohud ve mercimek gibi mahsûlât dîm ya'nî susuz hâsıl olur. Bâlâda zikri mürûr eden Hüleylân bu mahallere karîb bir yerdir. Mendelî civârında mum bulunmadığından neft îkâd ettikleri misillü Bivenic'de neft dahî bulunmadığından yalnız Hânları Kirmân- Şâhân'dan mum yağı getürdüp üzeri çanaklu i'mâl olunmuş bir nev' şamdanlar koyup içine fitil vaz'iyle îkâd ederler. Mâ'adâları "geven" ta'bîr olunan bir nev' nebâtın kabuğunu Anadolu'nun ekser karyelerinde isti'mâl olunan çıra yerlerine kullanurlar. İşbu geven otu yağluca güzel yanar bir şey olduğu ma'lûm ise çünki soğuk yerlerde daha yağlucası hâsıl olduğundan ve mahall-i mezbûr ise soğuk yerlerden bulunduğundan orada bulunan cinsi sâ'ir yerlerde olan cinsinden daha yağludur. Bir de mişe ağaçlarının kabuklarını boylu boyunca soyarak tokmak ile döğüp üzerler ve bunu da [179] çıra gibi yakup ellerinde gezdikleri görülmüşdür.

Bağdâd'a Tâbi' Hâlis Nâhiyesi Karyeleri

Baş Yenice, Huveyş, Kusayriyyîn, Duhle, Mansûriyye, Sa'diye, Sendiye, Cîzânî, Süaylib, Ağalar Yenicesi, Cîzânî-i Çöl, Galibiye, Lokmâniye, Meşîtî, Hebheb, Çeşyen yâhûd Keşhiyn, Delsâve, Âlîbat, Görice nâm-ı dîger Cedîdetü'l-Amyâ, Kıley'a-i Mihrâd, Nehrü'l-esved, Huveylas, Hıdeyd, Hâşimiye, Reâyâ, Âmiriye.

Cem'ân
Kıt'a
Aded
25

İşbu mahallerde mürûrumuz esnâlarında erbâb-ı vukûf takrîrinden tahmîn-i takrîbi olarak tahrîr olduğuna göre bâlâda gösterilen yirmi beş pâre karyede asıl yerlü olarak bin üç yüz kırk ve kalem aşâyirinden Fellâh olarak altı yüz doksan beş ve sâ'ir aşâyirden yirmi hâne ki cem'ân iki bin elli beş hânede dört binden mütecâviz nüfûs olup kurâ-yı mezbûrenin vâridât-ı maktû'ası dahî altı yük otuz bin guruşdan mütecâvizdir. Bu meblâğın seksen bin guruşa karîb mikdârı evkâfa âid ve yüz seksen bin guruşu mâlikâne ashâbına ve kusûru Mâliye Hazîne-i Celîlelerine âiddir. Kurâ-yı mezbûrenin başluca mahsûlâtı hurma ve hınta ve şa'îrdir. Penbe ve çeltük ve bostân ve sâ'ire dahî bulunur. Ahâlîsinden ba'zıları bârgîr ve ester besleyüb tüccâr malî ve sâ'ir hamûle naklinde kullanup bu yüzden dahî ticâret ederler ve bu karyelerin ekserîsinde [180] çulha destgâhları ve boyahâneler olarak ahâlîsi karıları ve ba'zı erkekleri bez dokuyup boyarlar. Ve umûm ahâlîsinin derdleri şudur. Murâdları kadar suya nâil olacak olsalar garîk-i bahâr-ı ma'mûriyet olurlar. Zîrâ mevki' muktezâsınca buralarda yalnız olmaz olmaz mâ'adâ herşey olur ve vücûd bulur. Hal bu minvâl üzere iken kurâ-yı mezbûrenin ba'zısı Dicle nehri üzerinde olduklarından kimisi nehr-i mezbûr tuğyânından ve kimi aşâyir makûlelerinin tegallüb ve tasallutlarından rahnedâr olagelmişlerdir.

Kurâ-yı Mezbûrenin Keyfiyyet-i Te'âmülleri

İşbu Hâlis nâhiyesinin karye ve arâzîsi mîrî ve evkâf ve emlâk olarak üç kısım olduklarından ve nahlistânâtla hubûbât-ı sâ'ire te'âmülleri muhtelif olduğundan icmâlen beyânına tesaddî olunur. Şöyle mîrîye âid ya'nî temlîk sûretiyle kimesne uhdesinde olmayup evkâfa dahî merbût olmayan mahallerin hurma mahsûlâtından mîrî husus alup kusûru ahâlî-i karye ve Hazret-i Şeyh Abdülkâdir ile İmâm-ı A'zam hazretlerine mevkûf olan mahallerden evkâf üç rub' hisse olup bir rub'u vakıf sâhibine ya'nî asıl vâkıf olan zât ile evlâdına râci' olur[1]. Ve çünki vakıf olan hurma bağlarının her bir masrafları hazreteyn-i müşârün-ileyhimâ mütevellîleri taraflarından rü'yet olunup vâkıflara ve a'kâbına hiçbir gûne zahmet kalmayarak heman mahsûlât idrâkinde rub' hisselerini alageldiklerinden bir

[1] Der-Kenâr: Bu karyelerde Haremeyn-i Şerîfeyn evkafı var ise de bunlar Evkaf-ı Hümâyûn Hazînesi cânibinden mazbûta olarak Evkaf Müdiri ma'rifetiyle idâre olunur. Bağdâd ve Basra ve havâlîsinde olan hurmalıklara bağ ta'bîr olunduğundan metn-i sahîfede münderic bağlardan murâd nahlistân olmağla îzâh olundu.

yandan evkaf-ı mezbûreye dîger emlâk vakfına rağbet olunmakdadır ve sâ'ir mezrûât ve mahsûlât [181] eshâb-ı emlâk ile su sâhibi bulunan Hazîne-i Celîle-i Mâliye beyninde ber-vech-i münâsafa iktisâm olunur. Ve Hazîne içün alınan nısıf hisseden başka herbir fidan başına "Vesta" nâmiyle on batman hınta ve yarım tağar şa'îr alınur. Yukaruda bir fidan ne mıkdâr arza ıtlâk olunduğu yazılmışidi. İşte her sene zer' olunan bir fidandan gerek feyz ü bereket olsun ve gerek mezrûât ba'zı âfâta uğrayarak hiç mahsûl olmasun zikr olunan vesta hâsılâtı olarak mezkûrü'l-mikdâr hubûbât mîrî tarafından alınur. Ve kurâ-yı mezbûre arâzîsi mahsûlâtıyla hurmalıkları Diyâle nehrinin cânib-i yemîninden münşa'ib Hâlis nâm hark-ı kebîr suyundan sulanup ol vechile idâre olunageldiklerinden gerek bu harkın ve gerek bundan me'hûz olup bir kaç karyenin idâresine mahsûs dîger başluca harkların her sene boğazlarının ayıtlanması ve ba'zı yerlerinin iktizâ eylediğinden bu hizmetler kurâ-yı mezbûre ahâlîsinin vazîfe-i zimmetleri olmağla bu hizmetin rü'yet ve edâsıçün her karyenin tahammülüne göre ameleler tahsîs olunmuş ve bu amelenin her dört neferine bir rasad ıtlâk olunup bir kaç rasada birden "haşer" ta'bîr olunur. İşbu amelenin tahsîsinde dahî hâdim-i lezzât-ı refâh ve ma'mûriyet ya'nî garaz ve nefsâniyet dâhil olduğundan egerçi "haşer" ta'bîri buralarda husûs-ı mezbûre zımnında sevk olunagelen adamdan bir çok kinâye ise de bu münâsebetle hulûl etmekde olan ağrâz ve nefsâniyet ahâlî-i mezkûreye [182] nümûne bahş-ı ruzîsatdır.

Hâlis Mukâta'asının Enhâr-ı Mîriyyesi

Sâlifü'z-zikr Hâlis nehri cesîm bir hark olup kurâ-yı mezbûrenin idâresine mahsûs olan harklardan başka nehr-i mezkûrdan âtîyü'l-beyân çıkdığından bu harklar vasıtasıyla zer' ve felâhatları mümkün olan yerlerde buna i'mâr ve gâh Urbân'ın cevr ve te'addîlerinden ve mültezimlerin şer' ve mazarratlarından ol kurâ perîşân ve târ ü mâr olagelmişlerdir. Kurâ-yı mezbûre perîşân oldukca ol arâzî ya mîrî tarafından fellâhlar buldurularak zer' ve felâhat ve yâhûd maktû' sûretinde tâliblerine ihâle birle mültezimler taraflarından idâre ve zirâ'at olunur. Ve bunlara "Enhâr-ı mîriyye" ıtlak olunup arâzî-i mahsûsası vaktına göre az çok zer'den hâlî kalmadıklarından enhâr-ı mezbûrenin esâmeleriyle orada bulunulduğu senenin bedel–i maktû'ları olarak tahkîk olunan vâridâtın mikdârı zîrde gösterilmişdir.

* * *

Hâlis nehri evvelâ iki büyük kısma münkasim olup birine Hâlis-i Şarkî ve dîgerine Hâlis-i Garbî ıtlâk olunduğundan bu iki kısmın enhârı başka başka beyân olunur.

Sekrân nehri Bedeli Aynen	Hâkim nehri Bedeli Aynen	Murâdiye nehri Bedeli Aynen

Hınta tağar Aded 20	Şa'îr tağar Aded 80	Hınta tağar Aded 15	Şa'îr tağar Aded 75	Hınta tağar Aded 20	Şa'îr tağar Aded 60

[183]Hâşimiyye-i Celev nehri Bedeli Aynen	Birecik nehri Bedeli Aded 6000	Hazariyye nehri Bedeli Aynen

Hınta tağar Aded 10	Şa'îr tağar Aded 40	Hınta tağar Aded 10	Şa'îr tağar Aded 30

Katon nehri Bedeli Aynen	Hacı Cevâd nehri Bedeli Aded 2000	Nehrü'l-Hâcî Bedeli Aded 750
Hınta tağar Aded 15	Şa'îr tağar Aded 60	Sisbâne nehri Bedeli Aded 3000
Hüveyre Kebîr nehri Bedeli Aded 1750	Kubbe nehri Bedeli Aded 1500	Kasab nehri Bedeli Aded 1500
Duhun nehri Bedeli Aded 750	Kasab Ebû Hırda nehri Bedeli Aded 1000	Bestâmiye nehri Bedeli Aded 500
Hüveyre Bestân nehri Bedeli Aynen	Mahmûdiye nehri Bedeli Aded 750	Hınta tağar Aded 2
	Şa'îr tağar Aded 4	

Cem'ân ....
Aynen

Hınta tağar Aded 92	Şa'îr tağar Aded 349	Bedeli Aded 19500

Hâlis-i Garbî Enhârı

Mücedded nehri
Bedeli
Aded
5000

Saîd nehri
Bedeli
Aded
6500

Seyyid Ali Mendolâvî nehri
Bedeli
Aded
3000

Nehrü'l-Bestân
Bedeli
Aded
00

Hallâb ve Dede ve Borarân ve Ehaymer nehri
Bedeli
Aded
3000

[184] Mutlak nehri
- Bu dahî -
Bedeli
Aded
000

Veys-i Vüşşâ nehri
Bedeli
Aded
5000

Vendiye nehri
Bedeli
Aded
35000

Humeyre ve Acemî ve Kubbe nehirleri
- Bunlar dahî -
Bedeli
Aded
000

Kıley'a-i Kasâb nehri
Bedeli
Aded
5000

Mâcidiyât nehri
Bedeli
Aded
5000

Hevrü'l-Kûriye nehri
Bedeli
Aded
750

Saraycık nehri
- Tahmînen -
Bedeli
Aded
10.000

Süleymânî nehri
Bedeli
Aded
3100

El-Übeytir nehri
Bedeli
Aded
—

Ebû Gazze nehri
Bedeli
Aded
—

Merfû-ı Kebîr ve Sağîr nehirleri
Bedeli
Aded
4000

Yezdî nehri
Bedeli
Aded
1500

Ane Begli nâm-ı dîger Anbûkiye nehirleri
Bedeli
Aded
10

Bevâzil nehri
Bedeli
Aded
15000

Süveyka nehri
Bedeli
Aded
1000

Hüseyniyye nehri
Bedeli
Aded
—

Dekdârî yâhûd Tecdârî nehri
- Tahmînen -
Bedeli
Aded
5000

Kutucuk nehri
Bedeli
Aded
3000

Cem'an

Hınta tağar	Aynen Şa'îr tağar	Bedeli
Aded	Aded	Aded
130	320	63350

Cem'i yekûn

Aynen

Hınta tağar		Şa'îr tağar	
Aded	fi	Aded	fi
222	400	679	200

Bahâ ....

Guruş
224.600
082.850 Bedelât-ı yekûn
307.450

[185] Enhâr-ı Mezbûrenin Sûret-i Te'âmülleri

İşte Hâlis nehri ile idâre olunan kurâ ve enhârın aded ve mıkdâr-ı bedel ve sâ'ireleri ve karyelerin sûret-i te'âmülleri zikr olunduğundan enhâr-ı mezbûrenin dahî icmâlen te'âmülleri beyân olunur şöyle ki: Bu enhârın tâlibleri zuhûr ederek maktû'an deruhde olunurlar ise mültezim olan adam fellâh bulup zer' ve felâhata mübâderet eder. Ve maktû'an ihâle olunamadığı sûretde ber-vech-i emânet cânib-i mîrîden birine tefvîz olunarak ol adam fellâh tedârıkiyle zer' ve felâhat etdirir. Fellâhlar ile olan te'âmülü bâlâda Hânikîn kazâsı bendinde îmâ olunan usûle mutâbık olmağın tekrârından hazer kılındı.

* * *

Bağdâd'a Tâbi' Âne Kazâsı

Âne mülûk-i ekâsireden Ardeşîrîn-i Ânân nâm zâtın Bağdâd'ın sekiz dokuz merhale garbîsinde ya'nî kırk elli sâ'at mesâfede Fırat nehri üzerinde vâki' bir adada ma'a kal'a binâ-kerdesi olan bir şehir ismidir. Bu şehir yüz elli sene evvel vakta gelince kal'a-i mezbûresiyle berâber mevcûd iken târîh-i mezkûr hilâlinde ol havalîde bulunan Elbû Rîşe nâm mevâlî aşîret şeyhi Feyyâz Ebû Rîşe nâm kimesne Hedm ve Şâmiye[1] yakasında Fırat nehri boyunca üç sâ'at tûl çeker mahalde hâneler binâ ederek ahâlîsini oraya nakl etdirmiş bunun sebebi dahî Fırat nehrinin tuğyânında nehr-i mezbûr ahâlîsinin isyâna sülûkleridir. Âne şehri hâlâ mezbûrdadır. Şehr-i mezkûrun nehirden taraf olan arâzîsi Fırat nehrinden me'hûz

[1] Der-kenâr: Şâmiye, Fırat nehrinin cânib-i yemîninde vâki' erâzîye ıtlak olunduğu ve nehr-i mezbûrun cânib-i yesârında olan erâzîye dahî Cezîre denildiği bâlâda beyân olunmuş ise de bu mahalde dahî ihtâr olundu.

[186] müte'addid ufak harklardan sulanur ve geruda olan mezâri'i dahî şehrin üst tarafından hafr olunup şehrin verâsından olan dağ etekleriyle berâber dolaşdırılmış olan cüdûl vâsıtasıyla iskâ ve irvâ olunmakda bulunmuşdur. Mahall-i mezbûrun suyu Fırat nehrinden olmağla vasfdan müstağnî olup havâsı dahî gayet letâfetdedir deyu nakl ve rivâyet olundu. Mezra'alarının cânib-i garbîsi Âne'ye on sa'at mesâfede vâki' El-Kaîm nâm mahal arâzîsi ve cânib-i şarkîsi Hît a'mâlinden Benâm nâm mahallere müntehî olur. Zikr olunan El-kaîm nâm mahal ile Âne şehri beyninde olan yerlerde otuz seneye gelince müte'addid kurâ ve mezâri' olarak Fırat nehrinin iki yakasında yazlık ve kışlık mezrûât yetişdirilürken Âneze Arabları'nın tasallut ve te'addîlerinden oraları harâb olup fakat Âne şehrinin bir sâ'at mesâfe garbî mahalleri ma'mûrdur.

Âne Şehri ile Tevâbi'i Fırat'ın Hâvî Oldukları Hânehâ

Nefs-i Âne karyesi	Râve karyesi	Kerable karyesi - Harâb -	Süleymâniye karyesi - Bu dahî -
Hâne Aded 1000	Hâne Aded 200	Hâne Aded 00	Hâne Aded 00

Mesâdıd karyesi	Sıyn karyesi	Cemîle karyesi
Hâne Aded 50	Hâne Aded 50	Hâne Aded 00

Bağdâd'a Tâbi' el-Hadîse ve Tevâbi'i

El-Hadîse, Fırat nehri vasatında def'a-i sâni olmak üzere Hulefâ-yı [187] Abbâsiye'den El-Vâsık Billah Halîfe'nin i'mâr-kerdesi olan bir şehir ismi olup el-yevm iki yüz hâne ve bir kal'ayı hâvîdir. Tevâbi'înden Âlûsî karyesi yüz yirmi hâneli bir mahal olup Fellâhlar'ı Elbû Hayyât ve El-Kitayşât tâ'ifeleri olarak Fırat nehrinin iki yakasında zirâ'at ederler. Cebe karyesi dahî Âlûsî karyesiyle Hît beyninde vâki' olup ahâlîsi kezâlik Fırat nehrinin iki yakasında zer' ve felâhat ederler. Cennet-mekân Sultan Süleymân zamânında gûya bende-gân-ı âsitân-ı Süleymanî'den Kılıc Beg nâm kimesne oraya gidüb han ve sebîlhâne gibi hayli eserler ihdâs ve inşâ eylemiş olduğu hâlde şimdi cümlesi hâk ile yeksândır! deyû rivâyet olundu. El-hâletü hâzihî karye-i mezbûrede yalnız altmış hâne mikdârı şenlik vardır.

Kazâ-i Hît Tâbi'i Bağdâd

Asıl Hît kal'ası Şâmiye yakasında Fırat nehri üzerinde olub, Cebe karyesinden Benân nâm mahalle varınca Fırat'ın iki yakasında üç yüz hâne kadar

ahâlîsi vardır. İşbu Hît kazâsı, Hît'in Cezîre tarafında ya'nî Fırat nehrinin cânib-i yesârında Hît'e bir buçuk sâ'at mesâfede Atait ismiyle ma'rûf bir bulak vardır ki andan zuhûr eden zift taş gibi katı olup bu zifte "Kufur" ıtlak eder ve Hît'in cânib-i cenûbîsinde ve Şâmiye yakasında Aynü'l-mîrî nâmında dîger bir bulak olarak bu bulağın zifti mâyi olduğundan buna "Kır Seyyâl" ta'bîr ederler. Ve bu zift yerden su ile berâber kaynayup suyu tâbelere dolup orada tabî'atiyle toz kesilür. Zift ile oralarda [188] bulunan kirec taşlarını yakup kirec i'mâl ederler ve bu ziftlerin bir mikdârı dahî sefâyin kalafâtı içün ve Bağdâd bahsinde zikr olunduğu vech ile hammâmların döşemeleriçün isti'mâl olunmak üzere Bağdâd ve Hille'ye götürülür. Mezkûr Aynü'l-mîrî mülhakâtından olarak Şâmiye tarafında daha nice zift bulakları vardır.

* * *

Bağdâd'a Tâbi' Kebîse Kazâsı

Kebîse, Hît'in bir buçuk sâ'at mesâfe cenûb tarafında, Şâmiye yakasında vâki' bir karyedir. Kadîmde seksen pâre mıkdârı karyeyi hâvî bir kazâ iken Urbân ve aşâyir beliyyeleri cümlesini kazâya uğradup şimdi yalnız Nefs-i Kebîse karyesinde üç yüz hâne mikdârı şenliği olarak kusûr mülhakâtı harâbdır. Karye-i mezbûrenin mahsûlâtı hurmadır. Tahmînen bin aded hurma ağacı vardır. Karye-i mezbûre Aynü'l-Kebîse nâmında bir bulak üzerinde olup, mezkûr hurma ağaçlarının kâffesi bu bulağın suyundan idâre olunur. Nakl olunduğuna göre garâibden olarak mezkûr bulağın suyu, göntoğdan bir sâ'at sonra zamândan öylen vaktına kadar sarı ve öyleyin vaktindan akşama kadar siyâh ve gurûbdan gün toğup bir sâ'at mürûruna değin süd gibi beyâz olmak üzere, yirmi dört sâ'atda üç levn ile mütelevvin olur. Mahall-i mezbûr ahâlîsi mezkûr su süd levninde iken kifâyetleri mikdârı alup, şürb içün anı isti'mâl ederlermiş. Zîrâ dîger levnler ile televvününde ta'mı değişürce olurmuş. Bundan mâ'adâ karye-i mezbûre civârında olan âhar bir kaç bulak suları dahî [189] bu keyfiyyetle mükeyyef imişler. Bundan kırk sene akdem vakitde Kadiriyye meşâyıhından Şeyh Ahmed -ür Rahîb-ür Revâyî nâm kimesne karye-i mezbûrede müsâfir oldukda ahâlî karye sularının uygunsuzluğundan teşekkî etmeleriyle ferdâsı gün sabâhleyin ahâlî-i karyeden bir kaç adam alup karyeden yarım sâ'at mesâfede vâki' bir mahalle vararak orada yedinde bulunan değneği bir yere rekz edüb "burasını hafr ediniz, güzel su zuhûr eder" demiş. Ve lede-l hafr, fi'l-vâki' şâibe-i televvünden ârî ve içimi kendü sularından eyüce su zuhûr etmekle âb-ı lezîz ma'nâsına "Mâü'l-gadî" tesmiye etmişler. Fukarâsından gayrileri ol sudan içerler imiş. El-ahde ale'r-râvî.

Bağdâd'a Tâbi' Dileym Sancağı

Dileym sancağı, Karaorman demekle meşhûr Benân nâm mahalden Fellûce'ye varınca tahmînen on altı sâ'at mesâfe tûl çeker mahalden ibâretdir. Livâ-i mezbûrun kürsî-i hükûmeti olan Kal'atü'r-Remadî nâm kal'a Şâmiye tarafında Fırat nehri üzerinde ma'mûrca bir mahaldir ki kadîmde orada Müşeyhid nâmında bir şehir variken rivâyete göre Hilâfet-i Hazret-i Ömer'den Timurlenk vaktına gelince harâbe yüz tutmuş ve Timûr-ı mezbûr vaktında külliyyen harâb olmuşdur. Mezkûr Kal'atü'r-Remâdî'de el-ân Bağdâd vâlîleri tarafından asâkir-i muntazama ve neferât-ı muvazzafa ve Ukayl askerleri ikâme olunur. Ve işbu kal'anın yanında Fırat nehrinden Nehrü'l-Kesr nâmında bir cedvel ayrılup Taş-Hubbâni nâm mahalleri ihâta ve azîm bir hevr ihdâs eder ve orada sâkin ahâlî zirâ'at vaktinda cedvel-i mezbûru sedd edüp suyu çekilen mahalleri [190] zirâ'at ederler ve ba'de'l- hasâd yine suyu açup bırağurlar. Evâ'ilde cedvel-i mezbûru çör çöp ile sedd edüb Arablar istedikce bozarak tuğyân ederken ve ba'zan suyun mezâhime-i teba'iyyesiyle bozulup mezrûâta mazarrat îsâl eyler iken merhûm Necîb Paşa kal'a-i mezbûrenin pîşgâh-ı garbîsinde ve sedd-i mezbûr yerine açılur, kapanur bir köprü binâ edüb bu sûretle hükûmet ahâlînin isyânı gâilesinden ve mezrûât-ı ahâlî suların tuğyânı mazarratından rehâyâb olmağla bir eser-i celîle olmuşdur. Dileym aşîreti Benân'dan Fellûce'ye ve Elhas ve Âmiriye nâm mahallere kadar Şâmiye ve Cezîre taraflarında ya'nî Fırat nehrinin iki yakasında sâkin olarak zirâ'atları "Bekre" ta'bîr bârgîr dolablarıyla sulanır. Hâsılatı hınta ve şa'îr ve daru ve sisam ve sâ'ir hubûbâtdır. Ve Dileym aşîreti âtîyü'z-zikr dört tâ'ifeye münkasim olup Eşcîriye tâ'ifesi de anlara tâbi'dir.

* * *

Asıl Dileym Aşîreti

Elbû Ridînî tâ'ifesi	Elbû Fehd tâ'ifesi	Elbû Ulvân tâ'ifesi
Hâne	Hâne	Hâne
Aded	Aded	Aded
2000	500	500

Mehâmide tâ'ifesi	Aşîret-i mezbûreye tâbi' Eşcîriye tâ'ifesi
Hâne	Hâne
Aded	Aded
1000	100

Cem'ân
Hâne
Aded
4100

Mârrü'z-zikr Eşcîriye tâ'ifesi, el-ân Dileym aşîretine tâbi' ise de Dileym sancağının kadîm yerlüsü anlardır. Ve Dileym aşîreti deyu gösterilen [191] dört tâ'ife fi'l-asl Âne'nin cihet-i garbîsinde on sâ'at mesâfede vâki' Kefetü'l-Asrî ve el-Kâ'im nâm mahallerde sâkin iken Bağdâd Vâlîsi esbak merhûm Büyük Süleymân Paşa zamânında Ukeydât aşîreti gelüb Dileym aşîretine bi't-tegallüb meskenlerini zabt etmeleriyle aşîret-i mezbûre mezkûr Karaorman nâm mahalle gelerek sâkin olmuşlar ve git gide zikr-i âtî Karavul aşâyirinden olan Eşcîriye aşîretini dağıdarak Karaorman'ı zabtlarına geçürmişlerdir. Cezîre'de olan iki yüz hâne Cenâbyîn aşîreti dahî Karavul aşâyirinden ve kadîm Karaorman sâkinlerinden iken şimdi bunlar dahî Dileym'e tâbi' olmuşlardır. Ve beş yüz hâneyi hâvî Elbû İsâ ve yüz elli hâneyi muhtevî Cemîle aşîretleri Elhas nâm mahalde sâkin ve yine Dileym aşîretine tâbi'lerdir. Bâlâda mürakkam Dileym aşîreti ve tevâbi'i ve yine Cemîle aşîretinden üç yüz hâne ve Hadidteyn aşîretinden iki bin hâne ve dört yüz hânelü Elbû Alka ve altı yüz hânelü Elbû Hebazi aşîretleri Âne kalemine dâhil olup Âne Beği tarafından idâre olunurlarken merhûm Necîb Paşa Dileym aşîretini hâl-i kadîminde terk edüb tevâbi'i bulunan Eşcîriye ve Cenâbyîn aşîretlerinin mezrû'ât mahsûllerini kadîmî vechile Âne tarafından ta'şîr etdirüb harc-ı hâne nâmıyla alınan vergilerini ahşâmât kalemine rabt etdirmişlerdir. Cemîle aşîretinin Elhas nâm mahalde olan mıkdârı ve Dileym aşîreti gibi zer' ve felâhât ederler ve kusûr üç yüz hânesinin makarr-ı ma'lûmları olmayarak nefs-i Bağdâd ve etrâf ve nevâhîsinde bulunup Bağdâd'da olanları sekeneden ma'dûd ve taşrada olanları karaçadır-[192] larda eğlenüb kimi zirâ'at ve felâhat ve kimi mekkârelik ile geçinürler. Elbû Alka ve Elbû Hebâzi' ve tevâbi'leri Kerkük nevâhîsinde Huveyke ta'bîr olunan mahalde, El-Ubeyd aşîreti civârında eğlenürler. Ve bu iki aşîretle mezkûr Hadîdteyn aşîretinin zirâ'atları olmayup malları koyun ve sâ'ir esb ve kısrak makûlesi hayvânlar olarak cümlesi hırsız ve kuttâ-ı tarîk ve haydûddurlar. Ve kâffesi âtîyü'l-beyân Bağdâd aklâmına dâhillerdir. Bâlâda beyân olunan Dileym aşîreti evâilde Bağdâd vâlîlerinin himmetlerinde vehn ve fütûr gördükçe ısyân edüb merhûm Ali Paşa zamânında dahî iki def'a ısyânları zuhûr etmekle müşârün-ileyh üzerlerine sevk-i asker ederek mallarını nehb-ü garât ve kendülerin mazhar-ı kahr-ı rezâlet etmişidi. Necîb Paşa merhûm Bağdâd'a gelür gelmez Kerbelâ-yı muallâda mütemeşşid [?] bulunan erbâb-ı fısk-ı fücûr ve isyân üzerine ref'i livâ-yı himmet ve gereği gibi te'dîb ve gûşmâllerine bezl-i bârî makderet ederek sâye-i hümâ vâye-i hazret-i şâhânede mahall-i âlî mezkûr levs-i erbâb-ı mekîdetden tathîr ve o makûle usât ve buğatı kahr-ı tedmîr etmekle bu maddede görülen iş bütün aşîret koçlarını mâde mîş hükmüne koyduğundan bunlar dahî kemâl-i havf ve hirâslarından acabâ Necîb aleynâ askeri ceyb diyerek müddet-i hükûmetinde muntazır-ı pes ü pîş olup baş kaldıramadılar. Ezmine-i sâlifede Dileym aşîretinin ısyânları tevâbi'i olan aşâyir-i sâ'ireye sirâyet etmez imiş. Bu sûretde tevâbi'i mezkûre ehl-i ırz gürûhundan demek olurlar. İşbu Dileym

aşîretinin mezrûâtları olan bâlâda mezkûr hubûbâtdan kifâyetden ziyâdesi [193] Bağdâd ve Hît ve Kerbelâ'ya tâbi' Şifâtiye ve Kebîse ve Rehâliye ve ba'zan Nefs-i Kerbelâ'ya ve Aneze aşîretine fürûht olunur.

* * *

Hevr-i Akarkûf Ta'bîr Olunan Mahal ve Keyfiyyâtı

Akarkûf hevri demekle meşhûr olan mahal Fırat nehrinin cânib-i yesârında Hulefâ-yı Abbâsiyye'den Seffâh halîfenin binâ-kerdesi olan İnâr şehriyle Fellûce beyninde vâki' bir noktasından münş'aib ve Nehrü's-Saklâvî demekle ma'rûf olan nehrin başından Bağdâd'a altı sâ'at mesâfede Kızamü'l-Heys nâm mahalle ve bir tarafdan İmâm Mûsâ'ya ve bir tarafdan Sitayh ve Telü'l-Beyâz nâm mahellerin garbîsine doğru beş sâ'at mesâfeye ve bir tarafdan Nehr-i Dâvûdî ve Telü'l-Fers ve Hırnâbâd ve Terâcif ve Teşkalcî ve Sefre ve Kerbelâ yolunda bulunan Ahmed Kâhya hanı ve Hille yolunda olan Âzâd Hân ve Dûre nâm mahalle ve Bağdâd'ın karşu yakasında olan Şeyh Ma'rûfü'l-Kerhî hazretlerinin türbesine kadar olan yerlerden ibâretdir ki işbu ta'rîf olunan mahal tahmînen kırk sâ'at muhîtinde yerdir. Bağdâd Vâlîsi esbak merhûm Dâvûd Paşa'nın eslâfı zamânlarında Dileym sancağı bahsinde beyân olunduğu vechile mârrü'z-zikr Saklâvî nehri mesdûd tutularak mâh-ı Nîsan evâhirinde küşâd olunup iki mâh mıkdârı suyunu icrâ ve mezrûât-ı mevcûde ba'de'l-irvâ hasâd mevsiminden sonra sedd olunurmuş. Müşârün-ileyh Dâvûd Paşa ve halefi Ali Paşa nehr-i mezbûrun boğazını evvelki gibi muhkem etmeyüb hemân çör çöb ile sedd eylediklerine ve eslâfları gibi suların tuğyânında açılmaması kazıyyesine mukayyed olmadıklarına mebnî işbu Saklâvî nehrinin üst tarafında Safîre ve Ümm-ür Reûs ta'bîr olunan tepelere varınca yedi sâ'at mesâfede kâ'in ve herbiri tahmînen otuz [194] arşun arzında olan Hıreyşiyye ve Nemmâle ve Eb-üş Şülûk ve Devb eş-Şiceyriyye nâm harklar ve Hammâmiyye ve Safîre ve Ümm-ür rüûs nâm mahallerin isimlerine mensûb olan harklar dahî evâ'ilde âtîyü'z-zikr sûretle taşmakdan men' olunurken bunlara dahî bakılmamış ve bu harkların suları ise Saklâvî nehrinin mecrâsına müntehî olduklarından gerek Saklâvî nehri ve gerek enhâr-ı mezbûre taşup sâlifü'l-beyân kırk sâ'at muhîtinde olan mahalli bi'l-istî'âb kâffe-i mezrûâtı harâb ve yebâb etdikden gayri bir tarafdan bu sular ve bir tarafdan dahî Dicle nehrinin sâhil-i yesârından taşup Bağdâd'ın derûnuna kadar dâhil olan sular bakiyyesinden ba'zı yerlerde siyâh-ı râkide kalarak bi'l-âhire eyyâm-ı sayfda küllî te'affünât tekevvününü müntec olmasıyla bu keyfiyyet Bağdâd'ın havâsının letâfetini vehâmete tebdîl ve sıhhat-ı ahâlîsini ilel ve emrâza tahvîl etmekdedir.

* * *

Mezkûr Suların Sûret-i Zâbıta-i Sâbıkası

Mezkûr Saklâvî nehri mazarratının vuku' bulmamasiçün evâilde ol civârda ve nehr-i mezbûr üzerinde olan aşâyire sedd etdirilüb Fırat'ın coşkunluğunda suyun tasallutu olan yerlere ale'l-istimrâr istihkâm vermek ve hark edeceği yerleri sedd etmek zımnında mahsûs bekciler bırağılur. Ve enhâr-ı seb'a-i merkûmenin dahî her birine Karaorman zabiti vaktiyle Dileym aşîretinden kifâyet mikdârı adamlar gönderüb bir kaç gün zarfında sedd etdirdikden sonra bozulan yerlerini yapmak ve coşkunluk vaktinde kezâlik mevâki-i lâzimeyi muhâfaza eylemek üzere herir sedd üzerine beşer altışar hâne Fellâhlar ta'yîn olunur. Ve bu havâlî ahâlîsi dolablar ile zer' ve felâhat etdiklerinden bir dolabın suyu ile zer' olunacak yerin [195] kış mahsûlâtından mîrî içün yarım tağar hınta ve yarım tağar şa'îr ve yaz mahsûlâtından yarım tağar daru alınmak mu'tâd iken işbu bekcilerin ol hizmetlerde bulunacaklarına mukâbil yalnız ol mikdâr hânelerin mezrû'âtından bir şey alınmayup mu'âf tutulurmuş. Dâvûd Paşa zamânından sonra mu'âfiyletleri lağv olunup bunlardan ve sâ'irinden mu'tâddan fazla rüsûmât ahzına mübâderet olunduğundan harklara bakacak kimse kalmamış ve bu cihetle bunların suları hevr-i mezkûru hâlet-i meşrûhaya getürmekde bulunmuşdur. Dileym sancağı bahsinde zikr olunduğu üzere merhûm Necîb Paşa'nın binâ etmiş olduğu seddin bir tarafı müşârün-ileyh'in evâhir-i hükûmetinde bozulmuş olduğundan müşârün-ileyhden sonra yine evvelki fenâlıklar vuku' bulmakda idi. İmdi işbu Saklâvî seddinin bozulan yeri ta'mîr olunup bir daha kasden bozulmamasiçün bekçiler tahsîs olunsa ve dîger harklara dahî sâbıkı vechile ziraâatları mahsûlâtında mu'âf olmak üzere her birine beşer altışar ve belki onar hâne Fellâhlar ikâme olunsa bu madde zikr olunan kırk sâ'at muhîtinde olan yerlerin ma'mûr ve abâdân olmasına ve havâya ârız olmakda bulunan ufûnet ve vehâmetin cüz'-i a'zamı olan Akarkof hevrinde terâküm etmekde bulunan miyâh-ı râkidenin min ba'd terâküm edememesine sebeb olacakları müberhen ve bu takdîrce Saltanat-ı Seniyye, hazînece ve nüfûsca mütemetti' olacağı âzâde-i şekk ve zanndır.

* * *

Akarkûf Hevrinin Sâkinleriyle Mahsûlâtı

Benî Temîm Tâ'ifesi	Tafîl ve Zıkayb ve Kerâkişe Tâ'ifeleri
Hâne Aded 200	Hâne Aded 300

Elbû Deyrût Tâ'ifesi
Hâne
Aded
200

[196] Sümeylât Tâ'ifesi	Mi'dân Tâ'ifesi	Elbû Âmir Tâ'ifesi
Hâne	Hâne	Hâne
Aded	Aded	Aded
30	500	600

Cem'ân ....
Hâne
Aded
1830

Tavâ'if-i merkûmeden Benî Temîm ve Sümeylât ve Mi'dân kadîmden beru hevr-i mezkûrda sâkin olup zer' ve felâhat ve manda mahsûlâtından temettü' ve ticâret ederler. Ve üçü bir mahalde yazılan tavâ'if ile, Elbû Deyrât tâ'ifesi Ali Paşa zamânında varup çeltük zer'ine mübâşeret etmişlerdir. Elbû Âmir tâ'ifesi dahî mukaddemâ Ebû-Gureyb nâm mukâta'ada iken yine Ali Paşa zamânında hevr-i mezbûre gelüb Dâvûd Paşa'nın hevrden açdığı Dâvûdî harkına ve andan me'hûz olup zikri mürûr eden Teşkalci ve Sefer harkları üzerlerinde zer' ve felâhat ederler. Mahall-i mezbûrun mukaddemki mahsûlâtı hınta ve ş'aîr ve daru ve sisam idi. Ve çünki bu tavâ'ifin ba'zıları, mezrûâtını dolab ile sulamağa mecbûr olub, ba'zıları da dolabsız sulayabildiklerinden dolab isti'mâl edenlerinden yazlık ve kışlık mahsûlâtından mîrî onda bir ve dîgerlerinden üçde bir alur. Şu kadar ki gerek mîrî ve gerek cânib-i mîrîden iltizâm eden kimesneler işbu sülüs mahsûlât veren erbâb-ı zirâ'ata tohum verüb sâ'ir husûslarca dahî i'âne etmek üzere, bir mukâvele-i mahsûsa tahtına koymak dahî cârî ise de, bir siyâkda olmadığından tafsîlâtından sarf-ı nazar olundu.

* * *

Bağdâd'a Tâbi' Ebû Gureyb Mukâta'ası

Ebû Gureyb mukataası, Fellûce kal'asının cânib-i şarkîsinden [197] tahmînen üç sâ'at mesâfe mahalde, Fırat nehrinden münşa'ib tahmînen on zira' arzında ve sekiz sâ'at mesâfe imtidâdında bir hark olarak iki yakasında zirâat olunur. Mezrû'âtı şaîr ve hınta ve daru ve bostan olub, Bağdâd'da sarf olunur. Ve âtî-üz-zikr Zûbe' aşîretiyle tevâbi'inin yed-i tasarrufundadır.

Zûbe' Aşîreti	Elbû Şûde Tâ'ifesi	Kartan Tâ'ifesi	Dileym aşîretinden Bulama Tâ'ifesi
Hâne	Hâne	Hâne	Hâne
Aded	Aded	Aded	Aded
1000	200	100	300

Tefârîk ya'nî perâkende Tâ'ife	Şevâfî Tâ'ifesi
Hâne	Hâne
Aded	Aded
400	50

Cem'ân

Hâne
Aded
2050

İşbu Zûbe' aşîretiyle tevâbi'i âtiyü'l-beyân Rıdvâniye ve Mahmûdiye mukâta'alarına dahî mutasarrıflardır. Rıdvâniye nehri, mezkûr Ebû-Gureyb nehrinin tahmînen beş sâ'at mesâfe aşağısında yine Fırat'dan münşa'ib bır harkdır ki nihâyeti Bağdâd'a tamâm üç sâ'at mesâfede olan Hân-ı Âzâd nâm hana karîb mahalle kadar mümted olup oralarda müntehî olur. Bunun cânib-i garbîsi, Ebû-Gureyb mukâta'ası ve cânib-i şarkîsi, Mahmûdiye mukâta'ası mezra'alariyle mahdûd olup tahmînen yedi sâ'at imtidâdında bir harkdır. Mahmûdiye nehri dahî, Rıdvâniye nehrinden tahmînen dört-beş sâ'at aşağı mahalden münşa'ib, garbîsi, Rıdvâniye mezâri'i ve şarkîsi hâlî ve mu'attal olan İskenderiye nehri mezâri'iyle mahdûd olup nihâyeti dahî mülûk-i ekâsire âsârından el-ân harâb olan Hıyâmiyyat [198] nâm tepeye varır ki bunun imtidâdı dokuz sâ'at tûl çeker. Bu mahallere mutasarrıf olan bâlâda muharrer aşâyir, öşürden başka harc-ı hâne nâmı ve nâm-ı âharla cânib-i hükûmete bir şey vermezler, kadîmdenberu böyle olagelmişdir. Ve kendüleri âdetâ Fellâh makulesindendirler. İskenderiye mukâta'ası mezkûr Mahmûdiye nehrinden tahmînen beş sâ'at aşağı mahalden kezâlik Fırat nehrinin taraf-ı yesârından münşa'ib olub, garbîsi Mahmûdiye nehrinin hâlî mezra'aları ve şarkîsi Hazret-i Şeyh Abdülkadir Geylânî kaddese sırruhû evkafından Kazzâğ ve Hâtem nehirleri mezra'aları ve Müseyyib mukâta'ası mezâri'iyle mahdûd ve tûlü Bağdâd'dan Hille tarîki üzerinde vâki' Hân-ül-Hasve[1] nâm hana kadar sekiz sâ'at imtidâdında olarak Fellâhları Zubeyd aşîretinden yüz hâne Elbû Deyrât ve yetmiş hâne El-Uzeyr tâ'ifeleriyle iki yüz hâne kadar perâkende tâ'ifelerdir. Bunların mezrû'âtı dahî Ebû-Gureyb Fellâhları mezrû'âtı gibi olup mahall-i sarfı Bağdâd ve ba'zan Müseyyib ahâlîsine ve oralara gelen Aneze ve aşâyir-i sâ'iredir. İskenderiye nehrinden tahmînen üç sâ'at mesâfe aşağıda yine Fırat'dan Kazzâğ ve Kazzâğ'dan bir buçuk sâ'at aşağıda Hâtem nehirleri olup bunlar Hazret-i Şeyh efendimizin evkâfından olarak bir buçuk, ikişer sâ'at imtidâdında harklardır. Ve bunların kadîm Fellâhları olmayup tertîb ile şuna buna zer' etdirilür. Ebû-Lûka nehri dahî Hâtem nehrinin bir buçuk sâ'at mesâfe aşağısında vâki' ufak bir harkdır. İskenderiye ile Kazzâğ nehirleri beyninde Zôrü'l-Hızır nâmında bir orman vardır[2]. Müseyyib mukâta'ası mezkûr Ebû-Lûka nehrinin tahmînen yarım sâ'at

---

1 Der-kenâr: İşbu Hân-ül-Hasve, Arab beyninde bu isimle ma'rûf olub, Türkler Taşhan nâmiyle yâd ederler.

2 Der-kenâr: Arabistan'da ormana zôr ta'bîr ederler. Gerek Bağdâd ve gerek Basra ve civârlarında harklara nehir ta'bîri cârîdir.

aşağısından yine Fırat nehrinden altı, yedi zira' arzında bir hark üzerinde olarak hark-ı mezbûr altı sâ'at imtidâdında olup [199] nihâyeti, çölde İskenderiye mukâta'ası arâzîsine müntehî olur. İki yüz hânelü Müseyyib nâmında bir karyesi dahî vardır. Mukâta'a-i mezbûrenin karye-i merkûmeye karîb mahallerini ahâlî-i karyenin ba'zıları zirâ'at edüb ba'zıları da bu mukâta'anın ismine mazhariyyetle teseyyüb ederler. Ve kusûr arâzîsi mültezimler ma'rifetiyle tutulan sâ'ir Fellâhlar tarafından zer' ve felâhat olunur. Fellâhları üç yüz hâne kadar vardır. Müseyyib karyesinin etrâfında hurma ağaçları olup ol mahal mezrû'âtı dahî hınta ve şa'îr ve daru ve bostân ve sebze makûlesidir. Mahsûlâtı ba'zan mahallinde Aneze ve Şemmer aşâyirine satılur. Ba'zı vakitlerde dahî Kerbelâ ve Bağdâd'da fürûht olunur. Gâhîce de oralara gelen Aneze ve Şemmer aşîretleri ahâlîyi mahsûlâtın devşirüb der-anbâr etmek ve hurmaları zenbillere basdırmak gâ'ilesine düşmeğe vakit bırakmayarak üç beş gün zarfında nehb-ü tâlân ve ol ahâlîyi âzâde-i metâ'ib ve nâil-i harmân ederler. Mukâta'a-i mezbûrenin bedel-i iltizâm-ı senevîsi üç yüz bin guruş idi.

* * *

Müseyyib Karyesi Pîşgâhında Olan Köprü

Cezîre kıt'asından Şâmiye'ye ve andan Cezîre'ye mürûr ve ubûr içün karye-i mezbûr pîşgâhında, Fırat nehri üzerinde tonbazlu, ahşâb köprü olup Bağdâd'dan Kerbelâ-yı Mu'allâ ve Necefü'l-Eşref kasabaları tarîki buradan olduğundan ve Hille kasabasında olan köprü ile bundan gayri mahalde Fırat nehri boyunun bu civârında âhar köprü olmadığından kesîrü'l-mürûr bir mahaldir. Husûsâ Acem tebe'ası Necefü'l-Eşref'de olan Meşhed-i Hazret-i Ali *Kerremallahüvecheh* ve Kerbelâ-yı Muallâ'da kâ'in merkad-i şerîf-i [200] Hazret-i Hüseyin *Radiyallahü Anhümâ* makameyn-i zinnûreynine varup gelmek içün oradan mürûr ve ubûra mecbûr olduklarından bu köprünün haylice vâridâtı hâsıl olur. Keyfiyye-i tahsîli dahî âtî-üz-zikr vechiledir. Tebe'a-i Îrâniyye'den mürûr edenlerin her dört nefer süvârîsinden beşer guruşdan ibâret olan bir kırat akçe alınur ki beher süvârîden ellişer para demekdir. Hamûleleriyle cenâzeleri dahî bu siyâkdadır. Ve ol süvârîler atlu olsun veyâ ester ve merkeb-süvâr bulunsun müsâvîdir. Piyâdelerinden bir şey alınmaz. Tebe'a-i Devlet-i aliyye'den olan Urbân tevâ'ifinden ve ora ahâlîlerinden deve ve esb ve katır ve merkeb makûlesi hayvânâtdan her ne hayvâna binmiş olur ise olsun müsâvât üzere olarak birer çarhî resm-i ubûriye alınur ki beşlik beş guruşa râyic olduğu halde beher çarhî doksan iki buçuk para fî ile tedavül ederdi. Ve erzak yüklü beher re's bârgîr veyâ katırdan üçer ve merkebden birer çarhî alınur. Ve bezzâziye ve attâriye makûlesi tüccâr malı

hamûleli olan her bir yükden dört kırat ki yiğirmi guruş eder resim alınur. İşbu te'âmül merhûm Ali Paşa'nın evâhir-i hükûmetindenberu böyle tekarrür etmişdir. Selefi Dâvûd Paşa ve eslâfı günlerinde Acemler'in beher cenâzesinden ve atlusundan birer kırat alınub, piyâdelerinden bir şey alınmaz imiş. Ve tebe'a-i Devlet-i aliyye'nin boş atlu ve piyâdesinden bir şey alınmayup fakat beher yükden birer guruş ve bezzâziye ve attâriye makûlesi olan tüccâr malından şimdiki gibi beher yükde yiğirmişer guruş alınurmuş. Bu köprünün ta'mîr ve termîmi vülât-ı ızâm hazarâtı taraflarından icrâ olunurmuş. Hâlâ cânib-i hazîne-i celîleden rü'yet olunur. Bâlâda egerçi Fırat nehri üzerinde bu köprü ile Hille pîşgâhında [201] olan köprüden gayri köprü olmadığı zikr olunmuş ve bu dahî nefsü'l-emre mutâbık bulunmuş ise de nehr-i mezbûr Temmuz evâhiri ile Ağustos ve Eylûl aylarında pek çok yerinden ubûr verir. Bu cihetle Aneze ve sâ'ir eşkıyâ-yı Urbân, öteden berüden geçid yerleri bulup Cezîre tarafına geçer. Ve İbâdullah'a îsâl-i hasâra ictisâr ederler. Bundan mâ'adâ kendüleri ve hayvânâtı umûmen yüzmek bilir kurbağa gibi pis heriflerdir. Ebû Gureyb mukâta'asından bu mahalle gelince yazılan mukâta'aların kâffesi Cezrî ya'nî Fırat ile Dicle nehirleri mâ-beyninde vâki olup Cezîre ıtlak olunan kıt'a üzerinde olarak bundan sonra yazılacak yerler sâlifü'z-zikr mukâta'aların karşularında Fırat nehrinin cânib-i yemîninde kâ'in ve Şâmiye ıtlak olunan kıt'a üzerinde olmağla ma'lûm olmak içün îzâh olundu.

* * *

Şâmiye Yakasında Olan Mukâta'ât

Mârrü'z-zikr Ebû Gureyb mukâta'ası mukâbilinde Hevr-ül-Mûylece nâm mahal olup bu mahalde mi'dân tavâ'ifi zer' ve felâhat eder. Ve manda hayvânâtı besleyüb anınla ta'ayyüş ederler. Zirâ'atları cüz'iyât olarak hınta ve şa'îr ve daru ve duhan makûlesi hubûbâtdır. Ve Mahmûdiye mukâta'ası mukabilinde Kal'atü's-Sahar nâmında kal'a gibi bir şey olup ebniyesi toprakdır. Bu mahalde mukaddemâ Ukayl aşîreti mutasarrıf iken, merhûm Necîb Paşa zamânında urbânın tasallutları münâsebetiyle Ukayl aşîreti el çeküb, şimdi mi'dân tâ'ifesiyle Mahmûdiye ahâlîleri tarafından zer' olunur. Rıdvâniye mukâta'ası mukabili hâlî çöldür. İskenderiye ve Zôrü'l-Hızır mukâta'aları mukabilinde Bac nehri olup Ukayl [202] Şemâmire aşîreti tarafından zer' olunur. Kazzâğ nehrinin mukabili Fârisiye ve Huceyr nehir ve arâzîleri ve Hâtem nehri mukabilinde İrvey'iyye nehri ve arâzîsi vardır. Bunun dahî Fellâhları, Ukayl Şemâmire aşîretidir. Ebû-Lûke mukâta'ası mukabilinde Elbû Behânî nehri olup Fellâhları Ukayl Hokri aşîretidir. Müseyyib arâzîsi mukabilinde El-Hıs ve Er-Remûl nehirleri olup Fellâhları yine Ukayl Hokri tavâ'ifindendir. Mukataât-ı mezbûrenin kâffe-i mahsûlâtı hınta ve şa'îr ve daru hubûbâtıdır. Cümle Fellâhları üç yüz hâneye bâliğ olur.

* * *

Nehrü'l-Hüseyniyye

Fâtih-i Bağdâd, cennet-mekân Sultan Süleymân Hân hazretlerinin eser-i celîlleri olmak üzere, bâlâda zikri mürûr eden Müseyyib karyesi mukabilinin tahmînen bin arşun alt tarafından hafr olunmuş ve Nehrü'l-Hüseyniyye ismiyle şöhret bulmuş bir hark olduğu halde, ikiyüz elli dört târîhinde, Ali Paşa'nın eyyâm-ı hükûmetinde hayrât olarak Acem'den bir çok akçe gelüb anınla Kerbelâ'da sâkin Acâm Seyyid Ali el-Kâzım-ür Rüşdî nâm kimesne ki ol vakit müştehidleri idi. Anın ma'rifetiyle Müseyyib karyesinin üst tarafından bede' ile Kerbelâ-yı Muallâ kasabasının iki sâ'at mesâfe ötesine kadar sekiz sâ'at imtidâdında mücedded bir hark hafr etdirüb el-ân bu harkın yemîn ve yesârında zirâat olunur. Nehr-i mezbûrun başından dört buçuk sâ'at mesâfeye gelince cihet-i garbîsi olan cânib-i yemîninden bir ve iki ve üç sâ'at ve cihet-i şarkîsi olan cânib-i yesârından bir sâ'at ve ba'zan daha az mesâfe arzında olan arâzîde hınta ve şa'îr [203] ve duhun ve tönbâkü ve çeltük ve bostân zirâ'at olunur. Ve Kerbelâ kasabasına bir buçuk sâ'at kalur mesâfeden tâ Nefs-i Kerbelâ kasabasına varınca hubûbât-ı mezkûre zer' olunduğundan başka harkın iki yakasında hurma bağları vardır ki tahmînen yüz bin ağaca resîde olur. Hark-ı mezbûr arâzîsinin cânib-i şarkîsi menba'-ı fesâd ve cây-i bagî ve inâd olan Hindiye kıt'ası ve taraf-ı garbîsi Çöl-ü kebîrden ma'dûd Şâmiye kıt'ası arâzîsiyle mahdûddur. Hark-ı mezbûr üzerinde olan zer' ve felâhatın hubûbât mahsûlâtı Nefs-i Kerbelâ ve tevâbi'inde sarf olunur. Lâkin hurma mahsûlâtı ziyâdece olduğundan bir mıkdârı Bağdâd'a ve bir mıkdârı Aneze ve Şemmer ve sâ'ir aşâyire sarf ve fürûht olunur. Hark-ı mezkûrun kadîm Fellâhları üç yüz hâne Mes'ûdî ve üç yüz hâne Yesâr tâ'ifeleri olup bunlardan gayrı Arab ve Acem karışık olarak yedi yüz hâne kadar müteferrik tâ'ifelerden Fellâhlar vardır.

* * *

Dîger Mukâta'ât-ı Bağdâd ve Hille

Bundan sonra yazılacak mukâta'alar Fırat nehrinin iki yakasında olmağla her birinin kangı yakada olduğu ibâre arasında zikr olunur.

* * *

Nâsıriyye Mukâta'ası

Nâsıriyye mukâta'ası Müseyyib nehrinden takrîben iki buçuk sâ'at mesâfe aşağıda, Fırat'ın sol tarafında, Cezîre üzerinde olarak Müseyyib arâzîsinin cihet-i şarkıyyesinde altı sâ'at imtidâdında bir hark üzerinde olup hark-ı mezbûr Mehâvîl mukâta'asına müntehî olur. Fellâhları karışık tavâ'ifden oldukları halde [204] ekserîsi Zübeyd aşîretidirler.

Hâne
Aded
200

Hasîn Mukâta'ası

Hasin mukâta'ası, Nâsıriyye'den şarkan üç sâ'at mesâfe mahalde, Fırat nehrinin yine sol tarafında yek-dîgerine karîb üç nehir üzerinde olup Fellâhları müteferrik tavâ'ifdendir.

Hâne
Aded
100

Mühennâviyye Mukâta'ası

Mühennâviyye mukâta'ası mezkûr Hasîn harkları mukabilinde, Fırat'ın sağında, Şâmiye tarafında, üç sâ'at imtidâdında bir hark üzerinde, garben Hindiye kıt'asıyle ve şarkan Havâs mukâta'asıyla mahdûd olarak Fellâhları Yesâr aşîretinden ve müteferrik tavâ'ifdendir.

Hâne Aded	
100	Yesâr
050	Müteferrik

Mehâvîl Mukâta'ası

Mehâvîl mukâta'ası, Fırat nehrinin cânib-i yesârından münşa'ib, altı sâ'at imtidâdında bir hark üzerinde olub, İmâm-ı İbrâhîm nâm mahalle karîb yerde olur. Fellâhları, Sabâgıyye ve Muhammed ibni'l-Hasan ve Asâk nâm üç pâre karye ahâlîsiyle, Zübeyd aşîreti tavâ'ifindendir.

Hâne
Aded
680

Havâss Mukâta'ası

Havâss mukâta'ası, Fırat nehrinin cânib-i yemîninden münşa'ib ve arâzîsi Mehâvîl mukâta'ası arâzîsine mukâbil, tahmînen üç [205] sâ'at imtidâdında bir hark üzerinde olarak, hark-ı mezbûr suları Hindiye kıt'asına müntehî olur. Fellâhları Yesâr ve Müsâfir ve sâ'ir tavâ'if-i müteferrikadır.

Hâne
Aded
250

Hevr-i Bete Mukâta'ası

Mezkûr Mühennâviyye ve Havâs mukâta'aları arâzîsi mukâbilinde, tahmînen bir buçuk sâ'at muhîtinde, Cezîre kıt'asında bir hevr olup Fellâhları kadîm yerlü olmayarak teşvîk ile rast gelene zer' etdirilür.

* * *

Hâtûniyye Mukâta'ası

Cezîre'de bir sâ'at tûlünde ufak bir hark olub, Fellâhları Zübeyd tâ'ifelerindendir.

Hâne
Aded
40

Nîl Mukâta'ası

Cezîre'de şarkan Verdiyye ve garben Mehâvîl mukâta'aları arâzîsiyle mahdûd olarak çöle müntehî olur. Bir hark üzerinde olup Fellâhları kezâlik Zübeyd tavâ'ifindendir.

Hâne
Aded
300

Verdiyye Mukâta'ası

Cezîre'de garben Nîl ve şarkan Ebû-Hasân mukâta'aları arâzîsiyle mahdûd, üç sâ'at imtidâdında bir hark üzerinde olup Fellâhları kezâlik Zübeyd tavâ'ifindendir.

Hâne
Aded
300

Tahmâsiyye Mukâta'ası

Şâmiye tarafında, Nîl mukâta'ası mukâbilinde, Fırat'ın cânib-i yamîninden münşa'ib takrîben iki sâ'at imtidâdında bir hark üzerinde olarak Hindiye kıt'asına müntehî olur. Ve rivâyete göre hark-ı mezbûr, Tahmasb Şah'ın eseri olduğundan

bu isimle tesmîye [206] olunmuşdur. Fellâhları enfüsteam ve tavâ'if-i sâ'ireden mürekkebdir.

Hâne
Aded
300

Bu mahalle varınca tahrîr olunan mukâta'aların mahsûlâtı hınta ve şa'îr ve duhun ta'bîr olunan bir nev'î darudan ibâret olarak ol civârda ve Bağdâd'da sarf ve fürûht olunur.

* * *

Tenbîh

Ma'lûm ola ki mukâta'ât-ı mezbûrede oldukları beyân olunan tavâ'ifin mikdârı âtîde başluca zikr olunacak aklâm-ı selâse aşâyiriyle sâ'ir aşâyir meyânında dâhil olduğundan bu mahallede mürakkam nüfûsun mikdârı cem' ve yekûn olunacak olsa burada ya'nî mukâta'ât-ı merkûmede olan tavâ'if hânelerinin tekrâr hesâba konulmak lâzım gelmiyeceğinden îzâh olundu.

* * *

Sâmirre Karyesi

Sâmirre karyesi, târîhlerde ve lûgat kitâblarında Serremenray imlâsıyla yazılan karye olub, Bağdâd'a tahmînen (?) mesâfe mahalde, Dicle nehrinin sâhil-i yesârında vâki' bir mahaldir. Evlâd-ı Hazret-i Aliyyü'l-Murtazâ'dan İmâm Muhammed Mehdî orada gaybûbet etmiş ve İmâm-ı Hasan Askerî dahî orada medfûn türâb-ı şeref-tâb olup bu merkadin ve İmâm Muhammed Mehdî Hazretlerinin gaybûbet eyledi, dedikleri mahallin üzeri âlî bir kubbe ve câmi ebniyesine müşâbih ebniye olarak kubbe-i mezbûrenin derûnu bütün etrâfı yaldızlu, Hind-kârî ebniye bend ve müzeyyen bir şeydir. Hind pâdişâhı tarafından bir gûne ta'mîr ve inşâ olunmuşdur. A'câm ve ba'zı Arab, İmâm Mehdî'nin ol mahalden zuhûruna müterekkıb olurlar. Hülefâ-yı Abbâsiye'den Mu'tasım Billâh Halîfe'nin [207] eser-i binâsı olarak Sâmirre karyesi hâricinde, mahrûtîü'ş-şekil hâricinden dolaşılarak üzerine çıkulur bir minâreli, üstü açık, dört divâr-ı üstüvâr arasında bir namâzgâh vardır. İran halkı Sâmirre karyesine gelüb merkad-ı mezbûru ve İmâm-ı Muhammed Mehdî hazretlerinin, mahall-i zuhûru deyu i'tikad olunan yeri ziyâret edüb Hazret-i Mehdî'nin zuhûrunu aşurı mertebe kendüsinden tazarru' ve niyâz ve ol vechile nâ'il-i suht-ı bî-enbâz olurlar.

* * *

Bağdâd'a Tâbi‘ Aklâm-ı Selâse Aşâyir ve Tavâ'ifi

Dicle nehrinin taraf-ı yesârında, Şemmer Tûka aşîreti makarrlarından bede‘ ile, Bağdâd'a kadar olan tavâ'if-i müteferrikanın mıkdârı:

Defâî yâhûd Defâiyye veyâ Defâfia Tâ'ifesi (Meskenleri Diyâle boğazından Ebû Hamîs nehrine kadar Diyâle'nin iki yakası olub, susuz zirâat ve Bağdâd'da dikencilik[1] ederler).
Hâne
Aded
360

Ukeydât tâ'ifelerinden (Ba‘zıları Defâîler ile ve ba‘zıları Bağdâd'da olub, san‘atları su dolabcılığıdır).
Hâne
Aded
70

Elbû Cevâvî Tâ'ifesi (Diyâle nehri kenârında dolaşur ve Fellâh ve çobanlık ederler).
Hâne
Aded
20

Büreykât Tâ'ifesi (Diyâle kenârında çobanlık edüb, koyun ve deve dahî beslerler).
Hâne
Aded
20

Kerrâde makulesi (Bu dahî)
Hâne
Aded
22

Cemele tevâ'ifinden (Bu dahî Diyâle kenârında çobanlık ve susuz zirâat ederler).
Hâne
Aded
36

Benî Niayr Nevasıra Tâ'ifesi (Bu dahî Diyâle kenârında olub, yoğurtculuk ederler).
Hâne
Aded
22

Benî Zeyd Revâşid'den (Bu dahî Diyâle kenârında dikencilik ederler).
Hâne
Aded
30

Cem‘ân ....
Hâne
Aded
580

[208] Diyale Nehrinden Münşa‘ib ve Bağdâd'a Tâbi‘ Horasan Nehri Üzerinde Kâ'in Tavâ'if

Mücemma Tâ'ifesi (Horasan nehri nihâyetlerinde olup rencberlik ederler).
Hâne
Aded
100

Muâviye Tâ'ifesi (Ba‘kube yâhûd Bakubiye nâm mahalde olup rencberlik ederler).
Hâne
Aded
50

Benî Niayr Nevâsır'dan (Bu dahî)
Hâne
Aded
30

---

[1] Der-kenâr: Tavâif'in cihet-i taayyüşleri şerhinde zikr olan dikencilik çünki Bağdâd ve civârında, odunun nedreti olmağla bu tavâif, kırlardan diken devşirüb fürûht etdiklerinden bunların san'atı bu demekdir. Dolabcı dahî bâr-gîr ile su çekmekde müstahdem demekdir.

Benî Nüayr Kâzım Tâ'ifesi (Bu dahî)	Zükûk Tâ'ifesinden (Bu dahî)	İdân Tâ'ifesinden (Bu dâhî)
Hâne Aded 15	Hâne Aded 15	Hâne Aded 10
Levâleve Tâîfesi (Ba'kube mukabilinde Acem hanında hancı)	Huseynât Tâ'ifesi (Cîzânî nâm mahalde rencber)	Fusaylât Tâ'ifesi (Horasan'dan müfrez Behrûz nehri üzerinde rencber)
Hâne Aded 15	Hâne Aded 20	Hâne Aded 25
Serîvân Tâ'ifesi (Horasan tevâbi'inden Hınbis karyesinde rencber)	Havâlid Tâ'ifesi (Tevâbi'-i mezbûreden Ebû-Sayda karyelerinde Fellâh ve deveci)	El-azze Tâ'ifesi (Horasan şu'belerinden enhâr-ı mîriyye ve timarlıkda Fellâh)
Hâne Aded 20	Hâne Aded 25	Hâne Aded 20
Umeyrât Tâ'ifesi (Nefs-i Ba'kube'de bâğ-çe-vân)	Debbât (Ba'kube civârında manda besler)	Rüceybât Tâ'ifesi (Hüveyder karyesi civârında Fellâh)
Hâne Aded 10	Hâne Aded 4	Hâne Aded 10

Beğâde Tâ'ifesi (Ba'kube civârında Fellâh)	Benî Saîd Tâ'ifesi (Ba'kube ile Bağdâd arasında Acem hanında hancı)
Hâne Aded 10	Hâne Aded 20

Cem'ân

Hâne Aded 399

[209] Horasan Nehrinden Münşa'ib Mehrûd Nehri Üzerinde Olan Tavâ'if (Bunların cümlesi Fellâh'dır)

Karhiyye Tâ'ifesi	Benî Zeyd Revâsid'den fırka	Erreki Tâ'ifesinden fırka
Hâne Aded 200	Hâne Aded 40	Hâne Aded 20

Benî 'az Nesâr'dan fırka	Züheyriyye Tâ'ifesi	Hazrec Tâ'ifesi
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
40	70	60
Dehlekî Halevv fırkası	Benî Ukbe'den fırka	Lebkiyye'den fırka
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
6	15	20

Nüveydire'den fırka	Benî Temîm Uveynât'dan
Hâne Aded	Hâne Aded
10	20
Tüvebhıriyye'den	Merâvine'den
Hâne Aded	Hâne Aded
10	10

Cem'ân ....
Hâne
Aded
531

Diyâle Nehrinden Müfrez Beledrûz Nehri Üzerinde Bulunan Tavâ'if (Bunların cümlesi renc-berdir)

Benî Temîm Tâ'ifesi	Dâyinî Tâ'ifesi	Utbe Kaşkuş Tâ'ifesi
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
150	100	70
Dehilkî Tâ'ifesinden fırka	Benî Saîd Züreyrât	Benî Zeyd Kahtân'dan fırka
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
50	20	30
Kûrevânî Tâ'ifesinden	Hafâce'den fırka	Errekî Tâ'ifesinden fırka
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
30	20	15
Müsâ'ade'den fırka	Benî Umeyr Bedir fırkası	Benî Zeyd Hamâle'den fırka
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
25	25	20

[210] Hatâtıbe'den fırka
Hâne
Aded
30

Elbû Nâcî fırkası
Hâne
Aded
7

Cem'ân
Hâne
Aded
592

Mendelî Kasabasında ve Civârında Olan Tavâ'if

En-Nidâ Tâ'ifesi (Neft bulakları civârında cüz'î zirâ'at ve koyun ve deve ticâretiyle)
Hâne
Aded
100

Elbû-Cevârî'den fırka (Neft karyesinde nahlistân eshâbı)
Hâne
Aded
10

Sâ'ide'den fırka (Nefs-i Mendelî'de Fellâh ve neft amelesi)
Hâne
Aded
30

Kara Ulus Tâ'ifesi (Mendelî civârında Fellâh ve neft amelesi)
Hâne
Aded
140

Es-saffûr Tâ'ifesi (En-Nidâ Tâ'ifesiyle koyun ve deve beslerler)
Hâne
Aded
15

Hanâfise Tâ'ifesi (Mendelî civârında Fellâh ve bâğ-çe-vân)
Hâne
Aded
15

El-İzze Tâ'ifesinden fırka (Bu dahî)
Hâne
Aded
5

Benî Ukbe'den fırka (Bu dahî)
Hâne
Aded
35

Cem'ân
Hâne
Aded
350

* * *

Bedre ve Cessân Karyelerinde Olan Tavâ'if

Tahta Kapulu Tâ'ifesi (Bedre karyesinde Fellâh ve bâğ-çe-vân)
Hâne
Aded
35

Ammâr Tâ'ifesi (Cessân karyesinde Fellâh)
Hâne
Aded
15

Umeyşât Tâ'ifesi (Bu dahî)
Hâne
Aded
15

[211] Dâyinî-i Beledrûz'dan fırka (Bu dahî)
Hâne
Aded
30

Cem'ân ....
Hâne
Aded
95

Şehribân Mukâta'ası Üzerinde Olan Tavâ'if (Cümlesi Fellâhdır)

Benî Temîm fırkası	Haylânî fırkası	Mehdiyye fırkası
Hâne Aded 40	Hâne Aded 30	Hâne Aded 60
El-İzze fırkası	Kerevî Atîk'den Kumîât	Benî Sa'ad Kestâr fırkası
Hâne Aded 30	Hâne Aded 30	Hâne Aded 20

Cem'ân
Hâne
Aded
210

Mendelî Civârında Kazâniyye Mukâta'asında Olan Tavâ'if

Rideynî Tâ'ifesi	Hureys Tâ'ifesi	Hanûn Tâ'ifesi	Ebü'l-ferec Tâ'ifesi
Hâne Aded 80	Hâne Aded 40	Hâne Aded 20	Hâne Aded 40

Cem'ân
Hâne
Aded
180

Kızıl Rabat Karye ve Mukâta'asında Olan Tavâ'if

(Bunların nısfı Fellâh ve nısfı devecidir)

Benî Veys Tâ'ifesinden	Rebîa Tâ'ifesinden	Sebâhne Tâ'ifesinden
Hâne Aded 50	Hâne Aded 100	Hâne Aded 25

[212] Miyâh Tâ'ifesinden
Hâne
Aded
30

Cem'ân
Hâne
Aded
205

Hânikîn ve Hacı Kara Karyeleriyle Tevâbi'inde Olan Tavâ'if (Bunların cümlesi Fellâhdır)

Benî Temîm Beledrûz fırkası	Sî-emeri yâhûd Serhameri tâ'ifesinden
Hâne Aded	Hâne Aded
15	120

Seldûz fırkası	Kerevî-i Atîk'den Şitâne fırkası	Elbû Ali fırkası
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
5	20	5

Cem'ân
Hâne
Aded
165

Hânikîn Tevâbi'inden Benküdre Nâhiyesinde Olan Tavâ'if (Bu dahî)

Dürrâcî fırkası	Hıdriyye'den fırka	Pâlânî fırkası	Kâvhôr fırkası
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
10	5	20	15

Cem'ân
Hâne
Aded
50

Hânikîn'e Tâbi' Kolay Mukâta'asında Olan Tavâ'if (Abiyye Tâ'ifesi mandacı olub, mâ'adası Fellâh'dır)

Kerevî Atîk'den fırka	Abiyye fırkası	Sûremeri Tâ'ifesinden
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
50	20	30

Dehilki-i Beledrûz'dan fırka	Benî İzz Kuşciyân'dan fırka
Hâne Aded	Hâne Aded
5	50

Cem'ân
Hâne
Aded
155

[213] Diyâle Nehrinden Münşa'ib Hâlis Nehr-i Kebîri Üzerinde Olan Tavâ'if (Cümlesi Fellâh'dır)

Tâ'ife	Hâne Aded
Kusayriyyîn Tâ'ifesi (Kusayriyyîn karyesinde)	20
Mücemma Tâ'ifesi (Mîrî ve mülk enhârda)	70
Ane Beğli Tâ'ifesi (Bu isimle ma'rûf karyede)	150
Benî Temîm Tâ'ifesinden (Enhâr üzerinde)	30
Humeyrât Tâ'ifesi (Hamîde nâm karyede)	15
El-Azze Tâ'ifesi (Enhâr üzerinde)	200
Bekâriyyûn Tâ'ifesinden (Şîrvîn ve Mansûriyye karyelerinde)	70
Elbû Küseybe tâ'ifesinden (Şîrvîn nehri üzerinde)	10
Dileymi'l-Hızır Tâ'ifesinden (Enhâr-ı mîriyyede)	50
Kerevî Cedîd'den Uveysât (Bu dahî)	35
Beğâdde fırkası (Bu dahî)	10
Elbû-Guzlân fırkası (Bu dahi)	35
Cem'ân	695

Bağdâd'dan Râşidiye Mukâta'asına Kadar Dört Sâ'at Mesâfede Olan Tavâ'if

(Bunlardan, fakat Benî Rikâb Tâ'ifesi kış mevsiminde Hâlis mukâta'ası arâzîsine gidüb kusûru yerlü yerinde kalur).

Tâ'ife	Hâne Aded
Elbû-Ubey fırkası (Dolabcı)	40
Elbû-Ferrâc fırkası (Bu dahî)	25
Ukeydât fırkası (Bu dahî)	10
[214] Benî Rikâb Tâ'ifesi (Koyun ticâreti)yle	40
Benî Umeyr'den fırka (Bu dahî)	25
Kerâbile'den fırka (Dolabcı)	25
En-nidâ Tâ'ifesinden (Bu dahî)	15
Cem'ân	180

Mezkûr Râşidiye Mukâta'asında Olan Tavâ'if

(Bunların Cümlesi Odunculuk Ve Ziraât Ederler)

Es-Sevâkin Tâ'ifesi	Elbû-Mahalle Tâ'ifesi	Kerâbile'den	
Hâne	Hâne	Hâne	
50	40	40	Râşidiye'de
20	15	00	Bağdâd'da
70	55	40	

Cem'ân
Hâne
Aded
165

Rahmâniye Nâm Mahalden Vâdî Beğ'in Fahl Kal'asına Kadar Olan Tavâ'if

Elbû-îd Tâ'ifesi	Kutaymât Tâ'ifesi	Kusayrât Tâ'ifesi
(Gemici ve mandacı)	(Bu dahî)	(Bu dahî)
Hâne	Hâne	Hâne
Aded	Aded	Aded
25	20	10

Cem'ân
Hâne
Aded
55

Diceyl Mukâta'asında Olan Tavâ'if

Elbû-Cevârî Tâ'ifesinden	El-Mezârî Tâ'ifesi	Özlük Tâ'ifesinden
(Hancı ve Fellâh)	(Fellâh)	(Fellâh)
Hâne	Hâne	Hâne
Aded	Aded	Aded
30	33	15

Elbû-Hayyât Tâ'ifesinden	Hazrec Tâ'ifesinden	Mekadime Tâ'ifesinden
(Bu dahî)	(Bu dahî)	(Bu dahî)
Hâne	Hâne	Hâne
Aded	Aded	Aded
10	100	100

[215] Benî Temîm Hudeyra Tâ'ifesi (Fellâh)	Es-Süûd Tâ'ifesi	Elbû-Mühelhel Tâ'ifesi
	(Gemici)	(Fellâh)
Hâne	Hâne	Hâne
Aded	Aded	Aded
70	35	15

Cübûd Tâ'ifesinden fırka	Cimîle'den fırka	Mücemma'dan fırka
(Dolabcı)	(Fellâh)	(Bu dahî)
Hâne	Hâne	Hâne
Aded	Aded	Aded
100	40	80

Müşâhede'den fırka
(Dolabcı)
Hâne
Aded
80

Cem'ân
Hâne
Aded
708

Tâcî Mukâta'asında Olan Tavâ'if

Elbû-Heyâzi tâ'ifesinden	Elbû-Hayye Tâ'ifesinden	Elbû-Abîd Tâ'ifesinden
(Fellâh)	(Bu dahî)	(Bu dahî)
Hâne	Hâne	Hâne
Aded	Aded	Aded
40	20	40

Cem'ân
Hâne
Aded
100

Nefs-i Bağdâd ve Karşu Yakasında Olan-Tavâ'if-i Aklâm

Elbû-Müferrah Tâ'ifesi	Kerevi Cedîd'den fırka	Kerevî Atîk'den fırka
(Hamâl)	(Aleveci yâ'nî zahîre tüccârı)	(Bu dahî)
Hâne	Hâne	Hâne
Aded	Aded	Aded
120	60	15

Kurtân Deravişe'den	Elbû Acîl Tâ'ifesinden	Süremeri Tâ'ifesinden
(Sahib-i emlâk)	(Hamamcı ve hamâl)	(Duhâncı ve prişt yâ'nî pirinç döğer)
Hâne	Hâne	Hâne
Aded	Aded	Aded
5	10	10

Benî İz Kuşciyân'dan	Mehdiyye'den	Elbû-Sakar Tâ'ifesinden
(Aşçı ve İvâz)	(Kassâb)	(Oduncu ve akkâm)
Hâne	Hâne	Hâne
Aded	Aded	Aded
10	25	20

[216] Bâce Tâ'ifesinden (Kömürcü) Hâne Aded 15	Cenâbî Elbû Azbe'den (Oduncu ve akkâm ve deveci) Hâne Aded 70	Bekâriyyîn Tâ'ifesinden (Dülger) Hâne Aded 12
Dehlikî Tâ'ifesinden (Zahire çarşusunda pasbân) Hâne Aded 4	Kerhiyye Tâ'ifesinden (Pâsbân ve çobân) Hâne Aded 7	Dâyiniyye Tâ'ifesinden (Merkeb cân-bâzı ve hamâl) Hâne Aded 5
Cevârine Tâ'ifesinden (Koyun ve zahîre tüccârı) Hâne Aded 5	El-Azze Tâ'ifesinden (Oduncu ve hamâl) Hâne Aded 80	Beyât Tâ'ifesinden (Merkeb sakalığı ve tebea ve hamâl) Hâne Aded 50
Benî Cinûl Tâ'ifesinden (Deveci ve çobân) Hâne Aded 25	Tatrân Tâ'ifesinden (Yorgancı) Hâne Aded 5	Senâcire Tâ'ifesinden (Aleveci ve Etbâ) Hâne Aded 5
Defaî Tâ'ifesinden (Katırcı) Hâne Aded 40	Cümîle Tâ'ifesinden (Merkeb kirâcısı) Hâne Aded 20	Ciayfir Tâ'ifesinden (Kamış hasırcısı)[1] Hâne Aded 40
Felâhât Tâ'ifesinden (Ekmekci) Hâne Aded 20	Benî Saîd Rübâh Tâ'ifesinden (Seyf nâm mahalde zahîre tüccârı) Hâne Aded 5	Elbû-Şibil Tâ'ifesinden (Konaklarda kapucılık) Hâne Aded 6
Cüreysât Tâ'ifesinden (Yük tüccârı ve bakkal) Hâne Aded 10	Külâciyyîn Tâ'ifesinden (Seyf'de tüccâr ve bakkal) Hâne Aded 8	Bahâdıriyye Tâ'ifesinden (Hasırcı ve akkâm) Hâne Aded 25

1 Der-kenâr: Bağdâd ve Basra ve civârlarında olan hevrlerde pek çok kamışlık olduğundan, oralarda kamışları boyuna yarub ve başladub, anlardan hasır örerek her yerde isti'mâl eylediklerine göre ve bunun bir dest-gâhı olmadığından ne boyda ve ne arzda murâd olunur ise, ol vechile i'mâl etdiklerine mebni ba'zı tavâif bununla teayyüş ederler.

[217] Mehâmide Tâ'ifesinden
(Kayıkcı ve seyf tüccârı)
Hâne Aded
6

Vişâhât Tâ'ifesinden
(Mekkârî)
Hâne Aded
5

Bâğî Tâ'ifesinden
(Katırcı)
Hâne Aded
7

Elbû-Mahalle Tâ'ifesinden
(Kömürcü)
Hâne Aded
20

Elbû-Hebâzi Tâ'ifesinden
(Kireç hamalı)
Hâne Aded
20

Elbû-İsâ Tâ'ifesinden
(Kireçci)
Hâne Aded
15

Cem'ân
Hâne Aded
920

İmâm Mûsâ Kasabasında Olan Tavâ'if-i Aklâm

Mübâriyyîn Tâ'ifesinden
(Katırcı)
Hâne Aded
22

Elbû-Hayye Tâ'ifesinden
(Bu dahî)
Hâne Aded
10

Hîtâviyyîn Tâ'ifesinden
(Bu dahî)
Hâne Aded
10

Elbû-Müferrec Tâ'ifesinden
(Fellâh)
Hâne Aded
30

Mi'dân Tâ'ifesinden
(Manda besler)
Hâne Aded
20

Cem'ân
Hâne Aded
92

Ebû-Gureyb Mukâta'asında Olan Tavâ'if-i Aklâm

Zûba' Tâ'ifesinden
(Fellâh ve hırsız)
Hâne Aded
250

Felâhî Tâ'ifesinden
(Fellâh)
Hâne Aded
15

Özlük Tâ'ifesinden
(Bu dahî)
Hâne Aded
20

İşceyriyye Tâ'ifesinden
(Bu dahî)
Hâne Aded
10

Elbû-Guzlân Tâ'ifesinden
(Bu dahî)
Hâne Aded
15

Bâce Tâ'ifesinden
(Bu dahî)
Hâne Aded
40

Cem'ân
Hâne Aded
350

[218] Cürf-üs Sahar Mukâta'asında Olan Tavâ'if-i Aklâm

Elbû-Ganim Tâ'ifesinden (Fellâh ve mandacı) Hâne Aded 100	Elbû-Hamdân Tâ'ifesinden (Bu dahî) Hâne Aded 10	Hokrî Tâ'ifesinden (Bu dahî) Hâne Aded 100
Zümeyl Tâ'ifesinden (Bu dahî) Hâne Aded 35	Elbû Muhyî Tâ'ifesinden (Bu dahî) Hâne Aded 80	Üveysât Tâ'ifesinden (Bu dahî) Hâne Aded 15
	Havâlid Tâ'ifesinden (Bu dahî) Hâne Aded 15	

Cem'ân
Hâne
Aded
355

Sâmirre Karyesinde Bulunan

El-Azze Tâ'ifesinden
(Fellâh)
Hâne
Aded
60

Hevr-i Akarkûf Nâm Mahalde Olan Tavâ'if-i Aklâm

Elbû-Âmir Tâ'ifesinden (Fellâh) Hâne Aded 80	Sümeylât Tâ'ifesinden (Bu dahî) Hâne Aded 15	Mâlik Tâ'ifesinden (Fellâh ve dikenci) Hâne Aded 50
Elbû-Sayfî Tâ'ifesinden (Fellâh) Hâne Aded 10	Kurtân Derâvişe'den (Bu dahî) Hâne Aded 20	Kurtân Şeyhân Tâ'ifesinden (Bu dahî) Hâne Aded 25

Batta Kuûd Tâ'ifesinden	(Fellâh ve yoğurtcu)	Hâne Aded 33
Batta Ceyyîb Tâ'ifesinden	(Bu dahî)	Hâne Aded 35
Rübâkat Tâ'ifesinden	(Fellâh ve merkeb kirâcısı)	Hâne Aded 25
[219] Dübbat Tâ'ifesinden	(Manda besler)	Hâne Aded 105
Benî Veys Tâ'ifesinden	(Hırsız ve Fellâh)	Hâne Aded 10
Havâbire Tâ'ifesinden	(Manda besler)	Hâne Aded 60
Benî Zeyd Maâzîd'den	(Fellâh)	Hâne Aded 20
Benî Zeyd Hamrân'dan	(Bu dahî)	Hâne Aded 20
Cenâbî Elbû-Gurbe Tâ'ifesinden	(Koyun tüccârı)	Hâne Aded 50
Elbû-Şirrî Tâ'ifesinden	(Hille yolunda hancı)	Hâne Aded 30
İşçîriyye Tâ'ifesinden	(Fellâh ve mandacı)	Hâne Aded 25
Dileymü'l-Muîn Tâ'ifesinden	(Fellâh)	Hâne Aded 35
Iğlise'den	(Bu dahî)	Hâne Aded 10
Benî Temîm'den	(Bu dahî)	Hâne Aded 120
Elbû-Na'me'den	(Manda besler)	Hâne Aded 15
Elbû-Halîl'den	(Fellâh)	Hâne Aded 20
Fellâhât Tâ'ifesinden	(Bu dahî)	Hâne Aded 15
Mehâmide Tâ'ifesinden	(Fellâh ve dolabcı)	Hâne Aded 15
Benî Umeyr Bedir Tâ'ifesinden	(Fellâh)	Hâne Aded 15

Cem'ân
Hâne Aded 858

Dileym Sancağında Olan Tavâ'if-i Aklâm

Cenâbî Behar Tâ'ifesinden	(Fellâh ve dolabcı)	Hâne Aded 60
İşciriyye'den	(Bu dahî)	Hâne Aded 40
Kurtân Derâvişe'den	(Bu dahî)	Hâne Aded 50
Kuvâm Tâ'ifesinden	(Bu dahî)	Hâne Aded 20

Cem'ân
Hâne Aded 170

[220] İskenderiye Mukâta'asında Olan Tavâ'if-i-Aklâm

Elbû-Bedrân Tâ'ifesinden (Fellâh)	Şevâfi tâ'ifesinden (Bu dahî)
Hâne Aded 30	Hâne Aded 30

Cem'ân
Hâne Aded 60

Hâtem Fezâ' Mukâta'asında Olan Tavâ'if-i Aklâm

Elbû-Mısrî Tâ'ifesinden (Fellâh ve manda besler)	İşcîriyye Tâ'ifesinden (Fellâh)	Mes'ûd Tâ'ifesinden (Bu dahî)
Hâne Aded 80	Hâne Aded 10	Hâne Aded 15

Cem'ân
Hâne Aded 105

Rıdvâniye Mukâta'asında Olan Tavâ'if-i Aklâm

Devâvire Tâ'ifesinden (Fellâh ve kömürcü)	Kerâde Merzûk Tâ'ifesinden (Bu dahî)	Kerâde Kavâm Tâ'ifesinden (Bu dahî)
Hâne Aded 25	Hâne Aded 30	Hâne Aded 30

Gusna Tâ'ifesinden (Fellâh)	Zuba' Tâ'ifesinden (Bu dahî)
Hâne Aded 20	Hâne Aded 40

Cem'ân
Hâne Aded 145

Elbû-Lûka Harkında Olan Tavâ'if-i Aklâm

Revâcih Tâ'ifesinden (Fellâh ve manda besler)	Cenâbî Tâ'ifesinden (Fellâh)
Hâne Aded 25	Hâne Aded 10

Cem'ân
Hâne Aded 35

[221] Müseyyib Mukâta'asında Olan Tavâ'if-i Aklâm

Elbû-Cevârî Tâ'ifesinden (Fellâh)	Medâlika Tâ'ifesinden (Fellâh ve hırsız)
Hâne Aded 10	Hâne Aded 20
Kayza Tâ'ifesinden (Fellâh ve hırsız)	**Elbû- Hasso Tâ'ifesinden (Fellâh ve manda besler)**
Hâne Aded 25	Hâne Aded 30

Cem'ân
Hâne
Aded
85

Hille'ye Tâbi' Nâsıriyye Karyesinde Olan Tavâ'if-i Aklâm

Elbû-Müheyye Tâ'ifesinden (Manda besler)	Kuvâm Tâ'ifesinden (Fellâh)	Elbû-Âmir Tâ'ifesinden (Bu dahî)
Hâne Aded 35	Hâne Aded 45	Hâne Aded 25

Cem'ân
Hâne
Aded
105

Hille'ye Tâbi' Hasîn Karyesinde Olan Tavâ'if-i Aklâm

Cerâvine Tâ'ifesinden (Fellâh)	Revâcik Tâ'ifesinden (Bu dahî)
Hâne Aded 25	Hâne Aded 5

Cem'ân
Hâne
Aded
30

Hille'ye Tâbi' Mehâvîl Karyesinde Olan Tavâ'if-i Aklâm

Elbû-Hâfız Tâ'ifesinden (Fellâh)	Cüreysât Tâ'ifesinden (Bu dahî)
Hâne	Hâne
Aded	Aded
20	45

Tüveycîriyye Tâ'ifesinden (Bu dahî)	Elbû-Tayf Tâ'ifesinden (Bu dahî)
Hâne	Hâne
Aded	Aded
20	80

Cem'ân
Hâne
Aded
165

[222] Nâib Zâde Harkında Olan Tavâ'if-i Aklâm

Digayrât Tâ'ifesinden (Fellâh)	Elbû-Tayf'dan (Bu dahî)	Ammâr'dan (Bu dahî)	Zübeyd tavâ'ifinden (Bu dahî)
Hâne	Hâne	Hâne	Hâne
Aded	Aded	Aded	Aded
20	10	5	20

Cem'ân
Hâne
Aded
55

Nefs-i Hille Bağlarından Bebürmâne Bağında Olan Tavâ'if-i Aklâm

Benî Zeyd Kahtân Tâ'ifesinden (Dolabcı)	Nevâfile Tâ'ifesinden (Bu dahî)	Özlük Tâ'ifesinden (Bu dahî)
Hâne	Hâne	Hâne
Aded	Aded	Aded
10	5	10

Cem'ân
Hâne
Aded
25

Vâdî Beğ'in Bağında Olan Tavâ'if-i Aklâmı

Zübeyd tavâ'ifinden (Fellâh ve hırsız)	Cenâbî Tâ'ifesinden (Bekçi ve hırsız)
Hâne Aded 30	Hâne Aded 20

Cem'ân
Hâne Aded
50

Nefs-i Hille Kasabasının İki Yakasında Olan Tavâ'if-i Aklâm

Elbû-Reyyân Tâ'ifesinden (Manda besler)	Nevâfile Tâ'ifesinden (Esnâf)	Senâcere'den (Hammâl)
Hâne Aded 30	Hâne Aded 10	Hâne Aded 20
Hokri Tâ'ifesinden (Esnâf)	**Kerevî-Cedîd Tâ'ifesinden (Bu dahî)**	**Benî-Zeyd Revâşid'den (Bu dahî)**
Hâne Aded 10	Hâne Aded 30	Hâne Aded 7

Benî-Lâgîr Tâ'ifesinden (Bu dahî)
Hâne Aded
5

Cem'ân ....
Hâne Aded
112

[223] Revâşid Bağında olan Tavâ'if-i Aklâm

Cenâbî Tâ'ifesinden (Bekci ve hırsız)	Zübeyd Tâ'ifesinden (Bu dahî)
Hâne Aded 20	Hâne Aded 40

Cem'ân
Hâne Aded
60

Vâdî Beğ'in Haşhâşiyye Nâm Bağında Olan Tavâ'if i Aklâm

Zübeyd Tâ'ifesinden (Bekci ve hırsız)
Hâne
Aded
50

Büyük Haykan ve Küçük Haykan Bağlarında Olan Tavâ'if-i Aklâm

Nevâfile Tâ'ifesinden (Fellâh) Hâne Aded 10

Elbû-Mehelhel Tâ'ifesinden (Bu dahî) Hâne Aded 15

Muslıt Tâ'ifesinden (Bu dahî) Hâne Aded 10

Zebde Tâ'ifesinden (Bu dahî) Hâne Aded 5

Zübeyd Tâ'ifesinden (Bu dahî) Hâne Aded 50

Cem'ân
Hâne
Aded
90

Mezîdiyye Bağında Olan Tavâ'if-i Aklâm

Züheyriyye Tâ'ifesinden (Dolabcı) Hâne Aded 20

İşcîriyye Tâ'ifesinden (Çulha esnâfından) Hâne Aded 15

Zübeyd Tâ'ifesinden (Fellâh ve hırsız) Hâne Aded 30

Cem'ân
Hâne
Aded
65

[224] Diyâle Nehrinin Cânib-i Yesârından Dâver Aşîretinin Meskenlerine Kadar Olan Tavâ'if

Elbû-Abîd Tâ'ifesinden (Selmân-ı Pâk'den aşağı bir mahalde eğlenüb, manda besler, odunculuk eder) Hâne Aded 15

Kutaymât Tâ'ifesinden (Bu dahî) Hâne Aded 20

Cem'ân
Hâne
Aded
35

YEKÛN: Aklâm-ı Selâse-i Mezbûre Aşâyîr ve Tavâ'ifinden, Bağdâd Eyâleti Dâhilinde Olanların Yekûnu

Hâne
Aded
9496

Bağdâd Aklâm-ı Selâsesine Merbût Olub, Şehrizûr Eyâleti Dâhilinde Bulunan Tavâ'ifin İsim ve Şöhret ve Mıkdâr-ı Hâneleri

(Şu karye, zîrde gösterilen üç isimle yâd olunup ve böyle muhtelif imlâ ile yazıldığından îmâ olunmuşdur).

Bârâdan Yâhûd Bîredân veyâ Bûreden Nâm Karyede Olan Tavâ'if-i Aklânı

Kerevî Cedîd tâ'ifelerinden
(Cümlesi Fellâh)

Suvâfî fırkası
Hâne
Aded
10

Elbû-Füreyh fırkası
Hâne
Aded
60

Çâğât fırkası
Hâne
Aded
7

Elbû-Gazî fırkası
Hâne
Aded
10

Sûremerî Tâ'ifesinden
(Kerevî'den hâric olarak Fellâh)
Hâne
Aded
25

Dehlikî-i Beledürûz Tâ'ifesinden
(Bu dahî)
Hâne
Aded
5

Benî Veys Tâ'ifesinden
(Bu dahî)
Hâne
Aded
10

Benî Tamîm Beledrûz'dan
Hâne
Aded
2

Elbû-Sabbâh fırkası
Hâne
Aded
5

Elbû-Men'a Kutâmî'den
Hâne
Aded
25

Benî Hakîm Tâ'ifesinden
Hâne
Aded
10

Cem'ân ....
Hâne
Aded
169

[225] Keşkevîl ve Seydelân Nâm İki Nehir Üzerinde Olan Tavâ'if-i Aklâm

Kerevî Cedîd Tâ'ifesinden

Bekakîl Tâ'ifesinden	Çâğât Tâ'ifesinden	Elbû-Gazî Tâ'ifesinden
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
70	5	25

Benî Zeyd Tâ'ifesinden (Kerevî'den hâricdir)	Benî Acîl Tâ'ifesinden (Bu dahî)
Hâne Aded	Hâne Aded
15	20

Cem'ân
Hâne
Aded
135

Kökez Nehri Üzerinde Olan Tavâ'if-i Aklâm (Bunlar dahî Fellâh'dır)

Kâvhôr Tâ'ifesinden (Ekrâd)	El-Azze Tâ'ifesinden (Arab)	Kerevî Cedîd'den Bekakîl (Arab)
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
50	10	20

Cem'ân
Hâne
Aded
80

Karatepe Karyesinde Olan Tavâ'if-i Aklâm (Cümlesi Fellâh'dır)

Tatrân Tâ'ifesinden	Züheybât Tâ'ifesinden	Benî-Nüayr Nevâsır Tâ'ifesinden
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
25	20	5

Kerhî Tâ'ifesinden	Kerevî Cedîd'den fırka	Benî Temîm fırkasından
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
7	30	7

Benî-Zeyd Abâbise Tâ'ifesinden
Hâne
Aded
5

Cem'ân
Hâne
Aded
99

[226] Mehletâve Karyesinde Olan Tavâ'if-i Aklâm

Benî-Temîm Beledrûz'dan (Fellâh)	Benî Veys Tâ'ifesinden (Bu dahî)
Hâne Aded	Hâne Aded
20	10

Leylebûn Tâ'ifesinden (Ekrâd'dan bu dahî Fellâh)	Kerevî Cedîd Tâ'ifesinden (Bu dahî)
Hâne Aded	Hâne Aded
10	15

Cem'ân
Hâne
Aded
55

Taûk Karyesi'nde Olan Tavâ'if-i Aklâm

El-Azze'den Elbû-Muhammed (Fellâh ve hırsız)	Dâvûde Tâ'ifesinden (Bu dahî)
Hâne Aded	Hâne Aded
30	10

Cem'ân....
Hâne
Aded
40

Zengebâr Karyesinde Olan Tavâ'if-i Aklâm

(Ekrâd tâ'ifelerinden)

Leylebûn fırkasından (Fellâh)	Sâlihî fırkasından (Bu dahî)	Vendâyî fırkasından (Bu dahî)	Kâvhôr fırkasından (Bu dahî)
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
40	15	40	40

(Urbân tavâ'ifinden)

Dürrâcî Tâ'ifesinden	El-Azze Tâ'ifesinden	Benî İz Kuşciyân Tâ'ifesinden
(Bu dahî)	(Bu dahî)	(Bu dahî)
Hâne	Hâne	Hâne
Aded	Aded	Aded
20	30	20

Cem'ân
Hâne
Aded
205

[227] Serklâ Mahmûd Karyesinde Olan Tavâ'if-i Aklâm

Keyc Tâ'ifesinden	Ömer-Bil Tâ'ifesinden	Suvâbih Tâ'ifesinden
(Fellâh ve sâhib-i emlâk)	(Fellâh)	(Bu dahî)
Hâne	Hâne	Hâne
Aded	Aded	Aded
120	20	10

Cem'ân
Hâne
Aded
150

Kifri Kazâsında Sâkin Tavâ'if-i Aklâm

(Arab Tâ'ifelerinden)

Benî Zeyd Abâbise'den	Elbû-Âmirle Kavânân'dan	Elbû-Kazîb Tâ'ifesinden
(Fellâh)	(Manda besler)	(Hancı)
Hâne	Hâne	Hâne
Aded	Aded	Aded
60	25	30
Dehlikî Tâ'ifesinden	Hızıriyye Tâ'ifesinden	Senâcire Tâ'ifesinden
(Bu dahî)	(Bu dahî)	(Bu dahî)
Hâne	Hâne	Hâne
Aded	Aded	Aded
35	15	30

Elbû-Alka ve Elbû-Hebâzi'den	Benî-İz Kuşcıyân Tâ'ifesinden
(Koyun ve deve besleyüb hırsızlık dahî ederler)	(Fellâh)
Hâne	Hâne
Aded	Aded
60	30

Elbû-Müferrec Tâ'ifesinden
Hâne
Aded
35

(Ekrâd tâ'ifelerinden)

Karaboğalu (Fellâh)	Vendâyî (Yerlü deveci ve Fellâh)	Dürrâcî (Fellâh)	Verenkayî (Bu dahî)	Ömer-Bil (Bu dahî)	Beyat
Hâne Aded 25	Hâne Aded 40	Hâne Aded 30	Hâne Aded 15	Hâne Aded 40	Hâne Aded 60

Cem'ân
Hâne Aded 530

Dûz Hûrmâtu Karyesinde Olan Tavâ'if-i Aklâm

(Cümlesi Fellâh'dır)

Arab tâ'ifelerinden

Elbû-Sabbâh Tâ'ifesinden	Savâlih tâ'ifesinden	Elbû-Müferrec Tâ'ifesinden
Hâne Aded 30	Hâne Aded 45	Hâne Aded 30

[228] **Ekrâd tâ'ifelerinden**

Beyat Tâ'ifesinden	Karanaz Tâ'ifesinden	Dökirli Tâ'ifesinden
Hâne Aded 150	Hâne Aded 45	Hâne Aded 25
Beravecli Tâ'ifesinden	**Şehseven Tâ'ifesinden**	**Davde Tâ'ifesinden**
Hâne Aded 50	Hâne Aded 30	Hâne Aded 200
Külevend Tâ'ifesinden		**Lek Tâ'ifesinden**
Hâne Aded 25		Hâne Aded 50

Cem'ân
Hâne Aded 680

Asâmîn Nâhiyesinde Olan Tavâ'if-i Aklâmı

Benî-İz Tâ'ifesinden (Fellâh)	El-Ubeyd Aşîretinden Müteferrik (Bu dahî)	Elbû-Müferrec Tâ'ifesinden (Koyun eshâbı)
Hâne Aded 60	Hâne Aded 20	Hâne Aded 20

Cem'ân

Hâne
Aded
100

Yenice karyesinde, aklâm tâ'ifelerinden Dileymü'l-Mu'în Tâ'ifesi
(Fellâh)
Hâne
Aded
10

Nefs-i Kerkük Şehriyle Civârında Sâkin Tavâ'if-i Aklâm

Kadıliyye Tâ'ifesinden (Nefs-i Kerkük'de ehl-i san'at)	Cüreysât Tâ'ifesinden (Fellâh)	Hadîdiyyîn Tâ'ifesinden (Bu dahî)
Hâne Aded 15	Hâne Aded 20	Hâne Aded 30

Dileymü'l-Mu'în Tâ'ifesinden (Bu dahî)	Hadîdiyyîn Tâ'ifesinden Elbû-Selmân (Koyun ve merkeb ticâreti)
Hâne Aded 10	Hâne Aded 80

Hadîdiyyîn Tâ'ifesinden Dübbûsiyyîn
(Merkeb ticâreti ile zükûr ve inâsı fisk-ı fücûr)
Hâne
Aded
40

[229] Kel Tâ'ifesinden (Neftci ve Fellâh)	Beyat Tâ'ifesinden (Ehl-i san'at ve Fellâh)	Sevâlih Tâ'ifesinden (Fellâh)
Hâne Aded 100	Hâne Aded 35	Hâne Aded 10
Dürrâcî Tâ'ifesinden (Bu dahî)	Karanaz Tâ'ifesinden (Bu dahî)	Lek Tâ'ifesinden (Bu dahî)
Hâne Aded 5	Hâne Aded 7	Hâne Aded 8

Cem'ân
Hâne
Aded
360

Cem'ân
Hâne
Aded
2613

Yekûn ....
Hâne
Aded
12.109

Bağdâd eyâletinde	Şehrizûr eyâletinde
Hâne	Hâne
Aded	Aded
9496	2613

* * *

Aşâyir-i Mezbûrenin Ba'zı Keyfiyetleri

Bağdâd eyâletinde Dâvûd Paşa merhûmun nihâyet-i hükûmetine kadar işbu aklâm-ı selâse aşâyiri, Ahşâmât ve Kara Ulus ve Karavul isimleriyle birbirinden tefrîk olunur, üç takım tavâ'ifden ibâret olduğu hâlde, bunlardan Ahşâmât tavâ'ifi, Bağdâd vâlîleri tarafından nasb olunur ve nefs-i Bağdâd'da ikamet eder. Ahşâmât ağası ünvâniyle bir me'mûrun yed-i idâresinde ve Kara Ulus tavâ'ifi dahî içlerinden bir beğin taht-ı kumandasında olmak üzere, beğleriyle berâber kendüleri Bağdâd vâlîlerinin Kapucılar Kethüdâları'nın zîr-i nezâretinde ve Karavul tavâ'ifi dahî kezâlik Bağdâd vâlîleri taraflarından, Karavul Ağası ünvânı ile nasb ve ta'yîn olunagelen bir me'mûrun taht-ı idârelerinde bulunur üç kalem aşâyir olduklarından ve Bağdâd'ın idâre-i sâbıkası lağv [230] olunduğu sırada mârrü'z-zikr Ahşâmât ve Karavul ağalıkları Kapucılar kethüdâlığıyla berâber lağvolunarak, tavâ'if-i merkûme Aklâm-ı Selâse müdîri nâmıyla bir nefer me'mûr uhdesine ihâle ve tefvîz olunmasıyla bunlara Aklâm-ı Selâse Aşâyiri ıtlak olunmuşdur. Aklâm müdîrleri taraflarından işbu aşâyirin harc-ı hâne nâmıyla cibâyet olunagelen vergilerini mübeyyin vülât-ı ızâm hazarâtına takdîm kılınan defterlerde bir milyon dört yüz altmış bir bin dokuz yüz küsûr guruş vâridât gösterilir idi ise de istıtla'ât-ı vâkı'a üzerine olunan tahmîne göre, bu meblâğın hemân nısfı kadar daha tavâ'ifden alınup müdîr ve adamlarının yed-i te'ekkülünde kalır imiş. Ve bu kaziyyenin böyle olması, tavâ'if-i merkûmenin tahammüllerinden olmayup ancak işbu fazla

alındığı serd olunan meblâğın bir mikdârı müdîr-i aklâmı ve adamlarının zulmiyyât kabîlinden olarak, emvâl-i mîriyyeyi, esnâ-yı tahsîllerinde ve çünki tavâ'if-i merkûmenin her bir husûsca makam-ı idâreleri müdîrlere teslîm olunmuş olmasıyla bir mikdârı dahî düşen umûr ve husûslarının rü'yet ve tesviyesi aralarında kaparozluk tarîkıyla alınurmış. Bu cihetle tavâ'if-i mezbûre sû-i hâle mübtelâ ve bundan gayrı emr-i idârelerinde tarîk-i hakkaniyet meslûk tutulmayup farazâ seksen hânelü bir tâ'ifenin yüz şâmî harc-ı kalemiyyesi var iken mu'ahharan dağılup on beş hâne kaldıklarında harc-ı hânelerinin ana göre tesviyesi lâzimeden iken bir akçesi tenzîl olunmayarak ol yüz şâmî bakî kalan on beş hâneden ahz ve cibâyet olunduğundan bu cihetle dahî bî-çâreler giriftâr-ı dâm-ı belâ oldukları resîde-i mertebe-i tahkîk olmuşdur. Tavâ'if-i merkûmenin harc-ı kalemiyyeleri mukaddemâ zolata i'tibâriyle tahsîl olunur imiş ki bir zolata[1] yiğirmi paradan ve bir rivâyetde on sekiz paradan ibâret olduğu işidilmişidi. Dâvûd Paşa ve eslâfı vakitlerinde alınan bir zolata yerine merhûm Ali Paşa zamânında [231] sekiz guruşa geçen birer şâmî alınmağa bede' olunup bu dahî haklarında başkaca bir renc ve mihen olduğu hâlde keyfiyyet Devlet-i aliyye-i ebed müddetin resîde-i sem'leri buyurulmağla zikr olunan harc-ı kalemiyyenin mevcûd her bir hâne başına ellişer guruş tarh ve tevzî'iyle tahsîl olunması husûsuna irâde-i seniyye te'allûk etmiş ve bu sûret haklarında ayn-ı inâyet olup ya'nî işbu hâne başına ellişer guruş tahsîli dahî evvel emirde her bir tâ'ifenin hâvî olduğu hânelerinin beherine ellişer guruş hesâbiyle tarh olunup ba'dehû anlar bu hesâbca lâzım gelen meblâğı beynlerinde hâl ve tehammüllerine göre tarh ve tevzî' ederek kimi on ve kimi yüz ve ziyâde ve noksan bir sûret-i hakkaniyetle beynlerinde tevzî' ve tahsîl ve te'diye eylemeleri îcâb-ı adl ve hakkaniyetden iken mesmû'ât-ı vâkıa'ya göre lâfzı ma'nâsına mutâbık olmak üzere ganî ve fakîr her bir hâneden ellişer guruş alınmakda olduğundan bunda dahî şâhid-i maksûd-ı âyîne i teyessürde rûnümûn olamadığı anlaşılmışdır.

Bağdâd'a Tâbi' Şemmerü'l-Cerbâ Aşîretiyle Tavâ'if-i Müştemilesi

El-Muhammed kabîlesi (Şeyhü'l-meşâyihleri bu kabîledendir)	El-Fedâğa kabîlesi	El-Abde kabîlesi
Hâne Aded 300	Hâne Aded 700	Hâne Aded 800

[1] Der-kenâr: Kırk paraya "zolata" ta'bîri müteârif ise de metinde oranın ıstılahı i'tibâriyle îrâd olunmuşdur.

Nüfûs-ı zükûr Aded 800		Nüfûs-ı zükûr Aded 2300		Nüfûs-ı zükûr Aded 2700	
Süvârîsi Aded 300	Piyâdesi Aded 500	Süvârîsi Aded 600	Piyâdesi Aded 1700	Süvârîsi Aded 700	Piyâdesi Aded 2000
Ez-Zeydân kabîlesi Hâne Aded 600		Es-Sâbit kabîlesi Hâne Aded 150		El-Eslem kabîlesi Hâne Aded 150	
Nüfûs-ı zükûr Aded 2000		Nüfûs-ı zükûr Aded 600		Nüfûs-ı zükûr Aded 400	
Süvârîsi Aded 500	Piyâdesi Aded 1500	Süvârîsi Aded 200	Piyâdesi Aded 400	Süvârîsi Aded 150	Piyâdesi Aded 250
[232]Es-Sâyih kabilesi Hâne Aded 400		El-i'leyyât kabîlesi Hâne Aded 200		Sincâre kabîlesi Hâne Aded 150	
Nüfûs-ı zükûr Aded 1500		Nüfûs-ı zükûr Aded 800		Nüfûs-ı zükûr Aded 500	
Süvârîsi Aded 500	Piyâdesi Aded 1000	Süvârîsi Aded 250	Piyâdesi Aded 550	Süvârîsi Aded 200	Piyâdesi Aded 300

Cem'ân
Hâne
Aded
3450

Nüfûs-ı zükûr ber vech-i tahmîn:
Aded
11.600

İşbû Şemmerü'l-Cerbâ aşîreti ber minvâl-i muharrer dokuz kabîleden mürekkeb olup her bir kabîlesi dahî niçe tâ'ifelere münkasimdir. Bunlar bedeviyyet halinde bulunup malları deve ve koyun ve at ve kısrak makûlesi hayvânâtdan ibaretdir. Mahsûs yer ve yurtları ve bir gûne zer' ve felâhatları

olmayarak ekser evkâtda Musul ile Bağdâd beyninde ve ba'zan Fırat ile Dicle nehirleri arasında vâki' Cezîre ta'bîr olunan kıt'anın Habûr ve sâ'ir semtlerinde bulunurlar. Ele, avuca sığmaz olan aşâyir evvelâ Aneze, sâniyen bunlar, sâlisen El-Zafîr aşîretidir ki Müntefik aşâyiri mebâhisi nihâyetinde derc olunmuşidi. İ'tikad-ı hakîrâneme göre büyük bir himmet sarf olunsa cümlesi nizâm ve intizâm tahtına dâhil olmak kabildir. Fakat Aneze aşîretiyle berâber bunların zâbıta tahtına konulmaları kuvveten ve müddeten azîm ve ihtimâm ve vülât-ı izâm taraflarından el birliğiyle ikdâm-ı tâm olunmağa tevakkuf eder. Aneze müstesnâ olmak üzere, yalnız Şemmer ile El-Zafîre kalur ise bunlar mehmâ-emken dîger aşâyir sırasına konulmak mümkündür. Ve asıl teşekkî olunacak aşâyir dahî bunlardır. Yohsa Müntefik ve Benî Lâm ve Hazâil ve Hindiye ve Şemmer-Tûka ve Dileym ve sâ'ir aklâm-ı selâse aşâyiri ve Şehrizûr'a tâbi' El-Ubeyd ve Tay ve sâ'ire tavâ'if-i meskûne kabîlinden iken şimdiye kadar intizâm bulmamaları vülât-ı ızâm hazarâtının [233] mütesaddî oldukları sûret-i idâreler yek-dîgerine mübâyin ve mugâyir ve tedâbîr-i müttehazeleri birbiri aleyhine mugâyeret dâiresinde dâ'ir olduğundandır. Yohsa, hakku'l insâf eyâlet-i mezbûre efkârı, düzgün ve afîf ve sözünde sâbit bir vâlî-i sâhib-i tedbîre ihâle buyurularak müddet-i medîde taht-ı idâresinde ve yâhûd Bağdâd ve aşâyiri sûret-i intizâmlarının husûlü bir kaide tahtına konup da ol vâlînin azli iktizâsında yerine ta'yîn buyurulacak zât dahî ol tarz ve efkârda bulunsa haklarında şikâyet olunan aşâyirin her husûsca nizâmları verileceğinde şübhe olunamaz. Bu mahalde Bağdâd eyâleti mebâhisi temâm olduğundan eyâlet-i mezkûreye mücâvir olan Şehrizûr eyâletine nakl-i kelâm olur.

FASL-I SÂLİS
DER BEYÂN-I EYÂLET-İ ŞEHRİZÛR

Eyâlet-i Mezbûrenin Hudûd-ı Umûmiyesiyle Müştemilâtının İcmâli

Şehrizûr eyâleti şimâlen Musul ve Hakkârî eyâletleri arâzîsiyle ve garben Dicle nehri ile ve cenûben Bağdâd eyâleti ile ve şarkan İran memâlikiyle mahdûd olarak kürsî-i hükûmeti Musul'a otuzaltı ve Bağdâd'a kırk dokuz sâ'at mesâfede bulunan Kerkük şehridir ki berren Musul'dan Bağdâd'a gider iken yol üzerinde vâki'dir. Bu eyâlet hıtta-i Irâk dâhilinde olmak cihetiyle kadîmdenberu ekser evkatda havî olduğu sancakların her birinde birer mutasarrıf ve mütesellim olmak üzere başka başka Bağdâd eyâletine mülhakan idâre olunup ba'zı vakitlarda dahî eyâlet i'tibâr olunarak vüzerâ-yı izâmdan birinin uhde-i idâresine tefvîz ve ihâle olunagelmişdir. Şimdi nefs-i Kerkük ve Erbil kazâlarıyle Köy Sancak ve Süleymâniye ve Revandiz ve Harîr sancaklarından mürekkeb ve Bağdâd vâlîlerinin taht-ı nezâret-i umûmiyelerinde olarak başkaca bir eyâletdir.

[234] Cümle-i Mu'terıza

Me'mûriyetle Musul'a vardıktan sonra oradan Bağdâd'a kelek[1] ta'bîr olunur, tulum üzerine kurulur sallar ile nehren gidilmiş olduğundan kara yolu üzerinde bulunan Erbil ve Altun Köprü ve nefs-i Kerkük kazâları görülmediği misüllü hudûd üzerinden Köy Sancak ve Harîr ve Revandiz sancakları derûnuna girilüb de lâyıkiyle görülmemiş ise de mahall-i mezkûreden Süleymâniye ve Köy Sancak ve Revandiz sancakları, âtîde beyân olunacağı üzere İran memâlikiyle ve el-yevm İranlu tasarrufunda bulunan münâza'un fîh yerler ile muhâdid bulunduklarından bunların hudûd üzerinde olan mahalleri geşt-ü güzâr olunmuş ve mu'teberleriyle görüşülüp mümkün mertebe ahvâl-i lâzimesi sü'âl olunarak anlaşılmış idüğünden istihsâl olunan ma'lûmâta göre her birinin beyân-ı keyfiyyâtına mübâderet olunur.

---

1 Der kenâr: İşbu Kelek ta'bir olunan sal, evvelâ keresteleri ıskara gibi yek-diğerine rabt etdikten sonra, aralıklarına cesâmetine göre müte'addid tulum bağlayub tulumları şişirürler. Ba'dehû üzerine kamış ve kereste koyup anın üzerine yük ve yolcu alurlar. Tulumlar sebebi ile bu nev'i sal, ziyâde yüke mütehammil olacağı azâde-i işkâldir.

Eyâletin Şehrizûr'a Sebeb-i Nisbet ve Şöhreti

Ma'lûm ola ki Şehrizûr, yâhûd Şehrizûl, el-ân Süleymâniye Sancağı add ve i'tibâr olunan livâ dâhilinde bir çok kurâdan mürekkeb iki kazâyı hâvî kadîmü'l-imâre bir mahal olduğundan eğerçi bu mahal kürsi-i eyâlet olan nefs-i Kerkük'den bir kaç sâ'at mesâfedür ve el-yevm eyâlet-i mezbûrede ma'mûriyetçe andan nâmdâr mahaller olduğu vâreste-i kayd-i sütûr ise de mahall-i mezbûrda vâki' ve hâlâ mahfil-i kazâ olan Gülanber nâm kasaba kadîmde eyâletin kürsîsi bulunmağla eyâlet-i mezbûre el-ân bu isimle yâd olunmakda olup vech-i tesmiyesi dahî âtiyü'l-beyân Süleymâniye sancağı mebâhisinde zikr ve îrâd olunur.

[235] Şehrizûr Eyâletinde Bulunan El-Ubeyd ve Sâ'ir 'Urbân Aşâyiri

Asıl El-Ubeyd aşîreti		El-Ubeyd'e tâbi' Elbû Alka Tâ'ifesi	
Hâne Aded 1700		Hâne Aded 350	
Nüfûs-ı zükûr Aded 7000		Nüfûs-ı zükûr Aded 800	
Süvârisi Aded 800	Piyâdesi Aded 6200	Süvârîsi Aded 200	Piyâdesi Aded 600

El-Ubeyd'e tâbi' tâ'ife-i Cedîdîn (Aklâm-ı Bağdâd)		El-Ubeyd'e tâbi' Elbû Müferrec Tâ'ifesi (Bu dahî)	
Hâne Aded 80		Hâne Aded 200	
Nüfûs-ı zükûr Aded 150		Nüfûs-ı zükûr Aded 500	
Süvârîsi 000 (meçhûl)	Piyâdesi 000 (meçhûl)	Süvârîsi 000	Piyâdesi 000

Elbû Hamdân aşîreti (Başluca)		Elbû-Hamd aşîreti (Bu dahî)	
Hâne Aded 250		Hâne Aded 250	
Nüfûs-ı zükûr Aded 650		Nüfûs-ı zükûr Aded 550	
Süvârîsi Aded 250	Piyâdesi Aded 400	Süvârîsi Aded 250	Piyâdesi Aded 300

Tay aşîreti ki bunlara Tayy-i Şemâmek ıtlâk olunur. (Tay aşîretinden diğer bir fırka olup anlar Cezîre-i Benî Ömer taraflarında sâkin olurlar ve herbiri sâkin oldukları mahalle nisbetle Tayy-i Şemâmek ve Tayy-i Cezîre demekle yek-diğerinden fark ve temyîz olunur.)

Süvârîsi Aded	Hâne Aded	Piyâdesi Aded
1000	1000	3000

İşbu El-Ubeyd ve tevâbi'iyle, Elbû-Hamdân aşîreti, Dicle sâhilinde vâki' İmâm Dâr nâm mahalden bed' ile Altun Köprü tahtından bi'l-mürûr Dicle nehrine munsab olan Zâb-ı Sağîr nehrinin mezkûr Dicle'ye karıştığı yere kadar Dicle nehrinin sâhil-i yesârı ve mezkûr Zâb nehri mahallâtından Altun Köprü nâm mahalden Duz Hormatı nâm mahalle varınca yol üzerinde ve cihet-i şarkiyyede vâki' dağların etekleri beyninde ve oralarda Hemrîn dağı ıtlâk olunan dağın ol aralıkda çölde bulunan silsilesinin iki yüzünde kâ'in düzlük çöllerde sâkin olup işbu ta'rîf olunan mahalle Havîce ıtlâk olunur ki beher dıl'i yirmi ve yirmi birer [236] sâ'at tûlünde olmak üzere murabba'ı takrîben dört yüz sâ'at olabilir. Asıl El-Ubeyd aşîreti bedeviyyet hâlinde bulunup malları deve ve koyun ve esb ve kısrak makûlesi hayvânâttan ibâret olarak bunlar zer' ve hırâset etmediklerinden başka cihet-i te'ayyüşlerin mâlik oldukları hayvânâttan hâsıl olabilecek temettü'a hasr etmeyüb dâimâ kervân soymak ve ba'zen postayı urmak ve ebnâ-yı sebîlin canlarını yakmak gibi haydûdluk ve hırsızlık ederek geçinürler. Hâneleriyle mikdâr-ı nüfûsları takrîbî olarak yazılmış ise de daha ziyâde olmak ihtimâli vardır. Süvârileri kargı ve kılıç ve piyâdelerinin yüzde birinde tüfenk bulunup ekserîsi kılıç ve kısaca kargı ve matrak kullanır. İstihbâr olunduğuna göre kırk-elli sene evvel bunlar şimdikinden ziyâde reh-peymâ-yı dalâlet ve şekâvet zorlu bir aşîret bulunup gerçi meskenleri ta'rîf ve tahdîd olunan yerlerden ibâret ise de ber-vech–i meşrûh mesken-i mezbûr terbî'an dört yüz sâ'at musattahından ziyâde bir mahal olarak kendülerinin ise çift, çubuk ve yerlü hâneleri olmadığı cihetle Bağdâd vâlîleri bunların lâyıkı vech üzere emr-i terbiyelerinde usret çekdiklerinden bin iki yüz on yedi târîhinden yirmi, yirmi iki târîhine kadar dört buçuk, beş sene mikdârı Bağdâd vâlîliği eden Ebû Gaddâre Ali Paşa merhûm el-hâletü hâzihî Bağdâd'a tâbi' Şemmerü'l-cerbâ aşîretiyle muhâbere edüp aşîret-i mezbûreyi El-Ubeyd üzerine sevk ve taslît birle mâl ve 'iyâllerin gârât ve pâmâl ve büyüklerin rehîn-i varta-i ahz-ü istîsâl etmiş olduğundan andan sonra mezkûr El-Ubeyd aşîreti bir nev' imlâya gelmiş gibidir derler. El-Ubeyd'e tâbi' olan Elbû Alka Tâ'ifesi hırsızlıkda bir derece mâhir ve levs ve habâseti zâhir bir kavim ki karılarına

varınca haydûdluk ve hırsızlık ederler. Hadîdiyyîn Tâ'ifesinin malları koyun ve merkeb hayvânâtı [237] olup temettü'ları koyuna münhasır gibi ise de hırsızlıkdan dahî behre-verdirler. Elbû Müferrec Tâ'ifesi koyun besler ve inekle te'ayyüş eder zengince bir tâ'ife olarak kat'â hırsızlık ve uygunsuzluk tarafına meyletmez, ehl-i ırz bir gürûhdur. Asıllarında Bağdâd'a tâbi' iken esbak Bağdâd vâlîlerinin usûl-ı sâbık üzere bî-vech vukû'bulan zulüm ve te'addîlerinden vâresti olmak içün El-Ubeyd aşîretinin taht-ı himâyetine girmişlerdir. Elbû-Hamdân Tâ'ifesi aslen El-Ubeyd'den bir şu'be iseler de bunlar Zâb-ı Sağîr suyu kenârında zer' ve felâhat ederler. Elbû-Hamd aşîreti kezâlik El-Ubeyd'den münşa'ib bir fırka olup lâkin asıl El-Ubeyd'den eşnâ bir kavimdir. Hattâ bunların bir makarr-ı ma'lûmları da olmayup gâh Musul, gâh Şehrizûr, gâh Bağdâd eyâletleri dâhilinde ve gâh çekilüp çöllerde eğlenüp imrâr-ı evkât ederler. Süleymâniye sancağında olan âtiyül-beyân Hemâvend kabîlesinden kalur yerleri ve Şemmerü'l-Cerbâ aşîretinden hâric ta'rîfleri yokdur. Tayy aşîreti Şehrizûr dâhilinde vâki' Erbil kazâsına muzâfe, Şemâmek nâm mahalde bulunup egerçi bunlar dahî Karaçadırlu tevâif iseler de aşâyir içinde bunlar 'âli-cenâb, nâzik, çelebi bir kavimdir. Meşhûr Hâtem-i Tâî bu kabîleden gelmiştir. Aşâyirde bunlardan ehl-i ırz yokdur denilse şâyân ve sahî güzelleri firâvândır. Ve eyü at binicileri olup hâl ve mişvârları medenîlere karîbdir.

Nefs-i Kerkük ve Tevâbi'inin Ba'zı Husûsâtı

Kerkük ve tevâbi'inde on yedi bin ve Erbil ve Altun Köprü ve tevâbi'lerinde yirmi bin nüfûs-ı zükûr olduğu erbâb-ı vukûf ifâdâtından müstebân olup bâlâda zikr olunan aşâyir makûlesinin bu mikdâr nüfûsdan hâric olduğu dahî anlaşılmış olduğundan mücerred mahall-i mezkûrenin görülmemiş olmasıyla bütün [238] bütün ihmâl olunmamış olmak içün el-uhdeti'r-râvî olarak bu kadarcık olsun ifâdeye ibtidâr olundu. Nefs-i Kerkük şehri ahâlîsiyle, Erbil kasabası ahâlîsinin lîsânları Türkî olup kurb ve civâriyetleri takrîbiyle Arapca ve Kürdce dahî tekellüm ederler. Böyle meşhûrdur ki, Kerkük şehrinde neşv ü nemâ bulan halk hadd-i bulûğa erdiğinden kırk yaşına kadar zühd-i takvâ ile ârâste hâl-i salâhla pîrâste olup, kırkına vardıkda kadîmde bellerine takmasını i'tiyâd edindikleri hançerlerin mu'tâdın hilâfına ya'nî münhanî tarafını isti'mâl müte'ârifîn aksine takınıp hovârdalığa bed' ile ahlâkların tebdîl ve zühd-i salâh-ı müste'ârı edebsizliğe tahvîl ederler. Bu şehrin kebâbı meşhûrdur.

Livâ-i Süleymâniye der Eyâlet-i Şehrizûr

Livâ-i mezbûr, cenûben Bağdâd tevâbi'inden olup hilâf-ı ahd İranlu tasarrufunda bulunduğu akdemce zikrolunan Zuhâb sancağı ve hâlâ Bağdâd'a tâbi' Zengibâd nâhiyesiyle ve şimâlen Köy Sancak ve garben Kerkük ve Altun Köprü kazâlarıyla ve şarken İran memâlikinden olan Avnâmân ve Merîvân nâm-ı dîğer

Mihribân ve Sakız ve Hurhure ve yine İranlu tasarrufunda olup münâza'un-fîh bulunan Bâne ve Serdeşt nâm mahaller ile mahdûd, cesîmce bir livâ olup bundan tahmînen yetmiş-seksen sene evvel gelince makarr-ı hükûmet-i Karaçavalan yâhûd Karaçolan nâm kasaba iken mu'ahharan Baban paşalarından Süleymân Paşa aslından nâ-bûd ve el-yevm mevcûd olan Süleymâniye kasabasını binâ ve ihdâs etmekle ol vakitdenberu Süleymâniye kasabası Baban paşalarının ve ahlâflarının makarr-ı hükûmeti olmuşdur[1].

Süleymâniye Kasabasının Ahlâkı

Süleymâniye, el-yevm iki bin beş yüz, üç bin hâne ve bir mikdâr çarşû ve bir kaç bâb câmi'-i şerîf ve mescid ve hamâm ve hânları hâvî, etrâfı dağlık [239] ve kendüsi dağ eteklerinin nihâyetinde sath-ı mâil bir ovada vâki'dir. Yaz mevsimlerinde burada Reşebâd[2] ta'bîr olunur gâyet sakîl bir rüzgâr eser ki herkesi esîr-i firâş ve alîl eder. Gerek havâce ve gerek levâzım-ı medeniyyet olan husûsât-ı sâ'irece livâ-i mezbûrda makarr-ı hükûmet edinecek daha münâsib yerler var iken mûmâ-ileyh Süleymân Paşa'nın burasını intihâb eylediğine te'accüb olunarak sebebi istifsâr olundukda bundan evvel buralarda ata binüp oynatmak ve silâh kullanmak keyfiyyetlerine ziyâde rağbet olunduğundan ve Süleymâniye kasabası etrâfının hâvî olduğu sahrâ bu matlûba elverişli bir cây-i dirâz ve pehnâ bulunduğundan mücerred bu kaziyye içün mahall-i mezbûr mevâki'-i sâ'ireye tercîh ve bu merâm zımnında terk-i hüsn ve kabûl-i kabîh olunduğu rivâyet olunmuşdur. Sâye-i âsâyiş-vâye-i hazret-i mülûkânede mahall-i mezbûr Baban takımı levsinden tathîr ve içlerinde olan şekâvet pîşeleri kam'-u tedmîr olunmuş olmasiyle şimdi umûm nâss ve ahâlî emr-i zirâ'at ve ticâretde olacak sa'y-i verzişleri mukaddemâtına fevâid-i me'mûleleri tâlî olacağını cezmettiklerinden zirâ'at ve ticâret ve esbâb-ı hırfet sınâ'ate meylederek az vakit zarfında nefs-i Süleymâniye'de nice ebniye ihdâs ve inşâsına rağbet olunmuş ve hattâ oraya varıldıkda bir iki ha'mâm te'sîsi binâ ve müceddeden bir kaç bâb han inşâ olunduğundan başka herkesde bu kazâyâya i'tinâ görünmekle zîrde zikr olunacak mevâni'in dahî önü kesdirilse Süleymâniye ve tevâbi'inin her bir tarafı ma'mûr ve âbâdân olacağı âzâde-i şek ve gümândır. Kasaba-i mezbûreye tahmînen beş altı sâ'at mesâfede vâki' Ömer Küdrûn[3] dağının iki mürtefi' zirveleri beyninde gâyet büyük bir dere olup kış mevsiminde nüzûl eden ve fırtına oldukça zirvelerden

---

1 Derkenâr: Süleymâniye kasabası otuz beş derece ve otuz sekiz dakîka arzında ve Paris nısf-ın nehârından i'tibâren kırk üç derece ve on iki dakîka tûlünde vâki' olmuşdur.

2 Derkenâr: Kürdce karayel demektir.

3 Derkenâr: Cebel-i mezbûr beyn-el Ekrâd, Pîre Mekdürûn nâmiyle yâd olunur.

savrularak oraya terâküm eyleyen kardan ol dere lebâ-leb dolar ve bütün yaz herkes istediği kadar [240] taşıyup füruht ve isti'mâl ve Reşebâd'dan ârız olan harâretlerin anınla itfâya ikdâm ve isti'câl eder. Merhûm Dâvûd Paşa'nın nihâyet-i hükûmetine kadar livâ-i mezbûr mutasarrıfları Bağdâd vâlîlerine senevî vâfir ahmâl-i kar ihdâ ve şerâre-i hırs ve tama'ların teskîne i'tinâ ederler idi.

Süleymâniye Ahâlîsinin Ba'zı Âdetleri

Süleymâniye ve tevâbi'i ahâlîsi egerçi ahâlî-i mutavattınadan iseler de vâfir göçebe aşâyiri dahî olduğundan ve yerlülerin bu aşâyir ile ihtilâtları derkâr idüğinden ba'zı göçebe aşâyir âdetleri ile me'lûflardır. Ez-cümle velîme cem'iyyetleri vukû'unda karıları erkeklerle el ele tutuşup hora deperler ve zifâf gecesi gelini at üzerine bindirüp alay ve davul ve zurna ile dolaştırarak güyegünün hânesine götürüp dam üzerine çıkarırlar. Güyegü dahî bir eline kamış ve diğer eline bir horoz alup dam üzerine, gelinin yanına çıkup evvelâ yedinde bulunan kamış ile geline bir kaç kere urur. Ba'dehû horozu damdan aşağu atup aşağıda seyre âmâde ve hâzır ve bu cilveye müterakkıp ve nâzır olan halk, horozu tutmağa seğirderek birbiriyle müdâfa'ada iken üzerlerine bir mikdâr ufak para ve şeker saçup herkes kapuşur. Güyegünün kamış ile gelini urmasından ma'nâ erkek karının zâbıtı olup hîn-i hâcetde, döğmeye ve terbiye etmeğe muktedir olduğunu ihtâr ve horoz ve horoz gösterüp uçurmakdan murâd, erkek gelinin güyegüye ol vechile tâbi' ve münkâd olması lüzûmunu îrâd etmekdir; deyu orada ber-vech-i âtî bir kaç kerre tezevvüc etmiş ve nice horozlar uçurmağa muvaffak olmuş şeker-feşân bir adamdan işidilmişdir. Düğünleri olduğı vakit [241] da'vetli olan kesânın her biri düğün masrafı olmak üzere gönlünden kopduğu kadar akçe getürüp vermek cârî bir âdet olduğundan bu akçeyi kabz etmeğe güyegü tarafından mahsûs adam ta'yîn olunur. Akça getürenler kabz-ı mâl olan kimseye teslîm ederler. Ol dahî kabz etdikçe, felânın atiyyesidir diyerek güyegünün yedine teslîm eder. Güyegü dahî, falânın ömrü çok ve ihsânı var olsun; yollu savt-ı bülend ile akçe veren adamın ismini yâd ve beyân ve sâ'ir da'vetlü ve hâzır cemâ'ata i'lân eder. Ora ahâlîsinde, mücerred bu akçayı kazanmak içün mükerrer düğün ederek tezevvüc etmek mesbûk olup hattâ bunu dahî bir kaç sûretle icrâ ederler. Şöyle ki, ba'zıları karısını köylerin birine gönderüp, bir müddet orada tevkîf eder. Ba'dehû gûyâ ol karyede âhar birinin kızına akd-i nikâh edeceğini i'lân ve düğün tertîb ederek, ber-vech-i meşrûh yeniden tezevvüc eder gibi, yine eski karısını alır. Lâkin bu sûret vâzıh bir şenâ'at olduğundan, kendüyi bilen nâmûsluları bu sahte-kârlığı kabûl etmeyüp mahsûsan karısını tatlîka ve bir müddetcik mürûrunda tekrâr nikâh tazelemesine bi'l-ibtidâr ol-vechile icrâ-yı sûr ve bu tarîk ile mâ-fi'z-zamîrini mestûr tutar. El-hak böyle nâmûslulara diyecek yokdur. Gelelim dîger

fıkralarına: İşbu Baban Kürdleri hânelerinden dûr olduklarında binekleri olan atlarına fi'il-i şenî' işledikleri menkûldür. Urbân ve aşâyir bunların askerinden korkduğu kadar hiç kimseden korkmazlar. Meşhûrdur ki Baban askerinden niçün ol kadar havf ü hirâs edersiz; deyu aşîret ağalarının birinden süâl olundukda, sâ'ir düşmanla mukâbelemizde bozulur isek, asker yağma ve tâlâna düşdüğü [[242]] sırada bizler evlâd-ı ıyâlimizi tahlîs edebiliriz. Lâkin, Baban askerine bozulduğumuzda her şeyden evvel mâ-hasal nâmûsumuz olan karı ve kızlarımıza üşüp ef'âl-i şenî'aya ibtidâr, ba'dehû ellerine düşen emvâli yağma ve târ u mâr ederler, deyu cevâb vermişdir. Livâ-i mezbûr ahâlîsi umûmen Şâfi'iyyü'l-mezhep ve dinlerinde mütaassıb Ekrâd olarak asıl lîsânları olan Kürdceden gayrî, ekserîsi Fârisî ve ba'zıları Türkçe dahî tekellüm ederler.

Livâ-i Mezbûr Kurâ ve Nevâhîsinin Usûl-i İdâre-i Sâbıkası

Bâlâda beyân olunduğu gibi, zamân-ı sâbıkın îcâb-ı hâlinden olmak üzere cündîlik ve silâhşörlük her tarafda mergûb bulunduğu misillü livâ-i mezbûrda dahî mer'î ve mu'teber idi. Süleymâniye paşaları o makûle rükûb ve nüzûlde ve silâhşörlükde kesb-i mahâret ve husûsan ba'zı gavgalarda isbât-ı merdânegî ve şecâ'at edenlere vâfî ikrâm ve hürmet eylediklerinden herkes bu san'ata meyl-ü heves ederek ber-vech-i âtî ol yüzden bir takım ra'iyyeyi istimlâk ve bî-çârelerin arak-ı cebînleriyle hâsıl eyledikleri zâd ve zahîrelerin kendü umûrlarında sarf ve istihlâk edegelmiş olduklarından reâyâ ve fukârâ gurûhu bunlara pâmâl ve bunlar bâligan mâ belâg müreffeh ve hoş hâl geçinürler idi. Şöyle ki: Livâ-i mezbûr, bin iki yüz altmış yedi senesine gelince taraf-ı eşref-i saltanat-ı seniyyeden paşalık ünvânıyla ve ba'zan mîr-imîrânlık rütbesiyle yerlüsinden ve Baban hânedânından birer zâta ihâle olunageldiğinden ve hânedân-ı mezbûrda ise havâdis-i kevniyyeden gâfil mübtelâ-yı gurûr bir kaç kâfir-i ni'met zuhûr-ı birle cânib-i Devlet-i aliyye'den nâil oldukları izz-ü şerefin kadr-ü kıymetini bilemeyüp hakk-ı veliyyi ni'meti edâya ibtidâr ve belki bu [[243]] uğurda bezl-i vücûd ve iktidâr eyliyecek yerde nâmend-i ebr-i nevbahâr ve geh şûre bûm-ı efkârlarına katre zen-i idbâr olan konşu ve hem-sınırlarının ilkâ'at-ı müfsidâne ve iğvâlariyle geşt-i râz-ı basîretleri bağlanup üzerlerinde zıll-i zâil hükmünde olan hem-sâyelerinin i'âne ve istimâletine meyl-i rükûn ve gûyâ mezâri-i âmâl ve hulyâlarına perver-şüde nümâ olarak emr-i hükûmetleri re'sen pezîrâ-yı istiklâl olacağı âynîne-i efkâr-ı kâsidelerinde çehre-nümûn olduğundan paşayân-ı mûmâ-ileyhim ara sıra Bağdâd vâlîlerine isyân etmek ve Devlet-i aliyye'nin evâmir ve nevâhîsinden cüz' olan vülât-ı müşârun-ileyhimin emr-ü nehîlerine itâ'at etmemek gibi mürtekib-i fezâyıh-ı gûnâ-gûn olduklarından egerçi ol hânedânın oraca hükûmeti nihâyet

buluncayadek sâye-i celâdet pîrâye-i hazret-i şehinşâhîde Bağdâd vâlîleri, Baban paşalarından öyle mürtekib-i fezâhat olanların uhde-i terbiyelerinden gelmiş ve anlar dahî kesb-i yedleri olarak bi'lâhare yer ve yurdlarından dûr olmakdan ve netîce-i mukaddimât-ı seyyi'eleri olan bed-nâmlıkdan gayrî bir şeye nâil olamamış iseler de bunların ol gûne efkâra düşmeleri üzerlerinde olan nüfûz-ı pâdişâhîden başka hâricen ve dâhilen kendülerini bir çok avene tedârikine mecbûr etmişidi. Binâ-berîn vehbü'l-emr mâlâyemlik hazînesin kûşâd ve taht-ı tasarruflarında olan kurâ ve nevâhînin cânib-i mîrîye âid a'şârını me'kel-i erbâb inâd ederek bayağı livâ-i mezbûr a'şârının üç rub'undan ziyâdesini bu dürlü nâ-ehil bir takım kesânın uhdelerine havâle etmiş ve mürûr-ı eyyâm ile herkes yedinde bulunan mahalli pederinden mevrûs sâ'ir emlâk ve akarât makâmında bildiğinden hânedân-ı mezbûr paşalarının âhiri olan Abdullah Paşa'nın nihâyet-i hükûmetine değin bu usûlde idâre olunmuşidi. Abdullah Paşa'nın infisâli üzerine [244] Azîz Beğ'in vak'aları sırasında ol vakit Irak ve Hicâz ordu-yı Hümâyûnu Müşîri bulunan devletlü Nâmık Paşa hazretlerinin oralara teşrîflerinde kesân-ı merkûmeden ol esnâda Azîz Beğ'e taraf-dâr ve destres olmuş oldukları ni'met-i pâdişâhîye adem-i ehliyetleri ef'âl-i şenî'alarıyla sâbit ve nümûdâr olanların uhdelerinde bulunan o misillû kurâ ve nevâhîyi uhdelerinden sarf ve tahvîl ederek mahallî Mal Sandığı'na rabt ve i'âde ve yine ol hengâmda ızhâr-ı sıdk-ı istikâmet edenlerin yed-i tasarruflarında bulunan karyelerin vergi ve rüsûmât-ı sâ'iresi cânib-i mîriye âid olmak üzere yalnız onda bir a'şâr-ı şer'iyyesini bâ-şart-ı kayd-ı hayât yeniden isimlerine tashîh buyurarak kemâkân uhdelerinde kalmasına tahsîl-i irâde buyurmuş olduklarından livâ-i mezbûr kazâlarının hâvî oldukları karyeler ile, müşârun-ileyhin tenkîh ve tashîhine göre el-hâletü hâzihi ol karyelerden bütün bütün mîrîye âid bulunan ve bir de vergi ve rusûmât-ı sâ'iresi mîrîye âid olup yalnız a'şârı o misillü kesân uhdelerinde bulunanları ber-vech-i icmâl zîrde gösterilmişdir.

Kazâ-i Süleymâniye ma'a nâhiye-i Serçinâr:		Kazâ-i Karadağ:	
Bütün mîrî olan kurâ	A'şârı müstesnâ olan kurâ	Bütün mîrî olan kurâ	A'şârı müstesnâ olan kurâ
Aded	Aded	Aded	Aded
23	29	79	69

Kazâ-i Bâzyân:		Kazâ-i Surtaş:	
Bütün mîrî olan kurâ	A'şârı müstesnâ olan kurâ	Bütün mîrî olan kurâ	A'şârı müstesnâ olan kurâ
Aded	Aded	Aded	Aded
55	25	70	22

Kazâ-i Merke:

Bütün mîrî olan kurâ Aded	A'şârı müstesnâ olan kurâ Aded
47	5

[245]Kazâ-i Şehr-i bazâr:

Bütün mîrî olan kurâ Aded	A'şârı müstesnâ olan kurâ Aded
15	30

Kazâ-i Gülanber (Şehrizûr sahrâsında vâki'dir):

Bütün mîrî olan kurâ Aded	A'şârı müstesnâ olan kurâ Aded
27	37

Mahall-i Tretol (Buraları İran'a muhâdid olduğundan ve İranlular kazâ ve nâhiye diyecek yerde mahal ıtlâk eylediklerinden bunlar dahî mahal ıtlâk etmeleriyle îzâh olundu.)

Bütün mîrî olan kurâ Aded	A'şârı müstesnâ olan kurâ Aded
28	6

Mahall-i Çeftân

Bütün mîrî olan kurâ Aded	A'şârı müstesnâ olan kurâ Aded
10	4

Mahall-i Varın-Âvâ

A'şârı müstesnâ olan kurâ Aded
15

Kazâ-i Püşder:

Bütün mîrî olan kurâ Aded	A'şârı müstesnâ olan kurâ Aded
40	11

Kazâ-i Süruçek:

Bütün mîrî olan kurâ Aded	A'şârı müstesnâ olan kurâ Aded
39	36

Kazâ-i Kızılca:

Bütün mîrî olan kurâ Aded	A'şârı müstesnâ olan kurâ Aded
00	42

Mahall-i Pençûbîn ve Benâve Süte

Bütün mîrî olan kurâ Aded	A'şârı müstesnâ olan kurâ Aded
2	50

Mahall-i Ilıca (Şehrizûr sahrâsında vâki'dir.)

Bütün mîrî olan kurâ Aded	A'şârı müstesnâ olan kurâ Aded
13	2

Mahall-i Berkyev

Bütün mîrî olan kurâ Aded	A'şârı müstesnâ olan kurâ Aded
11	9

Mahall-i Süyûl

Bütün mîrî olan kurâ Aded	A'şârı müstesnâ olan kurâ Aded
11	15

Mahall-i Âlân

Bütün mîrî olan kurâ Aded	A'şârı müstesnâ olan kurâ Aded
9	3

Mahall-i Mavt

A'şârı müstesnâ olan kurâ Aded
15

Mahall-i Delv

Bütün mîrî olan kurâ Aded	A'şârı müstesnâ olan kurâ Aded
25	2

[246]**Mahall-i Zend ve Zengene**

Bütün mîrî olan kurâ Aded	A'şârı müstesnâ olan kurâ Aded
30	4

Mahall-i Serâv-i Mîrâbâd

Bütün mîrî olan kurâ Aded	A'şârı müstesnâ olan kurâ Aded
8	1

Mahall-i Çubuk Kal'a

Bütün mîrî olan kurâ Aded
21

Mahall-i Selbâtu

Bütün mîrî olan kurâ Aded
4

Mahall-i Şevân

Bütün mîrî (olan?) kurâ Aded
7

Mahall-i Asker

Bütün mîrî (olan?) kurâ Aded
12

Mahall-i Kazruk ve Kürd Hır

Bütün mîrî (olan) kurâ Aded
8

Mahall-i Serçinâr ve Kend-Ağaç

Bütün mîrî olan kurâ Aded	A'şârı müstesnâ olan kurâ Aded
5	1

Mahall-i Şink

Bütün mîrî olan kurâ Aded
6

Mahall-i Balık ve Kâblûn ma'a Talâle ve Ulağlu

Bütün mîrî olan kurâ Aded	A'şârı müstesnâ olan kurâ Aded
11	2

Mahall-i Süyûke

A'şârı müstesnâ (olan?) karye Aded
17

Mahall-i Rive Çermile

A'şârı müstesnâ (olan?) karye Aded
3

Mahall-i Şeyhân A'şârı müstesnâ (olan?) karye Aded 4	Mahall-i Çiyasûz A'şârı müstesnâ (olan?) karye Aded 7
Mahall-i Zâlvâr Bütün mîrî (olan?) kurâ Aded 5	Mahall-i Ağçeler A'şârı müstesnâ (olan?) kurâ Aded 12
[247]Mahall-i Körki A'şârı müstesnâ (olan?) kurâ Aded 3	Mahall-i Ture ve Çemçimlel A'şârı müstesnâ (olan?) kurâ Aded 6

Cem'an ....
Kazâ ve mahâl
Aded
38

Bütün mîrî	Karye	A'şârı müstesnâ
Aded	Aded	Aded
631	1070	439
	Nüfûs-ı zükûr ale't-tahmîn	

Kurâ-i Mezbûrede Husûle Gelen Mahsûl

Mahsûlât-ı mezbûrenin kâffesi her bir karyede bulunmayup fakat cümlesinde bulunan envâ'ı mahsûlât bunlardan ibâret olunmuş. İcmâlen beyân olundu.

Hınta, şa'îr, pirinç, penbe, nohud, mercimek, daru, mazı, duhân, üzüm, sumak, incir, bostân, elma, nar, erik, emrud, ayva, şeftalû ,ceviz, dut, zerdalû.)

Şehrizûr ve Tevâbi'ine Dâir Ba'zı Makâlât

Şehrizûr nâm mahal ki el-yevm eyâlet ana mensûb yâd olunmaktadır. Bâlâda terkîm olunan kazâ ve kurâ meyânında muharrer olan Gülanber ve Ilıca kazâlarının vâki' oldukları yerden ibâretdir[1]. *Cihânnümâ*'da rivâyet olunduğuna göre, Şehrizûr sahrâsı, kadîmde azîm bir şehri hâvî olup Medâyin'den Ateşhâne-i Âzerbeycân yolunun nısfında vâki' olmağla, ezmine-i sâlifede ekânîm-i râh dahî

[1] Derkenâr: İşbu Şehrizûr kıt'asında vâki' Ilıca karyesi otuz beş derece ve yedi dakîka ve on beş sâniye arzında ve Paris nısfü'n-nehârından i'tibâren kırk üç derece ve kırk iki dakîka ve on üç sâniye tûlünde vâki'dir.

derler idi. Mezbûr şehri Kubâd bin Fîrûz Sâsânî binâ etmişdir. Bu cihetle ol şehre Şehr-i Fîrûz dahî denilir idi. Ve zôr ve kuvveti akrânına fâik olan anda hükûmet etmekle Şehrizûr dediler.Şehrizûr harâbesi nezdinde bir harâbe künhed vardır. İskender kabridir derler. Vâkı'a zikr olunan şehr-i azîmin hâlâ ba'zı eserleri mevcûd olarak her ne kadar varılup görülmemiş ise de İskender kabri dimekle meşhûr künbedin el-ân âsârı olduğı yerlüsü rivâyetinden müstebân olmuşdur.

[248] İşbu Şehrizûr kıt'asının hudûdu Zuhâb sancağında kâ'in Bemo silsilesi üzerinde vâki' Kerkemîl nâm gedikden çıkup, Şîmdân nâm dağın cânib-i cenûbîsinden mürûr ederek evvelâ Nâvdâr ve Kulb çaylarıyla birleşüp ba'dehû Kerrâv çayına munsab olan Arhondol nâm çayın menba'ından bed' ile Zemkân nehrine, ba'dehû nehr–i mezbûr ile Sirvân nehrine varup oradan Sirvân nehri mecrâsıyla baş yukarı Şaho dağının nehr-i mezbûra kadar mümted olan ucuna ve andan Şaho dağının ol ucuna mükâbil Evramân dağının yine Sirvân nehrine dek inmiş koluna tırmaşup oradan mezkûr Evramân dağının en mürtefi' zirveleriyle Çağan gediğine doğru gider. Ve bir tarafdan dahî sâlifü'z-zikr Kerkemîl gediğinden Bemo dağı fürû'âtından ma'dûd olan dağın mürtefi' zirveleriyle, Sirvân kenârlarında kâ'in Derbendhâne nâm boğaza müntehî olur. *Cihânnümâ* sâhibinin, cennet-mekân Sultân Süleymân Hân hazretleri, Gülanber'de kal'a binâ eyledi, deyu rivâyeti, işbu mahalde olan Gülanber kasabası hakkındadır. Kal'a-i mezbûre Şâh Abbâs tarafından hedm olunduktan sonra, egerçi mu'ahharan bin otuz dokuzda binâsına mübâşeret olunduğu dahî mestûr ise de kal'a-i mezbûre hâlâ harâb olup fakat âsârı bâkîdir. Ora ahâlîsi kal'a-i mezbûreyi cennet mekân Sultân Selîm Hân binâ eyledi, derler adem-i vukûflarındandır. Gülanber karyesinde bir câmi' dahî vardır ki anın bânîsi, kezâlik cennet mekân müşârün-ileyh hazretleridir, derler. Bu dahî cennet-mekân Sultân Süleymân sabt-ı aleyh-i sicâli'r-rahme ve'l-gufrân hazretlerinin olmak gerekdir. Câmi'-i mezkûrda beş vakit namâz edâ ve tedrîs-i ulûm olunur. Zâlim yâhûd Zulüm kal'ası da Gülanber'in kal'a-i harâbesine bir sâ'at mesâfede olan gayet sarb ve dar bir dere içinde bir kal'a [249] imiş ki el-ân harâb olarak âsârı görünür. Bundan başka mezkûr derenin iki safhasında ekâsire binâsı harâbeleri olarak hayli eserler vardır. Âsâr-ı mezbûre içinde tabi'î bir mağara olup aşağıda taşı oyup, nerdubân etmişlerdir, ve ziyâ almak içün bir kaç pencere açmışlardır. Bu mağaranın içinde bulunduğu taş, zirve-i ayyûka peyvestedir, deyu *Cihânnümâ*'da muharrer olup, ancak her ne kadar bu taşa alçak denilemez ise de anın arkasında ve cânib-i şarkîsinde olan ve Evramân dağı silsilesinden ma'dûd bulunan Dalemeyz nâm zirve diğer zirveler andan bir kaç mertebe daha mürtefi' şeylerdir. Mezkûr Zâlim kal'ası deresinden Âb-ı Zulm ta'bîr olunur, berrâk ve soğuk ve güm-râh bir su çıkup, sâlifü'z-zikr Gülanber

karyesinin önünden ve Şehrizûr sahrâsından mürûr ederek, diğer sularla birleşüp Tâcrûd ismini ba'de'l-ahz, Şâmîrân kıt'asının nihâyetlerine karîb mahalde Sirvân nehrine munsab olur. Ve zikr olunan Tâcrûd nehrine Ekrâd, Tancarûd ve Tancarû derler. Şehrizûr sahrâsının cânib-i cenûbîsinde vâki', Şemîrân nâm dağda, kadîm ebniyeden olmak üzere bir kal'a harâbesi olup, rivâyete göre vaktiyle muhkem bir kal'a imiş. Hele sarb ve menî mahaldir, bağ ve bahçesi vâfirdir, deyu naklolundu. Zuhâb sancağından Şehrizûr'a geçmek içün işbu Şemîrân dağı üzerinden geçülür ki, sa'bü'l-mürûr bir yoldur. Ahmâl ve eskâlimiz olmadığı halde güç ile geçdik. Lâkin ba'zı yerlerde taşlar kırılarak ve ba'zen ağaçlar kesilerek tesviye olunsa sühûletle ağırlık geçebilir. Mezkûr dağın [250] şimâl etekleri Sirvân nehri sâhiline kadar inüp işbu etekler ile nehr-i mezbûrun cânib-i yemîni üzerinde, dağın mukâbilinde vâki' mahallere Şemîrân mahalli ıtlâk olunur ki, Süleymâniye sancağı kazâlarından Ilıca kazâsına tâbi'dir. Bir de Şemîrân dağının cânib-i garbîsinde geçer Milenâlik yolu olup gûyâ ol yol, bizim geçdiğimiz yoldan rahatdır, deyu rivâyet olunduğundan piyâde Asâkir-i Nizâmiye-i Şâhâne ve ahmâl ve eskâlimiz ol tarîkden gönderilmişidi. Bizler ikindiden evvel Sirvân nehri kenârına gelmişiken anlar, yatsuya kadar, ukde-i te'hîre giriftâr olmalariyle sebebi lede's-su'âl tarîk-i mezbûr berikinden daha zor olduğundan neş'et eylediği ihbâr olundu. Hattâ ol gün asâkir-i mezbûre gayret etmeyüp de yolların ba'zı yerleri tesviye ve ba'zı mahallerinde yüklü hayvânlara yardım olunmamış olsaydı, yüklerin hiçbiri çıkamaz idi. Bir hâl ile bir kaç hayvân yükleriyle berâber uçurumlardan yuvarlanarak iki re'si nûş-ı şerbet-i merk ve bar-girân dünyâyı hayatda kalan refîklerine terk etmişidiler. Ahmâlimizden bakır çakır makûlesine, yarırı yumru oldukları halde kavışılmışidi. Bâlâda zikri murûr eden Şirvân suyu Bağdâd'ın dört sâ'at mesâfede şark-ı cenûbîsinde, Dicle nehrine munsab olan Diyâle nehri olup, Derbend Hân nâm mahalle kadar Şirvân ve ol boğazdan aşağı, Diyâle isimleriyle yâd olunur cesîmce bir çaydır. Derbend Hân boğazından Dicle nehrine varınca, ne gûne isti'mâl olunduğu zikr olunmuşidi. Bağdâd'a muzâfe, Hâlis ve Horasân ve tevâbi'i enhârıyla sâ'ir Bağdâd'a gelmez harklar bu nehirden münşa'ibdir. Ve nehr-i mezbûr mezkûr Şemîrân dağıyla Şehrizûr'un dîger kıt'a-i cesîmesi beyninden mürûr eder. Nehr-i mezbûrun buraları her vakit geçid vermez. Kelek ta'bîr olunur tulumlu sallar ile geçilür. Fakat, zikri mürûr eden Şaho [251] dağıyla Evramân dağının, nehr-i mezbûr mecrâsına müntehî olan kıt'aları civârında, bu nehrin mecrâsı gayet zıyyık yerlerde tesâdüf etmiş olması münâsebetiyle nehrin üzerinden kayadan kayaya atlayacak bir mahal var imiş. Bir mahallinde dağdan düşmüş olan büyük bir kaya mecrânın tâ üzerinde kalmış olduğundan tabî'î bir köprü olmuşdur. Şu kadar ki buralardan atlu geçemeyüp

piyâde yollarıdır. Ve suyun taşkınlığı ve coşkunluğu vakitlerde bu geçid ile tabî'î köprü gibi olduğu zikr olunan kayayı örter. Kal'a Zencîr sularıyla, İran memâlikinden ol civârda vâki' Kirmân-Şahân'a tâbi' Gehvâre ve Civân-rûd mahallinden gelen Zemkân ve bunlara munsab olan nice ufak çayların suları umûmen Sirvân nehrine dökülür. İşbu Şehrizûr sahrâsının hayli çukur yerleri ve ziyâdece suları olup, burada evvelki gibi zirâ'at olmadığından ve suların lüzûmundan ziyâdesinin mecrâlara icrâsına bakılmadığından ve yaz mecsiminde sıcağı ziyâde olduğundan havâsı vahîmdir. Husûsan Gülanber kasabasının vehâmet-i havâsı kemâlde olduğundan gayri şol derece ilân kesreti var imiş ki harman mevsiminde rencber hânelerinin deliklerinde, serçe kuşlarının her yerinden baş gösterdikleri gibi, kasaba-i mezbûre hânelerinde, her delikden birer hayye baş gösterirmiş. Bu cihetle bahârdan sonra, hânelerde oturulmak mümkün olmıyarak, herkes yaylaya çekilür gidermiş. Sahâbe-i kirâmdan Ebâ Ubeyde radıyallahü anh hazretleri, bu mahalde şehîd olmuş olduğundan merkad-i şerîfleri Ilıca kazâsında, kendü ism-i şerîflerine mensûb olan Ebâ Ubeyde karyesinde, güzel bir ağaçlık içinde vâki' olup, bin yüz elli târîhinde üzerine bir kubbe binâ olunmuş ise de inhidâma yüz tutmuşdur.

Süleymâniye'ye Tâbi' Câf-ı Süleymânî[1] Aşîreti Tavâ'ifi

Şatrî Tâ'ifesi, Ruhzâdî Tâ'ifesi, Sedânî Tâ'ifesi, Mikâilî Tâ'ifesi, [252]Nurulî Tâ'ifesi, Hârûnî Tâ'ifesi, Yezdân Tâ'ifesi, Kemâliye Tâ'ifesi, Amele Tâ'ifesi, Necmeddînî Tâ'ifesi, Bilbâs Tâ'ifesi, Berâz Tâ'ifesi, Gülgenî Tâ'ifesi, Başkî Tâ'ifesi, Mürîd Nâsırî Tâ'ifesi, Tiylegû Tâ'ifesi, Şeyh İsmâilî Tâ'ifesi, Sôfiye-vend Tâ'ifesi, Çingirî Tâ'ifesi, Kadakrî ya'nî Gazanferî Tâ'ifesi, Kelür ya'nî Kelhür Tâ'ifesi, Lerr Tâ'ifesi, Dürrâcî Tâ'ifesi, Zerdûî Tâ'ifesi.

Cem'an........

Tâ'ife Aded	Hâne Aded	
24	3650	
	0450	Tavâ'if-i sâ'ireden müteferriken iltihâk eden

	4100	

Bâlâda mürakkamü'l-mikdâr Câf tavâ'ifi, şimdilik, ya'nî hasbe'l me'mûriye, ol havâlîde bulunduğumuz, iki yüz elli sekiz târîhinde Mehmed Beğ isminde üç

---

1 Der-kenâr: Ma'lûm ola ki Câf isminde, biri Zuhâb sancağında ve biri Süleymâniye sancağında olmak üzere, iki aşîret olup, her biri bulunduğu yere nisbetle fark ve temyîz olunduğundan, Zuhâb Câfı, mahallinde zikr olunduğu misillû, bu dahî burada derc olunmağla mükerrer zan olunmamak içün şerh verildi.

beg idâresinde bulunup, biri Mehmed Beğ Keyhusrev Beğ ve biri Mehmed Beğ Kadir Beğ ve biri dahî Mehmed Beğ Ahmed Bîk idi. Bunlardan Keyhusrev Beğ zâde Mehmed Beğ aşîret-i merkûmeden en ziyâde nüfûsa mutasarrıf olup, ikincisi andan az ve üçüncüsü, başkaca bu gûne zam olunan dört yüz elli hâne tevâ'if-i müteferrika-i mültehikadan gayri, asıl Câf'dan yüz elli hâne kadar nüfûsa mutasarrıfdır. Ve isimleri muharrer olan tavâ'ifin ekserîsi iki kısma münkasim olarak, bir kısmı Keyhusrev Beğ zâde ve dîgeri Kadir Beğ zâde Mehmed beğlerin taht-ı idârelerindedir. İşbu tevâ'ifin kâffesi, kış mevsiminde mârru'z-zikr Sirvân nehri sevâhilinde ve 'Süleymâniyeye tâbi' Karadağ kazâsı ve Bağdâd'a tâbi' Zengibâd nâhiyesi ve Zuhâb'a muzâfe Koreto ve Şeyhân nâhiyeleri arâzîsinde kışlayup nevrûz ibtidâsında oldukları yerlerden hareketle âheste âheste otlak yerlerde hayvânlarını otladarak Şehrizûr sahrâsına gelürler. [253] Orada yirmi otuz gün kadar eğlenüp ba'dehû İran memâlikinden Sene nâm-ı diger Senendic toprağına gidüp güz mevsimine kadar memâlik-i mezbûrede yaylar ve güz ibtidâsında, yine Şehrizûr'a 'avdetle bir kaç gün meks ve ikâmetden sonra mârru'z-zikr kışlaklarına giderler. Tavâ'if-i merkûmenin Şehrizûr sahrâsında mezra'aları olarak bir mikdâr zer' ve felâhat dahî ederler. On beş, yirmi seneye gelince, Şehrizûr sahrâsından gayrı mahallerde zirâ'atları yoğiken ve yaylak ve kışlaklara gittiklerinden Şehrizûr'da hâsıl eyledikleri zehâirin nakl edüp anınla geçinür ve hıtâmında, bulundukları yerlerden satun alup, yerler iken târîh-i mezbûrdan beru mârru'l-beyân yaylak ve kışlaklarında mezâri' edinerek oralarda dahî, zer' ve felâhat etmekte bulunmuşlardır. Memâlik-i mahrûsede mezâri' ittihâz ettikleri arâzînin ashâbı mevcûd ise, öşür ve rüsûmâtını verirler ise de hâlî buldukları yerleri, zer' etdikleri halde, kimseye bir şey vermedikleri gibi, İran memâlikinde edindikleri mezâri' içün hiçbir tarafa öşür ve bir gûne resm vermezler. Şehrizûr sahrâsının mukaddemleri her yeri zer' olunurken, tavâ'if-i merkûmenin ber-minvâl-i meşrûh, ötede berüde mezâri' edinmeleri münâsebetiyle, kadîmde zer' edegeldikleri mahaller, hâlî ve mu'attal kalmışdır. Bu dahî orada zer' edecek âhar nüfûsun fikdânındandır. Yoksa, Câflar'ın terkînden mu'attal kalan yerleri, âhar kimesne zer' eyleyecek olsa, bunlar müdâhale etmezler. Tavâ'if-i merkûme, ahâlîye zulüm ve te'addîden hâlî değillerdir. Bunların yaylak içün İran memâlikinden mezkûr Sene toprağına geçmeleri kadîm bir âdet ise de, mukaddemlerde İran aşâyirinden memâlik-i Devlet-i Aliyye'ye gelen tavâ'if harc-ı hâne ve rüsûmât-ı kışlakiyyeyi beru tarafa verdikleri misillü bunlar dahî [254] öte tarafa yaylak rüsûmu verir iken otuz-kırk seneden beru bir şey vermediklerinden gayrı, ora ahâlîsine envâ'-ı te'addiyât etmekden hâlî değillerdir. Âtîde beyân olunacak Süleymâniye'nin diger tavâ'ifinden beş yüz hâneyi havî Kelâlî aşîreti,

Câf aşîretiyle berâber konar, göçer. Ve mütesaddî oldukları ahvâle iştirâk eder. İşbu Câf aşîreti ötedenberu, Süleymâniye mutasarrıflarına harc-ı hâne nâmıyla bahâr ve güz mevsimlerinde, iki taksitde yetmiş bin kırat akçe ki, üç yüz elli bin guruş eder vergi verir. Meblâğ-ı mezbûr aşîret-i merkûme hânelerine ale's-seviyye taksîm olunacak olsa, beher hâneye seksen yedi buçuk guruş hisse düşer ve bundan mâ'-adâ mîrî içün bir şey vermezler ise de beğleri bu mebâliğden başka tavâ'if-i merkûmeden kendüleriçün avâid alup, efrâd-ı tavâ'ifden mürtekib-i fezâhat olanlardan, cerîme almak ve âhar bahânelerle dürlü dürlü te'addî etmek gibi harekâtda bulunurlar. Tavâ'if-i merkûmeden bir tâ'ife, tâbi' olduğu beğe isyân ve itâ'atsizlik etse, ol beğ diger tâ'ifelerle üzerine varup muzaffer olabilir ise mallarını nehb-ü tâlân edüp kimse sü'âl ve isticvâb ve muâheze ve ıtâb etmez. Bunun ol mikdâr vergisü sahîh ise de mikdâr-ı hâneleri takrîbî yazıldığından ziyâde ve noksân ihtimâli vardır.

Süleymâniye Sancağı'na Tâbi' ve İlgavâre Demekle Ma'rûf Olan Tavâ'if

Mendümî Tâ'ifesi Hâne Aded 400	Şeyh İsmâîlî Tâ'ifesi Hâne Aded 400	Kelâlî Tâ'ifesi Hâne Aded 500
Ahmed-vend Tâ'ifesi Hâne Aded 300	Vermezyâr Tâ'ifesi Hâne Aded 60	Saytârî Tâ'ifesi Hâne Aded 50
[255]Kelevî ve Kâvânî Tâ'ifesi Hâne Aded 200	Kâfirûşî tâ'ifesi Hâne Aded 50	İsmâîlî Azîzî tâ'ifesi Hâne Aded 100
Heyâsî Tâ'ifesi Hâne Aded 50	Mâmeleysî Tâ'ifesi Hâne Aded 40	Kürzeî ve Mereznek Tâ'ifesi Hâne Aded 100

Cem'an.......
Tâ'ife
Aded
12
Hâne
Aded
2650

Tavâ'if-i mezbûreden Mendümî Tâ'ifesinin, kadîmde kırk bin guruş vergi-yi senevî olarak Süleymâniye paşaları bunların emr-i idârelerini Süleymâniye vücûhundan birine ihâle edegeldiklerinde vergileri ol adam ma'rifetiyle devşirilüp paşaya te'diye olunurmuş. Mu'ahharan ba'zıları dağılup perâkende olmuş ve ba'zısı dahî hâne-nişîn olarak karyelerde tavattun etmiş bulunduklarından, vergi-yi mezbûrun bir mikdârı ber-havâ olarak ve bir mikdârı dahî ahâlî-i kurâ vergileri sırasında sûret-i âhara girmişdir. Şeyh İsmâîlî Tâ'ifesinin dahî senevî yirmi bin guruş vergisü sûret-i meşrûha üzere tahsîl olunduğu gibi, hâlâ vücûhdan Hâlid Bîk zâde İsmâil Beğ'in uhde-i idâresinde bulunmuşdur. Kelâlî Tâ'ifesinin on beş bin guruş vergi-yi senevîsi, beği ma'rifetiyle cânib-i hükûmete te'diye olunur. Ahmed-vend[1] Tâ'ifesi kırk, elli sene evvel vakta gelince vergisünü verirken mu'ahharan bir şey vermez oldukdan mâ'adâ ortalığı âteş-i cevr ü te'addî ile ihrâk etmekde bulunmuşdur. Vermezyâr ve Saytârî tâ'ifeleri kadîmden berû Şehrizûr'da vâki' Ilıca kazâsına tâbi' bulunup senevî bin beş yüz guruş rüsûmât-ı mu'tâdeleri kazâ-i mezbûr zabıtları ma'rifetleriyle tahsîl ve cânib-i [256]hükûmete tavsîl olunageldiği misillü hâlâ ol sûretde idâre olunmaktadırlar. Mukaddemâ Bağdâd'da Ahşâmât ağası nasb olunup, aklâm aşâyirinin bir mıkdârı anın ma'rifetiyle idâre olunduğu gibi, Süleymâniye'de dahî o taklîdde bir me'mûr ta'yîn olunarak burada ya'nî bu bendde tahsîs-i bi'z-zikr kılınan tavâ'ifden mâ'adâ bâlâda mürakkam dîger tavâ'if anın yed-i idâresine bi'l-ihâle cümlesine mîrî içün senevî elli bin guruş cibâyet olunurmuş. Me'mûr-ı merkûm dahî kendü nefsi içün beher hâneden onar guruş alur imiş. Tavâ'if-i merkûmenin kâffesi Şâfi'iyyü'l-mezheb adamlardır. Kelâlî Tâ'ifesinden başka, işbu İlgavâre tâ'ifelerinin cümlesi, evvel bahârda İran memâlikinden Savucbulağ ya'nî Soğukbulak demekle arîf memlekete geçerler ki, işbu Soğukbulak, Mekrî Tâ'ifesi memleketidir. Orada yaylayup güz mevsiminde hareket ederek Süleymâniye civârına ve Süleymâniye'ye tâbi' Surtaş ve Bâzyân ve Karadağ kazâlarında birer müddetcik meks edüp ba'dehû kışlak yerleri olan Asker ve Kal'a-i Söke ve Serçinâr ve Kend Ağaç ve Çubuk Kal'a ve Çemçemâl ve Bâzyân kazâlarına ve Zend ve Zengene'ye ve tâ Kerkük topraklarına kadar varup oralarda kışlarlar. Ve İran memâlikine geçdikce rüsûmât vermemekde ve ahâlîye zulüm ve te'addî etmekde Câflar'a müsâvîdir. Aşâyir-i merkûmenin mevsim-i sayfda, yaylak içün İran memâlikine gitmeğe ihtiyâcları var ise de beru tarafda olan kışlaklara ihtiyâcları ziyâdedir. Zîrâ mevsim-i sayfda öte tarafa geçmeyerek beru tarafda, ımrâr-ı evkât edüp hayvânlarını beslemeleri mümkün olup, lâkin kış mevsiminde öte tarafda kışlayacak münâsib yerler bulamayacakları, bir emr-i muhakkakdır.

---

1 Der-kenâr: İşbu Ahmed-vend tâifesine Hemâvend tâifesi ıtlâk olunmağla şerh verildi.

[257] Aşâyir-i Mezbûrenin Hâl ve Mişvârları

İşbu aşâyirin dahî tavr ve tabâyi'i yine Urbân aşâyiri misillü kibir ve nahvetle âlûde olarak rencberân ve fukarâ makûlelerine her bâr îsâl-i gadr ve hasâr etmek kendülerine bayağı mûcib-i mübâhât ve iftihârdır. Bununla berâber aşâyir ile kurâ ve kasabât ahâlîsi dâimâ yek-dîgeri arz-ı hulûs ve mühâneden hâlî olmayup bu kaziyye dahî kabâ'il ümerâsiyle ahâlî-i meskûne mu'tebereleri beyninde sûret-nümâ-yı zuhûr olageldiğinden, aşâyirin ağa ve beğleri, memâlik-i Devlet-i aliyye'de ve gerek hem-civâr oldukları İran memâlikinde kâ'in kurâ ve kasabâtda bulunan mu'teberân ve vücûh ile ekser evkâtda akd-i rişte-i hulûs ve musâfât edüp, her bir aşîret büyüğünün bir kaç mahalde ve husûsiyle kürsî-i hükûmet olan yerlerde elleri bulunarak bu vâsıtalar ile kendülerince lâzım olan ahvâle istidlâ'âtdan gâfil olmazlar.

Vech-i Ta'ayyüş ve İdâreleri

Aşâyir-i merkûmenin egerçi zer' ve hırâsetleri olduğu zikr olunmuş ise de mahsûlât-ı arziyyeleri, kifâyetlerinden dûn olup ekser ticâret ve temettü'leri mâlik oldukları koyun ve keçi hayvânlarından ve hayvânât-ı mezbûre mahsûlâtı olan süd ve yün ve sâ'ireden hâsıl olur. At ve kısrak yetişdirirler ise de Urbân kabâ'ilinin hayvânâtı kadar akçe etmez. İşbu Ekrâd aşâyiri yünden envâ'-ı kilim ve seccâde ve kaliçeler dokuyup etrâfa satarlar. Ve kıldan dahî kendülerine lâzım olan karaçadır ve müteferri'âtını i'mâl ve isti'mâl ederler.

Kazâ-i Kızılca Tâbi'-i Livâ-i Süleymâniye

Süleymâniye'ye tâbi' ve hudûd üzerinde bulunan Kızılca kazâsı Evramân dağı silsilesi üzerinde vâki' Çağan gediğinin cânib-i şimâlîsinde kâ'in ve İran memâlikinden Merîvân nâm-ı dîger Mihribân mahalli ile muhâdid cibâl ve sahârîyi ve âtîyü'z-zikr [258] karyeleri hâvî bir mahaldir. İşbu Kızılca kazâsının kal'ası olduğu ba'zı yerlerde mervî ise de nefs-i Kızılca kazâ ve karyesinde el-yevm ma'mûr kal'a bulunmayup ancak Nezzâre karyesi verâsında kâ'in ve Batâh ismiyle ma'rûf olan büyük bir dağ üzerinde bir Kal'a-i Keçi ya'nî Kız Kal'ası ve dîgeri Kal'a-i Küru ya'nî Oğlan Kal'ası ve biri dahî Kal'a-i Meyzerân nâmlariyle ma'rûf ebniye-i kadîmeden üç aded kal'a eserleri olarak el-ân harâbdırlar. Bunlar yonma taş ile mebnî kılâ' imişler. Bu kazânın pek çok yerinden sular çıkup birbirine iltihâk ederek Kızılca sahrâsında, bir çay hey'etine girer, ba'dehû bu çay ve yine Süleymâniye muzâfâtından Tretol nâhiyesi suları ve İranlu tasarrufunda olan Bâne ve Serdeşt ve Lâhîcân mahallinin sularıyla dahî birleşerek ve Âlân taraflarında Kelû ve Tiyet nâmlarını ve Köy Sancak arâzîsine düşdükde, Zâb-ı Sağîr ismini ahz ederek bi'l-âhare Altun Köprü tahtından bi'l-mürûr Dicle nehrine munsab olur.

Kazâ-i Mezbûr Karyeleri

Nefs-i Kızılca karyesi[M], Ahmed Kelvân karyesi[M], Derbend karyesi[M], Pençovin karyesi, Benâve Sûte karyesi, Herkeyne karyesi, Reşân karyesi, Bozan karyesi, Pîrân karyesi[M], Küremeyye karyesi[M], Herzele karyesi, Kânî Mankâ karyesi, Mes'ûd karyesi[M] ne tâbi' Halîl-âbâd mezra'ası, Keylo karyesi, İbrâhîm-âbâd karyesi, Nezzâre karyesi, Ma'a mezra'a Senân Dere Verkân karyesi, Küveyze Küveyre karyesi[M], Ceznî-âbâd karyesi, Kûh-âbâd yâhûd Kûhova karyesi, Hunyâne karyesi, Ummere Seynân karyesi, Ma'a mezra' Kânî Kâvâne Velî-âbâd karyesi, [259] Kânî Mîrân karyesi, Sâlî âbâd karyesi[M], Benâvîyân karyesi, Zengider karyesi, Sipidâre karyesi, Zendikâvâ karyesi[M], Daleru karyesi, Daleru mezre'asiyle Behî karyesi, Köle karyesi, Siyâh Göz karyesi, Kusay Medîne karyesi, Berân Kânî karyesi, Mişeru karyesi, Paşberüd karyesi, Mîr Abdal karyesi, ma'a mezra' Me'vâ Kileyne-i Ulyâ karyesi, Ahmed-âbâd karyesi, Kışlak Mîr Abdal Tatan karyesi, Ma'a mezra'a-i Ahmed-âbâd Benâviçkû karyesi[M], Siyâh Göz karyesine tâbi' Çimyârâv karyesi, ve yaylağı, Mîr-âbâd karyesi[M], Reşîd karyesi, Reşîd karyesine tâbi' Kermik mezra'asıyla berâber Nerzene karyesi, Henkezâl karyesi[M], Bîstân karyesi, Kileyne-i Süflâ karyesi, Seyrâne karyesi.

Kurâ-i Mezbûreye Dâir Ba'zı Husûsât

Bâlâda mestûr karyelerden üzerleri "M" işâretli olanları harâb olup, sebeb-i harâbiyetleri dahî aşâyir bahsinde beyân olunan zulüm ve te'addî ve bir de Azîz Beğ'in vak'alarında ba'zısının ahâlîsi dağılup perîşân olduklarıdır. Sâye-i şâhânede biraz âsâyiş ve refâh görüldüğü anda yine ma'mûriyete yüz tutarlar. Kusay Medîne karyesinin vech-i tesmiyesinde mahall-i mezbûr ahâlîsi keml ve ukalâsının rivâyetleri şu merkezdedir ki, Cibrîl-i Emîn, ibtidâ Ka'be-i Mükerreme'yi, karye-i mezbûrenin olduğu mahalde binâ edecek olmuşiken mu'ahharan her nasılsa orada tarhından sarf-ı nazar eylemişdir.

Tetimme-i Mebâhis-i Kızılca

Kızılca sahrâları arasında Heftevânân nâm küçük bir dağ olup bu dağın [260] en mürtefi' zirvesinde gûyâ sahâbe-i kirâmdan yedi zât-ı âli-i kadr medfûn ve münkabir imişler. Li-ecli'l-istikşâf zirve-i mezbûra çıkıldıkda tahmînen yedi-sekiz yüz zirâ' terbî'inde bir mahallin etrâfına divâr çekilmiş ve anın içinde bir kaç kabir görülmüştür. Kızılca'dan âtiyü'z-zikr Merivân'a gidecek yolun üzerinde Kile Satrancân nâmında bir gedik vardır ki, bu gedikden mürûr eden yol üzerinde her biri bir-iki adam büyüklüğünde satranç âlâtına teşbîh olunur taşlar olarak ora

halkının i'tikâdına göre bu mahalde kadîmde devler satranç oynarlarmış. Ve mezbûr taşlar satrançlarının âlâtından kalmışdır. Vâki'a mahall-i mezbûrda bir nev' oyuk ve boğumlu taşlar var ise de satranç âlâtına müşâbehetlerini ve devlerin satranç âletlerinden bâkî şeyler olduklarını bilemem. İşbu Ekrâd tavâ'ifi çalup çarpmakta ferzâne hareket ve ruh-ı âmâl ve emânîlerin kûşe-i fırsat beyninde tutup bu yolda sebât ve metânet ederlerse de bir yandan böyle efsânelerle piyâde-i akl ü hûşların bî-hûde kırdırır ve bir tarafdan esb-i dillerin nâfile yerlerde dolaşdırup fi'il-i hırs ve tama'ların olmayacak sûretle aykırı gezdirir olduklarından âkibetü'l-emr-şâh, merâm ve maksûdları bî-ihtiyâr açmaz hânesinde karâr edegelmekle âfetü'l-cezâ min cinsi'l'-amel küşmâd-ı dest-i şû-yı âfiyet ve hayât ederler. Mezkûr Kızılca kazâsı Şehrizûr'a nisbetle yaylak add olunur. Zîrâ Şehrizûr sahrâsına mayıs evâsıtında geldiğimizde arpalar biçilmeye başlamışiken bir kaç gün murûrunda Çağan gedüğünden geçilerek Kızılca'ya varıldıkda ekinlerin kimi ot hâlinde bulunup, kimisi dahî henüz başak göstermişidi. Kızılca'nın taraf taraf eyü suları ve oldukça müferrih yerleri dahî bulunur. Buralarda ve umûm Kürdistân'da filân mahalde eyü [261] su bulunur mu? deyü su'âl olunsa ol mahalde soğuk su var ise, a'lâ suyu vardır, deyü medh ederler. Yoğise bulunmaz derler. İndlerinde suların eyülüğü ve kötülüğü soğukluğuyle ve sıcaklığından ibâretdir. Ve bu bâbda hak ellerindedir. Çünkü bunlardan her birinin mi'desi bir vapur değirmeni kuvvetinde olmağla tokluğu bilmezler ki hazm edecek suya muhtâç olsunlar. Bu takdîrce vâki'a eyyâm-ı sayfda suların a'lâsı soğuk olanıdır.

İran Memâlikinden Kızılca'ya Muhâdid Merivân Nâm-ı Dîger Mihribân Mahalli

Mihribân nâm mahal ki oralarda Merivân demekle meşhûr ve ma'rûfdur. İran memâlikinden Sene nâm-ı dîger Senendiç hükûmetine tâbi' olarak bir tarafdan mezkûr Kızılca kazâsıyla ve bir tarafdan İran memâlikinden bulunan Evramân ve sâ'ir mahallerle mahdûd, vâsî'ce bir nâhiyedir.Kızılca bunun arasında Göl-i Zireybâr demekle ma'rûf tahmînen üç sâ'at muhîtında tatlu sulu bir göl olup her tarafı kamışlık ve bataklık olarak yalnız Püşt-i Reşân nâm mahalden inilecek bir yolu vardır. Oradan gelüp balık saydederler. Ve buraları, yaylak mahallerden ma'dûd soğuk yerlerdir. Hattâ mezbûr göl her sene buz tutarmış. Göl ayağının suları İran memâlikine cereyân eder. Bu civârda vâki' Gird-i sûr nâm tepe civârında sîm ve altun ma'deni var derler. Cennet-mekân Sultân Murâd Hân Râbi' hazretleri asrında bin otuz dokuz târîhinde ser-dâr-ı Ekrem merhûm Husrev Paşa askeriyle İraniyân beyninde vâki' olup, târîhlerde Çaldıran muhârebesini unutdurmuş deyu mezkûr olan muhârebe, işbu Merivân nâm mahalde vukû' bulmuşdur. Mahall-i mezbûr ahâlîsi umûmen Sünnî ve Şâfi'iyyü'l-mezheb

adamlardır. Civârında olan Evramân ve tevâbi'i ve Sene Hükûmeti'nin asıl yerlüleri dahî kâffeten Sünnî[1] adamlar olup Sene [262] ve tevâbi'i ahâlîsi Ekrâd olup, cümlesi Fârisîce ve ba'zıları Türkce dahî tekellüm ederler, Kızılca'dan Merivân'a müte'addid şâh-râh yollar vardır. Lâkin Kızılca sahrâsından Süleymâniye ve tevâbi'ine gidecek yollar bütün boğazlardan ve derbend mahallerden mürûr eder.

Süleymâniye Sancağına Tâbi' Tretol Nâhiyesi

İşbu Tretol nâhiyesi hudûd üzerinde bir tarafdan sâlifü'z-zikr Kızılca kazâsıyla ve etrâf-ı selâseden mezkûr Merivân ve yine İran memâlikinden Hurhurre ve Sakız mahalli ve İranlu tasarrufunda Bane mahalli ile muhâdid, garbdan şark-ı şimâliye mümted dağlık arasında, dere içinde vâki' suyu bol bir mahaldir. Kürdce Beşdere mânâsına Deretol imlâsiyle dahî yazılur. Bu nâhiye karyelerinden en nihâyetde yazılan üç pâre karye ile Kızılca kazâsı karyelerinde yazılan bir kaç kıt'a karyenin mutasarrıfları Devlet-i aliyye teb'asından oldukları hâlde, rencberleri İran teb'asından ve bir kaç kıt'ası da bi't-tecâvüz İranlu tasarrufunda oldukları hâlde rencberleri Devlet-i aliyye teb'asından bulunduklarından kurâ-yı mezbûrenin a'şâr makâmında olan hâsılâtı asıl sâhipleriyle İranlu'ya râci' olup rencberlerinin vergileri olan ve oralarda "harc-ı hâne" ta'bîr olunan vâridâtı tâbi' oldukları hükûmet tarafına âitdir. Ve bu misillü karyelere ya'nî arâzîsi bir devletin memâliki dâhilinde olarak rencber ve ra'iyyesi âhar devlet teb'asından bulunup öşürleri sâhib-i arz olan devlet tarafına ve vergi-yi ehil zirâ'atı, tâbi' oldukları devlet tarafına râci' olan mahallere, oralarda "Hâk ü bâd" ıtlâk olunur. Nâhiye-i mezbûre ahâlîsi dahî her vech ile, ya'nî cins ve lisân ve mezhebce Kızılca ahâlîsi gibidir. Mahsûlâtları da livânın umûm kazâ ve karyelerinin [263] yekûnları tahtında gösterilen hubûbât ve sâ'ire makûlesinden olup fakat Tretol nâhiyesinde a'lâ bal husûle geldiği dahî işidilmişidi. Yollarda bulunmak münâsebetiyle bir çok vakit merâret-i seyr-i seferden başka bir şey'e tesâdüf edemediğimizden oraya vusûlümüzde, aratdık ise de buldurup şîrînkâm olamadık. İşbu Kürdistân dağlık yerlerden 'ibâret olduğuna nazaran emr-i zirâ'atı Rumeli ve civârında olan Anadolu gibi olmak iktizâ ederse de buraların ve zikr olunacak umûm Kürdistân'ın bütün zirâ'atı sulamağla hâsıl olarak susuz mahsûlâtı nâdir gibidir.

---

1 Der-kenâr: Bir müddetden beru A'câm, bunların tahvîl-i mezheblerine sa'y-ü ihtimâm etmekde olduklarından içlerinde teşeyyü' etmişleri de bulunur. Nefs-i Sene şehrinde Sünnîler'e mahsûs cevâmi'-i şerîfe olup hutbeleri hulefâ-yı rûy-i zemîn ve eimme-i âmme-i Müslimîn olan pâdişâhân-ı âl-i Osmân eyyedallâhü cünûdihim ilâ âhiri'z-zamân hazerâtının nâm-ı nâmîlerine kırâ'et olunur. Bundan on beş-yiğirmi sene evvel, Sene ahâlîsi mezheb husûsu içün İranlu'dan haylice muzâyaka ve hasâr görmüş oldukları, resîde-i mertebe-i tahkîk olmuşdur. Sah.

Tretol Nâhiyesi Karyelerinin Esâmîsi

Nefs-i Tretol karyesi, Birâle karyesi, Seri Birâle karyesi, Sûrâv karyesi, İbrâhîm-âbâd karyesi, Dûlebiyd karyesi, Seri Sûrâv karyesi, Şeyhdih karyesi, Şîve Küriyzân karyesi, Veyne karyesi, Merran karyesi, Dârûhân karyesi, Mâsiyder karyesi, Harbir karyesi, Çalav karyesi, Lengedih karyesi, Kânî Biyd karyesi, Şânigâr karyesi, Keleboz karyesi, Çermikâh karyesi, Kışlak karyesi, Resûl Bârî karyesi, Çaveyse karyesi, Çâş karyesi, Külûre karyesi, Şîre karyesi, Lâreder karyesi, Hûbesûte karyesi, Bâlikeder karyesi, Şâletâv karyesi, Zîrermi karyesi, ma'a mezra'a-i Dolebın Bârelân karyesi, Bâvmir karyesi, Kânî Serd karyesi, Kar-âvâ karyesi, Savucî karyesi, Karmi karyesi.

Cem'an.........
Kıt'a
Aded
37

[264] Süleymâniye'ye Tâbi' Olup Hudûd Üzerinde Bulunan Kazâlarla Karyelerinin Esâmîsi

Süleymâniye'ye Tâbi' Siyvel Kazâsı

Şîvekel karyesi, Girdeh Zebîd karyesi, Görenge karyesi, Kenârû karyesi, Nûrik karyesi, Dîkel karyesi, Tutkân karyesi, Merrâne karyesi, Reşkânî karyesi, Nısıf-dike karyesi, Sûrebân karyesi, Bâri Büzürk karyesi, Boskân karyesi, Nele Sû karyesi, Bâri Küçük karyesi, Bîvere karyesi, Veras karyesi, Sirin karyesi, Kömile karyesi, Pirask karyesi, Siyâvuş karyesi, Dike karyesi, Bâr Parmi karyesi, Sir karyesi, Nûrbâb karyesi, Basne karyesi.

Cem'an...........
Kıt'a
Aded
26

Süleymâniye'ye Tâbi' Âlân Kazâsı

Girgâşe karyesi, Şanehse karyesi, Deyre-i Ulyâ karyesi, Deyre-i Süflâ karyesi, Sûredizeh karyesi, Sûrebân karyesi, Ca'fer karyesi, Musik karyesi, Mervi karyesi, Şâbidiyn karyesi, Tımar karyesi, Herzenûş karyesi.

Cem'an.........
Kıt'a
Aded
12

Süleymâniye'ye Tâbi' Mâvet Kazâsı

Mavet karyesi, Şeşo karyesi, Kalate karyesi, Kâbir-âvâ karyesi, Serbest karyesi, Kiley karyesi, [265] Ezmek karyesi, Banale karyesi, Kaşan karyesi, İsavî karyesi, Sipidare karyesi, Jajale karyesi, Avkürte karyesi, Bezerû karyesi, Serkülû karyesi.

Cem'an
Kıt'a
Aded
15

Süleymâniye'ye Tâbi' Merge Kazâsı

Merge karyesi, Külekânî karyesi, Sivkân karyesi, Berdeşân karyesi, Mamend-âvâ karyesi, Depe karyesi, Keykekal karyesi, Sîriseyân karyesi, Berdegöz karyesi, Bilâlu karyesi, Melâşek karyesi, Bengerû karyesi, Keylesûre karyesi, Ârebân karyesi, Harkireyse karyesi, Biymuş karyesi, Tengeze karyesi, Siynacüban karyesi, Vati karyesi, Hoşâv karyesi, Henciyre karyesi, Gürekânî karyesi, Horhore karyesi, Dulebi karyesi, Bahbân karyesi, Kümezel karyesi, Sâfîkân karyesi, Hevareberze karyesi, Kânîtu karyesi, Çenâr Yete karyesi, Uze karyesi, Helone karyesi, Melâsafi karyesi, Dulkûm karyesi, Biyhare karyesi, Nebzuke karyesi, Germikân karyesi, Sertenk karyesi, Lebâne karyesi, Şot karyesi, Deyliyje karyesi, Beykûh karyesi, Seyder karyesi, Bişkone karyesi, Lotir karyesi, Neyloçike karyesi, Bavânân karyesi, Baş Keyş karyesi, Çaşkâvâ karyesi, Şarbesitne karyesi, Pülkûh karyesi, [266] Kâmiryan karyesi.

Cem'an.......
Kıt'a
Aded
52

Süleymâniye'ye Tâbi' Püşder Kazâsı

İsevî karyesi, Kâzu karyesi, Mere karyesi, Biynase karyesi, Derute karyesi, Beykülû karyesi, Bimuş karyesi, Nûreddîn karyesi, Kal'adez karyesi, Heleşo karyesi, Dareşemane karyesi Deştipo karyesi, Âvete karyesi, Dikle karyesi, Biklâs karyesi, Kire karyesi, Şilemere karyesi, Kânilân karyesi, Deyke karyesi, Kûlâre karyesi, Badilyan karyesi, Haraberdan karyesi, Deri karyesi, Kestâne karyesi, Helâvije karyesi, Biyşeyr karyesi, Seyyid Ahmedân karyesi, Vuste Selmâne karyesi, Deylo Mertekâne karyesi, Siricye karyesi, Jaravi karyesi, Sendolan karyesi,

Köşkile karyesi, Köziyle karyesi, Piyran karyesi, Narkeyl karyesi, Berdiynan karyesi, Ziyrendal karyesi, Herzene karyesi, dîger Vuste Süleymâniye karyesi, Kenav karyesi, Deyse Mere karyesi, İşkenc karyesi, Çekvan karyesi, Duzan karyesi, Kundul karyesi, Rezâne karyesi, Kâki mezra'ası, Tevare mezra'ası, Heyro karyesi, Heriyve karyesi.

Cem'an.......
Kıt'a
Aded
51

[267] Bâlâda tahrîr olunan Siyvel ve Âlân ve Mâvet ve Merge ve Püşder kazâlarının ahâlîsi Ekrâd ve mahsûlâtı dahî Süleymâniye sancağının umûm üzere yazılan mahsûlât aksâmından ibâret ise de ânifen beyân olunduğu üzere, bunlar hudûd-ı hâliye üzerinde bulunduklarından bilinmek içün karyeleri bi'l-müfredât gösterilerek ba'dehû İranlu tasarrufunda olup bunlara muhâdid olan mahallerin beyânına şürû' olunmuşdur.

İranlu Tasarrufunda Bulunan Bâne Mahâlli

Nefs-i karye-i Bâne, karye-i Kânî Berd, karye-i Hamzalân, karye-i Binecvî, karye-i Belve, karye-i Süvinc, karye-i Kânî Tâv, karye-i Sobetulu, karye-i Reşkalât, karye-i Derele, karye-i Miceyse, karye-i Bûyîn-i Ulyâ, karye-i Bûyîn-i Süflâ, karye-i Sûreyn, karye-i Dergâh-ı Şeyhân, karye-i Keyvele, karye-i Keyle, karye-i Nerûd, karye-i Hôryâbâd, karye-i Hengejal, karye-i Nâve, karye-i Nûdî, karye-i Kânîben, karye-i Kûyîç, karye-i Kûha Mamo, karye-i Meyrsâm, karye-i Kânîgüvîz, karye-i Kelâvdol, karye-i Vulyâbâd, karye-i Kendümân, karye-i Süveyro, karye-i Tükel, karye-i Yenzero, karye-i Kûh, karye-i Bülâh, karye-i Kulereş, karye-i Çîçivân, karye-i Mâlete.

Cem'an.......
Kıt'a
Aded
38

Bâne'ye Tâbi' Bîleke Mahâlli

Nefs-i Bîleke karyesi, karye-i Germ Âv, karye-i Kende Sûr, karye-i Çemparâv (İşbu Çemparâv karyesi Kızılca'ya tâbi' bulunan Çemparâv karyesidir), karye-i Servâr, karye-i Kânî Sîb.

Cem'an.......
Kıt'a
Aded
6

[268] Bâne'ye Tâbi' Sâjân Mahâlli

Nefs-i Sâjân karyesi, karye-i Sâjebân, karye-i Güvîl, karye-i Sâlûk, karye-i Ezmirze, karye-i Nîrevân.

Cem'an.......
Kıt'a
Aded
6

Bâne'ye Tâbi' Keyverûd Mahâlli

Nefs-i Keyverûd karyesi, Haylereş karyesi, Berdebûk karyesi, Enciyne-i Büzürk karyesi, Enciyne-i Küçek karyesi, Düneyz karyesi, Haçik karyesi, Kânî İbrâhîm karyesi, Gûredâr karyesi, Biylesen karyesi.

Cem'an.......
Kıt'a
Aded
10

Bâne'ye Tâbi' Deşt-i Tâl

Zervâv-ı Büzürk karyesi, Zervâv-ı Küçek karyesi, Kânî Sûr karyesi, Sâlih-âbâd karyesi, Seyri Sârim karyesi, Nüvijke karyesi, Mamal karyesi, Siyâr-mâh karyesi.

Cem'an.......
Kıt'a
Aded
8

Bâne'ye Tâbi' Nemşîr Mahâlli

Nefs-i Nemşîr karyesi, Nicne-i Ulyâ karyesi, Nicne-i Süflâ karyesi, Sipîdâre karyesi, Girdkese karyesi, Beyarin karyesi, Bîkesr karyesi, Soto karyesi, Berdereş karyesi, Dol Erzin karyesi, Beylo karyesi, Sivic karyesi, Nejo karyesi, Sadbâr karyesi, Şiyve karyesi, [269] Sâvân karyesi.

Cem'an.......
Kıt'a
Aded
16
Yekûn.......
Kıt'a
Aded
84

Bâne Mahâllinin Evsâf ve Sâ'iresi

El-yevm İranlu tasarrufunda kâ'in ve Sene hükûmetinde dâhil olan Bâne mahalli karyelerinin hâneleri tashîh olunamadığından egerçi yazılamamış ise de bâlâda mezkûrü'l-mıkdâr karyeleri hâvî olduğu tahkîk olunup bir mıkdârı dahî görülmüşdür. Bâne ve tevâbi'nin bir tarafı Kızılca ve Siyvel kazâlariyle ve ba'zan Âlân kazâsıyla mahdûd olarak mezkûr Siyvel ve Âlân kazalarıyla bunun beyninde olan hadd-i fâsıl Sûr Keyv nâm dağdır. Ve dîger tarafları İran memâlikinden Sakız ve Horhorre ve yine İranlu yedinde bulunan Serdeşt nâm mahal arâzîleriyle mahdûd bir mahaldir. Ağleb arâzîsi dağlık olup ara yerlerde ovacıkları da vardır. Zirâ'atı ancak sâkinlerinin idârelerine kifâyet eder. Dağlarının ekserîsi meşe ve mazı ve sâ'ir ağaçları hâvî olarak çıplak dağları azdır. Bu mahallin mazıdan haylî ticâreti olur. Nefs-i Bâne karyesi üç yüz hâne mikdârı şenliği ve bakkal ve bezzâz ve kuyumcu ve demirci ve "kefişger" ya'nî yemenici esnâfı vardır. Ve bu karyenin bir kaç yerinde nebean eder güzel suları ve karye-i mezbûreye karîb mahallerde Çeşme-i Dûkân ve Ahmed-âbâd nâmında iki çeşme olup bunların da hafîf ve yazın soğuk suları vardır. Karye-i mezbûrede yarım kârgîr vâsi'ce bir bâb câmi'-i şerîf ve Sûrîn karyesinde tarîkat-ı aliyye-i Kâdiriye hân-kâh olup câmi'-i mezkûrun imâmet ve hitâbetini ve mevcûd talebinin tedrîsini idâre eder ulemâdan bir adam ve mezkûr [270] Sûrîn karyesinde sulehâdan bir şeyh olmağla bu mahallerde tedrîs-i ulûm-ı cüz'iyye ve icrâ-yı âyîn-i şerîf olunur. Umûm İslâm ahâlîsi Şâfi'iyyü'l-mezheb Ekrâd'dır. Yahûdî milletinden dahî köylerde ikişer, üçer hâne bulunur. Bu mahali İranlu senevî üç bin altı yüz "tuman" mukâbilinde maktû'an birine ihâle etmekdedir[1]. Fakat karyelerin bir mikdârı mu'âf olarak müderris ve şeyh-i mûmâ-ileyhimâ ve orada bulunan müteşahhısların yed-i tasarruflarında olmağla zannım bu mu'âflar da vâridât-ı mezkûrenin nısfı mertebe değil ise "sülüs" den aşağı da değildir.

Beyne't-Tarafeyn Olan Enhâr ve Ba'zı Âsâr Keyfiyyâtı

Mezkûr Bâne mahalline muhâdid olan Siyvel ve Âlân kazâları, zikr olunan Sûrkeyv dağının cânib-i garbîsinde dağlık yerler olarak Bâne mahallinden çıkan sular cebel-i mezkûrun cânib-i şarkîsinde vâki' derelerden gelerek Sûrkeyv dağının şimâl cânibinde bulunan burnunda birleşüp Âlân kazâsıyla karşusunda kâ'in âtiyü'l-beyân Bitoş mahallinden ibâret olarak Âlân-ı Acem nâmıyla yâd olunan Lâhicân ve Serdeşt mahallinden hâsıl olup Kelöv çayı ta'bîr olunan bir nehr-i kebîr ile birleştikten sonra Bitoş'a tâbi' Teyet nâm karye pîşgâhından mürûr

---

1 Der-kenâr: İranlu'nun "tuman" sikkesi, bacaklı Macar altuniyle hem-vezîn ve ayâr olduğu, bâlâda dahî bi'l-münâsebe zikr olunmuşidi.

etmek münâsebetiyle nehr-i mezbûr oralarda karye-i mezkûreye nisbetle Teyet çayı nâmını ahz eder. Ve zikr olunan çayların yek-dîgerine telâhukundan sonra bu suların hey'et-i mecmûası haylice suyu hâvî bir çay olduğundan gayri bu mahalde segirdimi dahî sür'at cereyânına müsâid ve mecrâsı ise fenâ kayalık bir dere içi olduğuna mebnî ebnâ-yı sebîlin mürûr ve ubûrlarını teshîl içün ahşâbdan bir köprü inşâ olunmuşdur. Bu köprü [271] bulunmasa eyyâm-ı sayfda bile güç geçilür. Kızılca ve Tretol ve Kara Çovalan ve Süleymâniye sancağının ol civârda olan yerlerinden hâsıl olan sular Mâvet kazâsıyla Püşder kazâsı beyninde birleşip mezkûr köprünün bir, iki sâ'at mesâfe aşağısında Kelov yâhûd Teyet nâm çay suyuna karışur. Siyvel kazâsında görülen dağların hey'et ve keyfiyyetleriyle, *İlm-i tabakât-ı 'arz* kitâbında olan mebâhise nazar olunsa, kadîmde oraları deryâ içinde bulundukları istidlâl olunur. Zîrâ su içinde yuvarlamağla ol hey'eti kesb etmeğe mahsûs olan çakıl taşları hâvî olduğundan gayri mezkûr dağların bir hizâda bulunan mahalleri suyun bir çok zamân temevvüc ve telâtumundan mâ'adâ bir sebeple oyulamayacak sûretle oyuk acâyip bir şekle girmişdir. Bundan başka dağlarda nice âsâr-ı garîbe görülmüş ise de bu mahalde zikr ve îrâdları iktizâ etmediğinden tayy olundu.

Serdeşt Yâhûd Kölâse Mahâlli

Nefs-i Serdeşt karyesi Hâne Aded 170 İslâm 012 Yâhûd 182	Karye-i Hâne-i Kul Hâne Aded 10	Karye-i Ziyreh Meyrek Hâne Aded 10
Karye-i Nav Kürder Hâne Aded 3	Karye-i Kölâse-i Jero (Kürdce jero, Farisîce zîr manâsınadır.) Hâne Aded 60	Karye-i Kölâse-i Joro (Joro dahî bâlâ ma'nasındadır.) Hâne Aded 60
Karye-i Kulteh Hâne Aded 4	Karye-i Şiyve Şân Hâne Aded 8	Karye-i Binsik-Âvâ Hâne Aded 50
Karye-i Nej-Âvâ Hâne Aded 6	Karye-i Yâsîyn-Âvâ Hâne Aded 6	Karye-i Kânînî Hâne Aded 6

[272] Karye-i Şâmâş	Karye-i Ürçek	Karye-i Biyşâheb	Karye-i Gerveys
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
50	10	10	6

Karye-i Şiyno	Karye-i Gûrângân	Karye-i Benâve
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
6	7	3

Cem'an..........
Kıt'a
Aded
19
Hâne
Aded
563 İslâm
012 Yahûd
575

Serdeşt'e Tâbi' Kelo Mahâlli

Karye-i Bâne Zîr	Karye-i Benâvile-i Kürdân	Karye-i Dersaveyn
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
3	12	15
Karye-i Şümûleyh	Karye-i Şâlekeh	Karye-i Şindirre
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
35	10	12
Karye-i Hindâvâ	Karye-i Sendika	Karye-i Benâvele-i Hasan Ağa
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
60 İslâm 01 Yahûd ------ 61	20	55
Karye-i Basra	Karye-i Burosor	Karye-i Palan
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
20	10	10
Karye-i Vetmanâvâ (Ya'nî Osman Âbâd)	Karye-i Leylâne	Karye-i Gûleh
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
62	60	30

Karye-i Sisiyr	Karye-i Rebet	Karye-i Hilyân
Hâne	Hâne	Hâne
Aded	Aded	Aded
60	40 İslâm	10
	11 Yahûd	

	51	

Cem'an..........
Kıt'a
Aded
18

Yahûdiyân		İslâm
Hâne	Hâne	Hâne
Aded	Aded	Aded
2	478	476

[273] Serdeşt'e Tâbi' Gevrik Mahâlli

Karye-i Servâ	Karye-i Benâviyle-i Gevrik	Karye-i Sardika
Hâne	Hâne	Hâne
Aded	Aded	Aded
20	20	30
Karye-i Zemzeyre	Karye-i Ceberend	Karye-i Veliyv
Hâne	Hâne	Hâne
Aded	Aded	Aded
40	10	45
Karye-i Vergel	Karye-i Mârâstân	Karye-i Mâme Ziyne
Hâne	Hâne	Hâne
Aded	Aded	Aded
50 İslâm	100 İslâm	15
01 Yahûd	001 Yahûd	
51	101	

Karye-i Navâvâ	Karye-i Şiyveco
Hâne	Hâne
Aded	Aded
30	40

Mezkûr Nevâvâ ve Şiyveco'ya Tâbi' Olan Kurâ

Karye-i Dületo	Karye-i Rengâlân	Karye-i Çağan	Karye-i Meyrek Birke
Hâne	Hâne	Hâne	Hâne
Aded	Aded	Aded	Aded
10	5	13	10

Karye-i Çovalan	Karye-i Zerkünân	Karye-i Eşberd
Hâne	Hâne	Hâne
Aded	Aded	Aded
6	4	10

Cem'an.......
Kıt'a
Aded
18
Hâne
Aded
460

Serdeşt'e Tâbi' Neleyin Fakîh Îsâ

Karye-i Kûmân	Karye-i Şahl	Karye-i Şiyvena	Karye-i Nîze
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
50	12	10	20

Karye-i Şavadkân	Karye-i Küle Kâvî	Karye-i Kerûr
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
12	20	20

Cem'an........
Kıt'a
Aded
7
Hâne
Aded
149

[274]Serdeşt'e Tâbi' Melkeri Mahâlli

Karye-i Vâvân	Karye-i Kirjal	Karye-i Reykâh	Karye-i Zeyve
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
40	20	15	20

Karye-i Tuzel	Karye-i İşkelâvî	Karye-i Nelâs	Karye-i Melâ Şeyh
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
5	7	10 İslâm 01 Yahûd ------ 11	40

Karye-i Basava	Karye-i Kûr Benav	Karye-i Vaşe Meziyn
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
6	4	4

Karye-i Beyvere-i Bâlâ	Karye-i Rino	Karye-i İbrâhîm Halef
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
15	30	12

Karye-i Verde	Karye-i Kânî Zerd	Karye-i Nârest
Hâne	Hâne	Hâne
Aded	Aded	Aded
20	6	2

Melkeri Muzâfâtından Nahcivan Perâkendesi

Ahmed Biriyve Berde Sûr Deştânân Ağalan karyeleri

Hâne
Aded
70

Cem'an........

Kıt'a
Aded
18

Hâne
Aded
394 İslâm
001 Yahûd

395

Serdeşt'e Tâbi' Beracî Mahâlli

Dâdman perâkendesi (İşbu mahal on iki pâre karyeden ibâret olup isimleri öğrenilememişdir.)	Karye-i Hilva	Herzelân Perâkendesi (Bu mahal nefs-i Herzelân ve Küleriş ve Küvelân ve Beyrân nâm dört karyeden ibârettir.)
Hâne	Hâne	Hâne
Aded	Aded	Aded
200 İslâm 001 Yahûd ------ 201	30	80
[275] Karye-i Kâze	Karye-i Biyvere-i Jero	Karye-i Kalareşe
Hâne	Hâne	Hâne
Aded	Aded	Aded
12	12	10

Beraci Mahâlline Tâbi' Kazan Perâkendesi

Nefs-i Kazan karyesi Düle-i Germ karyesi Mam Cebrâîl karyesi

Malman Ferhî Mal Hasan Zerini Kajen jero

Serdervân.

Cem'an.......

Hâne
Aded
100

Cem'an.......
Kıt'a
Aded
16
Hâne
Aded
460 İslâm
001 Yahûd

461

Serdeşt'e Tâbi' Murâd Beği Mahâlli

Karye-i Kûr gâva	Karye-i Meklâvâ	Karye-i Vermiz-Âvâ	Karye-i Süveyro
Hâne Aded 30	Hâne Aded 50	Hâne Aded 20	Hâne Aded 25

Karye-i Ömerân	Karye-i Nistan	Karye-i Şeyh Îsâ
Hâne Aded 12	Hâne Aded 100 İslâm 001 Yahûd ------ 101	Hâne Aded 10

Cem'an.......
Kıt'a
Aded
7
Hâne
Aded
247 İslâm
001 Yahûd

248

Serdeşt'e Tâbi' Âlân-ı Acem Yahûd Bitûş Mahâlli

Karye-i Dülikân	Karye-i Beyjave	Karye-i Şeyhove	Karye-i Berdân
Hâne Aded 40	Hâne Aded 40	Hâne Aded 5	Hâne Aded 5
Karye-i Teyet	**Karye-i Müzer-Âvâ**	**Karye-i Eşkân**	**Karye-i Keşke Şiyve**
Hâne Aded 10	Hâne Aded 7	Hâne Aded 15	Hâne Aded 3

[276] Karye-i Merkâse (Harâp)	Nefs-i Bitos karyesi	Karye-i Denârân (Bu dahî)
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
00	45 İslâm 06 Yahûd ----- 51	00

Cem'an.......

Kıt'a
Aded
11
Hâne
Aded
180 İslâm
006 Yahûd

186

Yekûn.......

Hâne Yahûdiyân Aded	Karye Kıt'a Aded	Hâne İslâm Aded
25	114	2927

Karye Hâne Aded
2952

Serdeşt Mahâlli Sâkinlerinden Aşâyirin Yaylakları

Serdeşt mahallinde vâki' olarak bâlâda başka başka zikirleri mürûr eden nevâhî ağaları aşâyir makûlesinden olup yaz mevsiminde ba'zıları yaylaklara gitmek mu'tâdları olduğundan evvelâ yaylaklarının beyânına ve ba'dehû Serdeşt'in ahvâl-i sâ'iresi ta'rîfine şürû' olunur. Şöyle ki, Kelo mahallinde sâkin olanlardan koyun ve davara mâlik olanlar mevsim-i sayfda ol civârda vaki' sâlifü'l-beyân Bâne'ye tâbi' Berdekel ve Dûle-Mir ve İbrâhim Ağa[1] ve yine ol civârda kâ'in Sakız nâm mahalle muzâfe Havâle, Bota nâm mahallere giderler. Kevrik Tâ'ifesinin kâffesi, Soğuk Bulak ile Serdeşt mahalli beyninde hudûd-ı fâsıla olan Kürtek dağının Soğuk Bulak yüzlerinde ve mezkûr Berdekel ile Kâniye Şeyhi ve Deşt-i Şeşrin ve Çandârân nâm mahallere giderler. Melkeri Tâ'ifesinden hayvâna mâlik olanlar kendi sâkin oldukları nâhiye dâhilinde Dülebi ve Kerdina ve Gödelâ ve Tâziyeder nâm yaylaklara gidüp bâkîsi karyelerinde kalur. Berâcî

1 Der-kenâr: Burada muharrer İbrâhîm Ağa. ism-i mahaldir. Sehve haml olmamak içün îzâh olundu.

Tâ'ifesi dahî oldukları mahal muzâfâtından Divâlân ve Deşt-i Sâvân [277] nâm mahallerde yaylarlar. Murâd Beği Tâ'ifesinden hayvânât ashâbı kezâlik kendü meskenleri muzâfâtından Siyvesûr ve Gendümân nâm yaylaklara giderler. Bitoş nâm mahalde olanlardan yalnız üç beş hânesi ağalarının hayvânlarıyla Neleyin Mengûr tarafına gidüp bâkîsi yerlerinde kalur.

Serdeşt'in Hudûdiyle Evsâf-ı Sâ'iresi

Zikr olunan Serdeşt mahali bir tarafdan Süleymâniye'ye tâbi' Âlân ve Mâvet ve Merge kazâlarıyla muhâdid olup hudûd-ı fâsılası mârrü'z-zikr Kelo yahûd Teyet nâm nehirdir. Ve bir taraftan yine Süleymâniye'ye tâbi' Püşder kazâsı ve Köy Sancağı arazîsi ve bir tarafdan ba'zan Bâne ve ba'zan Lâhicân ve ba'zan Soğuk Bulak arâzîsiyle mahdûd ve bâlâda gösterilen nevâhîye münkasimdir. Nefs-i Serdeşt karyesinin mikdâr-ı hâneleri ismi tahtında gösterilmiştir ve Bâne karyesinde olan çarşû ve esnâf burada dahî mevcûd olup, Bâne'den fazla olarak nefs-i Serdeşt'te Baban neslinden Şîr Beğ nâm kimesne Süleymâniye Paşası tarafından mahall-i mezbûrda mütesellim iken beher dıl'ı tahmînen ikişer yüz hatve tûlünde on iki tabyeyi hâvî murabba'ü'ş-şekil bir kal'a binâ etmiş olmağla harâpca olduğu halde bir kal'ası vardır. Karye-i mezbûre havâsı lâtîf, müferrih bir mahalde vâki'dir. Asıl ismi Kelâs yâhûd Kölâse[1] olup cibâl-i şâhikadan ovalara çıkılacak yerde tesâdüf eylediğinden Serdeşt ismiyle tesmiye olunmuştur. Zîrâ "deşt" ova ma'nâsına olmağla "serdeşt" "ovabaşı" demek olur. Burada dahî oldukça ulemâdan adamlar olup dâimâ tedrîs ile iştigâl ederler. Ve müderrislerin, taraf-ı hükûmetten ma'îşetleri vardır. Bir de Tarîkat-ı aliyye-i Kâdiriyye'den Kerkük'de post-nişîn-i irşâd olan reşâdetlü Şeyh Abdurrâhmân Efendi hazretlerinin halîfesine mahsûs bir bâb hangâhı vardır. Süleymâniye'ye tâbi' Siyvel ve Âlân ve Merge [278] ve Mâvet taraflarından Serdeşt'e gelecek yollar sa'bü'l-mürûr olarak husûsâ Bitoş'dan Gerdene-i Dervi Mirgâse nâm gediğe çıkınca kadar olan yokuşa "Deve bağırdan" ve "Kuskun kıran" denmeğe şâyândır.

Serdeşt Mahâllinin Vâridâtıyla Mu'âmelât-ı Sâ'iresi

Mahall-i mezbûrun başka başka gösterilen her bir nâhiyesinin asıl yerlüsünden birer "mezin'i" ya'nî ağası olup a'şârı vâridâtına nevâhi-i mezbûre mezinleri mutasarrıfdırlar. Ve bunlar her ne kadar kış mevsimlerinde yerlü yerinde sâkin olurlar ise de, yaz mevsimlerinde, sırf rencber olanlardan mâ'adâsı bâlâda beyân olunan yaylaklara gider aşâyir makûlesindendir. Nevâhi-i mezbûre

---

1 Der-kenâr: Böyle yerlerde îrâd olunan yâhûd lafzı bir mahâllin iki ismiyle yâd olunup iştibâh cihetiyle terdîd ma'nâsına olmamağla îzâh olundu.

mutasarrıflarının biri fevt olsa oranın ağalığı ve zâbıtlığı oğluna ya akrâbâsından birine tefvîz olunur. Bir kabâhate mebnî dahî ba'zan uhdelerinden ref' olunup âhara tefvîz olunduğu da olur. Bunun sûret-i idâresi minvâl-i meşrûh üzere olduğundan a'şârı vâridâtının ne mikdâra resîde olduğu tahkîk olunamamıştır. Fakat harc-ı hâne ve rüsûmât-ı sâ'iresi taraf-ı hükûmete âid olmağla bu dahî Bâne gibi senevî üç bin "tumân" mukâbilinde İranlu tarafından birine ihâle olunmaktadır. İşbu mukâta'a ba'zan yerlüsünden ve ba'zan hâricden tensîb olunan kesâna ihâle olunup der'uhde eden adam dahî harc-ı hâne rüsûmâtını tahsîl ve cibâyet ve Serdeşt mahalinin umûm umûr-ı örfiyye ve siyâsiyyesini rü'yet ve tesviye eder. Oradan mürûrumuzda Şah hazretlerinin "Cûdân" başısının birâderi Ali Han nâmında yerlüden takrîben yirmi yaşında genç bir adamın uhdesinde idi. Mahâllinde iş'âr olunduğu üzere Bâne mahâllinin mıkdâr-ı hâneleri öğrenilememiş ise de bedel-i maktû'una nazaran Serdeşt'ten cesâmetlüce olmak iktizâ eder. [279] Her bir nâhiye ve ekser kurâsının yine birer mutasarrıfı olarak a'şârıyla çöplenürler. Rivâyete göre Serbâz nâmıyla İranlu'nun kendü memâlikinden almakda olduğu asker gibi bu havâli ahâlîsi asker vermezler. Yalnız nefs-i Sene'den alurlar. Ve Serbâz'a bedel her yerin hâkimi ya'nî Voyvoda ve Mütesellim ve Kaim-makam hükmünde olan Devlet-i Îrâniyye me'mûrları dâhil-i hükûmetleri olan yerlerde ve civârında asker ile bir tarafa gidecek olurlar ise mahâl-i mezbûre Mezin'leri tavâ'if-i metbû'alarıyla birlikde giderler. İşbu Serdeşt mahâlli ahâlîsi yine Ekrâd ve Şâfi'iyyü'y-mezhep adamlardır. Burada dahî Sünnîlere mahsûs bir bâb câmi'-i şerîf olarak cum'a günlerinde hutbe nâm-ı nâmi–i hazret-i pâdişâhîye kıra'at olunduğu rivâyet olunduğundan ve bulunduğumuz günlerin biri cum'aya tesâdüf eylediğinden teberrüken cum'a namâzına gidilmişti. Vâkı'a şevket-me'âb efendimiz hazretlerinin ism-i şerîfleri yâd olunarak du'â olundu ise de bu du'âya hatîb minbere çıkmazdan evvel müezzin tarafından âğaz olunup evvelâ "Çihâr-ı yâr-ı güzîn" ve sahâbe-i kirâm ve eimme-i müctehidîn Rıdvânullahi te'âlâ 'aleyhim ecma'în hazerâtına du'â ba'dehû imâmu'l-müslimîn sultânü'l-guzât ve'l-mücâhidîn pâdişâh-ı rû-yı zemîn efendimiz hazretlerinin ism-i 'âli-i hilâfet-penâhîlerine olarak edâ ve bi'l-âhire Serdeşt hâkiminin ismi dahî yâd ve inbâ olunmuş idi. Rivâyete göre mukaddemâ Serdeşt hâkiminin ismi yâd olunmaz iken bir kaç sene zarfında yâd olunmağa başlamışdır. Serdeşt ve tevâbi'inin mahsûlâtı hınta ve şa'îr ve üzüm ve armud ve mazuc dedikleri mazıdır. Hubûbât-ı mezkûresi sekenesinin kifâyetlerine vefâ etmediğinden ve üzüm mahsûlâtı ziyâdece olduğundan Soğuk Bulak taraflarına götürüp fürûht ve ba'zan hınta ve pirince tebdîl ederler. Mahall-i mezbûre sâ'ir meyve götürdükleri de olur.

[280] Şehrizûr Eyâletine Muzâf Olan Köy Sancak

Bu sancak bir taraftan Süleymâniye kazâları ve bir taraftan Erbil ve bir taraftan Revândiz ve bir taraftan Serdeşt ve Lâhicân nâm mahal ile mahdûd olup Kandil dağları ki sene on iki ay üzerinde kar eksilmez. Bu livâ ile Lâhicân ve ba'zan Revândiz sancağı beynlerinde vâki'dir. Livâ-i mezbûrun dahî idâre-i kadîmesi Süleymâniye misillü bulunmakla karyeleri yine iki kısım üzere olarak bir kısmı külliyyen taraf-ı mîrîye râci' ve bir kısmının vergi ve rusûmât ve sâ'ir umûr-ı örfiyyesi mîrîye ve yalnız onda bir a'şâr-ı şer'iyyesi ba'zı kimesnelere âid olduğundan hâvî olduğu kazâlarla her kazâda vâki' bütün mîrî ve a'şârı müstesnâ olarak şunun bunun tasarrufuna râci' olan karyeleri beyân olunup aşâyir tasarrufunda olan yerler dahî ayrı ayrı gösterilmiştir.

Kazâ-i Şâhân		Kazâ......(Harâbe)		Mahall-i.....Rûd hâne	
Bütün mîrî Kurâ Aded	Müstesnâ olan Kurâ Aded	Bütün mîrî Kurâ Aded	Müstesnâ olan Kurâ Aded	Bütün mîrî Kurâ Aded	Müstesnâ olan Kurâ Aded
33	4	11	7	10	14

Mahall-i...... Bükde		Kazâ-i Halikân Çınârân		Kazâ-i Kürdî	
Bütün mîrî Kurâ Aded	Müstesnâ olan Kurâ Aded	Bütün mîrî Kurâ Aded	Müstesnâ olan Kurâ Aded	Bütün mîrî Kurâ Aded	Müstesnâ olan Kurâ Aded
5	7	20	12	14	2

Mahall-i İzob		Mahall-i Şâver	
Bütün mîrî Kurâ Aded	Müstesnâ olan Kurâ Aded	Bütün mîrî Kurâ Aded	Müstesnâ olan Kurâ Aded
60	1	12	

[281] Cem'an......

Kıt'a Aded	Nüfûs-ı zükûr Aded
180	13000

Mahall-i Ekû
(İşbu mahal Ekû nâm aşîret tasarrufunda olup nüfûsları zîrde mürakkamdır.)
Karye
Kıt''
Aded
43
Nüfûs-ı zükûr
Aded
6000

Mahall-i Der-bend
(Bunların nüfûsları âtîyü'z-zikr Bilbâs aşîreti meyânında olmağla şerh verildi.)
Karye
Kıt'a
Aded
05 Mezkûr Zûdîden Hızır Mâme Sînâ Tâ'ifesinin
10 Mezkûr Zûdî Tâ'ifesinin

15

Mahall-i Hoşnâv Tâbi'i Köy Sancak

Mahall-i Püşt-i Keli ez Hoşnâv
Karye
Aded
27

Mahall-i Mîr Yûsuf ez Hoşnâv
Karye
Aded
29

Mahall-i Mîr Mah Millî ez Hoşnâv
Karye
Aded
25

Mahall-i Tebîl
Karye
Aded
1

(Bu mahâller Hoşnâv ve Bilbesân aşîretleri tasarruflarındadır.)

Cem'an........
Kıt'a
Aded
82
Nüfûs-ı zükûr
Aded
1000

Mahall-i Bitvîn Tâbi'-i Köy Sancak

Bilbas aşîretinden Sün kabîlesi karyeleri
Aded
7

Bilbas aşîretinden Remek-i Fakîh Veysî kabîlesi karyeleri
Aded
2

Bilbas'dan Remek-i Abdullâh Ağa Tâ'ifesi karyeleri
Aded
5

Cem'an.......
Kıt'a
Aded
15

[282] Fi'l-asl Köy Sancak'ı Tevâbi'inden İken Süleymâniye'ye İlhâk Olunan Yerler

Asker kazâsı, Ağceler kazâsı, Keyve Çermile nâhiyesi, Çiyasevr nâhiyesi, Serçenâr ve Kendağaç nâhiyesi, Kasruk ve Gird-i Hayr nâhiyesi, Çubuk Kal'a nâhiyesi. Bunlar mukaddemâ Köy Sancak'ı muzâfâtından iken Revândizli Mehmed Paşa hurûc ederek Köy Sancak'ının zabt etdikde Bağdâd vâlisi merhûm Ali Paşa'nın emriyle Süleymâniye mutasarrıfı, paşa-yı merkûm üzerine vararak muhârebe eylediğinin üzerine Köy Sancakı'ndan bi't-tefrîk Süleymâniye'ye ilhâk olunup hâlâ Süleymâniye dâhilinde bulunmuşlardır.

Köy Sancak'ının ve Sâkinlerinin Ba'zı Keyfiyyâtı

İşbu Köy Sancak'ı kazâları derûnuna girilmemiş ise de mahâll-i lâzimenin keşf ve mu'âyenesiyle harîtanın ahzi zımnında hudûd boyunda iktizâ eden mahâllerin kâffesine çıkıldığı misillü ve livâ-i mezbûr ile el-yevm İran Devleti tasarrufunda bulunan mahâller beyninde hadd-i fâsıl olan ve cibâl-i şâhikadan ma'dûd bulunan Sergûmeberân ve Kandil dağlarının yüksek zirvelerine çıkıldığından, livâ-i mezbûr az ovaları hâvî dağlık mahâllerden olduğu anlaşılmışidi. Ahâlîsi 'umûmen Şâfi'î Ekrâd olup içlerinde söz anlar ve 'ulemâdan adamlar bulunur. Bu mahâllin sekenesi ahâlî-i mutavattınadan iseler de çoğu tavâ'if meşrebinde konar-göçer ve lede'l-hâce yek dîgerine mu'âvenette 'aşâyir gayretini güder adamlardır. Fakat Hoşnâv mahâlli ahâlîsi yaylak ve kışlak dolaşmayup kadîmî karyelerinde mutavattındırlar. Mikdâr-ı nüfûsundan ma'lûm olduğu vech ile tevâifde Ekû Tâ'ifesi cümlesinden kesretlü olarak şu kadar ki kadîmdenberu Köy Sancak'ı dâhilinde me'vâ edinmiş oldukları kurâ-yı ma'lûm ile Kandil dağında kâ'in Hevâre nâm yaylaklarını tecâvüz etmez. Ve âtiyü'l-beyân [283] Bilbas Tavâ'ifi gibi kâh şuraya, kâh buraya atılmaz, ehl-i ırz ve mûti' makûle add olunurlar. Mezkûr Bilbas tavâ'ifinin ise hâl ve şânları bunların aksidir. İstıdrâd: İşbu Köy Sancak'ı ve tevâbi'inin ve Revândiz ve ekser Kürdistân'ın kışları şiddetli olduğundan kış mevsiminde barınabilmek içün karyelerinin ekserîsi şiddet-i şitâdan tahassun edecek dere içleriyle ovalarda kuytu yerlerde tarh ve binâ olunmuştur. Yaz mevsimlerinde ise öyle dere içlerinde olan yerlerin havâları vahîm olageldiği derkâr olduğundan ve bâ-husûs evvel bahârdan bed' ile güz nihâyetine kadar dağların suları ile otları ve latîf havâları arzû olunur şeylerden bulunduğundan yaz mevsiminde karyelerde barınamayup kara çadır ile etrâfda vâki' yaylak mahâllere giderek güz evâiline kadar oralarda imrâr-ı evkât ve nev-be-nev tahsîl-i tâze hayât ederler. Elhâk medeniyyette olan nezâfet ve nev'-i benî Âdem'in yek-dîgere i'ânesi vesâtatıyla âğuş-ı teyessürde rû-nümâ olan fevâ'id ve

sühûlet kazıyyeleri öyle yaylak ve kışlak dolaşıldığı halde elverse ve ‘aşâyir beyninde mütevâliyen zuhûru tabî‘at-ı sânî ve emr-i zarûrî menzilesinde bulunan türlü uygunsuzlukların bertaraf olmasıyla emniyyet hâsıl olsa ve sâ’ir hayvânlar gibi ömr-i azîzi âb-ı kiyâh arzûsuna hasr ederek ifnâ ve tebâh eyleyüp de tahsîl-i ‘ulûm ve âdâp ve itkân-ı malzeme-i insâniyyet etmenin imkânı bulunsa yaz mevsimlerinde öyle havâsı a‘lâ yaylaklarda gezüp her gün tâze çemen görmek ve her sâ‘at karlu, buzlu sular içerek evlâdü ‘ıyâl ve sâ’ir sevdikleriyle akd-i encümen-i muhabbet etmek gibi ömür olmaz. Ne fâ’ide ki ‘aşâyir makûlesi ta‘dâd olan muhassenât-ı lâzimeyi mücerred mâlik oldukları hayvânâtı beslemek ve her biri bir nev‘i cumhûriyyet sûretinde serbest bulunmak [284] kazıyyelerine fedâ ve behâyim sıfat dağa gezmeği şeref-i medeniyyete bi't-takdîm ömürlerin vahşetiyle ifnâ edegelmişlerdir.

Şehrizûr Eyâleti Dâhilinde Kâ’in Revândiz Sancağı

Nefs-i Revândiz ve Deştidyân kazâsı karyeleri (Yaylâğa gidenleri vardır.) Aded 16	Bâlikân mahâlli karyeleri (Bunların dahî) Aded 44	Rosit mahâlli karyeleri (Gitmezler) Aded 11
Saydikân mahâlli karyeleri (Bu dahî.) Aded 39	Bâlebân mahâlli karyeleri (Bu dahî) Aded 4	Revendük mahâlli karyeleri (Gitmezler) Aded 19
Şekiyv Mahâlli karyeleri (Bu dahî.) Aded 5	Derkele Mahâlli karyeleri (Gidenleri vardır.) Aded 10	Döle mahal Mahâlli karyeleri (Gitmezler) Aded 8
Döleke ve Dölemeyr ve Hefdiyân Mahâlli karyeleri (Bu dahî.) Aded 30	Herâtiyân Mahâlli karyeleri (Gidenleri vardır.) Aded 6	Döle Kureyş Mahâlli karyeleri (Gitmezler) Aded 3
Döle Akü Mahâlli karyeleri (Sürücü aşîretinden ibâret olup yazın Keleşen dağına giderler.) Aded 5	Biyâv Mahâlli karyeleri (Gitmezler) Aded 12	Serçiyân Mahâlli karyeleri (Bu dahî)) Aded 8

Döle Gûrân Mahâlli karyeleri (Ba'zıları Oşni yaylâğına giderler.)	Döle Herotiyân Mahâlli karyeleri (Gitmezler)	Harîr Mahâlli karyeleri (Nısıfları gider)
Aded	Aded	Aded
6	13	36
[285]Döle Bereke Mahâlli karyeleri (Gitmezler.)	Kûre mahâlli karyeleri (Bu dahî.)	Reyre mahâlli karyeleri (Bu dahî)
Aded	Aded	Aded
9	8	15

Zerâriyân mahâlli karyeleri
(Bu dahî.)
Aded
17

Cem'an.......
Nâhiye
Aded
22
Karye
Aded
325

Nüfûs-ı zükûr ber-vech-i tahmîn
Aded
40.000

İşbu nevâhî ve kurâ ve mikdâr-ı nüfûs-ı zükûru erbâb-ı vukûfdan tahkîk ve istihbâr olunmuş ve nüfûs-ı mezbûrenin kurâ-yı mezkûrede me'vâ-yı me'lûfları ve mezâri'-i ma'lûmları olduğu der-kâr ise de Revândiz sancağı Köy Sancağı'ndan ziyâde kûhistân olduğundan bunların dahî ekserîsi yaylâklara muhtâc ve sekene-i merkûmenin ağlebi aşâyirden ma'dûd oldukları vâreste-i kayd-i ihticâc olmak münâsebetiyle ziyâdeceleri yaylak ve kışlak dolaşur. Ve bir mikdârı dâimî olarak yerlerinde mukîm bulunur adamlardır ve çünki Revândiz ve Harîr an asıl her biri bir sancak i'tibâr olunageldiğinden Revândiz ve tevâbi'inde Şiyve-Zôrî ve Piyre-Seni ve Revendol nâmında başluca olarak üç aşîret ve Harîr ve tevâbi'inde Sûrçi ve Herekî ve Kûre ve Bereke ve İspendâre ve Haylânî ve Bâlikî Berâzân ve Zerârî ve Herûtî ve Feyrûze ve Bâviyân nâmında başluca olarak sekiz aşîret olup mâ'adâ kurâ sâkinleri ra'iyye-i mutavattınadan iseler de [286] bunlar dahî tavâ'if asabiyetine mâlik adamlardır. Yaylaklara gidenlerin ba'zan yaylakları nefs-i Revândiz ve Harîr hudûdu dâhilinde olup ba'zıları da el-ân İranlu tasarrufunda bulunan âtiyü'z-zikr Oşni ve Mergever mahâlli ve tevâbi'inde olan yaylaklara giderler. Ve a'şâr ve rusûmât-ı sâ'ireleri olan emvâl-i mürettebelerin Revândiz

sancağ Mal Sandığı'na te'diye ederler. Fakat bunlardan İran tasarrufunda olan mahâlle gidüp yaylayanlar resm-i yaylak olarak yayladıkları yerlerde İranlu'ya dahî rusûm verirler. Ve bu tavâ'ifden ba'zılarının mezkûr Oşni ve Mergever ve mahâll-i sâ'irede kurâ ve mezâri' müşterâları olduğundan kurâ ve mezâri'-i mezbûrenin a'şârı tavâ'if-i merkûme ağalarına râci' olur. Şu kadar ki yaylaklara ve gerek kurâ ve mezâri'ine gelen tavâ'ifden kış mevsiminde Revândiz ve Harîr'de olan me'vâlarına 'avdet etmeyüp de kurâ ve mezâri' ve yaylak yerlerinde kalurlar ise ol halde İranlu'nun yaylak rusûmu olarak bunlardan aldığı rusûmât mikdâr-ı mu'ayyen bir şey olmayup her sene evvel bahârda geldikleri mahâllerin büyüklerine farazâ Oşni ve Mergever hâkimleri nezdine gelüp yaylaya getürdikleri koyun ve hayvânât-ı sâ'irelerin mikdârına göre bir mikdâr kuzu vermek şartıyla bir karâr verüp ol karâr üzere tavâ'if ağaları ol mikdâr kuzuları tavâ'if-i mezbûreye tarh ve tevzî' ederek te'diye ederler. Ve bu sûretle verilen kuzular hesâp olunsa sürü başına bir kuzu bile düşmez. Ve Revândiz tavâ'ifi yaylakca Oşni arâzîsine muhtâc oldukları gibi Oşni sekenesinin havâyic-i zarûriyelerinden olan Revândiz dağlarından geldiğinden Oşni ahâlîsinin dahî bu yüzden tavâ'if-i mezbûreye muhtâc olmaları [287] cihetle uyuşmaktadırlar.

Revândiz Sancağı'nın Hudûdıyla Ba'zı Âsâr ve Mahsûlâtı

Revândiz ve Harîr sancakları bir tarafdan Köy Sancak ve bir tarafdan Musul ve bir tarafdan Akra ve İmâdiye ve bir tarafdan ba'zı Lâhicân ve ba'zan İranlu tasarrufunda bulunan Oşni nâm mahal arâzîsiyle mahdûd olup Oşni ile hudûd-ı fâsılası Kele-şîn dağı ve fürû'âtıdır. İşbu Kele-şîn dağı üzerinde âsâr-ı kadîmeden olarak uzun boylu bir adam boyunda ve iki buçuk karış arzında ve bir karış sihaninde mik'ab bir kürsi üzerine rekz olunmuş bir siyâh taş olup bu taşın iki yüzünde "mîh" yazısı ta'bîr olunur yazılar vardır. Ve bu taşa beyne'l-ekrâd Kele-şîn ıtlâk olunup dağ bunun ismiyle müsemmâdır. Mesmû'âta göre İngiltere hünerverlerinden müddet-i medîdedenberi Bağdâd'da konsolos bulunan Macar Rawlinson zamân-ı seyâhatinde bu taşı görüp mûmâ-ileyh elsine-i garbiyyeye ziyâdesiyle âşinâ olduğundan yazılarını bi'l-istihrâc seyâhatnâmesinde sebt ve idrâc etmiştir. Revândiz sancağı derûnuna girilmemiş olduğundan bundan ziyâde ma'lûmât ahz olunamamıştır. Musul'un yedi, sekiz sâ'at mesâfe şarkîsinde vâki' Keşşâf karyesi kurbünde Dicle nehrine munsab olan Zâb-ı Kebîr nehri suyu işbu Revândiz ve Akra ve İmâdiye dağlarından çıkan sulardan tecemmu' eder. Livâ-i mezbûr mahsûlâtı hınta ve şa'îr ve üzüm ve sâ'ir meyve ve duhândır. Ahâlîsi Şâfi'iyyü'l-mezhep Ekrâd olup ba'zan Hıristiyan Tâ'ifesi de vardır.

[288] Lâhicân Kıt'ası Hudûdıyla Ahvâl-i Sâ'iresi

Lâhicân mahali ıtlâk olunan yer bir tarafdan sâlifü'z-zikr Serdeşt ve bir tarafdan Soğuk Bulak ve bir tarafdan âtiyü'z-zikr Oşni ve bir tarafdan Köy Sancak ve Revândiz arâzîsiyle mahdûd ekserî ova ve ba'zan dağlıkları ve Bilbas aşîretini hâvî bir mahal olup aşîret-i mezbûre nefs-i Lâhicân kıt'asında mutasarrıf oldukları karyelerden gayri memâlik-i Îrâniyye'den Soğuk Bulak hükûmeti arâzîsinde dahî ba'zı karyelere mutasarrıf olduklarından nefs-i Lâhicân karyeleriyle Soğuk Bulak karyeleri başka başka gösterilüp aşîret-i merkûme tavâ'ifiyle mikdâr-ı hâneleri dahî ba'de't-tahrîr mahâll-i mezkûr ve aşîret-i mezbûreye müteferri' husûsâtın beyânına mübâderet olunur.

Lâhicân Kıt'asında Kâ'in Pesve Mahâlli

Meşe Dihi Joro karyesi, Meşe Dihi Jiro karyesi[H][1], Revendî karyesi, Tojal karyesi, Kara Hızır karyesi, Kuruçe-i Büzürk karyesi, Kuruçe-i Küçek karyesi[H], Şiylem Cârân karyesi, Kirde Biyn karyesi, Girdâse karyesi, Sencele karyesi, Bâz Ahmed karyesi, Kele Sipyân karyesi, Ahmed Âvâ karyesi, Merdûde karyesi, Zengâvâ karyesi, Harâbâ karyesi, İnciyân karyesi, Hurûc karyesi, Yelâs Âvâ karyesi[H], Kânî Melâ karyesi, Likübin karyesi, Hacı Hallâ karyesi[H], Tenk Balekân karyesi[H], Hâce Derevâ karyesi[H], Köhne Tenik Balekân karyesi[H], Keko karyesi[H], Bâbekr Âvâ karyesi, Kânî Zerd karyesi, Keyle karyesi, Gergil-i Bâlâ karyesi, Gergil-i Zîr karyesi, Kuli Bârijân karyesi[H], [289] Kermi Gadem karyesi, Bayrâm Âvâ karyesi[H], Girde Berdân karyesi, Şâvale karyesi, Pesve karyesi, Voşit Pân karyesi[H], Girtik Sipyân karyesi, Girtik Şâne karyesi, Endeyze karyesi, Merokânî karyesi, Kultepe karyesi[H], Tüvân karyesi, Sôfiyân karyesi, Celdiyân karyesi, Kilüye karyesi, Keyle ve Zâdehân karyesi, Balaban karyesi, Kündire karyesi, Şinozenk karyesi, Girde Gûrân karyesi[H], Berde Kemren karyesi, Hâldâr karyesi, Silvî karyesi, Tırkâvâ karyesi, Teresen karyesi, Sûre Penkân karyesi, Tüviz Âvâ karyesi[H], Maşkân-ı Bâlâ karyesi, Maşkân-ı Zîr karyesi, Hasan Âvâ karyesi, Şeyhânük karyesi[H], Zengân karyesi, Zeyvke karyesi, Gervişink karyesi, Halikân karyesi[H], Gûrânge karyesi, Çakçakan karyesi, Girdikâvlân karyesi, Girdipüdikân karyesi, Girde Sûr karyesi, Kubbe karyesi[H], Kânî Birge karyesi.

Cem'an.......
Kıt'a
Aded
75

---

1 Der-kenâr: Üzerinde H işâreti olan karyeler harâbdır.

Lâhicân Kıt'ası Dâhilinde ve Kâdervîşî Tâ'ifesi Tasarrufunda Olan Neleyn-i Mengûr Mahâlli

Bâzirgân karyesi[H], Mâm Heybe karyesi, Şehtân karyesi[H], Selos karyesi[H], Heng Âvâ karyesi[H], Girdi Neleyn karyesi[H], Şalo karyesi, Şehri Stiyn karyesi[H], Gâküş karyesi[H], Bâmer karyesi[H], Germindâr karyesi, Sertîz karyesi[H], Gede karyesi[H], Hıre Galân karyesi, Kavâvâ karyesi, [290] Lose karyesi, Rehnâ karyesi, Bedrârâ karyesi, Gülek karyesi, Sûstân karyesi, Küneh Piç karyesi.

Cem'an......
Kıt'a
Aded
31

Lâhicân Kıt'asında Pîrân Tavâ'ifi

Kelekin karyesi, Zerke karyesi, Kalâti Kareni Ağa karyesi, Ağa karyesi[H], Girde Sûr karyesi[H], Hâne karyesi[H], Köhne Lâhicân karyesi, Tirkeş karyesi, Dilâvân karyesi, Dirimgehi Diribka karyesi[H], Deyleze karyesi[H], Badinâvâ karyesi.

Cem'an........
Kıt'a
Aded
11

Lâhicân Kıt'asında Zôrî Tâ'ifesi Mahâlli

Âv Hovârda karyesi Beykos karyesi Hara Çevendere karyesi

Cem'an.......
Kıt'a
Aded
3

İran Memâlikinden Soğuk Bulak Toprağında Vâki' Olup Mengûr Tâ'ifesi Kısmından Kâdervîşî Tâ'ifesi Tasarrufunda Olan Kurâ

Siya Kuli Bâlâ karyesi, Siya Kuli Zîr karyesi, Dağa karyesi, Kûtir karyesi, Sarımsağlu karyesi, Bâgirdân karyesi, Hasan Çeb karyesi, Zeyve karyesi, Hanege karyesi, Limone karyesi, Bilen Gûbin karyesi, Dölesiyr karyesi, Hole Pole karyesi, Âfan karyesi, Âmîd karyesi, Dosend karyesi, Tane Bulah karyesi, Hâtûn Asti karyesi, [291] Hacı Mamiyan karyesi, Golyar karyesi, Biytas-i Bâlâ karyesi, Tutlu karyesi, Çevale Reşan karyesi, Lâçin karyesi, Biytas-ı Zîr karyesi, Köhne Sipîkâ karyesi, Kaşkune karyesi.

Cem'an
Kıt'a
Aded
27

Lâhicân Kıt'asında Sâkin Bilbas Aşîretinin Kabâ'il ve Tavâ'ifi

Bilbas Aşîretinden Pîrân Kabîlesi Tavâ'ifi

Hasan Ağayi Tâ'ifesi, Mehâne Tâ'ifesi, Sebirime Tâ'ifesi, Ahmed Alke Tâ'ifesi, Fakı Haliya Tâ'ifesi, Berçem Tâ'ifesi, Vesta Pîrâ Tâ'ifesi, Sûrik Tâ'ifesi, Vermezyâr Tâ'ifesi, Peyvâ Tâ'ifesi, Holemile Tâ'ifesi, Herrin Semâ Tâ'ifesi.

Cem'an.......
Tâ'ife
Aded
12
Hâne
Aded
1000

Bilbas Mengûr Kabîlesinin Kâdervişî Kısmı Tâ'ifeleri

Elez Bamra Tâ'ifesi, Mernekne Tâ'ifesi, Bab Resvâ Tâ'ifesi, Kelhür Tâ'ifesi, Şi'lâna Tâ'ifesi, Hadraciya Tâ'ifesi, O Amr Bel Tâ'ifesi.

Cem'an
Tâ'ife
Aded
7
Hâne
Aded
50

Bilbas'dan Mengûr Kabîlesinin Zôrî Kısmı Tâ'ifesi

Zergeyî Tâ'ifesi, Hızırmâme Sînâ Tâ'ifesi, Yûsuf Kâski Tâ'ifesi, Aci Mami Tâ'ifesi.

Cem'an........
Tâ'ife
Aded
4
Hâne
Aded
700

[292]Bilbas aşîretinden Sin kabîlesi	Bilbas aşîretinden Remek kabîlesi	
Hâne Aded 400	Remek Fakı Veysî Tâ'ifesi Hâne Aded 70	Remek Fakı Abdullah Tâ'ifesi Hâne Aded 50

Cem'an.......
Hâne
Aded
120

Bilbas Aşîretinden Mamsen Kabîlesi Tavâ'ifi

Hamza Ağâyî Tâ'ifesi, Merbukir Tâ'ifesi, Merbâbekre Tâ'ifesi, Fakı Vetmâne Tâ'ifesi, Cemâle Tâ'ifesi, Kâsûrî Tâ'ifesi, Cohor Tâ'ifesi, Beylevend Tâ'ifesi, Dimbor Tâ'ifesi, Keravdele Tâ'ifesi, Beyî Tâ'ifesi.

Cem'an.......
Tâ'ife
Aded
11
Hâne
Aded
400

Cem'i yekûn.......
Hâne
Aded
3120

Bilbas Aşîretinin Yaylak ve Kışlaklarıyla Ba'zı Keyfiyyetleri

İşbu Bilbas aşîreti kâffe-i tavâ'if-i mestûresiyle Devlet-i 'aliyye teb'asından oldukları halde Köy Sancak'ı dâhilinde bulunarak, bunlardan Pîrân kabîlesi yaz mevsiminde Lâhicân'ın gayri taraflarında yaylayup kış mevsiminde Köy Sancak tevâbi'inden Bitveyn ve Köy Sancak ile Erbil arasında vâki' Şalga nâm mahâller ile Karaçoğ taraflarına gidüp kışlarlar. Ve Mengûr kabîlesi yaz mevsiminde el-yevm Soğuk Bulak muzâfâtı ıdâdına girmiş olan Neleyn-i Mengûr nâm mahâllerde yaylayup kış mevsiminde Süleymâniye'ye tâbi' Püşdür kazâsı ve Köy Sancak taraflarında kışlarlar. Ve Remek kabîlesi yaz ve kış mevsimlerinde mezkûr Bitveyn kazâsında eğlenüp fakat [293] yaz mevsimlerinde mâlik oldukları hayvânlarını yaylatmak içün çobanlara tevdî'an Köy Sancak arâzîsiyle Lâhicân kıt'ası beyninde vâki' ve üzerleri dâimâ kar ile mestûr Kandil dağlarına gönderirler. Ve Mâmiş kabîlesi yaz mevsimlerinde Lâhicân kıt'asından el-hâletü hâzihî Soğuk Bulak muzâfâtından olmak üzere kendü tasarruflarında bulunan Peşve mahâllinde yaylayup kış mevsimlerinde Süleymâniye muzâfâtından Püşdür

ve Köy Sancak tevâbi'inden Bitveyn taraflarında kışlarlar idi. Kabîle-i mezkûre bir aralık Mengûr kabîlesiyle bozuşup beynlerinde kan düşmüş olduğundan nâşî mücerred Mengûr kabîlesinden ahz-ı intikâm içün Mâmiş kabîlesi i'tâsı İranlu tarafına istinâd ve ta'alluk ederek bi'l-âhare kendi istid'âlarıyla Soğuk Bulak tarafından Şeyh Ali Hân nâm kimesne hâkim nasb olunarak Lâhicân kıt'asından el-yevm İranlu tasarrufunda bulunan mikdârının makarr-ı zâbıtı olan Peşve karyesine gönderilip ik'âd olunmuş ve bu takrîb Mâmiş kabîlesi saltanat-ı seniyye teb'alığından infikâk efkârında bulunmuş olduğundan Revândiz sancağı mutasarrıfı esbâk Revândizli Mehmed Paşa asker ile kabîle-i merkûme üzerine yürüyüp gereği gibi terbiye etmiş ve büyüklerinden hâlâ Mâmiş kabîlesi Mezin'i bulunan Pîrût Ağa'nın pederi Hamza Ağa ile iki nefer evlâdını ve iki nefer karındaşıyla, hısım ve akrabâlarından dîger dört kimesneyi katl ve i'dâm etmekle Mâmiş kabîlesi bütün bütün tâbi' olarak bir aralık İran memâlikinden Selduz nâm mahâlle çekilmiş ve Mehmed Paşa, cânib-i ma'delet cevânib-i Devlet-i aliyye'den ahz-ü istîsâl olunduktan sonra bunlar yine Pesve mahâlline dönüp ol vakitten şimdiye kadar kadîm kışlaklarına gitmekden ve kendülerini Devlet-i aliyye teb'asından tanımakdan çekilüp İranlu'ya tâbi' bulunmuşlardır. [294] Mengûr kabîlesi eğerçi hâlâ teb'a-i Devlet-i aliyye'den bulunup kış mevsimlerinde kışlaklarına giderler ve mürettep olan harc-ı hânelerini verirler ise de ber-vech-i meşrûh Soğuk Bulak tarafında arâzî ve ekinek ya'nî mezâri' ittihâz etmiş olduklarından ve İranlu bunların tergîbinden hâlî kalmadığından bunlar dahî öte tarafa meyl etmekde bulunmuşlardır. Kusûr kabîleler kemâ fi's-sâbık yaylak ve kışlaklarında bulunup Devlet-i aliyye tâbi'iyyetinde müstekîmdirler. Zikr olunan Pesve mahâlline İranlu senevî bin tuman mukâbilinde Mâmiş kabîlesi Mezin'i ya'nî ağası Pîrût Ağa nâm kemisneye ihâle edüp bu meblağın iki yüz tumanını mevâcib olarak ağâ-yı merkûme verüp bâkî sekiz yüz tumanını mîrî içün almaktadırlar.

Aşîret-i Merkûmenin Etvâr-ı Sâbıkası

Ezmine-i sâbıkada ucb ü gurûr aşîret-i merkûmenin havsala-i hûş ve efkârını ihâta ve mağmûr etmiş olduğundan yazın yaylakları bulunan yerlerden memâlik-i Îrâniyye'ye tasallut ve ahâlî-i meskûnesine ziyâdece te'addî ve kış mevsimlerinde dahî Kerkük ve Erbil taraflarında kezâlik ahâlî ve ra'iyyeye îsâl-i hasâra cür'et ve tesaddî edegeldiklerinden Bağdâd vâlîleri taraflarından ara sıra te'dîp ve gûşmâllerine bakıldığı *Bağdâd Târîhi*'nde mestûrdur. Nâdir Şâh zamânında fuzûlî olarak şâh-ı müşârün-ileyh tarafından bir aralık bunların üzerine asker sevkiyle yağmân ve tâlân olundukları, şâh-ı müşârün-ileyhin vekâyi'ini mübeyyin *Cihânküşâ* yâhûd *Târîh-i Nâdirî* demekle ma'rûf olan târîhde: "...Çün tâ'ife-i füzûn ez kıyâs-ı Bilbâsî ki müte'allik-ı becâk-i rûmest" mukaddimesiyle muharrer ve mezkûrdur.

Lâhicân Kıt'asına Tâbi' Ba'zı İfâdât

[295] Lâhicân kıt'asında muharrerü'l-mikdâr kurâ olduğu sahîh ise de birinin vücûduna sıhhat verilemez. Zîrâ tavâ'if-i merkûme beynlerinde nizâ' ve cidâl ve husûmet ve kıtâl noksansız olduğundan başka kendüleri nâ-râhat adamlar olduklarından mâ'adâ câ-be-câ İranlu tarafından dahî üzerlerine yine asker sevkiyle muhârebeler vukû'a geldiğine binâen bu sırada nehb ü gârâtdan başka karyeleri dahî ihrâk olunmakda ve bir yandan dahî fi'l-cümle âsâyiş bulundukca gerek kurâ-i kadîme ve gerek âhar münâsip mahâllere müceddeden binâ ve ihdâs kılınmaktadır. Lâhicân kıt'asından İranlu tasarrufunda olan makarr-ı zâbıtı olan Pesve karyesinde ebniye-i kadîmeden harâb olmuş bir kal'a yeri bulunmağla, kırk, elli sene akdem Mâmiş kabîlesi istid'âsıyla hâkim olarak Soğuk Bulak tarafından gelmiş olan Şeyh Ali Hân kal'a-i kadîmenin üzerinde bulunduğu alçak bir tepenin etrâfına topraktan bir sûr çeküp el-yevm mevcûddur. Fakat kal'a-i mezbûre aşâyir süvârîleriyle tüfenklülerinin bir iki gün tehâcümlerine siper olabilir. Pesve karyesi dahî Kal'a tepesinin eteğinde vâki'dir. Bu karye Serdeşt ve Bane karyelerinden dûn âdetâ bir karyedir. Bâlâda zikri murûr eden Kelo çayının asıl menba'ları işbu Lâhicân kıt'asıyla Revândiz beyninde fâsıl olan dağda olup mezkûr dağın şarkî yamacında kâ'in Maşkân karyesi bu suyun mecrâsı üzerinde bulunmakla şehr-i mezbûra Ularubâr Maşkân yâhûd Rûdhâne-i Maşkân ıtlâk olunur. Ba'dehû mesâfe kat' edüp âhar yerlere uğradıkca mecrâsı üzerinde bulunan mahâllere nisbetle âhar isimler ahz ederek gider. Nitekim pek çok sular tay-yi mesâfe ettikçe ve âhar sular ile birleşüp cesâmet peydâ eyledikçe tebdîl-i nâm ve şöhret etdikleri ma'lûmdur. Farazâ işbu *Seyâhatnâme*'de [296] zikr olunan Zemkân ve Tâcrûd suları, Sirvân nehrine munsap olduklarında, karışdıkları mahalden aşağı isimleri lağv olarak cümlesi Sîrvân nehri nâmıyla yâd olunur. Sîrvân dahî kat'-ı mesâfe birle Kürdistân'dan Arabistân'a çıkdıkda Sîrvân nâmı Riyâle ismine mübeddel olup bu nehir Dicle nehrine munsap oldukda ismi dahî lağv olur. Sâ'ir sular dahî bu minvâlde oldukları der-kârdır.

El-Yevm İranlu Tasarrufunda Bulunan Oşni Mahâlli

İşbu Oşni nâm mahal[1] bir tarafdan Revândiz sancağı mülhakâtı karyeleri arâzîsi ve bir tarafdan Lâhicân ve bir tarafdan Urmi'ye tâbi' Selduz ve bir tarafdan dahî bir müddettenberu yine Urmi hükûmeti dâhilinde bulunan Mergever nâm mahâllerle mahdûd ve zikri âtî kurâ ve hâneleri hâvî arâzi-i basîtadan ibâret bir mahaldir. Rivâyât-ı vâkı'aya göre mahâll-i mezkûr teb'a-i Devlet-i aliyye'den iken mu'ahharan Beğzâdegân-ı merkûme beynlerine tefrîka vukû'uyla tasarruflarından

---

1 Der-kenâr: İşbu Oşni'ye Şüno ve Oşnoviyye dahî ıtlâk olunmağla şerh verildi.

çıkmış ve başlı başına bir hükûmetcik hey'etine girerek yerlüsü müteşahhıslarının yed-i tasarruflarına geçüp, daha sonraları yerlüsü beyninde dahî nifâk düşerek bir takımı İranlu'ya istinâd eylemiş olmalarıyla altmış yetmiş seneden beru İranlu oraya kol atup Feth Ali Şâh zamânındanberu bi'l-külliye İranlu tasarrufuna dâhil olmuşdur.

Oşni Mahâlli Karyeleriyle Mikdâr-ı Hâneleri

Nefs-i Oşni kasabası Hâne Aded 600 İslâm 06 Ermeni 20 Yahûd ----- 626	Mîr-âbâd karyesi Hâne Aded 15	Hey ya'nî Hîk Karyesi Hâne Aded 20
[297] Beyt-i Ziyân karyesi Hâne Aded 1	Şeyhân karyesi Hâne Aded 20	Tâjendere karyesi Hâne Aded 12
Esnâvâ karyesi Hâne Aded 15	Nâlûs karyesi Hâne Aded 35	Serdere karyesi Hâne Aded 35
Dinha karyesi Hâne Aded 00	Serkis karyesi Hâne Aded 10	Karasakal karyesi Hâne Aded 15
Dişmes karyesi Hâne Aded 30	Deykürci karyesi Hâne Aded 15	Balekir karyesi Hâne Aded 30
Köhne karyesi Hâne Aded 10	Düvâvân karyesi Hâne Aded 10	Kalatiyân karyesi Hâne Aded 20
Bâb-ı Hal-Âbâd karyesi Hâne Aded 00	Câşiryân karyesi Hâne Aded 12	Hasen Nûran karyesi Hâne Aded 40

Kündiveylâ karyesi Hâne Aded 7	Tikân Tepe ḳaryesi Hâne Aded 00	Sûçe karyesi Hâne Aded 15
Bird-Âbâd karyesi Hâne Aded 00	Nev Kurân karyesi Hâne Aded 4	Kuriş karyesi Hâne Aded 10
Nerziyve karyesi Hâne Aded 25	Kürk-Âbâd karyesi Hâne Aded 40	Karîn-Âbâd karyesi Hâne Aded 00
Hanlar karyesi Hâne Aded 3	Cibrîl-Âbâd karyesi Hâne Aded 5	Bij-Âbad karyesi Hâne Aded 12
Nelîvân karyesi Hâne Aded 30	Ali-Âbâd karyesi Hâne Aded 30	Pulye karyesi Hâne Aded 00
[298] Zeme karyesi Hâne Aded 15	Şîve Sûmak karyesi Hâne Aded 7	Sengân karyesi Hâne Aded 30
Harpüşt karyesi Hâne Aded 12	Kânî Sûrik karyesi Hâne Aded 15	Bey Müzürte karyesi Hâne Aded 30
Durbe karyesi Hâne Aded 10	Çepr-Âbâd karyesi Hâne Aded 00	Pûş-Âvâ karyesi Hâne Aded 15
	Kirdi Kâşân karyesi Hâne Aded 00	

Cem'an........
Kıt'a
Aded
46
Hâne
Aded
1292

Nefs-i Oşni ismi tahtında muharrerü'l-mikdâr hâneyi hâvî olup ehl-i İslâm hânelerinin takrîben yüz adedinin sekenesi Hanefî kusûru Şâfi'iyyü'l-mezhepdir. Lisânları Kürdîdir. Fârisî dahî tekellüm ederler. Nâdir olarak Türkçe tekellüm edenleri de bulunur. Biri Hanefî ve dîğeri Şâfi'iyyü'l-mezhep ehl-i İslâm'a mahsûs iki bâb câmi'-i şerîf ve biri tarîkat-ı aliyye-i Kâdiriyye ve dîğeri tarîkat-ı aliyye-i Nakşiyye'nin Hâlidî koluna mahsûs olmak üzere iki hângâhı dahî vardır. Oldukça çarşû, pazâr ve demirci ve kazzâz ve bezzâz ve yemenici makûlesi esnâfı ve hâline göre bağ ve bağçesi vardır. Suyu hafîf, meyveleri de güzeldir. Vişne ağaçları dahî vardır. Mahalle-i mezbûr İran devleti tarafından senevî dört bin beş yüz tuman mukâbilinde maktû'an yerlüsünden ba'zı kesâna ihâle ve emr-i hükûmet dahî mültezimi tarafından idâre olunup vâridât-ı mezbûrenin keyfiyyet-i te'âmülü dahî zîrde gösterilmiştir.

[299] Nefs-i Oşni kasabasının hubûbât mahsûlâtından lafz ma'nâsına mutâbık öşür alınır. Nefs-i Oşni kasabasından vergi olarak "Dergâne" nâmıyla senevî beher hâneden
Kırân
Aded
7

Muzâf olan kurâ hubûbâtı mahsûlâtından hums ya'nî "beşde bir" alınır. Tevâbi'i olan karyelerden kezâlik "Dergâne" olarak beher hâneden
Kırân
Aded
10

Üzüm ve meyve-i sâ'ireyi hâvî bağ ve bağçelerin beher tenefinden[1]
Üç rubu' Kırân

Penbe ve bostan ve misillû şeyler mezrû'âtının beher tenefinden
Kırân
Aded
6

Sağmal koyunun beher re'sinden
Kırân
Aded
$\frac{1}{2}$ (Yarım)

Sağmal mandanın beher re'sinden
Kırân
Aded
4 $4\frac{1}{2}$

Sağmal inek hayvânâtının beher re'sinden
Kırân
Aded
1

Yük hayvânlarından olan bârgîrden
Kırân
Aded
5

---

1 Der-kenâr: Bir "tenef" yer, on altı "zirâ-'ı şâhî" murabba'dır ki bir zirâ-'ı şâhî tahmînen bir buçuk 'Halebî" mıkdârıdır.

Pazâr yerinde fürûht olunan bârgîrlerin "Bâc" nâmıyla beher re'sden Üç rubu' Kırân	Bir tarla hınta ya şa'îr veyâ çeltükden gayr-i ez 'öşr-i senevî Riyâl Aded 1
Mîrî dükkânların beherinden Kırân Aded 10	Fürûht olunan beher çuval hıntadan Kırân Aded 5

[300] FASL-I RÂBİ‘
DER BEYÂN-I EYÂLET-İ MUSUL

Eyâlet-i Mezkûrenin Hudûd-ı ‘Umûmiyesi

Musul eyâleti bir tarafdan ba‘zan Diyarbekir sancağı ve ba‘zan Fırat ve Dicle nehirleri aralarında olan ve Cezîre ıtlâk olunan arâzî-i hâliye ya‘nî çöl ile ve bir tarafdan Şehrizûr eyâleti ve bir tarafdan Van eyâleti dâhilinde olan Hakkârî sancağı ve bir tarafdan dahî İrân memâlikinden Urmî hükûmeti dâhilinde kâ'in Mergever ve Biradost ve Tergever nâm mahâllerle mahdûd olarak âtiyü'z-zikr mahâllerden mürekkep bir eyâlettir.

Karye	Hâne	Nüfûs-ı İslâm	Nüfûs-ı Re‘âyâ	Nüfûs-ı Yezîdî
294	12206	19508	6589	2489 Nefs-i Musul kazâsı
026	465	680	278	0000 Nâhiye-i Dühûk
17	478	73		900 Nâhiye-i Sencâr
2	408	936		---Nâhiye-i Tell-Akra

Kazâ-i Akra	Kazâ-i Davûdiyye	Kazâ-i Zaho	Kazâ-i Mezûri ma‘a nevâhî
Hâne	Hâne	Hâne	Hâne
0000	0000	0000	0000

Nefs-i Musul ile tevâbi‘i olan üç nâhiyenin nüfûsu tahrîr olunmuş olduğundan ber mûceb-i tahrîr ihbâr olunan kurâ ve hâne ve mikdâr-ı nüfûsları bâlâda gösterilmiştir ve Akra ve dîger kazâlar ol vakit ya‘nî Musul'dan mürûrumuz târîhi olan altmış beş senesinde henüz tahrîr olunmamış bulunduklarından ol vakit anlardan bir haber alınamadığı misillü avdetimizde dahî sapa düştüğünden takrîbî bile bir gûne haber alınamamıştır.

[301] Musul Şehri İle Hâvî Olduğu Merâkıd-ı Aliyye-i Münevvere

Nefs-i Musul şehri Dicle nehrinin sâhil-i yemîninde muhkem ve handek ile muhât ve iç kal‘ayı hâvî olarak tahmînen bir sâ‘at muhîtinde bir belde-i cesîme olup müte‘addid cevâmi'-i şerîfe ve mesâcid ve medâris ve tekâyâ ve kiliseleri ve hân ve hamâm ve çarşû pazâr ve sâ'ir malzeme-i beldeyi muhtevî havâsı mu‘tedil bir şehirdir. Enbiyâ-i ‘izâm ve hazerâtından Cersîs Peygamber Aleyhisselâm hazretlerinin zarîha-i münevvereleri dâhil-i sûrda kendü nâm-ı nâmîlerine mensûp

câmi–'i şerîf dâhilinde bir mahâll-i mübârekde vâki'dir. Şit aleyhisselâm hazretlerinin makâm-ı 'âlîsi dahî hâric-i sûrda şehre karîb mevzi'de vâki'dir. Bundan tahmînen yüz seneden mütecâviz evvel vakitlarda müşârü'n-ileyh hazretlerinin bir mahalde makâm-ı 'âlîleri nâ-ma'lûm ol târîhlerde ahâlîden ve ehl-i salâhdan bir zât Nebî-i müşâru'n-ileyh hazretlerini rü'yâda görüp kendilerinin mahâll-i mezbûrda medfûn olduklarını haber vermiş ve zarîha-i latîfelerinin makâm-ı ma'lûmiyete çıkarılmasını emir buyurmuş olduklarından ol zât dahî ertesi gün taraf-ı hükûmete varıp gördüğü rü'yâyı ifâde etmekle ihbâr olunan mahal lede'l-hafr vâkı'a bir kabir ile cenâze-i latîfeleri zuhûr etmiş olduğundan üzerine bir kubbe binâ olunmuş ba'dehû bin iki yüz yirmi beş ile otuz sekiz hilâlinde Musul vâlîsi bulunan Abdü'l-celîl zâde Ahmed Paşa merhûm ol mahâlle bir bâb câmi'-i şerîf binâ ve inşâ ve zarîha-i münevvereyi câmi'-i şerîfe idhâl buyurup ittisâlinde bir medrese dâhî ilâve buyurarak hademe-i lâzimelerin tertîp ve ta'yîn ve idâreleri içün mikdâr-ı vâfî yerler vakf edüp nâil-i ecr-i bî-karîn olmuşlardır. Hâlâ âsârları ma'mûr [302] ve medreselerinde tedrîs olunarak kendüleri me'cûr olmakdadırlar. Dâniyel aleyhisselâm hazretlerinin mukaddemâ eser-i makâmı dahî nâ-ma'lûm iken iki yüz elli târîhinde İnce Bayrakdâr oğlu merhûm Mehmed Paşa'nın vâlîliği esnâsında müşârü'n-ileyh hazretlerinin dahî zarîha-i münevvereleri keşf olunmuştur. Şöyle ki Musul ahâlîsinden Sübey' oğlu Şeyh Tâhâ nâm kimesne rü'yâsında Nebi-i müşârü'n-ileyh hazretlerini görüp, "ben falan yerde medfûnum, kabrimin üzerinde olan has ve hâşâki ref' ile zarîhamı zâhire çıkar!" deyu iki üç kerre bu minvâl üzere emirleriyle müşerref olmağla merkûm mahâll-i mezkûru bir mikdâr hafr etdirdikte ebniye-i âsârı görünmeğin cânib-i hükûmete haber verdiğine binâen vâlî-i müşârü'n-ileyh emriyle ol mahal hafr ve keşf olundukda bir oda içi kadar ebniye-i atîka derûnunda bir zarîha zuhûr edüp iki başında mezar taşları gibi iki taş ve bu taşlar ile kabr-i şerîfin olduğu mahâllin iç tarafları atîk yazılar ile[1] yazılı olduğu görüldüğünden Nebî-i müşârü'n-ileyh hazretleri makâm-ı 'âlîsi deyu i'tikâd olunmuştur. Yazıların ba'zı yerleri külünk ile bozulmuş olduğu dahî mervîdir. Yûnus Peygamber aleyhisselâm hazretlerinin makâm-ı 'âlîsi dahî Musul şehrinin karşısında Dicle nehrinin cânib-i yesârında takrîben yarım sâ'at mesâfede kâ'in Ninevey nâm karyede vâki' olarak şimdi karye-i mezbûreye Nebî Yûnus karyesi derler ki Nebî-i müşârü'n-ileyh hazretlerinin mahâll-i bi'setidir. Ya'nî ol vakit Ninevey nâm mahalde sâkin olan kavm üzerine irsâl buyurulmuşlardır. *Kur'ân-ı azîmü'ş-şân*'da "Ve erselnâhu ilâ miete elf ev yezidûn" nass-ı şerîfinde olan "miete elf" bu kavm hakkındadır deyu rivâyet olunur. Enbiyâ-yı 'izâm-ı müşârun-ileyhim hazerâtının ber-minvâl-i

---

1 Der-kenâr: Atîk yazıdan murâd Süryânî veyâ İbrânî yazı demektir.

meşrûh Musul dâhilinde ve civârında makâmât-ı 'âliyeleri olmak şerefine binâen Musul [303] "Burc-ı enbiyâdır" derler. Evlâd-ı hazret-i seyyidü'ş-şühedâdan İmâm Abdurrahmân ve İmâm Muhsin ve imâm-ı Yahyâ hazerâtının türbe-i şerîfeleri Şat kapısıyla Sencar Kapısı beyninde Karasaray nâm mahal civârındadır. Ve yine evlâddan imâm-ı Aneveddîn hazretlerinin türbe-i şerîfeleri Bâbü'l-Üvcüş semtinde vâki' olup dâimâ ziyâretleriyle teberrük olunur. Şehirden tahmînen iki sâ'at mesâfede vâki' Hânü'l-Atşân nâm mahal civârında dahî evlâddan imâm-ı Hamza hazretlerinin türbe-i şerîfeleri vardır. Zevât-ı müşârü'n-ileyhim hazerâtı evlâddan oldukları meşhûr ise de kaçıncı batından olan evlâddan oldukları tashîh olunamamıştır. Musul şehri kadîm imâretlerden olduğundan civârında antikaya müte'allik pek çok şey vardır. Hattâ İngilizlüler Ninevey karyesi civârında olun Koyuncuk ve Hastaâbâd nâm karyelerde ba'zı yerleri hafr ederek çok şeyler buldular ve taharrî olunsa hâlâ bulunur. Belde-i mezkûrede kâ'in cevâmi'-i şerîfenin en cesîmi tabaka-i âl-i Eyyûb'dan Nûreddîn eş-Şehîd merhûmun binâ kerdesi olan ve asıl ismi Câmi'ü'n-nûr iken el-hâletü hâzihî beyne'l-ahâlî Câmi'ü'l-kebîr demekle meşhûr olan kârgîr binâ câmi'-i şerîfdir ki fi'l-hakîka gayet mükellef binâ olunmuş bir câmi'-i latîftir[1]. Gâyet boylu bir minâresi de vardır ki, müezzinler şerefesine çıkmadan âciz kalıp evkât-ı hamsede kürsîsi üzerinde ezân verilir. Mürûr-ı zamân ile bu minâre haylice inhinâ peydâ etmişiken çok vakitdenberu bu halde durup lehü'l-hamd ve'l-men inhidâmdan sâlimdir. Şat kapısı civârında vâki' ve orada Karasaray ve Sultân Lu'lu sarayı demekle meşhûr olan ebniye-i kadîme âsârı müşârü'n-ileyh Nûreddîn eş-Şehîd hazretlerinin vezîri Bedreddîn Lu'lu nâm zâtın eseridir. İşbu Musul eyâleti cennet mekân Sultân Mahmûd Hân-ı Sânî [304] hazretlerinin asr-ı hümâyûnlarına kadar yüz seneden mütecâviz müddet Abdülcelîl Zâdeler'den müte'addid vezîrlerin uhde-i tasarruflarında bulunmuş olduğundan vüzerâ-yı müşârü'n-ileyhimin cevâmi'-i şerîfe ve medâris-i latîfe ve âsâr-ı sâ'ireleri vardır. Ez cümle vüzerâ-yı müşârü'n-ileyhim hazerâtının âhırları olarak el-ân Dersaadet'te de'avât-ı hayriyye-i hazret-i mülûkâne edâsıyla tezyîn-i zebân etmekte olan devletlü Yahyâ Paşa hazretlerinin pederleri Nu'mân Paşa merhûmun câmi'-i şerîfi civârında bir medrese-i şerîfeleri vardır ki kütüb-i nefîse ile meşhûn ve a'lem-i 'ulemâ-yı mahâlliyesinden Abdurrahmân Efendi nâm zâtın müderrisliğiyle dürer-i 'ilm-ü 'irfân kulûb-ı talibâtda meknûn olmakdadır.

---

1 Der-kenâr: Musul'un kâffe-i ebniyesi kârgîr olduğu gibi dîger cevâmi-'i şerîfe ve medreselerin kâffesi dahî kârgîr ebniyeli olmağla şerh verildi.

Musul Ahâlîsinin Ahlâk ve Lisân ve Âdetleri

Ber minvâl-i meşrûh Musul'un âb-ı havâsı mu'tedil olduğundan ezkiyâ ve sühanver adamlar vardır, haşînleri de haşîndir. Hattâ öyle meşhûrdur ki Musul ahâlîsinin mutavassıt hallisi bulunmaz. Farazâ zekâ ve gabâvetde ve sıdk ve hiyânetde ifrât ve tefrît beynindedirler. Ulemâ ve şu'arâsı vâfirdir. Ömerü'l-Fârûk radıyallâhü anh hazretlerinin neslinden olmak üzere Musul'da bir familye olup bunlar 'ale'l'-umûm ezkiyâ ve zurafâ ve şu'arâdandırlar. Kadîmdenberi asrân ba'de asr Musul ahâlîsinden Bağdâd'da üçer, dörder adam bulunur ki bunlar Bağdâd yerlüsünden mu'âsırlarına tefevvuk edegelmişlerdir. Ne fâ'ide ki hasbe'l-beşeriyye ekser mahâllerde beyne'l-ahâlî ve belki edânî ve e'âlî beyninde derkâr olan âraz ve nefsâniyet bunlarda ziyâde ve birbirini çekememek beliyyesi fevkal'âde tebâyi'-i zâtiyelerinde merkûz ve âmâdedir. Nefs-i Musul şehri ahâlîsi üç kısım olup bir kısmı bedeviyet tarafına meyyâl olarak [305] hattâ lisânları Arabca'nın Bedevîsi tarzındadır ve haşînü'l-mîzâcdırlar. Bir kısmı dahî hazarî olup bunların Arabca tekellümleri kendülerine mahsûs bir sûrettedir ki bu lîsân sâhiplerine gâyet nâzik görünür ise de hadd-i zâtında pek mağlût ve sâ'ir tabâyi-i selîme erbâbına gîrân gelir. Her ne ise böyle şeylerin hüsn ve kubhu mu'teberin i'tibârına râci' şeydir. Ma'amâfîh ahâlîsinin dîger iki kısmı lisân-ı mezbûru becerip doğruca söyliyemezler. Zîrâ kıyâs tahtında olmıyarak "Râ" harfinin pek çok yerlerde "Gayın" ve "Sâd" ba'zı yerlerde "Zâ" olarak telaffuz ederler. Faraza "Râ" harfini hâvî olan "Kebîr" ve "lbrık" ve "Nâr" ve "Basîre" kelimelerini "Kebîğ" ve "Ebğık" ve "Nâğ" diyerek ve "Sâd" harfini şâmil olan "Sağîr" kelimesini dahî "Zığîğ" diyerek telaffuz ederler. Ancak bu dahî 'umûm üzere olmayup ez cümle farz ve ihrâm ve tertîp ve terhîp ve salât ve samsam ve savm ve daha nice gayr-i mahsûr lugâtlarda harfeyn-i mezbûreyni tebdîl etmeyerek yine "Râ" ve "Sâd" olarak telaffuz ettiklerinden içlerinde neşv-ü nemâ bulmuş olmayanlar bu lisânı dürüst söyleyemezler. Hele zamîrlerde olan galatları had ve hasra gelmez. Ez cümle "ci'tübih" yâhûd "ci'tühü" diyecek yerde "cibtûnû" ve "hatabtühû" diyecek yerde "hataytûnû" ve "rif'atühû" yerine "gafa'tûnû" ve "kalelî" ve "kultülehû" diyecek yerde "kalilli" ve "kultûhû" derler. Lisân-ı azbü'l-beyân-ı Türkî'nin envâ'ı olduğu gibi lisân-ı fesâhat resân-ı Arabî dahî semt semt mütebâyindir. Şöyle ki Musul ve havâlîsi lisânı Bağdâd ve Berriyyetü'ş-şâm ve bunların lisânı yek dîgerine ve Hicâz lisânı cümlesine ve cümlesi Hicâz lisânına mübâyin sûrettedir. Ve zemâyir galatları her tarafda bir gûne müsta'meldir. Bu cihetle bir tarafda lisân-ı Arabî'yi fi'il-cümle tahsîl eden kimse dîger mahâlle gitdikde "Sah, Sah" Arabca bilirüm kıyâsında olmamak gerekdir. Zîrâ Haleb ve Berriyyetü'ş-şâm [306] taraflarında "Kaf" harfini "Hemze"ye tebdîl ederler ve "Kalli va'at leh"

diyecek yerde "Aleli ve ültüllü" derler. Musul ve Bağdâd taraflarında ise "Alelli" kelimesini "Ellezî" yerinde isti'mâl ederler. Lâkin asıl Arabiyyü'l-lisân olanlar ve kavâ'id okumuş bulunanlar her ne kadar biri birinin lisânını şîve-i ca'liyesi üzere tekellüm edemezlerse de yek dîgerin merâmını anlar ve mükâtebeleri lûgât-ı sahîha üzere ve kavâ'ide mutâbık sûrette olduğundan indî kitâbet taslayanlardan mâ'adâsının kitâbetleri bir siyâkdadır. Üçüncü kısmının lisânı Türkî'de ve bunlar timarlu sipâhî takımıdır. Bi'l-münâsebe zikri mürûr eden Ninevey karyesi Tell-Afer nâhiyesi sâkinlerinin lisânları da Türkî olup gerek sipâhî takımının ve gerek mahâll-i mezbûre sâkinlerinin lisânlarını bizlerden kimse anlayamaz. Acîb ve garîb sûrette tekellüm ederler. Musul şehri ahâlîsinin velîme cem'iyyetlerinde düğün, güyegi olacak kimesnenin kendisi ve pederi tarafından icrâ olunup, masrafını dahî ol âdem bedeninden ya'nî malından rü'yet ve tesviye eder. Ve kudretlilerden olur ise güyegüye bir de hil'at iksâ ve yâhûd semîn bir şey ihdâ eder. Zifâf gecesi yatsu namazından sonra düğün evinden güyegüyü alay ile ve alayın arasında nice meş'ale ve fener ve bal mumlarıyla ve gûnâ-gûn mânî ve türkü ve yaykaralarla, atlu olarak sokaklarda dolaştırarak gelinin olduğu hâneye götürürler. Fakat, gelinin olduğu hâne ne kadar büyük olsa, ol mikdâr izdihâmı istî'âb edemeyeceğinden ve etse dahî kuru kalabalığı oraya cem' etmede bir ma'nâ olmayacağından başka artık ol vakte kadar her keyfi yetişmiş olarak güyegünün keyfi yerine getirilecek [307] sıralar gelmiş olduğundan ber vech-i meşrûh alay ile gidilirken güyegünün karîb eş ve dostlarından üç beş kişi sayacak bir münâsip yere geldiklerinde güyegüyü ayal içinden çalarak gelinin olduğu hâneye götürüp zokak kapusunu sedd ederler. Güyegünün çalındığını alay takımı duyar ise alayı bozup dağılır ve duyamadığı halde kapuya kadar varup mesdûd gördüklerinde avdet ederler. Gelelim güyegü bî-çârenin derdine: zifâf odasına ba'de'd-duhûl bermu'tâd iki rek'at namaz kılar ve biraz du'â ve niyâzdan sonra geline cebren tekarrüb etmek mu'tâdları olduğu misillü gelin dahî âdî ve tabî'î naz ve ictinâb kabîlinden olmayarak nefsini teslîm etmekde inâd üzere davranması ve mukâbele-i bi'l-misil göstermesi âdetleri muktezâsından bulunduğuna mebnî, ol gece geline tekarrüb etmek on haydûda karşu durmak gibi olmakla artık edâ eylediği du'ânın kuvve-i te'sîrine göre gelin ile bir kaç sâ'at alt alta üst üste gelerek ve ikisinin de yüzleri, gözleri kara-bere içinde kalarak güç ile vâsıl-ı ser menzil-i merâm olur. Ve şâyed güyegü, merâmına vâsıl olamaz ise asdıkâ ve ehibbâ kendüsünü gereği gibi ta'yîb ederler. Hattâ meşhûrdur ki vücûhdan biri birâderini teehhül ettirecek olup zifâf gecesi hamle-i ûlâda bir iş göremiyerek dışaru çıktığında birâderi tevbîh edüp bir mikdâr ârâmdan sonra "Haydi, göreyim seni!" diyerek, dârü'l-ma'reke-i zifâfa saldırmış olmağla, bî-çâre güyegü def'a-i sâniyede dahî kesilesiye kadar uğraşup

merdâne çalışmış ve şecî'âne hamle ve hücûmlar eylemiş ise de yine bî neyl-i merâm mahcûben selâmlık dâiresine vaz'ı ikdâm etdikde birâderi yine tevbîh ve sersenişe âgaz [308] edince, "Ne hâcet bana tevbîh etmek, er iseniz siz buyurun!" deyu cevâb verdiği meşhûrdur.

Musul'un Mahsûlât-ı Arziyye ve Sâ'iresi

Musul ve havâlîsinin ekser ticâret ve temettu'ları zirâ'atdandır. Mahsûlâtı hınta ve şa'îr ve daru ve sâ'ir hubûbât ve bostândır. Bir, iki karyesinde zeytûn dahî husûle gelür. Gâyet münbit ve mahsûldâr toprağı vardır. Musul her ne kadar bilâd-ı hârreden ma'dûd ise de güz ve bahar fasıllarında vâfî yağmûr yağdığından mahsûlâtı sulanmaksızın yetişür ve mahsûlâtı oralara gelen aşâyire ve Revândiz ve Akra ve İmâdiye taraflarına sarf ve fürûht olunur. Akra'dan dahî Musul'a pirinç gelür ki Akra pirinci pek meşhûrdur. Ba'zan mahsûlâtı Urbân aşâyiri yağma ve tâlân edüp hasâr ettikleri de olur. Nefs-i Musul şehri ahâlîsi beyninde olan hasârâtın önü kesdirildiği gibi aşâyirin tasallutundan dahî kurtarılsa tevâbi'iyle Musul gâyet ma'mûriyete müste'id mahal olduğundan tîz beri ma'mûr olur. Mer'âları vâfir ve otları a'lâ olduğundan ve koyun ve sığır ve manda gibi hayvânât beslediklerinden tereyağları revgan-ı sâdeleri pek nefîsdir. Hele kaymağı mu'âlecesiz olarak iki parmak kalınlığında olur. Hıntaları gâyet özlü ve kuvvetli olduğundan ekmekleri de beyaz ve husûsân hubz-i fâyika dedikleri bir nev' â'lâ pide ekmeği vardır ki lezzetde sâ'ir mahâller ekmeğinden müstesnâdır. Ticâretce ahz ve i'tâları Diyârbekir ve Bağdâd şehirleriyledir. Diyârbekir'den idhâlâtı ve Bağdâd'a ihrâcâtı ziyâdedir. Çünki Diyârbekir merkez-i ticâret bir mahal olduğundan ya'nî Dersaadet tarîki üzerinde [309] bulunduğundan gayri Şâm ve Haleb taraflarından Musul ve Bağdâd'a olan doğru yollar boş çöllerden ve aşâyir ve kabâyil menâzili yerlerden ibâret idüğünden tüccâr malı doğru yoldan gelemeyerek Diyârbekir üzerinden geldiği misillü emti'a-i Îrâniyye Van ve Erzurum tarîklerinden yine evvel emirde Diyârbekir'e ve ba'dehû Musul ve Haleb ve Şâm ve Adana taraflarına âmed ü şûd ettiğinden Diyârbekir cây-i ticâret bir mahal bulunmuştur. Hattâ Musul ahâlîsi nezdinde Diyârbekir küçük İstanbul demekle şöhret şi'ârdır. Nefs-i Musul'da kadîmde hayli culha esnâfı bulunup evâilde Musul bezi kıymet şiken metâ'-ı Hind olmak üzere etrâf ve eknâfa dağılur ve çok yerlerin gezi ve atlas ve canfesleri revâcına halel verir mertebelerde şöhret ve revâc bulmuş iken emti'a-i efrenciye münteşir olalıberi zâhiren ucuz satıldığından nâşî Musul bezleri revâcına sekte vermişdir. Nefsü'l-emirde Musul bezinin ve sâ'ir memâlik-i mahrûsa akmişesinin kıymetleri emti'a-i efrenciye kıymetlerinden birde bir ve beş bile ziyâde olsa sağlam ve dayanıklı olduklarından yine emti'a-i efrenciyeden ehven düşer. Ne çâre ki ağleb emti'a isti'mâl edecek evsat hallü

adamların bunu fark ve temyîze kudretleri malca bu fâ'ideyi gözettirecek kuvvetleri ve eshâb-ı fark ve temyîz ve kudretin i'tinâları olmadığından efrenciye revâc bulagelmiştir.

Musul'un Kışla ve Sarayı ile Bunlara Münâsib Mebhas

Kadîmde Musul'un makarr-ı vülâtı şehir kapularından Bâbü's-Saray demekle arîf kapunun iç tarafında cesîm kârgîr binâ bir mahâll-i mahsûs olarak ne kadar debdebeli vâlî olsa tamâm dâiresi ve bir vâfir asker ile isitî'âb eyleyecek vüs'atde iken elli iki târîhinde vâlî nasb olunan İnce Bayrakdâr oğlu merhûm Mehmed Paşa mahâll-i mezbûru terk edüp hâric-i şehirde Câmi'ü'l-Ahmer [310] nâm câmi'-i şerîf kurbünde, Dicle nehri kenârında münâsip bir kışla binâ ve ihdâs ederek orasını makarr ittihâz etmişdir. El-hak müşârü'n-ileyh bu bâbda pek isâbet etmiş ve memdûhiyyetini mûcib eser bırakmıştır. Zîrâ bâlâda bir nebze beyân olunduğu üzere Musul'un şerîrleri vâfir ve fesâdları bir derece zâhir idi ki ta'rîfi müeddî-i melâl olur. Mülâhhası budur ki umûm ahâlî ribh ve ticâretlerinin hilâf olmasın bir nısfını barut ve kurşuna sarfederek herkes hânesinde birer cebehâne tedârik edüp ednâ bir vesîle ile nefs-i şehir ahâlîsi iki fırkaya münkasim olarak derhal beynlerinde hudûd-ı fâsıla olmak üzere zokaklarından mahâllâtı tefrîk eden köşe başlarında iktizâ eden yerlere kârgîr binâ sedler ihdâs ve inşâ ve bir fırkası vâlînin aleyhine ve dîgeri lehine kalkışarak ve her biri zihninde birer hulyâ-yı bâtıla kurarak bir gavga koparıp bu usûlde kopardıkları arbede-i fesâd şehir içinde on beş-yirmi gün ve ba'zan iki-üç ay kadar imtidâd bulup gece ve gündüz divârlar arasında müheyyâ olan mazgallardan ve zokaklarda birbiri üzerine yürüdüklerinde açıkdan ve divâr ardlarından yek dîgere attıkları kurşun had ve hesâba gelmez idi. Bu sırada tarafeynden nice demâ-i sefk ve ihrâk ve fırsat bulan taraf zıddının hâne ve mâmeleklerini yağma ve tâlâna tesaddî ve ara yerde ba'zı bî-garaz ve ehl-i 'ırz adamlardan cebehâne ve gavgacılara nân ve yiyecek bahâ diyerek zulüm ve te'addî ile akçe alup canların ihrâk ederler idi. Musul'a gidenler mesmû'âttan mâ'adâ divârlarda olan kurşun eserlerinden istidlâl edebilmişlerdir. İşte bu fesâdların ekse-rîsi vülât aleyhine olageldiğinden ve zafer buldukları halde vâlîlerin dahî mallarını yağma ve canların îsâl-i dârü'l-mesvâ etmeğe ictirâları mesbûk olduğundan ve müşârü'n-ileyh Mehmed Paşa'nın aleyhine dahî bir-iki arbede kopduğundan [311] müşârü'n-ileyh makarr-ı vülâtı kışla-i mezkûreye tahvîl ve civârında cebehâne ve tophâne ve mühimmât-ı harbe dâir hayli şeyler ihdâs ve ihtirâ' etdikden başka erbâbını getürderek toplar dahî döküp usûl-i idâreyi tebdîl etmiş olmasıyla ol vakitlardanberu sâye-i şâhânede Musul fesedesinin ırk-ı fesâdları münkatı' ve şîrâze-i zabt ü rabt-ı memleket bir hüsn-i sûrete muntabı'olmuştur.

Musul Civârında Olan Ma'denî Bulakların Zikri

Musul şehrinin Şat kapusu civârında Baş tabye tahtında Aynü'l-Kibrît ta'bîr olunur bir kaç bulak vardır ki anlardan derece-i gâyede kükürt kokulu sular nebeân olur. İşbu ma'denî sular emrâza nâfi'dir. Ve bu mevsim-i sayfda zükûr ve inâs pek çok kimesneler gidüp yıkanurlar ve çoğunun başına urup bayılur. Bu halde arkadaşları kendüsünü kaldırup Dicle nehri karîp olmağla, götürüp suya ilkâ ederler. Tecrübelerine göre soğan kokusu kükürt kokusunun te'sîrini men' etmekle oraya gidenler sumak ile terbiye olunmuş soğan götürüp yıkanmazdan evvel orada tenâvül ederler[1]. İşbu bulakların menfa'atları emrâz-ı cildiyeye mahsûs olmak iktizâ ederse de herkes bunun farkında olmayarak, bilir bilmez yıkanurlar. Bir de şehirde tahmînen bir sâ'at mesâfede Aynü'd-deyr nâmında yine ma'denî bir bulak olup bunun menba'ı etrâfına bir havuz örmüşlerdir. Suyu yine bir nev'î kokar ise de kükürt kokmayup başka dürlüdür. Levni cüz'îce kırmızıya çalar. Ekser sabahleyin varulup yıkanıldığından gün doğmazdan evvel veyâ ol sırada daha kimse suya girmeksizin suyun yüzü bir beşlik kalınlığında civa gibi bir nev'î madde ile kaymaklanmış görünür ve gün doğar iken meneviş rengine karîp bir kaç levnden mürekkep gibi görünür. Bu dahî âdetâ soğuk sudur. Ba'zı etıbbânın [312] ifâdelerine göre bu bulağın suyu ile yıkanmak sinirlere kuvvet verir. Ora halkı menfa'atının neye dâir olduğunu bilmeyüp [Metinde boşluk vardır]. Fakat nâfi' olduğu senelerde isteklüler gidüp yıkanurlar. Ve bunda dîgeri gibi bayılmak yoğisede fi'l-cümle başa dokunduğundan ma'hûd sumaklu soğanı burada dahî tenâvül etmek âdettir. Ve şehre azıcık uzak olmak münâsebetiyle kükürt bulaklarına gidildiği kadar bulağa gidilmez. Musul şehrine dört sâ'at mesâfe mahalde Dicle nehrinin sâhil-i yemîninde ve sâhile karîp mevzi'de Hamâm Ali nâm ılıcalar olup bunlardan birinin suyu çokça olduğundan vaktiyle suyun çıktığı yerde etrâfı taş ile ihâta olunup havuz resmine konmuş ve üzerine dahî büyücek bir kubbe ve kubbenin hâricinde soyunacak bir soğukluk binâ ve inşâ olunmuştur. Bu ılıcanın suyu hemen yumurta pişirecek derecelere karîp sıcaklıkdadır. Ve suyu ile berâber zift çıkar. Kokusu cüz'î kükürt kokusuna mâildir. Ol havâlîde bu ılıcanın iştihârı olduğundan aşâyir tasallutundan emniyet olduğu senelerin bahâr mevsimlerinde evâilde panayır kurulur gibi çardaklar ve salaşlar

---

1 Der-kenâr: Sumakla soğanın sûret-i isti'mâli böyledir ki bir mikdâr soğan değirmi çintüp ve üzerine mikdâr-ı vâfî ince tuz serpüp bir yarım sâ'at veyâ bir sâ'at kadar ol tuz ile berâber topluca bırağup sülpüdürler. Ba'dehû soğanı yıkayup tuzunu giderdikten sonra eyüce sıkup suyu kalmadıkda ince döğülmüş sumakı üzerine ekerek karışdurup, etmek ile tenâvül ederler. İşte mahâll-i mezbûreye giderken bu dürlü sumaklu soğanı berâber olarak bulak başlarında tenâvül ederler ve bunun isti'mâli yalnız bulaklara gidecekleri vakıta münhasır olmayup bayağı hânelerinde bile arzulayup i'mâl ve tenâvül ederler ve bahâr mevsimlerinde seyir yerlerinde dahî isti'mâl ederler.

kurulup ekmekçi ve bakkal ve bunlar gibi ba'zı esnâf dahî birlikte olmak üzere ahâlîden bir çok halk çıkar yigirmi-otuz gün kadar orada eğlenürler. Ve bu esnâda etrâftan dahî haylice adamlar gelüp yıkanurlarmış. Şimdi fakat ba'zı sızı illetine ve emrâz-ı cildiyyeye dûçâr olan kimesneler fırsat bulurlar ise gider yıkanurlar ve pek çok derdlülere dermân olmuştur.

Sencâr Nâhiyesinin Hâl ve Keyfiyyeti

Sencar nâhiyesi Musul'a takrîben on üç-on dört sâ'at mesâfede şarkdan garbe doğru mümted olmuş tahmînen on iki sâ'at tûlünde Sencar [313] dağı ismiyle ma'rûf bir dağ üzerinde kâ'in kurâdan ibârettir. Vasf olunduğuna göre âb u havâsı latîf mahal olup ekser sekenesi Yezîdî Tâ'ifesidir. Elli iki, elli üç târîhlerine gelince nâhiye-i mezbûre ahâlîsi mütemâdiyen isyânda bulunup işleri güçleri kervân soymak ve ebnâ-yı sebîlin canını yakmak ve câ-be-câ birbirleriyle dahî gavga etmek idi. Binâberîn Musul vâlîleri ekser evkâtda asker techîz edüp bunlara akın eder destres olabildikleri çoluk çocuklarını esîr ederler idi. Şükürler olsun sâye-i şâhânede bunlar dahî ribka-i itâ'ate getürülüp şimdi ne anlar isyân ederler ve ne de kendüleri urulup evlâdları esîr alınur. Mezkûr dağın inciri gâyet a'lâdır. Kurusunu iplere dizip etrâfa satarlar. Sekenesinin lisânı Kürdîdir. Bu dağın garbî ucunda Hâtûniye nâmında bir karye olup karye-i mezbûre gâyet tuzlu ve acı sulu bir göl üzerinde vâki'dir. Karye-i mezbûre ahâlîsi işbu göl suyundan içerlermiş. Mukaddemâ bir aralık oraya varıldıkta başka içecek su bulmadığımızdan bu göl suyundan içmeye mecbûriyyet elvermekle içilmiş idi.

Yezîdî Tâ'ifesinin Akâyid ve Âdetleri

Sâlifü'z-zikr Sencar dağı ahâlîsinden gayri Musul civârında sâ'ir ba'zı kurâ ahâlîsi ve Musul'a karîp İmâdiye sancağında vâki' Şeyhân kazâsı sekenesi dahî Yezîdî Tâ'ifesi olup işbu tâ'ifenin hâkim-i rûhânîleri mezkûr Şeyhân beyleridir. Tâ'ife-i mezkûre kütüp-ü semâviyyeyi inkâr etmeyüp fakat şeytân perestdirler. Ve şeytân demeyüp meleklerin ulusu ma'nâsına "Tâvûs-i Melek" derler. *Kur'ân-ı azîmü'ş-şânı* okuyanları var ise de şeytân isimleri üzerine mum yapışdırup anın yerine insân ve rahmân gibi âhar bir kelime okurlar. Ez cümle [314] *"Eûzü billâhi iz kâle'ş-şeytân li'l-insâni ekfer"* âyet-i kerîmesini *"İz kâle'l-insâni li'l-insâni ekfer"* diyerek kırâ'et ve ol vech ile müstehakk-ı la'net olurlar. Ve kudretleri yetse şeytân diyenleri katl ederler. Şeytân'ın demirden masnû' bir gözü kör kuş resminde tasvîrine tapınırlar, ve bu tasvîr bir Şeyhân beğinin taht-ı himâyetinde olmak üzere Musul'a muzâfe Bâhırrân nâm karyede, bu kavmin ruhbân yâhûd şeyhleri makâmında olup ıstılahlarında müfredine "Kavvâl" ta'bîr eyledikleri bir kaç şahsın yed-i hıfzında durur. Tâbi'înden Adî bin Müsâfir nâm zâta bunların

hüsn-ü i'tikâdları olup zât-ı mûmâ ileyh İmâdiye sancağında Bâizre nâm karye civârında medfûn olduğundan Yezîdî Tâ'ifesi kabrini ziyâret ederler ve ismine "Şeyh Adî" derler. İçlerinden biri bir madde içün "ber sırr-ı Şeyh Adî" deyu yemîn etdikten sonra indlerinde hılâf olmak ihtimâli yoktur. Senede bir def'â ağır bahâr mevsimlerinde karye-i mezbûrede panayır kurulup etrâftan Yezîdîler toplanurlar. Şeyhân Beği dahî tevâbi'i olan bir takım Yezîdîler ile karye-i mezkûreye gelip tecemmü' ettikten sonra bir yevm-i mahsûsda mârru'z-zikr Bağrân karyesinde olan "Kavvâl"lar alay tertîp edüp tasvîr-i mezkûru davul zurna ile Bâizre karyesine getürürler. Ve karye-i mezbûreye gireceği vakit orada mevcûd olan kavm-i Yezîd umûmen istikbâline çıkup i'zâz u ihtirâmla mevki'i menhûsesine vaz' ve bir iki gün ziyâretiyle akîde-i meş'ûmelerin tezyîd edüp ba'dehû bir sene zarfında zâirleri tarafından verilecek bahşışlar der'uhdecisine râci' olmak üzere tasvîr-i nühûset Yezîd Şeyhân Beği tarafından müzâyedeye ilkâ ve Kavvâller beyninde bi'l-müzâyede birinin 'uhde-i mel'anetinde tekarrür eder ve ol sene der'uhde eden Kavvâl tasvîr-i mezkûru Yezîdî Tâ'ifesi bulunan yerlerde dolaşdırup [315] avâid ve bahşîşler toplar ba'dehû yine Bâhirrân karyesine ircâ' ederler. Kavm-i mezbûrun bu akîde-i bâtılaya nasıl giriftâr olmuş ve bu fikre zâhip olmaları neden neş'et eylemiş olduğu lâyıkıyla meydâna çıkarılamamıştır. Mezkûr Şeyhân beğleri Yezîd ibn-i Mu'âviye neslindendirler denülür ise de bunların Âl-i Resûl'e buğz ve adâvetleri yoktur. Bu hâle göre akîdeleri sonradan azmış olmayup bunlar çok vakitdenberu rehrev-i semt-i dalâlet olmuş oldukları ba'zı hikâyelerinden anlaşılır: "Hazret-i Îsâ çarmıha uruldukda bizler ol mıhların birini sirkat edüp giriftâr olduğu cevrü ezâyı tahfîf ettik. Binâenaleyh Hazret-i Îsâ hırsızlığı bize helâl etti. Ve Peygamberimiz (s.a.v) efendimiz hazretleri küffâr ile muhârebe ederken sâ'ir leşker-i İslâm namaza durdukta bizler gavgada bulunurduk, anın içün bizim hissemize kılıç ve senede otuz günlük sıyâmdan üç gün düşüp sâ'ir İslâm hissesine savm ve salât ve sâ'ir 'ibâdât düşmüştür" derler. Bunların fakat senede kış ortasında üç gün oruç tutmak ve hâl ve tahammüllerine göre bir senede beş kerre tasadduk etmek âdetleri vardır. Ehl-i İslâm gibi sünnet olurlar. Ve rivâyete göre gün doğduktan güneşe dahî taparlar ve i'tikatlarına göre geçinecek kadar hırsızlık helâl olduğundan hemân cümlesi hırsızlık eder denilse mübâlağa değildir. Bu kavmden Diyârbekir ve Van ve Bâyezîd mebâhisinde zikr olunmuştur.

Tell Afer Nâhiyesi

Tell Afer nâhiyesi Sencâr dağı ile Musul beyninde Sencâr dağına dört sâ'at mesâfede üç mahâlle ve bir kal'ayı hâvî bir kasaba cân hükmünde mahal ise mahâllât-ı mezbûre kurâ i'tibâr olunmaktadır. Bunun ahâlîsi dahî ötedenberu

[316] müfsid bir halk olup Sarılı ve Mavili ve Seyyidler nâmında üç kısma münkasımdırlar. Câ-be-câ nâire-i harp ve kitâl beynlerinde peydâ ve iştiâl edip ömürlerin beyhûde yere sarf'a iştiğâl ederler idi. Şimdi bunlar dahî yola gelüp itâ'atdadırlar. Asıl lisânları Musul ahâlîsinin bir kısmıyla Ninevey karyesi ahâlîsinin Türkçelerine müşâbih ve belki andan kaba ve kabîh bir nev' Türkî olup Kürdce dahî tekellüm ederler.

Musul Aşâyiri ile Aneze'nin Ba'zı Hâlleri

Musul eyâletinde 'aşâyir var ise de mütemekkin ahâlî kurâ hükmünde bulunup başluca zikre şâyân aşîreti yoktur. Fakat urbândan Elbû Selmân Tâ'ifesi olup bunlar egerçi hırsızlıktan gerü kalmazlar ise de vâlîlere muti'dirler. Şimdi Nemrûd tepeleri civârında sâkin olarak ba'zı hubûbât ve bostân zirâ'tiyle geçinürler. Bir de Ekrâd'dan tahmînen yüz elli, iki yüz hâne kadar Kerkeniye Tâ'ifesi olup bunlar dahî eski Musul civârında hayme-nişîn olarak evkât-güzâr olurlar. Aneze aşâyiri Musul civârına dahî gelüp gâh dostluk sûretiyle lâzım olacak zâd ve zehâiri satun alup esb ve kısrak satarlar ve kâhîce yağma ve tâlâna düşüp ortalığı yakar yıkarlar. Bu cihetle vâlîler bunlara dâimâ mudârâ etmekten hâlî kalmazlar. Bu aşîret külliyetlü nüfûsu hâvî olduğundan Bağdâd ve Musul ve Diyârbekir ve Halep ve Şâm eyâletleri beyninde vâki' Çöl-i Kebîrde geşt ü güzâr ederler. Bulundukları çöllerde nice kabil-i ma'mûriyyet mahâller vardır ki, işbu Aneze ve Bağdâd eyâleti mebâhisinde zikr olunan Şemmerü'l-Cerbâ ve Cebûr aşâyirinin tasallutlarından nâşî hâlî ve harâp kalmışlardır. Hiç olmaz ise yalnız Fırat kenârları i'mâr olunacak olsa bir eyâlet-i cesîme kadar fâ'ide vereceğinden başka belki gitgide sâ'ir kâbil-i i'mâr mahâller dahî şenlenüp Halep ile Musul [317] beyninde olan râh-ı müstakîm açılur. Nehr-i mezbûr boyunda her nev' şey hâsıl olacağında iştibâh yoktur. Rakka şehri ki sa'âdetlü Hayrullâh Efendi hazretlerinin kaleme almasına muvaffak olduğu *Târîh-i âl-i Osmân* da derc eylediğine göre meşhûr İskender'in nehr-i Fırat kenârına binâ eylediği Niseforyum şehri olarak zuhûr-ı millet beyzâ-yı İslâmiye'den biraz vakit mürûrunda mülûk-ı Abbâsiye'den Hârûn er-Reşîd hazretleri orasını bir müddet ikâmetgâh ittihâz etmiş olduğu mahaldir. Bununla muzâfâtından olan Ca'ber kal'ası ol çölde vâki' kal'a-i mezkûrenin hâlâ etrâfı sûr ile muhât ve derûnunda bir câmi'-i şerîf minâresiyle kâimen mevcûd oldukları mukaddemâ görülmüş idi. İşte bu ebniye eserleri oraların kadîmde ma'mûr olduğuna ve mücerred bir emniyet husûluyle yine ma'mûriyete kâbil idüğüne şâhid-i kâfî olup bunlardan gayrı Hâbûr nâm nehrin etrâfı dahî mu'attal ve harâb ve o makûle tavâ'if-i âsiyeye me'vâ oldukları bî-irtiyâbdır.

Der Beyân-ı Ba'zı Husûsât-ı Akra ve İmâdiye

Akra ve İmâdiye nâm mahâller bir tarafdan Revândiz ve bir tarafdan Musul ve bir tarafdan Hakkâri ve bir tarafdan el-yevm İranlu tasarrufunda olup memâlik-i Îrâniyye'den Âzerîcan kıt'asında vâki' Urmi hükûmetine dâhil bulunan Merkever ve Berdesûr ve Terkever nâm üç mahal ile mahdûd kûhistân yerlerdir. Merhûm Necip Paşa'nın selefi Ali Paşa merhûmun Bağdâd'da evâhir-i hükûmetine gelince ikisi bir sancak olmak üzere Bağdâd'a tâbi' olarak "Paşalık" ünvânıyla yerlüsü hânedânından münâsiblerine ihâle ve tefvîz olunur idi. Bunların aralarına dahî câ-be-câ şikâk düşüp Acem'e firâr edenleri olur ise de Süleymâniye paşaları gibi İranlu'dan asker [318] alup tekrâr hükûmete tesaddî edenleri işidilmemiş fakat beynlerinde ba'zı mertebe fesâd vukû'unda Bağdâd vâlîleri kangı tarafı te'yîd eder ise hükûmet anlara müfevvaz olur idi. Ve bu hânedân kendülerin hulefâ-yı Abbâsiye neslinden bilirler. Mervîdir ki mahâlleyn-i mezbûreyn ahâlîsinden hiç bir ferd bu hânedâna el kaldırmaz ve karşu durmaz idi. Meğer içlerinden biri hükûmet da'iyesine teşebbüs eylese. Ol vakit dahî ahâlî tecemmü' edüp re'yleri bir olursa Paşa yerinde oturur iken biri gelüp pabuçlarını çevirüp Kürdce, "Paşa işte evin", ma'nâsına "Paşa evi mezâr keteye" dediği anda Paşa kendüsünü ma'zûl bilüp ırz ve vakârı ile yerinden kalkarak harem dâiresine gider, hükûmetinden el çeker idi. Sadr-ı esbak Serdâr-ı ekrem merhûm Reşîd Paşa me'mûren oralara vardıktan sonra yerlü paşalar oradan ref' olunarak münâsebet-i mevki'iyyesi cihetiyle mahâlleyn-i mezkûreyn Musul eyâletine ilhâk olundu. Mu'ahharan altmış beş senesinden i'tibâren İmâdiye tefrîk olunarak Hakkârî Kâimakamlığı'na ilhâk buyurulup yalnız Akra, Musul eyâleti dâhilinde kalmıştır. Me'mûriyet esnâsında İranlu tasarrufunda bulunan nevâhi-i merkûmeye ya'nî Merkever ve Berdesûr ve Terkever içinden mürûr olunduğuna ve mevsim-i şitânın hulûlü tekarrübünden nâşî umûr-ı me'mûre-i tecdîdiyenin ru'yeti müteazzir olur havfiyle oralarda oturulamayup sür'atle geçilmiş idüğüne mebnî Akra ve İmâdiye'ye dâir bundan ziyâde ma'lûmât alınamamıştır.

FASL-I HÂMİS
DER BEYÂN-I EYÂLET-İ VAN

Van ve Hakkârî Eyâleti'nin Hudûd-ı 'Umûmiyesi

Van ve Hakkârî eyâleti etrâf-ı selâseden Musul ve Harput ve Erzurum [319] eyâletleriyle ve taraf-ı râbi'i İran memâlikinden Âzerbaycân kıt'asında vâki' Urmi ve Hôy hükûmetleri arâzîsiyle mahdûd nefs-i Van ve Hakkârî ve Muş sancaklarından ve tevâbi'ât-ı sâ'iresinden mürekkep âtiyü'z-zikr mahâlleri hâvî bir eyâlettir.

Livâ-i Van

Nefs-i Van Kazâsı ma'a Bargîri nâhiyesi	Ercis kazâsı	Âdilcevâz kazâsı
Nüfûs-ı zükûr	Nüfûs-ı zükûr	Nüfûs-ı zükûr
Aded	Aded	Aded
06799 İslâm	1432 İslâm	2063 İslâm
14588 Reâyâ	0928 Reâyâ	1306 Reâyâ
21387	2360	3369
Ahlat kazâsı	Gevâş kazâsı	Nâhiye-i Kakar tâbi'-i Gevâş
Nüfûs-ı zükûr	Nüfûs-ı zükûr	Nüfûs-ı zükûr
Aded	Aded	Aded
1116 İslâm	0910 İslâm	150 İslâm
0454 Reâyâ	1193 Reâyâ	193 Reâyâ
1570	2103	343
Nâhiye-i Karcikân tâbi'-i Gevâş	Nâhiye-i Gevâr nâm-ı dîger Tatvan tâbi'-i Gevâş	Müküs kazâsı
Nüfûs-ı zükûr	Nüfûs-ı zükûr	Nüfûs-ı zükûr
Aded	Aded	Aded
418 İslâm	624 İslâm	1634 İslâm
546 Reâyâ	0229 Reâyâ	2251 Reâyâ
964	853	3885
Vustân kazâsı	Nordoz kazâsı	Satak kazâsı
Nüfûs-ı zükûr	Nüfûs-ı zükûr	Nüfûs-ı zükûr
Aded	Aded	Aded
1187 İslâm	733 İslâm	24441 İslâm
1127 Reâyâ	637 Reâyâ	2271 Reâyâ
2314	1390	4712

[320] **Cem'an.......**
Nüfûs-ı zükûr
Aded
45.260

Livâ-i Mezbûrda İskân Olunan 'Aşâyir ile Mikdâr-ı Vergileri

Hayderânlu aşîretinden	Şivîli aşîretinden	Lidîli aşîretinden
Nüfûs-ı zükûr Aded	Nüfûs-ı zükûr Aded	Nüfûs-ı zükûr Aded
638	324	162
Vergisü guruş	Vergisü guruş	Vergisü guruş
25.000	10.550	8.100

Şekâkî yâhûd Şakakı aşîretinden	Yezîdî Tâ'ifesinden	Mîlânî aşîretinden
Nüfûs-ı zükûr Aded	Nüfûs-ı zükûr Aded	Nüfûs-ı zükûr Aded
73	123	110
Vergisü guruş	Vergisü guruş	Vergisü guruş
1500	6750	3500

Cem'an.......
Nüfûs-ı zükûr
Aded
1430
Vergisü
guruş
55.500

Aşâyir-i mezbûreden Hayderânlu aşîreti Ercîs ve Âdilcevâz kazâları karyelerinde ve Şivîli aşîreti nefs-i Van kazâsı karyelerinde ve Lidîli ve Mîlânî aşîretleri Van kazâsı dâhilinde bulunan Bargîri nâhiyesinde ve Şekâkî [321] Tâ'ifesi Van muzâfâtından Ebgay nâhiyesinde ve Yezîdî Tâ'ifesi, Karasu nâhiyesinde, hâlî mahallerde iskân olunarak nüfûsu tahrîr olunmamış olduğundan gösterilen mikdârı tahmîn-i takrîbi olup fakat vergileri başka başka tahsîl olunduğundan her birisinin esâmesi tahtında gösterilen mikdârda olduğu mahâllinden istihbâr olunmuş ve bunların vergileri mikdâr-ı nüfûslarına taksîm olunsa bir biri üzerine her nefere otuz sekiz guruş küsûr para hisse isâbet eyliyeceği derkâr bulunmuştur.

Livâ-i Hakkârî

Kazâ-i Çölemerik, kazâ-i Elbak, kazâ-i İmâdiye, kazâ-i Mahmûdî, kazâ-i Gevar, kazâ-i Beytü'ş-Şebâb, kazâ-i Tabâr-ı Ulyâ ve Süflâ, kazâ-i Çal, kazâ-i Kutûr, kazâ-i Deyri.

Cem'an.......
Kıt'a
Aded
10
Vâridât
Guruş
1.569.086

Livâ-i Muş

Kazâ-i Muş, kazâ-i Hund tâbi'i Muş, kazâ-i Bitlis, kazâ-i Mutlu tâbi'i Bitlis, kazâ-i Hınıs, kazâ-i Malazgird, nâhiye-i Bulanık-ı Ulyâ ve Süflâ, nâhiye-i Ahlat, nâhiye-i Vartovî-i Ulyâ ve Süflâ, nâhiye-i Çukur.

Cem'an.......
Kıt'a Aded
10

Muş Sancağında Bulunup İskân Eden 'Aşâyir

İşbu Muş sancağı dâhilinde Memeki ve Alemanlı ve Bâdikânîli ve Siydânlı [322] ve Belki ve Cebrânili nâmlarıyla ma'rûf altı aşîret bulunup aşâyir-i mezbûre altmış üç senesine değin göçebe hâlinde bulunarak mevsim-i şitâda livâ-i mezbûrun hâvî olduğu kazâlarda vâki' karyelerde ve eyyâm-ı sayfda yine livâ-i mezbûr kazâları hudûdu dâhilinde bulunan yaylaklarda geşt ü güzâr ve mâmelekleri olan hayvânâtdan ve civârında bulunan dîger tavâ'if ve sekeneyi ızrârdan intifâ' ve inti'âş ve kâh âhar aşâyir kendülerin talayup hissedâr-ı renc ü telâş ederekden ifnâ-yı ömr ve a'sâr etmekde ve beheri cânib-i mîrîye senede ellişer bin guruş maktû'ların vermekte iken altmış dört senesi hilâlinde Kürdistân vâlîsi bulunan Es'ad Paşa merhûmun semere-i ikdâmıyla sâye-i şâhânede Memeki aşîretinden üç yüz doksan sekiz nüfûsu hâvî yüz yirmi altı hâne ve Alemanlı aşîretinden iki yüz altmış dört nüfûsu hâvî yüz bir hâne ve Badikânîli aşîretinden yüz kırk iki nüfûsu hâvî elli hâne ve Belki aşîretinden yüz altmış sekiz nüfûsu hâvî altmış hâne ve Cebrânili aşîretinden üç yüz kırk iki nüfûsu hâvî yüz on altı hâne ki cem'an bin dört yüz kırk dokuz nüfûs-ı zükûru hâvî beş yüz otuz hâneleri kazâhâ-i mezbûrede îvâ ve iskân olunmuş ve kurâ-i sâ'ire ahâlîsi misillü çift ve çubuk sâhibi ve zer' ve felâhat erbâbı sırasına girmiş oldukları tahkîk ve istihbâr olunmuş idi.

[323] Bitlis Kazâsı'nda Olan 'Aşâyir

Sülûkî aşîreti (Bu aşîret sekiz mâh müddet Zerîkî kazâsında sâkin olup zer' ve felâhat ve bahâr ve sayfda dört mâh Eşkûyem nâm yaylakda ikâmet eder.)	Dünbülî aşîretî (Bunun nısfı Zerîkî kazâsında ve nısf-ı dîgeri Sâbiki kazâsında sekiz mâh zer' ve hırâset ve dört mâh Bitlis kazâsı civârında Devâb nâm yaylakda ikâmet eder.)
Hâne Aded	Hâne Aded
244	164
Nüfûs-ı zükûr Aded	Nüfûs-ı zükûr Aded
723	154

Hüvendânlü aşîreti (Bunun kâffesi sekiz mâh müddet Zerîkî kazâsında zer' ve felâhat ve dört mâh Rahva nâm yaylakda ikâmet eder.)	Atamânkâlü aşîretî (Bu dahî sekiz mâh Zerîkî kazâsında zer' ve hırâset ve dört mâh müddet Merkükbaşı nâm yaylakda ikâmet eder.)
Hâne Aded 65	Hâne Aded 164
Nüfûs-ı zükûr Aded 210	Nüfûs-ı zükûr Aded 247

Âtîü'z-zikr Kazâlarda Olan Tavâ'if

Der kazâ-i Malazgird Memanlı Tâ'ifesi

Hâne Aded	Nüfûs Aded
12	30

Der kazâ-i Hınıs

Nüfûs Aded	Hâne Aded
72	39 Zerîkî Tâ'ifesi
28	16 Cebrânili Tâ'ifesi
26	16 Hasenânlu Tâ'ifesi
16	08 Belki Tâ'ifesi
-----	---
142	79

Der kazâ-i Vartovî Cebrânili Tâ'ifesi

Hâne Aded	Nüfûs Aded
145	430

Der kazâ-i Bulanık-ı Ulyâ ve Süflâ

Nüfûs Aded	Hâne Aded
015	08 Seydânlû Tâ'ifesi
177	62 Cebrânili Tâ'ifesi
121	52 Memekî Tâ'ifesi
-----	----
313	122

Cem'an.......
Hâne
Aded
258
Nüfûs-ı zükûr
Aded
925

[324] Evsâf-ı Nefs-i Van

Nefs-i Van Ermenistân-ı Kübrâ'da Van Gölü demekle ma'rûf Bühayre'nin sâhil-i şark-ı cenûbîsinden yekpâre bir kaya üzerinde altı yedi kat hisâr ile muhât bir kal'a-i metîn ve pâyîn kal'ada etrâf-ı selâsesi iki kat sûr ile ve taraf-ı râbi'i mezkûr kal'anın üzerinde olduğu dağ ile mahdûd olup ancak hâric-i sûrda kasabanın etrâf-ı selâsesinde olan dağlara varınca düz ovasında bulunan ve her birinin etrâfı başka başka toprak divârlar ile ihâta olunmuş olan bağ ve bağçe ve tarlaları kâ'in kıt'a, kule, şenlikler dahî nefs-i Van mahâllâtından ma'dûd ve mu'tebir olmakla bunlar ile berâber cesîmce bir kasabadır[1]. Sûr dâhilinde on iki bâbdan mütecâviz cevâmi'i şerîfe ve mekâtip ve üç, dört hamâm ve müte'addid hânlar ve hâline göre güzel çarşû ve her dürlü esnâf ve Ermeni milletinden ibâret olan Hıristiyân tâ'ifelerine mahsûs sekiz aded kilise ve mektepler olduğundan başka hâric-i sûrda oldukları zikr olunan mahâllât, ehl-i İslâm ve Ermeni mahâllâtı olmalarıyla mahâllât-ı mezbûrede ehl-i İslâmın cevâmi'-i şerîfesi ve Hıristiyân'ın kiliseleri ve iki millet çocuklarının mektepleri ve her bir mahâllede bakkal ve ekmekçi ve demirci gibi esnâf vardır. Nefs-i kasabada kâ'in cevâmi-'i şerîfenin en cesîmi Akkoyunlu pâdişâhının binâ kerdesi olup el-yevm Câmi' demekle ma'rûf olan câmi'-i şerîfdir ki vaktiyle kârgîr binâ olarak muhkem ve güzelce yapılmış ise de gördüğümüz esnâda kubbesiyle minâresi münhedim olmuş idi. Bir de Sultân Mustafa Hân-ı evvel tâbe serâhü hazretleri vüzerâsından merhûm Husrev Paşa nâm sâhibü'l-hayrın eseri olarak, binâsı kârgîr ve kendü ismiyle benâm ve şehîr olan câmi'-i şerîfdir. Bu câmi'in hayli evkâfı olup ez cümle nefs-i Van kasabasında iki aded hamâmı ve yine Van ve Bitlis [325] ve mahâll-i sâ'irede epeyce müsekkafâtı vardır. Cevâmi'-i mevcûdenin medreseleri dahî var ise de talebenin kılletinden cüz'î tedrîs olunur. Kiliselerin meşhûr ve mu'teberleri de Eşmiyâz kilisesi ve Çifte kilisedir. Kış mevsiminde Van şehrinin hayli müddet kar altında bulunmasından nâşî bir safâsı yoğise de evvel bahârdan yaz mevsimine kadar bağçeleri safâlı olmak gerekdir. Fakat yaz mevsiminde nefs-i şehrin havâsı vahîmdir, deyu rivâyet olundu. Dâhil-i sûrda müte'addid bulaklar var ise de suları ağırcadır ve menba'ları alçak yerlerde vâki' olduğundan nefs-i kasabada sarfından gayrı fazlalarının bağ ve bağçelere fâidesi yoktur. Mahall-i mezbûrun bağ ve bağçelerinden mâ'adâ tarlaları dahî sulanmadıkça mahsûlâtı râbıtalu olmadığından ve ol kadar bağ ve bağçe sulamasına kâfî tabi'î ovaya ceryân eder suyu bulunmadığından kasaba civârında bulunan Varak dağı verâsında kasabaya tahmînen beş sâ'at mesâfede vâki' bir dere boğazında kadîmde takrîben tûlen yirmi beş ve otuz

---

[1] Der-kenâr: Van kasabası otuz sekiz derece ve otuz dakîka arzında ve Paris nısfü'n-nehârındadan i'tibâren kırk derece ve elli dakîka tûlünde vâki' olmuştur.

zirâ' irtifâ'ında bir sed ve ol vechile mezbûr dere sularının cereyân-ı tabî'îsi men' olunarak suyun tecemmu'üne bir mahal yapılmış ve Keşîş Gölü tesmiye olunmuş olmağla kış mevsiminde nüzûl eden berg ü bârân çok olup da Keşîş Gölü'nün suyu vâfir olduğu sene herkes bağ ve bağçe ve arâzîsini râbıtalu suladığından mahsûlât-ı arziyyesi güzel olup, az olduğu senelerde mahsûlâtı dahî az olur. Ve daha az olursa mahsûlâtı mesârıf-ı vâki'ayı idâre etmez. Van şehri ve kazâsının mahsûlâtı envâ'ı meyve ve hınta ve şa'ir ve çavdar ve seyrek ve daru ve hardal tohumu ve bakla ve fasulye ve nohud ve envâ'-ı sebzedir. Kifâyet mertebe suya mâlik olsalar mahsûlât-ı mahâlliyesi bir kat [326] daha izdiyâd bulur. Van kasabasına altı sâ'at mesâfede kâ'in Erçek karyesi kurbünde tatlu suyu hâvî Erçek gölü nâmında bir göl olup bu gölün ovaya yol açılarak suyunun akıdılması mümkün olacağından Van ahâlîsi kumpanya teşkîliyle bir hark açup icrâ etdirmek niyetlerinde bulunurlar idi. Lâkin zann ederim ki taraf-ı hükûmetten himmet ve hiç olmaz ise ba'zı mertebe imtiyâzât gösterilerek teşvîk ve terğîb ve lede'l-hâce i'âne olunmadıkça ahâlî başlu başlarına öyle bir maddenin kuvveden fi'ile götürmesine muvaffak olamazlar. Bir de Mahmûdî kazâsına Hoşâf kal'ası tahtından bi'l-mürûr Van gölüne munsab olmakda olan Mahmûdî çayının mecrâ-yı tabî'îsi Van kasabasına iki buçuk, üç sâ'at mesâfe mahalde olduğundan ve bu nehrin mecrâsı mürtefi'ce zemînde olmasıyla ovaya alınması kâbil bulunduğundan ba'zı erbâb-ı vukûfun ifâdâtına göre bu çayın suyunu ovaya akıtmak Erçek gölü suyuna hark açmakdan sühûletlicedir. İşte bu iki sûretin biri ile Van ovasına mikdâr-ı kâfî su akıdılsa ve emr-i ticârete teşnedil olan Van ahâlîsinin mezrâ'-ı a'mâli irvâ olunsa kasaba-i mezbûre ve civârının bir kaç kat daha ma'mûr ve âbâdân olup hem ahâlîsinin ve hem de Hazîne-i Celîle'nin azîm intifa' edeceği şüphesizdir. Bir rivâyete göre Semiramis nâm kraliçe vaktiyle bu çay içün kemerler binâ edüp ovaya akıtmış ve mürûr-ı zamân ile harâp olmuştur. Eğerçi mecrâ-yı mezkûr nefs-i kasabaya iki buçuk sâ'at mesâfede ise bu mesâfenin kâffesine kemer ve yol binâ ve inşâsına hâcet olmayup fakat ovaya düşecek mertebe çayın mecrâ-yı hâliyesine yarım sâ'at mesâfede olan Kurubaş nâm gediğe kadar getürilse andan berüsü [327] içün zor harklar açılarak mezâri' ve bağçelere akıdılması âsândır.

Van Şehrinin Sanâyi'-i Mahâlliyesiyle Meşreb-i Ahâlîsi

Van şehrinde bir mikdâr culha ve boyacı ve basmacı esnâfı olup, culhalar bez dokuyup, boyacılar bu bezleri ekser kırmızıya boyarlar. Basmacılar dahî ol bezlerin ba'zısını çift olarak basarlar, oldukça temizce şeylerdir. Bu bezlerin penbesi ba'zan Van ve tevâbi'i mahsûlü olup bir mikdârı dahî Acem memâlikinden ve bir azı Diyârbekir tarafından gelür ve i'mâl olunan bezler dahî nefs-i Van mülhakâtında ve Erzurum eyâletinde sarf olunur. Van kasabasının bütün esnâfı

Ermeni milletinden olup erbâb-ı zirâ'at ve hırâsetin dahî ağlebi Ermenilerdir. Ehl-i İslâm'da bir kaç bakkaldan gayri esnâf yoktur. Rencberleri var ise de cüz'îdir. İşte bu ifâdeden münfehim olduğu vechile buranın Ermenileri 'ale'l'-umûm çalışkan ve kâr ve temettu' tarîkine hâhişkâr âdemler olup ehl-i İslâm'ı anların aksinedir. Kadîmde ehl-i İslâm'ın bir takım timârât ve ze'âmetle ve bir mikdârı yerlüden olan paşalara hizmet ve vücûh-ı beldeye mensûbiyetle geçünürler idi. Şimdi dahî ahz ü i'tâ ve temettü' ve ticârete i'tinâ edecek yerde birden bire ağalıklarından düşemeyüp ekserîsi kahve hânelerde "Dama" oyunuyla iştigâl etmektedirler. Kadîmde Hıristiyânların kazancı yerlü paşaların hademesi ve yerlü vücûh ve anlara mensûb gürûha kısmet olurken sâye-i şâhânede mahâll-i mezbûr Tanzîmât-ı Hayriye dâiresine idhâl olunalı beri zülum ve te'addîden vâreste olduklarından her halde emîn ve müreffeh olarak geçinmekde ve karyelerde bir Osmanlu gördüklerinde vâcib te'âlâ hazretlerine envâ'ı şükr ve mahmedet icrâ eylemektedirler. Hattâ oralardan mürûrumuzda bir karyeye uğranıldıkta [328] bir kaç ihtiyâr çıkup damlar üzerinde âyinlerince bir takım hamd ve şükr ederek izhâr-ı şâdmânı etmekle sebeb-i lede's-suâl "kadîmde Ekrâddan ve paşaların ağalarından ve hayta ve deli asâkirinden bir Müslümân geçer iken acaba ne dürlü cevr ve ezâya tasaddî edecek deyü havfimizden kaçar, gizlenür idik; Tanzîmât-ı Hayriye'den berü hamd olsun üzerimizden her dürlü zülûm ve te'addî ref' olunduğundan başka hukkâm ve sâ'ire herhâlde bizleri kendüleriyle yeksân tutmakda olmalarıyla bu günlerimize her vakit hamd ve şükr edüp pâdişâhımıza hayır du'â etmekteyiz" deyü cevâp vermiş idi. Ehl-i İslâm şimdilik tembellikte iseler de nihâyetü'l-emr bu yoldan fâ'ide olmayacağını derk ve iz'ân eyleyeceklerinden nâçâr tarîk-i ticâret ve temettu'a ve zer' ve felâhate meyl eyleyecekleri âşikârdır.

Van'a Muzâfe Ebgay Sahrâ ve Nâhiyesi

Bâlâda Van sancağı kazâlarını müte'âkip iskân olundukları beyân olunan aşîretlerin meskenlerine dâir zîr-i esâmelerinde yazılan bendde zikr olunan Erciş ve Âdilcevâz ve sâ'ir mahâller âdî kurâ-yı hâvî kazâlardan olup zikre şâyân bahisleri yoğise de Ebgay nâhiyesi aşâyirce gâyet mu'teber bir mahal olduğundan ta'rîfine mübâderet olunur. Şöyleki: İşbu Ebgay yâhûd Ebâga yâhûd Abâga nâmıyla ma'rûf ve meşhûr ve Mahmûdî ve Mehmedî düzlüğü ismiyle dahî ora halkı beyninde mezkûr olan mahal Van sancağına muzâfe Bârgîrî kazâsı civârında ve Ala dağlarının semt-i cenûbîsinde vâki' bir sahrâ-yı vâsi'a ve sahrâ-yı mezbûre etrâfında müte'addid dağlar aralarında nice yaylak yerlerden ibâret olup burası fi'l-asl el-hâletü hâzihî Hakkârî'ye muzâfe bulunan Mahmûdî [329] kazâsı tevâbi'inden bulunarak Yezîdî tavâ'ifinin mesken ve me'vâları idi. Ve bu Yezîdî tavâ'ifi bu mahâllin her bir tarafını şen ve âbâdân edüp münâsip mahâllere, nice

kurâ tarh ve binâ etdiklerinden başka aşâyir makûlesinden düşmanları olacak adamların müdâfa'asına kâfî kal'alar dahî inşâ edüp orada zer' ve felâhat ederler iken elli, altmış sene evvel vakitlerde 'aşâyirden ba'zı tâ'ifeler yaylamak içün gelmeye ve hasbe't-tabî'a yalnız hayvanların râ'yi ile iktifâ etmeyüp yerlü Yezîdî tâ'ifelerinden ellerine düşen şeyleri sirkat ederek bu cihetle beynlerinde nizâ' ve cidâl vukû' bulmağa başladığından ve 'aşâyir ise mahâll-i mezbûrun âb ü havâsına ve kesret-i mer'â ve kiyâhına rağbeten oraya nasb-ı ayn-i tamâ' ederek sene be sene ziyâdeleşmeye ve uygunsuzluk îkâ'ıyla Yezîdî tâ'ifelerine zulüm ve te'addî eylemeye mübâşeret ettiklerinden, Yezîdî tâ'ifeleri dağılmağa yüz tutup bütün bütün 'aşâyire me'vâ olmuştur. El-hâletü hâzihî Devlet-i aliyye 'aşâyiriyle İran 'aşâyirinden hayli hâneler gelüp orada yaylarlar ve rû-yi zemînde bu sahrânın nâziri yok bilirler. Sahrâ-yı mezkûrenin fi'l-hakîka gâyet münbit olduğu, oradan mürûrumuzda görülen güzel otlarının kesretinden dahî istidlâl olunmuşidi. Etrâfında sene on iki ay kar ile örtülü dağlar ve ol dağların arasında nefis çimen ve soğuk sular olduğundan pek güzel bir yerdir. Dergezîn ve Kal'areş ve Kalâsipi ve Alkelle ve Köşke Şeyha nâmında kal'ası olup bunlardan Dergezîn kal'ası görülmüştür. Bir kaç kal'a ve divârları mevcûd olup içinde şenliği yoktur. Hâricinde bir karye olup etrâfında dahî kara çadırlu Ekrâd eylenür. Kal'a-i mezbûreye karîp mahalde vâfir suyu hâvî bir ılıca var ise de i'tinâ olunup da hamâm şekline konulmamıştır. Suyunun ta'âmı ekşiye mâil olup refâkatta bulunan tabîbin ifâdesine göre [330] ile'l-i asabiyeye nâfi' bir sudur. Bu sahrâda bir kaç Yezîdî beylerinin mezârları olup üzerlerine kubbeler binâ olunmuş ve bir beyin târîh-i fevti olarak:

"Nâm ve şânı tutmuşidi serhadd-ı Van'ı
Tamâm havf edüp cevr eyledi ana bu fânî rüzgâr
Bin yüz on dörtde ecel peymânesin nûş eyleyüp
Menzil-i dünyâyı kodu tuttu 'ukbâda karâr"

kıt'ası bir kubbenin divârı üzerinde muharrer olduğu müşâhede olunmuştur. İşbu Ebâga'nın bir tarafı el-yevm İranlu tasarrufunda bulunan Makü'ye tâbi' Ovacık ve Bebecik nâm mahâller muhâdid bulunmuştur. Mezkûr Bebecik dahî cennet mekân Sultân Selîm Hân hazretleriyle İran şahlarından Şâh İsmâil-i Safevînin câ-yı muhârebeleri olan Çaldıran nâhiyesinden ibârettir ki, Çaldıran vak'ası vekayi'-i meşhûredendir.

Hakkârî Sancağından Ba'zı Mahallerin Evsâf ve Keyfiyyâtı

Hakkârî sancağının makarr-ı hükûmeti Elbak kazâsıdır ki kâimakâmlar bu kazâ dâhilinde Başkal'a nâm mahalde ikâmet ederler. Ve işbu Elbak kazâsı İran memâlikine muhâdid bir mahal olup altmış dört târîhine gelince ber vech-i yurtluk ve ocaklık yerlüsünden Hakkârî beyleri tasarrufunda iken vukû'a gelen isâetlerine mebnî taraf-ı Devlet-i aliyyeden üzerlerine asker sevkiyle bunlara oradan keff-i yed ettirilmiş ve şimdi mîr-i mîrândan bir kâimakâm nasbıyla idâre olunmakta bulunmuştur. Başkal'a denilen mahal dağ yamacında mürtefi' kaya üzerinde kârgîr binâ olarak tarh ve binâ olunmuş bir kal'a ile ol yamacın eteklerinden vâki' bir karyeden ibârettir. Mahmûdî kazâsı dahî fi'l-asl Van sancağına tâbi' iken mu'ahharan tefrîk olunarak Hakkârî'ye ilhâk olunmuş bir mahaldir. Bu kazâ dahî mukaddemâ yerlüden Mahmûdî beylerinin yurtluk ve ocaklık vechile uhde-i tasarruflarında ve bâlâda başluca bir kazâ olarak gösterilen Kutur nâhiyesi [331] dahî bu kazâya tabi' bir nâhiye idüğünden zikr olunan Kutur nâhiyesine mutasarrıf bulunan Mûsâ Beğ nâm kimesne nâhiye-i mezbûrenin bir müddetçik İranlu tasarrufuna geçmesine sebep olmuşidi. Mahmûdî kazâsının makarr-ı hükûmeti Hoşâb kal'asıdır. Kal'a-i mezbûre, kimin binâ kerdesi olduğu tahkîk olunamadı. Fakat mukaddemâ kal'a yerinde bir kilise var iken mu'ahharan kal'a binâ ve inşâ olunduğu oranın sâbık mutasarrıflarının birinden işidilmiş ve kal'a-i mezbûre gezildikde en içerüde bulunan ve Narin Kal'a nâmıyla ma'rûf bulunan kal'anın iç kule kapularının birinin üst eşiğinde, "Sene 1046" târîhi görülmüş idi. Bu târîh kal'anın binâ târîhi olduğu derkâr ise de mücedded veyâ ta'mîr olduğu ve kimin eseri idüğüne dâir kat'â bir işâret görülmedi. Bu kal'ada Mahmûdî beylerinden birinin binâ kerdesi olarak el-hak methe şâyân sûretle binâ olunmuş bir tabye olup, kapusu üzerinde a'lâ girift yazılar var ise de yüksek olmak cihetiyle seçülüp istihrâc olunamamıştır. Kal'a-i mezbûre bir dere içinde mürtefi' tepe üzerinde vâki'dir ve eteğinde Hoşâb karyesi nâmında bir kaç hâneyi hâvî bir karyesi vardır. İmâdiye kazâsı mülhakât-ı sâ'iresiyle berâber fi'l-asl müstakil bir sancak i'tibârıyla ve "Paşalık" ünvânıyla yerlüsünden bulunan bir hânedâna tevcîh ve ihsân olunageldiği hâlde mu'ahharan paşalığı lağv olunarak Musul eyâletine ilhâk olunmuş ve altmış beş târîhinde Hakkârî beylerinin mahâllerinden ref'i ve teb'îdlerinden sonra münâsebet-i mevki'iyyesine mebnî Akra ve sâ'ir ba'zı yerleri yine Musul'a mülhakan ibkâ olunarak İmâdiye kazâsı Hakkârî kâimakâmlığına zam ve 'ilâve kılınmış olduğu Musul ebhâsında dahî derc olunmuş idi.

[332] Kutur Nâhiyesi Muzâfâtından İranlu'nun Tasarrufuna Geçüp Altmış Dört Senesi Târîhinde İstihlâs Olunan Karyelerin Esâmîsi

Nefs-i Kutur karyesi	Geveran karyesi	Girlehük karyesi	Habeşî-i Ulyâ karyesi
Hâne	Hâne	Hâne	Hâne
Aded	Aded	Aded	Aded
60	20	25	25
Habeşî-i Süflâ karyesi	Kelt karyesi	Mahîn karyesi	Zirî karyesi
Hâne	Hâne	Hâne	Hâne
Aded	Aded	Aded	Aded
15	12	17	40
Kükürt karyesi	Hindivan karyesi	Elmalı karyesi	Karanuluk karyesi
Hâne	Hâne	Hâne	Hâne
Aded	Aded	Aded	Aded
50	10	12	00
Gailelik karyesi	İstîrân karyesi	Râviyân karyesi	Tersâvâ karyesi
Hâne	Hâne	Hâne	Hâne
Aded	Aded	Aded	Aded
00	30	6	00
Kütenvar karyesi		Kaşka Bulak karyesi	
Hâne		Hâne	
Aded		Aded	
00		20	

Cem'an.......
Kıt'a
Aded
18

İşbu Kutur denilen mahal bir tarafdan mârrü'z-zikr Mahmûdî kazâsının tevâbi'ât-ı sâ'iresiyle ve bir tarafdan İranlu tasarrufunda bulunan Deyrek ve Dehûr mahâlleri ve bir tarafdan nefs-i Hôy şehri tevâbi'inden olan kurâ ve taraf-ı râbi'i Elend nâhiyesi arâzîsiyle mahdûddur. Nefs-i Kutur kal'ası vâsi'ce bir dere içinde kâ'in tepe üzerinde tarh olunmuş bir kal'a iken hasbe'l-ahd hedm olunmuş olup fakat kal'a tepenin eteğinde bâlâda beyân olunan mikdâr hâneli bir karyesi kalmıştır. Nâhiye-i mezbûre bir mahalde derc olunan [333] karyelerden başka dîger yirmi pâre karye ile berâber cem'an otuz sekiz kıt'a karyeyi hâvî bir mahal olduğu ve Hakkârî sancağı bahsinde bi'l-münâsebe bir nebze işrâb kılındığı üzere Mahmûdî kazâsı beğzâdelerinden Mûsâ Beğ nâm kimesnenin yed-i idâresinde bulunduğu halde mîr-i merkûm zâtında merkûz olan sefâhet ve nesîb iktizâsınca nâhiye-i mezbûre karyelerinin esâmî murakkem mikdârından kiminin hakk-ı

tasarrufunu İran teb'asından ma'lûmü'l-esâme kimesnelere bey' ve ferâğ etmiş ve kimini meblâğ-ı makbûz mukâbilinde rehîn ve istiğlâl sûretiyle vermiş olduğuna ve bunun İran memâlikinden Hôy şehrine karîb ve civâriyetine binâen teb'a-i merkûme, mezkûr iki sûretle destres oldukları karyeleri bizzât zabt ve idâre etmeğe mübâşeret etmiş ve çünkü yurtluk ve ocaklık vechile bir mahâllin mutasarrıf-ı fîh olması hükûmetin oraya dahl ve taarruzuna ve min cihet edâ-yı vazîfe-i hükûmete mâni' olduğundan ve hukûk-ı düveliyye mukteziyâtı ise iki taraf me'mûrları cânibinden gözedilmemiş bulunduğundan nâhiye-i mezkûre bir müddet İran memâliki adâdına girmişidi. Mu'ahharan Van sancağının yerlü hâkimleri ber taraf edildiğinden sonra mahâll-i mezkûrun hâli ber minvâl üzere olduğu lede't-tahakkuk refâkatlarında bulunduğum sa'âdetlü Ferîk Dervîş Paşa hazretleri, me'mûriyet-i mahsûsa ile evvel emirde oraya müte'âzim olup nâhiye-i mezbûre ahvâlini künh ve hakîkatı üzere ba'de't-tahkîk, re''s-i hudûd-ı kadîme olduğu kemâl-i tefahhus ve tedkîk ile zâhire çıkarılan Dağmacıtaşı[1] nâm mahâlle bir alâmet-i fârika vaz' olunarak öte taraf teb'ası tasarrufuna geçmiş olan karyeleri yed-i tasarrufundan fek ve tefrîk olunmuş olmasıyla el-ân Hakkârî'ye merbûtan yine kemâ fi's-sâbık taraf-ı eşref-i saltanat-ı seniyyeden idâre olunmakda bulunmuştur. Bu mahalde Van ve Hakkârî sancakları mebâhisi hitâm bulduğundan el-yevm İranlu tasarrufundan olup Van eyâletine muhâdid [334] bulunan mahal ve sekenesinin zikr ve beyânına şürû' olunur.

Urmi Muzâfâtından Mergever Mahâlli

Gisyân karyesi Hâne Aded 8	Dize karyesi Hâne Aded 40	Jarava karyesi Hâne Aded 20	Gerdüvan karyesi Hâne Aded 10
Kayır kal'ası Hâne Aded 14	Berâzân karyesi Hâne Aded 10	Hişmâvâ karyesi Hâne Aded 10	Seğirdikân karyesi Hâne Aded 6
Bû Bekirân karyesi Hâne Aded 20	Heftevân karyesi Hâne Aded 20	Nîrge karyesi Hâne Aded 20	Memekân karyesi Hâne Aded 6

[1] Der-kenâr: Vaktiyle bu dağın dibinde damğa rüsûmu ahziçün me'mûr ik'âd olunagelmiş olduğundan Damğacıtaşı ismiyle müte'ârif olmuş ba'dehû tahrîf olunarak Dağmacı demekle başlamış olmasıyla li-ecli'l-îzâh şerh verildi.

Gârâne karyesi Hâne Aded 10	Rizge karyesi Hâne Aded 10	Evreysi karyesi Hâne Aded 20	Helşi karyesi Hâne Aded 20
Hârân karyesi Hâne Aded 10	Şaklava karyesi Hâne Aded 10	Merzevân karyesi Hâne Aded 6	Girrek karyesi Hâne Aded 10
Hûlistân karyesi Hâne Aded 15	Bîresb karyesi Hâne Aded 25	Zeyve karyesi Hâne Aded 20	Melebasak karyesi Hâne Aded 20
Sonsava karyesi Hâne Aded 12	Tovey karyesi Hâne Aded 20	Jiriji karyesi Hâne Aded 14	Larzini karyesi Hâne Aded 30
Piskava karyesi Hâne Aded 10	Navrvan karyesi Hâne Aded 5	Abjenava karyesi Hâne Aded 8	Bavan karyesi Hâne Aded 8
Gerdek Nevasu karyesi Hâne Aded 5	[335]Filkân karyesi Hâne Aded 6	Sürkân karyesi Hâne Aded 4	Hâce-vend karyesi Hâne Aded 6

Cem'an.......
Kıt'a
Aded
36
Hâne
Aded
466

Nâhiye-i mezkûre bir tarafdan ba'zan Revândiz ve ba'zan Akra'ya tâbi' Bâdinân Şemdinân nâm-ı dîger Şemzinân nâhiyeleri arâzîleri ve bir tarafdan Oşni ve bir tarafdan kasabası karyeleri arâzîsi ve bir tarafdan âtiyü'z-zikr Berdesûr mahâlli arâzîsiyle mahdûd olup Revândiz ve Akra tevâbi'inden olan mahâller ile nâhiye-i mezbûre beyninde olan hudûd-ı fâsıla Kenav ve Ziyni ve Mûy-i Hallânc ve Seküçe ve Ohi ve Kevya Hasbi ve Halîle ve Mîrbâdin nâm dağlardır. Bu civârda dahî Dalanper [dağ] nâm [karye] kurbünde Kele-Şin demekle ma'rûf bir dağ olup üzerinde Revândiz ile Oşni beyninde hadd-i fâsıl olan Kele-Şin dağı üzerinde olan Dikilitaş gibi yine Kele-Şin ismiyle yâd olunur bir taş var ise de

bunun yazısı yoktur. Ve bu Kele-Şin dağı dîgerinden Kele-Şin Semzinân demekle fark ve temyîz olunur ve işbu nâhiye ya'nî Mergever nâhiyesi, yaylak mahâllerden ma'dûddur. 15 Temmuz sene 1268 târîhinde oraya nüzûlümüzde hâlâ şa'îrleri biçilmemiş ve yol üzerinde olan dağ zirvelerindeki kar erimemişidi. Şu kadar ki ovasında ba'zı çukur yerleri olduğundan ve derûnunda hayli akarsular bulunduğundan rutûbeti çokca bir mahaldir. Bu nâhiyeden cereyân eden sular Urmi gölüne munsab olur. Feth Ali Şâh zamanından târîh-i mürûrumuza gelince bu nâhiyenin umûm mezrû'âtından hums ve bir de "Harc-ı hulefâ" olarak beher hâneden yedişer buçuk kırat akçe ve sağmal koyunlarının beher re'sinden yarım ve sağmal mandanın beher re'sinden üç ve inekden bir buçuk kırat akçe alınagelmiştir. Nâhiye-i mezbûre [336] sekenesinin bir mikdârı Ekrâd ve bir mikdârı Ermeni milletindendir. Ermeniler dahî Kürdce bilirler ve İslâm ahâlîsi Şâfi'iyyü'l-mezhep olup kendülerin Bâdinân nâm-ı dîger Bahâdinân Tâ'ifesinden add ederler.

Mahall-i Berdesûr ez-Tevâbi'i Urmi

Nefs-i Berdesûr karyesi Hâne Aded 100	Zini karyesi Hâne Aded 00	Selivane karyesi Hâne Aded 00	Rebet karyesi Hâne Aded 00
Rajan karyesi Hâne Aded 00	Dezge karyesi Hâne Aded 00	Serşi karyesi Hâne Aded 00	Mîrava karyesi Hâne Aded 00
Helori karyesi Hâne Aded 00	Hari karyesi Hâne Aded 00	Göçal karyesi Hâne Aded 00	Zengâlo karyesi Hâne Aded 00
Kaylük karyesi Hâne Aded 00	Çemân karyesi Hâne Aded 00	Sülik karyesi Hâne Aded 00	Gelge karyesi Hâne Aded 00
Derbend karyesi Hâne Aded 00	Hoşegû karyesi Hâne Aded 00	Kedi karyesi Hâne Aded 00	Tovey karyesi (harâb) Hâne Aded 00
İsmâil-Âvâ karyesi (Bu dahî) Hâne Aded 00	Kasirke karyesi (Bu dahî) Hâne Aded 00	Zerhân karyesi (Bu dahî) Hâne Aded 00	Mendûke karyesi (Bu dahî) Hâne Aded 00

Deyrik karyesi (Bu dahî)	Birasipya karyesi (Bu dahî)	Beresûrkâ karyesi (Bu dahî)	Tanik karyesi (Bu dahî)
Hâne Aded 00	Hâne Aded 00	Hâne Aded 00	Hâne Aded 00
Kânîkini karyesi (Bu dahî)	Dölepîsân karyesi (Bu dahî)		Püşkülân karyesi (Bu dahî)
Hâne Aded 00	Hâne Aded 00		Hâne Aded 00

Püşkülân Karyesi

Berdesûr mahali bir tarafdan sâlifü'z-zikr Mergever ve bir tarafdan Akra muzâfâtından Şemzinân ve bir tarafdan Tergever arâzîsiyle mahdûd olup Şemzinân kıt'asıyla hudûd-ı fâsılası Serşîve Mecdîne ve Kûzekâr ve Kûzedeym ve Tepezerkân ve Kalâlâçine ve Şilâhoki ve Çova Derbend nâm dağlardır. Nefs-i Berdesûr karyesi bir dere içinde vâki' olup karye-i mezbûre ol dereden cereyân eden ufak çayın cânib-i yesârında olarak ber-vech-i bâlâ yüz hâne şenliği olduğu tahmîn olunmuş ve dîger ma'mûr olan karyelerin mikdâr-ı hâneleri öğrenilememiştir. Berdesûr karyesinin üst tarafında dağın yamacında Berdesûr kal'ası vardır ki, kârgîr binâ olarak iki üç kal'adan ibâret olduğu hâlde çok yerleri harâbdır. Mahall-i mezkûr hânedânından orada her kim beğ olur ise kal'a-i mezkûre anın konağı hükmünde, haremlü, selâmluklu isti'mâl olunur. Nefs-i kal'a kapusunun içerüsü otuz, kırk tüfenklü alabilir ve önünde ve arkasında bulunan dağlardan döğülecek yerleri vardır. Hey'et-i vaz'iyyesinden istidlâlen zan olunduğuna göre, kal'a-i nefs-i karye ve civârında bulunan Ekrâddan muhâfaza olunmak içün binâ ve inşâ olunmuştur. Gördüğümüzde top ve cebehâneden ârî idi. Rivâyete nazaran an asıl Şemzinân tarafından gelme Kalender Beğ nâmında birinin inşâ kerdesi olup hattâ kapusu üzerinde, bânisi ismiyle târîh-i binâsını müş'ir:

"Ez Kalender çün Sikender in hasîn âmed metîn
Şüd sedîd ehl-i dâğî küşt-ü hem huld berîn
Hâtif-i gaybem be târîheş çenîn âvâz dâd
Bâd dâim nusret âmiz in hasîn"

kıt'ası muharrerdir deyu rivâyet olundu ise de hakîr mahsûs gidüp kapunun üzerinde bir taş olduğunu gördüm amma taşın yüzü düz olmayup ⟦338⟧ çukur çukur olduğundan gayrı yazusu dahî gûyâ bir ekser ile çizilmiş gibi olduğundan her ne kadar târîhin istihrâcına çalıştım ise de okuyamadım. Bi'l-farz okunulacak olsa bile taşın kıt'asına ve görülen yazının dağınıklığına bakılur ise mezkûr dört

mısra'ı istî'âb etmek mümkün olamayacağından mezkûr yazılar, rivâyet olunan kıt'adan gayri bir şey olmak iktizâ eder. İşbu fıkranın bu kadar uzadılmasında ma'nâ yok ise de mücerred oralara gidenler Kürdler'in rivâyetlerine kulak asmamak ihtârıyla tafsîl olundu.

Mahall-i Mezbûrda Olan Hângâh ve Postnişîni

Berdesûr karyesinde tarîkat-ı aliyye-i Nakşiyye'den ve Hâlidî kolundan Şeyh Tâhâ nâm bir merd-i kâmilin bir bâb hângâhı olup kendüsü İmâdiye toprağında, Gever nâhiyesinde postnişîn-i irşâd olduğu halde, hângâh-ı mezbûrda birâder ve halîfesi eş-Şeyh Seyyid Sâlih oturur idi. Berdesûr ahâlîsinin ekserîsi inâbelüdür. Bâlâda hâmegüzâr-ı iş'âr olan Mergever nâhiyesinde vâki' Dize ve Beyraseb ve Milebasak nâm üç kıt'a karye, İranlu tarafından şeyh-i müşârü'n-ileyh hazretlerine tevcîh olunmuştur. Birâderi mûmâ-ileyhe dahî bir iki pâre karye verilerek kurâ-yı mezbûrenin a'şârı zevât-ı mûmâ-ileyhimâya râci' olur. Şeyh-i müşârü'n-ileyhin Musul ve Akra ve İmâdiye'de olan hüsn-i sıyt ve şöhretinden başka tasarrufunda bulunan mârru'z-zikr nevâhî ve Urmi ve civârında dahî hüsn-i sıytı ve belki kerâmeti söylenür bir zât-ı vâlâ kadrdir. Kerkük'de mukîm Şeyh Abdurrahmân Efendi hazretlerinin sânîsidir.

Urmi'ye Tâbi' Tergever Mahâlli

Endi karyesi (Reâyâ) Hâne Aded 25	Tillo karyesi (Bu dahî) Hâne Aded 15	Töleke karyesi (Bu dahî) Hâne Aded 10	Şîbân karyesi (Bu dahî) Hâne Aded 8
[339]Balolan karyesi (Bu dahî) Hâne Aded 25	Haroran karyesi (İslâm) Hâne Aded 10	Mavane karyesi (Reâyâ) Hâne Aded 11	Hekey karyesi (Bu dahî) Hâne Aded 23
Eşki karyesi (İslâm) Hâne Aded 3	Hanigi karyesi (Bu dahî) Hâne Aded 20	Evdi karyesi (Bu dahî) Hâne Aded 18	Dostalan karyesi (Bu dahî) Hâne Aded 12
	Erzîn karyesi (Bu dahî) Hâne Aded 20		

Cem‘an.......
Kıt‘a
Aded
13
Hâne
Aded
200

İşbu Tergever nâhiyesinde sâkin olanlardan İranlu, hâne başına senevî yedi buçuk kırat harc-ı hâne ve mezrû‘âtından hums ve sağmal davarlarının bir re’s koyunundan nısf ve bir re’s mandasından üç ve kısrakdan yine üç kırat ve Hıristiyân'dan harâc olarak adam başına beşer kırat akçe alur. Rivâyete göre Mergever ve Berdesûr ve işbu Tergever mahâlli ahâlî-i İslâm'ı Akra'ya muzâfe Şemzinân Tâ’ifesindendirler ve mahâll-i merkûme kadîmde İmâdiye sancağı mülhakâtından imişler. Tergever nâhiyesiyle Akra'ya tâbi‘ Şemzinân nâhiyesi beyninde Serşive Enbi ve Serşive Kelyeki ve Serşive Süliki ve Serşive Avdi ve Serşive Haniki ve Serşive Heke nâm dağlar, hudûd fâsıl olarak, bu dağların garbî yüzleri Devlet-i aliyye'nin tasarrufundan ve şarkî yüzleri İranlu tasarrufundadır. Ve Mergever mahâllinden buraya kadar ve buradan dahî âtiyü'z-zikr Çıhrık nâm mahâlle kadar olan nevâhî birbirini müte‘âkip cenûbdan şimâle doğru mümted olmuş olan silsile-i [340] cibâlin şarkî yüzlerinde yek dîgerine telâhuk etmiş birer mikdâr ovadan ve ol ovalardan vâki‘ kurâ ve mer‘âlardan ibâret mahâllerdir.

Urmi'ye Tâbi‘ Baradost Mahâlli

Yenkçin karyesi Hâne Aded 20	Balavn karyesi Hâne Aded 00	Zerr-i Pendol karyesi Hâne Aded 00	Mofran karyesi Hâne Aded 3
Henkeran karyesi Hâne Aded 3	Gölekini karyesi Hâne Aded 1	Görovkar karyesi Hâne Aded 00	Ehayân karyesi Hâne Aded 00
Kerâne karyesi Hâne Aded 6	Rebet karyesi Hâne Aded 2	Hevsar karyesi Hâne Aded 3	Cemâl-Âvâ karyesi Hâne Aded 00
Mülûne karyesi Hâne Aded 2	Neyçelân karyesi Hâne Aded 3	Mecrûse karyesi Hâne Aded 00	Haşik karyesi Hâne Aded 00

Zerük karyesi Hâne Aded 00	Çere karyesi Hâne Aded 00	İskender-Âvâ karyesi Hâne Aded 00	Mastekân karyesi Hâne Aded 5
Günde-i Melâ karyesi Hâne Aded 3	Amer-âvâ karyesi Hâne Aded 00	Potek karyesi Hâne Aded 3	Şikeftik karyesi Hâne Aded 2
Zengegân karyesi Hâne Aded 00	Hoşolan karyesi Hâne Aded 00	Güran-âvâ karyesi Hâne Aded 00	Mîr Dâver karyesi Hâne Aded 00
Haylân karyesi Hâne Aded 5	İnceke karyesi Hâne Aded 3	Kânîsipi karyesi Hâne Aded 6	Zinohân karyesi Hâne Aded 00
Sâpik karyesi Hâne Aded 10	Hanke karyesi Hâne Aded 30	Kani karyesi Hâne Aded 00	

Cem'an
Kıt'a
Aded
35
Hâne
Aded
110

[341] Mahall-i mezkûr bir tarafdan Hakkârî sancağına tâbi' Gevar nâhiyesiyle ve bir tarafdan Tergever ve bir tarafdan Urmi Hükûmeti arâzîsi ve bir taraftan âtîyü'z-zikr Somay nâhiyesiyle mahdûd ve bâlâda murakkam ma'mûr ve harâb karyeleri ve Künemiş nâm kal'ayı hâvî bir nâhiye olup Feth Ali Şah'ın oğlu Abbâs Mîrzâ'nın tuğyânına kadar nâhiye-i mezkûre Hakkârî Sancağı tevâbi'inden olduğu halde yerlüleri zîr-i tasarruflarında iken Mîrzâ-yı mezbûrun tegallübü esnâlarda İranlu'nun tasarrufuna geçerek zîr-i zabtlarında kalmış ve bir müddet yine yerlüsünden bulunan beğlere havâle olunmuş ise de beğler mahâll-i mezbûrun Hakkârî muzâfâtından olduğunu bildikleri cihetiyle yine kadîm metbû'larını tanımak efkârına düşdüklerinde İranlu bunların üzerine asker sevkiyle harâb ve perîşân etmiş ve el-yevm yüz tuman maktû' mukâbilinde yine teb'a-i Devlet-i aliyyeden iken mu'ahharan İranlu tarafına geçmiş olan Şakakî yâhûd Şekâkî nâm aşîret ağalarının yed-i idârelerine ihâle olunmakda olup bir tarafdan İranlu'nun

tahrîbi ve bir tarafdan aşîret-i mezbûrenin zulüm ve teaddisi, nâhiye-i merkûmeyi bu hâl-i harâbiyete getürmişdir. Bunun a'şâr ve rüsûmat-ı sâ'iresi diğerlerine kıyâsen tahsîl ve cibâyet olunur. Ba'zı karyelerin esâmesi tahtında muharrer olan hâneler kadîm yerlü hânelerinden mütebâkî olarak anlardan başka gerek mezbûr karyelerde ve gerek hâneleri tahtına sıfır vaz'iyle harâb oldukları işâret olunan karyelerde aşîret-i mezbûreden yerleşmiş birer mikdâr hâneler vardır.

Şakakî Yahud Şekâkî Aşîreti'nin Tavâ'if ve Hâneleri

Tâ'ife-i Avduyî	Tâ'ife-i Henârciyî	Tâ'ife-i Kârdâr	Tâ'ife-i Şerrâ
Hâne Aded 200	Hâne Aded 200	Hâne Aded 200	Hâne Aded 200

Tâ'ife-i Bustâ	[342] Tâ'ife-i Küzki	Tâ'ife-i Kâvânâ
Hâne Aded 200	Hâne Aded 150	Hâne Aded 100

Cem'an

Tâ'ife Aded 7

Hâne Aded 1250

İşbu Şakâkî aşîretinin bir mikdârı hâlâ Devlet-i aliyye'ye tâbi' ve Hakkârî muzâfâtında sâkin olmağla anlardan gayri el-ân İranlu teba'iyyetinde bulunan başlıca tavâ'if bâlâda murakkam yedi tâ'ife olarak bunların dahi her biri bir kaç fırkaya münkasimdir. Ve işbu İranlu'ya tâbi' olan tavâ'if Mergever nâhiyesinden Baradost'a ve Somay nâhiyesine kadar olan mahal ve nevâhîde ve bunlardan mâ'adâ Urmi hükûmetinde bulunan âhar yerlerde sâkin olarak vergi sûretiyle İranlu'ya senevî bin beş yüz tuman akçe verüp ma'adâ bir şey vermezler. Fakat sâkin oldukları mahâller civârına İranlu asker sevkedecek olur ise ol sırada matlûb olunan mikdârı süvârî asker gönderirler. Tavâ'if-i merkûmenin ekserîsi hayme-nişîn olup lisanları Kürdî ve mezhebleri Şâfi'î'dir. Salifü'z-zikr Mergever ve Berdesûr ve Tergever ve Bradost nâhiyelerinin kadîm yerlüleri dahi aşâyirden ma'dûd iseler de kendüleri hayme-nişîn olmayup hâne-nişîndirler.

Urmi'ye Tâbi' Somay Mahali

Baleke karyesi mâ'a kal'a Hâne Aded 00	Bîrduki karyesi Hâne Aded 00	Gûrân karyesi Hâne Aded 00	Hüseynî karyesi Hâne Adcd 00
Bürhânî karyesi Hâne Aded 00	Sultânî karyesi Hâne Aded 00	Sen-âvâ karyesi Hâne Aded 3	Berdeyzî karyesi Hâne Aded 2
Keynîsî karyesi Hâne Aded 1	[343] Sisyarik karyesi Hâne Aded 6	Künbed karyesi Hâne Aded 10	Çılgaran karyesi Hâne Aded 00
Cüceyî karyesi Hâne Aded 00	Akçakal karyesi Hâne Aded 3	Harekûşi karyesi Hâne Aded 2	Hohesin karyesi Hâne Aded 15
Merne karyesi Hâne Aded 4	Coni karyesi Hâne Aded 00	Bacuc-âvâ karyesi Hâne Aded 00	Hele Kuşük karyesi Hâne Aded 00
Keyçi karyesi Hâne Aded 6	Belvan karyesi Hâne Aded 00	Banig karyesi Hâne Aded 00	Berdereş karyesi Hâne Aded 2
Heştiyân karyesi Hâne Aded 00	Sofiyân karyesi Hâne Aded 4	Pîrancağ karyesi Hâne Aded 6	Gürnik karyesi Hâne Aded 3
Kasırik Sûrmâvân karyesi Hâne Aded 00	Bingöl karyesi Hâne Aded 00	Serkür karyesi Hâne Aded 00	Güle-i har karyesi Hâne Aded 00
Mastikân karyesi Hâne Aded 8	Kuni karyesi Hâne Aded 00	Bask-âvâ karyesi Hâne Aded 4	Hanik karyesi Hâne Aded 00

Karn karyesi	Elmadere karyesi	İskenderyan karyesi	Memekân karyesi
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
00	00	00	00

Bajerge karyesi	Berdiyan karyesi	Pepcecik karyesi	Sekân karyesi
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
00	5	6	6

Mîr-âvâ karyesi	[344] Çeter karyesi	Yengice karyesi	Seydân karyesi
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
5	12	00	00

Hasen-âvâ karyesi	Beresipyan Joro karyesi	Beresipyan Jiro karyesi	Şurgül karyesi	Zemdeşt karyesi
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
4	6	00	10	30

Cem'ân...
Kıt'a
Aded
33

Hâne
Aded
173

Somay'a Tâbi' Şiyran Mahâlli[1]

Hattan karyesi	Herekeyan karyesi	Kasırik Şiyran karyesi	Kaleriş Bâlâ karyesi
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
00	00	6	2

Kaleriş Zîr karyesi	Dere-Seyr karyesi	Kütankeyl karyesi	Kehikan karyesi
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
00	10	00	10

1 Derkenar İşbu Şiyrân nâhiyesi her ne kadar şimdi Çıhrık tarafından idâre olunmakda ise de idâre-i sâbıkasına riâyetle Somay tevâbi'i sırasına yazılmışdır.

Ortanis karyesi Hâne Aded 00	Heştirak karyesi Hâne Aded 2	Kâlik karyesi Hâne Aded 1	Kânî Keleş karyesi Hâne Aded 00
Kel-i Hâc karyesi Hâne Aded 00	Şirvânî karyesi Hâne Aded 12	Dostan karyesi Hâne Aded 10	Balkân karyesi Hâne Aded 6
Brazîzor karyesi Hâne Aded 2	Sipidere karyesi Hâne Aded 00	Gözik karyesi Hâne Aded 6	Deyleji karyesi Hâne Aded 10

Diliji Zîr karyesi Hâne Aded 2	[345] Bavan Deşt karyesi Hâne Aded 00	Sütun Reş karyesi Hâne Aded 00

Cem'ân...
Kıt'a
Aded
24

Hâne
Aded
82

Somay'a Tâbi' Enzel-i Bâlâ Mahâlli

El-Kân karyesi Hâne Aded 10	Belleiyi karyesi Hâne Aded 10	Zeng-âvâ karyesi Hâne Aded 10
Sencilik karyesi Hâne Aded 00	Hamam karyesi Hâne Aded 2	Küre-i Zîro karyesi Hâne Aded 6
Küre-i Joro karyesi Hâne Aded 5	Mişik karyesi Hâne Aded 00	Deyleder karyesi Hâne Aded 00
Hermove karyesi Hâne Aded 00	Kâsib karyesi Hâne Aded 00	Mamodan karyesi Hâne Aded 00

Kevlânik-i Jiro Hâne Aded 00	Karaman karyesi Hâne Aded 00

Cem'an......

Kıt'a
Aded
14
Hâne
Aded
33

İşbu Somay nâhiyesi bir tarafdan Bradost ve bir tarafdan Hakkârî sancağının ba'zen Elbak kazâsıyla ve bir taraftan âtiyü'z-zikr Çıhrık mahâlli ve bir tarafdan nefs-i Urmi şehri tevâbi'inden olan Enzel-i Zîr mahâlli ve Urmi gölü ile mahdûd vâsi'ce bir nâhiye olarak der-beyân-ı bâlâ üç kısma münkasimdir ve bu dahî mukaddemâ Hakkârî sancağı dâhilinde ve Van eyâleti hükûmetinden iken zikr olunduğu vech ile Bradost nâhiyesinin [346] İranlu'ya geçdiği sene bu dahi zabt olunmuş ve el-hâletü hâzihî fakat Şiyran nâhiyesi kurâsından Kele-i Hacı ve Kâlik ve Heştrâk ve Kânî Keliş ve Ortanis Kehiykan ve Keleriş-i Bâlâ ve Keleriş-i Zîr ve Kasırik nâm dokuz kıt'a karyesi Elbak kazâsına muzâf bulunmuşdur. Nâhiye dahi bir kaç sene gelince İranlu tarafından kemâ fi'l-kadîm yerlüsünden ba'zı beğlerin uhde-i tasarruflarında iken yedi, sekiz sene evvel an-asıl Çıhrık beği iken Çıhrık bahsinde beyân olunacağı vech ile mu'ahharan İran Şahı ile karâbet-i sıhriyye peydâ etmiş ve İranlu tarafında bulunmuş olan Yahyâ Hân Urmi hâkimi bulunduğu vakit Somay beği bulunan İbrâhim Hân ile bozuşup üzerine asker sevkiyle kendisini ahz ü girift etdikten sonra nâhiye-i mezbûrenin kürsîsi bulunan Baleke karye ve kal'asını hedm ve tahrîb etdirmiş olduğundan el-yevm harâbdırlar. Ve bu nevâhî Şakakî aşîretinin yed-i idârelerinde müfevvaz olmağla aşîret-i mezbûre ağası bulunan Mîrzâ Ağa bu nâhiyede ârâm eder. Nâhiye-i mezbûrenin harâbiyeti dahi aşîret-i merkûmenin zulüm ve te'addîsinden neş'et eylemişdir.

Çıhrık Mahâlli

Nefs-i Çıhrık karyesi ve kal'ası Hâne Aded 60	Hespise karyesi Hâne Aded 40	Kermaviş karyesi Hâne Aded 20	Keşkâviş karyesi Hâne Aded 10
Mute Habe karyesi Hâne Aded 10	Kehriz karyesi Hâne Aded 12	Islanik karyesi Hâne Aded 20	Jengû karyesi Hâne Aded 15
Lüblûs karyesi Hâne Aded 15	Kâpik karyesi Hâne Aded 20	Nazar-âvâ karyesi Hâne Aded 10	Hebnan-âvâ karyesi Hâne Aded 10

[347] Akvîran karyesi	Behîk karyesi	Ecvec karyesi	Azar-âvâ karyesi
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
15	10	20	10

Kerdbân karyesi	Siyâvân karyesi
Hâne Aded	Hâne Aded
8	15

Cem'ân...
Kıt'a
Aded
18

Hâne
Aded
328

Mahall-i Şitetal Tâbi'-i Çıhrık

Belkazen karyesi	Şitetal-i Zîr karyesi	Şitetal-i Bâlâ karyesi	Ağılbob karyesi
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
10	8	10	10
Hacı Affân karyesi	Sarıçiçek karyesi	Şîve karyesi	Candır karyesi
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
12	00	8	6

Pirmem karyesi	Eşmelâ karyesi	Sûde karyesi
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
10	5	6

Cem'ân...
Kıt'a
Aded
11

Hâne
Aded
85

Mahall-i Kürdiyân Tâbi'-i Çıhrık

Lek-âvâ karyesi Hâne Aded 15	Behâr-âvâ karyesi Hâne Aded 10	Kündi Eblâs karyesi Hâne Aded 15	Cengeser karyesi Hâne Aded 10
Şeyreni karyesi Hâne Aded 5	Verik karyesi Hâne Aded 7	[348]Kürdiyâne Künd karyesi Hâne Aded 15	Kürdiyân Kal'a karyesi (Kal'ası tahrîb olunmuşdur) Hâne Aded 20

Cem'ân...
Kıt'a
Aded
9

Hâne
Aded
105

İşbu Çıhrık mahali tevâbi'iyle berâber bir tarafdan yine Hakkârî'ye muzâfe Elbâk kazâsı ve bir tarafdan marrü'z-zikr Somay ve bir tarafdan Urmi Muzafâtından Selmas ve Delman ve bir tarafdan âtîyü'z-zikr Deyrik mahali ile mahdûd bir mahal olarak kadîmde ya'nî zikri mürûr eden Abbâs Mîrzâ zamânına gelinceye kadar bu dahî tevâbi'iyle Hakkâri beğleri familyasından bir hânedânın uhde-i tasarrufunda iken, Mîrzâ-yı mezbûr bir aralık kal'asını taht-ı muhâsaraya alup bir kaç mâh döğmüş ve nihâyetü'l-emr, beği ve sekenesi, nâ-çâr kalup teslîm etmişlerdir. Ol vakit mahâll-i mezbûr mutasarrıfı bulunan Yahyâ Beğ nâm kimesnenin bir hemşîresi Abbâs Mîrzâ şâh-ı sâbık müteveffa Mehmed Şah'ın lâlâsı Mîrzâ Gafere nâm kimesnenin taht-ı nikâhında bulunmağla merkûm Yahyâ Beğ hemşîresinin yanına gitmiş ba'dehû Tebriz'e götürülüp Abbâs Mîrzâ mîr merkûmun diğer hemşîresini oğlu Mehmed Mîrzâ'ya akd ve tezvîc eyleyerek bu takrîb Yahyâ Beğ'in arûs u ikbâli zifâfhâne-i zamânede şa'şaa pâş ve kendüsü eğerçi esîr düşmüş demek ise de ol münâsebete âzâde-i renc ü telâş bulunduğundan mâ'adâ Çıhrık hükûmeti İranlu tarafından yine kendüye tevcîh ve hâtır-ı meksûru ol vech ile dahi cebr ve tenviye olunmuş idi. Eniştesi Mehmed Mîrzâ taht-i şâhî'ye cülûs etdikde rütbe-i İlhânî ve unvân-ı hânî ile dahî kendüsini mutayyep ve me'nûs etmiş ise de şâh-i müşârü'n-ileyhin irtihâlinden sonra hemşîresi, zevci olan şâh-ı müteveffâ emvâlinden vâfir zî-kıymet eşyâyı birâderine i'tâ ve Çıhrık kal'asında ihfâ etdirmiş olmak töhmetiyle el-hâletü hâzihi taht-nişîn-i mesned-i şâhî olan

Nâsıreddîn Şâh hazretleri eyyâmında merkûm [349] Yahyâ Hân, kayd-ı muâhazeye çekilüp emvâl-i mektûmeyi arayacak olduklarından merkûm öteye berüye firâr edip âkıbetü'l-emr ba'zı tarafdârânı ricâ ve kefâletleriyle tazyîkından sarf-ı nazar olunarak, zannım, şimdi Tahran'da ikamet etdirilmiştir.

Çıhrık Kal'asının Evsafıyla Nâhiyesinin İdâresi Keyfiyyeti

Çıhrık kal'ası bir dere içinde vâki' olup bir tarafı verâ-yı kal'ada bulunan sahrâya muttasıl bir kaya üzerine inşâ olunmuş kârgîr binâ bir kaç burc u bârûyu, ufak bir şey olarak arkasında olan sahrâ tarafından döğülebildiğinden top muhâsarasına elvermez bir hey'etdedir. Karyesi dahi kal'anın eteğinde su kenarında ve dere içinde bulunmağla havâsı vahîm bir mahaldir. Oraya uğranıldıkda yine Yahyâ Han'ın uhdesinde olmak üzere, oğlunun zîr-i idâresinde idi. İşbu Çıhrık tevâbi'-i sâbıkası ve Somay mahâllinden iken şimdi buna mülhak bulunan Şepîran kıt'ası ile berâber senevî bin tuman bedel mukabilinde ihâle olunur ise de meblâğ-ı mezbûr vech-i ma'îşet olarak Yahyâ Hân'a i'tâ olunmakdadır. Lâkin bu mikdâr vâridâtı Çıhrık'ın işbu hâl-i harâbiyetinde a'şârın bir çoğu ve belki cümlesi muâf olduğu haldedir. Yohsa ma'a a'şâr bir ol kadar vâridâta daha tahammülü olduğundan başka me'mûriyet-i tâmme kesb edecek olsa iki yüz bin guruşdan ziyâde îrâd verir bir mahaldir. Buralarda zırnık ma'deni olduğu dahi işidilmiş ise de görülmemişdir. Çıhrık dâhilinde gösterilen Şitetal nâhiyesi kadîmden beru Çıhrık mülhakatından ise de Kürdiyân mukaddemâ ayrıca bir beğ uhdesinde ve Hakkârî beğlerinin taht-ı tasarruflarında bulunup Çıhrık İranlu tasarrufuna geçdiği sırada ol dahi İranlu tarafından zabt olunmuştur.

[350] Deyrik Nâhiyesi

Nefs-i Deyrik kal'a ve karyesi		Berşhorân karyesi	İşnâk karyesi
Kal'ası			
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
10	10	20	40

Sofî-âvâ karyesi	Heblerân karyesi	Gözik karyesi	Kertâvâ karyesi
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
20	15	10	00

Senci karyesi	Düşvan karyesi
Hâne Aded	Hâne Aded
00	3

Cem'ân...
Kıt'a
Aded
10
Hâne
Aded
128

İşbu Deyrik mahali dahi bir taraftan Çıhrık ve bir tarafdan âtîyü'z-zikr Hûder ve bir tarafdan el-ân Hakkârî sancağı dâhilinde bulunan Kutur mahal ve nevâhîsi ve bir tarafdan Hoy muzâfâtından olan ba'zı karyeler ile mahdûd olup bu dahi Çıhrık tasarruf-ı İraniyân'a dâhil oluncaya kadar Hakkârî sancağı dâhilinde iken Çıhrık kal'asının zabt olunduğu hılâlde İranlu tasarrufuna geçmiş ve hâlâ Çıhrık'a mülhakan Yahyâ Hân'ın taht-ı tasarrufunda bulunmuşdur. Bu nâhiyenin kal'ası dahi İranlu tarafından tahrîb olunmuş ve yalnız içinde on hâne şenlik kalmış harâbezârdır. Buranın beğleri de Hakkârî beğleri familyasından bir hânedân ad ve i'tibâr olunur.

Hûder Nâhiyesi

	Hâne Aded
Nefs-i Hûder kal'a ve karyesi	40 Hûder-i Bâlâ ya'nî kal'a 20 Hûder-i Zîr ya'nî karye 60
Reşkîran karyesi	50
Çaristan karyesi	10
Deyrelü karyesi	20
Bekoçük karyesi	10
[351] Urban karyesi	30
Sûl-âvâ karyesi	60
Gülâdem karyesi	20
Şorik karyesi	40
Şerekû karyesi	20
Kûbe karyesi	20
Yengice karyesi	30
Külân karyesi	30
Şehidân karyesi	40
Nezâr-âvâ karyesi	40
Kânî karyesi	20

Cem'ân...
Kıt'a
Aded
16

Hâne
Aded
510

Rivayete göre bu nâhiye dahi aslında Hakkârî sancağı muzâfatından iken mu'ahharan İranlu tasarrufuna geçmişdir. Fakat bu nâhiye diğerlerinden bir mikdâr evvel zabt olunduğu mervî olup şöyle ki bin iki yüz on dört târihine kadar Hoy hâkimi bulunan Ahmed Hân oğlu Ca'fer Hân nâm kimesne İranlu'ya isyân ederek hurûc ve iddiâ'yı istibdât ile derece-i teferrüde urûc etmekle te'dîbi zımnında İranlu tarafından üzerine sevk olunacağı, merkûm hiss eyledikde emvâlini ol vakit Bâyezîd sancağı mutasarrıfı bulunan Behlûl Paşa'nın pederine gönderdiği misillü ol civârda kâ'in Selmas ve Delman ahâlîsi dahi Hûder nâhiyesi Hakkârî sancağı tevâbi'inden ve Devlet-i aliyye memâlikindendir, deyü mâl ve evlâdlarını hıfz etmek üzere Hûder kal'asına göndermiş olduklarından İran askeri merkûm Ca'fer Hân'ın hakkından geldikden sonra mahâll-i mezkûre ahâlisinden olarak Hûder kal'asında tahassun eylemiş olan tebea'larını terbiye içün Hûder üzerine [352] dahi yürüyüp bir mikdâr muhârebeden sonra zabt etmekle her nasıl ise ol vakitden şimdiye kadar zîr-i tasarruflarında bulunmuşdur. Bu nâhiye dahi bir tarafdan Deyrik ve bir taraftan Kutur ve iki taraftan Hoy nevâhî ve karyeleriyle mahdûd olarak mutasarrıf-ı sâbıkları yine Hakkârî beğleri hânedânından ma'dûddur.

Elend Nâhiyesi

Nefs-i Elend karyesi	Bresor karyesi	Çakmak karyesi	Tozan karyesi
Brejok karyesi,	Belbân karyesi	Kurşağlu karyesi	Berderiş karyesi,
Kızılağıl karyesi,	Perbahlu karyesi,	Cenge karyesi.	

Cem'ân...
Kıt'a
Aded
11

Ahorik Nâhiyesi

Ahorik-i Bâlâ karyesi, Ahorik-i Zîr karyesi, Âb-ı zerk karyesi, Geridel karyesi, Külü karyesi, Rumoğlu karyesi, Taşol karyesi, Hasan Temran karyesi, Tırhalı karyesi, Yengez karyesi, Aşağı Koçkıran karyesi, Yukarı Koçkıran karyesi, Pîr Meryem karyesi, Yâdigârlu karyesi, Aşağı Paçohlu karyesi, Haçan karyesi, Kaysarân karyesi, Göl Kini karyesi.

Cem'ân...
Kıt'a
Aded
19

Bâlâda muharrer Elend nâhiyesi, Kutur nâhiyesiyle işbu Ahorik nâhiyesi beyninde vâki' olup el-yevm İranlu tasarrufunda olarak Hoy hükûmetine tâbi' bir mahaldir. Altmış, yetmiş sene evvel vakitde nâhiye-i mezbûre hâlî bir yaylakdan ibâret [353] olarak Mahmûdî beğlerinin zîr-i tasarruflarında iken mu'ahharan İranlu tasarrufuna geçüp bâlâda murakkam karyeler i'mâr olunmuş ve Ahorik nâhiyesi bir müddetcik İranlu tasarrufuna girmiş ise de Hakkâri beğleri tevâbi'inden olup, Hakkârî beğlerinin tuğyânı esnâsında zuhûr etmiş olan Hân Mahmûd nâm kimesne İranlu'nun oradan yed-i müdâhalesini kat' edüp tasarrufuna almış ve taraf-ı Devlet-i aliyyeden Hakkârî beğleri ve aveneleri ref' olundukdan sonra nâhiye-i mezbûre Mahmûdî kazâsına zâm ve ilhâk olunumuşdur. İşbu Ahorik nâhiyesinde, Ahorik-i Suflâ karyesinde bir Kürd kal'ası var ise de zâtında toprak hisarlu iken harâb olarak zikre şâyân bir şey olmadığından ta'rîfinden sarf-ı nazar olundu. Tergever'den bu mahâlle kadar yazılan mahal sekinesinin ehl-i İslâm'ı umûmen Şâfi'iyü'l-mezheb Ekrâd ve reâyâsı Ermeni olup lisânları dahi Kürd ve Ermeni lisânından ibârettir.

FASL-I SÂDİS
DER BEYÂN-I LİVÂ-İ BÂYEZÎD

Bâyezîd Sancağının Kazâ ve Karye ve Nüfûs-ı Mevcûdesi

İslâm Hâne Aded	Ermeni Hâne Aded	Yezîdi Hâne Aded	Karye Aded	
621	365	088	71	Nefs-i Bâyezîd kazâsı
304	050	000	12	Diyadin kazâsı
377	240	220	40	Karakilise kazâsı
900	490	038	86	Eleşkird kazâsı, nâm-ı diğer Toprakkale
476	026	030	68	Hamur kazâsı ma'a nâhiye-i Batnos
2678	1171	376	277	

İşbu Bâyezîd sancağı bir taraftan Van sancağı ve bir taraftan el-yevm İranlu tasarrufunda bulunup Hoy hükûmetine tâbi' olan Makû mahâlli ve bir taraftan Rusyalu'nun karîbü'l-uhde İranlu'dan teshîr etmiş olduğu Revân kıt'ası ve bir taraftan [354] Erzurum eyâletinin sâ'ir tevâbi'i kazâlariyle muhâdid ve Erzurum eyâletine tâbi' bir livâdır. Bağdâd bahislerinde zikri mürûr eden Fırat nehrinin asıl menba'ları işbu livâ dâhilinde kâ'in Diyadin kazâsıyla Ebâğa nâhiyesi beyninde vâki' olan Alâ dağında vâki'dir. Bâyezîd kasabasına dört, beş sâ'at mesâfede bulunan ve Asyâ-yı vustâ kıt'asında olan dağların en mürtefi'i olmak üzere sath-i bâhirden i'tibâren on altı bin iki yüz elli İngiliz kademi irtifâ'ında olarak bizlerde Eğri ve Ağrı dağ ve elsine-i ecnebîde Ararat dağı demekle ma'rûf olan dağda Devlet-i aliyye ve İran ve Rus devletlerinin hudûdu birleşür. Hiç bir vakitda bu dağın zirvesinde olan taş ve toprak görülmeyüb dâimâ kar ile mestûrdur. Bahr-ı Hazer'e munsab olan Aras nehri bu dağın cihet-i şimâlîsinden mürûr eder.

Bâyezîd Kasabası

Bâyezîd kasabası[1] aslında ma'mûr ve âbâdân bir kasaba iken Rabbim bir daha göstermesün otuz yedi târîhinde İranlu ve kırk üç târîhinde Rusyalu

---

[1] Der-kenâr: Bâyezîd kasabası, otuz dokuz derece ve kırk iki dakîka arzında ve Paris nısf-ün-nehârından i'tîbâren kırk bir derece ve elli üç dakîka tûlünde vâki'dir.

tarafından istîlâ olunmuş olduğundan pek çok yerleri harâb olmuşdur. Kal'ası kasabayı hıfz eyleyecek yerde ise de noksanları çokdur. İşbu Bâyezîd sancağı dahî destres olduğumuz kuyûd-ı mu'tebere müfâdına nazaran cennet-mekân Sultân Murâd Hân-ı Râbi' hazretleri asrından şevket-meâb, kudret-nisâb, pâdşâh-ı âlîcenâb efendimiz hazretlerinin asr-ı hümâyûn-ı mülûkânelerine gelince yerlüsünden bir hânedânın uhde-i tasarrufunda bulunduğundan, bu hânedânın orada ba'zı âsârı var ise de harâb olmuş olup fakat bunlardan bin yüz seksen dokuz târîhinde, livâ-i mezbûr mutasarrıfı bulunan İshak Paşa'nın eser-i inşâsı olarak kârgîr binâ, mükellef bir saray ile derûnunda kâ'in enfes bir câmi'-i şerîf kalmışdır. Dört, beş sene evvel vukû'a gelen şiddetlu [355] zelzelelerde mezkûr sarayın ba'zı tarafları dahî münhedim olduğundan harâb yerleri var ise de ol hâliyle berâber kâimmakâm ve kadıların makarr-ı me'mûriyetleri bulunmuşdur. Sarây-ı mezbûr ta'mîr olunsa kâimmakâm dâiresiyle zabtiye umûrunda müstahdem neferât-ı muvazzafadan başka bir iki tabur asâkir-i nizâmiye istî'âb eder vüs'atdedir. Bundan başka kal'anın dahî ba'zı yerleri ta'mîr olunsa orada kezâlik bir iki tabur asker barınabilir. Kal'anın verâsında vâki' bir kaya dağ üzerinde bulunan çukur bir mahâlle, tecemmü' eden suya mahsûs bir yol yapılup kal'a derûnuna icrâ ve li-ecli'l-isti'mâl iki çeşme dahî binâ ve inşâ olunmuşdur. Kal'anın dış kapusunun yanında bir câmi'-i şerîf olmağla mezbûr suyun bir mikdârı câmi'-i mezkûra gelmek üzere yollar yapılmış ise de gördüğümüz vakitde hâlî ve câmi'-i mezbûr dahî kasaba mahâllâtından cüz'î uzak olarak cemâ'atı olmadığından sular münkatı' bulunmuş idi. Kasaba-i mezbûre sâkinleri Kürdiyyü'l asıl iki yüz hâne mikdârı Şâfi'îyyü'l-mezheb ehl-i İslâm ve iki yüz elli hâne Ermeni milletinden ibâretdir. Ehl-i İslâm'ın ekserîsi istîlâ senelerinden sonra gelüb tavattun etmiş aşâyir olup kadîm yerlüsünden az kimse kalmışdır. Kadîmde Ermeni milleti daha ziyâde iken Rusya istîlâsında pek çoğunu göçürüb Tiflis ve Revan taraflarına getürmüş olduğundan şimdi bulunan Ermeniler iki yüz elli hâneden ziyâde değillerdir. Gerek Bâyezîd'den ve gerek Erzurum ve Van eyâletlerinin sâ'ir mahâllerinden göçüb Rusya tarafına geçmiş bulunan Ermeniler, asr-ı âlî-i Abdülmecîd-i Hânî'de meşhûd-ı âfâk olan kemâl-i âsâyiş ve ra'iyyet-perverîyi görüb işitdikçe bu ni'met-i uzmâ ve inâyet-i âmme-i berîetü'l-istisnâdan mahrûm kaldıkları ecilden öte tarafda bulunduklarına ziyâdesiyle peşîmân olmuş oldukları bî-reyb ü riyâ millet-i merkûmenin sığar ve kibârından işidilmişidi. Kal'a-i mezbûreye [356] tahmînen yirmi dakîka mesâfede ova tarafından kal'aya varılacak yol üzerinde Zengezôr nâmında bir tepe üzerinde bir kal'a daha vardır ki pek münâsib bir mahalde bir istihkâm demekdir. Bunun burc ve divârları kâimen durur ise kullanılmak lâzım gelse yine ta'mîre muhtâc olduğundan gayrı

mühimmatdan dahî hâlî idi. Ve bu kal'anın eteğinde yine Zengezôr isminde bir kaç hâneyi hâvî bir karye vardır. Bâyezîd civârında Balıklıgöl ve Kazlugöl ve Akgöl ve Dibsizgöl ve Kızılgöl nâmında bir kaç göl olup bunlardan Balıklıgöl'de ve dîgerlerinin ba'zısında a'lâ Alabalığı bulunur ki işbu cins balık deryâ balıklarından belki daha lezzetlü bir şeydir.

Tanbat Mağaralarının Zikri

Bâlâda üç devlet hudûdunun bir merkezi olduğu zikr olunan Ağrı dağının yanında, Küçük Ağrı dağı ismiyle arîf bir dağ eteklerinde Tanbat mağaraları demekle meşhûr, müte'addid mağaralar olup bunların her biri yirmi ve otuz ve elli ve yüz kadar tavâ'if hâneleriyle ashâbının mâlik oldukları hayvânâtı istî'âb edecek vüs'atde olduklarından bir çok vakitdenberu âtîyü'z zikr Celâlî aşîreti tavâ'ifi mezkûr mağaraları kendülere kışlak edinmişlerdir. Kış mevsiminde tavâ'if-i mezbûre haymelerini ol mağaralar derûnuna kurup hayvânlarıyla berâber beytûtet ederler. Ve gündüzleri hayvânlarını ra'y etmek içün hârice bırağurlar. Eğerçi oraları kış yatağı yerler olup vakt-i şitâda her bir tarafını kar kaplar ve mevcûd atları dahî kar içinde kalmış bulunur ise de aşâyir-i merkûmenin ve Bâyezîd civârında bulunan karyelerde kışlayan sâ'ir tavâ'ifin hayvânları kışa alışık olduklarından koyun ve at ve kısrak makûlesinden ibâret olan hayvânların arkaları açık olarak salıverüp hayvânât-ı merkûme karlar içinde gezerek ve karları başlariyle ve ayaklariyle eşerek [357] altında mevcûd otları bulup otladıkdan sonra akşam üzeri dönüb, mağaralara girüb eshâbının i'dâd etmiş oldukları dâirelere, münkasimen yerlü yerine giderler ve bu civârda su bulunmadığından mağaralarda kışlayan aşâyir, kar eridüp andan hâsıl olan suyu isti'mâl ederler. İşbu Tanbat mağaralarının en evsa'ı Sîmedîrân nâm mağaradır. Nakl olunduğuna göre yalnız içine girilecek mahâlle karîb yerinde iki, üç yüz hâneyi, kâffe-i hayvânatiyle istî'âb eder ve daha iç tarafları var ise de orası hâlî kalurmuş. Hattâ Aras nehri bu mağaranın üzerinden mürûr etmekde olduğu mervîdir. Mezkûr mağaraların birer ağzı olarak oradan girilüp çıkılur ve bu büyüklükde olan mağaraların âhar menfezleri olmadığı takdîrce içleri bi't-tab'i karanluk olacağından ve tavâ'if-i mezbûre ber minvâl-i meşrûh oralarını kendülere kışlak ittihâz eylediklerinden aydınlık almak içün ba'zı yerlerine bacalar açmışlardır.

Celâlî Aşîreti

Bâyezîd Sancağına Tâbi‘ Olup El-Yevm Mahall-i Mezkûrde Bulunan ve İranlu ve Rusyalu Tarafına Geçmiş Olan Celâlî Aşîretinin Tavâ’if ve Hâneleri

Hâlikânlı Tâ’ifesi	Sâkânlı Tâ’ifesi	Belhkânlı Tâ’ifesi
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
250	230	250
260	200	150
040	050	160
550	480	560

Mısırkânlı ve Banuki Tâ’ifesi	Cenukânlı Tâ’ifesi
Hâne Aded	Hâne Aded
030	200
110	000
020	000
160	200

Hasan Suranlı Tâ’ifesi	Kızıl Paşuhlu Tâ’ifesi	
Hâne Aded	Hâne Aded	
200	040	Hâlâ taraf-ı Devlet-i aliyye'de bulunan
010	150	Memâlik-i Îrâniyye'de bulunan
030	000	Rusyalu tarafında bulunan
240	190	

Cem‘ân

Hâne Aded

2380

Devlet-i aliyye'de	İranlu'da	Rusyalu'da
Hâne Aded	Hâne Aded	Hâne Aded
1200	880	300

Aşâyir-i mezbûreden el-ân taraf-ı Devlet-i aliyye'de bulunanlar kış mevsimlerinde nefs-i Bâyezîd kazâsı karyelerinde ve Tanbat mağaralarında ve Hamur kazâsı karyelerinde ve Kars sancağına tâbi‘ Gövoğlu ve sâ’ir kazâlarda sâkin olup yaz mevsimlerinde dahî Bâyezîd'e iki sâ‘at mesâfede kâ’in Kazlugöl nâm mahalde ve Ebgay sahrâsının semt-i şimâlîsinde vâki‘ Aladağ'da ve yine Kars muzâfâtından ba‘zı mahâllerde ârâm ederler ve İranlu tarafında bulunanlar kış mevsimlerinde Makû mahâllinde ve Makû ile Bâyezîd civârında kâ’in Akgöl

nâm mahalde ve yaz mevsiminde Van sancağına tâbi' mârru'z-zikr Ebgay yaylaklarında eğlenürler. Rusya tarafına geçmiş olanlar dahî kış mevsiminde Revan kıt'asında bulunan Elâgez ve Revan ile Bâyezîd sancağı beyninde vâki' Peyrlü ve Mâm Zeydî nâm yaylaklarda imrâr-ı evkat ederler.

El-Ân İki Kısım Üzerinde Bulunan Hayderânlu Aşîreti

Âdemânlu Tâ'ifesi, Şeyh Hasenân Tâ'ifesi, Mârhôri yâhûd Maarahôri Tâ'ifesi, Hamdikânlu Tâ'ifesi, Dürtuyî Tâ'ifesi, Âkubî Tâ'ifesi, Hılekkî Tâ'ifesi.

Cem'ân
Hâne
Aded
1150

[359] İşbu Hayderânlu aşîretinin Âdemânlu ve Hamdikânlu ve Maarhôri ve Âkubî tâ'ifelerinden birer mikdâr olmak üzere tahmînen dört yüz kadar hânesi, yaz ve kış mevsimlerinde Bâyezîd sancağında eğlenüp kusûrunun altı yüz hâne mikdârı dahî Van sancağında Erciş kazâsındadır. Ve bunlardan başka bâlâda muharrer tavâ'ifin her birinden bir kaç hâne olarak tahmînen yüz elli hâne mikdârı dahî Hayder Ağa nâm bir şahıs ile İranlu tarafında olduğu halde, kış mevsiminde el-ân Hôy mahâlline muzâfe Karini mahâllinde ve yazın Ebgay sahrâsında ârâm etmekde ve ara sıra birer vesîle ile gâh beru tarafa tâbi' olup gâh öte tarafa teba'iyyet etmekde bulunmuşdur.

Sebîkî Yâhûd Sebîkânlu Aşîreti

Mikatilli Tâ'ifesi (Yezîdî), İsâ Dezanlu Tâ'ifesi (Bu dahî), Bôtiyanlı Tâ'ifesi (Bu dahî), Şemsikî Tâ'ifesi (Bu dahî), Killeyri Tâ'ifesi (Bu dahî), Çilânili Tâ'ifesi (Bu dahî), Birimi Tâ'ifesi (Müslim), Mânikânlu Tâ'ifesi (Bu dahî), Mâme Zeydî tâ'ifesi (Bu dahî), Pîyrehâl tâ'ifesi (Bu dahî), Dereceki tâ'ifesi (Bu dahî), Hasiynî tâ'ifesi (Yezîdî), Hâl Hasiynî tâ'ifesi (Müslim), Mîranki tâ'ifesi (Yezîdî), Sitorki tâ'ifesi (Bu dahî), Buhalo tâ'ifesi (Bu dahî), Pîyrebâd tâ'ifesi (Müslim), Mala Atey tâ'ifesi (Nâ ma'lûm).

Cem'ân
Tâ'ife
Aded
18

[360] İşbu Sebîkî aşîreti tavâ'ifinin balâ-yı esâmelerinde işâret olunduğu vechile Müslimân ve Yezîdî milletinden karışık olup halbuki aşîret ismi hânedân ve familya ma'nâsında olduğuna nazaran cümlesi bir ırkdan olmak iktizâ etdiğinden bunların kankısı asıl ve kankısı fer' olduğu her ne kadar mahâllinde

süâl olunmuş ise de bilir âdeme rast gelinemediğinden hakîkatı anlaşılamamışdır. Ancak bunların aslında cümlesi Yezîdî iken mu'ahharan içlerinden ba'zıları şeref-i İslâmla müşerref olmuş olmaları ihtimâli ağlebdir. Tavâ'if-i mezbûrenin iki yüz elli hâne mikdârı yaz ve kış mevsimlerinde Bâyezîd sancağında kâ'in Eleşgird kazâsına tâbi' Ayıntab nâhiyesinde bulunup üç yüz hâne mikdârı dahî Rusya tarafında bulunarak kış mevsimlerinde Revân kıt'asında ve yaz mevsimlerinde yine Revân'a tâbi' Elâkez yaylâklarında ârâm etmekde ve yalnız sekiz dokuz sene evvel iki üç hânesi İran tarafına geçüb, Makü tarafında imrâr-ı eyyâm eylemekdedir. Bâyezîd sancağı ile Revân kıt'ası beyninde vâki olup bir kaç seneden beru Rusyalu idâresinde bulunan âtîyyü'z zikr Zilânlu aşîreti fırkasının gelüb yaylamakda bulunduğu Mâm Zeydî Sinekî ve Hüseynî Sinekî demekle meşhûr yaylaklar ve Balıklı gölü ve Karanlık harâbeleri fi'l-asl Bâyezîd sancağı muzâfâtından olarak mezbûr Hüseynî Sinekî yaylağı ötedenberu bâlâda murakkam Hüseynî tâ'ifesi tasarrufunda ve Mâm Zeydî Sinekî yaylağı hâlî ve sâhibsiz bulunduğundan ve Zilânlu aşîretinin büyük ağası bulunan Hüseyin Ağa nâm kimesne beyne'l-aşâyir sâhib-i nüfûz ve mu'teber olduğundan ağa-yı merkûm gerek Revân tarafında bulunduğu vakitlerde mahâll-i mezbûrun hulvü münâsebetiyle ve gerek Kars ve Bâyezîd taraflarında vakitlerde mahâll-i mezbûrun memâlik-i mahrûse muzâfâtından bulunduğu cihetle dâimâ mezkûr Mâm Zeydî Sinekî [361] yaylağına gidüb yaylâr. Ve merkûm taraf-ı Devlet-i aliyye'de bulunduğu vakitlerde Revân tarafından mezkûr yaylağa gelecek aşîret bulunur ise, "Burası Osmanlu ülkâsindendir" deyu mümâna'at eder imiş ve âtîde tafsîl olunacağı vech üzere merkûmun Kağızman kazâsına son gelişinde bir yaz mevsimi daha evvel yaylağa gidüb ba'dehû tavâ'ifinin kıllet bulunması cihetiyle bir daha gitmeyüb el-hâletü hâzihî ol yaylağa birâder zâdesi ve tevâbi'i tâ'ifeleri gitmekde bulunmuşdur.

Zilânlu Aşîretinin Tavâ'ifiyle Ahvâl-i Sâ'iresi

Rediki tâ'ifesi, Eyleyanlu tâ'ifesi, Aliyanlu tâ'ifesi, Dilhıranlu tâ'ifesi, Kürdikânlu tâ'ifesi, Keltûranlu tâ'ifesi, Şeyh Bizinî tâ'ifesi, Cemâldinlü tâ'ifesi, Bizkânlu tâ'ifesi, Süveydânlu tâ'ifesi, Birâkânlu tâ'ifesi, Kara Çorlu tâ'ifesi, Milliyân yâhûd Millivân tâ'ifesi, Azîzî tâ'ifesi, Çekemânlu tâ'ifesi, Matanlu tâ'ifesi, Salanlu tâ'ifesi, Karahacılar tâ'ifesi, Hazekânlu tâ'ifesi.

Cem'ân

Hâne Aded
1500

Ehl-i vukûfdan birinin rivâyetine göre işbu Zilânlu aşîreti an asıl Diyarbekir taraflarından Erzurum ve Kars eyâletlerine gelüb sâkin olmuşlarsa da bir müddet zarfında tekessür etmeleriyle eyâleteyn-i mezkûreteyn dâhilinde kâ'in yaylâk ve kışlaklarda sığışamaz oldukları cihetiyle ziyâdeceleri Revân tarafına geçmiş bulunduklarından beru tarafda kalan mikdârları, Revân'da bulunan ağalarının taht içinde bulunmuş olduğu hâlde Rusyalu Revân'ı zabt ve teshîr eylediği târîhde aşîret-i merkûmenin büyük ağası bulunan Zilânlu Hüseyin Ağa tevâbi'i olan Zilânlu tavâ'ifinin [362] kâffesiyle Bâyezîd'e gelüb bir buçuk sene kadar meks ve ikamet eylemişiken Rusyalu müstevlî oldukda ağâ-yı merkûm Hôy tarafına naklederek altı, yedi sene Karini nâm mahalde sâkin oldukdan sonra Hacı Kâmilî Paşa hazretlerinin Erzurum vâlîliği hengâmında Kars sancağına nakleyleyecek olduğu İranlu'nun ma'lûmu oldukda ağâ-yı merkûmun oğlu olup el-yevm cânib-i saltanat-ı seniyyeden beru tarafda bulunan aşîret-i merkûme ağası bulunan Kasım Ağa'yı evlâd-ü ıyâli ile pederi Hüseyin Ağa'nın bir zevcesini rehîn tarîkiyle Hôy kasabasına celb edüb göz habsine almış ve bu halde merkûm Hüseyin Ağa göçüb Kars sancağında Kağızman kazâsına gelmiş olmağla İranlu merkûme rağmen oğlu Kasım Ağa'yı Tahran'a aldırup, oradan Lôristan'a nefy ve tağrîb etmiş beş, altı sene bu hâl üzere imrâr-ı evkât olundukdan sonra Hüseyin Ağa Kağızman'da fevt olmağın İranlu merkûm Kasım Ağa'yı kayd-ı nefiyden ıtlâk ederek Tahran'a celb ve bir çok iltifâta mazhar eyledikden sonra müteveffâ pederi ile Kars tarafında bulunan aşîreti yine öte tarafa göçürülüb nakl ederse ziyâdesiyle mükâfat olunacağını vaad ederek ol sûretle beru tarafa gelmesine ruhsat vermiş olduğuna binâen merkûm Makû'da kalan evlâd-ü ıyâli ile pederinin zevcesini kurtarmak zımnında pederinin Kağızman'da olan dîger ıyâl ve evlâdını aşîretden bir yüz hâne kadar kesân ile berâber alup Hôy tarafına nakl ve bir kış mevsimi orada meks ve ikamet ve bu sûretle İranlu'yu mutmain edüb kendüsünün ve pederinin evlâd-ü ıyâllerini ba'de-t-tahlîs Bâyezîd sancağına avdet ve bu sırada ol vakit Anadolu ordûy-ı hümâyûnu müşîri bulunan Reşîd Paşa hazretlerine tereddüd ederek isti'tâf-ı merhamet etdiğini ba'zı erbâb-ı nifâk Erzurum'da vâlî bulunan Hamdi Paşa hazretlerine gamz etmeleriyle vâlî-i müşârün-ileyh merkûmun ba'zı uygunsuzluklarından bahisle der-i devlete iştikâ etdiğine binâen sâdır olan irâde-i [363] seniyye üzerine merkûm Dersa'âdet'e celb olunmuş ise de mu'ahharan bir gûne cünhası olmadığı saltanat-ı seniyyenin tahkîk kerde-i âlîsi olmağla yine kemâ-kân ilâtına ağa olmak üzere mahâlline gönderilüb oralardan mürûrumuz târîhi olan iki yüz altmış sekizde, Kağızman'da bulunup Devlet-i aliyye'ye hizmet etmekde idi. Bu aşîretin bâlâda gösterilen tavâ'if-i muhtelifesinden beş yüz hânesi mikdârı ağâ-yı mûmâ-ileyhe teba'iyyetle Devlet-i aliyye tarafında, Kars

sancağında ve bin hânesi mikdârı Rusya tarafında Revân kıt'asında olarak bunların bir mikdârı yaz mevsiminde Peyrlü ve Mâm Zeydî Sinekî yaylaklarında ve bir azı Revân'a tâbi' Elâkez yaylaklarında bulunup Berûkânlu tâ'ifesinden yüz elli hâne mikdârı dahî İranlu tarafında bulunup kış mevsiminde Makû mahâllinde ve yaz mevsiminde Ebgay yaylaklarında geşt ü güzâr ederler ve bir rivâyetde cümlesinin mikdârı bâlâda gösterilen mikdârdan bin hâne ziyâdededir. Aşîret-i mezbûrenin ötede berude kalmış olan tavâ'ifine barınacak yer gösterilse mûmâ-ileyh Kasım Ağa celblerine muktedir olduğu dahî rivâyet olunur. El-yevm Bâyezîd sancağında mütemekkin olan aşâyirden başka livâ-i mezbûrda iki bin hâne mikdârı tavâ'if sığınacak münâsib mahâller olduğu dahî ehl-i vukûf tarafından istihbâr kılınmışdır.

Aşâyir-i Mezbûrenin Ba'zı Hâlleri

Bâyezîd ve Kars sancaklarıyla civârlarında bulundukları zikr olunan aşâyirin kâffesi Ekrâd olup içlerinden ba'zıları Türkce ve Fârisîce dahî bilir ve bu aşâyirden başka Bâyezîd sancağının Karakilise nâhiyesinde ve sâ'ir mahâllerinde Ây Rûmeli demekle ma'rûf olup kadîmde Diyarbekir tarafından bu havâlîye gelmiş ve Revân kıt'asında yerleşmişiken bunlardan bir müddetdenberu yine Bâyezîd tarafına gelmekde bulunmuş tavâ'if var ise de bu tâ'ifeler zer' ve hırâset ile imrâr-ı [364] evkat etmektedirler. Dîger Ekrâd aşâyirinin ekserîsi koyun ve at ve kısrak sâhibleri olarak san'at ve ticâretleri hayvânât-ı mezbûreyi götürüb mahsûlâtı ile intifâ' etmek ve bir de hırsızlık eylemekdir. Aşâyir-i merkûmeden Celâlî ve Hayderânlu aşîretleri ara sıra İran tarafına gidüb gelürler ise de mâ'adâları yerlü yerinde sâkin olur.

İranlu Tasarrufunda Olup Bâyezîd'e Muhâdid Bulunan Mahâl

Van muzâfâtından olan Ebgay nâhiyesi ve Bâyezîd sancağının taraf-ı şarkîsi el-yevm İranlu tasarrufunda ve Hôy hükûmeti dâhilinde bulunan Sökman Ova ya'nî Sekbân-âbâd ve Beyecik ya'nî Çaldıran ve Kareyni ve Ovacık ve Makû nâm mahâllerle mücâvir ve muhâdid olup mahâll-i merkûmede kurâ var ise de ağleb sâkinleri aşâyir makûlesidir. Ve aşâyir-i merkûme birer mikdârı taraf-ı Devlet-i aliyye'de bulunduğu zikr olunan Hayderânlu ve Celâlî ve Ay Rumeli ve Milân aşâyiri tavâ'ifinden ve bir de Beyat nâm bir tâ'ifeden ibâret olup Makû hâkimi bulunan Ali Han işbu Beyat tâ'ifesindendir. İran devletinin zîr-i tasarrufunda bulunan işbu Hôy mahâllinin mülhakâtıyla mukaddemâ İran memâlikinden iken mu'ahharan Rusyalu'nun zabt ve teshîr eylediği Nahcivân ve Revân kıt'aları beyninde devleteyn-i mezbureteyn ülkâlarının hadd-i fâsılı mârrü'z-zikr Ağrı

dağının cihet-i şimâliyesinden mürûr edüb Bahr-i Hazer'e munsab olarak Aras nehridir. Nefs-i Makû kasabası vâsi'ce bir dere içinde vâki' olup harâbca bir şey iken oraya varıldığı vakit ma'mûriyete yüz tutmuş gibi idi. Vâfir karyeleri vardır. Çaldıran sahrâsı ki el-yevm Bebecik nâmıyla dahî yâd olunur. Makû'ya muhâdid Hôy tevâbi'indendir. Makû kasabasına takrîben altı sâ'at mesâfe mahalde cüz'î ısıca sulu bir ılıca olup suyunun levni sarıya ve tam'i ekşiye mâildir. Bu ılıca suyunun hâvî olduğu mevâd menba'ından [365] yeryüzüne çıkdıkca tehaccür ederek tahmînen otuz, kırk hatve kutrunda müdevverü'ş şekil bir tepe hâdis olmuş ve ılıcanın menba'ı tepenin tam vasatında olmak üzere iki hatve arz ve üç hatve tûl ve iki zirâ' umkunda tabi'î olarak istiridye kabuğu şeklinde teşkîl etmiş olduğu bir havuz dâhilinde kalmışdır. Mezkûr tepenin üzerinde bundan başka iki üç mahalde daha yine bu şekilde bulaklar var ise de anların havuzları gereği gibi darlaşup suları dahî azalmışdır. Bu ılıcaların sükker illetine nâfi' oldukları refâkatinde bulunan tabîb doktor Kostantîn tarafından işidilmişdir.

HÂTİME
DER BEYÂN-I TURUK VE MESÂFÂT

Bağdâd ve Hille'den Basra'ya Kadar Olan Turuk-ı Nehriyye Keyfiyyeti

Tekrâra hâcet olmadığı üzere Bağdâd şehri Dicle nehri üzerinde vâki' olup nehr-i mezbûr oradan doksan sâ'at mesâfe aşağıda Kurne nâm mahalde, Fırat nehri ile birleşdikden sonra mecmû'u Şattü'l-Arab ismini ahz eder ve işbu Şattü'l-Arab Basra pîşgâhından mürûr ederek Basra körfezine munsab olur. İmdi Bağdâd'dan Basra'ya âtîyü'z zikr kara tarîkleriyle gidilebildiği gibi nehren dahî gidildiğinden evvelâ tarîk-i nehrîsinin beyânına şürû' olunur, şöyle ki: Bağdâd'dan Basra'ya gidecek adamın çok hayvânâtı olup da navl-ı sefîne ziyâdeliği ve yâhûd nehr-i mezbûrun mecrâsı üzerinde olan Urbân'ın isyân ve tuğyânı mahzûru olmadığı halde çünki bu yolda susuzluk gâilesi olmadığı misillü me'kûlât-ı lâzimenin birlikde taşınması ve derûn-ı sefînede ta'am tabhe dahî mümkün olduğundan mâ'adâ esnâ-yı râhda aşâyir bulunmak mülâbesesiyle un ve ekmek ve yağ ve yoğurt ve koyun ve kuzu gibi şeyler de bulunup mübâya'a ve tedâriki mümkün olduğu cihetle Bağdâd ile Basra beyninde bu yoldan a'lâsı [366] olmadığından tüccâr ve ebnâ-yı sebîl bu yol ile gelüb giderler. Ve husûsâ her nev' erzâk ve eşyâyı ve emti'a-i ticâreti bu tarîk ile götürüb getürürler. Bağdâd'dan Basra'ya gidişde nehrin cereyânı tab'an müsâid olduğundan ve gelişde kazıyye ber'akis idüğünden Bağdâd'dan Basra'aya gitmek, Basra'dan Bağdâd'a gelmekden sehildir. Husûsâ havâ dahî müsâid olup da çok yerde yelken açılabilir ise Basra'ya gidiş sâde safâ gibidir. Bir kayık haftasında ve nâdir olarak beş günde Basra'ya indiği vardır. Lâkin havâsı ne kadar muvâfık olur ise olsun, Basra'dan Bağdâd'a onbeş ve nihâyet on iki günden dûn müddetde gelemez. Zîrâ tıbkı bayır yukarı çıkmak gibi olduğundan gayrı nehr-i mezbûr doğruca gitmeyüb büyük harîtalarda gösterilen suların sûret-i cereyânından ve bâ-husûs oranın harîta-i mahsûsası mutâle'asından ma'lûm olduğu vechile suların dolaşarak ve devreler resm ederek gitdiğinden bir rüzgâr estiği halde bile pek çok yerde yelken söyündürüb yedek çekmeğe ihtiyâc hiss eder. Suların böyle dolaşması münâsebetiyle Bağdâd'dan Basra'ya gidişde dahî yelken söyündürmek ve yedek çekmekden hâlî olunamaz ise de nisbetle ehveniyeti derkârdır. İngiliz devletinin orada işlemekde olan küçük vapur sefînesi üç gün zarfında Basra'ya inüb bu kadar müddetde Bağdâd'a çıkar. Fırat nehri Hille kasabası vasatından mürûr ve ber beyân-ı bâlâ Basra körfezine munsab olduğundan oradan Basra'ya gitmek tıbkı

Bağdâd'dan gitmek gibidir. Fakat o yönde şimdi işler vapur yokdur. Mahallerinde beyân olunduğu vechile Bağdâd ile Basra tarîki üzerinde olan aşâyir Basra ile Hille beyninde olan aşâyirin gayri olduğundan bir tarafda bulunan aşâyirin iğtişâş halleri dîger tarafda olan aşâyirin âsâyiş ve emniyet hallerine tesâdüf eder ise ol halde yolcular Bağdâd'dan [367] Hille'ye, andan Basra'ya ve bi'l-akis gidüb gelmeğe mecbûr oldukları olur. Dicle nehri ile Musul'dan otuz altı sâ'at mesâfe yukaruda kâ'in Cezîre[1] nâm mahâlle kadar ve belki daha yukarı mahâllere varınca sefînelerin âmed şüdüne suyun müsâ'adesi olabilir ise de mecrânın ba'zı mahâllerinin dolup sığlaşmış olması ve tabî'atına bırağılup kat'â ayıtlanması ve bir de bu mecrânın üzerinde bir iki mahalde ezmine-i sâlifede yapılmış ve mürûr-ı vakt ile harâb olup kalmış olan sedlerin haylûleti cihetiyle kayık işlemeyüb yalnız Diyarbekir'den Musul'a ve Musul'dan Bağdâd'a kadar, oralarda "kelek" ta'bîr olunan ve bâlâda bi'l-münâsebe ta'rîf kılınan tulumlu sallar ile tüccâr malı nakl olunur. Ve salların ol hey'etle gerüye i'âdesi mümkün olamadığı ecilden mahâlleyn-i mezbûreyne ba'de'l-vusûl kerestelerini fürûht edüb tulumlarını hayvânlara tahmîlen i'âde ederek yıpranıncaya kadar isti'mâl ederler. Rivâyete göre Fırat nehriyle Hille'den tâ Urfa ve Ayıntab beyninde vâki' Bilecik nâm mahâlle kadar sefâyin ile gidilüb gelinmenin imkânı var ise de nehr-i mezbûrun sığ yerleri olmak münâsebetiyle şimdiki hâlde ya'nî mecrâsının ba'zı mahâlleri hafr olunup ta'mîk olunmadıkca sayfen ve şitâen kayık işleyemeyeceği misillü bu mesâfenin imtidâdı ziyâdece olup mecrânın pek çok yeri dâire-i itâ'atden hâric Aneze ve aşâyir-i sâ'irenin geşt ü güzâr eyledikleri çöllerde bulunduğuna mebnî bunlardan emniyet hâsıl olacak bir sûret dahî ittihâz olunmadıkca bu tarîk ile mürûr ve ubûr müteazzirdir. İngiliz devletinin Bağdâd'a işlemekde olan vapuru gibi bir de Fırat nehri üzerinde işledilecek vapuru gelmişiken her nasıl ise o çölde sığa oturup kazaya uğramış olmasiyle terk olunmuşdur. Şimdilik öyle bir kaç vapur bulunup da nehreyn-i mezbûreyn üzerinde Bağdâd ve Hille ile Basra beynlerinde i'mâl edilse ve bir de oralarda [368] müsta'mel "Belem" ve "Meşhûf" nâm ufak kayıklar tedârikiyle mahal-be-mahal asâkir-i muvazzafa istihdâm olunarak işbu iki nehirden münşa'ib olan ve aşâyirin makarr ve me'vâlarına müteferrik olmakda bulunan harklarda ve hevrlerde îcâbına göre isti'mâl olunsa ticârete vüs'at geleceğinden başka oralarda bulunan Urbân ve aşâyirin emr-i terbiyeleri bile sühûlet kesb edeceği bî iştibâh ve Bağdâd ile Musul ve Diyarbekir aralarında Dicle nehri ve Hille ile Birecik arasında Fırat nehri üzerlerinde kayık işleyecek hey'ete getürülse hâsıl olacak fevâidi müstağnî-i beyân ve güvâhdır.

---

[1] Der-kenâr: Bu Cezire ba'zı kitablarda "Cezîre-i Bin Ömer" nâmiyle muharrer olan Cezîredir. Ekrâd'dan Bedirhân Beg'in zîr-i tasarrufunda iken isyanına binâen tasarrufundan çıkarılub el-yevm Mardîn kaim-makamlığı'na tâbi'dir.

Nehir Tarîkında Görülen Ba'zı Keyfiyyât

Basra ile Bağdâd arasında sefîne ile gidilüb gelinürken bâlâda beyân olunan vechile pek çok yerde sefîneyi yedek ile çekmeğe mecbûriyet elverdiğinden sefînelerin mellâhları ziyâde zahmet ve meşakkat çekerler. Bu mellâhların yaz ve kış mevsimlerinde kisveleri bir veyâ yarım gömlek ile kabaca yünden dokunmuş bir nev' şey'den yapdıkları entari ve abâdan ibâret olup sefîne yelken ile işlerken hemen iki de bir de yelken aktarmağla ve boş kaldıkca medâr-ı te'ayyüşleri olan hurma yemekle imrâr-ı evkat ederler. Yedek çekmeğe sıra geldiği vakit her biri gömleğini başına sarup çırçıplak olarak yedek ipine yapışup çekerler. Bu ise uygunsuz ve bî-edebâne bir hareket olduğundan gömleklerini giyinmiş oldukları halde yedek çekmeleri her ne kadar söylense müfîd olmaz. Hattâ kurenâ-yı hazret-i şehr-i yârîden Rağıb Ağa mücerred herîfleri ol hâlde görmemek içün kesesinden mellâhlara birer don yapdırmış iken don ile yedek çekdiremeyüb yine bildiklerinden kalmamış oldukları bu bâbda vâkı' olan teklîfimiz üzerine cevâben [369] hikâye olunmuş idi. Yol üzerinde olan aşâyir bir sebeble havfe düşmezler ise erkek, karı karışık olarak Dicle kenârına gelüb satılık yağ ve yoğurt ve ba'zan un getürürler ve kendülerini seyr etdirdikleri gibi kendüleri dahî Osmanlular'ı seyr edüb bulundukları hâl ve haşyete bakmayarak istihzâ dahî ederler. Dürbin ile kendülere bakılacak olursa tüfenk uzadılıyor zanniyle kaçışdıkları çokdur. Gözlük ile bakandan dahî korkarlar. Oralara gidecek adam, Mercan işi bir mikdâr yüzük ve küpe ve Frenk-kârî öyle parlacık şeyler götürse hem istediği şeyleri ucuz ve yok bahâsına alur ve hem de Arablar'ın çoluk çocuklarına ve karılarına hediye verecek olsa ziyâdesiyle makbûle geçer. Kayık ile gidilür iken lâ muhâle herkes bir gicişmeye mübtelâ olup bütün vücûdunun ve husûsiyle bacaklarının şurası burası bakla gibi kabarup aşurı mertebe kaşınmağa dû-çâr olur. Oralarda gezen Arablar'ın ifâdesine göre işbu gicişme beliyyesi ba'zı nebâtât içinde görünmez derecede ufak ve kırmızı bir kurd olub, ol kurd toz gibi gelüb insânın vücûduna yapışdığından hâsıl olduğu bi't-tecrübe ma'lûm olmuşdur. Refâkatde bulunan Doktor Kostantin Makridi bunun sıhhatini tasdîk edüb pertevsiz ile mezkûr kurdu gördüğünü ifâde eylemişidi. Bâlâda mahal-be-mahal zikr olunduğu vechile Urbân makulesinde hırsızlık etmemek muayyebâtdan bilinüb herkes bu kâr-ı mekrûha meyl ve heves etdiğinden ve geceleri yolcu kayıkları elbetde bir münâsib mahâlle yanaşarak karaya çıkup sabâha kadar ârâm etmek ve mellâhları dinlendirüb yemek yemek iktizâ-yı hâldan bulunduğundan kayığın yanaşdığı yere yakın aşâyir bulunur ve bir şey öğrenebileceklerini akılları keser ise sarkıntılık etmemek ellerinden gelmez. Meğer şeyhleri bulunan adam tenbîh etmiş [370] ola, ol hâlde cesâret edemezler. Ba'zıları şeyhlerini dahî dinlemez ve yâhûd şeyhleri uygunsuz

bir adam bulunup irtikâb edecekleri fazîhada müşterek olduğundan mahsûs men' etmez. Bir de su kenârında olan ormanlıkların ba'zısında arslan bulunup gafletle ormanlara giren yolcu ve sâ'ireyi telef etdiği çendân mesbûk olduğundan oralarda bulunacak adam hazer etmek ya'nî sakınmak gerekdir. O misillü ormanlarda ve hevrlerde canavarların hadd ve pâyânı yokdur. Bu yolun şu muhassenâtı vardır ki avlardan lâhmi gayet lezîz "Durac" dedikleri bir nev' kuş ki Arabistân'a mahsûs bir hayvândır. Oralarda pek çokdur. Mevsimine göre bıldırcın ve kaz ve sâ'ir uçar ve kaçar av hayvânâtı dahî bulunduğu cihetle avcılığı olan adam eğlenebilir.

Bağdâd ve Hille'den Basra'ya Kadar Olan Turuk-ı Berriyye

Bağdâd'dan Basra'ya gitmek içün ya Bağdâd'dan Hille kasabasına andan Dîvâniye ve Semâve üzerinden Sûkü'ş-Şüyûh'a ve oradan Müntefik aşâyiri içinden berren Basra'ya ve yâhûd Bağdâd'dan Dicle nehrinin cânib-i yesâriyle Kûtü'l-Amâre'ye kadar berren gidilüb andan Cezîre tarîkıyla nehren veyâ berren Sûkü'ş-Şüyûh'a ve oradan kezâlik nehren veyâ berren Basra'ya veyâ Bağdâd'dan Mendeli ve Bedre ve Cessân üzerinden Benî Lâm aşâyiri içinden ve hevrler kenârından Huveyze'ye ve andan Basra'ya gidilür. İmdi Hazâil ve Değâre ve Afec ve Müntefik aşâyirinin âsûdeliği bulunursa şıkk-ı evvelde gösterildiği vechile karadan gidilecek olursa bu tarîk Basra yollarının en eslemi bulunduğundan çok tafsîlâta muhtâc değildir. Ancak Bağdâd'dan Kûtü'l-Amâre'ye iki tarîk olduğundan bunların ta'rîfine ibtidâr olunur. Şöyle ki Bağdâd'dan Dicle nehrinin sâhil-i yesârı tarîkıyla Kûtü'l-Amâre'ye kırk sâ'at mesâfe kat'ıyla gidilebilirse de nehrin boylu [371] boyunca gitmek de ziyâde dolaşmak ve kesdirme tarafından gitmek de sudan ırak düşüb susuz kalmak gibi mehâzîr olduğuna binâen bu tarîk ağleb evkatda işlemeyüb yalnız Urbân makulesine ve anlar gibi sebükbâr gidecek adamlara mahsûs gibidir. Sâ'ir ağır yolcuya ve tüccâra kat'â elvermez. Bu cihetle nehr-i mezbûrun sâhil-i yesârı tarafından Basra'ya gidecek adam evvelâ Bağdâd'dan Mendelî'ye varup andan Bedra ve Cessân tarîkını tutmak iktizâ eder ki bu tarîk ile Kûtü'l-Amâre'nin Bağdâd'a olan mesâfesi altmış sâ'atdan ziyâde çeker. İşte bu tarîkın biri ile Kûtü'l-Amâre'ye varıldıkdan sonra oradan dilerse bâlâda icmâlen beyân olunduğu vechile karşu Cezîre yakasına geçüb Şattü'l-Hay üzerinden ve Müntefik aşâyiri içinden Sûkü'ş-Şüyûh kasabasına ve oradan Fırat nehriyle doğru Basra'ya veyâhûd Cezîre üzerinden Kurne'ye ve andan ne gûne murâd ederse ya'nî berren veyâ nehren Basra'ya gider. Ve ister ise Kûtü'l-Amâre'den Cezîre'ye geçüb andan yine Cezîre üzerinden berren mezkûr Kurne'ye yâhûd Sûkü'ş-Şüyûh kasabasına karîb mahalden Fırat nehrini ubûr ve kasabaya uğrayarak andan Fırat nehrinin cânib-i yemîni ile berren Basra'ya gider. Ve bütün

bütün Dicle nehrinin cânib-i yesârından gidilmek iktizâ eylediği sûretde Bağdâd'dan Cessân nam mahâlle varıldıkda oradan Benî Lâm aşâyiri içinden ve hevrler kenârından evvelâ İranlu tasarrufunda bulunan Huveyze'ye andan Basra'ya gitmek lâzım gelür. Fakat esbâb-ı mübremeden veyâ mesâlih-i mühimmeden bir sebeb ve maslahat olmadıkca işbu tarîk-i ahîr ihtiyâr olunmamak gerekdir. Zîrâ hem mesâfesi ziyâde ve hem de Benî Lâm aşâyiri gidilecek yol üzerinde konmuş bulunup da ikide bir şenlik görünmek ve yem yiyecek tedârik edebilmek gibi şeyler olmadığından fazla her yerde su dahî bulunmadığından rast gelinecek hevr suları dahî Hazîrân ve Temmuz aylarından sonra ufûnetler peydâ ederek anın [372] şürbü ve isti'mâli emrâzı da'vet eylediği mücerreb olduğundan tarîk-ı mezbûr her hâlde zahmet ve meşakkatden hâlî değildir. Bir de Basra'nın Bağdâd'a mesâfesi yüz sâ'at i'tibâr olunur ise de tarîk-i ahîrin daha ziyâde tûl çekeceği şübhesizdir. Refâkatde bulunan mühendis Binbaşıları Es'ad Efendi ve Mustafa Efendi'nin harîta tersîmi zımnında Mendeli'den Dizfûl ve Kurne'ye kadar âmed şüd etdikleri yolların mesâfeleri:

Mendelî'den Dizfûl'a Kadar Olan Merâhile

Sâ'at	Dakîka	
2	30	Mendelî'den Kanî Şeyh
5	50	Körsenk suyu
4	00	Serney nâm dağ
4	20	Semur dağındaki değirmen
3	40	Dih-i bâlâ nâm mahal
5	15	Deşt-gülân
5	10	Zorbatye karyesi
1	20	Künciyaçem nehri
4	20	Çem Firâk
36	**450**	

Sâ'at	Dakîka	
5	20	Künd Hâtun
5		Fâfilecâ
5		Şekerav
4		Dihlürân karyesi
6		Petek karyesi
5		Deke-i Abbâs
5	40	Papil Kerha
5		Dizful kasabası
40	**00**	

Yekûn
Sâ'at Dakîka
76 45

Sâ'at	**Dakîka**	
5	00	Dizful'dan Benî Dâniyâl yâhûd Tereş harâbesi
8	20	Seyyid Mûsâ karyesi
7	00	Seyyid Hâşim nehri
4	00	Huveyze kasabası
5	00	Süveyb nehrine munsab olan hevr kenârı
29	**20**	

Mendelî nâm kasabanın Bağdâd'a tâbi' olduğu mahâllinde derc ve beyân olunduğu [373] Misillü Mendelî'den Zorbatya'ya kadar asıl caddenin on dört sâ'at mesâfe olduğu dahî yazılmış ise de mühendiseyn-i mûmâ-ileyhimâ mahâll-i lâzimenin keşf ve muâyenesi zımnında el-yevm İranlu tasarrufunda bulunan ve Fîli aşâyirinin taht-ı tasarruflarında olan Dih-i Bâlâ nâm mahal üzerinden gönderildikleri cihetle hasbe'l me'mûriye dolaşarak yek-dîgerine on dört sâ'at mesâfe olan Mendelî'den Zorbatya'ya kadar otuz sâ'at ve üç çâryek zarfında varabilmiş olmalarıyla îzâh olundu. Dizfûl tarîkında gösterilen Dihlürân ve Penk karyeleri Benî Lâm aşâyiri tasarrufunda bulunan memâlik-i mahrûse zemâiminden ise de şimdiki halleri mahâllerinde beyân olunduğu vechiledir. Pâyül-i Kerha yâhûd Kanâtır Kerha denilen mahal dahî kadîmde Kerha nehri üzerine binâ olunmuş kârgîr bir köprü ismi olup mezkûr köprü el-ân harâb olarak fakat âsârı mevcûddur. Dizfûl kasabası İranlu'nun Hûzistân hükûmeti dâhilinde ve Kârûn nehri üzerinde bir mahaldir. Nehr-i Seyyid Hâşim, Basra eyâleti mebâhisinde ta'rîf olunan nehirden ibâret olup Huveyze dahî hükûmet-i mezkûre muzâfâtından yine mahâllinde derc olunmuş olan kasabadır. Hevr kenârı ismiyle işâret olunan mahal dahî Nehr-i Seyyid Hâşim'den, Dicle nehrinden hâsıl olduğu kezâlik mahâllinde derc olunan su kenârıdır ki bu suyun Kurne nâm mahalden yarım sâ'at mesâfe aşağıda Şattü'l-Arab'a munsab olan Süveyb nehrine dökülür. Bir sazlık ve bataklık kenârı olarak mahâll-i mezkûrdan Kurne'ye kadar "Belem" ta'bîr olunur ufak kayıklar ile dahî gidilür. Huveyze'den Kurne ve Basra'ya kadar karadan gitmek mümkin ise de oradan Basra yirmi dört sâ'atdan ziyâde mesâfe olup yaz mevsiminde su dahî bulunmadığından su'ûbet çekilür.

[374] Mendelî'den Kasr-ı Şirin ve Zuhâb ve Kal'a Zencîr Üzerinden Şehrizûr Sahrâsına ve Süleymâniye Kasabasına Kadar Tayy Olunan Merâhil ve Mesâfât

Merhale 1			Merhale 2		
Sâ'at	**Dakîka**		**Sâ'at**	**Dakîka**	
2	50	Mendelî kasabasından Harbur ovacığı		30	Kûr-i Çekene deresi
	50	Berr-i Yekder nâm gedük	2	40	Kilâl neft
	30	Gelâl-i Dam nâm çay	1	-	Kinbez deresi
1	20	Gelâl Dime Mehmed Sâdık	3	20	Kilân çayı
-	25	Gelâl Harni			
5	**55**		**7**	**30**	

Merhale 3			Merhale 4		
Sâ'at	**Dakîka**		**Sâ'at**	**Dakîka**	
2	35	Neft Gürgâvâ çayı	1	10	Elvend nehri kenârı
2	15	Kasr-ı Şîrîn	3	45	Zuhâb'da Seyyid Sâdık bulağı
4	**50**		**4**	**55**	

Merhale 5			Merhale 6		
Sâ'at	**Dakîka**		**Sâ'at**	**Dakîka**	
1	50	Dermerân gedüğü		20	Tellenân karyesi
1	55	Sedan karyesi tâbi-i Zuhâb	1	30	Merkesâr suları
				15	Çeşme-i âb-ı Şâhân
				25	Merk-i Derâv suyu
			1	-	Palan nâhiyesi
3	**45**		**3**	**30**	

Merhale 7			Merhale 8		
Sâ'at	**Dakîka**		**Sâ'at**	**Dakîka**	
	30	Zerde Pel çayı	1	12	Kerre Pû deresi
2	10	Çermek çeşmesi	1	-	Kulkalle bulağı
	25	Kal'a Zencîr		50	Siyâtavr gedüğü hizâsı
1	10	Çermek ve Kal'a Zencîr suları mecmâ'		55	Kenizerd ya'nî Sarıyar
1		Kâdûl deresi		55	Kisle nâhiyesi suyu
			1	05	Hûle sahrâsı
5	**15**		**5**	**57**	

Merhale 9			[373] Merhale 10		
Sâ'at	**Dakîka**		**Sâ'at**	**Dakîka**	
	35	Hûle nâhiyesi deresi	0	55	Erhavendol çayı
-	40	Kerû Tille-i hâne Şûr	4	16	Sirvan nehri kenârı
2	43	Şeyh Sîlâ koruluğu			
1	12	Kerâv çayı			
-	50	Kilijal nâm mahal			
6	**00**		**5**	**11**	

Merhale 11			Merhale 12		
Sâ'at	**Dakîka**		**Sâ'at**	**Dakîka**	
1	52	Karye-i Günde	0	40	Aneb karyesi
0	15	Karye-i Serâv Günde	1	45	Gül Anber karyesi
1	18	Karye-i Elebce	0	30	Şile Mer karyesi
			2	13	Konya karyesi
3	**25**		**5**	**08**	

Merhale 13			Merhale 14		
Sâ'at	**Dakîka**		**Sâ'at**	**Dakîka**	
2	29	Çağan gedüğü	1	00	Yençoyni karyesi
1	00	Âb-ı Berzik nâm çay	1	00	Kızılca çayının bir kenârı
1	41	Benâve Sûte karyesi	(İşbu merhaleden yirmi ikinci merhaleye kadar muharrer olan mesâfât istikşâf içün zâid dolaşılmış olduğundan şerh verildi)		
5	**10**		**2**	**00**	

Merhale 15			Merhale 16		
Sâ'at	**Dakîka**		**Sâ'at**	**Dakîka**	
1	45	Âb-ı Nevân ki Benâve Sûte suyudur	0	50	Mele-i Serdûş nâm gedük
1	08	Kel Şatrancân	1	21	Kânî Berânân dağı zirvesi
0	10	Çeşme-i Biyd-i İsmâile Ker	1	35	Dere Çınârân suyu
1	07	Merivan'a tâbi' Yenice karyesi	0	55	Karye-i Rişan
4	**10**		**4**	**41**	

Merhale 17			Merhale 18		
Sâ'at	**Dakîka**		**Sâ'at**	**Dakîka**	
2	15	Biğl Pâriz karyesi	0	35	Volyava karyesi
2	08	Tarider deresi	0	55	Kute bulağı
2	27	Zelân karyesi	2	29	Çınar Benâvile çeşmesi
			0	58	Süleymâniye kasabası
6	**50**		**4**	**57**	

Cem'ân ......
Sâ'at Dakîka
90 22

[376] İşbu mahâlle kadar yazılan merâhilden merhale-i ûlâ ve sâniyede murakkam Gelâl lafzı Kürdce ufak çay demek olup bunlardan Gelâl Dâm suyu şûr olduğundan başka gerek Gelâl Dâm ve Gelâl Mehmed Sâdık suları Temmuz ve Ağustos aylarında çekilerek dereler kurur. Fakat dîger çayların suları dâimî akar. Bu yolun Mendelî'den Kasr-ı Şîrîn'e kadar olan on sekiz sâ'at mesâfesi hâlî yerlerden ibâret olarak ba'zan aşâyir makulesi bulunur ise de aşâyir-i merkûme dâimî sûretle oralarda bulunmadıklarına ve bulunsalar bile kendülerinden yem ve yiyecek alınur makûleden olmadıklarına mebnî bu tarîk ile gidecek adam yem ve yiyeceğini berâber taşımak gerekdir. Gilân çayı civârında müte'addid türbe kubbeleri var ise de cümlesi Kelhür tavâ'ifinin ileru gelen ağalarının kabirleri olduğundan mazannadan zevât türbeleri zan olunmak iktizâ etmez. Kasr-ı Şîrîn karyesi Elvend nehrinin sâhil-i yemîninde olmağla bu yoldan gidecek adam nehr-i mezbûru geçmeğe mecbûrdur. Suların ziyâde coşkunluğu vaktına tesâdüf etmez ise nehr-i mezbûr karye-i mezkûre pîşgâhında ubûr verir. Dördüncü merhalede olan Seyyid Sâdık bulağı Zuhâb sahrâsında vâki' Seyyid Sâdık nâm zâtın ziyâretgâhı kurbunda, suları berrak ve güzel ve mecmû'u üç dört değirmen idâre eder müte'addid bulaklardan ibâret olarak bahâr mevsiminde sahrâ-yı mezbûrenin her bir tarafının nebât-ı a'lâ olduğu misillü mezkûr bulağın etrâfında bulunan otların kesretine ve eyüliğine dâhi söz yokdur. Durâc kuşlarının gayet iriceleri orada bulunur. Sedan karyesinden Şehrizûr sahrâsına varınca yazılan merhalelerin yolları üzerinde keklik kuşlarının ziyâde çokluğu vardır. Bahâr mevsimlerinde otları dahî a'lâdır ve dağlık olmak münâsebetiyle çok yerinde odun dahî bulunur. Sedan karyesinde hâline göre bağ ve bağçeleri olup bir kaç dürlü meyve [377] dahî bulunur. Bahâr mevsiminde bülbüllerinin feryâdından uyku uyuyamaz idik. Yedinci merhalede murakkam Kal'a Zencîr Devlet-i aliyye ile İran devleti hudûdu beyninde vâki' ve Ahd kal'ası hedm olunmuş olan mahaldir. Sekizinci merhalede muharrer Kulkalle bulağı Deştvâr sahrâsının temâm ibtidâsında suyu hafîf bir bulakdır. Onuncu merhalede muharrer Erhavendol çayı Zuhâb sancağıyla Şehrizûr nâhiyesi arâzîsi beyninde hadd-i fâsıl ufak bir çaydır. Mârru'z-zikr Zuhâb tevâbi'inden olan Sedan karyesinden Kal'a Zencîr'e varınca yolun iki tarafında kâ'in arâzî Zuhâb Cafı aşâyirinin mesken ve me'vâlarıdır. Ve yine onuncu merhalede muharrer Sirvan nehri Bağdâd civârında Dicle nehrine munsab olan Diyâle nehrinden ibâret olarak mahâllinde ya'nî Şehrizûr mebâhisi sırasında beyân olunduğu vechile bu nehre Kürdistân'da ve elsine-i Acem'de Sirvan ve Arabis-

tân'da Diyâle nehri ıtlâk olunur. Büyücek bir nehirdir. Mayıs evâilinde Şemîrân pîşgâhından geçecek olduğumuzda geçid vermeyüb tulumlu sal ile mürûr etmişidik. Ağustos ayında ba'zı mahâllerden geçid verir deyû rivâyet olundu. Şehrizûr sahrâsının her bir husûsî mahâllinde zikr olunduğundan tekrârından sarf-ı nazar olunarak fakat sahrâ-yı mezbûreden Kızılca'ya gidilürken yol üzerinde olan ve re's-i hudûdda olduğu muâhedelerde münderic bulunan Çağan gedüğü tarîkının yağışlıkda pek çok bataklık peydâ edeceği, mürûrumuzda görülen çamurların âsârından istidlâl olunduğundan bu kadarca zikri münâsib görüldü. On sekizinci merhalede murakkam Kute bulağının suyu yazın kesilüb bahâr mevsiminde cereyâna âgaz edermiş ve rivâyete göre bunun suyu miyâh-ı sâ'ire misillü bahâr mevsiminde evvel-be-evvel gelmeğe başlayup kupkuru iken menba'ında top sadâsı gibi bir sedâ ile dört, beş değirmen idâre edecek mertebe suyu birden zuhûr [378] edermiş. Yol üzerinde bulunan Nûdih nâm karyeden Süleymâniye kasabasının verâsında kâ'in Küveyze dağı zirvesine kadar olan mesâfe bir yokuşdan ibâret olduğundan bu yokuş her ne kadar dik değil ise de imtidâdı ziyâdece olmasiyle yolcuları hayli it'âb eder ve çünki me'mûriyet iktizâsınca hudûd üzerinde olan mahâllerin keşif ve muâyenesi iltizâm olunmuş olması cihetiyle işbu yazılan merâhilin ekserîsi mahsûs gezilmiş olduğuna binâen pek çok yeri işlek cadde olmayup dağdan dağa urularak gezilmiş olduğu ma'lûm olmak zımnında îzâh olundu.

Süleymâniye Kasabasından Serdeşt Nâm Mahalle Kadar Tayy Olunan Turuk ve Mesâfât[1]

Merhale 19			Merhale 20		
Sâ'at	**Dakîka**		**Sâ'at**	**Dakîka**	
1	20	Süleymâniye'den Küveyz dağı zirvesi	2	15	Kume bulağı
1	30	Çınar Benâvile çeşmesi			
2	**50**		**2**	**15**	

Merhale 21			Merhale 22		
Sâ'at	**Dakîka**		**Sâ'at**	**Dakîka**	
1	13	Mehmed Halan karyesi	3	29	Bestân karyesi
2	25	Duletav nâm dere	2	40	Tretol sahrâsı
3	**38**		**6**	**09**	

[1] Der-kenâr: İşbu merâhilede muharrer olan Mele ve Kol lafızları kürdce ve Kerdene lafzı Fârisîce gedük mâ'nâsına olub her bir gedüğün bir ismi olduğundan Kerdene-i Nâv Hovân ve Kel-i Şetrancân ve Mele-i Serduş gibi birer mahal ismine izâfe ile yâd olunmakda olmalariyle îzâh olundu.

Merhale 23			Merhale 24		
Sâ'at	**Dakîka**		**Sâ'at**	**Dakîka**	
3	50	Siyristân karyesi	2	10	Nav-Hovân gedüğü
			2	05	Bohâlo karyesi
3	**50**		**4**	**15**	

Merhale 25			Merhale 26		
Sâ'at	**Dakîka**		**Sâ'at**	**Dakîka**	
1	00	Digâgâ karyesi	1		Kerdene-i Nâle Şikeyn
0	28	Kerdene-i Rüstem Beğ gedüğü	2	45	Karye-i Heftâş
1	35	Şebânecû karyesi	1	10	Kel Kermi
1	30	Siyâh Nizâr karyesi	0	50	Karye-i Sûren
4	**33**		**5**	**45**	

[379]

Merhale 27			Merhale 28		
Sâ'at	**Dakîka**		**Sâ'at**	**Dakîka**	
0	50	Popeyn çayı	1	51	Göçer karyesi tâbi'-i Bane
2	-	Bane karyesi	2	50	Biyleke karyesi
2	**50**		**4**	**41**	

Merhale 29			Merhale 30		
Sâ'at	**Dakîka**		**Sâ'at**	**Dakîka**	
1	10	Sûrkeyv dağı zirvesi	0	55	Bâri-i Küçük karyesi
1	15	Bâri Büzürk karyesi	3	11	Deyre-i Ulyâ karyesi
2	**25**		**4**	**06**	

Merhale 31			Merhale 32		
Sâ'at	**Dakîka**		**Sâ'at**	**Dakîka**	
0	24	Gömür dağında Nuçar zirvesi	1	44	Ezmek karyesi
1	45	Kirkâse karyesi	0	48	Âv Kerte karyesi
0	11	Mebir der nezd-i karye-i mezbûre	0	40	Tît köprüsü der Âb-ı Kelo
2	**20**		**3**	**12**	

Merhale 33		
Sâ'at	**Dakîka**	
1	37	Bendirvey dağında Berd-i Dârâv nâm zirve
0	25	Kerdene-i Kule Sedân
0	40	Mîrkâse karyesi
0	55	Kerdene-i Derv-i Mîrkâse
3	23	Serdeşt karyesi
7	**00**	

Cem'ân ......
Sâ'at Dakîka
59 49

Bu merhalelerden evvelki dört merhale Kızılca'dan Süleymâniye'ye varıncaya kadar olan mesâfenin avdetinden ibâret olmasıyla her ne kadar yolun birazı başka yol ise de sırf dolaşmakdan ibâret olduğundan mesâfe hesâbından hâric tutulmak lâzım gelür. Yirmi dördüncü merhalede murakkam Nâv- Hovân gedüğü Süleymâniye'ye tâbi' Tretol nâhiyesiyle İran memâlikinden Horhorre mahali beyninde hadd-i fâsıl bir mahaldir. Yirmi altıncı ve yirmi yedinci merhalelerde olan Sûreyn ve Bane karyeleri ma'mûrca karyelerdir. Yirmi dokuzuncu merhalede mezkûr olan Sûrkeyv dağı, Bane ile Süleymâniye muzâfâtından Siyvel kazâsı beyninde hadd-i fâsıl olup mârrü'z-zikr Navhovan gedüğünden Sûrkeyv dağı zirvesine varınca olan mesâfeler el-yevm İranlu yedinde bulunan Horhorre ve Bane mahâlli derûnunda vaki'dir. Ve bu bendde olan merâhilin kâffesi dağlık yerler olarak vâfir ve hafîf suları bulunduğundan su içün zahmet çekilmez. Sekenesi dahî sünniyyü'l mezheb olduklarından me'kûlât ve meşrûbat tedârikinde dahî zahmet çekilmeyüb fakat iniş, yokuşdan hayvânlarda yol alacak kuvvet kalmamışidi. Sûrkeyv dağından Tit köprüsüne varınca olan yollarda dahî Süleymâniye'ye tâbi Siyvel ve Âlân ve Mürke ve Mâvet kazâları dâhilinde kezâlik dağlık yerlerdir. Tit köprüsü pek lüzûmlu bir mahalde Külû çayı üzerinde vâki' olup İranlu tarafında olan Bitoş mahâlline muzâfe Tit karyesine mücâvir olduğuna mebnî Tit köprüsü denildiği misillü Süleymâniye'ye tâbi Âvkerte karyesine mücâvir olduğundan, Âvkerte köprüsü dahî ıtlak ederler. Rivâyete göre yapılmış bir şeydir. Ayakları taş binâ ve üzeri kereste üzerine çekilmiş çit olup yolcu üstünden geçer iken salladığından geçen Müslimân bir kaç ihlâs-ı şerîf okumağa mecbûrdur. Hakîr kemâl-i havfimden hatmedecekdim. Otuz üçüncü merhalede münderic Mirkâse karyesinden Kerdene-i Derv-i Mirkâse nâm gedüğe kadar dik bir yokuş vardır ki kuskun-kıran denmeğe şâyândır. Tretol sahrâsı ibtidâsından Serdeşt'e kadar yol üzerinde olan dağlar bütün ağaçlu ve ağaçlarının ağlebi meşe olduğundan buralarda odun zahmeti çekilmemişdir.

[381] Serdeşt'den Oşni Kasabasına Kadar Tayy Olan Turuk ve Mesâfât

Merhale 34			Merhale 35		
Sâ'at	**Dakîka**		**Sâ'at**	**Dakîka**	
1	16	Kalender karyesi	0	50	Şemol karyesi
1	50	Kelo karyesi	1	22	Berdegül gedüğü
0	30	Estük dağı zirvesi	2	21	Siysîr karyesi
1	15	Şendere karyesi	1	10	Nestân karyesi
4	**45**		**4**	**43**	

Merhale 36			Merhale 37		
Sâ'at	Dakîka		Sâ'at	Dakîka	
0	47	Kürtek yolu	0	25	Şîvecû karyesi
1	50	Dervisi nâm gedük	0	25	Doleto karyesi
0	30	Kâneye Zelân nâm çeşme	1	35	Feyrûk karyesi
1	37	Karye-i Nevâvâ	0	28	Dol Erme-i Şinhal nâm mahal
4	**44**		**2**	**53**	

Merhale 38			Merhale 39		
Sâ'at	Dakîka		Sâ'at	Dakîka	
0	42	Keror karyesi	2	50	Bâzhâne gedüğü
0	21	Nîze karyesi	0	35	Meşe çayı geçidi
2	28	Kânî Bâzirgân	4	19	Pesve karyesi
3	**51**		**7**	**44**	

Merhale 40			Merhale 41		
Sâ'at	Dakîka		Sâ'at	Dakîka	
3	05	Bulak başı (Rubûr Maşkân karye-i mezbûrenin alt yanından cereyân eden bir çaydır).	0	50	Zevgo karyesi
2	11	Maşkân karyesi	0	55	Gürange karyesi
5	**16**		**1**	**45**	

Merhale 42		
Sâ'at	Dakîka	
2	6	Baski Keroski çayı
1	2	Şeyhân karyesi
1	20	Oşni kasabası
4	**28**	

Cem'ân ....
Sâ'at Dakîka
41 19

[382] Serdeşt'den Lâhicân kıt'asının İranlu tarafında olan mikdârının makarr-ı zâbıtı olan Peşve karyesine kadar doğru yoldan ancak on, on beş sâ'at mesâfe çeker ise de istikşâfât zımnında dağlara urularak ziyâdece dolaşılmış olduğundan yirmi sâ'atden ziyâde çekmişdir. Ve otuz beşinci merhalede muharrer Nestân karyesinden cereyân eden çay üzerinde yaz mevsiminde eğlenilecek güzel bir ağaçlık vardır. Karye-i mezbûreden Kâniye Zelân çeşmesine kadar olan dağlıklar kuru yerler olup mürûrumuz yaz mevsimine tesâdüf eylediğinden mezkûr Kâniye Zelân çeşmesi her ne kadar münâsebetsiz yerde ise de bize tâze hayât vermişidi. Otuz yedinci merhalede muharrer Doleto karyeleriyle Feyrûk gedüğü

arasında vâki' bir derede, yüksek yardan ve kayalar üzerinden döğünerek nâzil olur bir su vardır ki İstanbul civârında olsa Kâğıdhâne ve Göksu mesîrelerini unutduracak mertebe nüzhetli mahal olur idi. Otuz dokuzuncu merhalede Dâye Şeyhi nâmiyle yâd olunur bir koruluk olup o mevki'lere göre bu dahî kendüsünü yâd etdirecek mertebe üzerimize sâye salmışidi. Kırkıncı merhalede muharrer Rubâr Maşkân, bâlâda zikr olunan Kelo çayının Maşkân karyesi pîşgâhından mürûru münâsebetiyle karye-i mezbûreye mensûben anılır bir ismidir. Fârisî'de çaya ve mecrâsına Rudorodhâne denildiği gibi Kürd'ce Rubâr denilür. Kırk ikinci merhalede olan Baski Keroski nâm ufak çay Lâhicân'la Oşni mahali arâzîsi beyninde bir hadd-i fâsıldır. Oşni bir kasaba olup gerek nefs-i kasabanın etrafında ve gerek kurâ-yı mülhakasında mevsiminde güzel meyve bulunur. Nefs-i kasaba bağçelerinde vişne bile olur deyu rivâyet olundu ise de varmamızdan evvel hitâm bulmuşidi.

[383] Oşni Kasabası'ndan Başkal'a'ya Varınca Tayy Olunan Turuk ve Mesâfât

Merhale 43			Merhale 44		
Sâ'at	**Dakîka**		**Sâ'at**	**Dakîka**	
0	45	Kal'a-i Senegân	0	53	Horabest yaylağı
0	45	Karye-i Hiyk	1	24	Berdebirge yaylağı
3	00	Kileşin taşı	2	05	Kerdereş yaylâğı
0	22	Kânî Hamâro çeşmesi	0	54	Kâdrân çayının geçid başı
0	49	Mübît der Berdebû			
5	**41**		**5**	**16**	

Merhale 45			Merhale 46		
Sâ'at	**Dakîka**		**Sâ'at**	**Dakîka**	
2	23	Gervzerdike gedüğü	3	04	Bresor nâhiyesi bidâyetinde olan bulak
2	23	Kepsiyân karyesi	0	23	Ebazerü'l-Ensârî türbesi
0	14	Lorzini karyesi der nâhiye-i mezkûr	1	14	Mîrâvâ karyesi
5	**00**		**4**	**41**	

Merhale 47			Merhale 48		
Sâ'at	**Dakîka**		**Sâ'at**	**Dakîka**	
2	45	Urmi şehrine nâzır Molla Veli dağı	1	00	Mâvâne karyesi
1	45	Berdesûr'e tâbi Zengelân karyesi	1	55	Deymideşt nihâyetindeki bulak
0	25	Tergever'e tâbi Tölke karyesi	0	20	Niçelân çayı
0	22	Enbi karyesi	0	55	Karye-i Mâsinkân'a tâbi Bradost
5	**17**		**4**	**10**	

Merhale 49			Merhale 50		
Sâ'at	Dakîka		Sâ'at	Dakîka	
0	47	Bârezge çayı	3	00	Kânî Serd nâm bulak
2	16	Somâ'ya tâbi' Coni karyesi	3	06	Çıhrık karyesi
3	**02**		**6**	**06**	

Merhale 51			Merhale 52		
Sâ'at	Dakîka		Sâ'at	Dakîka	
1	10	Lekâvâ karyesi	2	32	Serâv nâm çeşme
1	43	Bârtüvân karyesi	3	12	Elbâk çayı
1	27	Delyez karyesi harâbesi	3	16	Başkal'a
4	**20**		**9**	**00**	

Cem'ân ....
Sâ'at Dakîka
36 27

[384] Kırk üçüncü merhalede muharrer Kileşin taşı, Revandiz sancağıyla Oşni mahali beyninde olan Kile-Şin dağı üzerinde vâki' âsâr-ı kadîmeden iki yüzü mıh yazusıyla yazılu olduğu mahâllinde işâret olunan taşdır. Temmuz ayının yirmi ikinci gecesi bu dağ üzerinde beytûtetimiz tesâdüf edüb sabahleyin oralarda olan ba'zı suların buz tutduğu görülmüşidi. Kırk dördüncü merhale mezkûr Kâdrân çayı, Oşni kasabasından mürûr edüb Urmi gölüne munsab olur bir sudur. Mezkûr çayın geçid başından yine ol mevsimde kar ile mâl-â-mâl olan Gervzer-dike nâm gedüğe varınca kadar iki buçuk sâ'at çeker bir azîm yokuş vardır. Mergever nâhiyesinde kâ'in Lorzini karyesinden Çıhrık karyesine varıncıya kadar muharrer olan merhalelerimiz yek-dîgerine muttasıl düz sahârîden ibâret olup bu merhalelerde odun kıt bulunur. Kırk altıncı merhalede muharrer Ebâzerü'l-Ensârî hazretlerinin türbesi, yol üzerinde, etrâfı taş yığındısıyla örülmüş divar içinde vâkidir. Ellinci merhalede Kânî Serd bulağı ismi müsemmâsına mutabık soğuk sulu bir bulakdır. Zîrâ "Kânî" lâfzı Kürdce "Bulak" ve "Çeşme" mânâsına olub, "Serd" lâfzı da Farîsî olduğu halde Kürdce yine "soğuk" ma'nâsına müsta'meldir. Çıhrık karyesinin havâsı vahîm bir dere içinde vâki' olduğu mahâllinde yazılmış-idi. Mergever ve Berdesûr ve Tergever ve Baradost ve Somay nâhiyeleri kâmilen kışlak mahâllerdir. Elli ikinci merhalede dahî zahmet çekilmeyecek kadar sular vardır.

Başkal'a'dan Bâyezîd'e Kadar Olan Turuk ve Mesâfât

Merhale 53			Merhale 54		
Sâ'at	**Dakîka**		**Sâ'at**	**Dakîka**	
4	08	Kilîse yâhûd Deyr karyesi	2	43	Hâne Sûr hanı
			3	45	Eşnâk karyesi
4	**08**		**6**	**28**	

[385]

Merhale 55			Merhale 56		
Sâ'at	**Dakîka**		**Sâ'at**	**Dakîka**	
1	37	Birşıhverân karyesi	1	30	Kutur karyesi
0	41	Hanik gedüğü			
2	38	Girlehük karyesi			
4	**56**		**1**	**30**	

Merhale 57			Merhale 58		
Sâ'at	**Dakîka**		**Sâ'at**	**Dakîka**	
1	27	Habeşî Süflâ karyesi	3	35	İstiyrân karyesi
1	42	Zîrî karyesi			
1	11	Şüliyrân deresi			
4	**19**		**3**	**35**	

Merhale 59			Merhale 60		
Sâ'at	**Dakîka**		**Sâ'at**	**Dakîka**	
2	03	Dağmacı taşı	3	49	Girey Berânân gedüğü
1	04	Biyanili karyesi	1	45	Şerefhâne karyesi tâbi'-i Kutur
3	03	Evrin dağı üzerinde Mebitmez			
6	**10**		**5**	**34**	

Merhale 61			Merhale 62		
Sâ'at	**Dakîka**		**Sâ'at**	**Dakîka**	
1	25	Nazar Beğ gedüğü hizâsı	2	10	Yikmâle karyesi
1	22	Avzerk karyesi	0	28	Navur göl gedüğü
0	49	Ahurik zîr karyesi	1	27	Yâhûnlu karyesi
3	**36**		**4**	**05**	

Merhale 63			Merhale 64		
Sâ'at	**Dakîka**		**Sâ'at**	**Dakîka**	
0	34	Ebgay sahrası (Buna Ebağa ve Abağa dahî ıtlak olunur. Mehemdî düzü dahî derler)	1	05	Yezîdî ağaların kabirleri kubbeleri
2	28	Mehdî Kuli karyesi	2	04	Sent çayı
0	39	Dergezîn karye kal'ası	2	30	Han gedüğü der nihâyet-i Ebgay
3	**41**		**5**	**39**	

Merhale 65			Merhale 66		
Sâ'at	Dakîka		Sâ'at	Dakîka	
0	06	Sultan Murâd Hanı	0	50	Mâkû kasabası
0	40	Hacı Seyyid Ali gedüğü	1	42	Hendâvâr karyesi
1	00	Mâkû'ya tâbi' Tükân karyesi	1	00	Kızıldağ karyesi
0	35	Mâkû'ya tâbi' Kal'acık karyesi	2	45	Taşdam karyesi
2	**21**		**6**	**17**	

[386]

Merhale 67			Merhale 68		
Sâ'at	Dakîka		Sâ'at	Dakîka	
1	43	Ilıca tepesi	3	45	Yetlumhân bulağı
1	12	Havik karyesi	0	33	İlânkara deresi
0	40	Karabağ karyesi	0	12	Tûr dağı
3	**35**		**4**	**30**	

Merhale 69			Merhale 70		
Sâ'at	Dakîka		Sâ'at	Dakîka	
4	04	Dikmetaş	1	45	Millân karyesi
2	45	Danalı karyesi	1	05	Bâzirgân karyesi
6	**10**		**2**	**50**	

Merhale 71			Merhale 72		
Sâ'at	Dakîka		Sâ'at	Dakîka	
1	01	Gürcü bulağı	2	00	Bâyezîd kasabası
5	09	Kazlugöl tâbi'-i Bâyezîd			
6	**10**		**2**	**00**	

Cem'ân ....
Sâ'at Dakîka
97 43

Bâlâda mürakkam elli üçüncü merhalede muharrer Kilise karyesinde kadîm ve san'atlı kârgîr binâ bir manastır olup buna Bartoğmiyos manastırı derler. Bu manastırın memâlik-i Îrâniyye'den Urmi ve Selmas ve Seldoz ve İranlu tasarrufunda bulunan Somay ve Baradost ve Deyrik ve memâlik-i mahrûseden Hakkârî kâim-makâmlığı dahilinde vâki' Elbak ve Cölemerk ve Gever nâm mahâllerde sâkin Ermeni milleti tarafından te'diye ve îfâ olunur avâid-i seneviyesi olarak manastır-ı mezbûrda Üç Kilise tarafından me'mûren Piskopos vekili bulunurken, Hakkârî beğleri kaldırılup taraf-ı saltanat-ı seniyye'den kâimmakâm me'mûr ve ta'yîn kılındıkda orada bulunan Piskopos vekili, Üç Kilise tarafından me'mûr olarak Tebriz'de bulunan Piskopos'a mürâcaatdan i'râz etdiğine binâen, İranlu tasarrufunda [387] bulunan mahâllerden müretteb olan vâridâtı kat'olunmuş

olduğu Piskopos vekîli tarafından ifâde olunmuş idi[1]. Her ne hâl ise mukaddemâ Hakkârî ve tevâbi'i Ekrâd aşâyirinin taht-ı kahr ve tasallutunda bulunub, bir iki def'a manastır-ı mezbûr yağma ve tâlân olunmuş ise de livâ-i mezbûr kâimmakâmlık sûretiyle idâresine bede' olunduğu târîhden beru herkesin te'addîsinden vâreste olarak sâye-i hazret-i pâdişâhîde, millet-i mezbûre âsâyiş-i kâmile ile icrâ-yı âyin ve farîza-i zimmetleri olduğu üzere edâ-yı hayr-ı du'â-yı şehinşâh-ı rûy-i zemîn etmekdedir. Elli dördüncü merhalede bir, iki mahalde kârgîr binâ han harâbeleri olup rivâyete göre bu hanlar cennet-mekân Sultan Murâd Han hazretlerinin eserlerinden imiş. Elli beşinci merhalede muharrer hanın gedüğü civârında gayet soğuk suyu hâvî bir bulak vardır. Elli altıncı merhalede muharrer Kutur karyelerinden yedi, sekiz sâ'at imtidâdında olan Kutur deresiyle, memâlik-i Îrâniyye'den Hôy düzlüğüne çıkılur. Bu derenin yemîn ve yesârında kâ'in dağlıklar içinde, Kutur nâhiyesi muzâfâtından müteaddid karyeler vardır. Elli dokuzuncu merhalede muharrer Dağmacı taşı sınır başıdır ve ol merhalede mestûr Avrin dağı, Kutur civârındaki dağların en mürtefi'idir. Altmış birinci merhalede mürakkam Nazar Beğ gedüğü, Van'a tâbi' Ahorik ile el-yevm İranlu tasarrufunda bulunan Elend nâhiyesi ve Mûkmânâvâ dedikleri nâhiye ki *Cihânnümâ*'da Sekbânâbâd deyu mestûrdur. Bu nâhiyeler beyninde bir gedük olup vech-i tesmiyesinden işidilen rivâyetin tafsîli eğerçi mevrûs-ı melâl olur ise de müşâverenin muhassenâtını ifade eder bir fıkra olduğundan beyânına ibtidâr olunur. Şöyle ki: Elend nâhiyesi kadîmden Mahmûdî kazâsına tâbi' bir nâhiye olup bundan yüz seneyi mütecâviz ol vakitlarda Hoy beğlerinden Nazar Beğ bir, iki def'a gelüb [388] mahâll-i mezkûru zabt etmiş ve Mahmûdî beğleri üzerine def'a-i sâlisede külliyetlü nüfûs ile gelerek bir müddetcik daha orasını zabt ile bildiği gibi tasarrufa mübâderet eylediğinden Mahmûdî beğlerinin mukavemete adem-i iktidârlarından nâşî bu keyfiyyet kendülere mûcib-i hayret olmuş olduğu halde bunlardan Müsür Beğ demekle ma'rûf Mahmûdî beği, bir gün kırda gezer iken bir çobana rast gelüb nâhiye-i mezbûreye dâir beynlerinde söz açıldıkda mezbûr çoban, Müsür Beğ'in Elend nâhiyesinin zabtına olan hâhişiyle müdâfaa-i ağyarda iktidârsızlık endişesinde olduğunu anlayınca, çoban: "Beğim, bir gün karı, kızanlarımız ile bi'l-cümle hücûm edüb ya cümlemiz mesken ve muvattınımız uğurunda terk-i câme-i hayât ve yâhûd bir daha tasalluta yol bulamayacak sûretle düşmanlarımıza izâka-i merâret-i memât ederiz" yollu tedbîrini meydâna koyunca, Müsür Beğ'in bu yolda nusret kendüye pîr ü hareket olacağına gönlü şehâdet ederek, bu tedbîr ile

---

[1] Der-kenâr: Metinde muharrer Üçkilise el-yevm Rusya devleti tasarrufunda bulunan Tiflis hükûmeti dâhilinde vâki' olub Bartoğmiyos manastırında bulunan Piskopos vekîli mezkûr Üçkilise tarafından Tebriz'de bulunan Piskopos tarafından tevkîl olunurmuş.

düşmanlarını kahr ü tedmîr edebileceğine aklı yatup kendüsü varta-i hayretden bîdâr olucak çobanın tedbîri vechile günlerin birinde mîr-i merkum Mahmûdî ve tevâbi'i ahâlîsini bütün evlâd ü ıyalleriyle berâber kaldırup Nazar Beğ üzerine hücûm ve iktihâm ve nâire-i harb ve cidâl-i beyne'l-ferîkayn bir çok iştigâl eyledikden sonra, merkum Nazar Beğ'i avenesinden ileru gelenler ile katl ve telef ve haşerât-ı mahşûresinin çoğunu dahî şîr-i şemşîre alef ederek ol vechile vâsıl-ı ser menzil-i merâm olmuş olmasıyla mezbûr gedük vak'a-i mezbûreye nisbetle Nazar Beğ gedüğü ismiyle mersûm olmuşdur. İşte ba'zı kerre çobandan bile sâdır olan bir tedbîr-i sâib medâr-ı def'-i mesâib olabilir. Altmış üçüncü merhalede muharrer Ebgay sahrasının münbit ve mahsûldâr idüğü derûn-ı sahrâda [389] Dergezîn Kal'a kurbünde bir ılıca ve etrâfında güzelce yaylaklar olarak hasretgâh-ı kabâ'il ve aşâyir bir mahal bulunduğundan mahâllinde beyân olunmuşidi. Altmış dördüncü merhalede olan Sultan Murâd hanı harab olduğu halde âsârı mevcûd bir şey'dir. Altmış yedinci merhalede muharrer Ilıca'nın tafsîli dahî mahâllinde derc olunmuşdur. Altmış sekizinci merhalede muharrer Yetlûm Han bulağının, yaz mevsiminde suyu cüz'î olup ol civârda andan gayri su dahî bulunmaz. İlânkara deresi fi'l-hakîka cümlesi Engerek olmak üzere ilânı bol bir mahaldir deyu rivâyet olundu. Buraları susuz ve hâlî mahâller olduklarından mûhiş yerlerdir. Altmış dokuzuncu merhalede muharrer Dikmetaş oralarda sınır taşıdır deyu rivâyet olunur ise de sınır taşına benzer yeri olmadığı misillû mahâlli dahî sınır alâmeti vaz'olunacak mahâllere benzer bir şey olmayup yalnız vaktiyle ol dere içinde bir uzun adam boyunda rekz olunmuş ve mu'ahharan kırılmış bir beyâz taşdan ibâretdir. Yetmiş birinci merhalede münderic Gürcü bulağı el-yevm Bâyezîd ile Mâkû beyninde hadd-i fâsıl i'tibâr olunan gedüğün cüz'î berüsünde vâki' bir bulakdır. Bâyezîd kasabasına iki sâ'at mesâfede olan Kazlu Göl, hafîf ve soğuk ve berrâk sulu bulakları ve bunların sularından müterâkimen hâsıl olmuş ufak bir gölü hâvî yaylak bir mahaldir. Mahall-i mezbûr Tebriz caddesi üzerinde vâki' olmağla Acem kârvânlarının memerridir. Kış mevsiminde kaz ve ördek gibi kuşların kesreti cihetiyle saydgâh add olunur mahaldir.

Bâyezîd'dan Erzurum Şehrine Kadar Olan Turuk ve Mesâfât

[390]

Merhale 73			Merhale 74		
Sâ'at	**Dakîka**		**Sâ'at**	**Dakîka**	
0	30	Zengezor kal'ası	2	41	Üçkilise nâm manastır
2	40	Külesur yâhûd Kızılgöl	1	08	Alagöz karyesi
2	40	Diyadin karyesi	1	52	Külesur karyesi
6	**55**		**5**	**41**	

Merhale 75			Merhale 76		
Sâ'at	**Dakîka**		**Sâ'at**	**Dakîka**	
3	07	Yonca Nev karyesi	1	40	Kânîsûr karyesi
0	57	Gür çay	2	20	Eleşgird karyesi
0	11	Kara Kilise karyesi			
4	**15**		**4**	**00**	

Merhale 77			Merhale 78		
Sâ'at	**Dakîka**		**Sâ'at**	**Dakîka**	
2	52	Ramazan çayı	3	33	Kara Derbend nâm boğaz
3	55	Dehâr karyesi	3	01	Yüzveren karyesi
6	**47**		**6**	**34**	

Merhale 79			Merhale 80		
Sâ'at	**Dakîka**		**Sâ'at**	**Dakîka**	
3	05	Çoban köprüsü	2	37	Deveboynu nâm gedük
3	01	Hasankal'a	0	44	İzzet Paşa hanı
1	04	Alvar karyesi	1	18	Erzurum şehri
7	**10**		**4**	**39**	

Cem'ân ....
Sâ'at Dakîka
46 10

İşbu mesâfe her ne kadar kırk altı sâ'at gösterilmiş ise de hitâm-ı me'mûriyetle sıla avdeti olduğundan ve avk eder avârızdan ya'nî yağmur ve çamur gibi şeylerden sâlim bir vakitde geçildiğinden oldukça sür'atle gelinmek münâsebetiyle bunun menzil hesâbına tevâfuk edemeyeceği ve menzil hesâbınca bu mesâfe altmış sâ'at çekeceği der-kâr olduğundan ihtâr olundu. İmdi, yetmiş üçüncü merhalede mürakkam Zengezor kal'ası ova tarafından Bâyezîd'a gelinecek [[391]] yol üzerinde vâki' olup lâzım mahalde bir istihkâmdır. Fakat mürûr esnâsında mühimmatdan hâlî ve sûrunun ba'zı yerleri harâb idi. Kızılgöl dahî alçak bir dağ eteğinde ve kırmızı topraklu bir mahalde olarak Havşe bulak nâm bir bulağın oraya cereyân eden suyundan hâsıl olur bir göldür. Kânîsipi bulağı Bâyezîd kazâsıyla Diyadin kazâsı beyninde hadd-i fâsıl add olunur. Küçü nâm gedüğün kurbünde vâki'dir. Diyadin karyesi Fırat nehri üzerinde kürsî-i kazâ add olunur bir karye olup nehr-i mezbûrun asıl menba'ları Ebgay sahrâsıyla işbu Diyadin kazâsı beyninde olup 22 Eylül sene 68 târîhinde mürûrumuzda sene-i mâziyeden mütebâkî olmak üzere ba'zı mahâlleri kar ile mâl-â-mâl ve mestûr olan Ala dağında olarak ifâdeye göre menâbi'-i mezkûreye yüz adedden mütecâvizdir.

Diyadin karyesi aslında bir kal'ayı ve hayli ebniyeyi hâvî bir karyeden ibâretdir. İşbu Diyadin kazâsına varınca Bâyezîd ve civârının suları Bahr-i Hazer'e munsab olur ve andan berülerde civâr-ı mezbûre suları evvelâ Fırat ve Murâd nehirlerine munsab olarak ba'dehû nehreyn-i mezbûreyn birleşüb kendülere katılan ve ikisi mecmû'una dökülen sular ile Basra körfezine munsab olurlar. Yetmiş dördüncü merhalede mestûr olup Üçkilise demekle meşhûr olan kilise her ne kadar şimdi bir kiliseden ibâret ise de rivâyete göre bu kilisenin kurbünde vâki' Banat dağı üzerinde dahî kadîmde iki kilise bulunup üçü dahî hâlâ mevcûd olan mezbûr kilisede medfûn Ohannes nâm adama mensûb olduklarından ve yek-dîgerine karîb bulunduklarından Üçkilise demekle şöhret bulmuş ve muahharen ikisi münhedim olup isimleri el-yevm mevcûd mârrü'z-zikr kiliseye intikal ederek bu cihetle Üçkilise denilmektedir. Harâb olan kiliselerin [392] ba'zı âsârı mevcûd deyu rivâyet olundu ise de görülmemişdir. Bunlardan el-ân mevcûd bulunan kilise a'lâ som kârgîr binâ olarak Bâyezîd sancağından bulunan Ermeni milletinin âyince olan umûru kilisâ-yı mezbûrede ikamet eden murahhasa ma'rifetiyle rü'yet olunub, sekene-i mezbûre ol kiliseye avâid vererek hizmet ederler. Kırk dört târîhinde oraların Ermeni milletinden bir hayli nüfûs Rusya ülkâsına nakl olunduğundan bu kilisenin vâridâtına bir mikdâr halel gelmişdir. Kilisâ-yı mezbûreye karîb mevzi'de iki gözlü, taş binâ bir köprü olup Kilise köprüsü derler. Kiliselerin bânîsi âsârından olmak gerekdir. Bu köprünün bir tarafı cüz'î harâbe tutmuş ve ta'mîrine bakılmaz ise dağılup bütün bütün harâb olacağından ve lâzım bir mahalde bulunduğundan bu hâle teessüf olunur. Yetmiş beşinci merhalede muharrer Karakilise karyesi, Gür Çay demekle ma'rûf bir nehir kurbünde vâki' ma'mûrca bir Ermeni karyesidir. Yetmiş altıncı merhalede münderic Eleşgird karyesi Toprak Kal'a nâmıyla müte'ârif olan kal'anın eteğinde büyücek bir karye olup kal'ası dahî mevcûd ise de mühimmâtdan ârî idi. Muşlu Selim Paşa'nın irtikâb eylediği hıyânet cihetiyle otuz sekiz târîhinde, merhûm Çapanoğlu Mehmed Paşa'nın Abbas Mîrzâ'ya bozulduğu mahaldir. Yetmiş dokuzuncu merhalede vâki' Çoban köprüsü, gayet lâzım bir mahaldir. Hasankal'a pîşgâhından mürûr eden nehir ile Aras nehri mecma'larının alt yanında inşâ olunmuş a'lâ taş binâ ve büyük bir köprü ise de hayfâ ki bir gözü bütün bütün harâb olup kusur ayakları dahî harâbe yüz tutmuşdur. Bu köprünün üzerinde biri Ermenice ve biri Türkçe yazılu iki taş olarak, Ermenicesi ne yazılu olduğu bilinemediği gibi, Türkçesinin dahî fakat, "el-merhûm Müftî Efendi fî sene elf" ibâresi seçilüb kusûr yerleri okunulamamışdır. Köprüden bir çâryek berude yine [393] köprünün taşlarına müşâbih taşlarla inşâ olunmuş bir han âsârı olup ol dahî Hasankal'a karyesi bu isim ile ma'rûf ve vaktiyle gayet metîn ve müstahkem bir kaç kat sûr ile ihâta ve inşâ olunmuş bir

kal'a ittisâlinde vâki' olarak rivâyete göre kal'a-i mezbûrede bulunan top ve mühimmât-ı sâ'ire kırk dört târîhinde Rusyalu tarafından ahz olunmuş olduğundan mürûrumuzda top ve mühimmâtdan hâlî idi. Kal'a-i mezbûre hâricinde suyu sarıya mâil ve az harâretlü ve üzeri büyücek bir kubbe ile pûşîdelü bir ılıca olup ba'zı emrâza nâfi' olduğu işidilmişdir. Ve kurbünde bir kaç ılıca menba'ı daha var ise de bunlardan yalnız birinin etrâfına divâr çekilmiş olup kusûru boşuna akar ufak gözlerdir. Sekseninci merhalede mürakkam Deveboynu gedüğü eyyâm-ı şitâda tehlükelü mevâkiden ma'dûd olarak ağleb yolcular orada furtunaya tutulup âhirete gitdikleri, çendân mesbûk olmağla mezbûr gedüğün civârında İzzet Paşa'nın inşâ eylediği han cankurtaran ismiyle tesmiye olunsa sezâdır. Erzurum şehri bir belde-i cesîme olup her hususca şöhret-i şâyiası ve bâ-husûs şiddet-i şitâsı meşhûr olduğundan tasdî'den ihtirâz tafsîl-i ahvâlinden sarf-ı nazar olundu. Bu şehrin en ziyâde medhe sezâ olan hâssası, sularının kesret ve soğukluğuyla hafîf ve berraklığı olub, ekser hânelerde bilek kalınlığında salma akar çeşmeleri bulunmasıdır. Fenâlığı da kış mevsiminde sokakları derûnunda kar tepelerinin güneş gördükce birer parça eriyüb sonra buz kesilmesi ve buz eridikde çamurların çoğalması ve yaz geldikde ol çamurların toza munkalib olup ortalığı toza boğmasıdır.

[394] Erzurum'dan Trabzon'a Varınca Tayy Olunan Turuk ve Mesâfât

Merhale 81			Merhale 82		
Sâ'at	**Dakîka**		**Sâ'at**	**Dakîka**	
2	17	Karasu nâm çay	1	45	Serçeme hanı
1	43	Pörçik karyesi	1	10	Akyokuş nihâyeti
			0	25	Hoşebinâr karyesi
			0	52	Hoşebinar yokuş başı
			0	41	İnişinin nihâyeti
			0	46	Zazan hanları
4	**00**		**6**	**22**	

Merhale 83			Merhale 84		
Sâ'at	**Dakîka**		**Sâ'at**	**Dakîka**	
2	10	Eşkielmalı hanı	1	00	Kocabeğ hanı
1	35	Masatlı hanları	1	53	Bayburd kasabası
2	17	Ma'den hanları	2	15	Kâvur pınarı
			1	27	Bâlâhor karyesi
6	**02**		**6**	**22**	

Merhale 85			Merhale 86		
Sâ'at	Dakîka		Sâ'at	Dakîka	
1	00	Harrâk hanları	2	41	Daltaban mahâllesi
1	25	Kavuh hanı	4	17	Ardase karyesi
1	00	Geçid hanı	1	56	Zığana hanları
3	09	Tekve karyesi			
6	**34**		**8**	**54**	

Merhale 87			Merhale 88		
Sâ'at	Dakîka		Sâ'at	Dakîka	
1	20	Zığana dağının yokuş başı (Yokuş başı ile Yer Köprü beyninde Derbend hanları vardır).	2	45	Hoşoğlan hanları
2	41	Yer Köprü karyesi	1	17	Göl çayırı
4	10	Cevizlik karyesi	0	55	Trabzon şehri
8	**11**		**4**	**57**	

Cem'ân.....

Sâat	Dakîka
51	**35**

Cem-i yekûn.....

Sâat	Dakîka
423	**36**

[395] Seksen birinci merhalede murakkam Karasu, Erzurum ovasından mürûr ederek Fırat nehrine munsab olur bir nehir olub, kış mevsiminde donub, ağleb evkâtda kar altında mestûr kalur. Mürûrumuz vakti ki Teşrîn-i Sânî evâhiri idi, nehr-i mezbûr geçid vermek münâsebetiyle doğru yoldan gelinerek bunun fakat iki tarafında köprü ayağı olarak piyâdeler geçebilmek içün üzerine iki kereste uzatılmışidi. Bahar mevsiminde suların ya'nî çoşkunluk vaktinde atlu yolcular ve kervânlar âhar yoldan dolaşmak gerekdir. Seksen ikinci merhalede muharrer Serçeme hanı nâm mahalden Akyokuş başına kadar bir sâ'at on dakîka çeker bir yokuş olub çamurlu vakitlerinde yolcular hayli zahmet çekmek gerekdir. Hoşebinar dağı aralarda eyyâm-ı şitâda furtunası sayılır dağlardan ma'dûd olup zikr olunan Serçeme hanından Zazan hanlarına üç çâryek mesâfe karîb mahâlle gelince mezkûr dağın yokuş ve inişleri dört sâ'at çeker. Arabistân ve Arabistân'a karîb Kürdistân taraflarında ihtiyâca mebnî suların yek diğerine olan mesâfeleri gösterildiği gibi eyyâm-ı şitâda ebnâ-yı sebîl soğuktan barınacak mahâlle muhtâc olduklarından buralarda dahî esnâ-yı tarîkde bulunan kurâ ile hanların birbirine olan bu'd ve mesâfeleri gösteri'mişdir. Mezkûr hanlarda yolculara lâzım olacak ekmek, peynir ve sâ'ir ba'zı şeyler ile hayvânâta muktazî yem ve saman dahî bulunur. Hele cümleden elzem olan odun, un bulunduğu vâcibü't-teşekkür bir

şeydir. Bayburd kasabası, elsinede Baybut ismiyle yâd olunur bir ufak kasaba olup bir kaç câmi'-i şerîf ve mescîd ve medrese ve hamâm ve hanları ve derûnundan cây-ı mürûr etmekle bir iki mahâllinde ahşâb köprüleri dahî hâvîdir. Kadîmde inşâ olunmuş cesâmetlü bir kal'ayı dahî muhtevî olup ancak kal'a-i mezbûre mühimmâttan ta'arriye olunmuş ve burc u bârûları harâbe yüz tutmuştur. Seksen beşinci merhalede münderic Geçid hanından seksen altıncı merhalede muharrer Ardase karyesine varınca Gümüşhâne'ye tâbi' bir dere olup, çünki yol, gâh çayın sağ ve gâh sol tarafından geçmek cihetiyle îcâbına göre, büyük ve küçük olarak kârgîr binâ, pek çok köprüler yapılmıştır. İşbu Gümüşhâne deresi iki tarafında olan dağlık mahâllere nisbetle sıcak olduğundan, eyyâm-ı şitâda ol derede pek şiddet-i şitâ görülmediğinden gayri, Gümüşhâne ve tevâbi'i meyvesi çok bir mahal olduğundan kış mevsiminde bile mezkûr dere boyunda olan hanlarda meyveler satılur. Husûsâ elması boldur. Seksen yedinci merhalede muharrer Zığana hanlarından Derbend hanlarına varıncaya kadar aşılacak olan Zığana dağı eyyâm-ı şitâda furtuna şiddetiyle meşhûr bir dağ olup bu dağın dereleri hayli kârvân yutmuş ve yolcular batırmış bir mahal olduğundan bu yoldan gidüp gelecek yolcu açık hava kolaylaşdırmak vâcibdir[1]. Bu yolun ya'nî Trabzon ile Erzurum arası tarîkinin bir de çığ uçma vartası vardır ki, yol üzerinde ba'zı mahâllere düşen karlar mülâyemet-i havâ ve kar nüzûlünün terâdüfiyle bir kaç kat tabakalanmış olduğu halde büyük kıt'alarının yerinden oynayup birdenbire yol üzerinde bulunan mürtefi' mahâllerden yolu aykırlayarak dereler ve alçak yerlere düşmesinden ibârettir. Yolcu giderken işbu sûretle harekete gelen ve çığ[2] ta'bîr olunan kar parçaları uçmasına tesâdüf eder ise Hâfızullahi Te'âlâ altında kalup helâki olur. Bu da işttiğime göre Şubat ve Mart içinde olurmuş. Bu misillû çığ mahâlleri oraların yerlülerine ma'lûm olduğundan ve su'âl olunca kulağuzlar haber vereceklerinden öyle yere varıldığı vakit çünki düşecek çığın sesten ve hayvânların yürümesiyle yer yüzüne ârız olan hareket-i gayr-i [397] mahsûseden harekete geldiğinden altından geçilmezden evvel bir iki piştov sıkıla. Düşeceği ve düşmez ise daha düşecek vakti gelmemiş demek olacağı bi't-tecrübe ma'lûm olduğundan ol vechile piştov atmak iktizâ eder. Sâlifü'l-beyân Derbend hanından Cevizlik karyesinde kadar olan mesâfede eğerçi inişli, yokuşlu dağlar aşılarak mevsimine göre ba'zan hayli çamur zahmeti dahî çekilür ise de Cevizlik karyesinden Hoşoğlan hanlarına varınca olan mesâfe Gümüşhâne deresi gibi bir dere olarak sâ'atte ve yarım sâ'atte bir hanlar olduğundan burada zahmet verecek

---

1 Derkenâr: Bu yolda açık hava kollaşdırmaktan gayri kârvân ve galebelik yolcu arkadaşlara dahî muhtâcdır.

2 Derkenâr: İşbu çığ altında kalmak, yol üzerindea kalmaktan ibâret olmayup derin ve kar ile memlû derelere düşülmekten korkulur.

bir şey yoktur. Fakat, mezkûr hanlardan Trabzon'a varınca çamuru bol hayli mahaller vardır ki, vaktine göre yükü ile berâber hayvanı yudacak mertebelerdedir.

Der Beyân-ı İmtidâd-ı Mesâfe Hudûd-ı Devleteyn

Mendelî kasabasından Bâyezîd kasabasına gelince hasbe'l-me'mûriye dolaşılarak ve yolcuya göre hiç lâzım olmayacak dağlar aşılarak gelinmiş olduğundan ve Bâyezid'den Trabzon'a varınca, eğerçi doğru yoldan ayrılınmamış ise de bunda dahî menzîl sâ'atleri i'tibâr olunmayarak kendü gelişimize göre kat' olunan mesâfeler yazıldığından, bu gelişlere göre kat' olunan mesâfât ber vech-i bâlâ dört yüz yirmi üç sâ'at ve küsûr dakîkaya bâliğ olmuştur. Devlet-i aliyye ile İran devleti hudûdunun bir mebde' noktası i'tibâr olunan Muhammere'den mezkûr Mendelî kasabasına kadar yüz on ve Mendelî'den nihâyet-i hudûd olan Bâyezîd'e kadar üç yüz yiğirmi beş sâ'at ki, hudûd-ı mezkûrenin boyu cem'an dört yüz otuz beş sâ'at eder ise de bu mikdâr mesâfenin takrîben yüz seksen beş sâ'at mikdârı bizim me'mûriyet iktizâsınca yollardan saparak zâ'id gezdiğimiz mahâller içün ihrâc olunsa devleteynin hudûdu boyu iki yüz elli [398] sâ'at mesâfe demek olur.

Trabzon'dan Dersa'âdet'e Varıncaya Kadar Vapur ile Kat'olunan Mesâfe

Trabzon'dan Samsun'a on altı buçuk ve Samsun'dan Sinob'a on buçuk ve Sinob'dan İnebolu'ya sekiz buçuk ve İnebolu'dan Ereğli limanına on sekiz ve Ereğli limanından Bahr-ı Siyâh boğazına on bir ve Bahr-i Siyâh boğazından Halîc-i Kostantiniyye *hafazahâ Rabbü'l-berriyye*'ye kadar ki, iki sâ'at ki altmış altı buçuk sâ'at zarfında Trabzon'dan Dersa'âdet'e gelinmiştir.

Dersa'âdet'ten Bağdâd'a Kadar Olan Şâh-Râh Mesâfesi

Eğerçi, hudûd-ı İrâniye me'mûriyetiyle Bağdâd'a azîmetinde Dersa'âdet'ten vapur ile Trabzon ve orada berren bâlâda beyân olunan tarîkle Erzurum ve Van üzerinden Musul'a ve andan Bağdâd'a gidilmiş ve bu cihetle Dersa'âdet'ten Bağdâd'a şâhrâh-ı kadîm olan cadde bu kerre görülmemiş ise de mücerred şu tarîk ile dahî bilmeyenlere bir ma'lûmât olmak için mesâfeleri "Salnâme"den ahz olunarak zamm olunmuştur.

Sâ'at	Nakl-i Yekûn Sâ'at 117	Nakl-i Yekûn Sâ'at 270
9 Üsküdar'dan Gekbüze	008 Hacı Hamza	018 Mardin
9 İzmid	008 Osmancık	012 Nusaybin
6 Sabanca	013 Merzifon	024 Cezîre-i Benî Ömer
6 Adabazarı	008 Amasya	030 Musul
6 Hendek	012 Turhal	016 Erbil
12 Düzce	008 Tokad	012 Altunköprü
12 Bolu	018 Sivas	008 Kerkük
12 Gerede	009 Deliklitaş	008 Tavuk
07 Bayındır	014 Hasan Çelebi	009 Dûzhurmatı
08 Çerkeş	012 Sürmeneli	009 Kefri
05 Karacalar	010 Keban Madeni	015 Bağdâd
05 Karacaviran	010 Harbût	
13 Koçhisar	012 Ergani	
10 Tosya	013 Diyarbekir	
117	**270**	**431**

Dersa'âdet'ten Bağdâd'a kadar olan şâh-râh cedvelde gösterilen mahâllerde mürûr eder ise de vapur sefîneleri Karadeniz'e işlemeye başlayalı beri ekser yolcular ve sâ'ire Dersa'âdet'ten Samsun iskelesine ve oradan Dersa'âdet'e kadar vapur sefîneleriyle gelüp gitmekte olup Samsun'dan on sekiz sâ'at mesâfede bulunan Amasya'ya kadar çıkılarak şâh-râh-ı kadîme girilür ve mezkûr Amasya kara tarîkiyle Dersa'âdet'e yüz elli üç sâ'at mesâfede olmağla Samsun'dan oraya olan on sekiz sâ'atı tarh ve ihrâc olunsa gerü kalan yüz otuz beş sâ'at mesâfe vapur ile elli sâ'at zarfından kat'olunup bu cihetle hem tayy-i merâhil zahmeti zâil olmakta ve hem de tayy-i mekâna nâ'il olunmakta olmasıyla, vapurların fevâ'idi inkâr olunamayacağından gayri kış mevsiminde Sabanca ile Düzce merhaleleri beyninde olan çamur meşakkatından kurtulunduğuna çok teşekkür etmek îcâb eder.

—Temme—

AÇIKLAMALAR

Abâ (yahut 'abâye): Araplar'ın giydiği bir nevi esvaptır (İA, c. 1, s. 1-2; 486). Çeşitleri için bkz.: Es'âr, s. 145 (Dizin).

Abbâsiye, hulefâ-yı/mülûk-ı: Abbâsî halifeleri. Halifelerin liste ve şecereleri için bk.: İA. c. 1, s. 19-21. Mülûk-ı Abbâsîye'den de Abbâsî halifeleri kasdedilmektedir (bk. Halife).

Acem(ler): Eskiden İranlılar'a verilen ad. İA. (c. 1, s. 117)'de: (Araplar'a nisbetle "yabancı, gayrı arap", İranlılar).

Acem, -elsine-i: Acem dillerinde, yani farscada.

Acem-kârî: Acem işi = Acemlerin yaptığı işlerden. Kâr-ek/yapıcı, edici.

Acempulu: Acem akçesi. Akdağ, c. II, s. 201.

Adem, Benî: Ademoğlu. Adem = İnsanın atası.

Afar / 'afr "sahibi": Steingass'daki (s. 856) birkaç anlamından yalnız birini, metindeki cümleye uygun gördük: 'afar = Earth (toprak). Arazi, tarla anlamı. Buna göre "'afar/'afr sahibi" = toprak -daha doğrusu- arazi sahibi, Ayrıca bk.: Dozy, Suppl. II, s. 143; Redhouse, s. 1308.

Ağbani Abani: Pakalın, 1, s. 3-4; V Cuinet, III, s. 65, 66 (agabani). Ali Bey, Jurnal, s. 46: "dükkânlarda satılan eşyadan ziyade dükkâncıların başlarına sardıkları gayet büyük abanî sarıklar insanın gözüne çarpar"

Ahşâmât Ağaları: Aklâm-ı selâse (b. bk.) aşâyirinden biri olan Ahşâmât tâifelerini idâre eden ağalar. Sonraları lağvolunmuştur (metin: s. 164).

Ahund / Molla (çoğulu: mevâli): Devellioğlu, s. 783; Y Öztuna, c. 7, s. 353; Sertoğlu, (mevâli) s. 209; Pakalın, c. 2, s. 549; Ş. Sâmî, s. 1432; Uzunçarşılı, İlmiye, s. 70, 96, n. 1, n. 2, 133 n2, 179, 181, 264; İA, c. 1, s. 228 (A.Z. V. Togan: Ahund maddesi); Hughes, s. 12; Keresteciyan, s. 5-6 (etimolojisi için); Akhound=Seigneur, Don, Magister.

Akçe / = Akça: "Gümüş para" İA. c. 1, s. 232-233 (İ.H. Uzunçarşılı, "Akçe" maddesi); s. 85; Pakalın, 1, s. 32-34; Sertoğlu, s. 10.

Akçe-i Osmanî: Pakalın, 1, s. 35.

Akkâm: 1. Deveci, katırcı, 2. mahmil ile hacca giden sürre alayı hizmetçisi, 3. çadır mehteri (Devellioğlu, s. 29). Ayrıca bk.: Meynard, Perse, 2, s. 364; Redhouse, s. 165; Pakalın, c. 1, s. 40-41. Metinde "deveci, katırcı" manâsına kullanılmaktadır.

Akmişe: "kumaş"ın çoğulu. Bkz.: Barkan, Kanunlar I, s. 409 (Dizin); Es'âr (yay. Yaşar Yücel), s. 15; Redhouse, s. 167-168 (1. elbise, malzeme. 2. Kilim, halı ve benzerleri).

Alabalık: Latincesi Saimo trutta. 8-10 türü olan, çok lezzetli bir tatlı su balığı. Yaklaşık 2 kg. ağırlığında. Et rengi turuncumsu.

Aleveci: "Zahire tüccarı" Yakuboğlu: Sözlük kısmı: Alver/al-ver=ticaret. Alver ile aleveci veyâ al-verci'nin ilgisi olabilir mi? Metin, s. 215: "Nefs-i Bağdâd ve karşı tarafta olan tevâif-i aklâm'dan Kerevî Cedîd'den bir fırka, zahîre tüccarı (aleveci) olarak 60 hânedir".

Ali İlâhî / 'Ali İlâhi ('Aliyu'llâhi): Yani "Ali'ye tapan" Bugün de İran'da çok münteşir bir gizli dindir. Başkaları tarafından bu dinin mensublarına verilen bu isim yanlıştır. Bu gizli din hakkında bk. İA. c. 4, s. 201-207 (Ehl-i Hakk); a.e. c. 1, s. 321. Burada gösterilen kaynaklardan başka, Curzon, Persia I, s. 551, 557 ve II, 232 (Kermanşah'daki aşîretlerin çadır ve aile sayısı verilirken Ali İlâhîler de gösterilmiştir).

Aliyyu'llâhî/Aliyüllâhi:

Âl-i Resûl: Yüce, Ulu Peygamber.

Anadolu Ordû-yı Hümâyûnu: Mübarek, kutlu, ordu...

Arap(Lar): Irak, Şam, Cezîret-ül- Arab, Hicaz, Yemen, Mısır ve Afrika'nın kuzeyinde bulunan kavmin genel adı. Geniş bilgi için, İA. c. 1, s. 481-486 (Arabistan maddesi: Etnografya kısmı)'ya bakınız.

Asâ: Hurma bağlarının hacim ölçülerinden. (1 Zirâ' dirsek ile orta parmak ucuna kadar olan uzunluk ölçüsü ki 75-90 cm., arası değişir). 6 zirâ' = 1 asâ etmektedir. 20 asâ (kâre) olan (20x20) = 400 asâ yer de 1 cerîb etmektedir. Bütün bu ölçüler için Walther Hinz: *"Islamische Masse und Gewichte"* (Leiden/Köln 1970), adlı kitaba bkz.

Asyâ-yı Vustâ: Orta-Asya.

Aşîret: 1. Uruk, boy (TDK. Türkçe Sözlük, 4. baskı, s. 56). 2. Kabîle, oymak (Devellioğlu, s. 59). "Bir asıldan münşeib olup birlikte yaşayan ve birlikte konup-göçen bedevîler halkı, oymak, kabîle" **Oymak:** Boy veyâ uruk denilen topluluğun ayrıldığı bölümlere verilen ad (TDK.). **Uruk:** Aynı kökten çıkıp aynı ülkede yaşayan bir baş'ın yetkesi (velâyet, otorite) altında bulunan aileler topluluğu, kabîle (TDK.). **Kabîle:** İbtidaî ve göçebe insanlarda aynı soydan sayılan ve bir baş'a itaat eden insan topluluğu, boy (Devellioğlu). **Aşîret:** Kabîle teşkilâtı

ve taksimatında ilk ve en küçük cemâ'at: "1 büyükbaba + oğul + torunlar" ile büyük bir aile. Bkz. İA. c. 1, s. 481, 484-486 (Arabistan maddesi); s. 709-710 (M. Halil Yınanç).

Aşr-ı Muharrem: Hazret-i Hüseyin'in şehâdeti gününe rastlayan ve Şi'îlerce matem günü olarak kabul edilen, Muharrem'in 10. günü.

Attâr-hâne: Attâr ('ıtr "güzel kokudan"), Itriyat ve ilâç gibi kullanılan maddeler satanlara verilen ad (İA. c. 2, s. 6-7). **Attâr-hâne maktû'**: Suret-i inhisârdan esnafına terettüp eden rüsûmatdan ibarettir (metin, s. 82).

Âvâ-Âbâd: Âbâd: mâmûr, şen, bayındır anlamına. Köy, nâhiye isimlerinde kullanılıyor. İkisi de aynı anlama geliyor. " kurâ ve nevâhî esâmesinde ne kadar "âvâ" lâfzı var ise cümlesi "âbâd" lâfzından galatdır (metin, s. 107, no. 1*). İA, c. 1, s. 3-4.

Bâc = Rüsûm / vergi: F. Köprülü: **bâc** maddesi: İA. c. 2, s. 187-190; Pakalın, 1, s. 143-144; Ö. L. Barkan, Kanunlar I, s. 414 (dizin): Bâc rüsûmu için bkz.: F. Köprülü, Hukuk, s. 167-172. **Bâc**: "yol geçiş vergisi olup, yolların emniyetini sağlamak için tahsil edilir" Taneri, (Tarih Enstitüsü Dergisi, sayı: 7-8, s. 38, not 124).

Bâc-ı 'übûr: F. Köprülü'nün İA.'deki "bâc" maddesine bkz. Ayrıca: Pakalın, 1, s. 144; Ö. L. Barkan, Kanunlar I (transit vergisi), s. 137, 138, 161, 167. Harput Sancağı, s. 152-153.

Bâc-ı Ubûr maktû'u: Bir büyük pirincden bir buçuk ve revgan-ı sâdeden ve İrân tebeasının her nev'i eşyâ ve mahsûlâtı yüklerinden birer ve hurma ve hınta vesâ'ir yüklerden yarım ve penpe yükünden iki ve duhân yükünden üç kırân olmak üzere tahsîl olunan "bâc" rüsûmundan ibaretdir (metin, s. 83)"

Bâdincân > Bâdingân: Patlıcan (Develloğlu, s. 78).; I, s. 254 "Badlican bk. Bâdincan; Keresteciyan, s. 89 "Batlican. farsca=patingian"'dan, sanscritce vatingana" Kelimenin etimolojisi için bkz.: Marcel, Dict., s. 46-47 "Aubergine".

Bâdiye Arapları: Bedevî araplar, Çöl arapları.

Badrâyî hurma: Bağdâd'ın doğusunda, İran sınırı yakınında, Bedre havalisinde yetişen hurma. Bedre>Bedrâyî. Kelimenin doğrusu: Bâderâyâ (İA. c. 2, s. 192).

Bağat-ı mûşî maktû'u: "Bağ sahibi bir kimsenin, bağının mahsûlâtının, rüsûmat-ı mîriyye'ye yetmiyeceğini anlayıp, çeşitli sebeplerden bağını terkederek kaçarsa, sahip olduğu fidanlık-hurmalık mîrî tarafına aid olduğundan, bu gibi (buna benzer) mîrîye kalmış bağların maktû'undan ibarettir" (metin, s. 84). (= Terk edilmiş, boş tarlalar).

Bağdâd Tarihi: Gülşen-i Hulefâ'ya zeyil olduğuna ve Vâli Dâvud Paşa zamanında, Bağdâd'da tab'edildiğine göre, bu eser, Hâvi'nin Devhat el-vüzerâ (Bağdâd, 1246) isimli tarihi olacaktır.

Bağdâdî Akmişe: Bağdâd kumaşları, Bağdâd'da yapılan kumaşlar (=akmişe).

Bağle: "Basra körfezinde çalışan tüccar sefinelerindendir (gemilerinden). 15 binden 18 bin kileye kadar (Chesney, I, s. 568: 40- ilâ 300 ton) yük kaldırırlar. Şattülarab" ve Körfez'de, Bahr-i Muhit-i Hindî sahillerinde; Kurne, Kuveyt, Bahreyn, Lahsa ve Bumyan'a kadar gider-gelirler" (Oppenheim, Mittelmeer, II, s. 83).

Bakkaliye maktû'u: "sûret-i inhisardan esnafına terettüp eden rüsûmâtdan ibaretdir (metin, s. 82, 83)"

Balıkçın: Ş. Sâmi, Kâmus, s. 276: "balık yer bir cins deniz kuşu" Meynard, Perse, s. 280'de: "arapça: burké/berké; farsca: mahi-hâr/huvar (=balık yiyici)" Balık'ın etimolojisi için bkz.: Keresteciyan, s. 95.

Bârih rüzgârları (küçük-büyük): Kirdelân'da mayıs ayının 18. gününde başlayıp 60 gün esen "büyük", ve 20 gün esen "küçük" rüzgârlar.

al-Batîha: Bataklık arâzi. İA. c. 2, s. 334-339. (Çoğulu: Batayih).

Batman: Ağırlık ölçüsü. Bkz. İA. c. 2, s. 342-344 (Batman maddesi). 1 Basra batmanı = 50 vakiyye-i İstanbûlî. W Hinz, Masse, s. 16-23 [batman=männ].

Bedevî: Göçebe-çölde yaşayan. Ş. Sami (s. 284): "bâdiyede yani çölde hayme ile (çadırı ile) konup-göçerek yaşayan" R. Montagne, ve Oppenheim'ın "Die Beduinen" B. I, s. 22-36'da bedevîlere ait geniş malzeme ve izahat vardır. İA. c. 1, s. 472-549 (Arabistan maddesi). Huart, I, s. 9: "bedevi/badawi/= çöl insanı= bâdiye"

Behrâm Gûr: /Behrâm Güz/: Tarihî bir şahsiyet olduğu halde, bazı halk kitaplarının kahramanı da. Hayatı için İA. c. 2, s. 453-454'e bk.

Bekre: "Araplar arasında mezru' arâzinin mikdarı su dolablarının havi olduğu kırbalara göre hesâb edilmek adetdir. Meselâ "filanın tarlası şu kadar bekrelikdir", derler. "Bekre" kelimesi ise makara demek olduğu mâlumdur (Ali Bey, Jurnal, s. 49-50)" Devellioğlu, s. 101: "kuyu vesairede kullanılan çark, çıkrık, makara" Ayrıca bkz.: Tribus, s. 124-129 ve resimler.

Belem: "Basra'da vesait-i nakliye ale'l-ıtlâk ahşabdan ma'mûl gemilere ve küçük "belem" ta'bîr olunur 8 metre tûlünde ve takrîben 1 metre arzında kayıklara münhasırdır. Bu sefîneler umûmen kürek ve "merdî" (b. bk.) denilen ağaç vasıtasıyla suda sürükleyerek seyr etdirilir" (Basra, 1309 H., s. 163). "Derûnlarında döşeme ve üzerlerinde tente bulunur. Basralılar ehl-i zevk olduklarından güzel havalarda karı-erkek belemlere dolarak, bütün gece sabaha kadar çalgı ve çeğane ile nehirde

gezüb eğlenürler (Ali Bey, Seyâhat Jurnali, s. 98)" İA. c. 2, s. 325: " belem ta'bir edilen 8-10 m.l uzunluğundaki kayıklar..." bilhassa med zamanlarında vâki seyr-ü seferi "belem" tâbir edilen 8-10 m. uzunluğundaki kayıklar te'min eder" Hakkı Bey, s. 107 (res. 21)'de fotoğraf var. Belem'in izahı için bkz.: Oppenheim, Vom Mittelmeer, B. II, s. 294.

Bettiyye: "Esvap" "Basra halkı... yaz mevsiminde cübbe üzerinde, bettiyye ta'bîr olunan yünden dokunmuş beyaz ve ince maşlah... kullanırlar (metin, s. 16)" Türk Lugatı, c. 1, s. 710), battaniye'nin arapça olduğu zannında olup, aslını bulamadığını, yazar. Bettiyye de bulunamadı, acaba battaniye mi?

Bezzâz(lar): Pamuklu kumaş satanlar. "bezci, kumaş satan" (Devellioğlu, s. 123).

Bezzâz-hâne maktû'u: "Suret-i inhisârdan esnafına terettüp eden rüsûmatdan ibâretdir (metin s. 82, 83)"

bint-i ammî: bint = kız: amm = amca > amcakızı / amcamın kızı. Ka'b aşîretinde amca kızı almak hakdır. Hattâ kızı velisi vermeyecek olursa, aralarında düşmanlık doğar. Başka biri ile evlenmiş olan, eşinden bahsederken, iltifat olmak üzere "bint-i ammi" der (metin, s. 27). Ayrıca bk.: Jaussen, s. 45, n. 3.

Bostân / Bûstân: '1. Sebze bahçesi, 2. Kavun, karpuz (Devellioğlu, s. 139).

Bot: İngilizce. Deniz, nehir vasıtası, sefine. "Yirmi kâreden otuz kâreye kadar hurma hamûlesi taşıyabilir bir nevi kayıktır (metin, s. 45 - dn. 1)"

Boya-hâne maktû'u: "Suret-i inhisârdan esnâfına terettüp eden rüsûmâtdan ibâretdir (metin, s. 82, 83)"

Bürüncek: Ş. Sâmi, s. 311: "(bürüncek): ipek böceği kozasının teli, ham ipek, 2. böyle ipekten ma'mûl ince bez" Söz Derleme Dergisi, I, s. 241: "Bürümcek ve bürümcük, 1. Ham ipekten yapılan yerli dokuması ince bez (Civanyaylağı "Mersin", Anamur, Silifke "İçel", Ödemiş "İzmir" - 2. Başörtüsü (Çiçekdağı) "Kırşehir" Pakalın, 1, s. 250 (Bürümcük); Dalsar, s. 57-58.

Câize: Osmanlı devrinde mansıb alanların, o mansıbı kendilerine tevcih edenlere verdikleri para (Pakalın, 1, s. 255).

Cânbâz: Cânbâzân "Cânbâzlar" farsca "cân-baz" "canı ile oynayan" kelimesinin cem'i olup, Osmanlı İmparatorluğunda bir nevî askerî teşkilâtın adıdır (İA. c. 3, s. 21-23). Ayrıca bkz.: Pakalın, 1, s. 256-258; Ö. L. Barkan, Kanunlar I, s. 233, 235, 243, 247, 248, 272, 278.

Cânfes: Arapca isim. Parlak ipek kumaş.

Cânfezâ: Cilâsız, ince ipek kumaş. "Hâlâ canfes tabîr etdikleri dibadır ki, cânfezâ muharrefidir. Türk lugatı, c. 2, s. 277). Ayrıca, Pakalın, I, s. 258.

Cebken/Çepken: "Kolları yırtmaçlı ve uzun, harçlı bir çeşit kısa salta (TDK. Türkçe Sözlük, s. 159)" Salta: Yakasız iliksiz, kolları bolca bir çeşit kısa ceket.

Cenâzehâ: Kutsal yerler sayıldığından Kerbelâ ve Necef'de gömülmek üzere İran'dan cenâzeler getirilirdi. Bağdâd üzerinden Kerbelâ ve Necef'e varmak için en emin ve düzgün yol, İran'dan Kirmanşah ve hudûd üzerinde Hânikîyn şehirlerinden geçiyordu. O zamanın en büyük âfeti olan bulaşıcı hastalıklardan korunmak için Hanikîyn'deki "karantina" binalarında görevli hekimler, bu cenâzelerin Irak'a girişini kontrol altında tutuyorlar ve karantina defterlerine hayvan ve insanlardan başka bu cenâzelerin de sayılarını kaydediyorlardı. Bu hekimlere Bağdâd'da "Ebû Cenâze" dediklerini Tepeyran hâtıralarında zikreder (Canlı Tarihler, s. 292).

Cenbiyye: Silâh. Sertoğlu, s. 56; Pakalın, I, s. 279 (cenbiye); Devellioğlu, 164; Ş. Sami, 483; Büngül, s. 51; Montagne, s. 24.

Cerîb: Hubûbât ölçüsü. Batman ile karşılaştırınız. İA. 3. s. 109; W Hinz, Masse s. 38; Barkan, Kanunlar I, s. 425 (dizin), 538 (lugatçe); Devellioğlu, s. 166; Pakalın I, s. 280-281; I, s. 526; V. Cuinet, III, s. 108 (=hektar). 1. Cerîb: 400 asâ.

Cerrâr/e: Devellioğlu, s. 167: "küçük, sarı ve zehirli akrep" Redhouse, s. 652: " scorpion" Burada: cerrâr/e. Nuzhet s. 44 (farsca metin, s. 63); İA, c. 1, s. 273-274 (akrep mad.).

Cerş: Sultan Abdülhamid Han zamanında, Basra'da "guruş" manâsına bilinip, sekizer guruş fiyatla tedavül eden "sikke" (metin, s. 5). Bunun onluklarına "fevârî" deniyor.

Cezâyir Adaları: Mısır ve Cezâyir ve Irak... Kitab-ı Diyarbakriyya (N. Lugal - F. Sümer yay.), I. cüz, s. 14, haşiye 3: "Basra'nın kuzey tarafına denilmekte olup, bu yöre belki Huveyze'ye dek uzanıyordu. al-Giyâsî (s. 236, 249, 250), "al-Cezâyir olarak buradan sık sık bahseder. Kâtib Çelebi de (s. 353) bu yöreye dâir bilgi vermektedir"

Cezâyir sedleri: Fırat üzerinde suların tuğyanını (taşmasını) önlemek için inşa edilen bendler" (İA. c. 2, s. 326: Basra maddesi). Bu nehirlerin taşdığı vakit yaptıkları tahribatı önlemek için Cezâyir sedleri denilen sedlerin inşasına teşebbüs, Midhat Paşa'nın Bağdâd valiliği zamanında olmuştur (İA, c. 8, s. 274). Vali Namık Paşa Cezâyir sedlerini inşa ettiriyor (İA, c. 2, s. 328).

Cezîre/el-Cezîre: Çoğulu: Cezâ'ir/Cezâyir (Afrika'daki Atlas ülkelerinden olan Cezayir ile karıştırılmamalı). "Fırat ile Dicle arasındaki arazinin

(Mezopotamya) kuzey kısmı (F. Işıltan, s. 1, n. 3: Coğrafî ve tarihî manâda bu iki tesmiye şeklinin medlûlu bir değildir. Mezopotamya ismi Dicle ve Fırat arasında kalan bütün sahayı ihtiva ettiği halde el-Cezîre mezkûr sahanın 'Anbar ile Tekrît arasında çizilecek bir hattın şimalinde kalan kısımlarına itlak olunur" Esas olarak İA. c. 3, s. 152 (Cezîre mad.)'ye bakınız. Mezopotamya sınırları için de a.e. c. 4, s. 625 (Fırat mad.)'e bakınız.

Cezrî: Fırat ve Dicle nehirleri arasında Cezîre denilen bölge halkından olan: Cezîreli, Cezîre'den...

Cibril-i Emîn/Hazret-i Cebrâ'îl: Tanrı ile peygamberleri arasında elçilik ifa eden bir melek (Bk. İA. c. 3, s. 41-42).

Cihânküşâ Tarihi: Tarih-i Nâdirî. Mirza Mehdi Han Esterâbâdî'nin eseri. Müellif ve eseri için bkz. İA. c. 7, s. 485-488 (Tahsin Yazıcı, Mehdî Hân maddesi).

Cihânnümâ: Kâtib Çelebi'nin (1609-1658) ünlü coğrafya eseri. İstanbul'da (İbrahim Müteferrika matbaası) 1147 (M. 1732)'de basılmıştır. Hayatı için bk. İA. c. 6, s. 432-438 (madde: Orhan Şaik Gökyay). Eserde yeralan haritalar için de bk. S. Nüzhet Gerçek, Türk Matbacılığı, s. 81-83.

Cisr: Köprü (İA. c. 3, s. 198; Pakalın, I, s. 297).

Civalar maktû'u: Bir evlek bostândan yarım çarhî (b. bk.) olarak alınan rüsûmatdır (metin, s. 83, 84).

Cizye: Müslüman olmayan teb'adan alınan vergi. Geniş bilgi için İA. c. 3, s. 199-201 ve Pakalın, 1, s. 297-302'ye bkz.

Cûdânbaşı: "Ol esnâda Aneze'den Fed'ân aşîreti ikiye inkısâm ile bir kısmı Şeyh Duhâm'a ve diğer kısmı Cud'ân'a tâbi' olarak yekdiğeriyle muhârib idiler (Cevdet Paşa, Tezâkir 21-39, s. 214)" Burada özel isim, metinde ise "sıfat" veyâ "lakab" olarak geçiyor?

Cübbe: En üste giyilen geniş ve bol libas. Bkz. H. K. Kadri, Büyük Türk Lugatı, 2, s. 284; B. de Meynard, Dict., I, s. 523; Pakalın, I, s. 311.

Çarhî: "Cennet-mekân Sultan Mahmud Hân-ı Sânî hazretlerinin muvakkaten tedavül etmek üzere kat' ve darb buyurmuş olduğu beşliğin nısfı makamında Bağdâd Valisi Esbâk Dâvûd Paşa merhumun Bağdâd'da kat' ve darb etmiş olduğu sikkeden ibaretdir (metin, s. 84, 85)"

Çârşaf: Bugün de kullanılan örtü. Bk. Pakalın, I, s. 327-329.

Çâryek: Çeyrek, dörtte bir. Bkz. W. Hinz, Masse, s. 11.

Çıra: "Yahud çira (belki "çerağ"dan). Çam ağacının sakızlı ve yağlı yeri ki parçaları ateş yakmağa ve köylerde tenvîr içün mum ve kandil yerine

kullanılır" Ş. Sami, s. 507: "Çerağ: kandil ve mum ve meşale gibi vasıta-i tenvîr"

Çulha maktû'u: Suret-i inhisardan esnafına terettüp eden rüsûmatdan ibâretdir (metin, s. 81, 82).

Dama: Bugün de oynanan bir oyun. R. Büngül s. 73, 12 taş ile oynandığını yazıyor? Ş. Sâmî, s. 599: "altmışdört haneye münkasim (bölünmüş) bir tahtada onaltışardan otuziki taş ile oynanılan ma'rûf bir oyun"

Dâniyâl: Benî İsrail peygamberlerinden. (İA. c. 3, s. 479).

Dâriyye: Ka'b aşîretinde zengin olan kadınların gömlek üzerine giydikleri örtü (metin, s. 28).

Dârûga: Dârûga rüsûmu: "Kasabada satılan her bir şeyden guruşda iki para rüsûm-ı ihtisâb demekdir" (metin, s. 120, 122). Şahne, Subaşı hattâ, Rich, I, s. 78'de "polis şefi" - gibi yüksek memurlara verilen isim için bk. F. Köprülü, İA., c. 3, s. 486-489 (daruga maddesi); Uzunçarşılı, Medhal, s. 283, n.l, 301, n.l; Yine Köprülü, Hukuk (İst. 1983), s. 247.

Dâvûdiye rüsûm: sınıf-ı ra'iyyenin hadd-i bülûğa ermişlerinden Dâvûdiye nâmıyla vergi makamında, bir rivâyetde, hâl ve tehammüllerine göre adam başına sekizer "şâmî"den otuz şâmîye kadar akce alur ve rivâyet-i uhrâya göre bülûğa ermiş olan her bir şahısdan ale's-seviyye on beşer şâmî alur ve işbû "Davûdiye" rüsûmu yüzbin şâmîye resîde olduğu erbâb-ı vukûfdan istihbâr olunmuşdur" (metin, s. 44).

Dâye: Mendelî kasabası ahâlîsi, yeni doğan çocuklarını emzirmek ve besletmek için tuttukları taya, sütnine, dadı toplumunda da aynı anlamlarda kullanılmaktadır.

Debbağ-hâne maktû'u: Suret–i inhisardan esnafına terettüp eden rüsûmatdan ibaretdir (metin, s. 120, 122). Debbâğ: tabak, sepici, deri terbiye eden kimse (Devellioğlu, s. 202). Debbâg-hâne halk dilinde galat olarak "tabakhâne"

Der-Saâdet/Dersaâdet/Der-i Seâdet: Osmanlı Türkleri'nin İstanbul'a verdikleri isimlerden (Bk. Pakalın, I, s. 427). "İslâm ülkelerinde, başta dinî ve mukaddes sayılan şehirler olmak üzere, devlete ve millete karşı gösterdikleri hizmete, veyahud işgal ettikleri jeopolitik durumlarına göre şehirleri vasıflandırma" anlamına gelen "EPİTHETA ORNANTİNA" yani bir şehre esas adından ayrı olarak (Dersaâdet, Dar-üs-saâde, Der-aliyye gibi) isim verme, vasıflandırma için bk.: Ahmet Caferoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu Onomastiğinde/EPİTHETA ORNANTİA/'nın karakteristik çizgileri" (Türkiyat M./İstanbul 1965/, c. XIV, s. 25-36.

Dergâne: "Nefs-i Oşni kasabasından vergi olarak beher hâneden, senelik kırân olarak alınan vergi" (metin, s. 217).

Dest-gâh: Farsca isim. "Tezgâh, dokuma aleti, atölye (Devellioğlu, s. 212)" Ş. Sâmî'de (s. 609): "1. Çulhaların bez vesaire tokudukları alet. 2. Erbâb-ı hiref ve san'atın dükkânlarında önlerinde bulunan tahta masa ki onun üzerinde iş görürler. 3. Kahveci ve meyhaneci gibi esnafın büyük masaları ki meşrûbat vesâ'irc orada tehiyye olunur ve akçe oraya verilir, büfe..."

Dest-mâl: Farsca isim. Elbezi. Devellioğlu, s. 213; Ş. Sâmî, s. 609: "dest=el, mâliden=el silecek" Pakalın, I, s. 433: destimal.

Deym: Arapca ta'bir. "Hanikıyn'de, sâkinlerin susuz mahsûlâttan mîrî tarafa verdikleri öşür" (metin, s. 97)"

Deyr: hıristiyan manastırı; keşiş hücresine de denilir. Ra's al-dayr/Re's el-deyr (asıl ma'nâsı: manastır reisi/arkadaşlarının başına geçen adam) demektir. Bu tâbir "dayr/deyr kelimesi gibi, süryânîcedir (İA. c. 3, s. 573).

Dîhnişîn: Farsca bileşik isim. Dih=köy, karye; nişîn=oturan (-li, lü), Dihnişîn=köyde, karyede oturan, köylü, karyeli (Devellioğlu, s. 218, 1007).

Dilkü>Tilkü>Tilki: Fox. Moğolca: Hankan. Farsca: tha'lab. Nuzhet s. 13, (Farsca metin), s. 19-20.

Dirhem: Çoğulu: Derâhim. Okka'nın 400'de bir kısmı (400 dirhem = 1 okka). Araplar'ın eski bir gümüş sikkesi (Ş. Sâmî, s. 608); Pakalın, I, s. 453-454; M. Akdağ, I, s. 443 (dizin); İA, c. 3, s. 594-595 (dirhem maddesi); W Hinz, Masse (s. 24): 400 dirhem x 3,207 g.=1.2828xkg.=1 Okka. Dirhem'in İslâm ülkelerinde çeşitli zamanlardaki karşılıkları için a.e. bkz.

Diyâr-ı Rûm: Osmanlı ülkesi, İslâm âleminde Anadolu'ya ve Rumeli'ye, Doğu Roma İmparatorluğunun sınırları içinde bulunması dolayısıyla Rum Diyarı adı verilirdi (TDK. Türkçe Sözlük, s. 613).

Dolabçı: Beygir ile nehirden su çeken ve bu işle geçinen (Metin, s. 140).

Dönüm: Türkiye Cumhuriyet devrine kadar kullanılan bir arazi ölçüsü (Bk. İA. c. 3, s. 650).

Duhan: Arapca: Tütün fidanı. Duhan resmi için bk. Ö. L. Barkan, Kanunlar I, s. 437 (Dizin).

Duhun: Kuş yemi. Musul, Kerkük vs.'nin önemli ürünlerinden.

Durac>Durrâj>Turaç: Bir cins sülün (lat. Tetraso francolinus). Mustavfi, Nuzhet (Zoological Sect.) s. 101 (farsca trc. s. 71); Oppenheim,

Mittelmeer, B. II, s. 104: "Durac/Durrac (Francolin). Türkçe'de "turaç" olarak.

Dülbend: Tülbent: Pamuktan, ince ve seyrek dokunmuş hafif ve yumuşak bez (TDK. Sözlük, s. 730). Çeşitleri için bk. Es'âr Defteri (yay. Yaşar Yücel), s. 153 (dizin).

Dünbek (Dünbük) = Dümbelek: Ferheng s. 939: (Dünbek); Keresteciyân, s. 205: Dunbck/Tunbek. Bu kelime, Seyâhât-nâme-i hûdud'ta, yanlış olarak, "dünbük" okunacak şekilde harekelenmiştir. Aynı cümlede, "darbukadan" sözedildiğine göre, kelimenin doğrusu "dünbekt=dümbelek" olacaktır.

Düveyhî: "Bağdâd'da urbân tâ'ifelerine mahsûs elbisede isti'mâl olunur" (metin, s. 52).

Efrenç haritaları: "Fransa'ya ve fransızlara ve dolayısı ile bazen bütün bir kısım Avrupalılar'a verilen isim. France kelimesinden bozmadır. Firençe, Firenk kelimeleri de aynı kökden gelirler (Sertoğlu, s. 88)" Buna göre "Efrenç haritaları da bunların yani yabancıların yaptıkları harîtalar demek oluyor. Firenk, arapca: efrendj (Keresteciyan, s. 245).

Emrûd/Ermûd: Farsca. Türkçesi: Armut. Arapcası: Kumsari.

Engerek Yılanı: (Veyâ Engélek). Etimolojisi için bk. Keresteciyan, s. 31: (engerek), s. 82 (yılan).

Enhâr-ı Mîrîyye: Hükûmete ait, hükûmetin idaresinde olan nehirler.

Ernebûd Darusu: Arnavud/Arnaud tarısı. Duhun tabîr olunur Ernebud tarusu. Yabanî Bitkiler Sözlüğü, I, s. 6: Arapca adı: Duhane, Zurratülhamra, Türkçesi: Arnavut darısı.

Eşkinci: Kapıkulu askeri dışında, sefere, harbe katılan... Sertoğlu, s. 96; Pakalın, 1, s. 560-562.

Etmek-hâne maktû'u: "Sûret-i inhisardan esnâfına terettüp eden rüsûmatdan ibaretdir (metin, s. 82, 83).

Evkâf-ı Hümâyûn Hazinesi: Saltanat hânedânına mensup olan tarafından te'sis olunan vakıflar veznesi- Evkâf Hazinesi (Pakalın, 1, s. 570). Evkâf-ı Hümâyûn Hazinesi Müdürü için, Sertoğlu, s. 98'e bk. Kelime "vakf"ın çoğuludur (b. bk.).

Evlâd-ı hamûle: Asılzâde. Burada hamûle "belirli bir aile, tanınmış, köklü bir aile" ma'nâsında. Evlâd-ı hamûle de: "asılzâde, asil çocuklar" demek oluyor. Harnûle: R. Montagne, s. 35: "çölde, meselâ ilkbaharda, bol yağmurlarla yeşeren mer'alarda sürüler rahat rahat otladıkları esnâda, kâğıt üzerine sıralanmış tireler gibi bir hat teşkil eden, yan yana dizilmiş, bir kaç çadır, bir megtir (?) görünür. Sırada birinci gelen, umûmiyetle, en eskisi, aile reisinin çadırıdır. Sonra kardeşi, oğlu,

kardeş çocukları ve hizmetkârlar gelir. Tümü pederşâhî (=ataerkil; ailede babanın kayıtsız şartsız hâkimiyeti esasına dayanan yaşama tarzı "Devellioğlu, s. 1025), bir aile, bir hamuledir" A. Jaussen, Coutumes des Arabes, s. 111, n. 1'e de bk.

Farsî dil / farisî /: İran halkının konuşup, yazdığı dil... farsca, İran diliyle...

Feddân: Devellioğlu, s. 304: "yer ölçülerinde kullanılan bir kelime"; Ş. Sâmî, s. 984: "esasen bir çift öküzle bir günde sürülen arâzî mikdarı"; Ö. L. Barkan, Kanunlar I, s. 220: "feddân-ı rumanî ve islâmî; feddân-ı hırâs (hurras) ve feddân-ı arz (izahlar); Pakalın, I, s. 595-596; V Cuinet, (c. III)'de çeşitli yerlerde. Geniş bilgi İA. c. 4, s. 536-537 (Cl. Huart: feddân maddesi).

Fellâhlar: Felâhat/filâhât'dan (=ekincilik, çiftçilik): Ekinci, çiftçi, ekin eken, biçen. Bu metinde kullanılmayan diğer bir anlamı: "zencî, Siyah Arap"

Ferhad ile Şirin / Halk hikâyesi: İA. c. 4, s. 565-566 ve bu makaleye zeyl olarak N. Boratav'ın "Türk halk edebiyatında Ferhad ile Şirin" makalesine bk. (a.e., s. 566-567). Kâtib Çelebi, Ferhad ile Şirin'in Kelhürhâ tâifesinden olduklarını yazar (Cihânnümâ, s. 450).

Fersâh / ferseng: Devellioğlu, s. 311: "1. muhtelif mesâfelere tekabül eden değerde bulunan bir uzunluk ölçüsü. 2. üç millik bir mesâfe (denizde)" Bk. İA. c. 4, s. 574 (madde).

Fevârî: 8 kuruş değerle (Basra'da) tedavül eden cerş (=kuruş)lerin onlukları. Buna göre 1 fevârî 80 kuruş (metin, s. 5).

Firkate / Frikate / Firkateyn: Eskiden kullanılan bir çeşit savaş gemisi. Uzunçarşılı, Merkez, s. 459-460 (firkateyn için, s. 470-472).

Frenk Badincanı: "Türkçesi: Domates, Frenk Patlıcanı; arapcası: Kutah, Badıncan Kutah" Yabanî Bitkiler, I, s. 227. Ayrıca bkz. bâdincân.

Frenk-kârî: Kâr-ek/yapıcı, edici, li-ci gibi: Burada frenk işi, yâni Avrupa/yabancı işi anlamına... aynı şekilde acem-kârî=acem işi...

Futa / Fıta (=Peştemal): Pakalın, I, s. 637; N. R. Büngül, s. 95; Ö. L. Barkan, Kanunlar I, s. 137 (=Futa). Güzel biri tarifi ve kaynakları için bk. Dalsar, s. 41-42.

Füleykî: "Bağdâd'da urbân tâifelerine mahsus elbisede isti'mâl olunurlar (metin, s. 52)"

Gaddâre: Silah. Aynı zamanda, Bağdâd Valîsi Ali Paşa'nın lakabı: "Ebû Gaddâre" Lugat manası için bk. M. Sertoğlu, s. 110; Pakalın, I, s. 460;

Gazv/gazve: Akın, çapulculuk. İA. c. 1, s. 484: "Bedeviler'in hayatında esaslı bir yer tutar (Arabistan maddesi - Etnografya bahsi-)" R. Montagne, s. 66-67: "... gazve denilen çapul seferleri...".

Geven: Baklagillerden, dikenli bir çalı olup, kimi çeşitlerinden "kitre" denilen zamk çıkarılır [=Astra galus] (TDK, Sözlük, s. 285).

Gırab: Basra (Dicle)'da kullanılan deniz vasıtası. kadırga tarzında ise de kadırganınki gibi yukarı kanadı ve kıç tarafında şahnişini yoktur (İ. H. Uzunçarşılı, Merkez, s. 461)"

Guruş / Kuruş: İA, c. 6, s. 1025-1026 (E. v. Zambaur: Kuruş maddesi). Ayrıca bk.; Pakalın, II, s. 326, 328; M. Sertoğlu, s. 118.

Güce: Ş. Sâmî, s. 1191: "Kaynatılmış burgul, döğülmüş buğday" Güce tarhanası.

Güde / Küde: Kışlak Rüsûmu. "Baharda koyunların beher sürüsünden 1 baş koyun; kışın, her bir sürü koyunlarının başına 10 kırat ya'nî 50 guruş olarak ödenen vergi (metin, s. 115)"

Gülşen-i Hulefa: Müellifi: Nazmi-zâde Murtaza Efendi. İstanbul'da, İ. Müteferrika tarafından (7. kitap olarak) 1731 / H. 1143'de basılmıştır. İslâm devletleri târîhinden bahseder, 130 çift sayfadır. Bk. S. N. Gerçek, Türk Matbaacılığı I. Müteferrika Matbaası, İstanbul 1939, s. 71-72.

Hâk-ü bâd: (Süleymâniye/Tretol nahiyesinde) arâzisi bir devletin memâliki dahilinde olarak rencber ve vergi veren halkı, başka bir devlet tebeasından bulunup öşürleri, yer sahibi olan devlet tarafına ve vergiyi ehil zirâ'atı, tâbi oldukları devlet tarafına râci' olan yerlere denir (metin, s. 188).

Halebî: 1,5 Halebî= 1 Zirâ-ı Şâhî. (Zirâ için bk. W. Hinz, Masse, s. 64. 1 zirâ'= 65 cm. Zirâ'-i pâdişâhi "Königliche Elle".

Halhâl: Kadınların ayak bileklerine süs olarak taktıkları gümüş veyâ altın halka. Güney-Doğu Anadolu'da bugün de kullanılıyor. Bk. Pakalın, I, s. 708; Von Oppenheim, Mittelmeer, Bd. II, s. 123 (küçüğüne higâl= hicâl/Hecâl; büyüğüne= chalchal/Hâlhâl).

Hâlidîye/Hâlidî: Nakşibendîye'nin bir şû'besi (İA, c. 12/1, s. 9).

Hamûle: Çoğulu: hemâyil. Hâmûle için "evlâd-ı hamûle"ye bk.

Hanbelî/ler: Ahmed b. Hanbel (b. bk.: İA, c. 1, s. 170-172)'in mezhebine mensup olanlara verilen isim (İA. c. 5/1, s. 209). Mezhepler maddesine de bk.

Hâne-nişîn: Hâne-ev; nişîn-oturan. Hâne-nişîn: evli olan, evde oturan, evi olan.

Hanefî/ler: İsmini İmâm Ebû Hanîfe'den alan mezhep. Bk. İA. c. 5/1, s. 212-214.

Hârc-ı hâne vâridatı: Bahar ve güz mevsimlerinde Caf aşîreti'nin Süleymâniye mutasarrıflarına verdikleri vergi. İki taksitte 75 bin kırat akçe (ki 350 bin guruş) miktarında (metin, s. 183, 188).

Hârc-ı Hulefâ: Mergever nâhiyesinde, nâhiyenin genel mahsûlâtından (ekininden) beher hâneden yedişerbuçuk kırât akçe ve sağmal koyunlarının beher başından üç ve inekten bir buçuk kırât akçe olarak alınan vergi (metin, s. 243).

Haremeyn-i Şerifeyn: (Mekke ile Medine) Müslümanlar'ın bu iki şehre hürmet-i mahsûsaları sebebiyle ve daha ziyâde ta'zîm kasdiyle, şerif sıfatını da ilâve ederek "haremeyn-i şerifeyn"/Haremeyn iş-Şerifeyn" denilmiştir. Bk. Pakalın, I, s. 703.

Hâricî/ler: İslâm'ın en eski fırkalarından birinin mensupları (bk. İA. c. 5/1, s. 232-236). Ahmet Yaşar Ocak'ın "TED. sayı: 12, sene: 1981-1982/İstanbul 1982/, s. 507-520'de yayınlanan makalesi: "Türk heterodoksi tarihinde Zindîk, Hâricî, Râfızî, Mülhid ve Ehl-i Bid'at terimlerine dair bazı düşünceler" (Hâricî: s. 512-514)'ine bk.

Hark-Ark: İçinden su akıtmak için toprağı kazarak meydana getirilen açık oluk. Büyük ve uzununa da kanal denmektedir.

Haşer: Bazı kasaba ve köylerin sulanması hizmetleri için tahsis olunan amelelerin (işçilerin) herbir dördüne "bir rasad" denmekte, bu rasad'ların bir kaçına birden de "haşer" ta'bir edilmektedir (metinden, s. 122) (rasad'a da bk.).

Hâşimîler: 1063-1201 yılları arasında Mekke'de hüküm sürmüş olan Mekke şerîflerine verilen isim (İA. c. 5/1, s. 351): "Hâşimîler" maddesi). Yeni ve toplu bir eser: İ. H. Uzunçarşılı, Mekke, (TTK. yay., Ankara 1984), 177 s.

Hayme-nişîn: Bileşik isim: hayme= çadır, nişîn= oturan, -li, -lı, -lu. Hayme-nişîn: Çadırda oturan, çadırlı, çadırda yaşayan (Devellioğlu, s. 412, 1007).

Hazine-i Mâliye/Hazine-i Celile-i Mâliye: Mâliye hazinesi; Büyük Mâliye Hazinesi... Devlet Hazinesi, Dış Hazine. Bugünkü Maliye Bakanlığı Hazine Genel Müdürlüğü. Bk. Pakalın, I, s. 790; M. Sertoğlu, s. 137-140.

Hevr/Havr/Hovl/Hôr: Çoğulu: Ehvâr. Daha fazla bilgi için bk. İA. c. 2, s. 336 (al-Batiha mad.), 326 (Basra mad.). A.e. c. 8, s. 182 (Meysân mad.)'de: Havr (daha eski diğer bir şekli havl), halk dilinde hôr ("devamlı bataklık, muvakkat göl, su basmasına mârûz toprak").

Hıneyye: Hurma dallarından yapılan kulübeler. Bak. Sarife.

Hınta: Yabanî Bitkiler: I, s. 121: "Türkçesi: Buğday, yumuşak buğday, arapçası: kamh, hınta" Ö. L. Barkan, Kanunlar I, s. 457 (Dizin).

Hınzîr: Çoğulu: Henâzir. Domuz. Lahm-i hınzîr= domuz eti. Domuz: tangûz, modern: donguz. Mogolca: qâfâ. Bk. , Nuzhet (Zoological Sect.), s. 14, 15 (farsca metin, s. 21).

Hıristiyan: İsâ peygamberin dininden olan kimse (TDK. Sözlük, s. 336).

Hızır Aleyhisselâm: Ölümsüzlüğe kavuşmuş olduğuna inanılan İlyas peygamberin lakabı olup "tam zamanında ve en sıkışık bir anda yetişmek" anlamına gelen "Hızır gibi yetişmek" deyiminde geçer (TDK. Sözlük, s. 337). Daha fazla bilgi için Bk. İA. c. 5/1, s. 457-471 (Pertev Naili Boratav: Hızır mad.).

Hind-Kârî: Hind işi, Hindli'nin yaptığı, Hindli gibi.

Hindî, Lisân-ı: Hind dili, hindce= Modern Ârî dil, Doğu ve Batı Hindî lehçelerine ayrılıyor. Geniş bilgi için bk. İA. c. 5/1, s. 517-534 (Hindistan maddesi).

Hoş / Hûş (?): (---) Bugün kullanılan "Avlu" Metinde havlı. Hânikîn ve Hacı Kara karyelerinde bir avlu içinde 2-3 ailenin oturduğu, yaşadığı odalar bulunmakta.

Hulefâ-yı Abbâsiye: Abbasî halîfeleri. Metinde zikrolunan halîfelere ait bilgi, yerlerinde gösterilmiştir. Ayrıca İA. c. 5/1, s. 148-155'de "halîfe" maddesine bk.

Hums: Çoğulu: ahmâs (arapca sıfat). "Beşte bir, bir bölükte beş bölük" (Devellioğlu, s. 455)"; Ş. Sâmî, s. 588: "beşte bir, bir şeyin beş cüz'i de bir cüz'ü" Hububattan alınan vergi.

Hurma Ağaçları rüsûmu: Mahsûlâtının hums bedeli olmak üzere beherinden nısıf kırân ya'nî yüzer para hesabıyle alınan vergiden ibaret olup sair meyve ağaçlarından bir şey alınmaz (metin, s. 82, 83).

Hûye: Yaykara = yaygara. Ka'b aşîreti mensupları düzenledikleri düğün ve alaylarda savaş taklidi oyunlar oynarlar; şevk ve gayrete gelmek için küçük ibareler düzerler ve biri bunu okur: Diğerleri hep bir ağızdan, devamlı tekrar edecekleri bir cümleyi bağırırlar (metin, s. 27, n. 1). Bugünkü "yaygara"

Ikâl: Ş. Sâmi, s. 942: "ayak köstеği, pa-bend" Devellioğlu, s. 470: "deve ayağına bağlanan bağ, kütük", İA. c. 7, s. 149'da: agel (Dozy"ye göre klasik imlâ şekli: ikâl) keçi kılından örülmüş ip; ekseriya siyah renkte olup iki defa başın etrafında dolaştırılarak kâfiyeyi (burada: kûfiyâ/b. bk.) tutar. Umûmiyetle bedevîler takar. E. Banse'deki (s. 1'de) resim bunu teyid eder (Auf den Spuren der Bagdadbahn). İA. bibliyografyada gösterilen Oppenheim (vom Mittelmeer)'de: 'Agâl. İA. c. 1, s. 486 (Arabistan maddesi); R. Montagne, s. 25 (: Agel); Jaussen, s. 32, n. 3 (: 'agal). Yine İA. c. 10, s. 227: 'Akal/agel/egel.

Irân: Halka. Ka'b aşîretinde kadınların burunlarına taktıkları halka.

İbrânî: Eskiden Yahudilerin anıldıkları adlardan biri ve onların yazısı (TDK. Sözlük, s. 352). İsmail-Oğulları'nın kullandığı yazı, Yahudi yazısı.

İktâ': Develioğlu, s. 470: "1- padişahın toprak bağışlaması, 2- maktû'an (kesim yoluyle) ihâle" M. Sertoğlu, s. 152; Pakalın, II, s. 1-3; F. Köprülü, Bizans, s. 310 (dizin). Daha fazla bilgi için bk, İA, c. 5/2, s. 949-959 (Osman Turan: Iktâ maddesi).

İlânkâra/Yılankara: Etimolojisi için bk. Keresteciyan, s. 82.

İltizam: Devellioğlu, s. 515; Pakalın, II, s. 57-58; Barkan, Kanunlar I, s. 461 (dizin).

İnâbelü: Lugat anlamı: tövbe etmek; sofiye ıstılahında: mürşide mürit olma. Bk. Pakalın, II, s. 65-67.

İngiliz kademi (ayağı): = foot. 1 foot = 12 inç. 1 inç = 2.540 cm. 1 foot = 12 x 2.540 - 30, 480 cm.

İngiliz sefinesi/vapuru: İngiliz bandıralı vapur ve sefineler.

İnha kağıdı: Pakalın, III, s. 71-72.

İpek südüsü maktû'u: İpek mahsûlünden südüs bedeli altıda bir hesâbıyla alınur ma'lûm bir şey'dir (metin, s. 82, 84).

İstanbûlî, keyl-i: Kile (=Keyl/keyle)'ye bakınız. Orada gösterilenlerden başka şu makeleye de bkz. C. Orhonlu - T. Işıksal, s. 93, n. 108.

İvaz / Ayvaz: "Eskiden kibar konaklarda mutfak vesair hizmetlerde kullanılan Vanlı Ermeni veyâ kürt uşaklara verilen ad (Pakalın, I, s. 127-128)" Kitapta (s. 215), "Benî İzz Kuşçiyân" hizasına "aşçı" kelimesi konulduğuna ve verilen manâ da birbirine çok yakın olduğuna göre, kelimenin "ayvaz" olarak okunması gerekir. İA. c. 2, s. 78-79: arapca ivaz (bedel) kelimesinin bozulmuş bir şekli olduğu kabul edilebilir..." (S. E. Siyavuşgil: ayvaz mad.).

Kâdiriye: Abdülkâdir el-Gilânî (Gilânî)'ye izâfetle adlandırılan bir tarîkat (İA, 6, s. 50-54).

Kaim-mekam/Kaimmakam>Kaymakam: Eski idâre teşkilâtında kazanın (ilçenin) idâre âmirine verilen ad. Bugün illere bağlı (vâlilere), ilçe idâre âmirlerine kaymakam denilmektedir İA. c. 6, s. 101-104, 464; Pakalın, II, s. 219.

Kalîçe: Pakalın, II, s. 151: "küçük halı, seccâde yerinde kullanılır bir tabîrdir" Ayrıca, Barkan, Kanunlar I, s. 85, 335.

Karaçadır/Çadır: Bedevî çadırları için bk.: Montagne, s. 19-21 (çadır faslı)" Oppenheim, Mittelmeer, II, s. 13, 44-46, 48-50, 79, 79, 86 (45-46'da bir çadırın bütün parçaları, fotoğraflarla birlikte îzâh edilmiştir). Bedevî çadırları için yeni bir eser olarak: Die Zelte, 168 s.

Karantina: "Bir ülkeyi bulaşıcı hastalıklardan korumak için oraya dışarıdan şüpheli olarak gelenlerin ayrı bir yerde veyâ hastalık çıkan evdeki halkın o evde belli bir süre için bekletilmesi (TDK. Sözlük, s. 407)" 19. yy.'da Irak'ta kolera salgını sözkonusudur. 1838 yıllarında, İstanbul'da da kolera salgını başgöstermiş, ciddî tedbirler alınması gerekmişti. Karantina meclisi kurulup, reisliğine M. Namık Paşa getirilmişti. Paşa, Irak ve Hicaz ordusu müşirliğine getirilmiş, 1260 şabanı son günü (14 Eylül 1844) Haleb'den hareketle Urfa, Diyarbekir ve Musul tarikiyle Bağdâd'a gelirken, "Karantina" devam ettiğinden Birecik'te 12 gün karantinada kalmıştır (Şehabeddin Akalın: Mehmed Namık Paşa", Tarih Dergisi (İÜDF. yay.) c. IV, sayı: 7, s. 141). Dr. Osman Şevki Uludağ'ın "Karantina" başlıklı makalesine de bk. (Belleten, c. II, sayı: 7/8, s. 445-467).

Karavulhâne: "Şehir ve kasabalarda asâyiş ve emniyetin muhâfazası maksadı ile içine asker ve zabtiye oturtulmak için yapılan binâlar (Pakalın, II, s. 201)" Karavul ise eskiden "karakol" yerine kullanılır bir ta'bîrdir (a.e. s. 200). "Harpte ordunun en ileride bulunan ucuna Karakol/Karavul denilirdi (Uzunçarşılı, Medhal, s. 307, 249, 485)" Ayrıca bk. Eski Türklerde içtimâî teşkilât (M.T.M. c. 3, s. 411); Osman Ergin, Mecelle, c. 1, s. 927 (Karakol/Karakul); Geniş bilgi: İA. c. 6, s. 288-290 (Karakol maddesi).

Kâre / Küçük - Büyük / Hurma için kullanılan bir ölçü. 1 Kâre hurma = 1000 İstanbulî kıyye. Büyük kâre: 2000 İstanbulî kıyye ve 1 küçük kâre = 20 Basra batmanı. 1 Kâre = 1000 vakıyye. Bütün bunlar için bk. W. Hinz, Masse.

Kârih: Su taksimcisi, dağıtıcısı. Richardson's'da, (s. 446): "A conductor of Water". Su dağıtan, taksîm eden.

Karnüfle: Steingass, s. 966: "garanful"; Keresteciyan, s. 259: "Garanfil"; Ferheng, 2, s. 1461: "kernful-karanfil" Oppenheim, Mittelmeer, II, s. 47: "Grumfil" Dozy, Suppl., II, s. 340'da: "karanfil, ayrıca karnüfliyye/karanfüliyye (?) - odeur de clou de girofle (= karanfil tanesi kokusu) cümlesi var. M. Hurşid'in de metinde izah ettiği gibi, "karnüfle" karanfilden yapılmış bir kelime.

Karye / kasaba: Türk idâre hukukunda bir kaimmakama bağlı idarî bir bölge (İA. c. 6, s. 372-373).

Kasab-hâne maktû'u: Suret-i inhisârdan esnâfına terettüb eden rüsûmatdan ibâretdir (metin, s. 120, 122).

Kavim / aşîret - kabîle vs.: Bütün bunlar için İA. c. 6, s. 453 - 454'e bk.

Kavvâl: Devellioğlu, s. 597: "1. Çok söyleyen, geveze, çalçene, çenesi düşük. 2. Sözü yerinde söyleyen, taşı gediğine koyan, lâf ebesi"; Pakalın, II,

s. 219: "mecaz yoluyla çok söz söyleyen, çalçene yerinde kullanılır bir ta'bîrdir. Doğru sözlü yerinde de bilhak kullanılır; Ş. Sâmi'de ise (Kamus, s. 1087): "çok söyler, lâfazan". Metinde: doğru sözlü.

Kazâ / = ilçe: Çoğulu: kazâhâ: Y. Öztuna, c. 7, s. 347; Devellioğlu, s. 598; Ş. Sâmî, Kamus, s. 1073; Uzunçarşılı, İlmiye, s. 83, 9, 109, 123, 167 ve 200.

Kefişger / kefiş-ger: ya'ni yemenici esnâfı. Devellioğlu, s. 603: "kefş-ger: ayakkabıcı, eskici" Ferheng c. 2, s. 1551: "kefş-ayakkabı"

Kefiyye / Ketfiyye: Devellioğlu (s. 613) ve Ş. Sâmi (Kamus, s. 1145)'de, "ketfiyye"ye atıf yapılarak kelimenin izahı yapılıyor: "omuzları dahi örtmek üzere başa sarılan, ipekten, püsküllü, ince örtü" ki bunun üzerinde "ıkâl" bulunuyor. Kefiyye hakkında Oppenheim, Mittelmeer, II, s. 38, 122; Jaussen, s. 7, 32, 52: R. Montagne, s. 25; İA. c. 2, s. 486 ve c. 10, s. 227 vd. Kelimenin çoğulu: kefâfî (J. L. Burckhardt, Travel in Arabia, s. 121).

Kelek: Nehirlerde kullanılan sal. İA. c. 6, s. 550-552 (M. Streck: kelek maddesi); Dozy, Suppl. 2, s. 485 (kelek'ten bahseden seyyahlar). Cengiz Orhonlu'nun "Osmanlı devrinde nehir nakliyatı hakkında araştırmalar: Dicle ve Fırat nehirlerinde nakliyat" (İÜDF. yay. Tarih Dergisi, c. XIII, sayı: 17-18, s. 77-102) başlıklı makalesinde de kelekten bahisler vardır. Kelek'in tarifi: Ali Bey, Jurnal, s. 28-32 (sayfa 48-49 arasında de kelek resmi vardır). İA. I, 390.

Kese: Altın ve gümüş paraların korunması için mahfaza, aynı zamanda bir ölçü. Bk. Pakalın, II, s. 247-248; Sertoğlu, s. 173.

Kethüdâ: Kapucılar kethüdâları: İtimat olunur, bir yeri idareye memur kimse manâsınadır. Türkçe'de "kâhya" şeklinde de kullanılır. Osmanlı İmparatorluğu teşkîlât tarihinde bu isimle anılan pek çok memuriyet bulunmaktadır (Sertoğlu, s. 173). Bk. a.e., s. 165; Pakalın, II, s. 251; Uzunçarşılı, İlmiye, s. 130, 140, 141, 154, 194, 198; s. 612-613.

Kevsec (balık): Kausaj (The Sawfish). Nuzhet (Zoological Sect.), s. 81 (tercüme, s. 57).

Kırân: 1848'den 1927'ye kadar İran'da kullanılan bir gümüş para (1 1/4 dolar değerinde olup 10 kırân 1 toman ederdi). Devellioğlu, s. 617.

Kırat: "Orta büyüklükte beş arpa ağırlığında olan ve kuyumcular arasında miskalin yirmidörtte biri kadar bir ağırlık ölçüsü (Devellioğlu, s. 617)". İA. c. 6, s. 734-735 (Kırat maddesi); W. Hinz, Masse (1 kîrât - 1/24 miskal veyâ 1/16 dirhem), s. 27

Kıssa-be-kıssa: Başa-baş deyimi (metin, s. 40'da izah edilmektedir).

Kışlakiyye/Kışlak resmi/Rüsûm-ı Kışlakıyye: Pakalın, II, s. 275-276, 25, 26 (Ağnam resmi); Barkan, Kanunlar I, s. 175 (kışlak-ı ağnam), 328 (kışlak resmi); M. Akdağ, I, 427, 431; II, s. 162 (resm-i kışlakiyye); F. Köprülü..., Bizans, s. 172. Arazi kanununda "yaylak ve kışlaklar": tarifler-hukukî rejim- özellikleri için bk.: Halil Cin, s. 77-80. S. Wild, s. 239: Qaslak<Türkçe kışlak. "Hayvanlar için kışlık yerleşme yeri"

Kıyye: Eski ağırlık okka'nın (b. bk.) diğer ismi olup 400 dirhem (b. bk.)'den ibarettir (M. Sertoğlu, s. 176).

Kızıl-baş: Abdülbaki Gölpınarlı: Kızıl-baş maddesi (İA. c. 6, s. 789-795). Safevîliğin alevî akîdesini ve mübârek on iki imâmını temsîlen kırmızı renkten yapılan başlıkları kullananlara verilen kızılbaş ismi önceleri istihzâ makâmında Osmanlılarca kullanılmış ve daha sonra umûmîleşmiştir (W. Hinz: Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, s. 65).

Kilâb: Kelb'in çoğulu- köpek, it ma'nâsında. Mustavfi, Nüzhet (Zoological sect.), s. 49-50 (ingilizce tercüme, s. 34).

Kile= Keyl/Keyle: Hubûbât ölçüsü. Osmanlı İmparatorluğu'nun muhtelif yerlerinde değişik ölçülerde olur ve birbirini tutmazdı. Aradaki farklar İstanbul'da kullanılan "kile"ye göre tashih edilirdi ki 1 İstanbul Kilesi (İstanbûlî kîle veyâ keyl-i İstanbûlî) 18-20 okka, ortalama 25 kgr. idi. Kile'nin küsûratı "kutu"dur ve 8 "kutu=1 İstanbûlî kîle'dir. Kile; kayla/keyle>Keyl'in Osmanlı İmparatorluğu'ndaki telaffuz şeklidir. Bir de "küçük keyl" anlamında 0.5-2 litre (yahut kgr.) keylece/=keyleçe kullanılıyordu. İA. c. 6, s. 663-664; Pakalın, II, s. 281; M. Sertoğlu, ROT. Ans., s. 174; Barkan, Kanunlar I, s. 215, 368, 541; İslâm ülkelerinde, dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu hudûdları içinde ölçülerin değerleri, birbirlerine nisbetleri; bazı ölçülerin ise değişik yüzyıllarda değerleri, karşılıkları için W Hinz'in, "Handbuch Der Orientalistik" serisinden yayınlanan, Islamische Masse und Gewichte (Leiden/Köln, 1970) isimli kitabına bakılabilir.

Kisrâ: "Eski İran hükümdarlarından Nûşirevân-ı Âdil'in lâkabı olup, kendisinden sonra gelenler de bu lâkap ile anılmışlardır (Devellioğlu, s. 625)" Tarihî bilgi için bk. İA. c. 6, s. 825 (Cl. Huart: Kisrâ mad.).

Koffa: Nehirlerde kullanılan bir çeşit vâsıta, kayık. 2-3 arşun (1 arşın = 1 metrenin 2/3 si) yarıçapında, 1 arşın derinliğinde kandil çöreği şeklinde, sepet gibi örülmüş; zift ve katran ile kalafatlanmış, dâirevî bir nevi sal, kayıktır. Başka hiçbir yerde görülmeyen, bir veyâ 2 kişinin, kürek yerine birer parça tahta ile kullandığı, döne döne giden bir vasıtadır (metin, s. 82). F. Langenegger'in "von Bagdad nach Damaskus" adlı kitabındaki fotoğraflara bk. (s. 34-35, 38-39, 46).

Kûh/Kôh: Farsca "dağ" anlamında olan bu kelimeyi ekrâd, "keyf" "keyv" olarak telaffuz eder (İA. c. 6, s. 969).

Kur'ânca okur-yazarlardı "metin, s. 100"· Farscadan başka Kur'ân'ın yazıldığı dil ile ya'ni arapca da okur-yazar oldukları belirtiliyor.

Kureyşiyy· Hazret-i Muhammed'in mensûb olduğu Arap kabîlesinden olan (= Kureyşî). Devellioğlu, s. 631. Geniş bilgi için bk. İA. c. 6, s. 1014-1019 (H. Lammens / Kureyş maddesi).

Kuruş / Guruş: Bk. İA. c. 6, s. 1025-1026.

Kût: Hind lisanında "hisar", "kale" manâsına. "Irak'ın ol semtlerinde (Basra'da) topraktan yapılan kal'elere "kût" denir (metin, s. 9, n. 1). Toprak kale: s. 13, 22, 57

Külle / Cibinlik: "Muhammere'de sineklerden korunmak için halkın otururken dahi üzerlerine aldıkları bezden örtü, cibinlik (metin, s. 29)"

Kürt (çoğulu: Ekrâd) / Kürdiyyü'l asl: Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Irak ve İran'da yaşayan yerli göçebe Türk topluluğu. Bu konunun en iyi şekilde anlaşılması için, yeni bir eser olan "Türk Millî Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu" (TKAE. yay. Ankara-1985) ve oradaki bibliyografyaya bakılabilir.

Lahm: Et. Arapca isim. Çoğulu: Lühûm. Lahm-i Hınzîr= domuz eti.

Lek: İran'daki kürd kabîlelerinin en güneyde olan grubu (İA. c. 7, s. 29-31 "V Minorsky: Lek maddesi).

Lenger-gâh: Gemilerin limana girdikleri vakit bir yerde durmak için denize attıkları (=lenger) hakkında kullanılır bir tabir (Pakalın, II, s. 358). Lenger-gâh ise: demir (=lenger) atılan yer.

Liva: İA. c. 7, s. 63; Uzunçarşılı, İlmiye, s. 127; Pakalın, II, s. 367; M. Sertoğlu, s. 189.

Lur (lar) / lôr (lar): İran'ın güney batısında, dağlarda oturan İranlı kavim. İA. c. 7, s. 83-90.

Macar altını (Bacaklı): İran'ın "Tuman" sikkesiyle hem-âyâr ve hem-vezîn (metin, s. 270).

Mağrib: "Garb" yani batı kelimesinden, garb, batı tarafında olan memleketler (Mekke'ye göre).

Maktû'/Kesim: "Irak ve Basra ahâlîsinin bütün vergileri bedel-i maktû' olarak verdikleri vergi ile bazı bağ, bahçe, hurmalık ve sâ'ireden kesin olarak her sene alınan öşr mukâbili verginin ismidir (Uzunçarşılı, Merkez, s. 380)"

Mal Sandığı: Devlet geliri sandığı, veznesi. "Bağdâd'da Emniyet Sandığı müessesesinin kurucusu Midhat Paşa'dır (İA. c. 8, s. 274)" Pakalın, II, s. 403.

Mâlikî (ler): Mâlik b. Anes'in kurduğu mezhep. Bk. İA. c. 7, s. 252-257 (Mâlik maddesi).

Mâliye Hazinesi: Devlet hazînesinin diğer adı. Bk. M. Sertoğlu, 195; Pakalın, II, s. 401-402.

Mâliye Nezâreti: Mâliye Bakanlığı. Bk. Pakalın, II, s. 402-403.

Mangır / Mankır, mankur / Bakırdan bir çeşit eski zaman sikkesi. Bk. M. Sertoğlu, Rot. Ans., s. 195; Pakalın, II, s. 405; Ö. L. Barkan, Kanunlar I, s. 178, 179; Y. Öztuna, c. 7, s. 327; ve İA. c. 7, s. 282-283.

Maşlah: Ş. Sâmi, s. 1353: "altı üstü bir ve kol yerine yukarıki iki ucunda yarıkları olan bir nevi üstlük libâs ki başlıca Araplar'a mahsûs olup yeldirme yerine kadınlar tarafından dahî kullanılır" Ayrıca bk. Pakalın, II, s. 415.

Maşve: Bağle, bot (b. bk.) gibi, Basra körfezinde çalışan tüccâr sefînelerinden.

Matrak / Mıtrak / = mıtraka: Arapca isim, çoğulu: mıtârık. Devellioğlu, s. 768: "1. Matrak, 2. Değnek, sopa. 3. Mızrak, 4. Tokmak, 5. Çekiç" Metinde, "Değnek", anlamında.

Mazı / mâzû = mâzûc: Devellioğlu, s. 705: "mazı, servi cinsinden, gövdesi düz ve dipten dallanan bir süs ağacı ve bunun kozalığı olup tabaklıkta (=debbağlıkta=dericilikte) kullanılır"

Mecîdiyye / Beşlik: Sultan Abdülmecîd'in tahta çıkışının altıncı yılında (1260/1844) onun adına kesilmiş olan altın ve gümüş sikkeler (daha ziyâde 20 guruşluk gümüş sikkelere verilen bir addır). Devellioğlu, s. 710; M. Sertoğlu, s. 199; Pakalın, II, s. 428; İA. c. 7, s. 439.

medeniyy...: şehirli, şehir halkından...

Meftûl: Nehirlerde kullanılan vâsıtalardan biri (kayık), s. 537; Hakkı Bey s. 39'daki resimlere bk.

Mekkâre / Mekkâri: Pakalın, II, s. 451-452; Ş. Sâmi, s. 1394: eşyâ ve levâzım nakliçün kira ile tutulan hayvânât. 2. Kira hayvânlarına yükletilmiş eşyâ ve levâzım"

Mekkâreciyân maktû'u: dahi usûl-ı sâbıkda kasaba-i mezbûreye ta'yîn olunan mütesellimlerden beher sene Bağdâd vâlîlerine limon ve portakal ve turunç ve hurma gibi üç beş katır yükü şey' gönderdiklerinden onların mesârif-i nakliyesi nâmıyla mekkârilerin mâlik oldukları beher katır başına ikişer kırân alınmak mu'tâd olmuş

olduğundan el-ân katırciyândan ol-sûretle tahsîl olunmak üzre maktû'a rabt olunmuş bir vâridâtdır (metin, s. 84)"

Mektûbî-i Hariciyye: Dışişleri Mektupçusu (yani Özel Kalem Müdürü). Bk. Pakalın, II, s. 465-466; M. Sertoğlu, s. 204; (bilhassa) Uzunçarşılı, Merkez, s. 612 (dizin. "mektûbî" terimleri).

Mele: Ekrâd aşâyirin "gedik" anlamına kullandıkları kelime.

Mellâh: Bilhassa nehirlerde işleyen vâsıtaların (sefînelerin) idârecisi: kaptan, denizci...

Mellâk: Tarla sâhibi (= Propriétaire des champs): V Cuinet, III, s. 37, 43.

Memâlik-i mahrûsa: "Korunan, gözetilen memleket = Osmanlı Ülkesi"

Menser (çoğulu: menâsir): Aneze aşîreti mensûpları topladıkları hubûbâtı hemen yerinde satacak veyâ bir tarafa gönderecekleri zamân, kamıştan yapılmış hasırlardan büyük bir fıçı şeklinde bir şey yapar ve yere kurdukları hasırların etrafını toprakla pekiştirip içlerine koyarlar. Bu gibi hubûbât toplanan yerlere "menser" derler (metin, s. 44).

Mer'alar: Çayırlık, otlak yerler. Bunun tarifi, unsurları, hukûkî rejimi ve tasarrufu gibi hususlar için bk.: Halil Cin, s.l 36-77. Ayrıca bk. Ö. L. Barkan, Kanunlar I, s. 482 (dizin).

Merdî / Murdi (çoğulu; meradi): Basra'daki taşıma araçlarından ahşab gemi ve belem (b. bk.) denilen kayıkların seyri için kürek mahiyetinde merdî kullanılır (Basra Salnâmesi 1309, s. 163). Batiha'da (ki bataklık arâzi) suların derinliğinin az olması sebebiyle kullanılan altı düz kayıkların (meşhûf ve terrâde) sevkedildikleri kamış sopalar (İA. c. 2, s. 337, "al-Batiha" maddesi).

Merdûf (çoğul): "redif"ten (binici), Beher deve üzerine iki tüfenklinin binip gitmesi ve bu suretle deveye binenlere denmektedir (metin, s. 74).

Meşhûf (kayık): akan suların derinliği o derece azdır ki, ancak altları düz kayıklar (meşhûf) ile sefer edilebilir (İA. c. 2, s. 337 "el-Batîha maddesi"). Buralarda aynı maksatla kullanılan "târâde/tarrâde" isimli kayıklardan da söz edilir.

Mezîn / ağa: herbir nâhiyesinin asıl yerlüsünden birer "mezîni" ya ni ağası olub... (metin, s. 278). Lerch, bu kelimenin karşılığını "gross-büyük" olarak vermektedir (Forschungen, II, s. 161). Yani nâhiyenin büyüğü, ağası, gibi...

Mîrî: "Hükûmet malı yerinde kullanılır bir tâbir, (=Beylik). Emîr (bey)'den. Buna göre mîr-i mîrân=Beylerbeyi. Pakalın, II, s. 542.

Mi'ber: (arapca isim). Suyu geçmeye yarayan kayık, sal, köprü gibi şeyler (Devellioğlu, s. 768).

Mi'dan: Manda besleyen, ticâret ve kazançları manda hayvânâtı olan bedevîler.

Mih / çivi: Mih yazısı, bilinen "çivi yazısı"

Minkalc: İki kişi arasında 72 taş ile oynanan, Mısır'da da yaygın bir oyun. Etraflıca izahı için bk. Lane, s. 343-344.

Mir-i Mirân: Beylerbeyi. Pakalın, II, s. 545; M. Sertoğlu, s. 39-40; Uzunçarşılı, Saray, s. 165, 268. Basra Beylerbeyliği'nin Kuruluşu için Salih Özbaran'ın aynı addaki makalesine bk. (İÜEF. yay.) Tarih Dergisi, sayı: 25, s. 51-72.

Mirzâ / mîr-zâ / Mîr zâde: İranlılar'a mahsus asâlet unvânı. Y Öztuna, c. 7, s. 353; Devellioğlu, s. 779; Ferheng, s. 1846; Devic, Dict, étym... s. 164-165; Ş. Sâmi, s. 1441.

Miskal: Ölçü. Keresteciyan, s. 329; M. Sertoğlu, ROT. Ans.. s. 212; W Hinz, Masse, s. 1-2 vd. Ayrıca İA. c. 8, s. 373 (Dinâr ve habbe maddeleri)'e bk.

Mu'temedü'd devle: Hükûmet görevlisi sayman.

Mukaddime: (Tarih Mukaddimesi). İbn Haldun'un eseri. İbn Haldûn ve "Mukaddime"si için bk. İA. 5/11, s. 738-743 [İbn Haldûn md. Abdülhak Adnan-Adıvar].

Mukata'a: "1. arâzînin kesime verilmesi, mu'ayyen bir kirâ karşılığında birine bırakılması. 2. bağ, bahçe, arsa haline getirilen ekim toprağı için verilen vergi (Devellioğlu, s. 811)" M. Sertoğlu, s. 215; Barkan, Kanunlar I, s. 486 (dizin); F. Köprülü, Bizans (THİT.M.), s. 223-230; Uzunçarşılı, Medhâl, s. 1, 17, 18, 52, 259, 284, 409; a.y. İlmiye, s. 138. Pakalın, II, s. 578: "Devlete ait bir gelirin bir bedel karşılığında, geçici olarak kiralanması" Uzunçarşılı, Merkez, s. 383, 384'de: "Hazineye ait bir arâzî veyâ varîdâtın bir bedel mukâbilinde kiraya verilmesi (muvakkaten temliki)"

Mutasarrıf: (Tanzîmât'tan sonra) Bir sancağın en büyük idâre âmiri (Devellioğlu, s. 811). M. Sertoğlu, s. 216; Y. Öztuna, c. 7, s. 355; Pakalın, II, s. 586; Uzunçarşılı, Medhâl, s. 394.

Mutlak usûlü: Birden ziyâde (beş feddân'a kadar) yerin ekiminde tatbîk edilen usûl: O arazi mirî, vakıf veyâ bir kimsenin tasarrufunda ise, 1 feddândan fazla ekeceği tarla için, beher feddân başına 250 guruş iâde-i nakdiye demek olarak yarım tağar vermek üzere bir ortakçı bulur: gereken tohum ortakçı tarafından tedârik edilir, ekilir. Ürün alınırken önce ortakcı (= Serkâr) tarafından verilen tohum ve demirci, dülger vs. esnâfın hakkı çıkarılır. Geri kalan ürünün 1/5 (humsunu) arâzî sâhibi alır. Geri kalan beş hisse itibârıyla ikisi fellâh'a (çiftçi, ekinci), üçü mal sâhibine kalır. Bu türlü ekim ve ürün elde edilişine Mutlak Usûlü denir. Ekilecek toprak 5 feddân olduğu zaman bunun beş'de bir'i Mutlak adıyle serkâr/=Ortakçı payıdır. Geri kalanı yine

beş'e bölünür: Üçü yer sâhibinin ikisi ise fellâhın (ekincinin)'dır. (metinden, s. 99).

Müftî Efendi: Fâtih devrinde tanzîm olunan Karârnâme'den evvel Şeyhülislâmlara verilen ad. Bk. M. Sertoğlu, s. 304; Pakalın, III, s. 347-351 (Şeyh-ül-islâm mad.); Geniş bilgi için: İA. II, s. 485-489.

Mülûk-i Fars / Fars melikleri: Fars: İran'ın cenûbunda ve Basra Körfezi ile Hürmüz Boğazı sevâhilinde büyük bir hıtta (diyar, ülke) olub, ehemmiyet-i mevki'ye ve lisâniye ve tarihiyesine binaen ismi bütün İran'a dahi ta'mîm ve ıtlâk olunmuştur (Ş. Sâmi, s. 976)"

Mütesellim: 1. Vergi tahsîldarı, 2. (Eskiden mülkî teşkilâtta) kaymakam. Bk. Pakalın, II, s. 639; T. Mümtaz Yaman, Mütesellim müessesesine dâir (T.H.T. Dergisi, s. 75-105); Uzunçarşılı, Medhâl, s. 378; M. Sertoğlu, 220; Y. Öztuna, c. 7, s. 355.

Nahiye (bucak): Çoğulu: nevâhî. İA. c. 9, s. 37-39 (M. T Gökbilgin: Nâhiye maddesi). Ayrıca: Uzunçarşılı, İlmiye, s. 92, n 2, 269; Pakalın, II, s. 641; Ş. Sâmî, s. 1446, 1473; Y. Öztuna, c. 7, s. 356; Devellioğlu, s. 955.

Nahlistân / Nahl-sitân (a.i.): "1. hurmalık, hurma fidanlığı, 2. fidanlık, ağaçlık (Devellioğlu, s. 955)"

Nâip / - Nâib-i Saltana: Saltanat vekîli. Pakalın, II, s. 644, 645; Uzunçarşılı, Medhâl, s. 372-373 (ve indeks). Yalnız nâip için: İA. 9, s. 50-52.

Nakşiyye/Nakşbend: Bahaeddin Muhammed b. Muhammed el-Buhârî'nin kurduğu ve ilk şeyhi olduğu tarîkat. Bk. İA. c. 9, s. 52-54; Pakalın, II, s. 650.

Nebî / Nebevî / Nebiyy: Peygamber, peygambere ait, onunla ilgili.

Neft-hâne maktû'u: Neft bulaklarından hâsıl olan neftin bedel-i iltizâmıdır (metin, s. 83).

Nekâl: Katilden alınan akçe. Lugat manâsı: azap, işkence (bk. ukubet). Devellioğlu, s. 981: Ukûbet: 1. cezâ, 2. eziyet, işkence, azap (a.e. s. 1345).

Nestûrîler: Van, Musul ve Urmiye'de I. Cihan Harbi'nden önce yaşamış Hıristiyan aşîretler. Geniş bilgi için bk. İA. c. 9, s. 207-212 (B. Nikitine).

Nezâret-i Hâriciyye: Cumhuriyet'ten sonra Hâriciyye Vekâleti, bugünkü Dışişleri Bakanlığı.

Nîm-ten: Farsca bileşik isim. Mintan: 1. Kollu yelek, 2. yakası devrik olmayan bir çeşit dış gömleği (TDK. Sözlük, s. 521).

Nusayrî(ler): Suriye'de bir aşırı şî'a fırkası. Bkz. İA. c. 9, s. 364-370 (L. Massignon, Nusayrîler maddesi).

Ocaklık (= Yurtluk): Doğu'da, devlete sâdık kalmaları karşılığında bölgedeki arâzînin Ekrâd Beyleri'ne verilmesi (İsmail Beşikçi, Doğu Anadolu'nun Düzeni, s. 141). Ayrıca bk.: M. Sertoğlu, s. 224, 347; Pakalın, II, s. 712-713; a.e. c. III, s. 639 (yurtluk ve ocaklık); Uzunçarşılı, Medhâl, s. 147, 149, n. 2, 151, 175; Barkan, Kanunlar I, s. 532 (Dizin); M. Akdağ, I, s. 44, 45, 247 (yurtluk 28, 247); II, s. 38 (yurtluk: 33, 253).

Ortakçı / - Serkâr: "Doğu Anadolu'nun karakteristik biçimi ortakçılıktır. Ürünün mal sâhibi ile esâs üretici arasında paylaşılması, ortakçılığın en belirgin özelliğidir (İsmail Beşikçi, Doğu Anadolu'nun Düzeni, s. 98-98)" Ayrıca bk. Ö. L. Barkan, Kanunlar I, s. 334 ve dizin (s. 493-494); M. Ali Kılıçbay, Feodalite ve klasik dönem AÜT., Ankara, 1982, s. 358-361; Uzunçarşılı, Medhâl, s. 166.

Osmanlı - İran Mu'âhedesi: Bk. Reşat Ekrem Koçu, Osmanlı Mu'âhedeleri, s. 480.

Osmanlu: Osmanlı ülkesinden olan, Osmanlı vatandaşı, Türk.

Öşür / Öşr (çoğulu: a'şâr): Onda bir, ondalık, onda biri alınan vergi. Geniş bilgi için İA. c. 9, s. 432 (Öşür mad.). Ayrıca: M. Sertoğlu, s. 260; Y. Öztuna, c. 7, s. 327; Pakalın, II, s. 746; Köprülü, Bizans'ın, l. (THİTM), s. 172; Barkan, Kanunlar I, s. 495 (Dizin); Uzunçarşılı, Medhâl, s. (Dizin'e bk.); M. Akdağ, c. I, s. 427-429, II, s. 167, 168 vd.

Palanka (Çiftlik) Bk. Şebbe: "Etrafı hendekle çevrilmiş ağaç ve topraktan yapılan istihkâm (Pakalın, II, s. 752)" Metinde istihkâm değil, çiftlik (şebbe) manâsınadır. Şebbe'ye bakınız.

Pâs-bân: "Gece bekçisi" M. Sertoğlu, s. 202: "farsca bir söz olup bekçi veyâ gözcü manâsına kullanılırdı. Halk arasında pazvant denirdi.

Paşalık: Sivillerle askerlerin ileri gelenlerinin bir kısmına verilen resmî unvân. Etimolojisi de dahil geniş bilgi için bk. Pakalın, II, s. 757-756. Ayrıca İA. c. 9, s. 526-529 (Paşa ve paşalık mad.leri)'a bk.

Pekmez-hâne maktû'u: Suret-i inhisârdan esnâfına terettüp eden rüsûmatdan ibâretdir (metin, s. 82, 83).

Penbe (= Pamuk): Penbe-zâr = pamuk tarlası (Devellioğlu, s. 1027).

Perâkende: Dağınık, sayısı belli olmayan (göçebe aşîretlerin hâne-çadır nüfûsunun tesbitinde).

Piskopos / vekili: Hıristiyan kilisesinde ruhanî reis, papaz veyâ müfettiş. "Berat ve fermanı olup başına taç giyen büyük papas, metropolit...'in vekîli", onun yerine bakan (Pakalın, II, s. 778)"

Prişt: Pirinç döğücü. Mahsûlün yapraklarından ayrılıp, dane haline getirilmesi işini yapan.

Rasad / Haşer: Hâlis'de Hâlis büyük hark'ından ve diğer harklardan; bazı kasaba ve karyelerin sulanması hizmetleri Hâlis ehâlisinin görevi olmakla, bu görevin karşılığı için tahsîs olunan amelelerin herbir dördüne "bir rasad" ıtlâk olunup, bir kaç rasad'a birden "haşer" ta'bîr ederler (metinden, s. 122).

Râvend: 1- Hevenk ve esvab asılan sicim, 2- Kazvin'e bağlı bir yer. Bu isim ile anılan ilâç (Z. Şükûn, Ferheng, II, s. 991); Devellioğlu, s. 1054: "kökleri ve sapları ilâç olarak kullanılan, karabuğdaygillerden bir nebat. Yabanî Bitkiler Sözlüğü (yay. Hadiye Tuncer), I, s. 146: "Ravendî rumî. arapcası: Nebat el humaz. Türkçesi: lapada, labada otu, aşhun otu. Ö. L. Barkan, Kanunlar I, s. 543: "tababette kullanılan bir nebat. Çin ve Horasan'a ait nevileri vardır" Ayrıca s. 212, 213: Râvend-i Çînî, s. 193; Es'âr Defteri (yay. Yaşar Yücel), s. 8: "Keşiş dağından (Bursa, Uludağ'dan) gelen râvend'in (râvend-i rûmî)...

Reâyâ: Tanzimattan önce Osmanlı İmparatorluğunun Müslüman olmayan uyruklarına denirdi. Bk. İ. H. Uzunçarşılı, Medhâl (Dizin); Pakalın, III, s. 14-16; Köprülü, Bizans, 1.. s. 221, 222, 225. Yeni bir eser olarak bk.: M. Ali Kılıçbay, Feodalite ve Klasik dönem Osmanlı Üretim Tarzı, Ankara 1982, s. 362-398.

Resm-i ubûriye: Geçiş (hayvanla) resmi, vergisi. Urbân ta'ifelerinden ve yerli âhâlîlerden, deve, at, katır ve merkep cinsi hayvânlardan hangisine binilmiş olursa olsun alınan vergi (metin, s. 134).

Reşebâb: Kürd aşîretleri arasında "karayel"e denmekte (metin, s. 172, n. 2).

Riyâl: Su'ûdî Arabistân Riyâli. Haziran 1985'te yaklaşık 1 riyâl 150 TL.'dır. Bk. İA. c. 9, s. 748. İspanyol parası riyal ile karıştırmamalı.

Rub': Çoğulu: erbâ', rubû' Devellioğlu, s. 1075: "dörtte bir, çeyrek; bir şeyin dört kısımdan bir kısmı".

Ruh ül ma'ânî fî tefsîr el-Kur'ân el'-azîın ve'l-sab'i el mesânî: Kur'ân-ı Kerîm'in tefsîri. Müfessiri Alûsîzâde Seyyid Mahmûd Efendi. Eser ve müellifi için bkz. İA. c. 1, s. 391-392.

Rumî Ay / Rûmî: Osmanlılar'ın kullandığı eski târîhlerden biri. Bugün kullandığımız mîlâdî tarih ile 584 yıllık farkı vardır. Daha fazla bilgi için bk.: Pakalın, III, s. 58; F. R. Unat, Hicrî Târîhleri milâdî târîhe çevirme kılavuzu (TTK. yay., Ankara 1959), önsöz.

Rusyalu: Rusyalı, Rus halkından...

Rüûs ül-Füden resmi: Çift başına alınur erbâb-ı zirâat vergisidir (metin, s. 121, 123).

Rüûs: Vezir, Beylerbeyi, Timar ve Zeamet sâhipleri müstesnâ olmak üzere bütün devlet hizmetleriyle, Hazîne ve Evkâf'tan ma'âş alan her türlü devlet me'mûrlarının inhâ (b. bk.) kağıdı yerine kullanılan bir tâ'bir (Pakalın, III, s. 71-72); Uzunçarşılı, Saray, s. 207, 275, a.y. İlmiye, s. 340 (dizin); 16. yy. için bk.: Nejat Göyünç, Rüûs (XVI. yy.'da) ve önemi (İÜEF. Tarih Dergisi, c. XVII, sayı: 22), s. 17-34.

Sadde: emîrler manâsına sadde ıtlâk olunur (metin, s. 93)" Metinde iki "d" ile (şeddeli) harekelenmiştir. Devellioğlu, s. 1087'de: sâde (a.isim. seyyid'in çoğulu) - seyyidler"

Sâlnâme / Yıllık = Almanak: Burada zikredilen sâlnâme, bu eserin kaleme alındığı yılları kapsayan Devlet Sâlnâmelerinden biri olacaktır (1277/1860). Sâlnâmeler için bk. İA. c. 10 s. 134-136. Yeni ve daha toplu bir eser: Hasan Duman, Ottoman Year-Books (Sâlnâme and Nevsâl), İstanbul 1982 (İslâm Tarih, San'at ve Kültür Araştırma Merkezi yayınlarından).

Saltanat-ı Seniyye: "Yüce, yüksek saltanat" Osmanlı İmparatorluğu için kullanılan ta'birlerden.

Sancâk: - Yanlış olarak - çoğulu: Sanacık. Y Öztuna, 7, s. 362; Devellioğlu, s. 1103; Ş. Sâmi, s. 702; Pakalın, III, s. 116-122.

Sarîfe / Çoğulu: Serâyif: "Hasırdan yapılmış uzun (serifa, srêfa)... kulûbeleri vardır (İA. c. 2, s. 338/al-Batiha mad./)" " sarife tâbir edilen kuru hurma dallarından bina edilmiş (İA. c. 2, s. 326)" Müntefik aşîretleri sarîfe'ye Hıneyye diyorlar.

Satranc-lu: satrançlu: "Satranç tahtası gibi karelere ayrılmış bir şekilde çizilmiş veya basılmış olan: satrançlı kumaş "TDK. Sözlük,y s. 629" Ayrıca bk. İA. c. 11, s. 353-354.

Sayfî: Arapca - yazlık: Yaza ait, yazla ilgili, yazın elde edilen hâsılât. (Sayfiyye / sayfiye = yazlık ev).

Sebte: Basra'da fellâhların çoğunun, çıplak etleri üzerine, bellerine kayıştan saç gibi örülmüş olarak bağladıkları belbağı. (metin, s. 23). İA. c. 11, s. 378'de: Şedd: bağ, kemer.

Sebük-bâr: "Yükü hafif, eşyası az olan (Devellioğlu, s. 1111)"

Sed Ağaları: Dicle'nin taşmasını önlemek (bilhassa Bağdâd dışındaki ovaları basmasını) için yapılmış bulunan su sedlerinin ta'mîr veya inşâsı için bulunan me'mûrlar (metin, s. 76).

Sekkâr: Kelime olarak: bend. Tarlaların sulanması anında, arkların, yani küçük su yollarının, sulamadan sonra tekrar toprakla kapatılması, bendedilmesi işini yapan (metin, s. 145).

Ser-hayl: Devellioğlu, s. 1129: (farsca) 1. kervan ve kafile başı (bk.. sâr-bân). 2. baş, başkan (bkz. sındîd). Ş. Sâmi, s. 716: "ser=baş: hayl=atlı bölüğü. Bir atlı bölüğünün veyha bir kârvanın başı, ileri geleni, reisi"

Serbâz>Ser-bâz: Lugatce: cesur, yiğit. İran'da bir sınıf asker (Devellioglu, s. 1126).

Serdâb (farsca) Serd-âb= "soğuk su": Sıcak memleketlerde çok sıcak günlerde barınılan derin yer altı odası (Devellioğlu, s. 1127); Serdab; Pakalın, III, s. 178. Diğer anlamı: "Padişah saraylarında üç köşeli odalar" için aynı yerlere bkz. E. H. Tepeyran, (Canlı Tarihler), s. 259: "Bağdâd'da sıcak rüzgârlardan korunmak için nisbeten serin fakat sıhhate mu'zır olan hamam kabilinden yeraltındaki serdaplar..." Bütün İran şehirlerinde bulunan serdaplara (yeraltı odaları) burada da "Dizfûl'da" rastgelinir (İA. 3, s. 627 "Dizfûl" mad.). Şûster/Şüster'de ise bunlara "Şevâdân" denilmekte ve ahali yazın aşırı sıcaklarda bu zemin katlara sığınmaktadır (a.e.c. 11, s. 587). Daha geniş bilgi için bk. CL. Huart, Serdab maddesi: İA. 10, s. 512.

Serkâr: Bkz. Ortakçı.

Serkâye: Hânikîn'de şebbe (çiftlik) denilen yerlerin ekinlerin şitvi'sinden sülüs (3'de bir) alınır ve bundan nâzır veyahud ortakçı olan serkârların aldıkları öşür, onda bir, (metin, s. 144).

Seyf: Muhammere'de zahîre satışı yapılan meydân.

Seyrek / Seyrîk (?): Keten tohumu (?). Söz Derleme Dergisi (İst. 1947), c. 3, s. 1214. Seyrek bulunamadı.

Sıdâ başparası: Filî aşîreti hanlarından Hasan Han'ın oğulları, Künciyâcem ve Kâvî nehirleri arasında yaşayan Filî ve Benî Lâm aşîreti çiftçilerinden, ekinlerinden aldıkları para (metin, s. 99).

Sikke: Madenî para. İA. 10, s. 621-640 (İbrahim Artuk).

Sumak: Yabanî Bitkiler Sözlüğü, I, s. 169: "Sumak ağacı, Somak ağacı. Arapcası: sumak ed dibağa" Devellioğlu, s. 1162'de: "sümmâk: somak kebaba, hamura konulan ekşi ve kırmızı taneler; Es'ar, s. 67; Bulgârû sumağın, s. 68: "kılıç sumağının a'lâsı..."

Sü-başı: İA. 11, s. 78-79.

Süb': Hânikîn'de Benküdre nâhiyesinde deym mahsûlâtından mîrî'ye verilen yedide bir vergi (metin, s. 144).

Sülüs / sülüsan: Sülüs - üçte bir. Sülüsan - üçte iki.

Sünnî: İslâm dininde hak mezhep olan Hanefî, Şafii, Malikî ve Hanbelî mezheplerinden birine bağlı olan; şerî'atın dediklerini olduğu gibi kabul ederek, onları yerine getiren, Tanrı ve Peygamberin dediğinden

çıkmayan, onların gösterdiği yoldan yürüyen Müslüman. Geniş bilgi için bkz. İA. 11, s. 242-247 "sünnet maddesi").

Süryâni 'yazı": Samîlerin Aramî kolunun doğu bölümünden olan bir Hıristiyan topluluğu, bu topluluktan olan kimse / bunların kullandıkları yazı.

Şa'îr: "Arapcadır. Türkçe darı. Buğday gibi kabuksuz olanı vardır, Peygamber arpası denir. Arapca: selt; farsca: cev, denir" (Yabani Bitkiler Sözlüğü, c. I, s. 8). Ayrıca bkz. Barkan, Kanunlar I, s. 516 (Dizin).

Şâfi'î: İslâmlıkta sünnet ehli denilen dört mezhepten biri ve bu mezhepten olan kimse. Geniş bilgi için bkz. İA. 11, s. 268-272.

Şâhî: İran'da ve Osmanlı ülkesinde kullanılmış olan ufak bir sikke. Bkz. İA. 11, s. 281-282.

Şahne/=Subaşı: 1. İnzibât me'mûru, emniyet me'mûru. 2. harmanlara nezâret eden kimse (Devellioğlu, s. 1169). Metinde ikinci anlamı geçmektedir.

Şamî: Osmanlı fethinden evvel Şam ve havalisinde kullanılan bir nev' gümüş para. Bir adı da "Sikke-i Şamî" olup kırk Osmanlı akçesine bedeldi (M. Sertoğlu, s. 301). "Kırk paralık olarak darbediliyor ve 1 Şamî 8 guruşa râyic oluyor" (metin, s. 44).

Şattü'l Arab Kapudanlığı: Bk. İA. 2, s. 325 (Basra mad.). Kaptan Paşa / Kapudan Paşa / Kapudân-ı Deryâ: "Osmanlı İmparatorluğu Deniz Kuvvetleri'nin en büyük askerî ve mülkî âmirinin unvânı" (İA. 6, s. 206-210). Köprülü, Bizans, s. 205-207; Uzunçarşılı, Merkez, s. 414-419. Bunlar, Körfez ile Fırat ve Dicle nehirlerinin güvenliğini ve savunmasını sağlamakla görevli idiler. İhtiyaçlar Basra ve Bağdâd eyâletlerinden karşılanırdı. Gemiler Basra ve Birecik tersânelerinde yapılırdı. Kaptanpaşalar Dersa'âdet'den / İstanbul'dan tâyin olunurdu.

Şâvî / çoğulu: Şâviyye: Koyun yetiştirici. Dozy, Suppl., I, 807; İA. 11, s. 363-364.

Şebbe (=Palanka): Büyük bir harktan ayrılmış (ifrâz olunmuş) ve bir miktâr arâzîye mahsûs bir hark üzerinde bulunan 15-20 çift ile zirâ'at olunabilir yere "şebbe" denir. Rumeli taraflarında "çiftlik" yahûd "palanka" terimi yerinedir. (metin, s. 98, n. 1).

Şeft-âlû: Devellioğlu, s. 1178: "şeft = semiz + âlû = erik = semiz erik: Şeftali.

Şeh-nâme: İran şâiri Firdevsî'nin yazdığı İran'ın millî destanı. Firdevsî ve eseri için bkz. İA. 4, s. 643-649 (H. Rıtter).

Şeş-hâne çakmakları: Eskiden kullanılan 6 köşeli ve 6 yivli olan toplarla tüfeklerin (şeşhâne) ateşlenmesine mahsûs çakmaklar. Bk. Pakalın, 3, s. 344-345.

Şevîî: Çok derin olmayan Behemşîr nehrinde işleyen, maşve ve bot gibi sefînelerden küçük kayıklar.

Şi'î: Arapca isim: Şi'îlik mezhebinden olan kimse, Pakalın, 3, s. 353-355. Şî'a-Şi'îlik. Geniş bilgi için bkz. İA, 11, s. 502-513 (R. Strothmann, Şî'a mad.).

Şirin: Sasanîler'den Hüsrev Perviz'in ma'şukası. Hânedâna mensup, zarîf ve hassâs bir kadın. En sadık âşıkı Ferhat. Türk edebiyat ve an'anesinde büyük bir yeri olan hikâye. Nizâmî'nin Hüsrev-ü Şirin'i türkçeye tercüme edilmiştir: Çeviren: Sabri Sevsevil, Milli E. Bakanlığı, Şark-İslâm Klasikleri, İstanbul 1986, X, 514 s.

Şit>Şis: Âdem ile Havvâ'nın 3. oğlu. Bk. Cl. Huart, "Şis", İA. II, s. 575-576.

Şitevî (Şitâ = Kış)'dan: Kış mevsiminde ekilmiş olan ekinden alınan mahsûlât. Şitevî = kışa ait, kışla ilgili. Kış sebzesi. Karşıtı: yaz sebzesi = sayfî. (sayfiye= yazlık ev).

Şüvey'i: Basra'da kullanılan tüccâr sefîneleri (metin, s. 7).

Tağar / Ölçü: 100 Batman. Ş. Sâmi, s. 864: "mikdârı memlekete göre değişen zahîre ölçüsü"; Barkan, Kanunlar I, s. 194-196; Uzunçarışılı, Medhâl, s. 255, n. 3, 484; V. Cuinet, III, s. 107 (=yaklaşık 1, 54 kg.); W. Hinz, Masse, s. 52.

Tak-ı Kesrâ (Ctésiphon) / Tâk-ı Kisrâ: Son zamanlarda bir zelzelede yıkılmadan önce, al-Madâ'in (Seleucia=Ktesiphon) şehrinden arta kalmış tek âbidenin adı. Tâk-ı Kisrâ (Hüsrev'in takı). Aslında Sasanîlerden iki Husrev'in isimlerinin arapca şekli olup, sonradan bütün İran şahlarını ifade eden bir cins ismi olmuştur (İA. 6, 825/Kisrâ maddesi). V. S. Martin'de (VI, s. 325): Avroman dağı veyâ eski Zağros'da geçid. Bağdâd'a girmek için Kerind veyâ Zeripul'dan geçilir. Tak-ı Kesra/Kerrâ/Kisrây. H. Saladin, Manuel, 324-325; Oppenheim, Mittelmeer, II, s. 221.

Talha: Hazret-i Peygamber'in sahâbesinden, Bk. İA. 11, s. 695-696.

Tamğa / Damga - Tamgha / Damgha: Kelimenin etimolojisi için bkz: Keresetciyân, s. 133-134.

BİBLİYOGRAFYA VE KISALTMALAR

A. Y. Ocak = Ahmet Yaşar Ocak: "Türk Heterodoksi Tarihinde Zindîk, Haricî, Rafizî, Mülhid ve ehl-i Bid'at Terimlerine Dair Bazı Düşünceler" *Tarih Enstitüsü Dergisi,* Sayı: 12, yıl: 1981-1982, s. 502-520"

Akalın = Şehabeddin Akalın: "Mehmed Namık Paşa" *Tarih Dergisi*, c. IV, sayı: 7, s. 141"

Akdağ = Mustafa Akdağ: *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, 2 cilt. Ankara 1959, 1971

Ali Bey, Jurnal = Ali Bey (Direktör): *Seyahat Jurnali*. İstanbul 1314,

Anadolu = Heyet: *Türk Millî Bütünlüğü İçinde Doğu Anadolu*. Ankara 1985.

Banse = Ewald Banse: *Auf Spuren der Bağdadbahn.* Berlin 1913.

Barkan, *Kanunlar* = Ömer Lütfü Barkan: *XV ve XVI'ıncı asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları*, Birinci Cilt: *Kanunlar.* İstanbul, 1945.

Basra = *Basra Vilâyeti Salnâmesi.* Basra 1318.

Beşikçi = İsmail Beşikçi: *Doğu Anadolu'nun Düzeni*, İstanbul 1970.

Burckhardt = John Lewis Burckhardt: *Travels in Arabia*, London 1829 (repr. 1968).

Büngül = Nureddin Rüştü Büngül: *Eski Eserler Ansiklopedisi*, İstanbul 1939.

Caferoğlu = Ahmet Caferoğlu: "Osmanlı İmparatorluğu Onomastiğinde / EPİTHETA / ORNANTİA/'nın Karakteristik Çizgileri" *Türkiyat Mecmuası,* C. XIV, s. 25-36". İstanbul 1965.

Chesney = Lieut. Colonel Chesney: *The Expedition the survey of the rivers Euphrates and Tigris,* 2 cilt. London 1850 (repr. éds. New York 1969).

Cuinet = Vital Cuinet: *La Turquie D'Asie,* cilt I-IV Paris 1892-1895.

Curzon, Persia = N. George Curzon: *Persia and the Persian Question*, 2. cilt. London 1966 (2. éds.).

Dalsar = Fahri Dalsar: *Türk Sanayi ve Ticâret Tarihinde Bursa'da İpekçilik*, İstanbul, 1960.

Devellioğlu = Ferid Devellioğlu: *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 1962.

Die Zelte = T. Faegret: *Die Zelte. Die Architektur Der Nomaden* (İngilizceden Almancaya çeviren: M. Dehne), Hamburg 1980.

Dozy, Suppl. = Reinhardt Dozy: *Supplément aux Dictionaries Arabes*, 2 cilt. Paris 1927.

Duman = Hasan Duman: *Ottoman Year-Books (Salnâme ve Nevsâl)*, İstanbul 1982.

Es'âr = *1640 Tarihli Es'âr Defteri* (Yayınlayan: Yaşar Yücel), Ankara 1982.

Ferheng = Ziya Şükûn: *Farsçadan Türkçeye Lugat "Ferheng-i Ziya"* 3 cilt, (I-XI fasikül). İstanbul 1968, M.E.B. yay.

Gerçek = Selim Nüzhet Gerçek: *Türk Matbaacılığı*, I. Müteferrika Matbaası, İstanbul 1939.

Hakkı Bey = Hakkı Bey (Baban-zâde): *de Stamboul a Bagdad*, Paris 1911.

Halil Cin = Halil Cin: *Türk Hukukunda Mer'a, Yaylak ve Kışlaklar*, Ankara 1980.

Harput Sancağı = Mehmet Ali Ünal: *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)* TTK. Ankara 1989.

Hinz, Masse = Walter Hinz: *Islamische Masse und Gewichte*, Leiden / Köln, 1970.

Hinz, Uzun Hasan = Walter Hinz: *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd* (Türkçeye tercüme: Tevfik Bıyıklıoğlu). Ankara 1948.

Hughes = Th. P. Hughes: A. *Dictionary of İslâm*, London 1896.

Huart = Clement Huart: *Histoires des Arbes*, 2 cilt. Paris 1912.

Işıltan = Faruk Işıltan: *Urfa Bölgesi Tarihi*. İstanbul 1960.

İA = *İslâm Ansiklopedisi*, 13 cilt. İstanbul, 1965-1986.

Jaussen = Antonin Jaussen: *Coutumes des Arabes au Pays Moab*, Paris 1948.

Kâtib Çelebi = *Cihannümâ*, İstanbul 1147 (1732).

Keresteciyan = Bedros Efendi Kéresteciyan: *Dictionnaire Etymologique de la Langue Turque,* Londres 1912.

Kılıçbay = Mehmet Ali Kılıçbay: *Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı,* Ankara 1982.

Köprülü, Bizans = (Fuat Köprülü) Köprülüzâde M. Fuat: "Bizans Müsesese-lerinin Osmanlı Müesseselerine Te'siri Hakkında Bazı Mülâhazalar" *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası,* c. 1, 1931. s. 165-313.

Köprülü, Hukuk = *Fuat Köprülü: İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müesseseleri,* İstanbul 1983.

Lane = E. William Lane: *An Account of the Manners and Customs Modern Egyptians,* Lodon 1981.

Langenegger = F. Langenegger: *Durch Verlorne Land: Bağdad nach Damaskus,* Berlin 1911.

Lerch = Peter J. A. Lerch: *Forschungen über die Kürden und die Iranischen Nordchaldaer,* cilt: I-II. Hollanda 1979 (repr. éds.).

Lugal-Sümer = Abû Bakr-i Tihranî: *Kitab-ı Diyârbakrıyya, Akkoyunlular Tarihi.* (Yay.: Necati Lugal-Faruk Sümer), 2 cilt. Ankara 1962, 1964.

Marcel, Dict. = L. Marcel Devic: *Dictionnaire étymologique des mots Français d'origine Orientale,* Paris 1876 (repr. éds. Amsterdam 1940).

Mecelle = Osman Ergin: "Tarih-i Teşkilât-ı Belediye" *Mecelle-i Umûr-ı Belediye.* 1 cilt. İstanbul, 1338.

Meynard, Perse = C. Barbier de Maynard: *Dictionnaire géographique, historique et littéraire de la Perse et des contrées Adjacentes,* Paris MDCCCLXI.

Montange = R. Montagne: *Çöl Medeniyeti* (Çeviren: Avni Yakalıoğlu), İstanbul 1950, M. E. B. Yay.

Nüzhet = al-Mustawfi al-Kazvini: *The Zoological Section of the Nuzhatu'l-Qulub* (Farsça metin ve İngilizce çeviri: Colonel J. Stephenson). London 1928.

Oppenheim, Die Beduinen = *M. Freiherr von Oppenheim: Die Beduienen,* 4 cilt (6 kitap), Leipzig-Wiesbaden 1939-1969.

Oppenheim, Mittelmeer = M. Freiherr von Oppenheim: *Vom Mittelmeer zum Persischen Golf,* 2 cilt, Berlin 1899, 1900.

Orhonlu-Işıksal = Cengiz Orhonlu T Işıksal: "Osmanlı Devrinde Nehir Nakliyatı Hakkında Araştırmalar. Dicle ve Fırat Nehrinde Nakliyat" *Tarih Dergisi,* c. XIII, sayı: 17-18, s. 77-102"

Özbaran = Salih Özbaran: "XVI. Yüzyılda Basra Körfezi Sahillerinde Osmanlılar. Basra Beylerbeyliğinin Kuruluşu", *Tarih Dergisi,* Mart 1971. Sayı 25, s. 51"

Öztuna = Yılmaz Öztuna: *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Büyük Türkiye Tarihi* 12 cilt. İstanbul 1977.

Pakalın = Mehmet Zeki Pakalın: *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* 3. cilt. İstanbul 1971.

Redhouse = James W Redhouse: *Turkish And English Lexicon*, Constantinople 1890.

Rich = C. James Rich: *Narrative of a Residence in Koordistan and on the Site of Ancient Nineveh, with journal of a Voyage down the Tigrgs to Bagdad,* 2 cilt. London 1836 (repr. éds. 1972).

Richardson's = *Richardson's Dictionary Arabic-Persian Language*, London 1810.

Rüûs = Nejat Göyünç: "Rüûs (XVI. yüzyılda) ve Önemi" *Tarih Dergisi*, c. XVII, sayı: 22, s. "

Sertoğlu = Mithat Sertoğlu: *Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, İstanbul 1958.

Söz Derleme = *Söz Derleme Dergisi*, 11 cilt. TDK. Yay Ankara 1969-1973.

Steingass = F. Steingass: *Persian-English Dictionary*, England 1930.

Ş. Sâmi = Şemseddin Sâmi: *Kamus-ı Türkî*, Dersaadet 1317.

Taneri = Aydın Taneri: "Selçuklu-Osmanlı Harezmşahlar Vezâreti" *Tarih Enstitüsü Dergisi,* sayı: 7-8, s. 38"

TDK. Sözlük = *Türkçe Sözlük*, Ankara 1966 (4. Baskı), TDK. Yay.

Tepeyran = Ebubekir Hâzim Tepeyran: *Hatıralar I.* İstanbul 1944. "Canlı Tarihler: 1, Türkiye Yayınları.

Tezâkir = Cevdet Paşa: *Tezâkir* (Yay Cavid Baysun). Defter 1-40 (4 cilt). Ankara 1991.

TM = *Türkiyat Mecmuası.*

Tribus - S. J. H. Charles: *Tribus Moutonnières du Moyen Euphrate*. Damas 1939.

Türk Lugatı = Hüseyin Kâzım Kadri: *Türk Lugatı*. İstanbul 1927 1973. 4. cilt. TDK. Yay.

Unat = Faik Reşit Unat: *Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihlere Çevirme Kılavuzu*, Ankara 1959. TTK. Yay.

Uzunçarşılı Medhal = İsmail Hakkı Uzunçarşılı *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*. TTK. Ankara, 1941.

Uzunçarşılı, İlmiye = İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*. TTK. Ankara, 1965.

Uzunçarşılı, Mekke = İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Mekke-i Mükerreme Emirleri*, TTK. Ankara 1984.

Uzunçarşılı, Merkez = İsmail Hakkı Uzunçarşılı: *Osmanlı Devletinin Merkez Teşkîlâtı*, Ankara TTK. Yay.

Wild = Stefan Wild: *Libanische Ortsnamen, Typologie und Deutung*, Beirut 1973.

Yabanî Bitkiler = Hayatî Zâde Mustafa Feyzi Efendi: *Yabanî Bitkiler Sözlüğü* (Hazırlayan: Hadiye Tuncer), 2 cilt. Ankara 1978.

Yakuboğlu = Enver Yakuboğlu: *Irak Türkleri*. İstanbul 1976.

Yaman = Talat Mümtaz Yaman: "Mütesellim Müessesesine Dâir" *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, c. I, 1941-1942, s. 75-105.

YER - ŞAHIS ADLARI VE TERİMLER DİZİNİ

Ab-ı Berzik çayı: 275
Ab-ı Nevân (=Benâve Sûte) suyu: 275
Ab-ı zerk karyesi: 257
Abbâdân karyesi: 19, 49
Abbâs Mîrzâ (Feth Ali Şah'ın oğlu): 116, 247, 254, 288
Abbâsi Halifesi: 52
Abdâlân makamı: 72
Abdullah b. Ömerü'l-Fâruk: 101, 102
Abdullah Paşa (Bağdâd vâlîsi): 46, 99, 175
Abdullah Paşa (Zuhâb mutasarrıflarından): 100
Abdullahü'l-Ensârî, Sahâbe-i kirâmdan: 76
Abdurrahman Efendi: 54, 97, 101, 221, 245
Abdülkadir Geylânî evkafı: 121, 133
Abdülkâdir Geylânî Câmi'i: 50
Abdülmecîd Hân: 1, 260
Abjenava karyesi: 242
Acemî nehri: 124
Adabazarı: 293
Adana: 224
Adî b. Müsâfir, Tâbi'înden: 227
Adilcevâz: 231, 232, 237
Afan karyesi: 210
Ağa karyesi: 210
Ağalan karyeleri: 198
Ağalar Yenicesi: 120
Ağceler kazâsı: 178, 205
Ağılbob karyesi: 253
Ağrı dağı (=Eğri dağı, Ararat dağı): 259, 261, 266
Ahd kal'ası: 276
Ahlat kazâsı: 231, 233
Ahmed Avâ karyesi: 209
Ahmed Bik: 102, 182
Ahmed Hân: 68
Ahmed Kâhya: 50
Ahmed Kelvân karyesi: 186
Ahmed Paşâ (Bağdâd vâlîsi): 48
Ahmed Paşa, Abdu'l-celîlzâde (Musul vâlîsi): 220
Ahmed Reşîd: 102
Ahmed-âbâd: 186, 193
Ahmedü'r-Rahîbü'r-Revâyî, Şeyh: 127
Ahorik nâhiyesi: 257, 258, 285
Ahorik-i Bâlâ karyesi: 257
Ahorik-i Suflâ karyesi: 258
Ahorik-i Zîr karyesi: 257, 283
Ahvâz mahalli: 26
Ak dağ: 96
Akkuyu kûrbü: 50
Akarkûf hevri: 130, 131, 151
Akçakal karyesi: 249
Akgöl (Bâyezîd civârında): 261, 262
Akü karyesi: 206
Akvîran karyesi: 253
Akyokuş: 290
Ala dağları: 237, 259, 287
Aladağ: 262
Alagöz karyesi: 286
Alân kazâsı: 177, 185, 189, 191, 193, 199, 201, 279
Alîbat: 120
Ali Abâd mukâta'ası: 97, 98
Ali el-Şarkî ziyâretgâhı: 64, 65
Ali Han (Makû hâkimi): 266
Ali Hân (Hasan Hân'ın evlâdı): 68
Ali Hân (Şîr Hân'ın babası): 114
Ali Hân, Şeyh: 214
Ali Mendolâvî, Seyyid: 124
Ali ocağı: 40
Ali Paşa (Bağdâd vâlîsi): 23, 51, 70, 71, 90, 129, 130, 132, 135, 170, 205, 230
Ali Veysi karyesi: 120
Ali. Hazret-i: 57, 105, 134
Aliâbâd karyesi: 88, 216
Aliyyü'l-Murtazâ: 139
Alkelle: 238
Altun Köprü: 168, 170, 171, 185, 293
Alûsî karyesi: 126
Alûsîzâde Seyyîd Mahmud Efendi (müftî-i sâbık): 51, 54
Alvar karyesi: 287
Amasya: 293
Amer-âvâ karyesi: 247
Amîd karyesi: 210
Amiriye: 120
Anadolu: 44, 120, 188, 265
Ane Beğli (=Anbûkiye) nehri: 124
Ane karyesi: 125, 126, 129
Aneb karyesi: 275
Aneveddîn, İmâm-ı: 221
Anû-Şirvan: 76
Arabistân: 44, 70, 214, 271, 276, 290
Ararat dağı: 259
Aras nehri: 259, 261, 267, 288
A'rce karyesi 36
Ardase karyesi: 290, 291
Ardeşîrîn-i Anân: 125
Arebân karyesi: 190
Arhondol çayı: 179
Asâfiye (=Mevlevîhâne) Câmi'i: 50
Asâk karyesi: 137
Asâkir-i Nizâmiyye: 50, 52
Asâmîn nâhiyesi: 163
Asker kazâsı: 177, 205
Asümân-Abâd: 111, 115, 116
Aşbezhâne-i Yezd-i Cerd: 103
Atait: 127
Attârhâne maktû'u: 82

Avkerte karyesi: 190, 278, 279
Avnâmân: 171
Avrin dağı: 285
Avzerk karyesi: 283
Ayıntab: 264, 269
Aynü'd-deyr bulağı: 226
Aynü'l-Kibrît: 226
Aynü'l-mîrî: 127
Azâd hanı: 133
A'zamiye (=İmâm-ı A'zam) kasabası: 57
Azar-âvâ karyesi: 253
Azerbaycân: 178, 231
Azerîcan kıt'ası: 230
Azîz Ağa (Basra mütesellimi): 4
Azîz Beğ: 175
Azîz ocağı: 40

Ba'kube: 141
Baba Fakîh: 102
Baba Mahmûd (=Baba Pilâvî) türbesi: 97
Baba Seyyid: 102
Baba Yâdigâr: 103, 105, 110
Baban paşaları: 172
Bâbekr Avâ karyesi: 209
Bâbü'l-Üvcüş semti: 221
Bac nehri: 135
Bâc rüsûmu: 83
Bâc-ı Ubûr maktû'u: 82, 83
Bacuc-âvâ karyesi: 249
Badilyan karyesi: 190
Badinâvâ karyesi: 210
Bâdrâbî: 70
Bâğât-ı Mûşî maktû'u: 83
Bâgirdân karyesi: 210
Bâğât maktû'u: 82, 84
Bağdâd: 2, 3, 4, 5, 7, 18, 24, 25, 36, 40, 41, 44, 45, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 63, 69, 70, 73, 74, 75, 76, 78, 80, 85, 87, 90, 91, 93, 96, 97, 99, 105, 110, 120, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 132, 133, 134, 136, 140, 141, 146, 148, 158, 164, 165, 167, 168, 170, 171, 180, 182, 208, 222, 223, 224, 229, 230, 259, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 276, 292, 293
Bağdâd hendeği: 43, 53
Bağdâd Köprüsü: 56
Bağdâd Sandığı: 82
Bağdâd sikkesi: 5
Bağdâd Su Sedleri: 53
Bağdâd vâlîsi: 3, 4, 9, 23, 38, 39, 46, 48, 50, 51, 52, 54, 70, 71, 75, 85, 99, 129, 130, 131, 132, 135, 164, 165, 170, 173, 205
Bağdâdiyye: 77
Bağle (sefîne): 7, 25
Bağrân karyesi: 228
Bahbân karyesi: 190
Bâhirrân karyesi: 227, 228
Bahr-ı Muhît: 6, 7
Bahr-ı Siyâh boğazı: 292
Bahreyn: 7
Bâizre karyesi: 228
Bajerge karyesi: 250
Bakkaliye maktû'u: 82, 83
Bakla bedeli: 83
Balaban karyesi: 206, 209
Bâlâhor karyesi: 289
Balavn karyesi: 67, 246
Balcke karyesi: 249, 252
Balekir karyesi: 215
Balık mahalli: 177
Balıklıgöl (Bâyezîd civârında): 261, 264
Bâlikân karyeleri: 206
Bâlikeder karyesi: 189
Balkân karyesi: 251
Balolan karyesi: 245
Bâmer karyesi: 210
Ban Zerde Dağı: 100, 101, 102, 103, 106
Banale karyesi: 190
Banat dağı: 288
Bâne karyesi: 172, 185, 188, 191, 192, 193, 195, 200, 201, 202, 214, 278, 279
Banig karyesi: 249
Bâr Parnı karyesi: 189
Bârezge çayı: 282
Bârgîrî kazâsı: 231, 232, 237
Bâri Büzürk karyesi: 189, 278
Bâri Küçük karyesi: 189, 278
Bârih rûzgârları: 10
Bartoğmiyos Manastırı: 284
Bârtüvân karyesi: 282
Basava karyesi: 197, 249
Baski Keroski çayı: 280, 281
Basne karyesi: 189
Basra: 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 29, 30, 31, 40, 41, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 55, 56, 85, 107, 195, 268, 269, 270, 271, 272, 273
Basra batmanı: 17
Basra donanması: 30
Basra körfezi: 2, 3, 4, 6, 7, 19, 20, 21, 24, 25, 29, 30, 41, 56, 268, 288
Basra mukâta'âtı: 41
Basra Sekeneleri: 10
Basra Suları: 8
Basra vâlîsi: 21
Başkal'a: 239, 281, 282, 283
Batâh dağı: 185
Batnos nâhiyesi: 259
Bavan Deşt karyesi: 251
Bavan karyesi: 242
Bavânân karyesi: 190
Bâvımir karyesi: 189
Bayburd kasabası: 289, 291
Bâyezid: 2, 86, 102, 228, 257, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 283, 284, 286, 287, 288, 292
Bayındır: 293
Bayrâm Avâ karyesi: 209
Bâz Ahmed karyesi: 209

Bâz-i Dirâz dağları: 105
Bâzhâne gedüğü: 280
Bâzirgân karyesi: 210, 284
Bâzyân kâzası: 175, 184
Bebecik: 238, 267
Bebürmâne Bağı: 155
Bedrârâ karyesi: 210
Bedre bağı: 69, 71
Bedre karyesi: 69, 70, 71, 74, 143, 271
Bedreddîn Lu'lu (Nûreddîn eş-Şehîd'in vezîri): 221
Behânî nehri: 135
Behâr-âvâ karyesi: 254
Behbehân mahalli: 62
Behemşîr nehri: 7, 16, 19, 20, 21, 25
Behî karyesi: 186
Behîk karyesi: 253
Behlûl Paşa (Bâyezîd sancağı mutasarrıfı): 257
Behrâmgüz: 115
Behrûz nehri: 141
Bekirân karyesi: 241
Bekoçük karyesi: 256
Beksâye (=Baksâye) karyesi: 68
Belbân karyesi: 257
Beledrûz nehri: 74, 142, 143
Belem (piyâdevârî ufak kayık): 7
Belkazen karyesi: 253
Belleiyi karyesi: 251
Belvan karyesi: 249
Belve karyesi: 191
Bemo dağı: 108, 117, 179
Benân mahalli: 126, 128
Benâve karyesi: 195
Benâve Sûte karyesi: 176, 186, 275
Benâvîyân karyesi: 186
Benâviçkû karyesi: 186
Benâvile karyesi: 195, 196
Bendirvey Dağı: 278
Bengerû karyesi: 190
Benî Dâniyâl (=Tereş) harâbesi: 273
Benküdre nâhiyesi: 89, 108, 109, 112
Beracî mahalli: 198
Berân Kânî karyesi: 186
Berâzân karyesi: 241
Berdân karyesi: 199, 209
Berde Kemren karyesi: 209
Berde Sûr: 198
Berdebirge yaylağı: 281
Berdebûk karyesi: 192
Berdegöz karyesi: 190
Berdegül gedüğü: 279
Berdekel: 200
Berdereş karyesi: 192, 249, 257
Berdesûr karyesi: 230, 242, 243, 244, 245, 246, 281, 282
Berdeşân karyesi: 190
Berdeyzî karyesi: 249
Berdiyan karyesi: 191, 250
Bereke karyesi: 207
Bereke: 207
Beresipyan Jiro karyesi: 250
Beresûrkâ karyesi: 244
Berkyev mahalli: 176
Berr-i Yekder gediği: 274
Berriyyetü'ş-şâm: 222
Berrü'ş-Şarkî: 41, 56, 63
Berşhorân karyesi: 255
Bestâmiye nehri: 123
Bestân karyesi: 277
Beşîve karyesi: 99, 104, 105, 106, 118
Bete Mukâta'ası: 138
Bevâzil nehri: 124
Bey Müzürte karyesi: 216
Beyâmile karyesi: 120
Beyarin karyesi: 192
Beyecik mahalli: 266
Beyjave karyesi: 199
Beykos karyesi: 210
Beykûh karyesi: 190
Beykülû karyesi: 190
Beylo karyesi: 192
Beyraseb: 245
Beyt-i Ziyân karyesi: 215
Beytü'ş-Şebâb kâzası: 232
Beyvere-i Bâlâ karyesi: 197
Bezerû karyesi: 190
Bezzâzhâne maktû'u: 82, 83
Bezzâzlar: 4
Bîbiyân nâhiyesi: 100, 107
Bîkesr karyesi: 192
Bîleke karyesi: 191
Bîrduki karyesi: 249
Bîredân (=Bûreden) karyesi: 158
Bîresb karyesi: 242
Bîstân karyesi: 186
Bîvere karyesi: 189
Bid'ate Muhammed (=Nehrü's-Sebl) harkı: 37, 38, 41
Biğl Pâriz karyesi: 275
Bij-Abad karyesi: 216
Biklâs karyesi: 190
Bilâlu karyesi: 190
Bilecik mahalli: 269
Bilen Gûbin karyesi: 210
Bimuş karyesi: 190
Binecvî karyesi: 191
Bingöl karyesi: 249
Binsik-Avâ karyesi: 194
Birâle karyesi: 189
Birasipya karyesi: 244
Birdâbâd karyesi: 216
Birecik nehri: 123
Birecik: 269
Birşıhverân karyesi: 283
Bişîve sahrâsı: 103
Bişkone karyesi: 190
Bitlis: 233, 235
Bitos karyesi: 193, 199, 200, 201, 279
Bitveyn kazâsı: 212, 213
Bivenic mahalli: 118, 120
Biyanili karyesi: 283

Biyâv mahalli karyeleri: 206
Biyhare karyesi: 190
Biyleke karyesi: 278
Biylesen karyesi.: 192
Biymuş karyesi: 190
Biynase karyesi: 190
Biyşâheb karyesi: 195
Biyşeyr karyesi: 190
Biytas-ı Zîr karyesi: 210
Biytas-i Bâlâ karyesi: 210
Biyvere-i Jero karyesi: 198
Bohâlo karyesi: 278
Bolu: 293
Bombay: 20
Bor mukâta'ası: 17
Borarân nehri: 124
Boskân karyesi: 189
Bostân bedeli: 83
Bot (sefîne): 7, 25
Bota mahalli: 200
Boyahâne maktû'u: 82
Boyahâne: 83
Bozan karyesi: 186
Bradost karyesi: 219, 246, 252, 281, 282, 284
Brazîzor karyesi: 251
Brejok karyesi: 257
Bresor karyesi: 257, 281
Bugayle kal'ası: 77
Bulanık kâzası: 234
Bulanık-ı Ulyâ ve Süflâ nâhiyesi: 233
Bumyan: 7
Burosor karyesi: 195
Bustân: 67
Bûyîn-i Süflâ karyesi: 191
Bûyîn-i Ulyâ karyesi: 191
Bühayre: 235
Bülâh karyesi: 191
Büneyne kasabası: 22
Bünküdre nâhiyesi: 96, 97, 98, 100, 145
Bürhânî karyesi: 249

Ca'ber kal'ası: 229
Ca'fer Hân, Ahmed Hân oğlu (Hoy hâkimi): 257
Ca'fer karyesi: 189
Câmi'ü'l-Ahmer: 225
Candır karyesi: 253
Câşiryân karyesi: 215
Cebe karyesi: 126
Ceberend karyesi: 196
Cedîdetü'l-Amyâ: 120
Cegîrân: 107
Cekîrân nâhiyesi: 100
Celâiriyye: 50
Celdiyân karyesi: 209
Cemâl-Avâ karyesi: 246
Cemîle karyesi: 126
Cenge karyesi: 257
Cengeser: 254
Cersîs, Peygamber Aleyhisselâm: 219
Cessân mahalli: 69, 70, 71, 74, 143, 271, 272
Cevizlik karyesi: 290
Cezâyir: 8, 43
Cezîre kıt'ası: 9, 35, 36, 43, 134, 138
Cezîre: 7, 41, 42, 43, 46, 56, 63, 64, 73, 76, 77, 79, 127, 128, 129, 135, 136, 138, 219, 269, 271
Ceznî-âbâd karyesi: 186
Cıvalar bedeli: 84
Cîzânî: 120, 141
Cibrîl-Abâd karyesi: 216
Cigerlü nâhiyesi: 100
Cihânnümâ: 30
Civalar maktû'u: 83
Civanrûd mahalli: 117, 118, 181
Coni karyesi: 249, 282
Cölemerk mahalli: 284
Culha maktû'u: 82, 83
Cüceyî karyesi: 249
Cüneyd-i Bağdâdî: 57
Cürfü's-Sahar Mukâta'ası: 151
Cüveyze: 3, 21, 40, 62

Çağan gedüğü: 275, 277
Çağan karyesi: 196
Çakçakan karyesi: 209
Çakmak karyesi: 257
Çal kâzası: 232
Çalav karyesi: 189
Çaldıran mahalli: 266
Çaldıran muhârebesi: 187
Çaldıran sahrâsı: 267
Çaldıran vak'ası: 238
Çandârân mahalli: 200
Çapanoğlu Mehmed Paşa: 288
Çaristan karyesi: 256
Çâş karyesi: 189
Çaşkâvâ karyesi: 190
Çaveyse karyesi: 189
Çeftân mahalli: 176
Çekvan karyesi: 191
Çem Firâk: 272
Çemân karyesi: 243
Çemçemâl: 184
Çemçimlel mahalli: 178
Çemparâv karyesi: 191
Çenâr Yete karyesi: 190
Çepr-Abâd karyesi: 216
Çerdâvul mahalli: 111
Çere karyesi: 247
Çermek çeşmesi: 274
Çermikâh karyesi: 189
Çermile mahalli: 177
Çeşm-i Sefîd karyesi: 119
Çeşme-i Biyd-i İsmâile Ker: 275
Çeşyen (=Keşhiyn): 120
Çeter karyesi: 250
Çevale Reşan karyesi: 210
Çıhrık: 246, 252, 253, 254, 255, 256, 282

Çıhrık Kal'ası: 252, 255, 256
Çıkamrikâ karyesi: 120
Çılgaran karyesi: 249
Çınar Benâvile çeşmesi: 275, 277
Çîçivân karyesi: 191
Çifte kilise: 235
Çile mahalli: 113
Çimyârâv karyesi: 186
Çiyasevr nâhiyesi: 205
Çiyasûz mahalli: 178
Çoban köprüsü: 287, 288
Çova Derbend dağları: 244
Çovalan karyesi: 196
Çöl-i Kebîr: 3, 49, 229
Çölemerik kâzası: 232
Çubuk Kal'a nâhiyesi: 177, 184, 205
Çukur nâhiyesi: 233

Da'îci mukâta'ası: 40
Dağa karyesi: 210
Dağmacıtaşı mahalli: 241
Daleru karyesi: 186
Dâlhû dağı: 90, 101, 103, 109, 110, 116, 120
Daltaban mahalli: 290
Danalı karyesi: 284
Dâniyel, Peygamber: 220
Dâr mahalli (Dicle sâhilinde vâki'): 170
Dareşemane karyesi: 190
Daruğa maktû'u: 82
Daruğa rüsûmu: 83
Dârûhân karyesi: 189
Dâsnî harkı: 71
Dâvûd Paşa (Bağdad valisi): 3, 4, 9, 23, 38, 39, 50, 51, 52, 54, 70, 71, 85, 130, 131, 132, 135, 164, 165, 173
Dâvûd, Hazret-i: 105
Dâvûdî harkı: 132
Dâvûdî nehri: 130
Dâvûdîye rüsûmu: 44
Davûdiyye kâzası: 219
Dâye Şeyhi koruluğu: 281
De'âvî maktû'u: 84
Debbağhâne: 82, 83
Debûnî mahalli: 73
Ded havâlîsi: 66
Dede nehri: 124
Değare nehri: 3, 77
Değirmen maktû'u: 82
Dehâr karyesi: 287
Dehûr mahalleri: 240
Dekdârî (=Tecdârî) nehri: 124
Deke-i Abbâs: 272
Dekke arâzîsi: 96
Dekke karyesi: 88, 96, 98
Deliklitaş: 293
Delman mahalli: 254, 257
Delsâve: 120
Delv mahalli: 177
Delyez karyesi: 282
Denârân karyesi: 200
Depe karyesi: 190
Derbend Hân boğazı: 179, 180
Derbend hanları: 290
Derbend karyesi: 119, 186, 204, 243
Dere Çınârân suyu: 275
Dere Seyr karyesi: 250
Dere Şîr çayı suyu: 110
Derele karyesi: 191
Dergezîn kal'ası: 238, 283, 286
Deri karyesi: 190
Derkele karyeleri: 206
Dermerân gedüğü: 274
Derne kasabası: 100, 104, 107
Dersa'âdet: 2, 4, 58, 70, 86, 292, 293
Dersaveyn karyesi: 195
Dertenk 90, 99, 101, 104, 107
Derute karyesi: 190
Dervîş Paşa, Ferîk: 241
Dervisi gediği: 280
Derviş Paşa: 1
Deşt-gülân: 272
Deşt-i Şeşrin: 200
Deşt-i Tâl: 192
Deştidyân kazâsı: 206
Deştipo karyesi: 190
Deştvâr sahrâsı: 276
Devâsır mukâta'ası: 8, 17, 41
Deveboynu gedüğü: 287, 289
Devlet-i aliyye: 1, 2, 7, 8, 22, 30, 50, 58, 63, 64, 66, 68, 69, 71, 75, 86, 93, 99, 106, 115, 135, 238
Devrekistân: 3, 21
Deyke karyesi: 190
Deykürci karyesi: 215
Deyleder karyesi: 251
Deyleji karyesi: 190, 251
Deyleze karyesi: 210
Deylo Mertekâne karyesi: 190
Deymideşt 281
Deyre nâhiyesi: 36, 73, 99, 105, 113, 118
Deyre sahrâsı: 115
Deyre-i Süflâ karyesi: 189
Deyre-i Ulyâ karyesi: 189, 278
Deyrelü karyesi: 256
Deyrik nâhiyesi: 232, 240, 244, 254, 255, 256, 257, 284
Deyse Mere karyesi: 191
Dezge karyesi: 243
Dîkel karyesi: 189
Dîşeyh karyesi: 81, 85
Dîvâne Behlûl türbesi: 57
Dîvâniye: 271
Dibsizgöl (Bâyezîd civârında): 261
Diceyle Mukâta'ası: 147
Dicle: 3, 6, 7, 8, 9, 10, 25, 30, 36, 38, 39, 41, 42, 43, 45, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 56, 57, 58, 63, 64, 65, 69, 73, 74, 75, 76, 77, 121, 130, 135, 139, 140, 167, 168, 170, 180,

185, 208, 214, 219, 220, 225, 226, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 276
Digâgâ karyesi: 278
Dih-i Bâlâ mahalli: 66, 272, 273
Dih-i Çermele karyesi: 110
Dihlürân karyesi: 68, 272, 273
Dike karyesi: 189, 190
Dilâvân karyesi: 210
Dileym Sancağı: 128, 129, 130, 131, 152
Diiiji Zîr karyesi: 251
Dinha karyesi: 215
Dirimgehi Diribka karyesi: 210
Dişeyh karye: 80, 85
Dişeyh mahalli: 74
Dişmes karyesi: 215
Diyadin karyesi: 259, 286, 287, 288
Diyale nehri: 73, 74, 75, 76, 90, 96, 97, 109, 122, 140, 142, 146, 157, 180, 276, 277
Diyârbekir kumaşları: 4
Diyârbekir: 219, 224, 228, 229, 236, 265, 266, 269, 293
Diz mahalli: 62
Dize karyesi: 241, 245
Dizfûl kasabası: 7, 40, 66, 272, 273
Dol Erme-i Şinhal mahalli: 280
Dol Erzin karyesi: 192
Dolabcı: 152
Dolebın Bârelân karyesi: 189
Doleto karyesi: 280
Dosend karyesi: 210
Dostalan karyesi: 245
Dostan karyesi: 251
Döleke karyesi: 206
Dölemeyr karyesi: 206
Dölepîsân karyesi: 244
Dölesiyr karyesi: 210
Duhle: 120
Duhun nehri: 123
Dûkân Çeşmesi: 193
Dulebi karyesi: 190
Dûlebiyd karyesi: 189
Duletav deresi: 277
Dulkûm karyesi: 190
Durbe karyesi: 216
Duzan karyesi: 191
Dühûk nâhiyesi: 219
Dületo karyesi: 196
Dülikân karyesi: 199
Düm-i Şâh tepesi: 66
Düneyz karyesi: 192
Düşvan karyesi: 255
Düvâvân karyesi: 215
Düveyrîc nehri: 63
Düzce: 293

Ebâ Ubeyde, Sahâbe-i kirâmdan: 181
Ebâğa nâhiyesi: 238, 259
Ebazerü'l-Ensârî türbesi: 281, 282
Ebgay (=Ebâga, Abâga) sahrâsı: 237, 262, 263, 283, 286, 287
Ebgay nâhiyesi: 232, 237, 266
Ebgay yaylakları: 263, 266
Ebû Deccâne: 102
Ebû Gaddâre (Bağdâd vâlîsi): 51, 170, 205
Ebû Gazze nehri: 124
Ebû Gureyb Mukâta'ası: 132, 133, 135, 150
Ebû Gureyb nehri: 133
Ebû Hameyrât: 37
Ebû Hamîs nehri: 140
Ebû Hasân mukâta'ası: 138
Ebû Lûka nehri: 133
Ebû Nahal mahalli: 64
Ebû Sayda karyesi: 141
Ebû Şebîbe harkı: 38
Ebû'n-Necîb Abdü'l-Kâhir-i Sühreverdî mescidi: 51
Ebyaz: 60
Ecvec karyesi: 253
Eğri (=Ağrı dağı, Ararat dağı) dağı: 259
Ehayân karyesi: 246
Ehaymer nehri: 124
Elâgez: 263, 264
Elbâk kâzası: 232, 239, 252, 254, 282, 284
Elbû tavîl: 32
Elebce karyesi: 275
Elend nâhiyesi: 240, 257, 258, 285
Eleşgird (=Toprakkale) kazâsı: 259, 264, 287, 288
Elmadere karyesi: 250
Elmalı karyesi: 240
Elvend nehri: 90, 97, 100, 101, 105, 106, 108, 274, 276
Enbi karyesi: 281
Enciyne-i Büzürk karyesi: 192
Enciyne-i Küçek karyesi: 192
Endeyze karyesi: 209
Endi karyesi: 245
Enes b. Mâlik türbesi: 29
Enzel-i Bâlâ mahalli: 251
Enzel-i Zîr mahalli: 252
Erbil: 168, 171, 203, 212, 213, 293
Ercis kazâsı: 231, 232, 237, 263
Erçek gölü: 236
Erçek karyesi: 236
Ereğli limanı: 292
Ergani: 293
Erhavendol çayı: 275, 276
Ermenistân-ı Kübrâ: 235
Erzîn karyesi: 245
Erzurum: 2, 86, 99, 224, 231, 236, 259, 260, 265, 286, 287, 289, 292
Es'ad Efendi, Mühendis Binbaşı: 272
Es'ad Paşa (Kürdistân vâlîsi): 233
Eşberd karyesi: 196
Eşkân karyesi: 199
Eşki karyesi: 245
Eşkielmalı hanı: 289
Eşmelâ karyesi: 253

Eşmiyâz kilisesi: 235
Eşnâk karyesi: 283
Etmekhâne maktû'u: 82, 83
Evdi karyesi: 245
Evramân dağı: 179, 180, 185, 187, 188
Evreysi karyesi: 242
Evrin dağı: 283
Eyvân Câddesi: 115
Eyvân çayı: 85
Eyvân dağları: 81
Eyvân sancağı: 85, 111, 115
Ezmek karyesi: 190, 278
Ezmirze karyesi: 192

Fâfilecâ: 272
Fahl Kal'ası: 147
Fârisiye nehri: 135
Felâhiyye: 3, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 61
Felây Alânî (=Civanrûd) mahalli: 117
Fellûce: 128, 130
Ferhâd ve Şîrîn: 109, 115
Feth Ali Şâh: 116, 215, 243, 247
Fevârî (meskûkât): 5
Feyrûk karyesi: 280
Fırat: 3, 6, 7, 8, 9, 25, 30, 32, 34, 35, 36, 38, 41, 42, 43, 46, 53, 56, 73, 77, 78, 79, 125, 126, 127, 128, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 167, 219, 229, 259, 268, 269, 271, 287, 288, 290
Filleyfile mahalli: 64

Gadîr-hum: 93
Gailelik karyesi: 240
Gâküş karyesi: 210
Galîza karyesi: 41
Galibiye: 120
Gamûk mahalli: 37
Ganîme, Seyyid: 102
Gârâne karyesi: 30, 242
Garb karyesi: 36
Gavur Tepe: 96
Geçid hanı: 290
Gede karyesi: 210
Gehvâre: 181
Gekbüze: 293
Gelâl Dime : 274
Gelâl Harni: 274
Gelâl-i Dam çayı: 274
Gelge karyesi: 243
Gerdek Nevasu karyesi: 242
Gerdüvan karyesi: 241
Gerede: 293
Gergil-i Bâlâ karyesi: 209
Gergil-i Zîr karyesi: 209
Geridel karyesi: 257
Germ Av karyesi: 191
Germ karyesi: 198
Germikân karyesi: 190
Germindâr karyesi: 210
Gerveys karyesi: 195
Gervişink karyesi: 209
Gervzerdike gedüğü: 281, 282
Gevâr (=Tatvan) nâhiyesi: 231
Gevâş kazâsı: 231
Gevâş: 231
Gever nâhiyesi: 245, 247, 284
Geveran karyesi: 240
Gevrik karyesi: 196
Geylân nâhiyesi: 100, 105, 113, 115, 118
Gıleyza karyesi: 36
Gızlî: 31
Gilân çayı: 276
Girdâse karyesi: 209
Girdikâvlân karyesi: 209
Girdipüdikân karyesi: 209
Girdkese karyesi: 192
Girey Berânân gedüğü: 283
Girgâşe karyesi: 189
Girlehük karyesi: 240, 283
Girrek karyesi: 242
Girtik Sipyân karyesi: 209
Girtik Şâne karyesi: 209
Gisyân karyesi: 241
Gôde rüsûmu: 115
Golyar karyesi: 210
Göçal karyesi: 243
Göçer karyesi: 278
Göksu mesîresi: 281
Göl çayını: 290
Gölekini karyesi: 246, 257
Gömür dağı: 278
Görenge karyesi: 189
Görice (=Cedîdetü'l-Amyâ): 120
Görovkar karyesi: 246
Gövoğlu kazâsı: 262
Gözik karyesi: 251, 255
Gûleh karyesi: 195
Gûrân karyesi: 207, 209, 249
Gûrângân karyesi: 195
Gûrânge karyesi: 209
Gûredâr karyesi: 192
Gülâdem karyesi: 256
Gülanber kâzası (Şehrizûr sahrâsında): 176, 178, 179, 181, 275
Güle-i Har karyesi: 249
Gülek karyesi: 210
Güleyn nâhiyesi: 118
Gümrük resmi: 24, 30, 45, 93
Gümüşhâne deresi: 291
Gümüşhâne: 86
Günde karyesi: 275
Günde-i Melâ karyesi: 247
Gür çay nehri: 287, 288
Güran-âvâ karyesi: 247
Gürange karyesi: 280
Gürcü bulağı: 284, 286
Gürekânî karyesi: 190
Gürnik karyesi: 249
Güvâvur sahrâsı: 113, 115

Güver kâzası: 232
Güvîl karyesi: 192

Habeşî-i Süflâ karyesi: 240
Habeşî-i Ulyâ karyesi: 240, 283
Hâbûr nehri: 229
Hâce Derevâ karyesi: 209
Hâce-vend karyesi: 242
Hacı Affân karyesi: 253
Hacı Baba (=Hacı Bav): 102
Hacı Cevâd nehri: 123
Hacı Hallâ karyesi: 209
Hacı Hamza: 293
Hacı Kâmilî (Erzurum vâlîsi): 265
Hacı Kara karyesi: 87, 88, 90, 91, 93, 94, 96, 97, 98, 108, 145
Hacı karyesi: 120
Hacı Mamiyan karyesi: 210
Haçan karyesi: 257
Haçik karyesi: 192
Hafâce: 38
Hafâr livâsı: 3
Hafâr mukâta'âları: 21
Hâkim nehri: 123
Hakkârî: 168, 219, 230, 231, 232, 237, 239, 240, 241, 247, 248, 252, 254, 255, 256, 257, 258, 284, 285
Hal-Abâd karyesi: 215
Hâldâr karyesi: 209
Haldûn: 65
Haleb: 4, 29, 91, 222, 224, 229
Hâlet Efendi: 75
Halîc-i Kostantiniyye: 292
Halîle: 242
Hâlid Bîk, Veled Beg oğlu: 117
Hâlid Bîkzâde İsmâil Beğ: 184
Halikân Çınârân kâzası: 203
Halikân karyesi: 209
Hâlis nâhiyesi: 120, 121, 122, 124, 125, 146, 180
Hallâb nehri: 124
Hamam karyesi: 251
Hamdân mukâta'ası: 18
Hamdi Paşa (Erzurum valisi): 265
Hamîd b. Ammâr: 61
Hammâm-ı Ali ılıcası suyu: 109, 226
Hamûdü's-Sâmir (Müntefik şeyhi): 38
Hamur kazâsı: 259, 262
Hamza Ağa (Pîrût Ağa'nın pederi): 213
Hamza makamı: 38, 77
Hamza, Hazret-i: 221
Hamzalân karyesi: 191
Han gedüğü: 283
Hân Mahmûd 258
Hâne karyesi: 210
Hâne-i Kul karyesi: 194
Hâne-şûr nâhiyesi: 100, 107, 117
Hanigi karyesi: 210, 245
Hanik gedüğü: 283
Hanik karyesi: 249
Hânikîn mahalli: 86, 87, 88, 89, 90, 91, 93, 94, 96, 97, 98, 108, 109, 112, 115, 116, 125, 145
Hanke karyesi: 247
Hanlar karyesi: 216
Hara Çevendere karyesi: 210
Harâbâ karyesi: 209
Harâbât Şâh (Ashâb-ı merâkıddan): 102
Haraberdan karyesi: 190
Harahire nâhiyesi: 100
Hârân karyesi: 242
Harbir karyesi: 189
Harbur ovacığı: 274
Harbût: 293
Harekûşi karyesi: 249
Harîr mahalli: 119, 168, 207, 208, 243
Harkireyse karyesi: 190
Haroran karyesi: 245
Harput: 231
Harpüşt karyesi: 216
Harrâk hanları: 290
Hârûn er-Reşîd: 57, 229
Hasan Ağa karyesi: 195
Hasan Avâ karyesi: 209
Hasan Basri türbesi: 29
Hasan Çeb karyesi: 210
Hasan Çelebi: 293
Hasan Hân: 68, 69
Hasan Paşa: 50
Hasan Temran karyesi: 257
Hasankal'a karyesi: 287, 288
Hasen Nûran karyesi: 215
Hasen-âvâ karyesi: 250
Hasîn harkları: 137
Hasîn karyesi: 154
Hasîn Mukâta'ası: 137
Hastaâbâd nâm karyesi: 221
Hasve hanı: 133
Haşhâşiyye Bağı (Vâdî Beğ'in): 156, 157
Haşik karyesi: 246
Hâşimiyye-i Celev nehri: 123
Hâşimiyye: 120
Hâtem Fezâ' Mukâta'ası: 153
Hâtem nehri: 133, 135
Hattan karyesi: 250
Hâtûn Asti karyesi: 210
Hâtûniyye Medresesi: 51
Hâtûniyye Mukâta'ası: 138
Havâle: 200
Havâs mukâta'ası: 137, 138
Hâve: 66
Havik karyesi: 284
Haydar Hân: 68
Haydarhâne câmi'i: 50
Hayder Ağa: 263
Haykan Bağları: 157
Haylân karyesi: 247
Hayleres karyesi: 192
Hayr nâhiyesi: 205

Hayrullâh Efendi: 229
Hazariyye nehri: 123
Hazer Denizi: 259, 267, 288
Hazîne-i Celîle: 122, 236
Hebheb: 120
Heblerân karyesi: 255
Hebnan-âvâ karyesi: 252
Hed harkı: 64
Hefdiyân karyesi: 206
Heftâş karyesi: 278
Heftevân karyesi: 241
Heftevânân dağı: 186
Hekey karyesi: 245
Helâvije karyesi: 190
Hele Kuşük karyesi: 249
Heleşo karyesi: 190
Helme-i Bâyîn karyesi: 119
Helne-i Bâlâ karyesi: 119
Helone karyesi: 190
Helori karyesi: 243
Helşi karyesi: 242
Henciyre karyesi: 190
Hendâvâr karyesi: 284
Hendek: 293
Heng Avâ karyesi: 210
Hengejal karyesi: 191
Henkeran karyesi: 246
Henkezâl karyesi: 186
Herâtiyân karyesi: 206
Herekeyan karyesi: 250
Heriyve karyesi: 191
Herkeyne karyesi: 186
Hermove karyesi: 251
Hero mahalli: 68
Herotiyân mahalli: 207
Hersem mahalli: 111
Herşel nâhiyesi.: 100, 107
Herzele karyesi: 186
Herzene karyesi: 191
Herzenûş karyesi: 189
Hespise karyesi: 252
Heştirak karyesi: 251
Heştiyân karyesi: 249
Heştrâk: 252
Hevareberze karyesi: 190
Hevsar karyesi: 246
Hey (=Hîk) karyesi: 215
Heyro karyesi: 191
Hıdeyd: 120
Hımâr mahalli: 41
Hınbis karyesi: 141
Hınıs kâzası: 233
Hıre Galân karyesi: 210
Hırnâbâd: 130
Hıs nehri: 135
Hıyâmiyyat tepesi: 133
Hızır Cezîresi: 3, 7, 15, 19, 20, 21, 22, 23, 24
Hızır mukâta'ası: 17
Hîk karyesi: 215
Hît kal'ası: 126
Hît kâzası: 126, 127, 130
Hicâz: 40, 61, 222
Hille: 3, 7, 9, 25, 56, 77, 127, 133, 134, 135, 154, 155, 156, 268, 269, 271
Hilva karyesi: 198
Hilyân karyesi: 196
Hind-Avâ karyesi: 195
Hindistan kumaşları: 4
Hindistan: 4, 5, 8, 20, 43
Hindivan karyesi: 240
Hindiye kıt'ası: 79, 136, 137, 138, 167
Hişmâvâ karyesi: 241
Hiyk karyesi: 281
Hohesin karyesi: 249
Hole Pole karyesi: 210
Horabest yaylağı: 281
Horasan: 98, 140, 141, 180
Horhorre karyesi: 190, 193, 279
Hôryâbâd karyesi: 191
Hoşâb kal'ası: 236, 239
Hoşâv karyesi: 190
Hoşebinâr karyesi: 289, 290
Hoşegû karyesi: 243
Hoşnâv mahalli: 204, 205
Hoşoğlan hanları: 290, 291
Hoşolan karyesi: 247
Hovârda karyesi: 210
Hôy hükûmeti: 231, 258, 259, 266
Hôy kasabası: 111, 240, 241, 256, 257, 263, 265, 266, 267, 285
Hûbesûte karyesi: 189
Huceyr nehri: 135
Hûder kal'ası: 256, 257
Hûder nâhiyesi: 256, 257
Hûkânî karyesi: 119
Hûle nâhiyesi deresi: 275
Hûle sahrâsı: 274
Hûlistân karyesi: 242
Hûlvân şehri: 49, 90, 105
Humeyre nehri: 124
Hund kâzası: 233
Hunyâne karyesi: 186
Hurhure: 172, 188
Hurma ağaçları rüsûmu: 82, 83
Hûrmâtu karyesi: 162, 293
Hurrem-Abâd mahalli: 65, 67
Hurriyye: 77
Hurûc karyesi: 209
Husrev Paşa (Mustafa Hân-ı evvel vüzerâsından): 187, 235
Husrev-Abâd karyesi: 119
Huveyke mahalli: 129
Huveylas: 120
Huveyş: 120
Huveyze kasabası: 30, 63, 75, 271, 272, 273
Huzeyfetü'l-Yemânî, Sahâbe-i kirâmdan: 76
Hûzistân kıt'ası: 49
Hülâgû: 52
Hüleylân mahalli: 68, 69, 120
Hümeylî harkı: 21

Hümeylî Kûtu: 21
Hümeyniyye: 77
Hürmüz Tâcdâr (Medâyin hâkimi): 109
Hüseyin Ağa (Zilânlu aşîreti ağası): 264, 265
Hüseyin el-Murtazâ: 104
Hüseyin, Hazret-i: 104, 134
Hüseynî karyesi: 249
Hüseynî Sinekî yaylağı: 264
Hüseyniyye nehri: 124
Hüseynü'l-Murtazâ: 93
Hüsrev (Hürmüz Tâcdâr'ın oğlu) : 109
Hüveyder karyesi: 141
Hüveyre Bestân nehri: 123
Hüveyre Kebîr nehri: 123

Ihnika mahalli: 47
Ilıca kazâsı: 176, 178, 180, 181, 184, 286
Ilıca tepesi: 284
Irak: 2, 44, 49, 56, 168, 175
Islanik karyesi: 252

İ'ayvic mahalli: 77
İbn-i Şîrîn türbesi: 29
İbrâhîm Halef karyesi: 197
İbrâhîm, Şeyh: 102
İbrâhîm-âbâd karyesi: 186, 189
İbrahim harkı: 38
İbrâhim Ağa: 200
İbrâhim Hân (Somay beği): 252
İbrâhim nehri: 38
İlânkara deresi: 284, 286
İmâdiye: 208, 224, 227, 228, 230, 232, 239, 245, 246
İmâm Abdurrahmân: 221
İmâm Ali: 71, 93
İmâm Hasan: 139
İmâm İbrâhîm mahalli: 137
İmâm Mehmed: 96
İmâm Muhammed Mehdî: 139
İmâm Muhsin: 221
İmâm Mûsâ kasabası: 71, 150
İmâm Yahyâ türbesi: 221
İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe Nu'mân İbn-i Sâbit: 57, 121
İmâm-ı A'zam kasabası: 53, 58
İnâr şehri: 130
İnce Bayrakdâr oğlu Mehmed Paşa, Vâlî: 220, 225
İnceke karyesi: 247
İnciyân karyesi: 209
İnebolu: 292
İngiltere: 27, 208
İpek: 82
İran: 1, 2, 3, 4, 7, 11, 15, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 49, 60, 63, 65, 68, 75, 86, 91, 106, 109, 114, 118, 139, 168, 171, 184, 187, 191, 209, 210, 214, 238, 240, 262, 266, 273, 284, 292
İrvey'iyye nehri: 135
İsâ Efendi, Hacı 54
İsâ, Hazret-i: 228
İsavî karyesi: 190
İshak Paşa: 260
İskender: 229
İskender kabri: 179
İskender-Avâ karyesi: 247
İskenderiye mukâta'ası: 133, 134, 135, 153
İskenderiye nehri: 133
İskenderyan karyesi: 250
İsmâîlî mahalli: 24, 40
İsmâil Beğ, Hâlid Bîkzâde: 184
İsmâil-Avâ karyesi: 243
İsmâil-i Safevî (İran şahlarından): 238
İsmâilî mahalli: 26
İstanbul: 224, 281
İstîrân karyesi: 240, 283
İşkelâv karyesi: 197
İşkene karyesi: 191
İşnâk: 255
İvecû karyesi: 280
İzmid: 293
İzob mahalli: 203
İzzet Paşa: 289

Jajale karyesi: 190
Jarava karyesi: 190, 241
Jengû karyesi: 252
Jiriji karyesi: 242

Ka'b meşîhatı: 23
Ka'b şeyhleri: 23
Ka'be-i Mükerreme: 186
Kâ'im mahalliler: 129
Kabân sancağı: 3
Kâbir-âvâ karyesi: 190
Kâblûn: 177
Kadir Beğzâde Mehmed Beğ: 182
Kadiriyye Tarîkatı: 97, 101, 127, 201
Kâdisiyye: 49
Kâdrân çayı: 281, 282
Kâdûl deresi: 274
Kâğıdhâne mesîresi: 281
Kağızman kazâsı: 264, 265
Kaîm mahalli: 126
Kajen jero: 198
Kakar nâhiyesi: 231
Kâki mezra'ası: 191
Kal'a-i Şâhîn (=Kavrüvân) nâhîyesi: 99, 103, 104, 105, 110, 113, 115, 116, 118, 274, 276
Kal'acık karyesi: 284
Kal'adez karyesi: 190
Kal'areş: 238
Kal'atü'l-Ayn: 35
Kal'atü'l-Hızır: 36
Kal'atü'r-Remâdî: 128
Kal'atü's-Sahar: 135
Kalâlâçine: 244

Kalareşe karyesi: 198
Kalâsipi: 238
Kalate karyesi: 190
Kalatiyân karyesi: 215
Kalender Beğ: 244
Kalender karyesi: 279
Kaleriş Bâlâ karyesi: 250
Kaleriş Zîr karyesi: 250
Kâlik karyesi: 251, 252
Kallâçe Dağı: 113
Kameriyye Câmi'i: 52
Kâmiryan karyesi: 190
Kân karyesi: 251
Kanâtır Kerha (=Pâyül-i kerha) mahalli: 273
Kandil dağları: 203, 205, 212
Kâneye Zelân çeşmesi: 280
Kanî Şeyh: 272
Kânî Bâzirgân: 280
Kânî Berânân dağı: 275
Kânî Berd karyesi: 191
Kânî Birge karyesi: 209
Kânî Biyd karyesi: 189
Kânî Hamâro çeşmesi: 281
Kânî İbrâhîm karyesi: 192
Kânî karyesi: 247, 256
Kânî Kâvâne: 186
Kânî Keleş karyesi: 251, 252
Kânî Mankâ karyesi: 186
Kânî Melâ karyesi: 209
Kânî Mîrân karyesi: 186
Kânî Serd bulağı: 282
Kânî Serd karyesi: 189
Kânî Sîb karyesi: 191
Kânî Sûr karyesi: 192
Kânî Sûrik karyesi: 216
Kânî Tâv karyesi: 191
Kânî Zerd karyesi: 198, 209
Kânîben karyesi: 191
Kânîgüvîz karyesi: 191
Kânîkini karyesi: 244
Kânînî karyesi: 194
Kânîreş karyesi: 99, 101, 102
Kânîsipi karyesi: 247, 287
Kânîsûr karyesi: 287
Kânîtu karyesi: 190
Kânilân karyesi: 190
Kâniye Şeyhi: 200
Kâniye Zelân çeşmesi: 280
Kâpik karyesi: 252
Kaplan Mahmud Paşa: 50
Kaplaniye: 50
Kar-âvâ karyesi: 189
Kara Çovalan: 194
Kara Derbend boğazı: 287
Kara Hızır karyesi: 209
Kara Kilise karyesi: 287
Karabağ karyesi: 284
Karacalar: 293
Karacaviran: 293
Karaçoğ: 212
Karaçolan kasabası: 172
Karadağ kâzası: 175, 182, 184
Karadeniz: 293
Karakilise nâhiyesi: 259, 266, 288
Karaman karyesi: 251
Karanlık harâbeleri: 264
Karanuluk karyesi: 240
Karaorman: 128, 129, 131
Karasakal karyesi: 215
Karasaray mahalli: 221
Karasu çayı: 289
Karasu nâhiyesi: 232
Karatepe karyesi: 159
Karcı-i Süflâ karyesi: 120
Karcı-i Ulyâ karyesi: 120
Karcikân nâhiyesi: 231
Kareyni mahalli: 266
Karîn-Abâd karyesi: 216
Karini mahalli: 263, 265
Karmi karyesi: 189
Karn karyesi: 250
Kars: 262, 264, 265, 266
Karşuyaka: 50, 52, 53, 57
Kârûn nehri: 4, 6, 7, 8, 16, 18, 19, 20, 21, 24, 25, 40, 61, 62, 273
Kasab nehri: 123
Kasabetü'n-Nesâr: 20
Kasabhâne maktû'u: 82, 83
Kasırik: 249, 250, 252
Kâsib karyesi: 251
Kasirke karyesi: 243
Kasr-ı Şeddâd: 55
Kasr-ı Şîrîn karyesi: 99, 100, 108, 109, 115, 274, 276
Kasruk: 205
Kaşan karyesi: 190
Kaşka Bulak karyesi: 240
Kaşkune karyesi: 210
Katırcı: 67
Katon nehri: 123
Kâvân-Hûr karyesi: 119
Kavâvâ karyesi: 210
Kavî nehri: 69, 70, 71
Kavrüvân (=Kal'a-i Şâhîn) nâhîyesi: 99, 103, 104, 105, 110, 113, 115, 116, 118, 274, 276
Kâvsûr karyesi: 119
Kavuh hanı: 290
Kâvur pınarı: 289
Kayır kal'ası: 241
Kaylük karyesi: 243
Kaysarân karyesi: 257
Kazan karyesi: 198
Kazâniyye karyesi: 74, 80, 81, 85, 144
Kazânlu tâ'ifesi: 89
Kâze karyesi: 198
Kâzım 65
Kâzımiye kasabası: 57
Kazlugöl (Bâyezîd civârında): 261, 262, 286
Kazruk mahalli: 177

Kâzu karyesi: 190
Kazzâğ nehri: 133, 135
Keban Madeni: 293
Kebîrkûh: 65, 75
Kebîse karyesi: 127, 130
Keçi (=Kız) Kal'ası: 185
Kedi karyesi: 243
Kefetü'l-Asrî: 129
Kefri: 293
Kehikan karyesi: 250
Kehriz karyesi: 97, 252
Keko karyesi: 209
Kel Kermi: 278
Kel Şatrancân: 275
Kel-i Hâc karyesi: 251, 252
Kelâldâm çayı: 86
Kelâs (=Kölâs): 201
Kelâvdol karyesi: 191
Kele Sipyân karyesi: 209
Keleboz karyesi: 189
Kelekin karyesi: 210
Keleriş-i Bâlâ: 252
Keleriş-i Zîr: 252
Keleşin dağı: 206, 208
Kelo karyesi: 195, 200, 201, 214, 279, 281
Kelöv çayı: 184, 193
Kelt karyesi: 240
Kelû: 185
Kenâne Cezîresi: 37
Kenârû karyesi: 189
Kenav karyesi: 191, 242
Kend Ağaç: 184
Kend-Her karyesi: 120
Kendağaç nâhiyesi: 205
Kende Sûr karyesi: 191
Kendümân karyesi: 191
Kengîr (=Sômâr) çayı: 116
Kenizerd (=Sarıyar): 274
Kepsiyân karyesi: 281
Kerabile karyesi: 126, 146
Kerâne karyesi: 246
Kerâv çayı: 275
Kerbelâ kasabası: 130, 134, 136
Kerbelâ-yı Mu'allâ: 79
Kerdbân karyesi: 253
Kerdereş yaylâğı: 281
Kerekî: 67
Kerend kasabası: 106, 107, 111, 116, 118, 119
Kerevî Atîk mahalli: 144, 145, 148
Kerha (=Süveyb) nehri: 75, 273
Kerîm Hân Zend (İran sâhib-i ihtiyârı): 21, 22, 114
Kerkük: 97, 101, 129, 168, 169, 171, 184, 213, 245, 293
Kermaviş karyesi: 252
Kermi Gadem karyesi: 209
Kermik mezra'ası: 186
Keror karyesi: 197, 280
Kerre Pû deresi: 274
Kertâvâ karyesi: 255
Kerû Tille-i hâne Şûr: 275
Kestâne karyesi: 190
Keşîş Gölü: 236
Keşkâviş karyesi: 252
Keşke Şiyve karyesi: 199
Keşkevîl nehri: 159
Keşşâf karyesi: 208
Kevlânik-i Jiro: 251
Kevya Hasbi: 242
Keyçi karyesi: 249
Keyhusrev Beğzâde: 182
Keykekal karyesi: 190
Keyle karyesi: 186, 191, 209
Keylesûre karyesi: 190
Keynîsî karyesi: 249
Keyş karyesi: 190
Keyve Çermile nâhiyesi: 205
Keyvele karyesi: 191
Keyverûd karyesi: 192
Kıley'a-i Kasâb nehri: 124
Kıley'a-i Mihrâd: 120
Kılıc Beg: 126
Kırrîm nehri: 45
Kışlak karyesi: 186, 189
Kızamü'l-Heys mahalli: 130
Kızıl Rabat mahalli: 88, 90, 97, 98, 144
Kızılağıl karyesi: 257
Kızılca: 176, 185, 186, 187, 188, 191, 193, 194, 275, 277, 279
Kızıldağ karyesi: 284
Kızılgöl (Bâyezîd civârında): 261
Kîrâb: 67
Kifr-i Aver mahalli: 113
Kifrâvur sahrâsı: 115
Kifri kazâsı: 161
Kilâl neft: 274
Kilân çayı: 274
Kileşin dağı: 242, 243, 282
Kileşin Semzinân: 243
Kiley karyesi: 190
Kileyne-i Süflâ karyesi: 186
Kileyne-i Ulyâ karyesi: 186
Kilîse (=Deyr) karyesi: 283
Kilijal mahalli: 275
Kilise karyesi: 284
Kilise köprüsü: 288
Kilüye karyesi: 209
Kinbez deresi: 274
Kirde Biyn karyesi: 209
Kirdelân karyesi: 9, 10, 18, 21
Kirdi Kâşân karyesi: 216
Kire karyesi: 190
Kirjal karyesi: 197
Kirkâse karyesi: 278
Kirmân-Şâhân: 49, 75, 95, 112, 113, 114, 116, 119, 120, 181
Kisle nâhiyesi suyu: 274
Kişt-nüvîz tepeleri: 72
Kocabeğ hanı: 289
Koçhisar: 293

Koçkıran karyesi: 257
Kolay karyesi: 96, 98
Kolay mukâta'ası: 88, 97, 145
Konya karyesi: 275
Koreto nâhiyesi: 96, 100, 109, 182
Kostantin Makridi, Doktor: 267, 270
Koyuncuk: 221
Köhne karyesi: 215
Kökâv karyesi: 119
Kökez nehri: 159
Kölâse mahalli: 194
Kölâse-i Joro karyesi: 194
Köle karyesi: 186
Kömile karyesi: 189
Körki mahalli: 178
Körsenk suyu: 272
Köşke Şeyha kal'ası: 238
Köşkile karyesi: 191
Köy Sancak: 168, 171, 185, 201, 203, 205, 208, 209, 212, 213
Köziyle karyesi: 191
Kubâb el-Cendîl mahalli: 64
Kubâd Beg (Dertenk hâkimi): 104
Kubâd bin Fîrûz Sâsânî: 179
Kubbe karyesi: 123, 124, 209, 256
Kûbik karyesi: 110
Kûh karyesi: 191
Kûh-âbâd (=Kûhova) karyesi: 186
Kûh-Deşt mahalli: 67
Kûh-ı Heftâd: 67
Kûha Mamo karyesi: 191
Kûhova karyesi: 186
Kûkeybde : 47
Kûlâre karyesi: 190
Kule Sedân: 278
Kulereş karyesi: 191
Kuli Bârijân karyesi: 209
Kulkalle bulağı: 274, 276
Kulteh karyesi: 194
Kultepe karyesi: 209
Kûmân karyesi: 197
Kundul karyesi: 191
Kuni karyesi: 249
Kûr Benav karyesi: 197
Kûr gâva karyesi: 199
Kûr-i Çekene deresi: 274
Kûre mahalli: 207
Kureyş karyeleri: 206
Kuriş karyesi: 216
Kûriye nehri: 124
Kurne mahalli: 6, 7, 30, 31, 32, 34, 41, 43, 45, 47, 63, 73, 75, 268, 271,.272, 273, 277
Kurşağlu karyesi: 257
Kuruçe-i Büzürk karyesi: 209
Kuruçe-i Küçek karyesi: 209
Kusay Medîne karyesi: 186
Kût-ı Bugayle: 76
Kût-ı Câid kal'ası: 74
Kût-ı Fâris (=Kût-ı Ka'b) karyesi: 20
Kût-ı Ka'b karyesi: 20
Kût-ı Mu'ammer kal'ası: 35
Kût-ı Reyyân mahalli: 21
Kute bulağı: 275, 277
Kutînne mahalli: 73
Kûtir karyesi: 210
Kutucuk nehri: 124
Kutur mahalli: 232, 239, 240, 256, 257, 258, 283, 285
Kûtü'l-Abd: 21
Kûtü'l-Amâre mahalli: 9, 36, 69, 73, 74, 271
Kûtü'l-Hayy karyesi: 36, 37, 38
Kuveyt kasabası: 3, 7, 13, 29, 30, 47
Kuveyt şeyhleri: 11
Kûyîç karyesi: 191
Kûzedeym: 244
Kûzekâr: 244
Küçü gedüğü: 287
Küçük Ağrı: 261
Kükürt bulakları: 226
Kükürt karyesi: 240
Kükürt kokulu sular: 226
Külân karyesi: 256
Küle Kâvî karyesi: 197
Külek dağı: 72
Külekânî karyesi: 190
Külesur (=Kızılgöl) karyesi: 286
Küleyn nâhiyesi: 100, 105
Külû çayı: 279
Külûre karyesi: 189
Külü karyesi: 257
Kümezel karyesi: 190
Künbed karyesi: 249
Künciyaçem nehri: 69, 70, 71, 272
Künd Hâtun: 272
Kündi Eblâs karyesi: 254
Kündire karyesi: 209
Kündiveylâ karyesi: 216
Küneh Piç karyesi: 210
Künejmiş kal'ası: 247
Künkîr suyu: 85
Kürd Hır mahalli: 177
Kürd kal'ası: 258
Kürdî kâzası: 203
Kürdistan: 2, 44, 56, 187, 188, 205, 214, 233, 276, 290
Kürdiyân mahalli: 254
Kürdiyâne Künd karyesi: 254
Küre-i Joro karyesi: 251
Küre-i Zîro karyesi: 251
Küremeyye karyesi: 186
Kürk-Abâd karyesi: 216
Kürtek dağı: 200
Küru (=Oğlan) Kal'ası: 185
Kürzeî ve Mereznek: 183
Kütankeyl karyesi: 250
Kütenvar karyesi: 240
Küveyre karyesi: 186
Küveyze dağı: 277

Lâhîcân mahalli: 185, 193, 203, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 280, 281
Lahsa: 7
Lâreder karyesi: 189
Larzini karyesi: 242
Lebâne karyesi: 190
Lekâvâ karyesi: 254, 282
Lengedih karyesi: 189
Leylâne karyesi: 195
Likübin karyesi: 209
Limone karyesi: 210
Lokmâniye: 120
Loristan: 265
Lorr sahrâsı: 67
Lorzini karyesi: 281, 282
Lose karyesi: 210
Lotir karyesi: 190
Lu'lu sarayı: 221
Lûka Harkı: 153
Lûristân: 30, 49
Lüblûs karyesi: 252

Ma'den hanları: 289
Ma'denî Bulaklar: 226
Ma'rûf el-Kerhî, Şeyh: 57, 130
Ma'şûk: 29
Macar Rawlinson (Bağdâd'da konsolos): 208
Mâcidiyât nehri: 124
Mağrib: 54
Mahî Deşt mahalli: 116
Mahîn karyesi: 240
Mahlat mahalli: 70
Mahmud Efendi, Alûsîzâde Seyyîd (müftî-i sâbık): 51, 54
Mahmûd Hân-ı Sânî: 85, 221
Mahmûdî beğleri: 239, 258, 285
Mahmûdî kazâsı: 232, 236, 237, 239, 240, 258, 285
Mahmûdiye mukâta'ası: 123, 133, 135
Makû mahalli: 238, 259, 262, 264, 265, 266, 267, 284, 286
Malazgird kâzası: 233, 234
Mâlete karyesi: 191
Mam Cebrâîl karyesi: 198
Mâm Heybe karyesi: 210
Mâm Zeydî yaylağı: 263, 264, 266
Mâm Ziyne karyesi: 196
Mamal karyesi: 192
Mamend-âvâ karyesi: 190
Mamişan nâhiyesi: 100, 107
Mamodan karyesi: 251
Mandacı: 152
Mansûr el-Devâniki (hulefâ-yı Abbâsî): 49
Mansûr Hân: 114
Mansûriyye: 120
Manşit dağı: 72
Mârâspân deresi: 106
Mârâstân karyesi: 196
Mardin: 293
Marul bostânı bedeli: 83
Masatlı hanları: 289
Mâsinkân mahalli: 281
Mâsiyder karyesi: 189
Maskat mahalli: 29
Mastikân karyesi: 247, 249
Maşkân karyesi: 214, 280, 281
Maşkân-ı Bâlâ karyesi: 209
Maşkân-ı Zîr karyesi: 209
maşve (sefîne): 25
Mavane karyesi: 245, 281
Mâverâ-i Abbâdân karyesi: 19
Mavet karyesi: 177, 190, 191, 194, 201
Mâvet kazâsı: 279
mecidiye: 5
Mecrûse karyesi: 246
Medâyin: 76, 109, 178
Medine: 43
Medrese-i Aliyye: 51, 54
Megever nâhiyesi: 282
Mehâvîl karyesi: 77, 155
Mehâvîl mukâta'ası: 136, 137, 138
Mehdî hazretleri: 139
Mehdî Kuli karyesi: 283
Mehemdî düzü: 283
Mehmed (Hamûdü's-Sâmir'in birâderi): 38
Mehmed Ali Mîrzâ, Şehzâde: 90
Mehmed Beğ, Keyhusrev Beğzâde: 182
Mehmed Efendi: 51, 54
Mehmed Halan karyesi: 277
Mehmed Hurşid (mektûbî-i hariciyye hulefâsından): 1
Mehmed Mîrzâ: 254
Mehmed Paşa (Revândiz sancağı mutasarrıfı): 205, 213
Mehmed Paşa, İnce Bayrakdâr oğlu (Vâlî): 213, 225
Mehmed Sâdık: 274
Mehmed Şah: 254
Mehmedü'l-Fadl Câmi'i: 50
Mekkâreciyân maktû'u: 82, 84
Meklâvâ karyesi: 199
Melâ karyesi: 197
Melâsafi karyesi: 190
Melâşek karyesi: 190
Melebasak karyesi: 242
Melkeri mahalli: 197, 198
Memekân karyesi: 241, 250
Memle karyesi: 120
Mendelî kasabası: 54, 69, 72, 74, 75, 80, 81, 82, 84, 85, 86, 91, 110, 114, 115, 116, 120, 143, 144, 271, 272, 273, 274, 276, 292
Mendûke karyesi: 243
Menkerî: 67
Mennâvî mahalli: 8
Merâ'a: 31
Mercân Câmi'i evkâfı: 51
Mercân, Sultân Ahmed ümerâsından: 50
Merdelâl ağaçı: 69
Merdûde karyesi: 209

Mere karyesi: 190
Merfû-ı Kebîr ve Sağîr nehirleri: 124
Merge karyesi: 190, 191, 201
Mergever mahalli: 207, 208, 214, 219, 230, 241, 243, 244, 245, 246
Merîvân (=Mihribân) mahalli: 171, 185, 186, 187, 188, 275
Merk-i Derâv suyu: 274
Merkâse karyesi: 200
Merke kâzası: 176
Merkesâr suları: 274
Merne karyesi: 249
Merokânî karyesi: 209
Merrâne karyesi: 189
Mervârid dağı: 96
Mervi karyesi: 189
Merzevân karyesi: 242
Merzifon: 293
Mes'ûd karyesi: 186
Mesâdıd karyesi: 126
Meşe çayı geçidi: 280
Meşe Dihi Joro karyesi: 209
Meşhûf (kayık cinsi): 7
Meşîtî: 120
Mevlevîhâne Câmi'i: 50
Meydân Câmi'i: 50
Meydân nâhiyesi: 100
Meyrok karyesi: 196
Meyrsâm karyesi: 191
Meyzerân Kal'ası: 185
Mezîdiyye Bağı: 157
Mezûri kâzası: 219
Mısır: 29
Mîlbaşı: 106
Mîr Abdal karyesi: 186
Mîr Dâver karyesi: 247
Mîr Mah Millî mahalli: 204
Mîr Yûsuf mahalli: 204
Mîr-âbâd karyesi: 186, 215
Mîrâvâ karyesi: 100, 107, 243, 250, 281
Mîrbâdin dağları: 242
Mîrkâse gedüğü: 278, 279
Mîrkâse karyesi: 278
Mîrzâ Ağa: 252
Mîrzâ Gafere: 254
Miceyse karyesi: 191
Mihribân (=Merîvân) mahalli: 172, 185, 186, 187, 188, 275
Milebasak: 245
Milebâzân dağları: 70
Millân karyesi: 284
Mirkâse karyesi: 279
Mişeru karyesi: 186
Mişik karyesi: 251
Mofran karyesi: 246
Molla Mîrzâ Hacılar: 89
Molla Veli dağı: 281
Mu'tasım Billâh Halîfe: 139
Muhâdid Merivân (=Mihribân) mahalli: 187
Muhammed Ali Mîrzâ (İran şehzâdelerinden): 99, 109
Muhammed b. Seyyid Ali b. Şeyh Mûsâlı: 104
Muhammed Ebû'l-Hasan türbesi: 65
Muhammed ibni'l-Hasan karyesi: 137
Muhammere: 3, 7, 11, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 29, 41, 43, 44, 292
Mûkmânâvâ nâhiyesi: 285
Murâd Hân-ı Râbi': 187, 260, 285
Murâd nehri: 288
Murâdiye nehri: 123
Mûsâ Beğ (Kutur nâhiyesine mutasarrıf): 239
Mûsâ Beğ (Mahmûdî kazâsı beğzâdelerinden): 240
Mûsâ el-Kâzım hazretleri: 57
Mûsâ el-Kâzım kasabası: 58
Mûsâ er-Râdî hazretleri: 65
Musâbihıyyât mahallile: 77
Musik karyesi: 189
Mustafa Efendi, Mühendis Binbaşı: 272
Mustafa Hân-ı Evvel: 235
Musul: 2, 47, 49, 52, 56, 167, 168, 171, 208, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 239, 245, 269, 292, 293
Musul bezleri: 224
Musulî Ali Efendi: 51
Muş: 231, 233, 288
Mute Habe karyesi: 252
Mutlak nehri: 124
Mutlak Usûlü: 99
Mutlu kâzası: 233
Mûy-i Hallâne: 242
Mûylece mahalli: 135
Muzâfe Ebgay nâhiyesi: 237
Mübît der Berdebû: 281
Mücedded nehri: 124
Mühennâviyye Mukâta'ası: 137, 138
Müküs kazâsı: 231
Mülûne karyesi: 246
Münşa'ib Hâlis nehri: 146
Münşa'ib Mehrûd nehri: 141
Müntefik Şeyhleri: 37, 38, 40, 41, 44, 45, 46, 47
Müreyce: 74
Mürke kazâsı: 279
Müs'ide mahalli: 64
Müserhed nehri: 37, 38, 41
Müseyyib karyesi: 133, 134, 135, 136, 154
Müstansır Billâh, halîfe: 52
Müsür Beğ (Mahmûdî beği): 285
Müşeyhid şehri: 128
Müzer-Avâ karyesi: 199
Müzeybile harkı: 71

Nâdir Şâh: 105, 213
Nahcivân kıt'ası: 266
Nâibzâde Harkı: 155
Nâle Şikeyn: 278

Nâlûs karyesi: 215
Nâm Tenk deresi 83, 84
Nâmık Paşa, Müşir (Irak ve Hicâz ordu-yı Hümâyûnu): 175
Nârest karyesi: 198
Narin Kal'ası: 239
Narkeyl karyesi: 191
Nâsır (eshâb): 102
Nâsıreddîn Şâh: 255
Nâsıriyye karyesi: 136, 137, 154
Nav Kürder karyesi: 194
Nav-Avâ karyesi: 196
Nav-Hovân gedüğü: 278, 279
Nâve karyesi: 191
Navhovan gedüğü: 279
Navrvan karyesi: 242
Navur göl gedüğü: 283
Nazar Beğ gedüğü: 283, 285, 286
Nazar-âvâ karyesi: 252
Nebî Yûnus karyesi: 220
Nebzuke karyesi: 190
Neccâde câmi'i: 30
Necd: 30
Necefü'l-Eşref kasabası: 134
Necîb Paşa, Vâli: 55, 70, 71, 78, 91, 128, 129, 131, 135, 230
Neft Bulakları: 86
Neft çayı: 86
Neft Gürgâvâ çayı: 274
Neft karyesi: 143
Nefthâne maktû'u: 82, 83, 86
Nehr-i Cennî maktû'u: 82
Nehr-i Cesîm mukâta'ası: 17
Nehr-i Felşet maktû'u: 82
Nehr-i Sûk maktû'u: 82
Nehrevân: 52
Nehrü'l-Bestân: 124
Nehrü'l-Esved: 120
Nehrü'l-Hâcî: 123
Nehrü'l-Hüseyniyye: 136
Nehrü'l-Kâr: 78
Nehrü'l-Kesr: 128
Nehrü's-Saklâvî: 130
Nehrü's-Sebl harkı: 38
Nej-Avâ karyesi: 194
Nejo karyesi: 192
Nelâs karyesi: 197
Nele Sû karyesi: 189
Neleyin Fakîh Îsâ: 197
Neleyn karyesi: 210
Neleyn-i Mengûr mahalli: 201, 210, 212
Nelîvân karyesi: 216
Nemrûd tepeleri: 229
Nemşîr karyesi: 192
Nemşîr mahalli: 192
Nerûd karyesi: 191
Nerzene karyesi: 186
Nerziyve karyesi: 216
Nestân karyesi: 279, 280
Neşve sancağı: 3, 40
Nev Kurân karyesi: 216
Nevâhûr mukâta'ası: 100
Nevâ dağı: 105
Nevâvâ karyesi: 196, 280
Neyçelân karyesi: 246
Neyloçike karyesi: 190
Neynevî karyesi: 220, 223
Nezârâvâ karyesi: 256
Nezzâre karyesi: 185, 186
Nısıfdike karyesi: 189
Nîl Mukâta'ası: 138
Nîrevân karyesi: 192
Nîrge karyesi: 241
Nîze karyesi: 197, 280
Nicne-i Ulyâ karyesi: 192
Niçelân çayı: 281
Ninevey karyesi: 221, 229
Nisâb deresi: 47
Niseforyum şehri: 229
Nistan karyesi: 199
Nordoz kazâsı: 231
Nu'mân Paşa: 221
Nûdî karyesi: 191
Nûdih karyesi: 277
Nûrbâb karyesi: 189
Nûreddîn eş-Şehîd: 221
Nûreddîn karyesi: 190
Nûrik karyesi: 189
Nusaybin: 293
Nüvâ dağı: 107
Nüvijke karyesi: 192

Ohi: 242
Ortanis karyesi: 251
Ortanis Kehiykan: 252
Osman Paşa (Zuhâb mutasarrıflarından): 102
Osmancık: 293
Oşni kasabası: 207, 208, 209, 214, 215, 217, 242, 279, 280, 281, 282
Ovacık mahalli: 238, 266

Ömer Cezîresi: 170, 293
Ömer Küdrûn dağı: 172
Ömer, Hazret-i: 128
Ömerân karyesi: 199
Ömerü'l-Fâruk: 3, 100, 222

Paçohlu karyesi: 257
Palan karyesi: 195, 274
Papil Kerha: 272
Paşa Câmi'i: 50
Paşberüd karyesi: 186
Pâyül-i kerha (=Kanâtır Kerha) mahalli: 273
Pekmezhâne: 82, 83
Pençovin karyesi: 186
Pençûbîn mahalli: 176
Penk karyesi: 273
Pepcecik karyesi: 250

Perbahlu karyesi: 257
Peşve karyesi: 209, 212, 213, 214, 280
Petek karyesi: 272
Peyrlü yaylağı: 263, 266
Pîr Kâsım: 102
Pîr Meryem karyesi: 257
Pîrân karyesi: 90, 103, 186, 210, 211, 212
Pîrancağ karyesi: 249
Pîrût Ağa: 213
Pîş-kûh: 69
Pirask karyesi: 189
Pirmem karyesi: 253
Piskava karyesi: 242
Pispisî mezrası: 100, 106
Piyran karyesi: 191
Popeyn çayı: 278
Potek karyesi: 247
Pörçik karyesi: 289
Pulye karyesi: 216
Pûş-Avâ karyesi: 216
Pûşt-ı Kûh: 63, 66, 69, 71, 72
Puşt-i Tenk nâhiyesi: 110, 116
Pülkûh karyesi: 190
Püşder kazâsı: 176, 190, 191, 194, 201, 212
Püşkülân karyesi: 244
Püşt-i Keli mahalli: 204
Püşt-i Keyf: 107, 117
Püşt-i Kûh mahalli: 66, 74
Püşt-i Tenk nâhiyesi: 100, 110

Râfi'iyye 47
Rağıb Ağa: 270
Rahmâniye mahalli: 77, 147
Rajan karyesi: 243
Rakka şehri: 229
Ramazan çayı: 287
Râşidiye Mukâta'ası: 146, 147
Râve karyesi: 126
Râviyân karyesi: 240
Re'ûsü'l-fiden maktû'u: 82
Reâdi mahalli: 47
Rebet karyesi: 196, 243, 246
Rehâliye: 130
Rehnâ karyesi: 210
Rehvâlî mahalli: 24
Remûl nehri: 135
Rengâlân karyesi: 196
Resûl Bârî karyesi: 189
Reşân karyesi: 186
Reşîd karyesi: 186
Reşîd Paşa, Müşir: 265
Reşîd Paşa, Sadr-ı esbak: 230
Reşkalât karyesi: 191
Reşkânî karyesi: 189
Reşkîran karyesi: 256
Revân dağı: 105
Revân kıt'ası: 266
Revân: 113, 259, 260, 263, 264, 265, 266
Revândiz: 168, 203, 205, 206, 207, 208, 209, 213, 214, 224, 230, 242, 282
Revâşid Bağı: 156
Revendî karyesi: 209
Revendük mahalli: 206
Reyjav karyesi: 101, 102, 103, 118
Reykâh karyesi: 197
Reyre karyesi: 207
Reyzâv karyesi: 90
Rezâne karyesi: 191
Rıdvâniye 133, 135, 153
Rino karyesi: 197
Risânî karyesi: 120
Riyâle: 214
Rizge karyesi: 242
Rosit mahalli karyeleri: 206
Rubâr Maşkân: 281
Rûdhâne mahalli: 119
Rûdhâne-i Maşkân: 214
Rûhü'l-Beyân: 54
Rûhü'l-Ma'ânî: 54
Rumeli: 188, 266
Rumoğlu karyesi: 257
Rusâfe: 49, 50
Rusya istîlâsı: 260
Rüstem Beğ gedüğü: 278
Rüstemzâl: 115
Rüûsü'l-füden: 84

Sa'diye: 120
Sa'îd Beğ: 31, 46
Sabâgıyye karyesi: 137
Sabanca: 293
Sâbile mahalli: 19, 20, 21, 22
Sâbile seddi: 25
Sadbâr karyesi: 192
Sâfîkân karyesi: 190
Saîd nehri: 124
Sâjân karyesi: 192
Sâjebân karyesi: 192
Sakır ocağı: 40
Sakız: 172, 188, 193, 200
Saklâvî nehri: 130, 131
Sâlî âbâd karyesi: 186
Sâlih el-Îsâ (Müntefik şeyhi): 40
Sâlih ocağı: 40
Sâlih-âbâd karyesi: 192
Sâlûk karyesi: 192
Sâmirre karyesi: 139, 151
Samsun: 292, 293
Sâpik karyesi: 247
Sârâ-Vend dağı: 117
Saray Kapusu: 50
Saraycık nehri: 124
Sardika karyesi: 196
Sarıçiçek karyesi: 253
Sarımsağlu karyesi: 210
Sarıyar (=Kenizerd): 274
Sarîfe: 4, 16

Sarut mahalli: 64
Satak kazâsı: 231
Sâvân karyesi: 192
Savucbulağ (=Soğukbulak): 184
Savucî karyesi: 189
Saydikân karyeleri: 206
Sâyih kabilesi: 166
Saymere 66, 67, 75
Sedân karyesi: 103, 107, 110, 274, 276
Sefer harkı: 132
Seffâh halîfe (hulefâ-yı Abbâsî): 130
Sefre: 130
Seğirdikân karyesi: 241
Sekân karyesi: 250
Sekbânâbâd: 266, 285
Sekrân nehri: 123
Seküçe: 242
Selbâtu mahalli: 177
Selîm Hân: 179, 238
Selim Paşa, Muşlu: 288
Selivane karyesi: 243
Selmân-ı Pak, Sahâbe-i kirâmdan: 73, 74, 75, 76, 157
Selmâne karyesi: 190
Selmas mahalli: 254, 257, 284
Selos karyesi: 210
Semâve karyesi: 35, 41, 43, 78, 271
Semiramis, kraliçe: 236
Semur dağı: 272
Sen-âvâ karyesi: 249
Senân Dere: 186
Sencar dağı. 227, 228
Sencar Kapısı: 221
Sencar nâhiyesi: 219, 227
Sencele karyesi: 209
Senci karyesi: 255
Sencilik karyesi: 251
Sendika karyesi: 195
Sendiye: 120
Sendolan karyesi: 190
Sene (=Senendic): 95, 182, 188, 202
Senegân Kal'ası: 281
Sengân karyesi: 216
Senker nâhiyesi: 100
Sent çayı: 283
Serâcî mukâta'ası: 18
Serâv çeşmesi: 282
Serâv Günde karyesi: 275
Serâv-i Mîrâbâd mahalli: 177
Serbâz (asker): 202
Serbest karyesi: 190
Serçem nâhiyesi: 100
Serçeme hanı: 289, 290
Serçinâr nâhiyesi: 175, 177, 184, 205, 206
Serdere karyesi: 215
Serdeşt mahalli: 172, 185, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 209, 214, 277, 278, 279, 280
Serdûş gedüğü: 275
Sereş mukâta'ası: 32
Sergûmeberân: 205
Serhîfâ karyesi: 119
Seri Birâle karyesi: 189
Seri Sûrâv karyesi: 189
Serkân nâhiyesi: 100
Serkis karyesi: 215
Serklâ Mahmûd karyesi: 161
Serkülû karyesi: 190
Serkür karyesi: 249
Sermîl: 101, 106, 115
Serney dağı: 272
Serpül nâhiyesi: 99
Serremenray karyesi: 139
Serşîve Mecdîne: 244
Serşi karyesi: 243
Serşive Avdi: 246
Serşive Enbi: 246
Serşive Haniki: 246
Serşive Heke: 246
Serşive Kelyeki: 246
Serşive Süliki: 246
Sertenk karyesi: 190
Sertenk-Bâlâ karyesi: 120
Sertenk-Pâyîn karyesi: 120
Sertîz karyesi: 210
Servâ karyesi: 196
Servâr karyesi: 191
Serzel karyesi: 110, 116
Seydân karyesi: 107, 250
Seydelân Nehri: 159
Seyder karyesi: 190
Seyf mahalli: 149
Seyrâne karyesi: 186
Seyri Sârim karyesi: 192
Seyyid Ahmedân karyesi: 190
Seyyid Hâşim nehri 273
Seyyid Mahmûd Efendi: 54
Seyyid Mûsâ karyesi: 273
Seyyid Müsâfir karyesi: 37, 39
Seyyid Sâdık bulağı: 109, 274, 276
Seyyid Sâdık ziyâretgâhı: 276
Seyyid Sâmir karyesi: 36
Sıdâ: 69
Sıdeyfe mahalli: 37
Sıyn karyesi: 126
Sîemeri (=Serhameri): 145
Sîmedîrân mağarası: 261
Sîriseyân karyesi: 190
Sîrvân nehri: 214
Sîrvân: 214
Sideynâviyye nehri: 38
Silvî karyesi: 209
Sinekî yaylağı: 264, 266
Sinop: 292
Sipâhî pazarı: 50
Sipîdâre karyesi: 186, 190, 192, 251
Sipîkâ karyesi: 210
Sir karyesi: 189
Siricye karyesi: 190
Sirin karyesi: 189

Sirvân nehri: 179, 180, 181, 182, 214, 275, 276
Sisbâne nehri: 123
Sisiyr karyesi: 196
Sisyarik karyesi: 249
Sitti Zübeyde türbesi 57
Sivas: 293
Sivic karyesi: 192
Sivkân karyesi: 190
Siya Kuli Bâlâ karyesi: 210
Siya Kuli Zîr karyesi: 210
Siyâh Göz karyesi: 186
Siyâh Nizâr karyesi: 278
Siyâr-mâh karyesi: 192
Siyâtavr gedüğü: 274
Siyâvân karyesi: 253
Siyâvuş karyesi: 189
Siynacüban karyesi: 190
Siyristân karyesi: 278
Siysîr karyesi: 279
Siyvel kazâsı: 189, 191, 193, 194, 201, 279
Sobetulu karyesi: 191
Sofî-âvâ karyesi: 255
Sôfiyân karyesi: 209, 249
Soğan bedeli: 83
Soğuk Bulak (=Savucbulağ): 184, 200, 202, 209, 210, 212, 213, 214
Somâ mahalli: 282
Somar ovası: 85, 115
Somâr (=Kengîr) çayı: 83, 85, 116
Somay mahalli: 247, 249, 250, 251, 252, 254, 255, 282, 284
Sonsava karyesi: 242
Soto karyesi: 192
Söke Kal'ası: 184
Sökman Ova mahalli: 266
Sûçe karyesi: 216
Sûde karyesi: 253
Sûku'l-Gazl mahalli: 50
Sûkü'ş-Şüyûh kasabası: 6, 7, 8, 32, 33, 34, 35, 36, 41, 43, 44, 46, 271
Sûl-âvâ karyesi: 256
Sultânî karyesi: 249
Sûr karyesi: 209, 210
Sûr Keyv dağı: 193
Sûr tepesi: 187
Sûrâv karyesi: 189
Sûre Penkân karyesi: 209
Sûrebân karyesi: 189
Sûredize karyesi: 106, 189
Sûren karyesi: 278
Sûreyn karyesi: 191, 279
Sûrîn karyesi: 193
Sûrkeyv dağı: 193, 278, 279
Sûrmâvân karyesi: 249
Surtaş kâzası: 175, 184
Sûs mahalli: 68
Sûstân karyesi: 210
Süaylib: 120
Sübey oğlu Şeyh Tâhâ: 220
Süle karyesi: 110
Süleymân Beg, Ekrâd beğlerinden: 107
Süleymân Hân: 58, 179
Süleymân Paşa (Baban paşalarından): 172
Süleymân Paşa (Bağdâd vâlîsi): 75, 129
Süleymân, Sultan: 126
Süleymânî nehri: 124
Süleymâniye: 116, 126, 168, 169, 171, 172, 173, 175, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 188, 189, 190, 191, 194, 201, 203, 205, 212, 274, 275, 277, 279
Sülik karyesi: 243
Sümmer mahalli: 73
Süne (=Senendec) nehri: 95
Sürkân karyesi: 242
Sürmeneli: 293
Süruçek kâzası: 176
Sütun Reş karyesi: 251
Süveyb (=Kerha) nehri: 6, 8, 30, 31, 40, 75, 273
Süveyka nehri: 124
Süveyro karyesi: 191, 199
Süvinc karyesi: 191
Süyûke mahalli: 177
Süyûl mahalli: 177

Şâbidiyn karyesi: 189
Şâh Abbâs: 179
Şâh Harâbât: 102
Şâh Pesend: 114
Şâhân kâzası: 203
Şahl karyesi: 197
Şaho dağı: 179, 180
Şaklava karyesi: 242
Şâlekeh karyesi: 195
Şâletâv karyesi: 189
Şalga mahalli: 212
Şalo karyesi: 210
Şâm: 4, 16, 29, 91, 224, 229
Şâmâş karyesi: 195
Şâmî sikkesi: 5, 6, 17
Şâmîrân kıt'ası: 180
Şâmiye: 35, 40, 41, 42, 43, 46, 47, 56, 73, 78, 79, 126, 127, 128, 134, 135, 136, 137, 138
Şanehse karyesi: 189
Şânigâr karyesi: 189
Şarbesitne karyesi: 190
Şat kapısı: 221
Şatra harkı: 38
Şatra karyesi: 37, 39, 41
Şatt-ı Vâsıt suları: 37
Şattü'l-Arab: 3, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 16, 18, 19, 20, 21, 24, 25, 30, 31, 40, 43, 75, 268, 273
Şattü'l-Hay: 3, 36, 37, 38, 42, 63, 65, 76, 77, 271
Şâvale karyesi: 209
Şâver mahalli: 203
Şâviye mahalli: 38, 39, 42, 43, 73, 74, 75
Şebânecû karyesi: 278
Şebîb ocağı: 40
Şehidân karyesi: 256

Şehr-i bazâr kâzası: 176
Şehr-i Fîrûz: 179
Şehr-i Stiyn karyesi: 210
Şehribân Mukâta'ası: 144
Şehrizûr: 2, 49, 116, 158, 164, 167, 168, 169, 171, 178, 179, 180, 181, 182, 184, 187, 203, 206, 219, 274, 276, 277
Şehtân karyesi: 210
Şekerav: 272
Şekiyv karyeleri: 206
Şemdinân (=Şemzinân) nâhiyesi: 242, 244, 246
Şemîrân dağı: 180, 277
Şemmer cebeli: 47
Şendere karyesi: 279
Şepîran kıt'ası: 255
Şerefhâne karyesi: 283
Şerekû karyesi: 256
Şeşo karyesi: 190
Şetr: 66
Şeva mahalli: 119
Şevân mahalli: 177
Şeyh Cevâd karyesi: 39
Şeyh Civâr karyesi: 37
Şeyh Hasan karyesi: 120
Şeyh Îsâ karyesi: 199
Şeyh Ömer Şehâbeddin Câmi'i (Ak Kuyu kûrbünde): 50, 51, 53
Şeyh Sîlâ koruluğu: 275
Şeyhân Beği: 228
Şeyhân karyesi: 100, 107, 117, 178, 182, 191, 215, 227, 280
Şeyhânük karyesi: 209
Şeyhdih karyesi: 189
Şeyhove karyesi: 199
Şeyhü'l-Meşâyîh: 41
Şeyreni: 254
Şîbân karyesi: 245
Şîr Beğ: 201
Şîr Hân (Kelhür hânlarından): 114
Şîre karyesi: 189
Şîrîn: 109
Şîrvâne mahalli: 96
Şîve karyesi: 105, 253
Şîve Küriyzân karyesi: 189
Şîve Sûmak karyesi: 216
Şîvekel karyesi: 189
Şifâtiye: 130
Şikeftik karyesi: 247
Şilâhoki: 244
Şilemere karyesi: 190, 275
Şindirre karyesi: 195
Şink mahalli: 177
Şinozenk karyesi: 209
Şirvân suyu: 180
Şirvânî karyesi: 251
Şit, aleyhisselâm: 220
Şitetal mahalli: 253, 255
Şiylem Cârân karyesi: 209
Şiyno karyesi: 195
Şiyran karyesi: 250, 252
Şiyve karyesi: 192
Şiyve Şân karyesi: 194
Şiyveco karyesi: 196
Şiyvena karyesi: 197
Şorik karyesi: 256
Şot karyesi: 190
Şurgül karyesi: 250
Şûşter mahalli: 7, 20, 24, 26, 40
Şüliyrân deresi: 283
Şümûleyh karyesi: 195
Şüvey'î (sefîne): 7, 25
Şüveyke: 74, 75

Tabâr-ı Süflâ kâzası: 232
Tabâr-ı Ulyâ kâzası: 232
Tâc mahalli: 73
Tâcî Mukâta'ası: 148
Tâcrûd nehri: 180, 214
Tâf: 67
Tâhâ, Şeyh (post-nişîn): 220, 245
Tahmasb Şah: 138
Tahmâsiyye Mukâta'ası: 138
Tahran: 255, 265
Tahsîlât maktû'u: 82
Tâjendere karyesi: 215
Tak-ı Kerrâ ve Câddesi: 106
Talâle: 177
Talbe karyesi: 36, 41
Talha hazretleri (aşere-i mübeşşereden): 29
Tanbat Mağaraları: 261, 262
Tane Bulah karyesi: 210
Tanik karyesi: 244
Tanzîmât-ı Hayriye: 70, 91, 237
Târîh Mukaddemesi: 65
Tarider deresi: 275
Taşdam karyesi: 284
Taşol karyesi: 257
Tatan karyesi: 186
Taûk karyesi: 160
Tay mahalli: 167
Tebîl mahalli: 204
Tebriz: 254
Tecdârî nehri: 124
Tekye karyesi: 290
Tel-fâv nâhiyesi: 100, 107
Telesân karyesi: 110
Tell Afer nâhiyesi: 223, 228
Tell Akra nâhiyesi: 219
Tellenân karyesi: 274
Telü'l-Fers: 130
Tengeze karyesi: 190
Tenk Balekân karyesi: 209
Tepezerkân: 244
Terâcif: 130
Teresen karyesi: 209
Tereş harâbesi: 273
Tergever mahalli: 219, 230, 244, 245, 246, 247, 258, 281, 282
Terhân mahalli: 67

Tersâvâ karyesi: 240
Teşkalcî harkı: 130, 132
Tevare mezra'ası: 191
Teyet çayı: 194
Teyet karyesi: 193, 199
Teyet nehri: 201
Tılsım karyesi: 119
Tırhalı karyesi: 257
Tırkâvâ karyesi: 209
Tıvâl deresi: 47
Tîlekû nâhiyesi: 100
Tît köprüsü: 278
Tiflis: 260
Tikân Tepe karyesi: 216
Tillo karyesi: 245
Timar karyesi: 189
Timûr: 128
Timurlenk: 107, 128
Tirkeş karyesi: 210
Tit karyesi: 279
Tit köprüsü: 279
Tiyet: 185
Tojal karyesi: 209
Tokad: 293
Tonyât: 32
Toprak Kal'a: 288
Tosya: 293
Tovey karyesi: 242, 243
Tozan karyesi: 257
Töleke karyesi: 245, 281
Trabzon: 289, 290, 292
Tretol mahalli: 176, 185, 188, 189, 194, 277, 279
Tuber karyesi: 36
Tûr dağı: 284
Ture mahalli: 178
Turhal: 293
Tursak çayı: 72
Tursak tepesi: 72
Tutkân karyesi: 189
Tutlu karyesi: 210
Tuz Hormatı mahalli: 170
Tuzel karyesi: 197
Tüfenkcibaşılık rüsûmu: 82, 84
Tükân karyesi: 284
Tükel karyesi: 191
Tüvân karyesi: 209
Tüviz Avâ karyesi: 209

Ubeyd mahalli: 167
Ulağlu: 177
Ularubâr Maşkân: 214
Ummere Seynân karyesi: 186
Urfa: 52, 269
Urmi: 231, 241, 243, 245, 246, 249, 252, 254, 281, 282, 284
Uveyyen mahalli: 73
Uze karyesi: 190

Übeytir nehri: 124
Übülle şehri: 31
Üçkilise manastırı: 284, 286, 288
Ümmü'l-Cemel harkı: 39, 63
Ümmü'l-Hamr: 21
Ümmü'l-Izâm: 21
Ürçek karyesi: 195
Üsküdar: 293
Üzeyr, Nebî: 39, 41, 47

Vâdî Beğ: 78, 147, 156, 157
Van: 2, 219, 224, 228, 231, 232, 235, 236, 237, 238, 239, 241, 252, 259, 260, 263, 266, 285, 292
Van Gölü: 235, 236
Varak dağı: 235
Varm-Avâ mahalli: 176
Vartovî kâzası: 233, 234
Vâsık Billah (Abbâsî Halifesi): 126
Vâsıt Cezîresi: 37
Vâsıta karyesi: 39
Vâsıta rüsûmu: 98
Vaşe Meziyn karyesi: 197
Vati karyesi: 190
Vâvân karyesi: 197
Vebâ : 3
Veled Beg oğlu Hâlid Bîk: 117
Velî-âbâd karyesi: 186
Veliyv karyesi: 196
Vendiye nehri: 124
Veras karyesi: 189
Verde karyesi: 198
Verdiyye Mukâta'ası: 138
Vergel karyesi: 196
Verik: 254
Verkân karyesi: 186
Vermiz-Avâ karyesi: 199
Vervâd dağları: 70
Vetmanâvâ karyesi: 195
Veyne karyesi: 189
Veys-i Vüşşâ nehri: 124
Visâl, Seyyid: 104
Volyava karyesi: 275
Voşit Pân karyesi: 209
Vulyâbâd karyesi: 191
Vustân kazâsı: 231

Yâdigârlu karyesi: 257
Yâhûnlu karyesi: 283
Yahyâ Beğ: 254
Yahyâ Hân (Urmi hâkimi): 252, 255, 256
Yahyâ Paşa: 221
Yârân karyesi: 99, 101, 103, 118
Yâsîyn-Avâ karyesi: 194
Yehûdî mukâta'ası: 18
Yelâs Avâ karyesi: 209
Yençoyni karyesi: 275
Yengez karyesi: 257

Yengice karyesi: 250, 256
Yenice karyesi: 163, 275
Yenice: 120
Yenkçin karyesi: 246
Yenzero karyesi: 191
Yer Köprü karyesi: 290
Yetlûm Han bulağı: 284, 286
Yezd-i Cerd b. Şehriyâr b. Şîr b. Husrev b. Hürmüz b. Nûşirevân: 103
Yezdî nehri: 124
Yezîd ibn-i Mu'âviye: 228
Yikmâle karyesi: 283
Yonca Nev karyesi: 287
Yûnus Peygamber makâmı: 220
Yûşâ Peygamber makâmı: 57
Yüzveren karyesi: 287

Zâb-ı Kebîr nehri 208
Zâb-ı Sağîr nehri: 170, 171, 185
Zâdehân karyesi: 209
Zaho kâzası: 219
Zâlim (=Zulüm) kal'ası: 179
Zâlvâr mahalli: 178
Zang-âvâ karyesi: 251
Zâviye karyesi: 89
Zazan hanları: 289, 290
Zebîd karyesi: 189
Zecriye maktû'u: 82
Zefûr mahalli 20
Zehâvî Mehmed Efendi (medrese-i aliyye müderrisi): 51, 54
Zekiyye mahalli: 45
Zelân karyesi: 275
Zelce mahalli: 73
Zele Zerd dağı: 86
Zemdeşt karyesi: 250
Zemkân nehri: 179, 181, 214
Zemzeyre karyesi: 196
Zenâbe mahalli: 37
Zend mahalli: 177, 184
Zendikâvâ karyesi: 186
Zengâlo karyesi: 243
Zengân karyesi: 209
Zengebâr karyesi: 160
Zengegân karyesi: 247
Zengelân karyesi: 281
Zengelyân dağı: 106
Zengene mahalli: 177, 184
Zengezôr karyesi: 261, 260, 286, 287
Zengibâd nâhiyesi: 171, 182
Zengider karyesi: 186
Zerârî: 207
Zerâriyân karyesi: 207
Zerd-Abâd karyesi: 119
Zerde dağı: 90, 101
Zerde karyesi: 99, 101, 102, 118, 119
Zerde Pel çayı: 274
Zerdelâl dağı: 69
Zerfûl mahalli: 26
Zerhân karyesi: 243
Zerke 210
Zerkul: 24
Zerkünân karyesi: 196
Zerne Kal'ası: 115, 116
Zerr-i Pendol karyesi: 246
Zerrin-cû mezrası: 100, 106
Zerük karyesi: 247
Zervâv-ı Büzürk karyesi: 192
Zervâv-ı Küçek karyesi: 192
Zevgo karyesi: 280
Zevîri mahalli: 113
Zeyd Abâbise: 160, 161
Zeyd Hamâle: 142
Zeyve karyesi: 197, 209, 210, 242
Zığana dağı: 290, 291
Zırh-gerân (=Zireygerân) dağı: 104
Zırnık ma'deni: 255
Zîc-i Pây-i Tâk karyesi: 105
Zîrermi karyesi: 189
Zîrî karyesi: 283
Zile: 67
Zini karyesi: 242, 243
Zinohân karyesi: 247
Zireybâr Gölü: 187
Zireygerân dağları: 105
Zirî karyesi: 240
Ziyreh Meyrek karyesi: 194
Ziyrendal karyesi: 191
Zolata: 165
Zôrabhôz mahalli: 73
Zorbatya karyesi: 69, 70, 71, 72, 74, 75, 80, 272, 273
Zôrü'l-Hızır mukâta'aları: 135
Zuhâb: 90, 94, 96, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 107, 108, 109, 110, 111, 114, 115, 116, 117, 118, 171, 179, 180, 182, 274, 276
Zübeyr kasabası: 3, 8, 29, 46, 47
Zübeyr, Sahâbe-i kirâmdan: 29, 30

AŞİRET, TÂ'İFE, OYMAK, FIRKA, KABİLE DİZİNİ

A'mâyire tâ'ifesi: 34
A'ttâb tâ'ifesi: 39, 61
A'tvân tâ'ifesi: 34
Abd'ûn tâ'ifesi: 33
Abde kabîlesi: 165
Abdullâh Ağa tâ'ifesi: 204, 212
Abdullah: 61
Abdü'l-Hân tâ'ifesi: 59
Abîd el-Hamâm: 31
Abîd er-Rahme: 31
Abîd tâ'ifesi: 148, 157
Abiyye fırkası: 145
Abûde: 31
Acem: 25, 56, 65, 91, 94, 95, 106, 134, 135
Acîl tâ'ifesi: 148
Aci Mami tâ'ifesi: 211
Ademânlu tâ'ifesi: 263
Adullah tâ'ifesi: 77
Afec (=Afek) aşîreti: 3, 56, 77, 78, 271
Ahe Sûrî tâ'ifesi: 117
Ahmed Alke tâ'ifesi: 211
Ahmed Biriyve: 198
Ahmed-vend tâ'ifesi: 183, 184
Ahşâmât aşireti: 164
Akârişe: 31
Akkoyunlu: 235
Aklâm-ı Selâse aşîretleri: 76, 140, 163
Akra aşîreti: 3, 77, 78, 208, 219, 224, 230, 239, 242, 244, 245, 246
Akubî tâ'ifesi: 263
Alâvine: 61
Alemanlı aşîreti: 233
Ali Beg Obası: 87
Ali fırkası: 145
Aliyanlu tâ'ifesi: 264
Aliyvened tâ'ifesi: 68
Aliyyü'l-lâhî: 69, 81
Alka tâ'ifesi: 129, 161, 169, 170
Amâle tâ'ifesi: 67, 181
Amir tâ'ifesi: 132, 151, 154, 161
Ammâr: 61, 155
Amr Bel tâ'ifesi: 211
Amrâyî: 67
Amûr: 60
Ane Beğli tâ'ifesi: 146
Aneze aşîreti: 43, 126, 130, 133, 134, 167, 229, 269
Arab aşîretleri: 29, 161, 162
Arablar: 4, 80, 128
Asâmine: 32
Atamânkâlü aşîretî: 234
Attâb tâ'ifesi: 37
Avduyî tâ'ifesi: 248
Ayâyişe: 31
Azbe: 149
Azîzî tâ'ifesi: 264
Azze tâ'ifesi: 141, 146, 149, 159, 160, 161

Bab Resvâ tâ'ifesi: 211
Baban hânedânı: 174
Baban Kürdleri: 174
Baban nesli (nefs-i Serdeşt'te): 201
Bâce tâ'ifesi: 62, 149, 150
Baclân tâ'ifesi: 67, 69, 88, 89
Bâde tâ'ifesi: 33
Badikânîli aşîreti: 233
Bâdinân (=Bahâdinân) tâ'ifesi: 242, 243
Bâdiye Arâbları: 115
Bâdiye aşîreti: 19
Bâğî tâ'ifesi: 150
Bahâdıriyye tâ'ifesi: 149
Bakır-âbâdî tâ'ifesi: 113
Bâlikî Berâzân: 207
Bân-i Seyrî tâ'ifesi: 111
Banuki tâ'ifesi: 262
Basra Yahûdîleri: 55
Başkî tâ'ifesi: 181
Batta Ceyyîb tâ'ifesi: 152
Batta Kuûd tâ'ifesi: 152
Bâvecânî tâ'ifesi: 117
Bâviyân: 207
Bâviye aşîret şeyhleri: 24
Bâviye tâ'ifesi Oymakları: 60
Bedevî tâ'ifesi: 59
Bedir tâ'ifesi: 142, 152
Bedrân tâ'ifesinden: 153
Bedreyî tâ'ifesi: 114
Beğâde tâ'ifesi: 141, 146
Behâtire ve'l-Haccâc tâ'ifesi: 33
Bekakîl tâ'ifesi: 159
Bekâriyyîn tâ'ifesi: 146, 149
Bekir: 61
Beledrûz fırkası: 145, 158
Belhkânlı tâ'ifesi: 262
Belki aşîreti: 233, 234
Bendî tâ'ifesi: 112
Benî Acîl tâ'ifesi: 77
Benî Cemîl tâ'ifesi: 62
Benî Cinûl tâ'ifesi: 149
Benî Esed ve'l-Haddâdîyen tâ'ifesi: 33
Benî İskeyn: 31
Benî İz tâ'ifesi: 145, 148, 161, 163
Benî Lâğîr tâ'ifesi: 156
Benî Lâm aşîreti: 3, 39, 56, 59, 61, 63, 64, 65, 68, 69, 72, 73, 75, 167, 271, 272, 273
Benî Ma'rûf tâ'ifesi: 33

Benî Mâlik aşîreti: 31, 64, 75
Benî Mansûr: 32
Benî Nehd: 31
Benî Ukbe: 31, 142, 143
Benî Umeyr 142, 146, 152
Berâci'a: 31
Berâğîs: 32
Beravecli tâ'ifesi: 162
Berâz tâ'ifesi: 181
Berâzi tâ'ifesi: 117
Berces: 61
Berçem tâ'ifesi: 211
Berf Abâdî tâ'ifesi: 114
Berûkânlu tâ'ifesi: 266
Beskelî tâ'ifesi: 113
Betta tâ'ifesi: 74, 75
Beyânî tâ'ifesi: 113
Beyat tâ'ifesi: 68, 149, 162, 163, 266
Beyî tâ'ifesi: 212
Beylevend tâ'ifesi: 212
Beytü'l-Allâk tâ'ifesi: 60, 64
Beytü'l-Hemmâş tâ'ifesi: 60, 64
Bezzûn: 32
Bîrân-âvend tâ'ifesi: 68, 69
Bîtirne-vend: 66
Bîtiye-vend: 66
Bihâr tâ'ifesi: 64
Bihât tâ'ifesi: 60
Bilbas aşîreti: 181, 204, 205, 209, 211, 212
Birâkânlu tâ'ifesi: 264
Birimi tâ'ifesi: 263
Bizkânlu tâ'ifesi: 264
Bôtiyanlı tâ'ifesi: 263
Buhalo tâ'ifesi: 263
Bulama tâ'ifesi: 132
Bustâ tâ'ifesi: 248
Büdağbekî tâ'ifesi: 112
Büdûr: 32
Büreykât tâ'ifesi: 140

Câf aşîreti: 116, 118, 181, 182, 183, 184
Câf-ı Civanrûd tâ'ifesi: 116, 117
Câf-ı Süleymânî aşîreti: 181
Ceâ'vire: 61
Cebrânili aşîreti: 233, 234
Cebûr aşâyiri: 229
Cedîdîn tâ'ifesi: 169
Celâlî aşîreti: 261, 262, 266
Cemâldinlü tâ'ifesi: 264
Cemâle tâ'ifesi: 129, 140, 212
Cenâbî Behar tâ'ifesi: 152
Cenâbî tâ'ifesi: 149, 152, 153, 156
Cenâbyîn aşîreti: 129
Cenâdile: 61
Cenukânlı tâ'ifesi: 262
Cerâvine tâ'ifesi: 154
Cevârî tâ'ifesi: 32, 66, 140, 143, 147, 149, 154
Ciayfir tâ'ifesi: 149
Ciğerlü tâ'ifesi: 89
Cimâr tâ'ifesi: 89
Cimîle: 148
Civanrûd Câfı: 116, 117
Cohor tâ'ifesi: 212
Cübûd tâ'ifesi: 148
Cüleyha tâ'ifesi: 78
Cümîle tâ'ifesi: 149
Cüreysât tâ'ifesi: 149, 155, 163
Cüveybiz tâ'ifesi: 33
Cüyeyrât: 60

Çâğât tâ'ifesi: 158, 159
Çalancû tâ'ifesi: 111
Çarheston tâ'ifesi: 66
Çekemânlu tâ'ifesi: 264
Çerkeş: 293
Çıhrık hükûmeti: 254
Çîka Kebûdî tâ'ifesi: 112
Çilânili tâ'ifesi: 263
Çilcî tâ'ifesi: 113
Çingirî tâ'ifesi: 181
Çölek tâ'ifesi: 111, 113

Dâciye-vend: 67
Dâdman perâkendesi: 198
Dahîl tâ'ifesi: 33
Dâliyevend tâ'ifesi: 67
Davde tâ'ifesi: 162
Dâver aşîreti: 73, 157
Dâvûde tâ'ifesi: 160
Dâyinî tâ'ifesi: 142, 143, 149
Debbât tâ'ifesi: 89, 141
Defaî (=Defâfia) tâ'ifesi: 74, 75, 140, 149
Degaysîr: 60
Değâre aşîreti: 56, 271
Dehîme tâ'ifesi: 78
Dehlekî Halevv fırkası: 142
Dehlikî tâ'ifesi: 142, 145, 149, 161
Dehlikî-i Beledürûz tâ'ifesi: 145, 158
Delâbiha tâ'ifesi: 73
Delfiyye: 60
Dereceki tâ'ifesi: 263
Deştânân: 198
Devâvire tâ'ifesi: 153
Devlet-i Şûnî tâ'ifesi: 112
Deyrât tâ'ifesi: 131, 132
Digayrât tâ'ifesi: 155
Dihi Rûtike tâ'ifesi: 114
Dileym aşîreti: 128, 129, 131, 132, 167
Dileymü'l-Hızır tâ'ifesi: 146
Dileymü'l-Mu'în tâ'ifesi: 152, 163
Dilfeyye tâ'ifesi Oymakları: 62
Dilhıranlu tâ'ifesi: 264
Dimbor tâ'ifesi: 212
Dinârvend tâ'ifesi: 66
Direy': 32
Diyedkevend tâ'ifesi: 66
Dorkistân: 21
Doşiyvened tâ'ifesi: 68

Dökirli tâ'ifesi: 162
Dübbat tâ'ifesi: 152
Dübbûsiyyîn: 163
Dükdük: 67
Dünbülî aşîretî: 233
Dürrâcî tâ'ifesi: 59, 64, 145, 161, 162, 163, 181
Dürtuyî tâ'ifesi: 263
Düveykât tâ'ifesi: 77

Ebhec: 32
Ebû Gureyb Fellâhları: 133
Ebu'd-dineyn tâ'ifesi: 60, 64
Ebû'l-ferec tâ'ifesi: 144
Ecved aşîreti: 31, 32, 40, 41
Ekû aşîreti: 204, 205
Elez Bamra tâ'ifesi: 211
Emâre tâ'ifesi: 37, 38, 76
Ermeniler: 235, 237
Errekî tâ'ifesi: 141, 142
Eslem kabîlesi: 166
Eşcîriye aşîreti: 128, 129
Eyleyanlu tâ'ifesi: 264
Ezeyrek tâ'ifesi: 64

Fakı Haliya tâ'ifesi: 211
Fakı Vetmâne tâ'ifesi: 212
Fakîh Veysî kabîlesi: 204, 212
Fârisiyye tâ'ifesi: 32
Fedâğa kabîlesi: 165
Fehd tâ'ifesi: 128
Fehed: 32
Felâhât tâ'ifesi: 149
Felâhî tâ'ifesi: 150
Fellâh: 59, 141, 144, 152, 153, 154, 158, 159, 161, 162
Fellâhât tâ'ifesi: 152
Ferîk ve'l-Hâtır tâ'ifeleri: 33
Ferrâc fırkası: 146
Fertûsî tâ'ifesi: 34
Fetle tâ'ifesi: 79
Fevâr tâ'ifesi: 78
Feyrûze: 207
Feyyâz Ebû Rîşe (aşîret şeyhi): 125
Fıdîle: 31
Fîlî aşâyiri: 65, 66, 67, 68, 69, 71, 72, 114, 273
Fikeykât ve'l-Kireyrât tâ'ifeleri: 62
Firâdî tâ'ifesi: 64
Firâsî tâ'ifesi: 59
Fireyhî tâ'ifesi: 35
Fusaylât tâ'ifesi: 141
Füreyh fırkası: 158

Ganim tâ'ifesi: 151
Garîb: 61
Garîbe-vend tâ'ifesinden: 89
Gassîm: 32
Gaşâriyyîn Oymağı: 62
Gazanferî (=Kadakrî) tâ'ifesi: 181
Gazî tâ'ifesi: 158, 159
Gazzî tâ'ifesi: 62
Geylânî tâ'ifesi: 113
Gıslân tâ'ifesi: 78
Gûd tâ'ifesi: 107
Gurbe tâ'ifesi: 62, 152
Gusna tâ'ifesi: 153
Guzlân tâ'ifesi: 146, 150
Gülâbiyyîn tâ'ifesi: 77
Gülgenî tâ'ifesi: 181
Gürân aşîreti: 102, 103, 104, 107, 110
Güzgeyî tâ'ifesi: 114

Hacı Câber aşîreti: 19
Hacılar tâ'ifesi: 89
Hadîdiyyîn tâ'ifesi: 129, 163, 171
Hadraciya tâ'ifesi: 211
Hafâce aşîreti: 32, 38, 39, 142
Hâfız tâ'ifesi: 155
Hakîm tâ'ifesi: 158
Hakkâm tâ'ifesi: 31, 33, 34
Hâl Hasiynî tâ'ifesi: 263
Halîl: 152
Hâlidî kolu (Nakşiyye Tarîkatı kolu): 245
Hâlidî tâ'ifesi: 111, 113, 115
Hâlikânlı tâ'ifesi: 262
Hamd aşîreti: 169, 171
Hamdân aşîreti: 60, 151, 169, 170, 171
Hamdikânlu tâ'ifesi: 263
Hâmîd tâ'ifesi: 39
Hamza Ağâyî tâ'ifesi: 212
Hanâfise tâ'ifesi: 143
Hanbelî mezhebi: 10, 25
Hâne Beg Obası: 87
Hanûn tâ'ifesi: 144
Harbiyye tâ'ifesi: 35
Hargâh tâ'ifesi: 112
Hârûn Abâdî tâ'ifesi: 114
Hârûnî Bahşî tâ'ifesi: 181
Hârûnî tâ'ifesi: 116
Hasan Ağayi tâ'ifesi: 211
Hasan Suranlı tâ'ifesi: 262
Hasan tâ'ifesi: 33
Hasan tâ'ifesi: 78
Hasâriha Oymağı: 62
Hasâviyye tâ'ifesi: 33
Hasenânlu: 234
Hasiynî tâ'ifesi: 263
Hasrec tâ'ifesi Oymakları: 61
Hasso tâ'ifesi: 154
Hatâtıbe'den fırka: 143
Havâbire tâ'ifesi: 152
Havâlid tâ'ifesi: 141
Havvâf: 31
Hayderânlu aşîreti: 232, 263, 266
Haykân mi'dânları: 40
Haykân tâ'ifesi: 33, 34
Haylânî fırkası: 144, 207
Hayyât tâ'ifesi: 126, 147

Hayye tâ'ifesi: 148, 150
Hazâ'il aşîreti: 56, 78, 79, 167, 271
Hazekânlu tâ'ifesi: 264
Hazrec tâ'ifesi: 142, 147
Hecâbile tâ'ifesi: 73
Heleşî tâ'ifesi: 111
Hemâhime tâ'ifesi: 35
Hemâvend kabîlesi: 171
Henârciyî tâ'ifesi: 248
Herekî: 207
Herrin Semâ tâ'ifesi: 211
Herûtî: 207
Herzelân Perâkendesi: 198
Het: 31
Heyâsî tâ'ifesi: 183
Heyâzi tâ'ifesi: 148, 150
Heyâzi: 129, 161
Hıdriyye: 145
Hılâf tâ'ifesi: 62
Hılekkî tâ'ifesi: 263
Hımîle: 32
Hırkan: 61
Hısaynât: 61
Hıseynât tâ'ifesi: 36
Hızır (Zûdî'den): 204
Hızıriyye tâ'ifesi: 161
Hızırmâme Sînâ tâ'ifesi: 211
Hîtâviyyîn tâ'ifesi: 150
Hikeym aşîreti: 35, 36, 45, 79
Hindiyye aşîreti: 78, 79
Hokrî tâ'ifesi: 151, 156
Holemile tâ'ifesi: 211
Huceyş tâ'ifesi: 77
Hudeyra tâ'ifesi: 147
Hulûlî mezheb: 58
Humeyrât tâ'ifesi: 146
Hûmeysât obası: 87
Humeyt tâ'ifesi: 37
Hureys tâ'ifesi: 144
Hurrâbî tâ'ifesi: 111
Huseynât tâ'ifesi: 141
Huveylid: 32
Hûzistan hükûmeti: 3, 273
Hûzistân: 22, 30
Hüleylânî aşîreti: 67, 68, 69
Hüseynî tâ'ifesi: 33, 264
Hüvendânlü aşîreti: 234

Ikayl tâ'ifesi: 39
Iyd tâ'ifesi: 61, 147

İ'leyyât kabîlesi: 166
İbrahim aşîreti: 38, 39, 79
İdân tâ'ifesi: 141
İdris tâ'ifesi: 20, 21, 23
İhleyvî: 31
İlgavâre tâ'ifesi: 183, 184
İlyâsî tâ'ifesi: 110
İsâ Dezanlu tâ'ifesi: 263
İsâ ocağı: 40
İsâ tâ'ifesi: 129, 150
İsmâîlî Azîzî: 183
İspendâre: 207
İşcîriyye tâ'ifesi: 150, 152, 153, 157
İzze fırkası: 144
İzze tâ'ifesi: 143

Ka'b aşîreti: 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 47, 64
Kadakrî (=Gazanferî) tâ'ifesi: 181
Kâdervîşî tâ'ifesi: 210, 211
Kadıliyye tâ'ifesi: 163
Kâfirûşî: 183
Kâke-vend: 66
Kamer tâ'ifesi: 35
Kara Çorlu tâ'ifesi: 264
Kara Ulus aşireti: 143, 164
Karaboğalu tâ'ifesi: 162
Karaçadırlu tâ'ifesi 171
Karahacılar tâ'ifesi: 264
Karanaz tâ'ifesi: 162, 163
Karavul aşireti: 129, 164
Kârdâr tâ'ifesi: 248
Karhiyye tâ'ifesi: 141
Kartan tâ'ifesi: 132
Kasım Ağa (aşiret reisi): 265, 266
Kâsûrî tâ'ifesi: 212
Kâv-Sevâr tâ'ifesi: 111
Kâvânhâ tâ'ifesi: 248
Kâvânî: 183
Kâvhôr tâ'ifesi: 145, 159, 160
Kayyim tâ'ifesi: 78
Kayza tâ'ifesi: 154
Kazan Perâkendesi: 198
Kâzım tâ'ifesi: 141
Kazîb tâ'ifesi: 161
Kebnek-şerî tâ'ifesi: 112
Kel tâ'ifesi: 163
Kelâlî aşîreti: 182, 183, 184
Keldânî tâ'ifeleri: 10
Kelevî: 183
Kelhür (=kelür) aşîreti: 81, 85, 106, 107, 110, 111, 114, 115, 181, 211, 276
Keltûranlu tâ'ifesi: 264
Kemâliye tâ'ifesi: 181
Kemerenî tâ'ifesi: 113
Kenâne tâ'ifesi: 78
Kerâde Kavâm tâ'ifesi: 153
Kerâde Merzûk tâ'ifesi: 153
Kerâkişe tâ'ifesi: 131
Keravdele tâ'ifesi: 212
Kerevî Atîk tâ'ifesi: 88, 145
Kerevî Cedîd tâ'ifesi: 89, 146, 148, 156, 158, 159, 160
Kerhî tâ'ifesi: 159
Kerhiyye tâ'ifesi: 149
Kerkeniye tâ'ifesi: 229
Kerrâde makulesi: 140

Keşikî tâ'ifesi: 117
Kevnik tâ'ifesi: 200
Keye tâ'ifesi: 161
Kızıl Paşuhlu tâ'ifesi: 262
Ki'ab tâ'ifesi: 60
Killeyri tâ'ifesi: 263
Kirde tâ'ifesi: 66
Kitayşât tâ'ifesi: 126
Köşkî: 67
Kufeyfân tâ'ifesi: 73
Kûha Ali Obası: 87
Kukîyye: 61
Kumîât: 144
Kûrevânî tâ'ifesi: 142
Kûrkeî tâ'ifesi: 117
Kurtân Derâvişe: 148, 151, 152
Kurtân Şeyhân tâ'ifesi: 151
Kusayrât tâ'ifesi: 147
Kusayriyyîn tâ'ifesi: 120, 146
Kusmân: 61
Kuşcıyân tâ'ifesi: 145, 148, 161
Kutaymât tâ'ifesi: 147, 157
Kûtkütî tâ'ifesi: 111
Kuvâm tâ'ifesi: 152, 154
Külâciyyîn tâ'ifesi: 149
Külepâ tâ'ifesi: 115
Külevend tâ'ifesi: 162
Kürd aşîretleri: 29
Kürdikânlu tâ'ifesi: 264
Küseybe: 146
Küzki tâ'ifesi: 248

Lâm aşîreti: 70
Latîf: 61
Lehîbât: 61
Lek tâ'ifesi: 107, 162, 163
Lerr tâ'ifesi: 181
Lerrevend tâ'ifesi: 89
Levâleve tâ'ifesi: 141
Leylebûn tâ'ifesi: 160
Lidîli aşîreti: 232

Ma'yûf: 32
Maarahôri tâ'ifesi: 263
Mâcid: 31
Mahlân tâ'ifesi: 89
Mahmûdiye ahâlîleri: 135
Mal Hasan Zerini: 198
Mala Atey tâ'ifesi: 263
Mâlik aşîreti: 40
Mâlik tâ'ifesi: 151
Mâlikî mezhebi: 10
Malman Ferhî: 198
Mâm Zeydî tâ'ifesi: 263
Mâmeleysî tâ'ifesi: 183
Mâmiş kabîlesi: 212, 213, 214
Mamsen Kabîlesi tâ'ifesi: 212
Mânikânlu tâ'ifesi: 263
Mansûrî tâ'ifesi: 111, 112, 114
Mârhôri (=Maarahôri) tâ'ifesi: 263
Mârid: 32
Matanlu tâ'ifesi: 264
Medâlika tâ'ifesi: 154
Mehâmide tâ'ifesi: 128, 150, 152
Mehâne tâ'ifesi: 211
Mehdiyye fırkası: 144
Mehdiyye: 148
Mehekî tâ'ifesi: 66
Mehelhel tâ'ifesi: 157
Mehmed tâ'ifesi: 59
Mekadime tâ'ifesi: 62, 147
Mekrî tâ'ifesi: 184
Melhatâvî Mahmûd Ağa Obası: 87
Melkeri tâ'ifesi: 200
Memanlı tâ'ifesi: 234
Memekî aşîreti: 233, 234
Men'a Kutâmî: 158
Menâsîr tâ'ifesi: 73
Mendümî tâ'ifesi: 183, 184
Mengûr Kabîlesi: 210, 211, 212, 213
Menîşî tâ'ifesi: 113
Menimî tâ'ifesi: 117
Mennân: 60
Merâvine tâ'ifesi: 62, 142
Merbâbekre tâ'ifesi: 212
Merbukir tâ'ifesi: 212
Mernekne tâ'ifesi: 211
Mes'ûd tâ'ifesi: 62, 153
Metâride: 60
Meyyâh tâ'ifesi: 37, 38, 39, 61
Mezârî tâ'ifesi: 147
Mısırkânlı tâ'ifesi: 262
Mısrî tâ'ifesi: 153
Mîlânî aşîreti: 232
Mîrahor: 67
Mîranki tâ'ifesi: 263
Mi'dân tâ'ifesi: 42, 43, 44, 59, 73, 74, 132, 135, 150
Mikâilî tâ'ifesi: 181
Mikatilli tâ'ifesi: 263
Milân aşîreti: 266
Milliyân (=Millivân) tâ'ifesi: 264
Mireyyân: 32
Miyâh tâ'ifesi: 144
Molla Yûsuf Obası: 87
Mu'temed: 67
Muâmere tâ'ifesi: 77
Muâviye tâ'ifesi: 140
Muhammed aşîreti: 39, 64, 160, 165
Muhaysin tâ'ifesi: 19, 20, 23
Muhsin tâ'ifesi: 36
Muhyî tâ'ifesi: 151
Murâd Beği tâ'ifesi: 199, 201
Muslıt tâ'ifesi: 157
Musul aşâyiri: 229
Mü'min-âvend: 66
Mübâdir: 60
Mübâriyyîn tâ'ifesi: 150
Mücemma tâ'ifesi: 140, 146, 148

Müferrec tâ'ifesi: 148, 150, 161, 162, 163, 169, 171
Mühelhel tâ'ifesi: 147
Müheyye tâ'ifesi: 154
Müntefik aşîreti: 3, 4, 5, 11, 12, 16, 30, 31, 32, 36, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 56, 63, 64, 75, 76, 79, 167, 271
Mürîd Nâsırî tâ'ifesi: 181
Müşâhede'den fırka: 142, 148
Müşerref tâ'ifesi: 33
Müttefik: 40

Nâcî fırkası: 143
Nahcivan Perâkendesi: 198
Nakşiyye Tarîkatı: 245
Necâre ve'l-Kısmak: 33
Necmeddînî tâ'ifesi: 181
Nedrî tâ'ifesi: 116, 117
Nefâfişe tâ'ifesi: 73
Nehâr: 31
Nehrü's-Sebl fellâhları: 38
Nerkisî tâ'ifesi: 111, 112
Nesâr tâ'ifesi: 20, 21, 23, 33
Nevâfile tâ'ifesi: 155, 156, 157
Nevâsır tâ'ifesi: 60, 140, 159
Nevâşî tâ'ifesi: 34
Neverî tâ'ifesi: 112
Nibkan: 60
Nidâ tâ'ifesi: 143, 146
Nurulî tâ'ifesi: 181
Nusayrî fırkası: 69, 102, 104
Nüayr 140, 141, 159
Nücâr: 31

Osman ocağı: 40
Osman-Avend: 67

Ömer-Bil tâ'ifesi: 112, 161, 162
Özlük tâ'ifesi: 147, 150, 155

Pâlânî fırkası: 145
Pâyî tâ'ifesi: 66
Pehlû-havr tâ'ifesi: 111
Peyvâ tâ'ifesi: 211
Pîyrebâd tâ'ifesi: 263
Pîyrehâl tâ'ifesi: 263
Piyre-Seni: 207
Pürpîşe tâ'ifesi: 117

Rabî'a tâ'ifesi: 88
Râşid ocağı: 40
Rebî'a aşîreti: 24, 37, 40, 76, 144
Rediki tâ'ifesi: 264
Reş-vend tâ'ifesi: 66
Revâcih tâ'ifesinden: 153
Revâcik tâ'ifesi: 154
Revendol: 207
Reyyân tâ'ifesi: 156
Rîşe aşireti: 125
Rideynî tâ'ifesi: 144
Ridînî tâ'ifesi: 128
Rihayb: 61
Rikâb aşîreti: 32, 37, 39, 146
Rizevend tâ'ifesi: 66
Ruhzâdî tâ'ifesi: 181
Rumeli aşîreti: 266
Rumeyyız: 31
Rübâkat tâ'ifesi: 152
Rüceybât tâ'ifesi: 141
Rüseym tâ'ifesi: 59, 64

Sa'ad Kestâr fırkası: 144
Sa'dûn hânedânı: 40
Sa'dûn tâ'ifesi: 34
Sa'îd aşîreti: 31, 32, 33, 34, 37, 39, 40, 41, 77, 141, 143
Sabbâh tâ'ifesi: 158, 162
Sâbit kabîlesi: 166
Sâde tâ'ifesi: 34
Saffûr tâ'ifesi: 143
Saîd Rübâh tâ'ifesi: 149
Saîd Züreyrât: 142
Sâkânlı tâ'ifesi: 262
Sakar tâ'ifesi: 148
Sâkî tâ'ifesi: 66
Salanlu tâ'ifesi: 264
Sâle tâ'ifesi: 59, 64
Sâlihî fırkası: 160
Sâmiriyye tâ'ifesi: 35
Saruca tâ'ifesi: 89
Satâtıla tâ'ifesi 60
Savâlih: 162
Sayâmir tâ'ifesi: 32
Sayfî tâ'ifesi: 151
Saytârî tâ'ifesi: 183, 184
Sebâhne tâ'ifesi: 144
Sebîkî (=Sebîkânlu) aşîreti: 263
Sebirime tâ'ifesi: 211
Sedânî tâ'ifesi: 181
Sefâfi'a: 31
Sekevend tâ'ifesi: 67
Selâyıt: 32
Seldûz fırkası: 145, 213, 214, 284
Selîm tâ'ifesi: 111
Selmân tâ'ifesi: 163, 229
Senâcire tâ'ifesi: 149, 161
Sencâbî aşîreti: 112, 115, 116
Sene Hükûmeti: 187, 188, 193
Serâc tâ'ifesi: 37, 38
Serhameri: 145
Serîvân tâ'ifesi: 141
Sertengî tâ'ifesi: 111
Sevâid tâ'ifesi: 59, 62, 64
Sevâkin tâ'ifesi: 147
Sevâlih tâ'ifesi: 163
Sevârî tâ'ifesi: 34

Sevend tâ'ifesi: 111
Seydânlû: 234
Seyyid Hayyil tâ'ifesi: 60, 64
Sıd'ân tâ'ifesi: 73, 74
Sınâ tâ'ifesi: 62
Sıreyfeyyîn tâ'ifesi: 32, 37
Simâîn tâ'ifesi: 33
Sin kabîlesi: 204, 212
Sincâre kabîlesi: 166
Sitorki tâ'ifesi: 263
Siyâ Ubeydî tâ'ifesi: 112
Siydânlı: 233
Sôfiye-vend tâ'ifesi: 181
Subbiyyah tâ'ifesi: 64
Subeyh tâ'ifesi: 59
Sûdan tâ'ifesi: 62
Sûf tâ'ifesi: 35
Sultân tâ'ifesi: 77
Sûrçi: 207
Sûre Merî (=Sürha Merî): 67
Sûre tâ'ifeleri: 33
Sûremerî tâ'ifesi: 145, 158
Sureyfiyyîn tâ'ifesi: 31, 39
Surha tâ'ifesi: 61, 62
Sûrik tâ'ifesi: 211
Sûrsûrî tâ'ifesi: 117
Suvâbih tâ'ifesi: 161
Suvâfî fırkası: 158
Sûyemir: 31
Sûzmânî: 94, 95
Süleyman: 31
Sülûkî aşîreti: 233
Sümeylât tâ'ifesi: 132, 151
Süne aşâyiri: 116, 117
Sünnî: 81, 101, 102, 116
Süre Mîri (=Sürha Mîrî) tâ'ifesi: 88, 89
Süremeri tâ'ifesi: 148
Süûd tâ'ifesi: 147
Süvârî tâ'ifesi: 62
Süveydânlu tâ'ifesi: 264

Şâd-hûn tâ'ifesi: 66
Şâfi'î mezhebi: 10, 25, 71, 91
Şâhinî tâ'ifesi: 113
Şahrek tâ'ifesi: 113
Şâîre tâ'ifesi: 35
Şakâkî (=Şekâkî) aşîreti: 247, 248, 252
Şâlûşe tâ'ifesi: 35
Şâmî tâ'ifesi: 34
Şatrî tâ'ifesi: 181
Şâvî tâ'ifesi: 59
Şâviyye tâ'ifesi: 44
Şebîb hânedânı: 40
Şebîkı: 61
Şedîd: 31
Şehbâzî tâ'ifesi: 106, 111, 112, 113, 114, 115
Şehseven tâ'ifesi: 162
Şekâkî (=Şakakı) aşîreti: 232
Şelâl tâ'ifesi: 78
Şele tâ'ifesi: 112
Şemâmek: 170
Şemâmire aşîreti: 31, 135
Şemle: 31
Şemmer aşîreti: 73, 134, 136, 167
Şemmer Tûka aşîreti: 73, 74, 140, 167
Şemmerü'l-Cerbâ aşîreti: 165, 166, 170, 171, 229
Şemsî: 32
Şemsikî tâ'ifesi: 263
Şemzinân tâ'ifesi: 246
Şerrâ tâ'ifesi: 248
Şevâfî tâ'ifesi: 132, 153
Şeyâhine: 61
Şeyh Bizinî tâ'ifesi: 264
Şeyh Hasenân tâ'ifesi: 263
Şeyh İsmâîlî tâ'ifesi: 117, 181, 183, 184
Şeyh Râdî tâ'ifesi: 33
Şıhaynât: 61
Şî'î: 10, 16, 25, 58, 69, 71, 81, 91
Şîre-vend tâ'ifesi: 89
Şi'lâna tâ'ifesi: 211
Şibil tâ'ifesi: 78, 149
Şibrûn tâ'ifesi: 35
Şirhân: 32
Şirrî tâ'ifesi: 152
Şivîli aşîreti: 232
Şiyve-Zôrî: 207
Şûde tâ'ifesi: 132
Şûhân tâ'ifesi: 113
Şûveylât tâ'ifesi: 37, 39
Şüveyfî tâ'ifesi: 73
Şüveylât: 32

Tafîl tâ'ifesi: 78, 131
Tahta Kapulu tâ'ifesi: 143
Tatrân tâ'ifesi: 149, 159
Tav Kûzî tâ'ifesi: 117
Tayf tâ'ifesi: 155
Tayy aşîreti: 170, 171
Temîm tâ'ifesi: 31, 60, 78, 88, 131, 132, 142, 144, 145, 146, 147, 152, 158, 159, 160
Tiylegû tâ'ifesi: 181
Tonyât tâ'ifesi: 38, 39
Tûkıyye: 32
Türkî: 61
Tütüncü obası: 87
Tüvebhıriyye tâ'ifesi: 142
Tüveycîriyye tâ'ifesi: 155

U'sfûriyye tâ'ifesi: 35
U'veyne: 61
Ubey fırkası: 146
Ubeyd aşîreti: 129, 163, 169, 170, 171
Ubûde tâ'ifesi: 32, 37, 38, 39
Ukayl aşîreti: 37, 60, 135
Ukayl Hokri aşîreti: 135
Ukeydât aşîreti: 129, 140, 146
Ulvân tâ'ifesi: 128

Umeyrât tâ'ifesi: 31, 62, 141, 143
Urbân aşâyiri: 2, 3, 5, 25, 28, 65, 70, 161, 169, 256
Urmi hükûmeti: 214, 219, 230, 247
Usûk: 61
Utbe Kaşkuş tâ'ifesi: 142
Uveynât: 142

Üveysât tâ'ifesi: 151
Üzeyrik tâ'ifesi: 59

Vebrân: 32
Velû tâ'ifesi: 112
Vendâyî fırkası: 160, 162
Verenkayî tâ'ifesi: 162
Vermezyâr tâ'ifesi: 183, 184, 211
Vesta Pîrâ tâ'ifesi: 211
Veys tâ'ifesi: 88, 89, 144, 158, 160
Vişâhât tâ'ifesi: 150
Vozmâne-vend: 67

Yahûd tâ'ifesi: 5, 55
Yahûdîler: 47
Yahûdiyân tâ'ifesi: 87, 90
Yehûd tâ'ifeleri: 10
Yesâr aşîreti: 59, 137
Yezdân tâ'ifesi: 181
Yezîdî tâ'ifesi: 227, 228, 232, 237, 238
Yûsuf Beg Obası: 87
Yûsuf Kâski tâ'ifesi: 211
Yûşâme tâ'ifesi: 33

Zafîr aşîreti: 47, 167
Zebde tâ'ifesi: 157
Zend tâ'ifesi: 89
Zenge tâ'ifesi: 89
Zerdûyî tâ'ifesi: 117, 181
Zergeyî tâ'ifesi: 211
Zerîkî tâ'ifesi: 233, 234
Zerneî tâ'ifesi: 111
Zeyd Hamrân: 152
Zeyd Kahtân tâ'ifesi: 142, 155
Zeyd Maâzîd: 152
Zeyd Revâşid: 140, 141, 156
Zeyd tâ'ifesi: 159
Zeydân kabîlesi: 166
Zeyrık tâ'ifesi: 38, 39
Zıyâeddîn tâ'ifesi: 116
Zîve-dâr: 67
Zibîd: 60
Ziheybât tâ'ifesi: 59
Zikayb tâ'ifesi: 131
Zilânlu aşîreti: 264, 265
Ziyâd tâ'ifesi: 78
Zôrî Kısmı tâ'ifesi: 211
Zôrî tâ'ifesi: 210
Zuaybî: 60
Zûba' tâ'ifesi: 132, 133, 150, 153
Zubeyd aşîreti: 133
Zûdî tâ'ifesi: 204
Zuhâb Câfı aşîreti: 116, 276
Zuvâhir: 61
Zübeyd aşîreti: 31, 61, 77, 136, 137, 138, 155, 156, 157
Züheybât tâ'ifesi: 159
Züheylât tâ'ifesi: 62
Züheyriyye tâ'ifesi: 32, 142, 157
Zükûk tâ'ifesi: 73, 141
Zümeyl tâ'ifesi: 151
Zürkan: 60
Züvâbi'a: 31

ISBN 975-7172-02-2

9 789757 172024